

AMNESTY INTERNATIONAL

PODREĆCZNIK SPRAWIEDLIWEGO PROCESU

WYDANIE DRUGIE

AMNESTY
INTERNATIONAL

AMNESTY INTERNATIONAL

PODRĘCZNIK SPRAWIEDLIWEGO PROCESU

WYDANIE DRUGIE

AMNESTY
INTERNATIONAL

AMNESTY INTERNATIONAL
PODRĘCZNIK SPRAWIEDLIWEGO PROCESU
WYDANIE DRUGIE

Wydawnictwo Amnesty International
1 Easton Street
London WC1X 0DW
United Kingdom

amnesty.org

© Amnesty International 2014

Index: POL 30/002/2014
Język oryginału: angielski

Polska wersja językowa:
Wydawca: Stowarzyszenie Amnesty International
pl. Lelewela 8
01-624 Warszawa
www.amnesty.org.pl
Skład graficzny polskiej wersji Podręcznika: Marzena Piłko

ISBN: 978-83-948139-2-5

Stan prawny: 26 czerwca 2013 r.

Wszelkie prawa zastrzeżone. Niniejsza publikacja jest chroniona prawami autorskimi, ale może być powielana bezpłatnie, dowolną metodą, w celach rzeczniczych, kampanijnych i edukacyjnych, z wyłączeniem sprzedaży. Właściciele praw autorskich żądają, aby wszelkie takie użycie było zgłaszane wydawcy w celu oceny oddziaływania publikacji. Na kopiowanie w innych okolicznościach, ponowne wykorzystanie w innych publikacjach, tłumaczenie lub adaptację należy uzyskać zgodę wydawcy. W celu otrzymania zgody na użycie lub w razie jakichkolwiek innych pytań, prosimy o wysłanie wiadomości na adres: copyright@amnesty.org

Amnesty International to globalny ruch zrzeszający ponad 7 milionów osób działających na rzecz świata, w którym wszyscy mogą korzystać z praw człowieka. Chcemy zapewnić każdemu możliwość realizacji praw zapisanych w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka oraz innych dokumentach międzynarodowych poświęconych prawom człowieka. Jesteśmy niezależni od władz państwowych, ideologii politycznych, interesów gospodarczych lub religii i finansowani głównie przez wpłaty członków i członkiń oraz darowizny osób indywidualnych.

amnesty.org/fairtrials

AMNESTY INTERNATIONAL

PODREĆCZNIK SPRAWIEDLIWEGO PROCESU

WYDANIE DRUGIE

Podręcznik ten dedykowany jest Christopherowi Keithowi
Hallowi, którego niezłomna praca na rzecz zapewnienia
sprawiedliwości i praworządności wciąż inspirowa.

PODZIĘKOWANIA

Drugie wydanie Podręcznika Sprawiedliwego Procesu nie byłoby możliwe bez finansowego wkładu Amnesty International Holandia, wsparcia Larsa van Troosta, a także pomocy wielu ludzi, którzy poświęcili swój czas i wiedzę ekspercką, aby wspomóc Amnesty International w tym projekcie.

Jill Heine stworzyła podręcznik, zrekrutowała zespół, koordynowała i prowadziła prace badawcze, opracowała większość rozdziałów i sfinalizowała tekst stosownie do uwag ekspertów. Michael Bochenek był pierwszym menedżerem projektu i opracował rozdział poświęcony prawu do sprawiedliwego procesu, w którym oskarżonym jest dziecko. Christopher Keith Hall opracował rozdział poświęcony prawu do sprawiedliwego procesu podczas konfliktów zbrojnych. Maggie Maloney opracowała rozdział dotyczący zakazu tortur i innego złego traktowania oraz warunków osadzenia więźniów. Elana Dallas zredagowała podręcznik. Halya Kowalsky przeprowadziła analizę prawa, sprawdzała cytaty oraz wspomagała redakcję. Saphia Crowther edytowała tekst. Lindsay Warmington pracowała nad projektem graficznym. Sara Wilbourne koordynowała pracę nad podręcznikiem na ostatnim etapie. Katherine Ofori zapewniła wsparcie administracyjne dla projektu.

Amnesty International jest wdzięczne ekspertom i ekspertkom, którzy przekazali wnikliwe komentarze i porady, byli to: Ariel Dulitzky, Tomaso Falchetta, Philip Leach, Vivienne O'Connor, Jelena Pejic, Nigel Rodley, Ian Seiderman, Malcolm Smart, Stefan Trechsel i David Weissbrodt.

Pracownicy i pracowniczki Amnesty International, którzy zgłaszali swoje uwagi do treści Podręcznika to: Avner Gidron, Lisa Gormley, Christopher Keith Hall, Jonathan O'Donohue, Kolawole Olaniyan, Matthew Pollard, Sebastien Ramu, Hugo Relva, Chiara Sangiorgio, Jan Wetzel, Jim Welsh i Livio Zilli.

Wkład w badania wnieśli: Kym Beeston, Maria-Kyrstyna Duval, Gabriela Echeverria, Katherine Everett, Lisa Gormley, Emily Gray, Christopher Keith Hall, Aladdin Hassanin, Johannes Heiler, Anna-Karin Holmlund, Ioana Hyde, Carmi Lecker, Antonio Marchesi, Jonathan O'Donohue, Tatiana Olarte, Sara van der Pas, Mervat Rishmawi, Åsa Ryberg, Marina Sharpe, Anne Weber i David Weissbrodt; ogromny zespół Adwokatów na rzecz rozwoju międzynarodowego (wsparcie prawne) zorganizowany przez Karę Irwin, w tym Ian Clarke, Simon John, Susannah Wilks i Rebecca Wright; oraz zespołów prawników i stażystów z następujących kancelarii prawnych: Clifford Chance, koordynowany przez Katharinę Lewis i Rogera Leese; Dechert LLP, koordynowany przez Ruth Abernethy i Brada Pollacka; Herbert Smith Freehills LLP, koordynowany przez Jonathana Scotta, Justin D'Agostino, Adam Johnson, Richard Brophy i Patrick Fitzgerald; Linklaters LLP, koordynowany przez Kathryn Ludlow, Aalia Datoo, Elisha Butler, Diana Good i Kimberley Johnston; Reed Smith LLP, koordynowany przez Alexandra Moorehead i Alexa Burtona; Studenci w Szkole Prawa BPP w ramach projektów Pro Bono w latach 2007 i 2008, koordynowani przez Karę Irwin i prowadzeni przez Sarę van der Pas i Katherine Everett. Galina Bradley pomogła w znalezieniu i uzyskaniu dostępu do materiałów na potrzeby badań.

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	
Międzynarodowe standardy i organy ochrony praw człowieka	
Definicje	
Polecane publikacje	
Przywoływane standardy i stosowane skróty	

CZĘŚĆ A: PRAWA CZŁOWIEKA PRZED ROZPOCZĘCIEM POSTĘPOWANIA SĄDOWEGO

Rozdział 1 Prawo do wolności osobistej	31
1.1 Prawo do wolności osobistej	31
1.2 Kiedy zatrzymanie lub aresztowanie jest zgodne z prawem?	31
1.3 Kiedy zatrzymanie lub aresztowanie jest arbitralne?	33
1.4 Kto może pozbawić wolności w sposób legalny?	35
Rozdział 2 Prawo osób zatrzymanych lub aresztowanych do informacji	37
2.1 Prawo do informacji o przyczynach zatrzymania lub aresztowania	37
2.1.1 Kiedy należy podać przyczyny zatrzymania?	38
2.2 Pouczenie o przysługujących prawach	39
2.2.1 Powiadomienie o prawie do pomocy prawnej	40
2.2.2 Powiadomienie o prawie do odmowy składania wyjaśnień	40
2.3 Prawo do niezwłocznej informacji o postawionych zarzutach	41
2.4 Prawo do pouczenia w zrozumiałym języku	41
2.5 Dodatkowe pouczenia dla cudzoziemców	41
Rozdział 3 Prawo do pomocy prawnej podczas postępowania przygotowawczego	43
3.1 Prawo do pomocy prawnej podczas postępowania przygotowawczego	43
3.2 Kiedy zaczyna się prawo do adwokata?	44
3.3 Prawo wyboru adwokata	46
3.4 Prawo do adwokata z urzędu; prawo do bezpłatnej pomocy prawnej	47
3.5 Prawo do kompetentnej i skutecznej pomocy prawnej	48
3.6 Prawo do kontaktu z adwokatem	48
3.6.1 Prawo do poufnego porozumiewania się z adwokatem	48
3.7 Zrzeczenie się prawa do pomocy prawnej	50
Rozdział 4 Prawo osób pozbawionych wolności do kontaktu ze światem zewnętrznym	51
4.1 Prawo do komunikowania się i odbywania wizyt	51
4.2 Prawo do poinformowania osoby trzeciej o zatrzymaniu lub aresztowaniu	52
4.3 Osadzenie w odosobnieniu (incommunicado)	53
4.4 Prawo do kontaktu z rodziną	54
4.5 Prawo dostępu do lekarzy i opieki zdrowotnej w areszcie policyjnym	55
4.6 Prawa cudzoziemców	56

Rozdział 5 Prawo do niezwłocznego postawienia przed sądem	57
5.1 Prawo do niezwłocznego postawienia przed sądem	57
5.1.1 Urzędnicy upoważnieni do sprawowania władzy sądowniczej	59
5.1.2 Co oznacza „niezwłocznie”?	59
5.2 Prawa podczas przesłuchania i jego zakres	60
5.3 Domniemanie przebywania na wolności do czasu rozprawy	61
5.4 Dopuszczalne powody pozbawienia wolności przed rozprawą	61
5.4.1 Alternatywy wobec pozbawienia wolności przed rozprawą	63
Rozdział 6 Prawo do zaskarżania legalności pozbawienia wolności	64
6.1 Prawo do zaskarżenia legalności pozbawienia wolności	64
6.2 Procedury zaskarżania legalności pozbawienia wolności	66
6.3 Prawo do regularnej kontroli zasadności pozbawienia wolności	68
6.4 Prawo do odszkodowania za niezgodne z prawem aresztowanie lub zatrzymanie	69
Rozdział 7 Prawo osób aresztowanych do procesu sądowego w rozsądnym terminie lub zwolnienia	70
7.1 Prawo do rozprawy w rozsądnym terminie lub zwolnienia	70
7.2 Co to znaczy rozsądny termin?	71
7.2.1 Czy władze działają z należytą starannością?	73
Rozdział 8 Prawo do odpowiedniego czasu i warunków do przygotowania obrony	74
8.1 Odpowiedni czas i warunki do przygotowania obrony	74
8.2 Co to znaczy odpowiedni czas?	75
8.3 Prawo do informacji o zarzutach	76
8.3.1 Kiedy należy poinformować o zarzutach?	77
8.3.2 Język	77
8.4 Dostęp do akt	78
Rozdział 9 Prawo i gwarancje podczas przesłuchania	80
9.1 Prawa i gwarancje podczas przesłuchania	80
9.2 Prawo do pomocy prawnej podczas przesłuchania	81
9.3 Zakaz stosowania przymusu	81
9.4 Prawo do milczenia	83
9.5 Prawo do tłumacza	84
9.6 Protokoły z przesłuchania	84
9.7 Reguły i praktyki dotyczące przesłuchań	85
Rozdział 10 Prawa do humanitarnych warunków pozbawienia wolności i wolności od tortur oraz innych form złego traktowania	86
10.1 Prawo do humanitarnych warunków aresztowania i uwięzienia	86
10.2 Miejsce pozbawienia wolności	87
10.2.1 Dokumentacja pozbawienia wolności	88
10.3 Prawo do humanitarnych warunków pozbawienia wolności	89
10.4 Prawo do zdrowia	90
10.5 Prawo do wolności od dyskryminacji	92
10.6 Kobiety pozbawione wolności	93
10.7 Dodatkowe gwarancje dla osób przebywających w areszcie tymczasowym	94
10.8 Środki dyscyplinarne	95
10.9 Cella izolacyjna	95

10.10	Prawo do wolności od tortur i innych form złego traktowania	96
10.10.1	Wykorzystywanie seksualne	97
10.10.2	Użycie siły	98
10.10.3	Środki i metody ograniczania swobody ruchu	98
10.10.4	Kontrole osobiste	99
10.11	Obowiązek wszczęcia postępowania, prawo do środka odwoławczego i odszkodowania	100

CZĘŚĆ B. PRAWA W POSTĘPOWANIU SĄDOWYM

Rozdział 11	Prawo do równości wobec prawa i przed sądami	105
11.1	Prawo do równości wobec prawa	105
11.2	Prawo do równości przed sądami	106
11.2.1	Prawo do równego traktowania przez sądy	107
11.3	Prawo do równego dostępu do sądów	108
Rozdział 12	Prawo do rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd ustanowiony przez ustawę	110
12.1	Prawo do rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd	110
12.2	Prawo do rozpatrzenia sprawy przez sąd ustanowiony przez ustawę	112
12.3	Prawo do rozpatrzenia sprawy przez właściwy sąd	112
12.4	Prawo do rozpatrzenia sprawy przez niezależny sąd	112
12.4.1	Podział władzy	113
12.4.2	Powoływanie oraz warunki zatrudnienia sędziów	115
12.4.3	Przydział spraw	117
12.5	Prawo do rozpatrzenia sprawy przez bezstronny sąd	117
12.5.1	Kwestionowanie bezstronności sądu	118
Rozdział 13	Prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy	120
13.1	Prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy	120
13.2	„Równość broni”	121
Rozdział 14	Prawo do publicznego rozpatrzenia sprawy	123
14.1	Prawo do publicznego rozpatrzenia sprawy	123
14.2	Wymogi publicznego rozpatrzenia sprawy	124
14.3	Dopuszczalne wyjątki od zasady publicznego rozpatrzenia sprawy	125
Rozdział 15	Domniemanie niewinności	127
15.1	Domniemanie niewinności	127
15.2	Ciężar dowodu i standard dowodowy	127
15.3	Ochrona domniemanie niewinności w praktyce	129
15.4	Po uniewinnieniu	130
Rozdział 16	Prawo do niezeznawania na swoją niekorzyść	132
16.1	Prawo do niezeznawania na swoją niekorzyść	132
16.2	Prawo do zachowania milczenia	133
16.2.1	Czy można wyprowadzać negatywne wnioski z milczenia oskarżonego?	134
16.3	Zarzuty stosowania przymusu	134

Rozdział 17 Wyłączenie dowodów uzyskanych z naruszeniem standardów międzynarodowych	136
17.1 Wyłączenie zeznań uzyskanych z użyciem tortur, złego traktowania lub przymusu	136
17.1.1 Kwestionowanie dopuszczalności oświadczeń	138
17.2 Wyłączenie innych dowodów uzyskanych z użyciem tortur lub złego traktowania	139
17.2.1 Wyroki Europejskiego Trybunału	139
17.3 Wyłączenie innych dowodów uzyskanych z naruszeniem innych standardów	140
Rozdział 18 Zakaz retroaktywnego stosowania prawa karnego i ponownego karania	142
18.1 Zakaz karania za czyny niebędące przestępstwami w momencie ich popełnienia	142
18.1.1 Zasada określoności czynu	143
18.2 Zakaz ponownego karania	144
18.3 Międzynarodowe sądy karne	146
Rozdział 19 Prawo do postępowania bez zbędnej zwłoki	147
19.1 Prawo do postępowania bez zbędnej zwłoki	147
19.2 Co to jest rozsądny czas?	149
19.2.1 Złożoność sprawy	149
19.2.2 Postępowanie oskarżonego	150
19.2.3 Postępowanie organów ścigania	150
Rozdział 20 Prawo do bronięcia się samemu lub przez obrońcę	151
20.1 Prawo do obrony	151
20.2 Dopuszczalne ograniczenia prawa do bronięcia się samemu	152
20.3. Prawo do korzystania z obrońcy	152
20.3.1 Prawo do wyboru obrońcy	153
20.3.2 Prawo do obrońcy z urzędu; prawo do bezpłatnej pomocy prawnej	154
20.4 Prawo do poufnej komunikacji z obrońcą	156
20.5 Prawo do wykwalifikowanej i skutecznej pomocy obrońcy	158
20.6 Zakaz nękania i zastraszania obrońcy	159
Rozdział 21 Prawo do obecności na rozprawach sądowych w postępowaniu w pierwszej instancji i postępowaniu odwoławczym	161
21.1 Prawo do obecności na rozprawie i do bycia wysłuchanym	161
21.2 Postępowanie zaoczne (in absentia)	162
21.3 Prawo do obecności na rozprawie odwoławczej	163
Rozdział 22 Prawo do zgłaszania i przesłuchania świadków	165
22.1 Prawo do zgłaszania i przesłuchania świadków	165
22.2 Prawo obrony do przesłuchania świadków oskarżenia	166
22.2.1 Ograniczenia w przesłuchiwanie świadków oskarżenia	167
22.2.2 Świadek anonimowy	167
22.2.3 Świadek nieobecny	168
22.3 Prawo do zgłaszania i przesłuchiwanie świadków obrony	170
22.4 Prawa osób pokrzywdzonych i świadków	171
22.4.1 Dziecko-świadek i ofiary przemocy ze względu na płeć	173

Rozdział 23 Prawo do tłumaczeń ustnych i pisemnych	175
23.1 Tłumaczenia ustne i pisemne	175
23.2 Prawo do wykwalifikowanego tłumacza	175
23.3 Prawo do otrzymania przetłumaczonych dokumentów	177
Rozdział 24 Wyroki	178
24.1 Prawo do publicznego ogłoszenia wyroku	178
24.2 Prawo do zapoznania się z uzasadnieniem wyroku	179
Rozdział 25 Kary	181
25.1 Kary w kontekście prawa do sprawiedliwego procesu	181
25.2 Jakie kary mogą być nakładane?	181
25.3 Retroaktywne stosowanie łagodniejszych kar	183
25.4 Kary nie mogą naruszać standardów międzynarodowych	183
25.5 Kary cielesne	184
25.6 Dożywotnie pozbawienie wolności bez możliwości wcześniejszego zwolnienia	184
25.7 Wyrok skazujący na bezterminową karę pozbawienia wolności	185
25.8 Warunki wykonywania kary pozbawienia wolności	186
Rozdział 26 Prawo do odwołania się i ponownego rozpatrzenia sprawy	189
26.1 Prawo do odwołania się	189
26.2 Kontrola orzeczenia przed sądem wyższej instancji	190
26.3 Prawo do odwołania się w praktyce	191
26.4 Prawidłowa kontrola orzeczenia	191
26.5 Gwarancje sprawiedliwego procesu w postępowaniu odwoławczym	192
26.6 Wznowienie postępowania ze względu na nowe fakty	194
26.7 Wznowienie postępowania w następstwie ustaleń międzynarodowych organów praw człowieka	194

CZĘŚĆ C. SPRAWY SZCZEGÓLNE

Rozdział 27 Dzieci	197
27.1 Prawa dzieci do szczególnej opieki i ochrony	198
27.1.1 Definicja pojęcia „dziecko”	198
27.1.2 Minimalny wiek odpowiedzialności karnej	198
27.1.3 Sądzenie dzieci jako dorosłych	199
27.2 Działanie w najlepszym interesie dziecka	200
27.3 Podstawowe zasady postępowania w sprawach dotyczących nieletnich	200
27.4 Zasada określoności czynu	201
27.4.1 Przepięstwa związane ze statusem młodocianego	201
27.4.2 Dezercja lub niezgłoszenie się do służby wojskowej	202
27.4.3 Odpowiedzialność karna rodziców	202
27.5 Alternatywy dla postępowania sądowego	202
27.6 Przebieg postępowania sądowego w sprawach dotyczących nieletnich	203
27.6.1 Zatrzymanie	204
27.6.2 Powiadomienie rodziców i ich udział	204
27.6.3 Pomoc prawna i inna pomoc	204
27.6.4 Szczególny obowiązek ochrony przed zeznawaniem na swoją niekorzyść	206
27.6.5 Prawo do informacji o zarzutach i przysługujących prawach	206

27.6.6	Prawo do bycia wystuchanym	207
27.6.7	Areszt tymczasowy	207
27.6.8	Prawo do postępowania bez zbędnej zwłoki	208
27.6.9	Poufność postępowania	208
27.6.10	Informacja o decyzji sądu	209
27.6.11	Postępowanie odwoławcze	209
27.7	Ostateczne orzeczenie w sprawie	209
27.7.1	Zakaz przetrzymywania dzieci wraz z dorosłymi	210
27.7.2	Alternatywy dla pozbawienia wolności	210
27.7.3	Kary zakazane	211
27.8	Dzieci jako ofiary i świadkowie przestępstw	212
Rozdział 28 Sprawy zagrożone karą śmierci		213
28.1	Zniesienie kary śmierci	213
28.2	Zakaz obligatoryjnej kary śmierci	215
28.3	Zakaz stosowania reaktywnego i korzyści ze zmiany prawa	215
28.4	Rodzaje przestępstw, za które grozi kara śmierci	216
28.5	Osoby, które nie mogą być poddane egzekucji	216
28.5.1	Osoby poniżej 18. roku życia	217
28.5.2	Osoby starsze	217
28.5.3	Osoby z upośledzeniami bądź zaburzeniami umysłowymi lub intelektualnymi	217
28.5.4	Kobiety w ciąży i matki małych dzieci	217
28.6	Pełne przestrzeganie wszystkich praw do rzetelnego procesu	218
28.6.1	Prawo do skutecznej pomocy prawnej	220
28.6.2	Prawo do odpowiedniego czasu i warunków do przygotowania obrony	220
28.6.3	Prawo do rozprawy bez zbędnej zwłoki	221
28.6.4	Prawo do odwołania	221
28.6.5	Prawa cudzoziemców	221
28.7	Prawo do wnioskowania o ułaskawienie lub złagodzenie kary	222
28.8	Zakaz wykonania kary śmierci w czasie postępowania odwoławczego lub postępowania w sprawie ułaskawienia	223
28.9	Stosowny czas pomiędzy wydaniem wyroku kary śmierci a jego wykonaniem	224
28.10	Obowiązek przejrzystości	224
28.11	Warunki osadzenia osób skazanych na karę śmierci	225
Rozdział 29 Sądy nadzwyczajne, wyspecjalizowane i wojskowe		226
29.1	Prawo do rzetelnego procesu w postępowaniu karnym przed każdym sądem	226
29.2	Sądy nadzwyczajne	228
29.3	Sądy wyspecjalizowane	229
29.4	Sądy wojskowe	229
29.4.1	Właściwość, niezależność i bezstronność sądów wojskowych	230
29.4.2	Procesy personelu wojskowego przed sądami wojskowymi	231
29.4.3	Procesy przed sądami wojskowymi o naruszenia praw człowieka lub zbrodnie wynikające z prawa międzynarodowego	232
29.4.4	Procesy osób cywilnych przed sądami wojskowymi	233
Rozdział 30 Prawo do odszkodowania za błędy wymiaru sprawiedliwości		235
30.1	Prawo do odszkodowania za błędy wymiaru sprawiedliwości	235
30.2	Komu przysługuje odszkodowanie za błędy wymiaru sprawiedliwości?	235

Rozdział 31 Prawo do sprawiedliwego procesu w stanie nadzwyczajnym	238
31.1 Prawo do rzetelnego procesu w czasie stanu nadzwyczajnego	238
31.2 Zawieszenie stosowania	239
31.2.1 Wymogi proceduralne	240
31.2.2 Przestrzeganie zobowiązań międzynarodowych	241
31.3 Czy miał miejsce stan nadzwyczajny?	242
31.4 Zasada konieczności i proporcjonalności	243
31.5 Prawa do rzetelnego procesu niepodlegające jakimkolwiek ograniczeniom	244
31.5.1 Prawa niepodlegające zawieszeniu w sprawach zagrożonych karą śmierci	247
31.5.2 Międzynarodowe prawo humanitarne	247
Rozdział 32 Prawo do sprawiedliwego procesu podczas konfliktu zbrojnego	249
32.1 Międzynarodowe prawo humanitarne	249
32.1.1 Międzynarodowe prawo humanitarne i międzynarodowe prawo praw człowieka	251
32.1.2 Zastosowanie eksterytorialne	252
32.1.3 Międzynarodowy konflikt zbrojny	252
32.1.4 Konflikt zbrojny o charakterze niemiędzynarodowym	253
32.1.5 Prawo do rzetelnego procesu	254
32.1.6 Zakaz dyskryminacji	254
32.1.7 Czas trwania ochrony	255
32.2 Przed rozprawą sądową	255
32.2.1 Powiadomienia	255
32.2.2 Domniemanie niewinności	256
32.2.3 Zakaz przymusu przyznawania się do winy	256
32.3. Prawa w trakcie tymczasowego aresztowania	256
32.3.1 Kobiety pozbawione wolności	257
32.3.2 Dzieci pozbawione wolności	258
32.4 Prawa w trakcie postępowania sądowego	258
32.4.1 Właściwy, niezależny i bezstronny sąd	258
32.4.2 Rozprawa w rozsądnym terminie	259
32.4.3 Prawo do obrony	259
32.4.4 Zakaz ponownego karania	261
32.4.5 Ochrona przed oskarżeniem lub karaniem z mocą wsteczną	261
32.5 Wyroki w sprawach niezagrożonych karą śmierci	262
32.5.1 Zakaz wymierzania kar zbiorowych	263
32.6 Sprawy zagrożone karą śmierci	263

WPROWADZENIE

„Niesprawiedliwość gdziekolwiek jest zagrożeniem dla sprawiedliwości wszędzie”

Martin Luther King

Sprawiedliwość opiera się na poszanowaniu praw człowieka każdej jednostki. Jak stanowi Powszechna Deklaracja Praw Człowieka: „uznanie przyrodzonej godności oraz równych i niezbywalnych praw wszystkich członków wspólnoty ludzkiej jest podstawą wolności, sprawiedliwości i pokoju na świecie”.

Kiedy ktoś staje jako oskarżony przed sądem, musi skonfrontować się z machiną państwową. To, w jaki sposób jest traktowana osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa, pokazuje, w jakim stopniu państwo szanuje prawa człowieka i praworządność.

Każdy proces karny testuje zaangażowanie państwa w sprawiedliwość i poszanowanie praw człowieka. Zaangażowanie to jest testowane tym bardziej w przypadku oskarżenia o przestępstwa, które zagrażają bezpieczeństwu społeczeństwa, takie jak akty terroryzmu, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne czy zbrodnie zagrażające bezpieczeństwu tych, którzy mają władzę.

Każdy rząd ma obowiązek pociągnąć do odpowiedzialności osoby, które popełniły przestępstwa, za pośrednictwem niezależnych, bezstronnych i kompetentnych sądów w sposób, który jest zgodny z międzynarodowymi standardami rzetelności. Niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa, jeśli prowadzone procesy są nieuczciwe, nie możemy mówić o sprawiedliwości dla oskarżonego, pokrzywdzonego i całego społeczeństwa.

System wymiaru sprawiedliwości traci swoją wiarygodność, gdy ludzie są torturowani lub źle traktowani przez funkcjonariuszy publicznych, gdy procesy są w sposób widoczny nierzetelne i gdy procedury są skażone dyskryminacją. Dopóki prawa człowieka nie są przestrzegane podczas aresztowania, na komisariacie policji, w pokoju przesłuchania, w sądzie i w miejscu osadzenia, dopóty państwo nie zdaje egzaminu z ciążących na nim obowiązków.

Prawo do sprawiedliwego procesu jest prawem człowieka. To jedna z powszechnie obowiązujących gwarancji uznanych w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, przyjętej przez rządy na świecie w 1948 r., która jest kamieniem węgielnym międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka. Prawo do sprawiedliwego procesu uznane w Powszechnej

Deklaracji Praw Człowieka jest prawnie wiążące we wszystkich państwach jako część międzynarodowego prawa zwyczajowego. Podstawowe zasady sprawiedliwego procesu obowiązują w każdym czasie i sytuacji, w tym podczas stanów nadzwyczajnych i konfliktów zbrojnych.

Od 1948 r. prawo do sprawiedliwego procesu zostało potwierdzone i wypracowane w prawnie wiążących traktatach, tj. Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych (MPPOiP), przyjętym przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1966 r. Zostało ono uznane, a jego części składowe (poszczególne prawa) zostały określone w wielu innych międzynarodowych i regionalnych traktatach, jak również w standardach pozatraktatowych przyjętych przez ONZ oraz regionalne organizacje międzyrządowe. Te standardy zostały opracowane w celu wdrożenia do systemów prawnych na całym świecie z uwzględnieniem szerokiej różnorodności procedur prawnych – określają one minimalne gwarancje, które powinny zostać wdrożone we wszystkich systemach, aby zapewnić sprawiedliwość oraz poszanowanie zasad państwa prawa i sprawiedliwego postępowania karnego. Znajdują one zastosowanie do aresztowań i zatrzymań, jak również w trakcie postępowania przygotowawczego, procesu sądowego, postępowania odwoławczego oraz procesu odbywania kary.

Międzynarodowe standardy sprawiedliwego procesu są wspólnie wypracowanym porozumieniem społeczności międzynarodowej w zakresie kryteriów oceny sposobu traktowania podejrzanych, oskarżonych i skazanych za przestępstwa – od najpoważniejszych do drobnych przestępstw.

Niniejszy Podręcznik jest przewodnikiem po tych standardach.

CEL PODRĘCZNIKA

Niniejszy Podręcznik ma na celu stworzenie praktycznego przewodnika po standardach praw człowieka dla każdej osoby zaangażowanej w badanie, w jakim stopniu proces karny lub system sprawiedliwości spełniają międzynarodowe standardy. Podręcznik przeznaczony jest dla obserwatorów rozpraw i innych osób oceniających standardy rzetelności w odniesieniu do indywidualnych przypadków, a także dla wszystkich osób, które oceniają, w jakim stopniu krajowy system wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych zapewnia poszanowanie międzynarodowych standardów sprawiedliwego procesu sądowego. Może służyć także jako przewodnik dla prawników, sędziów, prokuratorów i obrońców lub jako narzędzie szkoleniowe.

Ocena rzetelności postępowania karnego jest złożona i wieloaspektowa. Każda sprawa jest inna i musi być zbadana w odniesieniu do poszczególnych jej aspektów oraz jako całość. Ocena zazwyczaj skupia się na tym, czy postępowanie jest zgodne z prawem krajowym, czy przepisy prawa krajowego są zgodne z międzynarodowymi minimalnymi gwarancjami rzetelności i czy sposób, w jaki zostały zastosowane, jest zgodny z międzynarodowymi standardami. Należy podkreślić, że analiza indywidualnego przypadku pod kątem tego, czy proces w danej sprawie był sprawiedliwy, zwykle wymaga przeglądu całego postępowania.

Sprawiedliwy proces nie musi oznaczać, że nie występują w nim żadne błędy lub wady. Czasami proces jest wadliwy w jednym aspekcie, a wada ta może, lecz nie musi, zaszkodzić rzetelności postępowania jako całości. Często jednak procesy nie spełniają międzynarodowych standardów na kilku płaszczyznach. Z drugiej strony należy zauważyć, że przestrzeganie każdej gwarancji sprawiedliwego procesu nie zawsze we wszystkich przypadkach i okolicznościach zapewnia rzetelność procesu. Prawo do sprawiedliwego procesu jest szersze niż suma indywidualnych gwarancji. Ocena rzetelności postępowania

karnego zależy od jego całego przebiegu, w tym postępowania odwoławczego, kiedy to można usunąć naruszenia standardów, do których doszło na wcześniejszych etapach.

Rzetelność postępowania karnego ocenia się w odniesieniu do licznie istniejących standardów międzynarodowych. Znajdują się one w wielu różnych instrumentach prawnych, jak również w międzynarodowym prawie zwyczajowym i stale ewoluują. Podręcznik ten wskazuje na międzynarodowe i regionalne normy w zakresie praw człowieka mające zastosowanie do różnych etapów procesu karnego. Określa również standardy sprawiedliwego procesu, mające zastosowanie podczas konfliktów zbrojnych. Chociaż niektóre standardy mają zastosowanie do wszystkich form pozbawienia wolności (w tym aresztu wynikającego z przepisów prawa administracyjnego) i różnego rodzaju postępowań, włączając cywilne, niniejszy Podręcznik koncentruje się na normach mających zastosowanie do postępowań karnych. Dla wyjaśnienia co te standardy oznaczają w praktyce, podręcznik zawiera interpretacje poszczególnych standardów dokonane przez ONZ i instytucje regionalne, Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka, Europejski Trybunał Praw Człowieka i niektóre międzynarodowe trybunały karne.

WYDANIE DRUGIE

To druga edycja Podręcznika Sprawiedliwego Procesu Amnesty International. Jest to wersja rozszerzona w porównaniu z pierwszym wydaniem opublikowanym w 1998 r., ponieważ zawiera wiele dodatkowych standardów przyjętych po 1998 r., zaktualizowanych komentarzy do standardów i szerszą analizę. Obejmuje normy międzynarodowe i kluczowe komentarze do 2010 r., a także wskazuje na główne kierunki rozwoju standardów w latach 2011, 2012 i na początku roku 2013.

Wśród głównych kierunków rozwoju standardów znajdują się:

- większa świadomość, że wiele praw składających się na sprawiedliwy proces, choć nie zostały jednoznacznie uznane w traktatach za nienaruszalne, stosuje się zawsze i we wszystkich okolicznościach;
- wyzwania dotyczące rzetelnego procesu, powstałe w wyniku przyjętych ustaw i polityki zwalczania terroryzmu, zwłaszcza w następstwie ataków w Stanach Zjednoczonych w dniu 11 września 2001;
- eksterytorialne stosowanie zobowiązań dotyczących praw człowieka, w których państwo sprawuje kontrolę nad ludźmi lub terytorium;
- coraz powszechniejsze uznanie, że sprawiedliwość wymaga poszanowania praw ofiar w sposób, który nie wyklucza poszanowania praw oskarżonego;
- zwrócenie większej uwagi na wpływ dyskryminacji na wymiar sprawiedliwości w sprawach karnych;
- wyraźne uznanie prawa do pomocy prawnej w trakcie przesłuchania;
- rozbudowanie orzecznictwa dotyczącego zakazu wykorzystywania dowodów uzyskanych w wyniku tortur i innych form złego traktowania;
- zakaz obligatoryjnej śmierci;
- wpływ prawa do sprawiedliwego procesu na inne prawa, w tym na przykład na prawo do życia rodzinnego i prywatnego;
- coraz większa świadomość, że ryzyko niesprawiedliwego procesu może doprowadzić do niezgodnej z prawem deportacji osoby do innego państwa.

Z przyjemnością przyjmujemy wszelkie sugestie, poprawki i komentarze dotyczące treści Podręcznika. Prosimy o przesyłanie ewentualnych uwag na adres: publishing@amnesty.org

MIĘDZYNARODOWE STANDARDY I ORGANY OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA

Niniejszy rozdział przedstawia różne typy międzynarodowych standardów praw człowieka odnoszących się do sprawiedliwego procesu oraz niektóre organy, które dokonują autorytatywnej interpretacji tych standardów.

1. Standardy praw człowieka
 - 1.1 Traktaty
 - 1.2 Standardy pozatraktatowe
2. Uniwersalne standardy traktatowe
 - 2.1 Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych
 - 2.2 Inne traktaty w zakresie praw człowieka przyjęte przez ONZ
 - 2.3 Prawo konfliktów zbrojnych
3. Uniwersalne standardy pozatraktatowe
 - 3.1 Międzynarodowe standardy pozatraktatowe, które nie zostały jeszcze formalnie przyjęte
4. Standardy regionalne
 - 4.1 Afryka
 - 4.2 Ameryki
 - 4.3 Kraje arabskie
 - 4.4 Europa
5. Mechanizmy Organizacji Narodów Zjednoczonych
6. Międzynarodowe trybunały karne
7. Dodatkowe informacje

1. STANDARDY PRAW CZŁOWIEKA

Status prawny standardów przytoczonych w niniejszym Podręczniku jest różny. Niektóre z nich to postanowienia traktatów, prawnie wiążących dla państw będących ich stronami. Inne to postanowienia instrumentów prawnych niebędących traktatami. Choć instrumenty niebędące traktatami nie są wiążące, to stanowią one konsensus międzynarodowej wspólnoty co do standardów, na które państwa powinny się zgodzić. Niektóre z praw uznanych w tych traktatach i instrumentach pozatraktatowych uznano za normy prawa zwyczajowego, które obowiązują wszystkie państwa. Wspólnie tworzą międzynarodowe ramy fundamentalnych zabezpieczeń przed niesprawiedliwymi procesami.

Amnesty International jako organizacja zajmująca się prawami człowieka powołuje się na standardy dające najszerzą ochronę. Co do zasady, Podręcznik będzie zawierał odwołania do traktatów, które czasem jednak nie będą miały zastosowania, ponieważ nie zwiżyzało się nimi dane państwo; w innych przypadkach Podręcznik odniesie się do standardów pozatraktatowych, gdyż niektóre zagadnienia są tam bardziej szczegółowo opisane. Z kolei w innych sytuacjach omawiany standard uznany jest za zwyczajowe prawo międzynarodowe. We wszystkich przypadkach Amnesty International promuje przestrzeganie uzgodnionych i uznanych na całym świecie standardów i pracuje na rzecz wzmocnienia ochrony praw człowieka.

Lista traktatów i standardów pozatraktatowych przytoczonych w niniejszym Podręczniku oraz stosowane skróty ich nazw są wymienione poniżej w **Przywoływanych standardach i stosowanych skrótach**.

1.1 TRAKTATY

Instrumenty zwane Paktem, Konwencją, Kartą i Protokołem są prawnie wiążącymi traktatami dla państw, które są ich stronami. Niektóre traktaty są otwarte dla krajów na całym świecie. Inne są otwarte tylko dla państw należących do danej regionalnej organizacji.¹

Państwa mogą się zgodzić na związanie się tymi traktatami poprzez dwuetapowy proces podpisywania i ratyfikacji lub jednorazowo w drodze przystąpienia.² Jeżeli państwo podpisze traktat, formalnie deklaruje zamiar ratyfikowania tego traktatu w przyszłości i do czasu jego ratyfikacji nie może angażować się w działania niezgodne z przedmiotem i celem traktatu.³ Kiedy państwo ratyfikuje traktat lub do niego przystąpi, staje się jego stroną i zobowiązuje się przestrzegać postanowień i wypełniać zobowiązania wynikające z traktatu.

Dokonując przeglądu zobowiązań państwa w ramach danego traktatu, ważne jest, aby sprawdzić, czy państwo złożyło zastrzeżenia, które zmierzają do zmodyfikowania lub ograniczenia jego zobowiązań wynikających z traktatu.⁴ Ważne jest również, czy państwo tymczasowo ograniczyło którekolwiek ze swoich zobowiązań, zawieszając ich stosowanie (**Rozdział 31 dotyczący stanów nadzwyczajnych**).

Protokół jest traktatem dołączonym do wcześniejszego traktatu. Generalnie, dodaje on dodatkowe postanowienia do pierwotnego traktatu, rozszerza zakres jego zastosowania lub ustanawia mechanizm składania skarg. Protokół może również zmienić treść traktatu. Większość protokołów jest otwarta do ratyfikacji lub przystąpienia tylko przez strony traktatu, który uzupełnia.

Autorytatywne wskazówki co do interpretacji traktatów zawarte są w komentarzach, zaleceniach, ustaleniach, decyzjach i orzeczeniach organów monitorujących traktat oraz trybunałów praw człowieka.⁵ Są to niezależne organy eksperckie oraz sądy ustanowione w traktatach, przez ONZ lub organy regionalne w celu monitorowania implementacji traktatu i rozpatrywania skarg na naruszenia jego postanowień. W niniejszym Podręczniku przywołujemy Komentarze Ogólne, Rekomendacje Ogólne i sprawozdania wydane przez te organy, a także wnioski i rekomendacje wydane po przeanalizowaniu stanu implementacji traktatu przez dane państwo oraz ustalenia w poszczególnych sprawach indywidualnych, jak również stanowiska innych ekspertów ONZ lub ekspertów regionalnych i międzyrządowych organów lub mechanizmów, takich jak Specjalni Sprawozdawcy lub Grupy Robocze, które również dostarczają wiarygodnych wskazówek interpretacyjnych.⁶

1.2 STANDARDY POZATRAKTATOWE

Wiele standardów praw człowieka odnoszących się do sprawiedliwego procesu zawartych jest w instrumentach niebędących traktatami. Instrumenty niebędące traktatami są zwykle nazywane Deklaracjami, Zasadami, Regułami, Wytycznymi itd. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Zbiór Zasad mających na celu ochronę wszystkich osób poddanych jakiegokolwiek formie aresztowania bądź uwięzienia oraz Wzorcowe reguły minimalne dotyczące postępowania z więźniami to przykłady instrumentów pozatraktatowych, które ustanawiają ważne gwarancje dla sprawiedliwego procesu. Państwa nie stają się formalnie stronami standardów pozatraktatowych. Chociaż standardy pozatraktatowe formalnie nie mają charakteru wiążącego, mają bezsprzecznie moc jako dokumenty uzgodnione przez państwa i przyjęte przez organy o charakterze politycznym, takie jak Zgromadzenie Ogólne ONZ, zazwyczaj w drodze konsensusu. Z powodu tej siły politycznej uważane są za autorytatywne i są przywoływane

¹ Dotyczy to Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów, Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Arabskiej Karty Praw Człowieka i (Europejskiej) Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

² Ponadto nowo utworzone państwa mogą stać się stroną traktatu: *Konwencja wiedeńska o sukcesji państw w odniesieniu do traktatów międzynarodowych*.

³ Artykuł 18 *Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów*.

⁴ Państwa nie mogą wprowadzać zastrzeżeń, jeśli są zabronione przez traktat. Zastrzeżenia mogą być niezgodne z celem samego traktatu lub z obowiązującymi normami prawa międzynarodowego lub normami międzynarodowego prawa zwyczajowego lub mogą dotyczyć nienaruszalnych praw: *Konwencja wiedeńska o prawie traktatów*; HRC Komentarz Ogólny nr 24; Przewodnik Międzynarodowej Komisji Prawa w przedmiocie praktyk zastrzeżeń do traktatów, UN Doc. A/66/10/Add.1 (2011).

⁵ *Gwinea przeciwko Demokratycznej Republice Kongo*, ICJ, (2010) §§66-68.

⁶ Istotne są także decyzje sądów krajowych oraz komentarze akademików i organizacji pozarządowych, takich jak Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża.

w orzeczeniach sądów krajowych i regionalnych trybunałów praw człowieka. Czasami, normy pozatraktatowe potwierdzają zasady, które stały się lub są już uznawane za prawnie wiążące dla wszystkich państw zgodnie z międzynarodowym prawem zwyczajowym.

2. UNIWERSALNE STANDARDY TRAKTATOWE

Traktaty międzynarodowe przywoływane poniżej są prawnie wiążące dla państw-stron i stanowią gwarancję sprawiedliwego procesu.

2.1 MIĘDZYNARODOWY PAKT PRAW OBYWATELSKICH I POLITYCZNYCH

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (MPPOiP) został przyjęty w 1966 r. przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych i wszedł w życie w 1976 r. Na dzień 26 czerwca 2013 r. stroną Paktu było 167 państw. MPPOiP chroni prawa podstawowe, w tym wiele praw znajdujących się w centrum działań Amnesty International: prawo do życia; wolność słowa, myśli, sumienia i wyznania, zgromadzania i stowarzyszania się; wolność od arbitralnego zatrzymania lub aresztowania; wolność od tortur i innych form złego traktowania oraz prawo do rzetelnego procesu.

MPPOiP ustanawia organ monitorujący składający się z 18 ekspertów – Komitet Praw Człowieka (HRC). Komitet monitoruje wdrażanie MPPOiP oraz Drugiego Protokołu Fakultatywnego. Komentarze Ogólne Komitetu Praw Człowieka dostarczają autorytatywnej interpretacji MPPOiP.

(Pierwszy) Protokół Fakultatywny do MPPOiP, który wszedł w życie w 1976 r., daje Komitetowi Praw Człowieka uprawnienia do rozpatrywania skarg złożonych przez lub w imieniu osoby twierdzącej, że państwo-strona Protokołu naruszyło prawa gwarantowane przez MPPOiP. Na dzień 26 czerwca 2013 r. stroną Pierwszego Protokołu było 114 państw.

Drugi Protokół fakultatywny do MPPOiP, mający na celu zniesienie kary śmierci, wszedł w życie w 1991 r. państwa-strony Protokołu zgodziły się zapewnić, że pod ich jurysdykcją nie zostanie wykonana kara śmierci⁷ i, że podejmą wszelkie niezbędne środki w celu zniesienia kary śmierci. Na dzień 26 czerwca 2013 r. 76 państw było stronami Drugiego Protokołu.

2.2 INNE TRAKTATY PRAW CZŁOWIEKA PRZYJĘTE PRZEZ ONZ

Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania (Konwencja przeciwko torturom) została przyjęta w drodze konsensusu przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych w 1984 r. i weszła w życie w 1987 r. Na dzień 26 czerwca 2013 r. stronami Konwencji były 153 państwa. Państwa-strony zobowiązane są do eliminowania i zapobiegania torturom i innemu okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu lub karaniu. Muszą uczynić z tortur przestępstwo w prawie krajowym. Muszą zbadać wszystkie zarzuty dotyczące tortur i innego rodzaju złego traktowania oraz wszelkich sytuacji, w których istnieją uzasadnione podstawy, aby sądzić, że dopuszczono się tortur lub innego złego traktowania. Muszą postawić przed sądem oskarżonych, w postępowaniu sądowym wykluczać dowody uzyskane w wyniku tortur i innych form złego traktowania oraz zapewnić zadośćuczynienie ofiarom. Komitet Przeciwko Torturom ustanowiony na mocy traktatu, składający się z 10 ekspertów monitoruje wdrażanie Konwencji. Komitet wydaje wnioski i rekomendacje w sprawie implementacji Konwencji przez poszczególne państwa-strony oraz Komentarze Ogólne zawierające autorytatywne wskazówki dotyczące interpretacji Konwencji. Komitet rozpatruje również skargi indywidualne i międzypaństwowe, jeśli dane państwo się na to zgodziło.

⁷ Państwa-strony niniejszego traktatu mogą jednakże zastrzec w momencie ratyfikacji lub przystąpienia możliwość stosowania kary śmierci w czasie wojny w przypadku poważnych przestępstw o charakterze wojskowym, po przeprowadzeniu sprawiedliwego procesu.

Protokół Fakultatywny do konwencji przeciwko torturom, który wszedł w życie w 2006 r., zobowiązuje państwa do ustanowienia niezależnych krajowych mechanizmów prewencji i ustanawia Podkomitet ds. Prewencji Tortur. Państwa-strony muszą upoważnić zarówno mechanizm krajowy, jak i Podkomitet do kontroli wszystkich miejsc pozbawienia wolności znajdujących się pod ich jurysdykcją lub kontrolą.

Konwencja o prawach dziecka została przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1989 r. i weszła w życie w 1990 r. Na dzień 26 czerwca 2013 r., stronami Konwencji były 193 państwa. Konwencja o prawach dziecka zawiera gwarancje sprawiedliwego sądu dla dzieci oskarżonych o naruszenie przepisów prawa karnego. Konwencja ustanawia Komitet Praw Dziecka, złożony z 18 niezależnych ekspertów, który bada postęp państw członkowskich w wypełnianiu ich zobowiązań wynikających z Konwencji, rozpatrując okresowo składane sprawozdania, a także wydaje autorytatywne Komentarze Ogólne dotyczące interpretacji postanowień Konwencji.

Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (CEDAW) została przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1979 r. i weszła w życie w 1981 r. Na dzień 26 czerwca 2013 r. stronami Konwencji było 187 państw. Celem Konwencji jest zapewnienie skutecznej ochrony kobiet przed aktami dyskryminacji. Artykuły 2 i 15 ustanawiają równość kobiet i mężczyzn wobec prawa. Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet (CEDAW), składający się z 23 ekspertów, monitoruje wdrażanie Konwencji i wydaje autorytatywne Komentarze Ogólne. Państwa-strony Protokołu Fakultatywnego do CEDAW, który wszedł w życie w 2000 r., akceptują kompetencje Komitetu do rozpatrywania skarg od osób fizycznych lub grup twierdzących, że państwo-strona nie wypełnia swoich zobowiązań wynikających z Konwencji, jak również wszczęcia postępowania w sprawie poważnych lub systemowych naruszeń praw kobiet.

Międzynarodowa Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej (Konwencja w sprawie dyskryminacji rasowej) została przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1965 r. i weszła w życie w 1969 r. Na dzień 26 czerwca 2013 r. stronami Konwencji było 176 państw. Państwa-strony Konwencji są zobowiązane do potępiania dyskryminacji rasowej i do podejmowania wszelkich środków w celu jej wyeliminowania, również w wymiarze sprawiedliwości. Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej, składający się z 18 ekspertów, monitoruje implementację Konwencji, poprzez sprawozdania okresowe Państw-Stron, mechanizm wczesnego ostrzegania oraz rozpatrywanie skarg międzypaństwowych i indywidualnych, jeśli dane państwo upoważniło do tego Komitet. Przedstawia również autorytatywne Komentarze Ogólne.

Konwencja o ochronie praw wszystkich pracowników-migrantów i członków ich rodzin (Konwencja o ochronie praw pracowników-migrantów), przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1990 r., weszła w życie w lipcu 2003 r. Na dzień 26 czerwca 2013 r. stronami Konwencji było 46 państw. Komitet ds. Ochrony Praw Wszystkich Pracowników – Migrantów i Członków ich Rodzin monitoruje implementację postanowień Konwencji w drodze okresowej procedury składania sprawozdań i może rozpatrywać skargi wnoszone przez inne państwa lub osoby fizyczne we wskazanych okolicznościach.

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych weszła w życie w maju 2008 r. Na dzień 26 czerwca 2013 r. stronami Konwencji było 130 państw. Komitet Praw Osób Niepełnosprawnych, ustanowiony na mocy Konwencji, monitoruje wdrażanie Konwencji przez państwa.

Międzynarodowa Konwencja w sprawie ochrony wszystkich osób przed wymuszonymi zaginięciami (Konwencja o wymuszonych zaginięciach) została przyjęta w 2006 r. i weszła w życie w grudniu 2010 r. Na dzień 26 czerwca 2013 r. stronami Konwencji było 38 państw, a 15 z nich przyznało organowi monitorującemu Konwencję, Komitetowi ds. Wymuszonych

Zaginięć, kompetencje do rozpatrywania skarg indywidualnych i międzypaństwowych.⁸ Konwencja nakłada na państwa obowiązek podejmowania działań mających na celu: zapobieganie wymuszonym zaginięciom; karanie czynów stanowiących wymuszone zaginięcia; ściganie wymuszonych zaginięć; i pociąganie do odpowiedzialności karnej osoby odpowiedzialnej za wymuszone zaginięcie w postępowaniu, które spełnia standardy sprawiedliwego procesu. Zobowiązuje również państwa do przedkładania Komitetowi okresowych sprawozdań ze środków podjętych w celu wdrożenia traktatu.

2.3 PRAWO KONFLIKTÓW ZBROJNYCH

Prawo konfliktów zbrojnych, znane również jako międzynarodowe prawo humanitarne, to zbiór reguł mających na celu ograniczenie szkodliwych skutków konfliktu zbrojnego.

Cztery **Konwencje Genewskie** z 1949 r., które chronią ludność cywilną i osoby biorące udział w działaniach wojennych, głównie podczas międzynarodowych konfliktów zbrojnych, a także podczas konfliktów wewnętrznych, takich jak wojny domowe, zawierają postanowienia, które gwarantują sprawiedliwy proces. Na dzień 26 czerwca 2013 r. stronami Konwencji było 195 państw.

Konwencje uzupełniono Pierwszym Protokołem Fakultatywnym (173 państwa), który zwiększa zakres ochrony ludności cywilnej i innych osób podczas międzynarodowych konfliktów zbrojnych oraz Drugim Protokołem Fakultatywnym (167 państw), który chroni ludność cywilną i inne osoby podczas wewnętrznych (niemiędzynarodowych) konfliktów zbrojnych.

Prawo do sprawiedliwego procesu zarówno w międzynarodowym, jak i wewnętrznym konflikcie zbrojnym gwarantowane jest zarówno w prawie traktatowym, jak i w międzynarodowym prawie zwyczajowym.

3. UNIWERSALNE STANDARDY POZATRAKTATOWE

Poniżej opisano niektóre z międzynarodowych instrumentów pozatraktatowych odnoszące się do sprawiedliwego procesu, wszystkie instrumenty pozatraktatowe przytoczone w niniejszym Podręczniku zostały wymienione w **Przywoływanych standardach i stosowanych skrótach**.

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w 1948 r., jest powszechnie uznanym zbiorem zasad dotyczących praw człowieka, które powinny regulować postępowanie wszystkich państw. Prawo do sprawiedliwego procesu ujęte w Powszechnej Deklaracji zostało ogólnie uznane za część międzynarodowego prawa zwyczajowego, a tym samym jest prawnie wiążące dla wszystkich państw.

Podstawowe Zasady niezależności sądownictwa, zatwierdzone przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1985 r., zawierają wytyczne dla państw o prawie i praktyce niezbędne do zapewnienia niezależności sędziów. Postępowanie przed niezależnym i bezstronnym sądem jest podstawowym wymogiem sprawiedliwego procesu.

Podstawowe Zasady dotyczące roli prawników, przyjęte w 1990 r., mają na celu zapewnienie, że państwa respektują rolę i niezależność prawników. Zawierają one zapisy dotyczące prawników reprezentujących osoby pozbawione wolności w postępowaniu przygotowawczym i sądowym.

Zbiór Zasad mających na celu ochronę wszystkich osób poddanych jakiegokolwiek formie aresztowania bądź uwięzienia przyjęty został przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych w 1988 r., zawiera autorytatywny zestaw norm uznanych na arenie międzynarodowej, mających zastosowanie we wszystkich państwach, w przedmiocie traktowania osób aresztowanych lub uwięzionych. Zasady określają podstawowe pojęcia prawne i humanitarne i służą jako przewodnik dla tworzenia ustawodawstwa.

⁸ Na przykład Japonia uznała właściwość Komitetu w zakresie rozpatrywania tylko skarg międzypaństwowych.

Zasady i wytyczne dotyczące dostępu do pomocy prawnej w sprawach karnych (Zasady pomocy prawnej) przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych w grudniu 2012 r. (załączone do rezolucji 67/187) ustanawiają elementy wymagane do skutecznego i stabilnego ogólnokrajowego systemu pomocy prawnej dla podejrzanych, aresztowanych oraz osób oskarżonych lub skazanych za przestępstwa, a także ofiar przestępstw i świadków w postępowaniu karnym.

Wzorcowe reguły minimalne postępowania z więźniami (Wzorcowe reguły minimalne) przyjęte przez Kongres Narodów Zjednoczonych w sprawie Zapobiegania Przeszpeczości i Postępowania ze Sprawcami Przeszpeczeń w 1955 r. i zatwierdzone przez Radę Gospodarczą i Społeczną w 1957 r. pozostają „powszechnie uznanymi minimalnymi standardami osadzenia więźniów”.⁹ Od 1971 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ wzywało państwa członkowskie do wprowadzenia w życie tych zasad.¹⁰ Są one często cytowane przez organy i mechanizmy traktatowe przy rozpatrywaniu roszczeń związanych z traktowaniem osób uwięzionych.¹¹ Od czerwca 2013 r. kontynuowany był przegląd wzorcowych reguł minimalnych.

Wzorcowe reguły minimalne Narodów Zjednoczonych dotyczące środków o charakterze nieizolacyjnym (Zasady Tokijskie) zostały przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1990 r. Określają one zasady promujące stosowanie środków alternatywnych dla aresztowania i uwięzienia oraz minimalne zabezpieczenia w celu ochrony osób, wobec których zastosowano środki alternatywne.

Reguły Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z kobietami pozbawionymi wolności i nieizolacyjnych środków dla kobiet, które popełniły przestępstwo (Reguły z Bangkoku) zostały przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 2010 r. Reguły obejmują pierwsze standardy ONZ dotyczące traktowania aresztowanych i uwięzionych kobiet i dziewcząt. Reguły z Bangkoku uzupełniają inne instrumenty pozatraktatowe, takie jak Wzorcowe reguły minimalne i Reguły Tokijskie. Niektóre z zasad mają zastosowanie zarówno do kobiet, jak i mężczyzn, tak jak te dotyczące osób sprawujących władzę rodzicielską, podczas gdy inne odnoszą się tylko do określonej płci.

Zabezpieczenia gwarantujące ochronę praw osób zagrożonych karą śmierci (Zabezpieczenia w przedmiocie kary śmierci), zatwierdzonych przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1984 r. ograniczają stosowanie kary śmierci w krajach, które jej jeszcze nie zniosły. Przewidują między innymi, że kara śmierci może być wykonana jedynie po procesie uwzględniającym wszelkie możliwe gwarancje sprawiedliwego procesu i zgodne przynajmniej z wymogami określonymi w art. 14 MPPOiP. Zgromadzenie Ogólne ONZ wielokrotnie wzywało państwa, które nie zniosły kary śmierci do przestrzegania gwarancji określonych w Zabezpieczeniach.¹²

Inne uniwersalne instrumenty pozatraktatowe przywoływane w niniejszym Podręczniku to:

- Podstawowe zasady i wytyczne dotyczące prawa do zadośćuczynienia i naprawienia szkody ofiarom rażących naruszeń międzynarodowego prawa praw człowieka i poważnych naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego (Podstawowe zasady dotyczące zadośćuczynienia);
- Deklaracja podstawowych zasad wymiaru sprawiedliwości odnoszących się do ofiar przestępstw i nadużyć władzy;
- Zasady ONZ w sprawie skutecznego zapobiegania i badania pozasądowych, arbitralnych i zbiorowych egzekucji;
- Deklaracja praw człowieka osób niebędących obywatelami państwa, w którym żyją (Deklaracja w sprawie osób niebędących obywatelami);
- Minimalne reguły dotyczące wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich (Reguły Pekinские).

⁹ Zgromadzenie Ogólne ONZ, rezolucja 67/188, §4.

¹⁰ Zgromadzenie Ogólne ONZ, rezolucja 2858 §2; rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 39/118, §3.

¹¹ Na przykład były one przywoływane przez Komisję Praw Człowieka w sprawie *Kurbanov przeciwko Tadżykistanowi*, UN Doc. CCRP/C/79/D/1096/2002 (2003) §7.8.

¹² Zgromadzenie Ogólne ONZ, rezolucja 65/206, §3a.

3.1 MIĘDZYNARODOWE STANDARDY POZATRAKTATOWE, KTÓRE NIE ZOSTAŁY JESZCZE FORMALNIE PRZYJĘTE

Protokół Stambulski - Podręcznik skutecznego badania i dokumentowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania - określa uznane międzynarodowe standardy i procedury w zakresie badania i dokumentowania zarzutów stosowania tortur i innego złego traktowania. **Zasady skutecznego badania i dokumentowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania**, zawarte w Protokole, zostały dołączone do rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 55/89 (w sprawie tortur) i zostały określone przez Komisję Praw Człowieka i Zgromadzenie Ogólne ONZ jako „przydatne narzędzie”.¹³

Niniejszy podręcznik opiera się także na innych zasadach opracowanych przez międzynarodowych ekspertów, w tym na:

- Zaktualizowanym zbiorze zasad dotyczących ochrony i promocji praw człowieka poprzez działania zwalczające bezkarność;
- Projekcie zasad zarządzania administracją wymiaru sprawiedliwości sprawowanego przez trybunały wojskowe;
- Zasadach w sprawie ograniczania i zawieszania stosowania postanowień Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (Zasady z Syrakuz);
- Zasadach Postępowania Sądowego (uzupełniających Podstawowe Zasady niezależności sądownictwa) (Zasady Bangalorskie);
- Zasadach i Wytycznych w sprawie dzieci będących członkami sił lub ugrupowań zbrojnych (Zasady Paryskie);
- Zasadach z Yogyakarty w sprawie stosowania międzynarodowego prawa praw człowieka w odniesieniu do orientacji seksualnej i tożsamości płciowej;
- Zasadach z Johannesburga dotyczących bezpieczeństwa narodowego, wolności wypowiedzi i dostępu do informacji.

4. REGIONALNE STANDARDY TRAKTATOWE

W celu ochrony praw człowieka, regionalne organy międzyrządowe opracowały swoje regionalne instrumenty traktatowe i pozatraktatowe w celu ochrony praw człowieka. Co do zasady, instrumenty te są stosowane w państwach należących do danej regionalnej organizacji. Standardy przywoływane w niniejszym Podręczniku pochodzą z następujących regionalnych organizacji międzyrządowych: Unia Afrykańska, Organizacja Państw Amerykańskich, Liga Państw Arabskich i Rada Europy.¹⁴

4.1 AFRYKA

Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów (Karta Afrykańska) została przyjęta przez Organizację Jedności Afrykańskiej w 1981 r. i weszła w życie w 1986 r. W 2001 r. Organizacja Jedności Afrykańskiej przekształciła się w Unię Afrykańską. Karta Afrykańska pozostaje podstawowym traktatem praw człowieka Unii Afrykańskiej. Na dzień 26 czerwca 2013 r. 53 państwa członkowskie Unii Afrykańskiej były stronami Karty Afrykańskiej.

Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów (Komisja Afrykańska) została utworzona na mocy Karty Afrykańskiej w celu monitorowania stosowania Karty Afrykańskiej przez państwa członkowskie, w tym na podstawie sprawozdań przedstawionych przez państwa. Komisja ma kompetencje do rozpatrywania skarg wniesionych przez osoby zarzucające naruszenie ich praw człowieka przez państwo będące stroną Karty lub w imieniu tych osób. Komisję tworzy 11 członków, nominowanych przez państwa członkowskie i wybieranych przez Zgromadzenie szefów państw i rządów państw Unii Afrykańskiej.

¹³ Rezolucja Komisji Praw Człowieka ONZ 2002/38, §8, UN Doc. [E/CN.4/2002/200](#), str. 176; Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ [57/200](#), §3.

¹⁴ Chociaż Deklaracja Praw Człowieka Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN), przyjęta przez 10 państw w 2012 r., w tym Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej zawiera przepisy dotyczące sprawiedliwego procesu, nie jest powoływana w tym Podręczniku, ponieważ Amnesty International uważa, że jest niezgodna ze standardami międzynarodowego prawa praw człowieka (w szczególności „zasady ogólne” Deklaracji, które przyznają rządowi ogromne uprawnienia do ograniczania praw).

Komisja Afrykańska przyjęła w 1992 r. Rezolucję w sprawie prawa do odwołania i sprawiedliwego procesu (Rezolucja Komisji Afrykańskiej). W 2001 r. Komisja przyjęła Zasady i Wytyczne dotyczące prawa do sprawiedliwego procesu i pomocy prawnej w Afryce (Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce). Rozszerzają one i wzmacniają gwarancje sprawiedliwego procesu zawarte w Karcie Afrykańskiej i rezolucję Komisji z 1992 r.

Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów, działający od 2006 r., do czerwca 2012 r. nie wydał jeszcze istotnych orzeczeń w sprawach dotyczących sprawiedliwego procesu w sprawach karnych. Ten regionalny trybunał praw człowieka ma zostać połączony z Trybunałem Sprawiedliwości Unii Afrykańskiej, po wejściu w życie protokołu w sprawie Statutu Afrykańskiego Trybunału Sprawiedliwości, Praw Człowieka i Ludów.

4.2 AMERYKI

Amerykańska Deklaracja Praw i Obowiązków Człowieka (Deklaracja Amerykańska) przyjęta w 1948 r., jest kamieniem węgielnym systemu międzyamerykańskiego w zakresie ochrony praw człowieka, a wszystkie państwa członkowskie Organizacji Państw Amerykańskich (OPA) są zobowiązane do przestrzegania praw w niej zawartych.

Amerykańska Konwencja Praw Człowieka (Konwencja Amerykańska) weszła w życie w lipcu 1978 r. Na dzień 30 września 2013 r., 23 z 35 państw członkowskich OPA było stronami Konwencji.¹⁵ Konwencja przewiduje, że Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka i Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka rozpatrują sprawy, w których państwa-strony naruszyły Konwencję. Kompetencje Komisji są automatycznie akceptowane przez państwa w momencie ratyfikacji Konwencji; państwa muszą jednak złożyć oświadczenie, że uznają jurysdykcję Trybunału. Na dzień 26 czerwca 2013 r. jurysdykcję Trybunału uznało 21 państw.

Protokół do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka o zniesieniu kary śmierci, przyjęty w 1990 r., zabrania państwom-stronom stosowania kary śmierci na ich terytorium.¹⁶ Na dzień 26 czerwca 2013 r. 13 państw ratyfikowało Protokół lub przystąpiło do niego.

Międzyamerykańska Konwencja w sprawie zapobiegania i karania tortur (Międzyamerykańska Konwencja przeciwko torturom) weszła w życie w 1987 r. Na dzień 26 czerwca 2013 r. stronami Konwencji było 18 państw członkowskich OPA.

W 1995 r. weszła w życie **Międzyamerykańska Konwencja o zapobieganiu, karaniu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet** (Konwencja z Belém do Pará). Jest to najszerzej ratyfikowany do tej pory traktat w systemie międzyamerykańskim – na dzień 26 czerwca 2013 r. stronami Konwencji były 32 państwa.

W 1996 r. weszła w życie **Międzyamerykańska Konwencja o wymuszonych zaginięciach**. W przeciwieństwie do większości regionalnych traktatów, które są otwarte tylko dla państw członkowskich regionalnej organizacji, ta konwencja jest otwarta do przystąpienia dla wszystkich państw. Na dzień 26 czerwca 2013 r. 14 państw ratyfikowało Konwencję lub przystąpiło do niej.

Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka (Komisja Międzyamerykańska) przeprowadza wizyty na miejscu na żądanie lub za zgodą państw członkowskich, opracowuje specjalne analizy, przedstawia zalecenia dla rządów w sprawie przyjęcia środków mających na celu promowanie i ochronę praw człowieka i domaga się sprawozdawania od rządów z realizacji wskazanych środków. Komisja Międzyamerykańska podejmuje działania również na podstawie złożonych przez osoby fizyczne, grupy osób lub organizacje pozarządowe skarg opartych na naruszeniu praw zawartych w Deklaracji Amerykańskiej, a także – w przypadku państw

¹⁵ Liczba ta uwzględnia fakt, że Wenezuela wycofała swoje członkostwo w systemie Konwencji, ze skutkiem na dzień 11 września 2013.

¹⁶ Państwa będące stronami niniejszego traktatu mogą złożyć oświadczenie w momencie ratyfikacji lub przystąpienia w przedmiocie stosowania kary śmierci w czasie wojny w przypadku poważnych przestępstw o charakterze wojskowym, po przeprowadzeniu sprawiedliwego procesu.

stron – na Konwencji Amerykańskiej. Może ona przedstawiać sprawy do rozpatrzenia przez Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka.

Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (Trybunał Międzyamerykański) jest międzynarodowym trybunałem składającym się z siedmiu sędziów, wybranych przez państwa członkowskie OPA. Trybunał interpretuje i stosuje Konwencję Amerykańską. Trybunał może rozpatrywać sprawy przedłożone przez państwa-strony lub przez Komisję Międzyamerykańską, pod warunkiem, że państwo to uznaje jurysdykcję Trybunału. Orzeczenia Trybunału są wiążące. W nagłych przypadkach i w celu uniknięcia dalszych szkód Trybunał może postanowić o środkach tymczasowych. Trybunał wydaje opinie doradcze w sprawie wykładni artykułów Konwencji. 17 opinii doradczych Trybunału stanowi ważny zbiór orzecznictwa w systemie międzyamerykańskim.

4.3 KRAJE ARABSKIE

Arabska Karta Praw Człowieka (Karta Arabska) została przyjęta przez Ligę Państw Arabskich w 2004 r. i weszła w życie w marcu 2008 r. W listopadzie 2013 r., 13 z 22 członków Ligi Państw Arabskich było stronami Karty Arabskiej. Karta ustanawia Arabski Komitet Praw Człowieka, który jest upoważniony do monitorowania wdrażania traktatu przez państwa-strony.¹⁷

4.4 EUROPA

W 1953 r. weszła w życie (Europejska) **Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności** (Konwencja Europejska). Aby przystąpić do Rady Europy, państwo musi być stroną Konwencji. Na dzień 26 czerwca 2013 r. wszystkie 47 państw członkowskich Rady Europy (RE) były stronami Konwencji.¹⁸

Protokół 7 do Konwencji Europejskiej gwarantuje między innymi prawo do poddania wyroku skazującego w postępowaniu karnym kontroli przez sąd wyższej instancji, zakaz ponownego sądenia lub karania oraz prawo do odszkodowania za niesłuszne skazanie. Na dzień 26 czerwca 2013 r., 43 państwa ratyfikowały niniejszy Protokół lub przystąpiły do niego.

Rada Europy przyjęła dwa Protokoły do Konwencji Europejskiej dotyczące kary śmierci. Protokół 6 zakazuje stosowania kary śmierci w czasie pokoju. Na dzień 26 czerwca 2013 r. Protokół 6 ratyfikowało 46 z 47 państw członkowskich Rady Europy (Rosja podpisała Protokół). Protokół 13 nakłada na państwa obowiązek zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach; na dzień 26 czerwca 2013 r., 43 państwa były stroną Protokołu 13.

Europejski Trybunał Praw Człowieka jest stałym sądem, w którym liczba sędziów odpowiada liczbie stron Konwencji Europejskiej (47 na dzień 26 czerwca 2013 r.). Państwa-strony Konwencji Europejskiej i osoby indywidualne mogą złożyć skargę do Trybunału, który jest właściwy do orzekania w sprawach dotyczących stosowania i interpretacji Konwencji. Komitet trzech sędziów, izba siedmiu sędziów lub wielka izba składająca się z 17 sędziów mogą rozstrzygać o meritum sprawy. Ostateczne orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka są wiążące dla państwa (państw), przeciwko któremu wniesiono sprawę. Komitet Ministrów Rady Europy monitoruje wykonanie orzeczeń Trybunału przeciwko państwom członkowskim.

Europejska Konwencja o zapobieganiu torturom oraz niehumanicznemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, której stronami są wszystkie państwa członkowskie Rady Europy (47), ustanawia Europejski Komitet ds. zapobiegania torturom oraz niehumanicznemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu (znany jako CPT). Komitet złożony z niezależnych ekspertów jest upoważniony do wizytowania wszystkich miejsc przetrzymywania osób pozbawionych wolności oraz sporządzania zaleceń dla władzy publicznej.

¹⁷ Do grudnia 2012, Arabski Komitet Praw Człowieka rozpatrywał sprawozdania z Jordanii i Algierii. Tylko wnioski i rekomendacje dotyczące Jordanii zostały opublikowane: w czasie pisania niniejszego Podręcznika były one dostępne tylko w języku arabskim.

¹⁸ Przystąpienie Unii Europejskiej do Konwencji Europejskiej, do którego nie doszło do czerwca 2013 r., jest przewidziane w [Artykule 59 Konwencji Europejskiej zmienionym przez Protokół 14](#) i wymagane w [Traktacie Lizbońskim](#).

(Zrewidowane) **Europejskie Reguły Więzienne** zostały przyjęte przez Komitet Ministrów Rady Europy w 2006 r. Chociaż nie jest to prawnie wiążący dokument, to reguły służą jako wytyczne dotyczące traktowania osób osadzonych w areszcie (w tym osób oczekujących na proces) oraz więźniów.

W Podręczniku przywoływanych jest wiele standardów pozatraktatowych przyjętych przez Komitet Ministrów Rady Europy.

5. MECHANIZMY ORGANIZACJI NARODÓW ZJEDNOCZONYCH

Poza organami monitorującymi traktaty przyjęte w ramach ONZ, wytyczne dotyczące stosowania standardów praw człowieka są tworzone przez ekspertów (grupy robocze, specjalnych sprawozdawców lub niezależnych ekspertów) mianowanych przez Radę Praw Człowieka ONZ do pracy w różnych obszarach tematycznych.

Są to tak zwane procedury tematyczne ONZ lub procedury specjalne z mandatami tematycznymi. Eksperti zazwyczaj upoważnieni są do analizy skarg dotyczących szczególnego rodzaju naruszeń praw człowieka we wszystkich krajach. Mogą też przeprowadzać wizyty w kraju, jeśli poddawane przeglądowi państwo wyrazi na to zgodę. Mogą prowadzić badania, w tym w sprawach indywidualnych, przedkładać raporty zawierające wnioski i zalecenia dla rządów oraz składać coroczne sprawozdania Radzie Praw Człowieka ONZ lub Zgromadzeniu Ogólnemu ONZ.

Kilka procedur tematycznych ONZ dotyczy bezpośrednio kwestii związanych ze sprawiedliwym procesem:

- **Grupa Robocza ds. arbitralnych zatrzymań**, utworzona w 1991 roku, bada przypadki zatrzymań zastosowanych w sposób arbitralny lub inny niezgodny z międzynarodowymi standardami. Obejmuje pozbawienie wolności, od tymczasowego aresztu (przed rozprawą) do uwięzienia (po rozprawie).
- **Grupa Robocza ds. przymusowych lub wymuszonych zaginięć**, utworzona w 1980 roku, bada sprawy związane z przymusowymi lub wymuszonymi zaginięciami i działa jako kanał komunikacyjny pomiędzy rodzinami „zaginionych” osób i rządami.
- Mandat **Specjalnego Sprawozdawcy ONZ ds. pozasądowych, doraźnych i arbitralnych egzekucji** został ustanowiony w 1982 r. Specjalny sprawozdawca działa głównie w celu przeciwdziałania naruszeniom prawa do życia, w tym orzekaniu kary śmierci po niesprawiedliwych procesach.
- Mandat **Specjalnego Sprawozdawcy ds. tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania lub karnia** został ustanowiony w 1985 r. Specjalny sprawozdawca jest uprawniony do badania kwestii dotyczących tortur i innych form złego traktowania i promowania wdrażania przepisów krajowych i międzynarodowych zakazujących stosowania tortur i innych form złego traktowania.
- Mandat **Specjalnego Sprawozdawcy ONZ ds. niezależności sędziów i prawników** został ustanowiony w 1994 r. w celu raportowania o atakach na niezawisłość sędziów i prawników oraz rekomendowania środków mających na celu ochronę niezależności wymiaru sprawiedliwości.
- Mandat **Specjalnego Sprawozdawcy ONZ ds. promowania oraz ochrony praw człowieka podczas zwalczania terroryzmu** został ustanowiony w 2005 r. Sprawozdawca jest upoważniony do opracowywania zaleceń w sprawie promowania i ochrony praw człowieka podczas walki z terroryzmem.

6. MIĘDZYNARODOWE TRYBUNAŁY KARNE

Międzynarodowe Trybunały Karne dla byłej Jugosławii i dla Rwandy zostały ustanowione przez Radę Bezpieczeństwa ONZ, w celu pociągnięcia do odpowiedzialności sprawców ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości i poważnych naruszeń prawa humanitarnego podczas konfliktów w byłej Jugosławii i Rwandzie. Statuty tych Trybunałów oraz powiązane z nimi Reguły procesowe i dowodowe formułują ważne międzynarodowe standardy, które zawierają rzetelne gwarancje procesowe.

Wiele z tych standardów zostało włączonych do **Statutu Rzymskiego Międzynarodowego Trybunału Karnego** (Statut MTK), który został przyjęty w 1998 r. Statut wszedł w życie 1 lipca 2002 r. Na dzień 26 czerwca 2013 r. stronami Statutu MTK były 122 państwa. Jurysdykcja Trybunału, będącego pierwszym stałym międzynarodowym sądem karnym, obejmuje najpoważniejsze zbrodnie stanowiące wyzwanie dla społeczności międzynarodowej: ludobójstwo, zbrodnie przeciwko ludzkości i zbrodnie wojenne. Jest to sąd, który wkracza w ostateczności, co oznacza, że nie podejmie on sprawy, która jest w trakcie dochodzenia lub ścigania przez właściwe państwo, chyba że prowadzone w tym państwie postępowanie nie jest wiarygodne.

Inne międzynarodowe trybunały karne to Specjalny Trybunał dla Sierra Leone oraz Nadzwyczajne Izby w sądach Kambodży.

Żaden z tych międzynarodowych sądów w systemie kar nie przewiduje kary śmierci.

7. DODATKOWE INFORMACJE

Standardy

Traktatowe i pozatraktatowe standardy wskazywane obok tekstu przywoływane są zazwyczaj w następującej kolejności: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka; MPPOiP; inne traktaty ONZ; regionalne traktaty praw człowieka; pozatraktatowe standardy ONZ; pozatraktatowe standardy organizacji regionalnych; standardy międzynarodowych trybunałów karnych; standardy prawa humanitarnego. Kolejność jest zmieniana, jeśli wymaga tego kontekst.

Orzecznictwo

W niniejszym Podręczniku określenie „orzecznictwo” odnosi się do orzeczeń trybunałów praw człowieka oraz ustaleń organów traktatowych rozpatrujących skargi międzypaństwowe lub indywidualne.

Sprawy rozpatrywane przez Europejski Trybunał Praw Człowieka i Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka

przytaczane są w następującym formacie:

Nazwa sprawy (numer sprawy), organ decyzyjny (rok wydania decyzji) § numer odpowiedniego paragrafu(ów).

Na przykład:

Medvedyev i inni przeciwko Francji (3394/03), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2010) §§79-80.

Odwołania do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka zawierające słowo „Decyzja” dotyczą decyzji o dopuszczalności sprawy, a nie orzeczeń co do meritum.

Sprawy rozpatrywane przez międzynarodowe trybunały karne przytaczane są według tego samego formatu z dodaniem pełnej daty decyzji (a często również tytułu orzeczenia).

Sprawy rozpatrywane przez organy traktatowe ONZ:

Nazwa sprawy, jednostka decyzyjna, numer dokumentu ONZ (rok wydania) § numer(y) odpowiednich paragrafów.

Na przykład:

A przeciwko Australii, HRC, UN Doc. CCPR /C/59/D/560/1993(1997) § 9.5.

W przypadku cytowania wielu dokumentów tego samego organu najpierw przywoływana jest nazwa organu, a następnie informacje o każdym konkretnym dokumencie.

Na przykład:

Europejski Trybunał Praw Człowieka: *A.S. przeciwko Finlandii* (40156/07), (2010) §§ 53-68, *Demski przeciwko Polsce* (22695/03), (2008) §§38-47, *Bocos-Cuesta przeciwko Holandii* (54789/00), (2005) §§ 64-74.

Uwagi końcowe organu traktatowego ONZ

Nazwa organu wydającego uwagi końcowe: Nazwa państwa, numer dokumentu ONZ (rok wydania) § numer(y) odpowiedniego paragrafu.

Na przykład:

Uwagi końcowe HRC: Etiopia, UN Doc. CCPR/C/ETH/CO/1(2011) §15.

Komentarze Ogólne i Zalecenia Ogólne organu traktatowego ONZ

Nazwa organu, numer porządkowy, § numer(y) odpowiednich paragrafów.

Na przykład:

HRC, Komentarz Ogólny nr 32, §1.

Rezolucje ONZ lub innych organów międzyrządowych

Nazwa organu, numer porządkowy, § numer(y) odpowiednich paragrafów
Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 65/205, §20.

DEFINICJE

Krajowe systemy prawne i międzynarodowe standardy stosują różne terminy w odniesieniu do sprawiedliwego procesu. Poniższe definicje mają na celu wyjaśnienie znaczenia niektórych terminów stosowanych w niniejszym Podręczniku. Definicje te nie zawsze są takie same jak te stosowane w standardach międzynarodowych lub przepisach krajowych.

Amparo

Amparo jest prostym, szybkim środkiem procesowym, umożliwiającym każdemu skorzystanie z właściwego sądu w celu ochrony przed działaniami, które naruszają jego podstawowe prawa.¹⁹

Zatrzymanie

Zatrzymanie to „akt pozbawienia wolności przez władzę publiczną w celu osadzenia w miejscu pozbawienia wolności i postawienia zarzutów karnych”.²⁰ Obejmuje okres od chwili, gdy dana osoba zostaje zatrzymana, aż do momentu, w którym właściwy organ orzeka o zwolnieniu lub kontynuowaniu pozbawienia wolności.

Złagodzenie kary

Kiedy kara zostaje złagodzona, oznacza to, że kara została zastąpiona niższym wymiarem kary lub całkowicie ją zniesiono.²¹

Sądy i trybunały

Sądy i trybunały są organami sprawującymi funkcje orzecznicze. Są ustanawiane prawem, aby orzekać w sprawach leżących w ich kompetencji na podstawie przepisów prawa i ustalonych procedur. Trybunał jest szerszym pojęciem niż sąd, ale terminy te nie są stosowane konsekwentnie w instrumentach praw człowieka.²²

Zarzuty karne

Zarzuty karne to oficjalne zawiadomienie osoby przez właściwy organ o stawianym zarzucie popełnienia przestępstwa.²³ Zarzuty karne powinny być ujęte w postanowieniu o postawieniu zarzutów.

Przestępstwo

W niniejszym Podręczniku zastosowanie międzynarodowych standardów sprawiedliwego procesu nie jest uzależnione od tego, czy dany czyn stanowi przestępstwo na mocy prawa krajowego. Decyzja zależy zarówno od charakteru czynu, jak i natury i wagi ewentualnej kary.²⁴ Należy rozważyć, czy ma zastosowanie akt prawa krajowego; jednakże to, czy przestępstwo podlega kwalifikacji jako „przestępstwo” według prawa krajowego, nie ma decydującego znaczenia. Państwa nie mogą unikać stosowania międzynarodowych standardów sprawiedliwego procesu w drodze odmowy zakwalifikowania czynu jako przestępstwa albo przeniesienia jurysdykcji sądów na organy administracyjne.

¹⁹ Trybunał Międzypaństwowy *Opinia doradcza OC-8/87*, §32.

²⁰ Centrum Praw Człowieka ONZ, *Human Rights and Pre-trial Detention*, UN Doc. E.94.XI V.6 (1994). Zbiór Zasad przewiduje, że „Aresztowanie oznacza akt pozbawienia wolności osoby w związku z podejrzeniem popełnienia przestępstwa”.

²¹ M. Nowak, *U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary*, wydanie drugie poprawione, Engel, 2005, str. 146.

²² Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Sramek przeciwko Austrii* (8790/79), (1984) §36, *Le Compte, Van Leuven i De Meyere przeciwko Belgii* (688/75; 7238/75), (1981) §55.

²³ *Eckle przeciwko Niemcom* (8130/78), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1982) §73.

²⁴ *Engel i inni przeciwko Holandii* (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), Europejski Trybunał Praw Człowieka, (1976) §§80-85.

Międzynarodowe prawo zwyczajowe

Międzynarodowe prawo zwyczajowe jest podstawowym źródłem międzynarodowych zobowiązań prawnych, które są wiążące dla wszystkich państw, niezależnie od ich zobowiązań wynikających z systemu traktatowego. Zasady międzynarodowego prawa zwyczajowego pochodzą z „ogólnej praktyki zaakceptowanej jako prawo”.

Pozbawienie wolności

W prawie międzynarodowym rozróżnia się pozbawienie wolności od ograniczenia wolności lub ograniczeń w swobodzie przemieszczania się.²⁵ Rozróżnienie pomiędzy ograniczeniem swobody przemieszczania się a pozbawieniem wolności może być płynne, na przykład w sytuacji nakazu zamieszkania w określonym miejscu. Oceniając, czy dana osoba została pozbawiona wolności, Europejski Trybunał Praw Człowieka koncentruje się na stopniu i intensywności tego ograniczenia. Rozpatruje zatem rodzaj, czas trwania, skutki, sposób wykonania omawianego środka oraz kontekst, w którym został użyty. Wśród istotnych czynników oceny znajdują się: możliwość opuszczenia wskazanego obszaru, stopień nadzoru i kontroli, a także stopień izolacji osoby.²⁶ Jeśli fakty wskazują na to, że osoba została pozbawiona wolności, nie zmienia tego stosunkowo krótki okres trwania takiego stanu.

Areszt (aresztowanie) i tymczasowe aresztowanie

Pojęcie „aresztowanie” jest używane w niniejszym Podręczniku, gdy osoba została pozbawiona wolności przez organ państwowy (lub za zgodą lub przyzwoleniem państwa) z jakiegokolwiek innego powodu niż skazanie za popełnienie przestępstwa. Osoba może być przetrzymywana w miejscach publicznych lub prywatnych, których nie może opuścić, w tym na posterunku policji, w areszcie tymczasowym lub areszcie domowym.

W sprawach karnych istnieją różne formy aresztu osoby przed wszczęciem postępowania karnego, w tym zatrzymanie na posterunku policji przed postawieniem przed sąd, czy tymczasowe aresztowanie. W niniejszym Podręczniku użyto terminu tymczasowe aresztowanie w celu opisanego aresztowania zarządzonego przez sędziego przed rozprawą. W terminie tym nie mieści się pozbawienie wolności w celu przesłuchania przez funkcjonariusza policji lub inną uprawnioną osobę.

Habeas corpus

Nakaz habeas corpus jest środkiem ochrony prawnej mającym na celu ochronę wolności osobistej lub fizycznej integralności za pomocą orzeczenia sądowego, nakazującego właściwym organom postawienie osoby aresztowanej przed sądem, tak aby mógł on potwierdzić legalność aresztu oraz w stosownych przypadkach, nakazać zwolnienie osoby.²⁷ Jest to jedna z procedur kwestionowania legalności aresztu.

Uwięzienie

Pojęcie uwięzienia jest stosowane, gdy dana osoba została pozbawiona wolności w wyniku skazania za przestępstwo. Uwięzienie oznacza pozbawienie wolności po przeprowadzeniu postępowania sądowego i skazaniu, a aresztowanie w kontekście wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych oznacza pozbawienie wolności przed wszczęciem postępowania sądowego i w jego trakcie.²⁸

²⁵ Prawo do swobody poruszania się i dozwolone ograniczenia tego prawa określone są w Artykule 12 MPPoiP, Artykule 12 Karty Afrykańskiej, Artykule 22 Amerykańskiej Konwencji i w Artykule 2 Protokołu 4 Europejskiej Konwencji.

²⁶ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Rantse przeciwko Cyprowi i Rosji* (25965/04), (2010) §314, *Guzzardi przeciwko Włochom* (7367/76), (1980), *Gillan i Quinton przeciwko Wielkiej Brytanii* (4158/05), (2010) §§56-57, *Shimovolos przeciwko Rosji* (30194/09), (2011), *Medvedyev przeciwko Francji* (3394/03), Wielka Izba (2010), *Austin przeciwko Wielkiej Brytanii* (39692/09; 40713/09; 41008/09), Wielka Izba (2012) §§57-59. HRC Komentarz Ogólny nr 27, §7.

²⁷ Trybunał Międzyamerykański *Opinia doradcza OC-8/87*, §33.

²⁸ *Zbiór Zasad*. Stosowane terminy; Artykuł 4(2) Protokołu Fakultatywnego do Konwencji przeciwko Torturom; Tymczasowe aresztowanie – definicja Rady Europy, (Rec (2006) 13), Zasady Rady Europy w przedmiocie tymczasowego aresztowania.

Ułaskawienie

Kiedy osoba jest ułaskawiona oznacza to zazwyczaj, że ściganie, skazanie i każda kara podlegająca wykonaniu są w całości unieważnione i przywrócone są wszystkie prawa i przywileje. Prawo łaski stosuje zazwyczaj głowa państwa..²⁹

Imperatywne normy prawa międzynarodowego (ius cogens)

Konwencja wiedeńska o prawie traktatów (art. 53) definiuje imperatywną normę prawa międzynarodowego jako „normę przyjętą i uznaną przez międzynarodową społeczność państw jako całość za normę, od której żadne odstępstwo nie jest dozwolone i która może być zmieniona jedynie przez późniejszą normę postępowania prawa międzynarodowego o tym samym charakterze”.

Na określenie norm imperatywnych używa się również łacińskiego terminu „ius cogens”.

Tortury i inne okrutne, nieludzkie i poniżające traktowanie lub karanie

Tortury zostały zdefiniowane w Konwencji przeciwko torturom jako „każde działanie, którym jakiegokolwiek osobie umyślnie zadaje się ostry ból lub cierpienie, fizyczne bądź psychiczne, w celu uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub wyznania, w celu ukarania jej za czyn popełniony przez nią lub osobę trzecią albo o którego dokonanie jest ona podejrzana, a także w celu zastraszenia lub wywarcia nacisku na nią lub trzecią osobę albo w jakimkolwiek innym celu wynikającym z wszelkiej formy dyskryminacji, gdy taki ból lub cierpienie powodowane są przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w charakterze urzędowym lub z ich polecenia albo za wyraźną lub milczącą zgodą. Określenie to nie obejmuje bólu lub cierpienia wynikających jedynie ze zgodnych z prawem sankcji, nieodłącznie związanych z tymi sankcjami lub wywołanych przez nie przypadków”.³⁰ Jednakże sankcje te muszą być zgodne z krajowymi i międzynarodowymi standardami. Deklaracja przeciwko torturom stanowi, że: „Tortury stanowią kwalifikowaną i umyślną formę okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania”.³¹

Instrumenty praw człowieka nie określają definicji okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania. Jest to podyktowane zamiarem zapewnienia jak największej ochrony osobom przed naruszeniem ich prawa do integralności fizycznej i psychicznej oraz poszanowania ich przyrodzonej godności.

Zbiór Zasad mających na celu ochronę wszystkich osób poddanych jakiegokolwiek formie aresztowania bądź uwięzienia stanowi, że określenie „okrutne, nieludzkie lub poniżające traktowanie albo karanie” należy interpretować w taki sposób, aby zapewnić jak najszerszą ochronę przed nadużyciami, zarówno fizycznymi, jak i psychicznymi, w tym przed przetrzymywaniem osoby aresztowanej lub uwięzionej w warunkach czasowo lub na stałe pozbawiających ją korzystania ze zmysłów, takich jak wzrok czy słuch, oraz świadomości miejsca i upływu czasu”.³²

²⁹ M. Nowak, *U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary*, wydanie drugie poprawione, Engel, 2005, s. 146.

³⁰ Artykuł 1(1) *Konwencji przeciwko torturom*.

³¹ Artykuł 1(2) *Deklaracji przeciwko torturom*.

³² Przypis do zasady nr 6 *Zbioru Zasad*.

POLECANE PUBLIKACJE

W niżej wymienionych publikacjach można znaleźć dodatkowe informacje o międzynarodowych standardach dotyczących sprawiedliwych procesów.

Standardy międzynarodowe

Amnesty International, [Combating Torture: a manual for action](#) (Index: ACT 40/001/2003).

M. Nowak, *U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary*, wydanie drugie poprawione, Engel, 2005.

Steiner and Alston, *International Human Rights in Context*, wydanie drugie, Oxford University Press, 2000.

Sprawiedliwy proces

Clayton and Tomlinson, *Fair Trial Rights*, Oxford University Press, 2001.

International Commission of Jurists, [Trial Observation Manual for Criminal Proceedings](#), 2009.

[Legal Digest of International Fair Trial Rights](#), OSCE/ODIHR, 2012.

Open Society Foundations: Legal Tools: International Standards on Criminal Defence Rights (dokumenty informacyjne i podręczniki).

S. Trechsel, *Human Rights in Criminal Proceedings*, Oxford University Press, 2005.

UN Office of the High Commissioner for Human Rights and the International Bar Association, [Human Rights in the Administration of Justice, A Manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers](#), 2007.

D. Weissbrodt, 'International Trial Observers' in *Stanford Journal of International Law*, Volume 18, 1982, pkt 27-122.

D. Weissbrodt, *The Right to a Fair Trial under the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Civil and Political Rights*, Martinus Nijhoff, 2001.

D. Weissbrodt, *The Administration of Justice and Human Rights* [w] *City University of Hong Kong Law Review*, wydanie pierwsze, 2009, str. 23-47.

Karta Afrykańska

Evans i Murray (eds), [The African Charter on Human and Peoples' Rights: The system in practice 1986-2006](#) wydanie drugie, Cambridge University Press, 2008.

Starmer i Christou (eds), *Human Rights Manual and Sourcebook for Africa*, British Institute of International and Comparative Law, 2005.

Konwencja Amerykańska

Buergenthal i Shelton, *Protecting Human Rights in the Americas, Cases and Materials*, Engel, Norbert Paul, Verlag, 1995.

Burgogue-Larsen, Úbeda de Torres i Greenstein, *The Inter-American Court of Human Rights: Case Law and Commentary*, Oxford University Press, 2011.

A. Dulitzky, 'Review of the Case Law of the Inter-American Human Rights System' w *Revue québécoise de droit international*, Tom 19, nr 2, 2006, str. 331.

R. Wilson, 'Supporting or Thwarting the Revolution? The Inter-American Human Rights System and Criminal Procedure Reform in Latin America' w *Southwest Journal of Law and Trade in the Americas*, Tom 14, 2008, str. 287.

Karta Arabska

M. Al-Midani, 'The Enforcement Mechanism of the Arab Charter on Human Rights and the need for an Arab Court of Human Rights' w *Journal of Human Rights and Civil Society*, nr 3, 2010, str. 61-64.

M. Rishmawi, 'The Revised Arab Charter on Human Rights: A Step Forward?' w *Human Rights Law Review*, Tom 5, nr 2, 2005, str. 361-376.

M. Rishmawi, 'The Arab Charter on Human Rights and the League of Arab States: An Update' w *Human Rights Law Review*, Tom 10, nr 1, 2010, str. 169-178.

Konwencja Europejska

Wytyczne i streszczenia tematyczne orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dostępne są w językach angielskim i francuskim na stronie internetowej Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

European Commission for Democracy through Law, *The Right to a Fair Trial*, Council of Europe, 2000.

Harris, O'Boyle i Warbrick, *Law of the European Convention on Human Rights*, wydanie drugie, Oxford University Press, 2009.

Interights, Legal Manuals on the Case Law of the European Convention: Article 3: the Prohibition of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment; Article 5, the Right to Liberty and Security; Article 6: Fair Hearing, dostępne na stronie: <http://www.interights.org/lawyers-manuals/index.html>

P. Leach, *Taking a Case to the European Court of Human Rights*, wydanie trzecie, Oxford University Press, 2011.

Mole and Harby, *The Right to a Fair Trial: A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights*, Council of Europe, 2001.

Międzynarodowe trybunały karne

Amnesty International, [The International Criminal Court: Making the right choices Part I: Defining the crimes and permissible defences and initiating a prosecution](#) (Index: IOR 40/001/1997) i [Part II: Organizing the court and ensuring a fair trial](#) (Index: IOR 40/011/1997).

Amnesty International, [The International Criminal Court: Ensuring justice for women](#) (Index: IOR 40/006/1998).

Amnesty International, [Rape and Sexual Violence: Human Rights Law and Standards in the International Criminal Court](#) (Index: IOR 53/001/2011).

Cassese, Gaeta and Jones (eds), *The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary*, Oxford University Press, 2002.

Safferling, *International Criminal Procedure*, Oxford University Press, 2012.

W. Schomburg, 'The Role of International Criminal Tribunals in Promoting Respect for Fair Trial Rights' w *Northwestern Journal of International Human Rights*, Tom 8, numer 1 (2009).

J. Temminck Tuinstra, *Defence Counsel in International Criminal Law*, Springer, 2009.

O. Triffterer (ed.), *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court - Observers' Notes, Article by Article*, wydanie drugie poprawione, Hart, 2008, rozdziały 55-56 i 59-69.

Prawa osób pozbawionych wolności

Coyle, [A Human Rights Approach to Prison Management](#): Handbook for prison staff, International Centre for Prison Studies, 2000.

Inter-American Commission on Human Rights, [Report on the Human Rights of Persons Deprived of Liberty in the Americas](#), OAS, 2011.

Penal Reform International and UN Quaker Office, [Briefing on the Bangkok Rules](#), PRI, 2011.

Rodley i Pollard, *The Treatment of Prisoners under International Law*, wydanie trzecie, Oxford University Press, 2009.

Prawa dzieci

Inter-American Commission on Human Rights, [Juvenile Justice and Human Rights in the Americas](#), OAS, 2011.

UNICEF, [Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child](#), wydanie trzecie poprawione, 2007.

Kara śmierci

Amnesty International, [International Standards on the Death Penalty](#) (Index: ACT 50/001/2006).

Hood i Hoyle, *The Death Penalty: A Worldwide Perspective*, wydanie czwarte, Oxford University Press, 2008.

Inter-American Commission on Human Rights, [The Death Penalty in the Inter-American Human Rights System: From Restrictions to Abolition](#), OAS, 2011.

Schabas, *The Abolition of the Death Penalty in International Law*, wydanie trzecie, Cambridge University Press, 2002.

Prawa pokrzywdzonych i świadków

Council of Europe, *Protecting Witnesses and Victims of Crime*, 2006.

Inter-American Commission on Human Rights, [Access to Justice for Women Victims of Violence in the Americas](#), OAS, 2007.

UN Office on Drugs and Crime, *Handbook on Justice for Victims*, New York, 1999.

Sądy wojskowe

Andreu-Guzmán, [Military Jurisdiction and international law: Military courts and gross human rights violations](#), International Commission of Jurists, 2003.

Prawa człowieka i środki zwalczania terroryzmu

Amnesty International, [Rights at Risk: Amnesty International's concerns regarding security legislation and law enforcement measures](#) (Index: ACT 30/001/2002).

H. Duffy, *„The War on Terror” and the Framework of International Law*, Cambridge University Press, 2005.

Inter-American Commission on Human Rights, [Report on Terrorism and Human Rights](#), OAS, 2002.

International Commission of Jurists, [Assessing Damage, Urging Action: Report of the Eminent Jurists Panel on Terrorism, Counter-terrorism and Human Rights](#), 2009.

International Commission of Jurists, E-bulletins on counter-terrorism and human rights, dostępne na stronie: www.icj.org

International Council on Human Rights Policy, [Human Rights After September 11](#), Versoix, Switzerland, 2002.

P. Sands, *Lawless World: Making and Breaking Global Rules*, Allen Lane, 2005.

Postępowanie eksterytorialne

Coomans i Kamminga (eds), *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties*, Intersentia, 2004.

Raporty badawcze z zakresu standardów międzynarodowego prawa praw człowieka

ASIL Guide to Electronic Resources for International Law, dostępne na stronie: <http://www.asil.org/resources/electronic-resource-guide-erg>

Columbia Human Rights Research Guide, dostępne na stronie: http://library.law.columbia.edu/guides/Human_Rights

Columbia University, Human Rights and Humanitarian Affairs: Information Resources.

Georgetown University Law Center, Human Rights Law Research Guide, dostępne na stronie: <http://www.law.georgetown.edu/library/research/guides/humanrightslaw.cfm>

United Nations Documentation, Research Guide: Human Rights University of California, Berkeley, Researching International Human Rights Law University of Minnesota Human Rights Library: List of Research Guides, dostępne na stronie: <http://www1.umn.edu/humanrts/bibliog/biblios.htm>

University of Texas Human Rights Protection: A concise guide to researching the international protection of human rights, dostępne na stronie: <http://tarltonguides.law.utexas.edu/human-rights>

PRZYWOŁYWANE STANDARDY I STOSOWANE SKRÓTY

Afrykańska Karta Młodzieży

Afrykańska Karta Praw Dziecka

Afrykańska karta praw i dobrobytu dziecka

CAT (w przypisach)

Komitet przeciwko torturom

CEDAW

Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet

CERD (w przypisach)

Komitet ds. likwidacji dyskryminacji rasowej

CESCR (w przypisach)

Komitet praw ekonomicznych, społecznych i kulturalnych

CHR (w przypisach)

Komisja Praw Człowieka ONZ

CPT (w przypisach)

Europejski komitet ds. zapobiegania torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu

CRC (w przypisach)

Komitet Praw dziecka

Czwarta konwencja genewska

Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny

Dakarska deklaracja o prawie do

sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

Deklaracja amerykańska

Amerykańska deklaracja praw i obowiązków człowieka

Deklaracja o eliminacji przemocy wobec

kobiet

Deklaracja o obrońcach praw człowieka

Deklaracja w sprawie prawa i odpowiedzialności jednostek, grup i organów społeczeństwa w promowaniu i ochronie powszechnie uznanych praw człowieka i podstawowych wolności

Deklaracja o sprawiedliwości dla ofiar zbrodni

Deklaracja o podstawowych zasadach sprawiedliwości dla ofiar przestępstw i nadużyć władzy

Deklaracja o zaginięciach

Deklaracja w sprawie ochrony wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem

Deklaracja praw dziecka

Deklaracja przeciwko torturom

Deklaracja w sprawie ochrony wszystkich osób przed torturami oraz innym okrutnym, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem albo karaniem

Deklaracja w sprawie osób niebędących obywatelami

Deklaracja praw człowieka osób niebędących obywatelami państwa, w którym żyją

Druga konwencja genewska

Konwencja o polepszeniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu

Drugi Protokół Fakultatywny do MPPOiP

Drugi protokół fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych w sprawie zniesienia kary śmierci

Europejska karta języków regionalnych i mniejszościowych

Europejski komitet ds. zapobiegania torturom

Europejski komitet ds. zapobiegania torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu

<i>Europejska konwencja o ekstradycji</i>	<i>Komitet przeciwko torturom</i>
<i>Europejska konwencja o nieprzedawnianiu zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych</i>	Konwencja Amerykańska
Europejska konwencja o pracownikach migrujących	Amerykańska konwencja praw człowieka
<i>Europejska konwencja o statusie prawnym pracowników migrujących</i>	<i>Konwencja Europejska</i>
<i>Europejska konwencja o zapobieganiu torturom</i>	Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności
Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu	<i>Konwencja Międzynarodowej Organizacji Pracy o najgorszych formach pracy dzieci (Konwencja MOP nr 182)</i>
<i>Europejska konwencja o zwalczaniu terroryzmu</i>	<i>Konwencja MOP nr 169</i>
<i>Europejski Trybunał Praw Człowieka</i>	Konwencja Międzynarodowej Organizacji Pracy nr 169 dotycząca ludności tubylczej i plemiennej w krajach niezależnych
<i>Europejskie reguły więzienne</i>	<i>Konwencja o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości</i>
<i>HRC (w przypisach)</i>	<i>Konwencja o ochronie praw pracowników-migrantów</i>
Komitet Praw Człowieka	Konwencja o ochronie praw wszystkich pracowników-migrantów i członków ich rodzin
<i>Jugosłowiańskie reguły dotyczące pozbawienia wolności</i>	<i>Konwencja o osobach niepełnosprawnych</i>
Reguły postępowania w sprawie aresztowania osób oczekujących na rozprawę lub rozpatrzenie apelacji przed Trybunałem lub innego pozbawienia wolności pod jurysdykcją Trybunału	Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych
<i>Karta Afrykańska</i>	<i>Konwencja o Prawach Dziecka</i>
Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów	<i>Konwencja o wymuszonych zaginięciach</i>
<i>Karta Arabska</i>	Międzynarodowa konwencja w sprawie ochrony wszystkich osób przed wymuszonymi zaginięciami
Arabska Karta Praw Człowieka, 2008	<i>Konwencja OPA o zapobieganiu i karaniu terroryzmu</i>
<i>Komisja Afrykańska</i>	Konwencja Organizacji Państw Amerykańskich o zapobieganiu i karaniu za akty terroryzmu o znaczeniu międzynarodowym przybierające formę przestępstw przeciwko osobom oraz związanych z tym wymuszeń
Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów	Konwencja przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej
<i>Komisja Europejska</i>	<i>Konwencja przeciwko rasizmowi</i>
Europejska Komisja Praw Człowieka	Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej
<i>Komisja Międzyamerykańska</i>	
Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka	
<i>Komitet CEDAW</i>	
Komitet ds. likwidacji dyskryminacji kobiet	

<i>Konwencja przeciwko torturom</i> Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania	<i>Międzypaństwowa konwencja o zaginięciach</i> Międzypaństwowa konwencja o wymuszonych zaginięciach
<i>Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi</i>	<i>Międzypaństwowa konwencja przeciwko torturom</i> Międzypaństwowa konwencja o zapobieganiu i karaniu tortur
<i>Konwencja RE o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem</i> Konwencja Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych	<i>Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu terrorystycznych ataków bombowych</i>
<i>Konwencja RE o przemocy wobec kobiet</i> Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej	<i>MKCK (w przypisach)</i> Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża
<i>Konwencja RE o zapobieganiu terroryzmowi</i> Konwencja Rady Europy o zapobieganiu terroryzmowi	<i>MPPESiK</i> Międzynarodowy Pakt Praw Ekonomicznych, Społecznych i Kulturalnych
<i>Konwencja w sprawie ludobójstwa</i> Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa	<i>MPPOiP</i> Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych
<i>Konwencja wiedeńska o prawie traktatów</i>	<i>MTKJ (w przypisach)</i> Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii
<i>Konwencja wiedeńska o stosunkach konsularnych</i>	<i>MTKR (w przypisach)</i> Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy
<i>Konwencja wiedeńska o sukcesji państw w odniesieniu do traktatów</i>	<i>MTS (w przypisach)</i> Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości
<i>Konwencje Genewskie</i> Konwencje genewskie z 12 sierpnia 1949	<i>OHCHR</i> Biuro Wysokiego Komisarza ONZ ds. Praw Człowieka
<i>Międzypaństwowa konwencja o ekstradycji</i>	<i>Paryskie standardy minimalne praw człowieka</i> podczas stanu nadzwyczajnego
<i>Międzypaństwowa konwencja o osobach niepełnosprawnych</i> Międzypaństwowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji osób niepełnosprawnych	<i>Pierwsza konwencja genewska</i> Konwencja o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych <i>Podkomitet ds. prewencji tortur</i> Podkomitet ds. prewencji tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania lub karania
<i>Międzypaństwowa konwencja o przemocy wobec kobiet</i> Międzypaństwowa konwencja o zapobieganiu, karaniu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet	<i>Podstawowe Zasady dotyczące roli prawników</i>

Podstawowe Zasady dotyczące zadośćuczynienia

Podstawowe zasady i wytyczne dotyczące prawa do zadośćuczynienia i naprawienia szkody ofiarom rażących naruszeń międzynarodowego prawa praw człowieka i poważnych naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego.

*Podstawowe Zasady niezależności sądownictwa**Podstawowe Zasady postępowania z więźniami**Podstawowe Zasady użycia siły oraz broni palnej przez funkcjonariuszy publicznych**Porozumienie Rady Europy w sprawie nielegalnego przewozu drogą morską wdrażające Artykuł 17 Konwencji ONZ o zwalczaniu nielegalnego obrotu środkami odurzającymi i substancjami psychotropowymi**Powszechna Deklaracja*

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka

Protokół I

Protokół dodatkowy do Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych

Protokół II

Protokół dodatkowy do Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych

Protokół 6 do Konwencji Europejskiej

Protokół 6 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, dotyczący zniesienia kary śmierci

Protokół 7 do Konwencji Europejskiej

Protokół 7 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności

Protokół 12 do Konwencji Europejskiej

Protokół 12 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności

*Protokół Fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie angażowania dzieci w konflikty zbrojne**Protokół do Amerykańskiej konwencji praw człowieka w sprawie zniesienia kary śmierci**Protokół do Karty Afrykańskiej o prawach kobiet w Afryce*

Protokół do Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów dotyczący praw kobiet w Afryce

Protokół Fakultatywny do Konwencji

o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi

Protokół Fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii

Protokół Fakultatywny do Konwencji przeciwko torturom

Protokół Fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania

Protokół Stambulski

Protokół Stambulski: Podręcznik skutecznego badania i dokumentowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania

*Protokół wprowadzający zmiany do Europejskiej konwencji o zwalczaniu terroryzmu**Protokół z Palermo w sprawie handlu ludźmi*

Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję ONZ przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej

Rada Praw Człowieka

Rada Praw Człowieka ONZ

RE

Rada Europy

Regulamin Kancelarii MTK

Międzynarodowy Trybunał Karny, Regulamin Kancelarii

<i>Regulamin MTK</i> Międzynarodowy Trybunał Karny, Regulamin Trybunału	<i>Specjalny sprawozdawca ds. tortur</i> Specjalny sprawozdawca ds. tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania lub karania
<i>Reguły z Bangkoku</i> Reguły ONZ dotyczące postępowania z więźniarkami i nieizolacyjnych środków dla kobiet, które popełniły przestępstwo	<i>SPT (w przypisach)</i> Podkomitet ds. prewencji tortur i innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania lub karania
<i>Reguły Jugosłowiańskie</i> Reguły procesowe i dowodowe Międzynarodowego Trybunału do spraw ścigania osób odpowiedzialnych za poważne naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego na terytorium byłej Jugosławii	<i>Standardy CPT</i> Standardy Europejskiego komitetu ds. zapobiegania torturom oraz niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu
<i>Reguły ONZ dotyczące ochrony nieletnich pozbawionych wolności</i>	<i>Statut Jugosłowiański</i> Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii
<i>Reguły Pekinские</i> Minimalne reguły dotyczące wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich	<i>Statut MTK</i> Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego
<i>Reguły procesowe i dowodowe MTK</i> Międzynarodowy Trybunał Karny, Reguły procesowe i dowodowe	<i>Statut z Rwandy</i> Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy
<i>Reguły z Rwandy</i> Reguły procesowe i dowodowe Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy	<i>Statut Specjalnego Trybunału dla Sierra Leone</i>
<i>Rezolucja Komisji Afrykańskiej</i> Rezolucja Komisji Afrykańskiej o dostępie do procedury odwoławczej i sprawiedliwego procesu	<i>Trybunał Afrykański</i> Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów
<i>Specjalny sprawozdawca ds. egzekucji pozasądowych</i> Specjalny sprawozdawca ONZ ds. pozasądowych, doraźnych i arbitralnych egzekucji	<i>Trybunał dla Rwandy</i> Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy
<i>Specjalny sprawozdawca ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu</i> Specjalny sprawozdawca ONZ ds. promowania oraz ochrony praw człowieka podczas zwalczania terroryzmu	<i>Trybunał Jugosłowiański</i> Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii
<i>Specjalny sprawozdawca ds. przemocy wobec kobiet</i> Specjalny sprawozdawca ds. przemocy wobec kobiet, ich przyczyn i konsekwencji	<i>Trybunał Międzyamerykański</i> Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka
	<i>Trzecia konwencja genewska</i> Konwencja o traktowaniu jeńców wojennych
	<i>WGAD (w przypisach)</i> Grupa Robocza ds. arbitralnych zatrzymań
	<i>WGEID (w przypisach)</i> Grupa Robocza ds. wymuszonych lub przymusowych zaginięć

Wytyczne dotyczące działań w sprawie dzieci w ramach wymiaru sprawiedliwości w postępowaniu karnym

Wytyczne dotyczące roli prokuratorów

Wytyczne RE o ofiarach aktów

terrorystycznych

Wytyczne Rady Europy o ochronie ofiar aktów terrorystycznych

Wytyczne w sprawie dzieci ofiar i świadków

Wytyczne dotyczące wymiaru sprawiedliwości w sprawach, w których ofiarami lub świadkami przestępstw są dzieci

Wytyczne RE w sprawie praw człowieka członków sił zbrojnych

Wytyczne Rady Europy w sprawie praw człowieka członków sił zbrojnych

Wytyczne RE w sprawie praw człowieka i zwalczania terroryzmu

Wytyczne Rady Europy w sprawie praw człowieka i walki z terroryzmem

Wytyczne RE w sprawie zwalczania bezkarności

Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie zwalczania bezkarności poważnych naruszeń praw człowieka

Wytyczne z Rijadu

Wytyczne Organizacji Narodów Zjednoczonych w sprawie zapobiegania przestępczości nieletnich

Wytyczne z wyspy Robben

Wytyczne i działania na rzecz zakazu i zapobiegania torturom, okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu bądź karom w Afryce

Wzorcowe reguły minimalne

Wzorcowe reguły minimalne dotyczące postępowania z więźniami

Zabezpieczenia w przedmiocie kary śmierci

Zabezpieczenia gwarantujące ochronę praw osób skazanych na karę śmierci (1984)

Zaktualizowane Zasady w sprawie bezkarności

Zaktualizowane Zasady dotyczące ochrony i promocji praw człowieka poprzez działania zwalczające bezkarność

Zalecenie Europejskiej komisji przeciwko rasizmowi i nietolerancji (ECRI) nr 11

Zalecenie nr 11 dotyczące ogólnej polityki ECRI w sprawie zwalczania rasizmu i dyskryminacji rasowej w działalności policji

Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

Zasady i wytyczne dotyczące prawa do sprawiedliwego procesu i pomocy prawnej w Afryce

Zasady etyki medycznej

Zasady etyki medycznej odnoszące się do roli personelu służby zdrowia, w szczególności lekarzy, w ochronie więźniów i osób aresztowanych przed torturami oraz innym okrutnym, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem albo karaniem

Zasady Paryskie

Zasady i wytyczne w sprawie dzieci będących członkami sił lub ugrupowań zbrojnych

Zasady pomocy prawnej

Zasady i wytyczne ONZ dotyczące dostępu do pomocy prawnej w sprawach karnych

Zasady postępowania dla funkcjonariuszy porządku publicznego

Zasady postępowania w sprawach arbitralnych egzekucji

Zasady skutecznego zapobiegania i ścigania pozaprawnych, arbitralnych i wykonywanych w trybie doraźnym egzekucji

Zasady RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

Zasady Rady Europy w przedmiocie warunków stosowania tymczasowego aresztowania oraz zabezpieczeń przed nadużyciami

Zasady ścigania tortur

Zasady efektywnego ścigania i dokumentowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania lub karania

Zasady w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

Zasady i najlepsze praktyki dotyczące ochrony osób pozbawionych wolności w Amerykach

Zasady Bangalorskie

Bangalorskie zasady postępowania sądowego (2002) przyjęte przez Sądową Grupę ds. wzmocnienia sądowej integralności

Zasady z Johannesburga

Zasady z Johannesburga dotyczące bezpieczeństwa narodowego, wolności wypowiedzi i dostępu do informacji

Zasady z Syrakuz

Zasady w sprawie ograniczania i odstępstw od postanowień Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych

Zasady Tokijskie

Wzorcowe reguły minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczące środków o charakterze nieizolacyjnym

Zasady z Yogyakarty

Zasady z Yogyakarty w sprawie zastosowania międzynarodowego prawa praw człowieka w odniesieniu do orientacji seksualnej i tożsamości płciowej

*Zasady zarządzania administracją wymiaru sprawiedliwości sprawowanego przez trybunały wojskowe**Zbiór Zasad*

Zbiór Zasad mających na celu ochronę wszystkich osób poddanych jakiegokolwiek formie aresztowania bądź uwięzienia

CZĘŚĆ A

PRAWA CZŁOWIEKA PRZED ROZPOCZĘCIEM POSTĘPOWANIA SĄDOWEGO

Rozdział 1	Prawo do wolności osobistej
Rozdział 2	Prawo osób zatrzymanych lub aresztowanych do informacji
Rozdział 3	Prawo do pomocy prawnej podczas postępowania przygotowawczego
Rozdział 4	Prawo osób pozbawionych wolności do kontaktu ze światem zewnętrznym
Rozdział 5	Prawo do niezwłocznego postawienia przed sądem
Rozdział 6	Prawo do zaskarżania legalności pozbawienia wolności
Rozdział 7	Prawo osób aresztowanych do rozprawy w rozsądnym terminie lub zwolnienia
Rozdział 8	Prawo do odpowiedniego czasu i warunków do przygotowania obrony
Rozdział 9	Prawa i gwarancje podczas przesłuchania
Rozdział 10	Prawo do humanitarnych warunków pozbawienia wolności i wolności od tortur oraz innych form złego traktowania

ROZDZIAŁ 1

PRAWO DO WOLNOŚCI OSOBISTEJ

Każdy ma prawo do wolności osobistej. Zatrzymanie lub aresztowanie jest dopuszczalne tylko wtedy, gdy dochodzi do niego z przyczyn określonych przepisami prawa i nie jest arbitralne. Zatrzymania i aresztowania muszą być przeprowadzane w sposób określony w ustawie i przez osoby uprawnione do tego na mocy ustawy.

- 1.1 Prawo do wolności osobistej
- 1.2 Kiedy zatrzymanie lub aresztowanie jest zgodne z prawem?
- 1.3 Kiedy zatrzymanie lub aresztowanie jest arbitralne?
- 1.4 Kto może pozbawić wolności w sposób legalny?

1.1 PRAWO DO WOLNOŚCI OSOBISTEJ

Każdy ma prawo do wolności osobistej.^a

Legalne pozbawienie wolności może nastąpić tylko w określonych okolicznościach. Międzynarodowe standardy w zakresie praw człowieka przewidują gwarancje mające na celu zapewnienie, że osoby nie zostaną pozbawione wolności bezprawnie lub arbitralnie, a także w celu ochrony osób pozbawionych wolności przed innymi formami nadużyć. Niektóre z tych standardów dotyczą wszystkich osób pozbawionych wolności, inne dotyczą tylko osób, którym postawiono zarzuty karne lub dotyczą tylko określonych kategorii osób, na przykład cudzoziemców lub dzieci. Wprawdzie niniejszy Podręcznik obejmuje prawa dotyczące wszystkich osób pozbawionych wolności, jednak głównie skupia się na prawach osób podejrzanych lub oskarżonych o popełnienie przestępstwa.

W oczekiwaniu na rozprawę osoby podejrzane o popełnienie przestępstwa nie powinny co do zasady przebywać w areszcie (**Rozdział 5.3 Domniemanie przebywania na wolności do czasu rozprawy**).

1.2 KIEDY ZATRZYMANIE LUB ARESZTOWANIE JEST ZGODNE Z PRAWEM?

Osobę można pozbawić wolności w sposób legalny tylko na podstawie i zgodnie z procedurą określoną przez prawo.^b

Ustawodawstwo krajowe zezwalające na zatrzymanie i aresztowanie oraz ustanawiające procedury zatrzymania i aresztowania musi odpowiadać normom międzynarodowym^{c33} (**Rozdział 18.1.1 Zasada określoności czynu i Rozdział 11 Prawo do równości wobec prawa i równości przed sądami**).

Powszechna Deklaracja, Artykuł 3

„Każdy człowiek ma prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa swej osoby”.

MPP0iP, Artykuł 9(1)

„Każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Nikt nie może być samowolnie aresztowany lub zatrzymany. Nikt nie może być pozbawiony wolności inaczej, jak tylko na zasadach i w trybie ustalonym przez ustawę”.

^a Artykuł 3 Powszechnej Deklaracji, Artykuł 9(1) MPP0iP, Artykuł 16(1) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 6 Karty Afrykańskiej, Artykuł 7(1) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 14(1) Karty Arabskiej, Artykuł 5(1) Konwencji Europejskiej, Sekcja M(1) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 1 Deklaracji Amerykańskiej; Zobacz Artykuł 37(b) Konwencji o prawach dziecka

^b Artykuł 9(1) MPP0iP, Artykuł 17(2)(a) Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Artykuł 37(b) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 16(4) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 6 Karty Afrykańskiej, Artykuły 7(2) oraz 7(3) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 14(2) Karty Arabskiej, Artykuł 5(1) Konwencji Europejskiej, Zasada 2 Zbioru Zasad, Sekcja M(1)(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł XXV Deklaracji Amerykańskiej, Zasada IV Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^c Zasada IV Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

33 *A przeciwko Australii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/59/D/560/1993 (1997) §9.5; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Bozano przeciwko Francji* (9990/82), (1986) §54, *Lukano przeciwko Bułgarii* (21915/93), (1997) §41, *Baranowski przeciwko Polsce* (28358/95), (2000) §§50-52, *Medvedev i inni przeciwko Francji* (3394/03), Wielka Izba (2010) §§79-80; *Gangaram-Panday przeciwko Surinamowi*, Trybunał Międzyamerykański (1994) §§46-47; *Alfonso Martin Del Campo Dodd przeciwko Meksykowi* (12.228, Raport 117/09), Komisja Międzyamerykańska (2009) §22.

Przykłady zatrzymań i aresztowań, które nie są zgodne z prawem krajowym, obejmują aresztowania za przestępstwa, za które prawo nie przewiduje aresztowania³⁴, aresztowania bez nakazu w okolicznościach, w których nakaz jest wymagany przez prawo krajowe,³⁵ i trzymanie osoby w areszcie przez okres dłuższy niż maksymalnie przewidziany w prawie krajowym.³⁶

Zatrzymania i aresztowania nie mogą mieć podłoża dyskryminacyjnego. Zasady oraz procedury umożliwiające zatrzymanie i aresztowanie na podstawie profilowania rasowego, etnicznego lub innego rodzaju powinny być zabronione.³⁷

Konwencja Europejska określa jedyne dopuszczalne okoliczności, w których osoby mogą być pozbawione wolności przez państwa będące stronami Konwencji. Lista wymieniona w art. 5 (1) jest wyczerpująca i powinna być interpretowana wąsko w celu ochrony prawa do wolności osobistej.³⁸

Zgodnie z Konwencją Europejską jedną z dopuszczalnych podstaw aresztowania jest postawienie kogoś przed właściwym organem, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa.^a

^a Artykuł 5(1)(c) Konwencji Europejskiej

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że o uzasadnionym podejrzeniu stanowiącym warunek aresztowania możemy mówić, gdy istnieją „fakty lub informacje, które mogłyby przekonać obiektywnego obserwatora, że dana osoba mogła popełnić przestępstwo”.³⁹ Ponadto uzasadnione podejrzenie musi dotyczyć czynów, które stanowiły przestępstwo w chwili ich popełnienia⁴⁰ (**Rozdział 18 o zakazie retroaktywnego stosowania prawa karnego**).

Konwencja Europejska, Artykuł 5(1)

„1. Każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Nikt nie może być pozbawiony wolności, z wyjątkiem następujących przypadków i w trybie ustalonym przez prawo:

- a) zgodnego z prawem pozbawienia wolności w wyniku skazania przez właściwy sąd;
- b) zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w przypadku niepodporządkowania się wydanemu zgodnie z prawem orzeczeniu sądu lub w celu zapewnienia wykonania określonego w ustawie obowiązku;
- c) zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w celu postawienia przed właściwym organem, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia czynu zagrożonego karą lub, jeśli jest to konieczne, w celu zapobieżenia popełnieniu takiego czynu, lub uniemożliwienia ucieczki po jego dokonaniu;
- d) pozbawienia nieletniego wolności na podstawie zgodnego z prawem orzeczenia w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego lub zgodnego z prawem pozbawienia nieletniego wolności w celu postawienia go przed właściwym organem;
- e) zgodnego z prawem pozbawienia wolności osoby w celu zapobieżenia szerezeniu przez nią choroby zakaźnej, osoby umysłowo chorej, alkoholika, narkomana lub włóczęgi;
- f) zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania osoby, w celu zapobieżenia jej nielegalnemu wkroczeniu na terytorium państwa, lub osoby, przeciwko której toczy się postępowanie o wydalenie lub ekstradycję”.

³⁴ *Latifulin przeciwko Kirgistanowi*, HRC, UN Doc. CCPR/C/98/D/1312/2004 (2010) §8.2.

³⁵ *Tibi przeciwko Ekwadorowi*, Trybunał Międzyamerykański (2004) §103.

³⁶ Opinia WGAD 10/2009 (Wenezuela), UN Doc. A/HRC/13/30/Add.1 (2009) pp172-179 §§52(b)-53; *Alfonso Martin Del Campo Dodd przeciwko Meksykowi* (12.228, Raport 117/09), Komisja Międzyamerykańska (2009) §§22-25.

³⁷ XXXI Zalecenia Ogólne CERD §§III(A)(20) i (23); *Williams Lecraft przeciwko Hiszpanii* (1493/2006) HRC, (2009) §§7.2-8; *Zalecenie nr 11 dotyczące Ogólnej Polityki ECRI w sprawie zwalczania rasizmu i dyskryminacji rasowej w działalności policji, Sytuacja osób pochodzenia afrykańskiego w Amerykach*, Komisja Międzyamerykańska (2011) §§143-162; *Gillan i Quinton przeciwko Wielkiej Brytanii* (4158/05), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2010) §85.

³⁸ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Quinn przeciwko Francji* (18580/91), (1995) §42, *Labita przeciwko Włochom* (26772/95), (2000) §170, *Medvedyev i inni przeciwko Francji* (3394/03), Wielka Izba (2010) §78.

³⁹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Fox, Campbell i Hartley przeciwko Wielkiej Brytanii* (12244/86, 12245/86, 12383/86), (1990) §32, *Murray przeciwko Wielkiej Brytanii* (14310/88) Wielka Izba, (1994) §§50-63. *Wytyczne RE w sprawie praw człowieka i zwalczania terroryzmu*, VII(1); *Zalecenie nr 11 dotyczące Ogólnej Polityki ECRI*, (2007) §3.

⁴⁰ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Włoch przeciwko Polsce* (27785/95), (2000) §§108-109, *Kandzho przeciwko Bułgarii* (68294/01), (2008) §§52-62.

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że w sytuacji gdy osoba została aresztowana na mocy prawa zezwalającego na areszt prewencyjny, rzekomo uniemożliwiający popełnienie przestępstwa, ale nie zostało przeprowadzone postępowanie i nie zostały jej postawione zarzuty, dochodzi do naruszenia prawa do wolności osobistej⁴¹ (**Rozdział 27 o dodatkowych prawach dzieci**).

1.3 KIEDY ZATRZYMANIE LUB ARESZTOWANIE JEST ARBITRALNE?

Międzynarodowe standardy zabraniają arbitralnego zatrzymania, aresztowania lub uwięzienia.^a

Zakaz ten jest niezbędnym uzupełnieniem prawa do wolności osobistej. Ma on zastosowanie do pozbawienia wolności we wszystkich kontekstach, nie tylko w związku z zarzutami karnymi. Dotyczy również wszystkich form pozbawienia wolności, w tym aresztu domowego⁴² (zobacz: omówienie rozróżnienia między pozbawieniem wolności a ograniczeniem swobody przemieszczania się w **Definicjach**).

Grupa Robocza ONZ ds. arbitralnych zatrzymań – grupa ekspertów upoważnionych do badania przypadków arbitralnego pozbawienia wolności – wyjaśniła, że pozbawienie wolności jest arbitralne również w opisanych poniżej kontekstach.⁴³ Zatrzymanie lub aresztowanie bez podstawy prawnej jest arbitralne. Ponadto zatrzymanie, lub aresztowanie, które jest dozwolone na podstawie prawa krajowego, może być arbitralne w świetle prawa międzynarodowego. Wśród kolejnych przykładów znajdują się przypadki, gdy prawo jest nieprecyzyjne, ma zbyt duży zakres⁴⁴, lub jest niezgodne z innymi prawami człowieka, takimi jak wolność słowa, zgromadzeń lub wyznania⁴⁵, czy z zasadą niedyskryminacji.⁴⁶ Areszt może stać się arbitralny również w wyniku naruszenia prawa do sprawiedliwego procesu.⁴⁷

Wymuszone zaginięcia i tajne więzienia są z definicji arbitralne^b (**Rozdział 4.3 Osadzenie w odosobnieniu (incommunicado) i Rozdziały 3.1, 4.1, 5.1, 6.1 i 10.2**).

Zgromadzenie Ogólne ONZ z niepokojem odnotowało zatrzymania osób podejrzanych o akty terroryzmu bez żadnej podstawy prawnej lub gwarancji procesowych, co skutkuje tym, że osoby te są wyłączone spod ochrony prawnej.⁴⁹ Grupa Robocza ds. arbitralnych zatrzymań uznała, że zatrzymania, do których dochodziło w różnych krajach w ramach tajnego programu CIA (po atakach z 11 września 2001 r. w USA) były arbitralne. Osoby te pozbawiano wolności przez długi czas w odosobnieniu (*incommunicado*) w utajionych lokalizacjach, w różnych tzw. „tajnych więzieniach”, bez dostępu do pomocy prawnej, bez postawienia zarzutów czy procesu, bez informowania rodzin o miejscu ich przebywania i możliwości kontaktu z nimi⁵⁰ (niektórym z tych osób zostały potem postawione zarzuty).

^a Artykuł 9 Powszechnej Deklaracji, Artykuł 9(1) MPP0iP, Artykuł 37(b) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 16(4) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 6 Karty Afrykańskiej, Artykuł 7(3) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 14(2) Karty Arabskiej, Artykuł 5(1) Konwencji Europejskiej, Artykuł 55(1)(d) Statutu MTK; Sekcja M(1)(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce; Zasada III(1) Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach; Zobacz: Artykuł XXV Deklaracji Amerykańskiej

^b Artykuły 2 i 17(1) Konwencji o wymuszonych zaginięciach

41 *Jęćius przeciwko Litwie* (34578/97), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2000) §§47-52.

42 HRC Komentarz Ogólny nr 8, §1, *Yklymova przeciwko Turkmenistanowi*, HRC, UN Doc. CCPR/C/96/D/1460/2006 (2009) §7.2.

43 WGAD Zestawienie Nr 26, Sekcja I V(A)-(B).

44 Uwagi końcowe HRC: Etiopia, UN Doc. CCPR/C/ETH/CO/1 (2011) §15.

45 Opinia WGAD, 25/2004 (Al-Faleh i inni przeciwko Arabii Saudyjskiej) UN Doc. E/CN.4/2006/7/Add.1 str. 16-20, §§13-20, WGAD, UN Doc. E/CN.4/2001/14 (2000) §§93-94; *Artykuł 19 przeciwko Erytrei* (275/03), Komisja Afrykańska, 22 Raport Roczny (2007) §§93-108; Uwagi końcowe HRC: *Canada*, UN Doc. CCPR/C/CAN/CO/5 (2005) §2, *Uzbekistan*, UN Doc. CCPR/CO/83/UZB (2005) §22; Zobacz: *Jung i inni przeciwko Republice Korei*, HRC, UN Doc. CCPR/C/98/D/1593-1603/2007 (2010) §7.4.

46 *A i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (3455/05), Europejski Trybunał Praw Człowieka Wielka Izba (2009) §§161-190 (narodowość); Uwagi końcowe CERD: *Ukraina*, UN Doc. A/56/18 (Supp) (2001) §373, *Etiopia*, UN Doc. CERD/C/ETH/CO/15 (2007) §19, *Turkmenistan*, UN Doc. CERD/C/60/CO/15 (2002) §5 (wyznanie), *India*, UN Doc. CERD/C/IND/CO/19 (2007) §14 (kasty), *XXXI Zalecenia Ogólne CERD*, §20.

47 WGAD: Obrady Nr.9, UN Doc. A/HRC/22/44 (2012) §38(c), WGAD *Opinia 14/2006*, UN Doc. A/HRC/4/40/Add.1 (2006) §§9-15; *Artykuł 19 przeciwko Erytrei* (275/03) Komisja Afrykańska, 22 – Raport Roczny (2007) §§93-108.

48 *Wspólny Raport Mechanizmów ONZ na temat tajnych miejsc zatrzymań* UN Doc. A/HRC/13/42 (2010) §§18-21; WGAD *Opinia 14/2009* (the Gambia), UN Doc. A/HRC/13/30/Add.1 (2010) pp187-191 §§19-22; *Salem Saad Ali Bashasha przeciwko The Libyan Arab Jamahiriya*, HRC, UN Doc. CCPR/C/100/D/1776/2008 (2010) §7.6; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Chitaye i Chitaye przeciwko Rosji* (59334/00), (2007) §§172-173, *El-Masri przeciwko Macedonii/ byłej Jugosławii*, (39630/09) Wielka Izba (2012) §§230-241.

49 Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 63/185, Preambula §8 oraz §§13-14.

50 *Opinia WGAD 29/2006* (USA) UN Doc. A/HRC/4/40/Add.1 (2006) str. 103-110 §§12, 21-22.

^a Reguły z Bangkoku, Reguła 59

Umieszczenie w „tymczasowym areszcie prewencyjnym” kobiet i dzieci, które uciekły przed „honorowymi zabójstwami”, przemocą domową, inną przemocą lub handlem ludźmi, bez zgody i nadzoru organów sądowych, jest arbitralne i dyskryminacyjne.⁵¹

Grupa Robocza ds. arbitralnych zatrzymań uznała, że aresztowanie osób na podstawie prawa kryminalizującego dobrowolne stosunki seksualne między osobami tej samej płci stanowi arbitralne zatrzymanie. Takie prawo narusza prawo do życia prywatnego i rodzinnego oraz zakaz dyskryminacji⁵² (**Rozdział 11 Równość wobec prawa i równość przed sądami**).

Komitet Praw Człowieka wyjaśnił, że określenie „arbitralne” w rozumieniu art. 9(1) MPPOiP należy interpretować szeroko, w celu uwzględnienia elementów nieproporcjonalności, niesprawiedliwości i braku przewidywalności.⁵³

Komisja Międzyamerykańska stwierdziła, że aresztowanie generała w związku z podejrzeniem planowania zamachu, na podstawie nakazu wydanego przez sąd wojskowy, który nie zawierał szczegółów ani faktów uzasadniających podejrzenie, było nadużyciem władzy.⁵⁴

Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że zatrzymanie i aresztowanie ze względów politycznych lub ekonomicznych albo wywieranie nacisku na osobę, aby wycofała skargę do Trybunału, stanowi arbitralne zatrzymanie.⁵⁵

Grupa Robocza ds. arbitralnych zatrzymań wyjaśniła, że zatrzymanie i areszt cudzoziemca w związku z naruszeniem prawa imigracyjnego, oraz osób ubiegających się o azyl nie jest samo w sobie zabronione przez prawo międzynarodowe. Może jednak stanowić arbitralne zatrzymanie, jeśli nie jest konieczne, po uwzględnieniu okoliczności indywidualnego przypadku. Grupa Robocza uznaje, że karanie za nielegalny wjazd do kraju „przekracza uzasadniony interes państw w kontrolowaniu i regulowaniu [...] imigracji oraz prowadzi do pozbawienia wolności, które nie jest konieczne”⁵⁶.

Masowe zatrzymania, w tym w kontekście pokojowych protestów, często uznawane są za arbitralne w świetle standardów międzynarodowych.⁵⁷ Przedłużający się areszt bez postawienia zarzutów i przeprowadzenia postępowania sądowego⁵⁸ oraz aresztowanie krewnych podejrzanego, celem wywierania nacisku, są również arbitralne.⁵⁹

Pozbawienie wolności, które początkowo było zgodne z prawem, może stać się bezprawne lub arbitralne. Na przykład osoby, których aresztowanie jest zgodne z prawem, a które następnie nie zostają zwolnione z aresztu, mimo iż jest to wymagane na mocy prawa lub nakazu organu sądowego, zostały pozbawione wolności w sposób arbitralny.⁶⁰

⁵¹ Specjalny Sprawozdawca ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. [A/66/289](#) (2011) §70; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. przemocy wobec kobiet, UN Docs. [E/CN.4/1998/54](#) (1998) §§122-123 i [E/CN.4/2001/73/Add.2](#) (2001) §27; WGAD, UN Doc. [E/CN.4/2003/8](#) (2002) §§65-66; Uwagi końcowe CEDAW: *Jordania*, UN Doc. [CEDAW/C/JOR/CO/4](#) (2007) §26; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur, *Jordania*, UN Doc. [A/HRC/4/33/Add.3](#) (2007) §39.

⁵² Opinia WGAD 7/2002 (Egipt) UN Doc. [E/CN.4/2003/8/Add.1](#) (2002) str 68-73, Opinia 22/2006 (Kamerun), UN Doc. [A/HRC/4/40/Add.1](#) (2007) str 91-94.

⁵³ HRC: *Mukong przeciwko Kamerunowi*, UN Doc. [CCPR/C/51/D/458/1991](#) (1994) §9.8, *Fongum Gorji-Dinka przeciwko Kamerunowi*, UN Doc. [CCPR/C/83/D/1134/2002](#) (2005) §5.1, *Marinich przeciwko Białorusi*, UN Doc. [CCPR/C/99/D/1502/2006](#) (2010) §10.4; *Artykuł 19 przeciwko Erytrei* (275/03) Komisja Afrykańska, 22. Raport Roczny (2007) §93.

⁵⁴ *Gallardo Rodriguez przeciwko Meksykowi* (11.430, Raport 43/96), Komisja Międzyamerykańska, (1997) §§64-71, 115.

⁵⁵ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Gusinskiy przeciwko Rosji* (70276/01), (2004) §70-78, *Cebotari przeciwko Mołdawii* (35615/06), (2007) §§46-53.

⁵⁶ WGAD, UN Doc. [A/HRC/7/4](#) (2008) §§46, 53; Zobacz: Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. migrantów, UN Doc. [A/HRC/20/24](#) (2012) §§13-14, 70.

⁵⁷ Uwagi końcowe HRC: *Kanada*, UN Doc. [CCPR/C/CAN/CO/5](#) (2005) §20.

⁵⁸ Rezolucja Komisji Międzyamerykańskiej nr 2/11 dotycząca sytuacji osób pozbawionych wolności w Guantanamo, USA, MC 259-02; *Al-Jedda przeciwko Wielkiej Brytanii* (27021/08), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2011) §§97-110.

⁵⁹ Uwagi końcowe CAT: *Jemen*, UN Doc. [CAT/C/YEM/CO/2/Re v.1](#) (2010) §14; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, UN Doc. [A/64/211](#) (2009) §§31, 53(g).

⁶⁰ Opinia WGAD 27/2008 (Egipt), UN Doc. [A/HRC/13/30/Add.1](#) at 78 (2009) §§81-83, *Zestawienie WGAD nr 26*, Sekcja IV (B) (A) i Aneks IV, §8(a); *Assanidze przeciwko Gruzji* (71503/01), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2004) §173.

Komisja Afrykańska i inne organy praw człowieka uznały, że więzienie osób po ich uniewinnieniu, ułaskawieniu lub po odbyciu kary stanowi arbitralne pozbawienie wolności.⁶¹

Rozstrzygając, czy zatrzymanie lub aresztowanie jest arbitralne, Europejski Trybunał Praw Człowieka oraz Trybunał Międzypamerykański badają między innymi przesłanki konieczności i proporcjonalności.⁶²

Działacz praw człowieka wyjeżdżający na wiec opozycji został wywołany z listy podróżujących, ponieważ jego nazwisko znajdowało się w bazie „potencjalnych ekstremistów”. Był przetrzymywany przez 45 minut pod zarzutem przewożenia literatury o tematyce ekstremistycznej, chociaż nie miał ze sobą żadnego bagażu. Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że jego zatrzymanie było arbitralne.⁶³

Zakaz arbitralnego pozbawiania wolności jest normą zwyczajowego prawa międzynarodowego. Nie może być przedmiotem zastrzeżeń traktatowych i musi być przestrzegany przez cały czas, w tym w czasie wojny lub w innym stanie nadzwyczajnym. Grupa Robocza ds. arbitralnych zatrzymań potwierdziła, że zakaz ten stanowi imperatywną normę prawa międzynarodowego⁶⁴ (**Definicje i Rozdział 31 o stanach nadzwyczajnych**).

1.4 KTO MOŻE POZBAWIĆ WOLNOŚCI W SPOSÓB LEGALNY?

Zatrzymanie, aresztowanie lub uwięzienie może być przeprowadzone wyłącznie przez osoby do tego uprawnione.^a

Wymóg ten zakazuje praktyki, do której dochodzi w niektórych krajach, w których służby bezpieczeństwa lub wywiadowcze zatrzymują i aresztują ludzi, mimo iż nie są do tego uprawnione.⁶⁵

Wymóg ten oznacza również, że prawo powinno jasno określać wszelkie uprawnienia do dokonywania zatrzymań osób, które państwo przekazało osobom indywidualnym i prywatnym firmom zapewniającym ochronę.⁶⁶ W przypadku, gdy państwo deleguje funkcje zapewnienia porządku publicznego prywatnej firmie, zarówno państwo, jak i firma są odpowiedzialni za postępowanie zatrudnionego personelu^b. Zasada ta znajduje zastosowanie także wtedy, gdy prywatna firma wykracza poza zakres uprawnień przekazanych przez państwo lub je narusza.⁶⁷

Podmioty uprawnione do zatrzymywania, podejmowania decyzji o aresztowaniu oraz prowadzenia postępowania w ich sprawach, mogą korzystać wyłącznie z uprawnień przyznanych im przez prawo. Korzystanie z tych uprawnień musi podlegać nadzorowi sądu lub innego organu^c (**Rozdziały 5 i 6**).

Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu przestrzegają, że prawo zezwalające służbom wywiadowczym na dokonywanie zatrzymania lub

^a Artykuł 17 (2)(b) Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Zasada 2 Zbioru Zasad, Artykuł 12 Deklaracji o zaginięciach, sekcja M (1) (c-d) i (g) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Zasada 88 Europejskich Reguł Więziennych

^c Zasada 9 Zbioru Zasad

⁶¹ Komisja Afrykańska: *Projekt praw konstytucyjnych i Organizacja wolności obywatelskich przeciwko Nigerii* (148/96), 13. Raport Roczny(1999) §§12-16, *Annette Pagnouille (w imieniu Abdoulaye Mazou) przeciwko Kamerunowi* (39/90), 10. Raport Roczny(1997); Uwagi końcowe CAT: *Jemen*, UN Doc. CAT/C/CR/31/4 (2004) §6(h); *Zestawienie WGAD nr 26*, Sekcja IV (B) (A) i Annex IV, punkt 21, §8(a).

⁶² Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Saadi przeciwko Wielkiej Brytanii* (13229/03), Wielka Izba, (2008) §§67-70, *Ladent przeciwko Polsce* (11036/03), (2008) §§54-55; *Servellón-García i inni przeciwko Hondurasowi*, Trybunał Międzypamerykański (2006) §§86-96 (szczególnie §90); *Peirano Basso przeciwko Urugwajowi* (Raport 86/09), Komisja Międzypamerykańska (2009) §§93-100.

⁶³ *Shimovolos przeciwko Rosji* (30194/09), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2011) §§56-57.

⁶⁴ HRC HRC Komentarz Ogólny nr 24, §8, HRC Komentarz Ogólny nr 29, §11; Obrady WGAD nr 9, UN Doc. A/HRC/22/44 (2012) §§37-75.

⁶⁵ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, UN Doc. A/HRC/14/46 (2010) str.24, Praktyka 27; Uwagi końcowe CAT: *Jemen*, UN Doc. CAT/C/YEM/CO/2/Rev.1 (2010) §13, *Uganda*, UN Doc. CAT/C/CR/34/UGA (2005), §§6(d), 10(h).

⁶⁶ Grupa Ekspertów ONZ ds. Bezpieczeństwa Prywatnego Ludności Cywilnej, UN Doc. UNODC/CCPCJ/EG.5/2011/CPR.1 (2011) §§8(c), 16, 18.

⁶⁷ *Cabal i Pasini Bertran przeciwko Australii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/78/D/1020/2001 (2003) §7.2; Artykuły 5 i 7 dotyczące odpowiedzialności państwa za działania niezgodne z prawem międzynarodowym, Międzynarodowa Komisja Prawa(2001), (zarekomendowanego rządów przez Zgromadzenie Ogólne ONZ rezolucja 65/19); CAT Komentarz Ogólny nr 2, §15.

aresztowania powinno być ograniczone do przypadków, w których istnieje uzasadnione podejrzenie, że dana osoba popełniła lub zamierza popełnić przestępstwo. Ustawy nie powinny zezwalać służbom wywiadowczym na zatrzymywanie osoby wyłącznie w celu zbierania informacji. Każda osoba zatrzymana przez służby wywiadowcze zachowuje prawo do sądowej kontroli zgodności zatrzymania z prawem.⁶⁸

Osoby dokonujące zatrzymań lub pozbawiające wolności w inny sposób, muszą być identyfikowalne, na przykład poprzez noszenie wyraźnych znaków identyfikacji imiennej na umundurowaniu.^{a 69}

^a Wytyczna IV(4) Wytycznych RE
w sprawie zwalczania bezkarności

Konwencja o wymuszonych zaginięciach, Artykuł 17(2)

„Bez uszczerbku dla innych zobowiązań międzynarodowych dotyczących pozbawienia wolności każde Państwo-Strona w swym porządku prawnym:

- a) określi warunki, na jakich mogą być wydawane decyzje o pozbawieniu wolności;
- b) wskaże organy uprawnione do wydawania decyzji o pozbawieniu wolności, [...]”

Zbiór Zasad, Zasada 9

„Organy, które zatrzymują jakąś osobę, aresztują ją lub prowadzą dochodzenie w danej sprawie, będą wykonywać tylko uprawnienia przyznane im przez prawo, a przy wykonywaniu tych uprawnień zapewniona będzie możliwość odwołania się do organów sądowych lub innych”.

⁶⁸ Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, UN Doc. [A/HRC/14/46](#), (2010) str.24, Praktyka 28.

⁶⁹ *Hristo przeciwko Bułgarii* (42697/05), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2011) §§92-93.

ROZDZIAŁ 2

PRAWO OSÓB ZATRZYMANYCH LUB ARESZTOWANYCH DO INFORMACJI

Kiedy ktoś zostanie zatrzymany lub aresztowany, musi zostać powiadomiony o przyczynach zatrzymania lub aresztowania oraz o przysługujących mu prawach, w tym o prawie do pomocy prawnej. Musi być niezwłocznie poinformowany o wszelkich stawianych mu zarzutach. Informacje te są niezbędne do zakwestionowania legalności zatrzymania lub aresztowania, a jeśli zarzuty zostały już formalnie postawione – do przygotowania obrony.

- 2.1 Prawo do informacji o przyczynach zatrzymania lub aresztowania
 - 2.1.1 Kiedy należy podać przyczyny zatrzymania?
- 2.2 Pouczenie o przysługujących prawach
 - 2.2.1 Powiadomienie o prawie do pomocy prawnej
 - 2.2.2 Powiadomienie o prawie do odmowy składania wyjaśnień
- 2.3 Prawo do niezwłocznej informacji o postawionych zarzutach
- 2.4 Pouczenie w zrozumiałym języku
- 2.5 Dodatkowe pouczenia dla cudzoziemców

2.1 PRAWO DO INFORMACJI O PRZYCZYNACH ZATRZYMANIA LUB ARESZTOWANIA

Każda zatrzymana lub aresztowana osoba musi zostać poinformowana o przyczynach pozbawienia jej wolności.⁷⁰ Prawo to powinno być stosowane w każdym czasie (**Rozdział 31 o stanach nadzwyczajnych**).

Kluczowym celem tego wymogu jest umożliwienie danej osobie zakwestionowania zatrzymania, jeśli uważa, że jest bezprawne lub bezpodstawne (**Rozdział 6 Prawo do zaskarżenia legalności pozbawienia wolności**). Dlatego podane powody muszą być konkretne. Muszą zawierać jednoznaczne wyjaśnienie zarówno prawnej, jak i faktycznej podstawy zatrzymania lub aresztowania.⁷⁰

Na przykład: Komitet Praw Człowieka uznał, że nie wystarczy poinformowanie osób pozbawionych wolności, iż zostały zatrzymane ze względów bezpieczeństwa bez wskazania żadnego faktu uzasadniającego podejrzenie popełnienia przestępstwa.⁷¹

Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu odnotował, że rozkazy wojskowe dotyczące zatrzymania i aresztowania Palestyńczyków na Zachodnim

MPP0iP, Artykuł 9(2)

„Osobę aresztowaną należy poinformować w chwili aresztowania o przyczynach aresztowania i w krótkim czasie powiadomić o wysuwanych przeciwko niej zarzutach”.

^a Artykuł 9(2) MPP0iP, Artykuł 7(4) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 14(3) Karty Arabskiej, Artykuł 5(2) Konwencji Europejskiej, Zasada 10 Zbioru Zasad, Sekcja M(2)(a) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach; Zobacz: Artykuły 55(2) i 60(1) Statutu MTK, Reguła 117(1) Reguł procesowych i dowodowych MTK, Reguła 53 bis Reguł z Rwandy, Reguła 59 bis (B) Reguł Jugosłowiańskich

⁷⁰ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Shamaye i inni przeciwko Gruzji* (36378/02), (2005) §413, *Kortesis przeciwko Grecji* (60593/10), (2012) §§58-62, *Nechiporuk i Yonkalo przeciwko Ukrainie* (42310/04), (2011) §§209-211; *Kelly przeciwko Jamajce* (253/1987), HRC, UN Doc. CCPR/C/41/D/253/1987 (1991) §5.8.

⁷¹ *Adolfo Drescher Caldas przeciwko Urugwajowi* (43/1979), HRC, UN Doc. A/38/40 Supp. 40 na 192 (1983) §13.2; Uwagi końcowe HRC: *Sudan*, UN Doc. CCPR/C/79/Add.85 (1997) §13; *Nechiporuk i Yonkalo przeciwko Ukrainie* (42310/04), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2011) §§209-211.

Brzegu nie wymagają, aby izraelskie władze informowały osobę o przyczynie zatrzymania w momencie jego dokonywania. Specjalny Sprawozdawca odnotował również, że Izrael ogłosił zamiar zawieszenia stosowania Art. 9 MPPOiP. W odpowiedzi Specjalny Sprawozdawca podkreślił, że zawiesić stosowanie można tylko wtedy, gdy jest to konieczne i proporcjonalne, i, że nie istnieją żadne uzasadnione powody, żeby odstąpić od informowania osoby o przyczynach pozbawienia wolności w momencie zatrzymania”.⁷²

Trybunał Międzyamerykański wyjaśnił, że prawo do informacji wymaga poinformowania zarówno oskarżonego, jak i jego adwokata.⁷³

Przyczyny zatrzymania muszą być podane w języku zrozumiałym dla osoby zatrzymywanej. Oznacza to, że osobom, które nie posługują się językiem używanym przez organy państwowe powinien być zapewniony tłumacz. Jak wyjaśnił Europejski Trybunał Praw Człowieka, oznacza to, że każda osoba zatrzymana powinna „być powiadomiona przy użyciu prostego, nietechnicznego języka, który potrafi zrozumieć, o prawnych i faktycznych podstawach zatrzymania”. Nie oznacza to wymogu pełnego opisu wszystkich zarzutów w momencie zatrzymania.⁷⁴ Jeśli osoba jest podejrzana o popełnienie więcej niż jednego przestępstwa, wówczas władze muszą dostarczyć chociaż minimum informacji o każdym ze ściganych przestępstw, które mogłyby służyć za podstawę zatrzymania⁷⁵ (**Rozdział 27.6 Przebieg postępowania sądowego w sprawach dotyczących nieletnich**).

Rozpatrując sprawę, w której zatajono informacje przed zatrzymanym i jego adwokatem, rzekomo by uniemożliwić podejrzanemu manipulowanie dowodami, Europejski Trybunał Praw Człowieka wyjaśnił, że informacje niezbędne do oceny legalności zatrzymania powinny być udostępnione w odpowiedni sposób adwokatowi podejrzanego.⁷⁶

Jeśli przyczyny zatrzymania lub aresztowania są podawane ustnie, informacje te powinny być później dostarczone na piśmie.⁷⁷

2.1.1 KIEDY NALEŻY Podać PRZYCZYNY ZATRZYMANIA?

Należy poinformować osobę o przyczynach zatrzymania w momencie jego dokonywania.^a

Artykuł 5(2) Konwencji Europejskiej i Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach wymagają szybkiego powiadomienia o przyczynach zatrzymania.

Co do zasady terminowość poinformowania jest oceniana w świetle okoliczności danej sprawy. Można tolerować nieuniknione opóźnienia, na przykład spowodowane poszukiwaniem tłumacza, pod warunkiem że osoba zatrzymana jest wystarczająco świadoma przyczyn zatrzymania i nie dochodzi do przesłuchania, zanim zostaną podane przyczyny. Komitet Praw Człowieka uznał, że nie można było mówić o niedopełnieniu terminu, w przypadku gdy dwaj podejrzani, którzy nie posługiwali się językiem używanym przez policję, zostali poinformowani o powodach zatrzymania odpowiednio siedem i osiem godzin po ich zatrzymaniu. Zostali poinformowani o przyczynach wtedy, kiedy pojawił się tłumacz, a wszelkie formalności policyjne zostały zawieszane do tego czasu.⁷⁸

W sprawie z Irlandii Północnej, gdzie osoby zostały poinformowane w momencie zatrzymania, że są zatrzymane na mocy prawa szczególnego w związku z podejrzeniem

^a Artykuł 9(2) MPPOiP, Artykuł 14(3) Karty Arabskiej, Zasada 10 Zbioru Zasad, Sekcja M(2)(a) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Wytuczna 25 Wytucznych z Wyspy Robben

⁷² Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, *Izrael i Okupowane Terytoria Palestyńskie*, UN Doc. A/HRC/6/17/Add.4 (2007) §22.

⁷³ *Tibi przeciwko Ekwadorowi*, Trybunał Międzyamerykański (2004) §109.

⁷⁴ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Fox, Campbell i Hartley przeciwko Wielkiej Brytanii* (12244/86, 12245/86, 12383/86), (1990) §§40-41, *Dikme przeciwko Turcji* (20869/92), (2000) §§53-57, *H.B. przeciwko Szwajcarii* (26899/95), (2001) §§47-50, *Shamaye i inni przeciwko Gruzji* (36378/02), (2005) §§413-428.

⁷⁵ *Lutsenko przeciwko Ukrainie* (6492/11), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2012) §77.

⁷⁶ *Garcia Alva przeciwko Niemcom* (23541/94), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2001) §42.

⁷⁷ Uwagi końcowe HRC *Sudan*, UN Doc. CCPR/C/79/Add.85 (1997) §13; *Boyle przeciwko Wielkiej Brytanii* (55434/00), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2008) §38.

⁷⁸ HRC: *Hill przeciwko Hiszpanii*, UN Doc. CCPR/C/59/D/526/1993 (1997) §12.2; *Griffin przeciwko Hiszpanii*, UN Doc. CCPR/C/53/D/493/1992 (1995) §9.2.

popelnienia aktu terrorystycznego, a po czterech godzinach były przesłuchiwane na okoliczność konkretnych przestępstw, Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że odstępu kilku godzin „nie należy traktować jako przekroczenie zakresu wymogów czasowych wynikających z pojęcia niezwłoczności w Artykule 5(2)”.⁷⁹

Jednakże Komitet Praw Człowieka uznał, że naruszono Artykuł 9 (2) MPPOiP w przypadku prawnika zatrzymanego przez 50 godzin bez informacji o przyczynach zatrzymania.⁸⁰

W przypadku gdy podejrzany nie został poinformowany o powodach zatrzymania w chwili zatrzymania i został poinformowany o zarzutach dopiero dwa miesiące później, Komisja Afrykańska stwierdziła, że naruszone zostało jego prawo do sprawiedliwego procesu.⁸¹

2.2 POUCZENIE O PRZYSŁUGUJĄCYCH PRAWACH

Aby móc korzystać ze swoich praw, trzeba wiedzieć o ich istnieniu. Standardy międzynarodowe wymagają, aby każda osoba zatrzymana lub aresztowana została poinformowana o swoich prawach i otrzymała pouczenie, w jaki sposób może korzystać z tych praw.^{a 82}

Standardy te wymagają pouczenia o prawach, w tym:

- prawie do powiadomienia osoby trzeciej,
- prawie do pomocy prawnej,
- prawie do pomocy medycznej,
- prawie do zakwestionowania legalności pozbawienia wolności,
- prawie do nieobciążania siebie, w tym prawie do odmowy składania wyjaśnień,
- prawie do składania skarg i środków prawnych dotyczących złego traktowania lub warunków pozbawienia wolności.

Ponadto międzynarodowe standardy wymagają poinformowania cudzoziemców o przysługującym im prawie do komunikowania się z urzędnikami konsularnymi lub odpowiednią organizacją międzynarodową.

Trybunał Międzamyerykański wyjaśnił, że należy pouczyć osobę aresztowaną o przysługujących jej prawach, w tym o prawie do pomocy prawnej, zanim złoży pierwsze oświadczenie przed organami państwowymi⁸³ (**Rozdział 9 o prawach podczas przesłuchania**).

Komitet Praw Człowieka i Podkomitet ds. prewencji tortur uznały, że prawo do pouczenia o przysługujących prawach powinno być zagwarantowane w ustawie.⁸⁴

Niektóre państwa przekazują osobom zatrzymywanym lub aresztowanym informację o przysługujących im prawach w formie pisemnej. Takie informacje nie powinny zastępować

Zbiór Zasad, Zasada 13

„Każdej osobie, w momencie jej zatrzymania, jak również rozpoczęcia aresztowania lub uwięzienia, bądź też niezwłocznie po tej chwili, organ odpowiedzialny za to zatrzymanie, aresztowanie lub uwięzienie przekaze informację o jej prawach, jak też wyjaśnienie tych praw oraz informację o sposobach korzystania z nich”.

⁷⁹ Fox, Campbell i Hartley przeciwko Wielkiej Brytanii (12244/86, 12245/86, 12383/86), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1990) §§40-42.

⁸⁰ Portorreal przeciwko Dominikanie, HRC, UN Doc. CCPR/C/31/D/188/1984 (1987) §§9.2, 11.

⁸¹ Media Rights Agenda przeciwko Nigerii (224/98), Komisja Afrykańska, 14. Raport Roczny (2000) §§42-44.

⁸² CAT Komentarz Ogólny nr 2, §13; Standardy CPT, CPT/Inf (96) 21 (1996) §16, CPT/Inf(92)3 (1992) §§36-37; Prokurator przeciwko Ruto, Kosgey i Sang, (ICC-01/09-01/11-16), Decyzja Izby ds. Postępowania Przygotowawczego II, zapewniająca prawa Obrony do celów pierwszego przesłuchania, (30 Marca 2011), §5.

⁸³ Tibi przeciwko Ekwadorowi, Trybunał Międzamyerykański (2004) §112.

⁸⁴ Uwagi końcowe HRC: Algieria, UN Doc. CCPR/C/DZA/CO/3 (2007) §18; SPT: Malediwy, UN Doc. CAT/OP/MD V/1 (2009) §97.

^a Zasady 13 i 14 Zbioru Zasad, Wytyczne 2 §42(c) i 3 §43(i) Zasad Pomocy Prawnej, Wytyczna 20(d) Wytycznych z Wyspy Robben, Sekcja M(2)(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce; Artykuły 55(2) i 60(1) Statutu MTK

^a Wytyczna 2 §42 (d) Zasad Pomocy Prawnej

^b Zasada 5 Podstawowych Zasad dotyczących roli prawników, Zasada 17(1) Zbioru Zasad, Wytyczne 3 §43(a) i 2 §42(c)-(d) Zasad Pomocy Prawnej, Wytyczna 20(c) Wytycznych z Wyspy Robben, Sekcja M(2)(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuły 55(2)(c) Statutu MTK; Reguła 98.1 Europejskich Reguł Więziennych (mających zastosowanie do osób pozbawionych wolności na czas trwania procesu), Artykuł 60 Statutu MTK, Reguła 42 Reguł Jugosłowiańskich

^c Zasada 5 Podstawowych Zasad dotyczących roli prawników, Zasada 8 Zasad Pomocy Prawnej, Artykuł 55(2)(c) Statutu MTK, Reguła 42 Reguł z Rwandy, Reguła 42 Reguł Jugosłowiańskich

^d Zasada 8 i Wytyczna 3 §43(a) Zasad Pomocy Prawnej, Artykuł 55(2) Statutu MTK, Reguła 42 Reguł z Rwandy, Reguła 42 Reguł Jugosłowiańskich

^e Wytyczna 3 §43(a) Zasad Pomocy Prawnej, Artykuł 55(2) Statutu MTK, Reguła 42(A)(iii) Reguł z Rwandy, Reguła 42(A)(iii) Reguł Jugosłowiańskich

ustnego pouczenia. Informacje na piśmie powinny być udostępnione we wszystkich miejscach pozbawienia wolności oraz we wszystkich językach, którymi posługują się przebywające w nich osoby. Dla osób, które nie rozumieją lub nie czytają języka używanego przez władze, należy zapewnić tłumacza. Informacje te powinny być udostępniane w sposób uwzględniający również potrzeby osób, które nie czytają, osób niepełnosprawnych i dzieci.^a Ponadto ustawy gwarantujące prawo do pouczenia i informacje przekazywane ustnie i pisemnie osobom pozbawionym wolności powinny odzwierciedlać prawa gwarantowane w międzynarodowych standardach.⁸⁵

Podkomitet ds. prewencji tortur i Europejski Komitet do spraw zapobiegania torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu wymagają, aby osoba pozbawiona wolności otrzymała na piśmie kopię pouczenia o przysługujących jej prawach. Osoba powinna zostać poproszona o podpisanie dokumentu potwierdzającego, że została poinformowana o przysługujących jej prawach.⁸⁶

2.2.1 POWIADOMIENIE O PRAWIE DO POMOCY PRAWNEJ

Każda osoba zatrzymana lub aresztowana powinna być poinformowana o przysługującym jej prawie do skorzystania z pomocy prawnej wybranego adwokata lub przydzielonego z urzędu.^{b 87}

Informacja o prawie do pomocy prawnej powinna być udzielona niezwłocznie po zatrzymaniu lub aresztowaniu, przed przesłuchaniem oraz postawieniem zarzutów.^{c 88} Zasada 17(1) Zbioru Zasad stanowi, iż informacja ta powinna być podana niezwłocznie po zatrzymaniu.

Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że niepoinformowanie 17-latką, zatrzymanego w związku z morderstwem, oraz jego ojca o prawie nieletnich do adwokata przed przesłuchaniem (bez obecności jego ojca lub adwokata) naruszyło jego prawo do obrony.⁸⁹

Pouczenie o prawie do pomocy prawnej powinno zostać powtórzone przed przesłuchaniem osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa, jeśli nie ma ona adwokata.^d

(Rozdział 3 o prawie do pomocy prawnej podczas postępowania przygotowawczego, Rozdział 9 o prawach podczas przesłuchania i Rozdział 20 o prawie do bronięcia się samemu lub przez obrońcę).

2.2.2 POWIADOMIENIE O PRAWIE DO ODMOWY SKŁADANIA WYJAŚNIEŃ

Każda osoba podejrzana o popełnienie przestępstwa powinna zostać poinformowana o swoim prawie do nieobciążania siebie samej, nieprzyznawania się do winy, w tym o prawie do milczenia podczas przesłuchania przez policjantów lub organy sądowe.⁹⁰ Informacje te powinny być podane w momencie zatrzymania osoby i przed przesłuchaniem^e **(Rozdziały 9.4 i 16.2 o prawie do milczenia podczas przesłuchań i procesu).**

Podstawowe Zasady dotyczące roli prawników, Zasada 5

„Rządy zapewnią, aby każda osoba była niezwłocznie poinformowana przez właściwą władzę o prawie do korzystania z pomocy adwokata osobiście wybranego, w przypadku zatrzymania lub aresztowania lub w przypadku oskarżenia o popełnienie przestępstwa”.

⁸⁵ SPT: Szwecja, UN Doc. CAT/OP/SWE/1 (2008) §§44-49; Wnioski końcowe CAT: Niemcy, UN Doc. A/53/44 (Supp) (1998) str. 21, §195, Austria, UN Doc. CAT/C/AUT/CO/3 (2005) §4(b).

⁸⁶ SPT: Malediwy, UN Doc. CAT/OP/MD V/1 (2009) §§95-98; Standardy CPT, 6. Raport Generalny CPT/Inf (96) 21 §16.

⁸⁷ CAT Komentarz Ogólny nr 2, §13; Rekomendacje Komitetu Rady Ministrów RE Rec(2012)12, Załącznik §21.1.

⁸⁸ Uwagi końcowe HRC: Holandia, UN Doc. CCPR/C/NLD/CO/4 (2009) §11; Raport CAT: Meksyk, UN Doc. CAT/C/75 (2003) §220(e).

⁸⁹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Panovits przeciwko Cyprowi* (4268/04), (2008) §73, *Talat Tunc przeciwko Turcji* (32432/96), (2007) §61 (pouczenie powinno zawierać prawo do darmowej pomocy prawnej).

⁹⁰ Uwagi końcowe HRC: Francja, UN Doc. CCPR/C/FRA/CO/4 (2008) §14, Holandia, UN Doc. CCPR/C/NLD/CO/4 (2009) §11; CAT: Meksyk, UN Doc. CAT/C/75 (2003) §220 (e).

2.3 PRAWO DO NIEZWŁOCZNEJ INFORMACJI O POSTAWIONYCH ZARZUTACH

Każda zatrzymana lub aresztowana osoba ma prawo być niezwłocznie poinformowana o stawianych jej zarzutach.^a

Wymóg niezwłocznego poinformowania osoby zatrzymanej lub aresztowanej o stawianych jej zarzutach ma decydujące znaczenie dla skutecznego korzystania z prawa do kwestionowania legalności pozbawienia wolności. Dostarczenie tych informacji umożliwia osobie podważenie postępowania i domaganie się uwolnienia od zarzutów na wczesnym etapie.

Informacje o zarzutach podawane niezwłocznie po zatrzymaniu nie muszą być tak szczegółowe, jak te po formalnym postawieniu zarzutów.⁹¹ Standardy mające zastosowanie do tego drugiego etapu, omówione w Rozdziale 8, wymagają, aby oskarżeni otrzymywali dostatecznie szczegółowe informacje o zarzutach, umożliwiające im przygotowanie obrony (**Rozdział 8.4 Dostęp do akt**).

2.4 PRAWO DO POUCZENIA W ZROZUMIAŁYM JĘZYKU

Informacje o przyczynach zatrzymania, zarzutach i przysługujących prawach muszą być przekazane w języku zrozumiałym dla osoby aresztowanej.^b

Wiele standardów międzynarodowych wyraźnie przewiduje, że informacja o przyczynach zatrzymania (a także o zarzutach) musi być udzielona w języku zrozumiałym dla danej osoby^c (**Rozdziały 9.5 i 23 dotyczące prawa do tłumaczeń ustnych i pisemnych**).

Należy prowadzić pisemny rejestr^d:

- przyczyn zatrzymania,
- dnia i godziny zatrzymania oraz przeniesienia do miejsca zatrzymania,
- dnia i godziny postawienia przed sądem lub innym organem,
- danych osób, które dokonały zatrzymania lub aresztowania, miejsca, w którym osoby przebywają.

Rejestr należy udostępnić osobie zatrzymanej i jej adwokatowi, a informacje w nich zawarte powinny być również dostępne dla krewnych osoby zatrzymanej (**Rozdział 9.6 Protokoły z przesłuchania i Rozdział 10.2.1 Dokumentacja pozbawienia wolności**).

2.5 DODATKOWE POUCZENIA DLA CUDZOZIEMCÓW

Cudzoziemcy, którzy zostali zatrzymani lub aresztowani (niezależnie od ich statusu imigracyjnego⁹²), muszą być również niezwłocznie poinformowani o prawie do kontaktu z ambasadą lub urzędem konsularnym. Jeśli dana osoba jest uchodźcą, bezpaństwowcem lub znajduje się pod ochroną organizacji międzynarodowej, musi być niezwłocznie powiadomiona o prawie do kontaktu z odpowiednią organizacją międzynarodową lub z przedstawicielem państwa, w którym zamieszkuje.^{e 93}

Konwencja wiedeńska o stosunkach konsularnych⁹⁴, Konwencja o ochronie praw pracowników-migrantów, Zasady Pomocy Prawnej, Zasady w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach i Europejskie Reguły Więzienne wymagają powiadomienia o tym prawie zatrzymanej, aresztowanej lub uwięzionej osoby bez zwłoki. Zbiór Zasad i Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce (Sekcja M(2)(d)) wymagają, aby informacje te były udzielone niezwłocznie.

^a Artykuł 9(2) MPP0iP, Artykuł 16(5) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 7(4) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 14(3) Karty Arabskiej, Artykuł 5(2) Konwencji Europejskiej, Zasada 10 Zbioru Zasad, Sekcja M(2)(a) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Artykuł 60(1) Statutu MTK, Artykuł 117(1) Reguł Procesowych i Dowodowych MTK, Artykuł 20(4)(a) Statutu z Rwandy, Artykuł 20(2) Statutu Jugosłowiańskiego

^b Wytyczna 2 §42(d) Zasad Pomocy Prawnej, Zasada 14 Zbioru Zasad, Wytyczna 20(d) Wytycznych z Wyspy Robben, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^c Artykuł 16(5) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 5(2) Konwencji Europejskiej, Zasada 14 Zbioru Zasad, Sekcja M(2)(a) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach; Zobacz: Artykuł 14(3) Karty Arabskiej

^d Artykuły 18-19 Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Zasada 12 Zbioru Zasad, Sekcja M(6) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł XI Międzyamerykańskiej Konwencji o zaginięciach, Wytyczna 30 Wytycznych z wyspy Robben, Zasada IX Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^e Artykuł 36(1)(b) Konwencji wiedeńskiej o stosunkach konsularnych, Artykuł 16(7) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Zasada 16(2) Zbioru Zasad, Wytyczna 3 §43(c) Zasad Pomocy Prawnej, Sekcja M(2)(d) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Zasada 27 Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

⁹¹ *Kelly przeciwko Jamajce*, HRC, UN Doc. CCPR/C/41/D/253/1987 (1991) §5.8.

⁹² *Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 65/212*, §4(g); Rada Praw Człowieka *rezolucja 12/6*, §4(b).

⁹³ Rekomendacje Komitetu Ministrów RE, *Rec(2012)12*, Aneks §§15.1-15.2, 25.1-25.2.

⁹⁴ ICJ: *Sprawa LaGrand (Niemcy przeciwko USA)*, (2001) §§77, 89 (Artykuł 36.1 Konwencji Wiedeńskiej ustanawia prawo dla cudzoziemców pozbawionych wolności), *Ahmadou Diallo (Gwinea przeciwko Demokratycznej Republice Konga)* (2010) §95.

Trybunał Międzyamerykański orzekł, że pouczenie o prawie do kontaktu z urzędnikiem konsularnym musi nastąpić w chwili zatrzymania i w każdym przypadku, gdy osoba zatrzymana składa pierwsze wystąpienie do organów państwowych.⁹⁵ Znajduje to odzwierciedlenie w V Zasadzie Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach.

Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości wyjaśnił, że organy dokonujące zatrzymania mają obowiązek informowania osoby zatrzymanej o tym prawie natychmiast po stwierdzeniu, że dana osoba jest cudzoziemcem lub gdy istnieją podstawy do takiego przypuszczenia.⁹⁶

Prawo to powinno być rozszerzone na osoby będące obywatelami zarówno państwa, w którym dokonuje się zatrzymania lub aresztowania, jak i innego państwa.^a

Jeśli zatrzymany lub aresztowany cudzoziemiec zwraca się do władz o kontakt z urzędnikami konsularnymi, wówczas organy państwowe muszą to umożliwić bez zwłoki. Nie powinny jednak tego czynić, dopóki osoba zainteresowana nie złoży takiego wniosku.^b

Amnesty International uważa, że gdy osoba posiada obywatelstwo dwóch państw, należy umożliwić jej kontakt oraz wizytę przedstawicieli obydwu państw, jeśli o to wnosi (**Rozdziały: 4.6 Prawa cudzoziemców i 25.8 Warunki pozbawienia wolności**).

^a Zobacz: Zasada 27(2) Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

^b Artykuł 36(1)(b) Konwencji wiedeńskiej o stosunkach konsularnych, Artykuł 16(7) (a) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów

⁹⁵ Trybunał Międzyamerykański: *Chaparro Álvarez i Lapo Íñiguez przeciwko Ekwadorowi*, (2007) §164, *Acosta-Calderón przeciwko Ekwadorowi*, (2005) §125, *Tibi przeciwko Ekwadorowi*, (2004) §§112, 195, *Opinia doradcza OC-16/99*, (1999) §106; *Avena i inni obywatele Meksyku (Meksyk przeciwko Ameryce)*, ICJ (2004) §87.

⁹⁶ *Avena i inni obywatele Meksyku (Meksyk przeciwko Ameryce)*, ICJ (2004) §88.

ROZDZIAŁ 3

PRAWO DO POMOCY PRAWNEJ PODCZAS POSTĘPOWANIA PRZYGOTOWAWCZEGO

Każda osoba pozbawiona wolności lub której grożą zarzuty w postępowaniu karnym ma prawo do pomocy prawnej w celu ochrony swoich praw i pomocy przy obronie. W przypadku gdy dana osoba nie ma adwokata z wyboru, uzyskuje prawo do profesjonalnej pomocy prawnej z urzędu, jeśli wymagają tego interesy wymiaru sprawiedliwości. Usługi adwokata z urzędu powinny być bezpłatne, gdy koszty nie mogą być poniesione przez osobę potrzebującą pomocy prawnej. Osoby pozbawione wolności powinny mieć dostęp do pomocy prawnej od samego początku pozbawienia wolności, w tym podczas przesłuchania. Osoby te powinny dysponować odpowiednim czasem i udogodnieniami umożliwiającymi poufny kontakt z adwokatem.

- 3.1 Prawo do pomocy prawnej podczas postępowania przygotowawczego
- 3.2 Kiedy zaczyna się prawo do adwokata?
- 3.3 Prawo wyboru adwokata
- 3.4 Prawo do adwokata z urzędu; prawo do bezpłatnej pomocy prawnej
- 3.5 Prawo do kompetentnej i skutecznej pomocy prawnej
- 3.6 Prawo do kontaktu z adwokatem
 - 3.6.1 Prawo do poufnego porozumiewania się z adwokatem
- 3.7 Zrzeczenie się prawa do pomocy prawnej

3.1 PRAWO DO POMOCY PRAWNEJ PODCZAS POSTĘPOWANIA PRZYGOTOWAWCZEGO

Każda osoba zatrzymana lub aresztowana – niezależnie od tego, czy postawiono jej zarzuty oraz osoba, która staje w obliczu zarzutów – niezależnie od tego, czy jest pozbawiona wolności, ma prawo do pomocy prawnej⁹⁷ (**Rozdział 20 o prawie do bronięcia się samemu lub przez obrońcę**).

Prawo osoby do pomocy adwokata w postępowaniu przygotowawczym zostało określone w szeregu norm traktatowych i pozatraktatowych.^a

Chociaż prawo do pomocy adwokata w trakcie pozbawienia wolności, przesłuchania i wstępnej fazy postępowania przygotowawczego nie zostało wyraźnie określone w MPP0iP, Karcie Afrykańskiej, Konwencji Amerykańskiej czy Konwencji Europejskiej, to organy monitorujące każdy z tych traktatów wyjaśniły, że jest ono niezbędne dla pełnej realizacji prawa do sprawiedliwego procesu.⁹⁸ Dlatego też postanowienia tych traktatów o prawie do pomocy prawnej^b mają zastosowanie również do etapu postępowania przygotowawczego.

Prawo do bezzwłocznej pomocy adwokata w postępowaniu przygotowawczym umożliwia osobie podejrzanej lub oskarżonej o popełnienie przestępstwa uzyskanie ochrony swoich praw i rozpoczęcie przygotowania do obrony. Osobom pozbawionym wolności prawo to umożliwia

^a Standardy oznaczone gwiazdką mają zastosowanie zwłaszcza do osób pozbawionych wolności: *Artykuł 17(2)(d) Konwencji o wymuszonych zaginięciach, *Artykuł 37(d) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 16(4) Karty Arabskiej, Zasada 1 Podstawowych Zasad roli prawników, *Zasada 17 Zbioru Zasad, Zasada 3 i *Wytyczna 4 Zasad pomocy prawnej, *Wytyczna 20(c) Wytycznych z wyspy Robben, Sekcja A(2) (f) i *M(2)(f) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, *Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, *Wytyczna IV(1) Wytycznych RE w sprawie zwalczania bezkarności, *Zasada 25 Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania, *Reguła 98.2 Europejskich Reguł Więziennych, Artykuły 55(2)(c) i 67(1)(d) Statutu MTK, Reguły 117(2), 121(2)(a) Reguł Procesowych i Dowodowych MTK, Artykuł 17(3) Statutu z Rwandy, Reguła 42 Reguł z Rwandy, Artykuł 18(3) Statutu Jugosłowiańskiego, Reguła 42 Reguł Jugosłowiańskich

^b Artykuł 14(3)(d) MPP0iP, Artykuł 7 Karty Afrykańskiej, Artykuł 8(2) (d) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 6(3)(c) Konwencji Europejskiej

⁹⁷ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §34.

⁹⁸ Uwagi końcowe HRC: Gruzja, UN Doc. CCPR/C/79/Add.75 (1997) §27, [Holandia](#), UN Doc. CCPR/C/NLD/CO/4 (2009) §11; [Liesbeth Zegveld i Mussie Ephrem przeciwko Erytrei](#) (250/2002), Komisja Afrykańska, 17. Raport Roczny (2003) §55; [Barreto Leiva przeciwko Wenezueli](#), Trybunał Międzypaństwowy (2009) §62; [Salduz przeciwko Turcji](#) (36391/02), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2008) §§54-55.

^a Artykuł 16(4) Karty Arabskiej, Zasada 17(2) Zbioru Zasad, Zasada 3 i Wytyczna 3 §43(b) Zasad Pomocy Prawnej, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^b Zasada 16 Podstawowych Zasad roli prawników, Zasada 2 §16 i 12 Zasad Pomocy Prawnej, Sekcja I(b) i H(e)(iii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^c Zasada 9 Zasad Pomocy Prawnej

^d Artykuł 37(d) Konwencji o prawach dziecka, Zasada 17 Zbioru Zasad, Zasady 3 §43(b) i (d) oraz 4 §44(a) Zasad Pomocy Prawnej, Wytyczna 20(c) Wytycznych z Wyspy Robben, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^e Wytyczna 3 §43(b) Zasad Pomocy Prawnej, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Artykuł 55(2)(c) i (d) Statutu MTK, Reguła 42(A)(i) Reguł z Rwandy, Reguła 42(A)(i) Reguł Jugosłowiańskich

ewentualne zaskarżenie zasadności pozbawienia ich wolności i służy jako ważna ochrona przed torturami i innym złym traktowaniem, wymuszonym „przyznaniem się do winy”, wymuszonymi zaginięciami i innymi naruszeniami praw człowieka.⁹⁹

Prawo do pomocy prawnej w postępowaniu przygotowawczym obejmuje:

- prawo do adwokata,
- czas na poufne konsultacje z adwokatem,
- obecność adwokata podczas przesłuchania i możliwość konsultowania się z adwokatem podczas przesłuchania.

Osobom, które nie są reprezentowane przez wybranego przez siebie adwokata, należy przyznać bezpłatnie adwokata z urzędu, jeśli ich nie stać na ponoszenie kosztów obrony.^a

Organy państwowe powinny zadbać o to, aby prawnicy mogli udzielać pomocy prawnej i reprezentować swoich klientów zgodnie ze standardami zawodowymi, będąc wolnym od jakiegokolwiek zastraszania, przeszkadzania, nękania lub niepożądanego ingerencji z jakiegokolwiek strony.^{b 100.}

W przypadku podważenia, bezzasadnego opóźnienia lub odmowy dostępu do pomocy prawnej przez urzędników osoby zainteresowane powinny dysponować skutecznymi środkami prawnymi.^c

Europejski Trybunał Praw Człowieka wyjaśnił, że świadome i systematyczne odmawianie dostępu do obrońcy – zwłaszcza gdy dana osoba jest aresztowana w obcym kraju – jest rażącym zaprzeczeniem prawa do sprawiedliwego procesu¹⁰¹ (**Rozdział 20 Prawo do bronięcia się samemu lub przez obrońcę**).

3.2 KIEDY ZACZYNA SIĘ PRAWO DO ADWOKATA?

Wszyscy podejrzani i oskarżeni, niezależnie od tego, czy są pozbawieni wolności, powinni mieć dostęp do pomocy prawnej od samego początku postępowania karnego.

Osoba zatrzymana lub aresztowana powinna mieć dostęp do adwokata od momentu, w którym zostaje pozbawiona wolności.^{d 102} Podczas przesłuchania prowadzonego przez policjanta lub sędziego osobom tym powinien towarzyszyć adwokat, nawet jeśli korzystają z prawa do zachowania milczenia.^{e 103}

Podstawowe Zasady dotyczące roli prawników, Zasada 1

„Każda osoba jest uprawniona do korzystania z pomocy wybranego adwokata w celu ochrony i dochodzenia swoich praw oraz do obrony we wszystkich stadiach postępowania karnego”.

Zbiór Zasad, Zasada 17(1)

„Osoba aresztowana jest uprawniona do otrzymania pomocy obrońcy. Niezwłocznie po zatrzymaniu zostanie ona przez właściwy organ poinformowana o tym prawie oraz wyposażona w niezbędne środki do skorzystania z niego”.

⁹⁹ HRC Komentarz Ogólny nr 20, §11; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur, UN Doc. E/CN.4/1992/17 (1991) §284; Salduz przeciwko Turcji (36391/02), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2008) §54.

¹⁰⁰ Zalecenie Ogólne HRC, 32, §34.

¹⁰¹ *Al-Moayad przeciwko Niemcom* (35865/03), (niedopuszczalność) Decyzja Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2007) §101, *Othman przeciwko Wielkiej Brytanii* (8139/09), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2012) §259.

¹⁰² Rezolucja Komisji Praw Człowieka 13/19, UN Doc. A/HRC/RES/13/19 (2010) §6, Uwagi końcowe HRC: *Gruzja*, UN Doc. CCPR/C/79/Add.75 (1997) §27, *Jordania*, UN Doc. CCPR/C/JOR/CO/4 (2010) §9; Uwagi końcowe CAT: *Łotwa*, UN Doc. CAT/C/CR/31/3 (2004) §§6(h), 7(c); *Dayanan przeciwko Turcji* (7377/03), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2009) §§30-33; CPT 12. *Sprawozdanie Ogólne CPT/Inf* (2002) 15, §§40-41.

¹⁰³ Rezolucja Rady Praw Człowieka 13/19, §6; Uwagi końcowe HRC: *Japonia*, UN Doc. CCPR/C/JPN/CO/5 (2008) §18, *Holandia*, UN Doc. CCPR/C/NLD/CO/4 (2009) §11; SPT: *Malediwy*, UN Doc. CAT/OP/MD V/1(2009) §§105-107; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Dayanan przeciwko Turcji* (7377/03), (2009) §§30-33, *Simons przeciwko Belgii* (71407/10), (niedopuszczalność) Decyzja (2012) §31, *Turkan przeciwko Turcji* (33086/04), (2008) §42, *Salduz przeciwko Turcji* (36391/02), Wielka Izba (2008) §§54-55, *John Murray przeciwko Wielkiej Brytanii* (18731/91), Wielka Izba (1996) §66.

Komitet Przeciwko Torturom wyraził szczególne zaniepokojenie zapisem Kodeksu postępowania karnego Kambodży, na podstawie którego aresztowany nie miał prawa do kontaktu z adwokatem przed upływem 24 godzin od pozbawienia wolności.¹⁰⁴

Trybunał Międzypamerykański stwierdził, że podejrzany lub oskarżony musi mieć dostęp do pomocy prawnej, z chwilą gdy zapada decyzja o wszczęciu przeciwko niemu postępowania, a w szczególności gdy składa on wyjaśnienia.¹⁰⁵

Europejski Trybunał Praw Człowieka twierdzi, że co do zasady, prawo do sprawiedliwego procesu zakłada, iż oskarżony ma prawo do pomocy prawnej, gdy tylko zostaje pozbawiony wolności, w tym na początkowym etapie postępowania prowadzonego przez policję.¹⁰⁶

Trybunał orzekł również, że podejrzany powinien mieć dostęp do adwokata podczas pierwszego przesłuchania prowadzonego przez policję, chyba że w konkretnym przypadku pojawiły się przekonujące i zasadne powody odstąpienia od tego prawa. Trybunał przestrzegł, że prawo do obrony doznałoby nieodwracalnego uszczerbku, gdyby obciążające oświadczenie złożone przez podejrzanego, który nie miał dostępu do adwokata podczas policyjnego przesłuchania, zostało następnie wykorzystane na poparcie oskarżenia.¹⁰⁷ Należy zapewnić również dostęp do pomocy prawnej w trakcie przesłuchania prowadzonego przez sędziego śledczego.¹⁰⁸ Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że prawo zabraniające dostępu do pomocy prawnej osobie przebywającej w areszcie policyjnym naruszyło Konwencję Europejską, mimo iż oskarżony, podejrzany o członkostwo w nielegalnej organizacji zbrojnej (Hezbollah), milczał podczas przesłuchania.¹⁰⁹

Europejski Komitet ds. zapobiegania torturom wyjaśnił, że prawo do pomocy prawnej powinno przysługiwać, nawet zanim dojdzie do formalnego postawienia zarzutów, w tym podczas wezwania na posterunek policji w charakterze świadka lub na rozmowę. Komitet w swoich Zaleceniach podkreślił, że osoby wezwane na przesłuchanie w charakterze świadka, które są zobowiązane do udziału w przesłuchaniu, również powinny mieć zapewnione prawo do pomocy prawnej.¹¹⁰

Międzynarodowy Trybunał Karny orzekł, że oświadczenia składane przez oskarżonego podczas wstępnego przesłuchania prowadzonego przez organy krajowe, bez obecności adwokata, były niedopuszczalne jako dowody w postępowaniu przed Trybunałem, bowiem oskarżony nie został w pełni poinformowany o powodach aresztowania.¹¹¹

Nawet standardy międzynarodowe, które zezwalają na opóźniony dostęp do pomocy prawnej, wyraźnie wskazują, że jest to dopuszczalne tylko w wyjątkowych okolicznościach. Okoliczności te muszą być określone przepisami prawa i ograniczone do sytuacji, w których uznaje się, że jest to konieczne w celu zachowania bezpieczeństwa i porządku publicznego. Decyzja w tej sprawie powinna być podjęta przez organ sądowy lub inny. Jednak nawet w takich przypadkach dostęp do pomocy prawnej powinien być zapewniony nie później niż 48 godzin od momentu zatrzymania lub aresztowania.^a

^a Zasada 7 Podstawowych Zasad dotyczących roli prawników, Zasada 18(3) Zbioru Zasad; Zasada 15 Zbioru Zasad

¹⁰⁴ Uwagi końcowe CAT: *Kambodża*, UN Doc. CAT/C/KHM/CO/2 (2010) §14.

¹⁰⁵ *Barreto Leiva przeciwko Wenezueli*, Trybunał Międzypamerykański (2009) §62.

¹⁰⁶ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Dayanan przeciwko Turcji* (7377/03), (2009) §§30-32; *Salduz przeciwko Turcji* (36391/02), Wielka Izba (2008) §54.

¹⁰⁷ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Salduz przeciwko Turcji* (36391/02), Wielka Izba (2008) §55, *Nechiporuk i Yonkalo przeciwko Ukrainie* (42310/04), (2011) §§262-263, *John Murray przeciwko Wielkiej Brytanii* (18731/91), Wielka Izba (1996) §66.

¹⁰⁸ *Simons przeciwko Belgii* (71407/10), (niedopuszczalność) Decyzja Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2012) §31; *Quaranta przeciwko Szwajcarii* (12744/87), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1991) §§32-38.

¹⁰⁹ *Dayanan przeciwko Turcji* (7377/03), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2009) §32-33; Zobacz: *John Murray przeciwko Wielkiej Brytanii* (18731/91), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (1996) §66.

¹¹⁰ 21. Sprawozdanie Ogólne CPT/Inf (2011)28 §19, 12. Sprawozdanie Ogólne CPT/Inf (2002)12 §41.

¹¹¹ Prokurator przeciwko Katanga i Ngudjolo, (ICC-01/04-01/07-2635), II Izba Procesowa, Decyzja w sprawie wniosków Prokuratora, (17 grudnia 2010) §§62-65; Prokurator przeciwko Delalic, ICTY Izba Procesowa, Decyzja w sprawie wyłączenia dowodów (2 września 1997) §§38-55.

Zalecenie Specjalnego Sprawozdawcy ONZ ds. tortur wymaga, żeby każda aresztowana osoba „miała dostęp do pomocy prawnej nie później niż 24 godziny po dokonaniu zatrzymania”.¹¹²

W celu zminimalizowania negatywnych skutków wszelkich sądownie zatwierdzonych opóźnień w dostępie do wybranego adwokata ze względów bezpieczeństwa, Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur i Europejski Komitet ds. zapobiegania torturom zalecili, aby w takich wyjątkowych przypadkach podejrzany miał dostęp do adwokata niezależnego, na przykład z wcześniej zatwierdzonej listy, jako alternatywy dla opóźnionego dostępu do adwokata wybranego przez siebie.¹¹³

Każde opóźnienie w dostępie do pomocy prawnej musi być zbadane i uzasadnione indywidualnie dla każdego przypadku. Nie powinny mieć miejsca żadne systemowe opóźnienia w dostępie do pomocy prawnej w odniesieniu do niektórych kategorii przestępstw, zarówno mniej znaczących, jak i poważnych, w tym dotyczących walki z terroryzmem. Osoby podejrzane o popełnienie szczególnie poważnych przestępstw mogą być najbardziej narażone na tortury lub inne złe traktowanie, w związku z czym mogą najbardziej potrzebować dostępu do pomocy prawnej¹¹⁴ (**Rozdział 9 Prawa i gwarancje podczas przesłuchania**).

Wiele organów wyraziło obawy dotyczące prawa i praktyk wpływających na opóźnienie dostępu do pomocy prawnej dla osób podejrzanych o popełnienie przestępstwa związanego z terroryzmem.¹¹⁵ Dla przykładu, Komitet Przeciwko Torturom był zaniepokojony faktem, że w Turcji przez 24 godziny odmawiano dostępu do pomocy prawnej dla osób aresztowanych na mocy prawa antyterrorystycznego.¹¹⁶ Komitet Praw Człowieka zaleca, aby „każdy, kto został zatrzymany lub aresztowany za popełnienie przestępstwa, w tym związanego z terroryzmem, miał natychmiastowy dostęp do pomocy prawnej”.¹¹⁷

Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że naruszono przepisy Konwencji w przypadku, gdy osoba aresztowana na podstawie ustawodawstwa antyterrorystycznego w Irlandii Północnej poprosiła o kontakt z adwokatem w chwili przybycia na posterunek policji, a władze opóźniły dostęp do pomocy prawnej przez ponad 48 godzin i podczas tego czasu wielokrotnie ją przesłuchiwały.¹¹⁸

Prawo do pomocy prawnej przysługuje również wtedy, gdy osoba aresztowana zostaje postawiona przed sędzią w sprawie o przedłużenie aresztu tymczasowego (**Rozdział 5.2**).

^a Zasady 1 i 5 Podstawowych Zasad dotyczących roli prawników, Sekcje G(b), H(d) i M(2)(e)-(f) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 55(2)(c) Statutu MTK; Zobacz: Zasada 17 Zbioru Zasad

^b Artykuł 14(3)(d) MPP0iP, Artykuł 7 Karty Afrykańskiej, Artykuł 8(2)(d) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 6(3)(c) Konwencji Europejskiej

3.3 PRAWO WYBORU ADWOKATA

Prawo do adwokata, w tym w postępowaniu przygotowawczym, co do zasady oznacza, że dana osoba ma prawo do pomocy prawnej udzielonej przez wybranego przez siebie adwokata.¹¹⁹ Międzynarodowe standardy wyraźnie określają prawo do wybranej przez siebie pomocy prawnej w fazie postępowania przygotowawczego.^a

Jak zostało wspomniane w **Rozdziale 3.1**, standardy w zakresie prawa do pomocy prawnej znajdują również zastosowanie w fazie postępowania przygotowawczego^b (**Rozdział 20.3.1**

¹¹² Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur, UN Doc. E/CN.4/1990/17 (1989) §272(c); Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur: UN Doc. E/CN.4/1995/34 (1995) §926(d), UN Doc. A/56/156 (2010) §39(f).

¹¹³ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur, UN Doc. A/56/156 (2010) §39(f); 12. Sprawozdanie Ogólne CPT/Inf (2002) 15 §41.

¹¹⁴ 21. Sprawozdanie Ogólne CPT/Inf (2011)28 §21; Salduz przeciwko Turcji (36391/02), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2008) §54.

¹¹⁵ Uwagi końcowe HRC: Wielka Brytania, UN Doc. CCPR/C/GBR/CO/6 (2008) §19, Australia, UN Doc. CCPR/C/AUS/CO/5 (2009) §11; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu: Hiszpania, UN Doc. A/HRC/10/3/Add.2 (2008) §§15, 22 (dotyczący prawa i praktyki w zakresie bezpieczeństwa); Uwagi końcowe CAT: Izrael, UN Doc. CAT/C/ISR/CO/4 (2009) §15, Jordania, UN Doc. CAT/C/JOR/CO/2 (2010) §12, Chiny, UN Doc. CAT/C/CHN/CO/4 (2008) §16(d).

¹¹⁶ Uwagi końcowe CAT: Turcja, UN Doc. CAT/C/TUR/CO/3 (2010) §11.

¹¹⁷ Uwagi końcowe HRC: Wielka Brytania, UN Doc. CCPR/C/GBR/CO/6 (2008) §19.

¹¹⁸ Magee przeciwko Wielkiej Brytanii (28135/95), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2000) §§42-46.

¹¹⁹ Uwagi końcowe HRC: Hiszpania, UN Doc. CCPR/C/ESP/CO/5 (2008) §14.

Prawo do wyboru adwokata i Rozdział 28.6.1 o prawie do pomocy prawnej w sprawach zagrożonych karą śmierci).

Jeśli jednak adwokat został przydzielony przez sąd, osoba, której reprezentacja dotyczy, nie ma prawa wyboru konkretnej osoby.

3.4 PRAWO DO ADWOKATA Z URZĘDU; PRAWO DO BEZPŁATNEJ POMOCY PRAWNEJ

Jeśli osoba, która została zatrzymana, aresztowana lub oskarżona nie ma adwokata z wyboru, przysługuje jej adwokat z urzędu, jeśli wymaga tego interes sprawiedliwości. Jeśli osoba nie może pokryć kosztów takiej usługi, powinna ją otrzymać za darmo.¹²⁰ Przywoływane poniżej standardy dotyczą wyraźnie okresu przed wszczęciem postępowania karnego i uzupełniają standardy obowiązujące na wszystkich etapach postępowania karnego (**Rozdział 20**).^a

Prawo do pomocy prawnej dla osób nieposiadających wystarczających środków finansowych zgodnie z Art. 13 Karty Arabskiej, stosuje się w każdym czasie, w tym podczas stanu nadzwyczajnego.^b Prawo to jest zagwarantowane także w międzynarodowym prawie humanitarnym, stosowanym w czasie konfliktu zbrojnego (**Rozdział 31 o stanach nadzwyczajnych i Rozdział 32 o prawie do sprawiedliwego procesu podczas konfliktów zbrojnych**).

To, czy interes wymiaru sprawiedliwości wymaga przyznania adwokata z urzędu, zależy przede wszystkim od wagi popełnionego czynu, złożoności sprawy i ciężaru ewentualnej kary.^{c 121} Może to również zależeć od szczególnych cech danej osoby, związanych z wiekiem, zdrowiem lub poziomem sprawności.^d

Komitet Przeciwko Torturom wyraził zaniepokojenie faktem, że w Japonii adwokaci wyznaczani są tylko w przypadku zbrodni oraz, że prawo w Turcji odmawia pomocy prawnej osobom podejrzanym o popełnienie przestępstw zagrożonych karą poniżej 5 lat pozbawienia wolności.¹²²

Rządy muszą zapewnić wystarczające zasoby, aby zagwarantować dostęp do pomocy prawnej w całym kraju, w tym osobom, które nie mogą pokryć kosztów takiej pomocy, jak również osobom, które znajdują się pod jurysdykcją państwa w innym miejscu.^{e 123} System pomocy prawnej musi być zorganizowany tak, aby osoba, która nie może pokryć kosztów pomocy prawnej, mogła niezwłocznie po zatrzymaniu skorzystać z bezpłatnej pomocy

Zbiór Zasad, Zasada 17(2)

„Jeśli aresztowana osoba nie ma obrońcy z wyboru, będzie ona uprawniona do otrzymania pomocy obrońcy przyznanego jej przez organ sądowy lub inny, we wszystkich przypadkach, gdy wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości, jak również do uzyskania tej pomocy bezpłatnie, jeśli nie posiada wystarczających środków, by za nią zapłacić”.

Podstawowe Zasady dotyczące roli prawników, Zasada 6

„Każdą osobą [zatrzymaną, aresztowaną oraz oskarżoną], jeśli nie ma adwokata, we wszystkich przypadkach, w których interes wymiaru sprawiedliwości tego wymaga, jest uprawniona do pomocy adwokata, którego doświadczenie i wiedza obejmują przestępstwa, o które dana osoba jest oskarżona. Celem zapewnienia skutecznej pomocy prawnej usługi powinny być świadczone bezpłatnie, jeśli osoba, której reprezentacja dotyczy, nie posiada dostatecznych środków, aby zapłacić za taką pomoc”.

^a Artykuły 13(1) i 16(4) Karty Arabskiej, Zasada 6 Podstawowych Zasad dotyczących roli prawników, Zasada 17(2) Zbioru Zasad, Zasada 3 i Wytyczne 4 i 11 §55(a) Zasad pomocy prawnej, Artykuł 55(2) (c) Statutu MTK, Reguła 42(A)(i) Reguł z Rwandy, Reguła 42(A)(i) Reguł Jugosłowiańskich; Zobacz: Sekcja H(a) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Artykuł 4(2) Karty Arabskiej

^c Zasada 3 Zasad pomocy prawnej, Sekcja H(b)-(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^d Zasady 3 §23 i 10 Zasad Pomocy Prawnej

^e Zasada 3 Podstawowych Zasad dotyczących roli prawników, Zasada 10 §33 i Wytyczne 11 i 12 Zasad Pomocy Prawnej

¹²⁰ Uwagi końcowe HRC: Tadżykistan, UN Doc. CCPR/CO/84/TJK (2005) §11, Słowenia, UN Doc. CCPR/CO/84/S VN (2005) §9; 12. Sprawozdanie Ogólne CPT/Inf (2002) 15 §41.

¹²¹ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §38; Quaranta przeciwko Szwajcarii (12744/87), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1991) §§32-34.

¹²² Uwagi końcowe CAT: Japonia, UN Doc. CAT/C/JPN/CO/1 (2007) §15(g), Turcja, UN Doc. CAT/C/TUR/CO/3 (2010) §11.

¹²³ XXXI Zalecenia Ogólne CERD (2005) §30; HRC Komentarz Ogólny nr 32, §§7-10; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. Niezależności Sędziów i Prawników, UN Doc. A/66/289 (2011) §78; Uwagi końcowe HRC: Rwanda, UN Doc. CCPR/C/RWA/CO/3 (2009) §18; Uwagi końcowe CAT: Burundi, UN Doc. CAT/C/BDI/CO/1 (2006) §9, Bułgaria, UN Doc. CAT/C/CR/32/6 (2004) §§5(d), 6(d); CERD Uwagi końcowe: USA, UN Doc. CERD/C/USA/CO/6 (2008) §22; Komisja Międzypaństwowa, Raport o terroryzmie i prawach człowieka (2002), Section III (D)(1)(d) §236; Trybunał Międzypaństwowy Opinia doradcza OC-11/90 (1990), §§22-27.

^a Wytyczna 1 §41(c) Zasad pomocy prawnej

^b Zasada 6 Podstawowych Zasad roli prawników, Zasada 13 i Wytyczne 5 §45(c), 13 §64, 15 §69 Zasad Pomocy Prawnej, Wytyczne 9 §52(b) i 11 §58(a) Zasad Pomocy Prawnej

^c Zasady 13-14 Podstawowych Zasad dotyczących roli prawników, Sekcja I(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^d Zasada 8 Podstawowych Zasad roli prawników, Zasada 18 Zbioru Zasad, Zasada 7 i Wytyczne 3 §43(d), 4 §44(g) i 5 §45(b) Zasad Pomocy Prawnej, Reguła 93 Wzorcowych reguł minimalnych, Sekcja M(2)(e) i N(3)(e)(i-ii) Zasady dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Reguły 98.2 i 23.4 Europejskich Reguł Więziennych, Artykuł 14(3)(b) MPP0iP, Artykuł 18(3) (b) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 8(2)(c) i 8(2)(d) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 16(3) Karty Arabskiej, Artykuł 67(1) (b) Statutu MTK, Artykuł 20(4)(b) Statutu z Rwandy, Artykuł 21(4) (b) Statutu Jugosłowiańskiego; Zobacz również: Artykuł 7(1)(c) Karty Afrykańskiej, Artykuł 6(3)(c) Konwencji Europejskiej

^e Zasada 22 Podstawowych Zasad roli prawników, Sekcja I(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

adwokata przydzielonego z urzędu.¹²⁴ Jeśli stosowany jest test środków finansowych, w trakcie oczekiwania na jego wynik należy przyznać tymczasową pomoc prawną osobom, które pilnie jej potrzebują^a (**Rozdział 20.3.2 o prawie do obrońcy z urzędu**).

Skuteczna gwarancja prawa do sprawiedliwego procesu sądowego oraz pomocy prawnej wolnej od dyskryminacji wymaga również, aby przed wszczęciem postępowania karnego władze automatycznie przydzielały tłumaczy osobom, które nie rozumieją języka, w którym prowadzone jest postępowanie ani się nim nie posługują¹²⁵ (**Rozdziały 2.4, 8.3.2, 9.5 i 23 o prawie do tłumaczeń ustnych i pisemnych**).

3.5 PRAWO DO KOMPETENTNEJ I SKUTECZNEJ POMOCY PRAWNEJ

Każdej zatrzymanej, aresztowanej lub oskarżonej osobie przysługuje prawo do adwokata posiadającego kompetencje i doświadczenie odpowiednie do charakteru popełnionego przestępstwa.^b

Obrońcy, włączając adwokatów z urzędu, muszą pracować swobodnie i starannie w zgodzie z prawem i uznanymi standardami i etyką zawodów prawniczych. Muszą doradzać swoim klientom w zakresie ich praw i obowiązków oraz systemu prawnego. Muszą doradzać klientom w każdy możliwy sposób, podejmując działania konieczne dla ochrony ich praw i interesów. Działając na rzecz ochrony praw swoich klientów oraz promowania sprawiedliwości, prawnicy muszą dążyć do respektowania praw człowieka uznanych przez prawo krajowe i międzynarodowe.^c

Organy państwowe, a w szczególności sądy, muszą zapewnić, aby adwokat, a w szczególności adwokat z urzędu, skutecznie reprezentował podejrzanych i oskarżonych (**Rozdział 20.5 Prawo do wykwalifikowanej i skutecznej pomocy obrońcy oraz 20.6 Zakaz nękania i zastraszania obrońcy**).

3.6 PRAWO DO KONTAKTU Z ADWOKATEM

Prawo osób, którym postawiono zarzut popełnienia przestępstwa do odpowiedniego czasu i udogodnień do przygotowania obrony (**Rozdział 8**) i prawo do bronięcia się samemu wymaga, aby podejrzany i oskarżony mieli możliwość poufnej komunikowania się ze swoim adwokatem.^{d 126} Prawo to ma zastosowanie do wszystkich etapów postępowania i jest szczególnie istotne w trakcie tymczasowego aresztowania.

3.6.1 PRAWO DO POUFNEGO POROZUMIEWANIA SIĘ Z ADWOKATEM

Organy państwowe muszą szanować zasadę poufnej komunikacji i konsultacji w odniesieniu do relacji pomiędzy adwokatem i jego klientem.^e

MPP0iP, Artykuł 14(3)(b)

„Każda osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa ma prawo, na zasadach pełnej równości, co najmniej do następujących gwarancji: [...]

(b) dysponowania odpowiednim czasem i możliwościami w celu przygotowania obrony i porozumienia się z obrońcą przez siebie wybranym”.

Zbiór Zasad, Zasada 18(1)

„Osoba aresztowana lub uwięziona będzie uprawniona do komunikowania się oraz konsultowania ze swoim obrońcą”.

¹²⁴ Uwagi końcowe HRC: Azerbejdżan, UN Doc. CCPR/C/AZE/CO/3 (2009) §8, San Marino, UN Doc. CCPR/C/SMR/CO/2 (2008) §12, Austria, UN Doc. CCPR/C/AUT/CO/4 (2007) §15, Panama, UN Doc. CCPR/C/PAN/CO/3 (2008) §13.

¹²⁵ Diallo przeciwko Szwecji (13205/07), (niedopuszczalność) Decyzja Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2010) §§24-25; Rekomendacje Komitetu Ministrów RE Rec(2012)12, Aneks §21.3.

¹²⁶ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §§32-34; Rezolucja Rady Praw Człowieka 15/18, §4(f); Castillo Petruzzi i inni przeciwko Peru, Trybunał Międzynarodowy (1999) §139.

Prawo do poufnej komunikacji z adwokatem obejmuje wszystkich, w tym osoby zatrzymane lub aresztowane w związku z podejrzeniem popełnienia przestępstwa.^a

Rządy muszą zagwarantować, aby osoby aresztowane mogły konsultować i komunikować się z adwokatem bez zwłoki, podsłuchu i cenzury.^{b 127}

W tym celu komisariaty policji i ośrodki pozbawienia wolności, w tym na obszarach wiejskich, muszą zapewnić odpowiednie warunki umożliwiające osobom zatrzymanym i aresztowanym osobisty kontakt z ich adwokatami (w tym za pośrednictwem telefonu).¹²⁸ Należy stworzyć warunki niezbędne dla zapewnienia poufności ustnych i pisemnych kontaktów między osobami i ich adwokatami.¹²⁹

Osoby pozbawione wolności powinny mieć prawo do posiadania przy sobie dokumentów dotyczących ich sprawy.^c

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że prawo do obrony zostało naruszone w przypadku, gdy pomieszczenia w areszcie śledczym wymagały, aby pozbawieni wolności rozmawiali z adwokatami przez dwie szklane szyby z otworami pokrytymi siatką, co uniemożliwiało również wymianę dokumentów. Warunki te, jak stwierdził Trybunał, tworzyły rzeczywiste bariery w poufnej komunikacji między osobą pozbawioną wolności a adwokatem.¹³⁰

Prawo i praktyki umożliwiające policji lub innym osobom regularne monitorowanie treści komunikacji między podejrzanymi a ich adwokatami są niezgodne z prawem do obrony.¹³¹

Komitet Praw Człowieka wyraził zaniepokojenie tym, że w Polsce prokuratorzy mogli być obecni na spotkaniach podejrzanych z obrońcą oraz, że korespondencja podejrzanego z obrońcą mogła być sprawdzana na wniosek prokuratora.¹³²

Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu wyraził obawę, że osoby, które w Egipcie zostały oskarżone o przestępstwa związane z terroryzmem, nie mogły porozumiewać się na osobności ze swoim adwokatem przed, a nawet w trakcie rozprawy.¹³³

W celu zapewnienia poufności, ale przy jednoczesnym uwzględnieniu wymogów bezpieczeństwa, standardy międzynarodowe określają, że rozmowa z adwokatem może odbywać się w zasięgu wzroku, ale nie może być słyszana przez funkcjonariuszy organów ścigania.^{d 134}

Podstawowe Zasady roli prawników, Zasada 8

„Wszystkim osobom zatrzymanym, aresztowanym lub uwięzionym zapewnione zostaną właściwe warunki i czas do odwiedzania ich, kontaktu i konsultacji z adwokatem, bez zwłoki, bez podsłuchu lub cenzury, na zasadzie poufności. Konsultacje takie mogą odbywać się w zasięgu wzroku, ale bez możliwości przysłuchiwania się przez funkcjonariuszy”.

^a Artykuł 8(2)(d) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 16(3) Karty Arabskiej, Zasada 8 Podstawowych Zasad roli prawników, Zasada 18 Zbioru Zasad, Zasady 7 i 12 oraz Wytyczne 3 §43(d), 4 §44(g) i 5 §45(b) Zasad pomocy prawnej, Sekcja N(3)(e)(i-ii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Reguła 23.4 Europejskich Reguł Więziennych, Artykuł 67(1)(b) Statutu MTK, Reguła 97(2) Reguła MTK, Artykuł 14(3)(b) i (d) MPP0iP, Artykuł 6(3)(b) i (c) Konwencji Europejskiej

^b Zasada 8 Podstawowych Zasad roli prawników, Zasada 18(3) Zbioru Zasad, Zasady 7 i 12 oraz Wytyczne 3 §43(d), 4 §44(g) i 5 §45(b) Zasad pomocy prawnej, Zasada 93 Wzorcowych reguł minimalnych, Sekcja N(3)(e) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguły 98.2 i 23.4 Europejskich Reguł Więziennych, Artykuł 67(1)(b) Statutu MTK

^c Zasada 7 §28 Zasad pomocy prawnej

^d Zasada 8 Podstawowych Zasad roli prawników, Zasada 18(4) Zbioru Zasad, Reguła 93 Wzorcowych reguł minimalnych

127 HRC Komentarz Ogólny nr 32, §34.

128 Uwagi końcowe CAT: *Łotwa*, UN Doc. CAT/C/L VA/CO/2 (2008) §7.

129 Uwagi końcowe CAT: *Jordania*, UN Doc. CAT/C/JOR/CO/2 (2010) §12; *Modarca przeciwko Mołdawii* (14437/05), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2007) §§84-99.

130 *Modarca przeciwko Mołdawii* (14437/05), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2007) §§84-99.

131 Uwagi końcowe CAT: *Austria*, UN Doc. CAT/C/AUT/CO/4-5 (2010) §9; *Opinia WGAD 33/2006 (Irak i USA)* dotyczący Tariq Aziz, UN Doc. A/HRC/7/4/Add.1 (2008) str. 4-9 §19; *Moiseyev przeciwko Rosji* (62936/00), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2008) §210; Uwagi końcowe HRC: *Holandia*, UN Doc. CCPR/C/NLD/CO/4 (2009) §14.

132 Uwagi końcowe HRC: *Polska*, UN Doc. CCPR/C/POL/CO/6 (2010) §20; *Austria*, UN Doc. CCPR/C/AUT/CO/4 (2007) §16, *Gridin przeciwko Federacji Rosyjskiej*, UN Doc. CCPR/C/69/D/770/1997 (2000) §8.5.

133 Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur i zwalczania terroryzmu, *Egipt*, UN Doc. A/HRC/13/37/Add.2 (2009) §36; UN Doc. *AV63/223* (2008) §39; *Cantoral-Bena vides przeciwko Peru*, Trybunał Międzypaństwowy (2000) §§127-128.

134 Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Öcalan przeciwko Turcji*, (46221/99) Wielka Izba (2005) §§132-133, *Brennan przeciwko Wielkiej Brytanii* (39846/98), (2001) §§58-63; Zobacz: *Rybacki przeciwko Polsce* (52479/99), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2009) §§53-62,

^a Reguła 23.5 Europejskich Reguł Więziennych

^b Reguła 23.5 Europejskich Reguł Więziennych

^c Artykuł 14(3)(d) MPP0iP, Artykuł 7 Karty Afrykańskiej, Artykuł 8(2)(d) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 16(3) Karty Arabskiej, Artykuł 6(3)(c) Konwencji Europejskiej

^d Artykuł 55(2)(d) Statutu MTK

^e Zasada 8 §29 i Wytoczna 3 §43(b) Zasad Pomocy Prawnej

^f Reguła 112(1)(b) Reguł Postępowania i Ewidencji MTK

^g Reguła 45 Zasad Jugosłowiańskich

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że w wyjątkowych okolicznościach ograniczenie poufności rozmów z adwokatem może być legalne. Takie ograniczenie musi jednak wynikać z ustawy i być nakazane przez sąd; musi być proporcjonalne do uzasadnionego prawnie celu – takiego jak zapobieżenie poważnemu przestępstwu ze skutkiem śmiertelnym lub uszczerbkiem na zdrowiu – i muszą mu towarzyszyć odpowiednie gwarancje przed nadużyciami (**Rozdział 20.4**).¹³⁵ Taką interpretację zawierają pozatraktatowe standardy Rady Europy.^a

Rozmów pomiędzy osobą aresztowaną lub uwięzioną a jej adwokatem nie można dopuścić jako dowodu na niekorzyść tej osoby, chyba że dotyczą popełnienia trwającego lub planowanego przestępstwa^b (**Rozdział 17.3 o wyłączeniu dowodów**).

3.7 ZRZECZENIE SIĘ PRAWA DO POMOCY PRAWNEJ

Zgodnie z prawem do bronięcia się samemu^c, oskarżeni mogą zdecydować, że nie będą reprezentowani przez adwokata podczas przesłuchania i postępowania przygotowawczego, oraz że sami będą siebie reprezentować.^d

Decyzja osoby o zrzeczeniu się prawa do adwokata, również w trakcie przesłuchania, musi zostać zakomunikowana w sposób jednoznaczny i powinny towarzyszyć jej odpowiednie zabezpieczenia.^e Na przykład, MTK wymaga, aby przesłuchania osób, które zrzekły się prawa do obrońcy, były protokołowane i w miarę możliwości nagrywane za pomocą systemu audio lub audiowizualnego.^f Należy wykazać, że dana osoba była w stanie racjonalnie przewidzieć konsekwencje zrzeczenia się prawa do pomocy prawnej.¹³⁶

Komitet Przeciwko Torturom wyraził zaniepokojenie doniesieniami o tym, że osoby zatrzymane w areszcie policyjnym w Azerbejdżanie zostały zmuszone do zrzeczenia się prawa do adwokata.¹³⁷

Osoba, która zrzekła się prawa do obrońcy, może wycofać swoje oświadczenie o zrzeczeniu się tego prawa.

Prawo do bronięcia się samemu, w tym w postępowaniu przygotowawczym, może podlegać ograniczeniom, jeśli wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości^g (**Rozdział 20.2 Dopuszczalne ograniczenia prawa do bronięcia się samemu**).

¹³⁵ *Erdem przeciwko Niemcom* (38321/97), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2001) §§65-69, *Lanz przeciwko Austrii* (24430/94), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2002) §§46-53; Wytoczna IX(3)(i) i (4) *Wytocznych RE w sprawie praw człowieka i zwalczania terroryzmu*.

¹³⁶ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Pishchalnikov przeciwko Rosji* (7025/04), (2009) §80, *Galstyan przeciwko Armenii* (26986/03), (2007) §§90-92; Zobacz: *Sejdovic przeciwko Włochom* (56581/00), Wielka Izba (2006) §§86-87.

¹³⁷ Uwagi końcowe CAT: *Azerbejdżan*, UN Doc. CAT/C/CR/30/1 (2003) §6(c).

ROZDZIAŁ 4

PRAWO OSÓB POZBAWIONYCH WOLNOŚCI DO KONTAKTU ZE ŚWIATEM ZEWNĘTRZNYM

Osoby, które zostały pozbawione wolności, mają prawo do powiadomienia osoby trzeciej.

- 4.1 Prawo do komunikowania się i odwiedzin
- 4.2 Prawo do poinformowania osoby trzeciej o zatrzymaniu lub aresztowaniu
- 4.3 Osadzenie w odosobnieniu (incommunicado)
- 4.4 Prawo do kontaktu z rodziną
- 4.5 Prawo dostępu do lekarzy i opieki zdrowotnej w areszcie policyjnym
- 4.6 Prawa cudzoziemców

4.1 PRAWO DO KOMUNIKOWANIA SIĘ I ODWIEDZIN

Prawa osób pozbawionych wolności do komunikowania się ze światem zewnętrznym i do odwiedzin stanowią podstawowe gwarancje przed naruszeniami praw człowieka, w tym torturami lub innym złym traktowaniem i wymuszonym zaginięciem. Wpływają na zdolność do przygotowania obrony oraz są niezbędne dla zgarantowania prawa do życia prywatnego i rodzinnego oraz prawa do zdrowia.

Osoby aresztowane i uwięzione mają prawo do komunikowania się ze światem zewnętrznym, z jedynym zastrzeżeniem zasadnych warunków i ograniczeń, które są proporcjonalne do uzasadnionego celu.^a

Komitet Praw Człowieka uznał, że prawa osób przetrzymywanych w areszcie policyjnym i aresztach tymczasowych do kontaktu z lekarzem, rodziną i adwokatem powinny być zagwarantowane w prawie.¹³⁸

Komitet Przeciwko Torturom wzywa do zapewnienia osobom pozbawionym wolności dostępu do adwokata, lekarza i rodziny od momentu osadzenia osoby w areszcie, w tym w areszcie policyjnym¹³⁹ (**Rozdział 3 o prawie do pomocy prawnej podczas postępowania przygotowawczego, Rozdział 5 Prawo do niezwłocznego postawienia przed sądem i Rozdział 6 Prawo do zaskarżenia legalności pozbawienia wolności**).

Konwencja o wymuszonych zaginięciach, Artykuł 17(2)(d)

„2. [...] każde Państwo-Strona w swym porządku prawnym:

(d) zagwarantuje, że każda osoba pozbawiona wolności będzie miała prawo do porozumiewania się oraz do widzeń z rodziną, pełnomocnikiem lub inną wybraną osobą, z zastrzeżeniem spełnienia warunków określonych przepisami prawa, a w przypadku cudzoziemca – prawo do porozumiewania się z jego władzami konsularnymi zgodnie z właściwym prawem międzynarodowym”.

Artykuł 17(2)(d) Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Reguła 26 Reguł z Bangkoku, Zasada 19 Zbioru Zasad, Wytyczne 20 i 31 Wytycznych z wyspy Robben, Reguła 38 Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania, Reguły 99 i 24 Europejskich Reguł Więziennych

¹³⁸ Uwagi końcowe HRC: [Republika Środkowoafrykańska](#), UN Doc. CCPR/C/CAF/CO/2 (2006) §14, [Szwecja](#), UN Doc. CCPR/C/SWE/CO/6 (2009) §13.

¹³⁹ Uwagi końcowe CAT: [Federacja Rosyjska](#), UN Doc. CAT/C/CR/28/4 (2002) §8(b), [Uzbekistan](#), UN Doc. CAT/C/CR/28/7 (2002) §6(f), [Maroko](#), UN Doc. CAT/C/CR/31/2 (2004) §6(c); Standardy CPT, [CPT/Inf/\(92\)3](#) §36, [CPT/Inf \(2002\)15](#) §40; Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ – [Rezolucja 65/205](#), §20.

4.2 PRAWO DO POINFORMOWANIA OSOBY TRZECIEJ O ZATRZYMANIU LUB ARESZTOWANIU

Każdy, kto jest zatrzymany, aresztowany lub uwięziony, ma prawo poinformować osoby ze świata zewnętrznego o fakcie zatrzymania i miejscu przebywania¹⁴⁰ (**Rozdział 10 o warunkach pozbawienia wolności**). Ma również prawo poinformować osobę trzecią, jeśli zostanie przeniesiony w inne miejsce^a (**Rozdział 27.6.2 o powiadamianiu rodziców w sprawach dotyczących dzieci**).

Prawo do zawiadomienia osoby trzeciej o pozbawieniu wolności powinno być zagwarantowane zasadniczo od momentu zatrzymania przez policję. Osobę trzecią należy zawiadomić natychmiast, a przynajmniej niezwłocznie.¹⁴¹ W wyjątkowych przypadkach, gdy wymagają tego szczególne potrzeby postępowania przygotowawczego, zawiadomienie osoby trzeciej może zostać opóźnione.^b Jednakże wszelkie wyjątki powinny być wyraźnie określone ustawą, absolutnie konieczne dla zapewnienia skuteczności postępowania i ściśle ograniczone w czasie. Opóźnienie nie powinno przekraczać kilku dni.¹⁴² Każde opóźnienie powinno być opatrzone odpowiednimi zabezpieczeniami, w tym pisemną dokumentacją przyczyn opóźnienia oraz ich zatwierdzeniem przez starszego oficera policji niezwiązanego ze sprawą, prokuratora¹⁴³ lub sędziego.

Komitet Praw Człowieka wyjaśnił, że umyślne, długotrwałe zaniechanie przez władze ujawnienia losu osoby pozbawionej wolności osoby, stawia tę osobę poza ochroną prawa. W przypadkach wymuszonego zaginięcia (gdy państwo nie przyznaje się do zatrzymania, ukrywa los lub miejsce pobytu danej osoby), Komitet Praw Człowieka stwierdził, że takie praktyki stanowią naruszenie praw człowieka, w tym prawa do uznania podmiotowości prawnej danej osoby.¹⁴⁴

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że przetrzymywanie w „tajnych więzieniach” „stanowi całkowitą negację” i „najpoważniejsze naruszenie” prawa do wolności osobistej.¹⁴⁵ Stwierdził również, że brak przepisów krajowych gwarantujących prawo osób przebywających w areszcie do powiadomienia rodziny lub innych osób o zatrzymaniu, narusza prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego.¹⁴⁶

Rejestry zatrzymań są kolejnym zabezpieczeniem przed nadużyciami wobec osób pozbawionych wolności. Informacje na temat takich rejestrów powinny być dostępne dla osób mających w tym uzasadniony interes, w tym rodziny, adwokatów i sędziów¹⁴⁷ (**Rozdział 10.2.1 Dokumentacja pozbawienia wolności**)

Zbiór Zasad, Zasada 16(1)

„Niezwłocznie po zatrzymaniu oraz po każdym przeniesieniu z jednego miejsca aresztowania lub uwięzienia do innego osoba aresztowana lub uwięziona będzie miała prawo powiadomić, bądź też domagać się od właściwego organu powiadomienia członków jej rodziny lub innych właściwych osób według swojego wyboru, o jej zatrzymaniu, aresztowaniu lub uwięzieniu, bądź o przeniesieniu i o miejscu, w którym jest przetrzymywana”.

^a Artykuł 14(3) Karty Arabskiej, Reguła 2(1) Reguł z Bangkoku, Zasada 16(1) Zbioru Zasad, Wytyczna 3 §43(e) Zasad Pomocy Prawnej, Wytyczna 20(a) Wytycznych z Wyspy Robben, Reguła 92 Wzorcowych reguł minimalnych, Sekcja M(2)(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguła 24.9 Europejskich Reguł Więziennych, Artykuł 17(2)(d) i 18 Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Artykuł 10(2) Deklaracji o zaginięciach

^b Zasady 15, 16 (1) i 16 (4) Zbioru Zasad, Wytyczna 3 §43 (e) Zasad Pomocy Prawnej

140 CAT Komentarz Ogólny nr 2, §13; Rekomendacje Komitetu Ministrów RE Rec(2012)12, Załącznik §15.2.

141 Uwagi końcowe HRC: Tajlandia, UN Doc. CCPR/CO/84/THA (2005) §15.

142 Specjalny Sprawozdawca ONZ ds.tortur, UN Doc. A/HRC/13/39/Add.5 (2010) §82.

143 12. Sprawozdanie Ogólne CPT CPT/Inf (2002) 15 §43.

144 HRC: Grioua przeciwko Algierii, UN Doc. CCPR/C/90/D/1327/2004 (2007) §7.8-7.9, *Djebrouni przeciwko Algierii*, UN Doc. CCPR/C/103/D/1871/2008 (2011) §8.9; WGEID: 11. Komentarz Ogólny na temat prawa do uznania podmiotowości prawnej §42.

145 *Kurt przeciwko Turcji* (24276/94), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1998) §124.

146 *Sari i Çolak przeciwko Turcji* (42596/98 and 42603/98), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2006) §§32-37.

147 Uwagi końcowe HRC: Algieria, UN Doc. CCPR/C/DZA/CO/3 (2007) §11.

4.3 OSADZENIE W ODOSOBNIENIU (*INCOMMUNICADO*)

Pozbawienie wolności bez kontaktu ze światem zewnętrznym – *incommunicado* – może ułatwić stosowanie tortur lub innych form złego traktowania oraz wymuszonych zaginięć.

W zależności od okoliczności osadzenie w odosobnieniu (*incommunicado*) może samo w sobie stanowić tortury lub inne okrutne, nieludzkie lub poniżające traktowanie.

Trybunał Międzypamerykański uznaje, że długotrwałe osadzenie w odosobnieniu (*incommunicado*) samo w sobie stanowi okrutne i nieludzkie traktowanie. Trybunał orzekł, że osadzenie w odosobnieniu (*incommunicado*) dwóch osób – jedną przez cztery dni, a drugą przez pięć dni – naruszyło ich prawo do ludzkiego traktowania.¹⁴⁸

Komitet Przeciwno Torturom wyraził obawy dotyczące prawa w Kambodży, zezwalającego na osadzenie w odosobnieniu (*incommunicado*) przez 48 godzin, zanim osoba zostanie postawiona przed sądem¹⁴⁹ (**Rozdział 5 Prawo do niezwłocznego postawienia przed sądem**).

Niektóre międzynarodowe standardy w zakresie praw człowieka oraz organy i mechanizmy ochrony praw człowieka wyraźnie stwierdzają, że osadzanie w odosobnieniu (*incommunicado*) powinno być całkowicie zabronione.¹⁵⁰

Natomiast inne międzynarodowe standardy i eksperci – chociaż w wyraźny sposób nie zabraniają osadzania w odosobnieniu (*incommunicado*), to dopuszczają ograniczenia i opóźnienia w umożliwianiu osobom więzionym dostępu do świata zewnętrznego tylko w wyjątkowych okolicznościach i na bardzo krótki okres czasu (**Rozdział 4.2 i 4.4**).

Im dłuższe osadzenie w odosobnieniu (*incommunicado*), tym większe ryzyko dodatkowych naruszeń praw człowieka. Długotrwałe osadzenie w odosobnieniu (*incommunicado*) jest niezgodne z prawem wszystkich osób pozbawionych wolności do traktowania z poszanowaniem godności ludzkiej i zakazem tortur lub innego złego traktowania.¹⁵¹

Osadzenie w odosobnieniu (*incommunicado*) może również naruszać prawa członków rodziny osoby pozbawionej wolności.¹⁵²

Komisja Afrykańska stwierdziła, że przetrzymanie danej osoby bez pozwolenia na kontakt z rodziną i odmowa poinformowania rodziny o fakcie i miejscu zatrzymania stanowi nieludzkie traktowanie zarówno zatrzymanego, jak i członków rodziny.¹⁵³

Trybunał Międzypamerykański orzekł, że miesięczne osadzenie w odosobnieniu (*incommunicado*) kobiety podejrzanej o terroryzm i późniejszy ograniczony system odwiedzin narusza nie tylko jej prawa, ale także prawa jej najbliższej rodziny, w tym jej dzieci.¹⁵⁴

Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce stanowią, że złożone wyjaśnienia lub przyznanie się do winy podczas osadzenia w odosobnieniu (*incommunicado*) powinny być uważane za uzyskane za pomocą przymusu, a zatem nie można ich traktować jako dowodu

^a Wytyczna 24 Wytycznych z Wyspy Robben, Zasada III Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

¹⁴⁸ Trybunał Międzypamerykański: *Cantoral-Benavides przeciwko Peru* (2000) §§83; *Chaparro Al varez i Lapo Ñiguez przeciwko Ekwadorowi* (2007) §§166-172.

¹⁴⁹ Uwagi końcowe CAT: *Kambodża*, UN Doc. CAT/C/CR/31/7 (2003) §6(j).

¹⁵⁰ **Zalecenie Ogólne HRC, 20** §11; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur, UN Doc. *A/56/156* (2001) §39(f); Uwagi końcowe CAT: *Jemen*, UN doc. CAT/C/YEM/CO.2/Re v.1 (2010) §12, *Salwador*, UN Doc. CAT/C/SL V/CO/2 (2009) §20; UN Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu: *Hiszpania*, UN Doc. A/HRC/10/3/Add.2 (2008) §§32, 62; Uwagi końcowe HRC: *Syria*, UN Doc. CCPR/CO/84/SYR (2005) §9, *Hiszpania*, UN Doc. CCPR/C/ESP/CO/5 (2009) §14.

¹⁵¹ Trybunał Międzypamerykański: *Chaparro Álvarez i Lapo Ñiguez przeciwko Ekwadorowi* (2007) §171, *Maritza Urrutia przeciwko Gwatemali* (2003) §87, *Cantoral-Benavides przeciwko Peru* (2000) §§83-84; Uwagi końcowe HRC: *Chile*, UN Doc. CCPR/C/CHL/CO/5 (2007) §11, *Womah Mukong przeciwko Kamerunowi*, UN Doc. CCPR/C/51/D/458/1991 (1994) §9.4, *El-Megreisi przeciwko Libyan Arab Jamahiriya*, UN Doc. CCPR/C/50/D/440/1990 (1994) §5.4, *Polay Campos przeciwko Peru*, UN Doc. CCPR/C/61/D/577/1994 (1997) §8.4; Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ *65/205*, §21; Rada Praw Człowieka *rezolucja 8/8* §7(c); *Rezolucja CHR 1997/38* (1997) §20.

¹⁵² HRC: *Bashasha przeciwko Libyan Arab Jamahiriya*, UN Doc. CCPR/C/100/D/1776/2008 (2010) §7.4-7.5, Uwagi końcowe: *USA*, UN Doc. CCPR/C/USA/CO/3/Re v.1 (2006) §12.

¹⁵³ *Amnesty International i Inni przeciwko Sudanowi* (48/90, 50/91, 52/91 i 89/93), Komisja Afrykańska, 13. Raport Roczny (1999) §54.

¹⁵⁴ *De La Cruz-Flores przeciwko Peru*, Trybunał Międzypamerykański (2004) §§125-136.

^a Sekcja N(6)(d)(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Artykuł 17(2)(d) Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Artykuł 17(5) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 16(2) Karty Arabskiej, Reguły 26-28 Reguł z Bangkoku, Wytyczna 31 Wytycznych z wyspy Robben, Zasada 92 Wzorcowych reguł minimalnych, Sekcja M(2)(e) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguły 24 i 99 Europejskich Reguł Więziennych, Regulacja 100(1) Regulacji MTK

^c Zasada 19 Zbioru Zasad, Reguła 92 Wzorcowych reguł minimalnych, Sekcja M(2)(g) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Reguła 24 Europejskich Reguł Więziennych, Regulacja 100(3) Regulacji MTK

^d Reguła 26 Reguł z Bangkoku

w sprawie^a (**Rozdział 17 Wyłączenie dowodów uzyskanych z naruszeniem standardów międzynarodowych**).

4.4 PRAWO DO KONTAKTU Z RODZINĄ

Osoby pozbawione wolności, w tym osoby przebywające w areszcie policyjnym lub tymczasowym, mają prawo do wszelkich rozsądnych udogodnień służących porozumiewaniu się z rodziną oraz odwiedzin przez rodzinę i przyjaciół.^{b 155}

Ograniczenia i nadzór są dozwolone tylko wtedy, gdy jest to konieczne ze względu na interes wymiaru sprawiedliwości lub bezpieczeństwa oraz porządku w jednostce.^c

Prawo do odwiedzin dotyczy wszystkich osób pozbawionych wolności, niezależnie od rodzaju przestępstwa, o które są podejrzani lub oskarżeni.¹⁵⁶

Odmowa odwiedzin może stanowić nieludzkie traktowanie.¹⁵⁷ Dodatkowo Europejski Trybunał Praw Człowieka, Komisja Afrykańska¹⁵⁸ i Komisja Międzyamerykańska¹⁵⁹ wyjaśniły, że warunki lub procedury związane z odwiedzinami nie mogą naruszać innych praw, w tym prawa do życia prywatnego i rodzinnego.

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że niewystarczająco precyzyjne przepisy lub regulacje, które pozwalają na nieuzasadnione ograniczenia odwiedzin przez rodziny, naruszają prawo do życia prywatnego i rodzinnego. Ograniczenia muszą być zgodne z ustawą. Muszą być one zarówno konieczne, jak i proporcjonalne w stosunku do bezpieczeństwa narodowego, bezpieczeństwa publicznego, zapobiegania przestępczości lub naruszeniom porządku, ochrony zdrowia lub moralności, ochrony praw i wolności innych osób lub dobrobytu gospodarczego kraju.¹⁶⁰

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że zezwolenie tylko na dwie krótkie wizyty miesięcznie, w pokoju, w którym zatrzymany był oddzielony od żony i dziecka szklaną ścianą, stanowiło naruszenie prawa do życia prywatnego i rodzinnego. W swoich orzeczeniach Trybunał brał pod uwagę, czy były rozważane rozwiązania alternatywne i bardziej proporcjonalne, w tym odwiedziny odbywające się pod nadzorem.¹⁶¹

Trybunał Międzyamerykański orzekł, że surowe ograniczenia dotyczące wizyt rodziny skutkują naruszeniem praw członków rodziny.¹⁶² Podkreślił także obowiązek państwa, by zwracało szczególną uwagę na to, aby kobiety pozbawione wolności mogły być odwiedzane przez swoje dzieci.¹⁶³

Reguły z Bangkoku instruują władze, aby zachęcały i ułatwiały kontakty kobiet z ich rodzinami, w tym z dziećmi, oraz aby równoważyły niekorzystną sytuację kobiet osadzonych w zakładach karnych z dala od swoich domów^d. Jednakże w większości państw, z powodu istnienia niewielu ośrodków pozbawienia wolności dla kobiet, istnieje obawa, że kontakt kobiet pozbawionych wolności z rodzinami jest utrudniony z powodu odległości i kosztów podróży (**Rozdział 10.6**

¹⁵⁵ CPT: 2. Sprawozdanie Ogólne CPT/Inf (92) 3, §51; *Nuri Özen i Inni przeciwko Turcji* (15672/08 i inni), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2011) §59.

¹⁵⁶ *Marc Romulus przeciwko Haiti* (Case 1992), Komisja Międzyamerykańska (1977).

¹⁵⁷ *Civil Liberties Organisation przeciwko Nigerii* (151/96), Komisja Afrykańska, 13. Raport Roczny (1999) §27.

¹⁵⁸ *Malawi African Association i Inni przeciwko Mauretanii* (54/91, 61/91, 98/93, 164/97 do 196/97 i 210/98), Komisja Afrykańska, 13. Raport Roczny (2000) §§123-124.

¹⁵⁹ *X i Y przeciwko Argentynie* (10.506), Komisja Międzyamerykańska (1996) §§98-99.

¹⁶⁰ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Gradek przeciwko Polsce* (39631/06), (2010) §§45-48, *Onoufriou przeciwko Cyprowi* (24407/04), (2010) §§91-97, *Kucera przeciwko Słowacji* (48666/99), (2007) §§125-134, *Bagiński przeciwko Polsce* (37444/97), (2005) §§86-99.

¹⁶¹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Moiseyev przeciwko Rosji* (62936/00), (2009) §§246-247, 252-259, Cf: *Messina przeciwko Włochom* (No.2) (25498/94), (2000) §§61-74.

¹⁶² *De La Cruz-Flores przeciwko Peru*, Trybunał Międzyamerykański (2004) §§135-136.

¹⁶³ *Miguel Castro-Castro Prison przeciwko Peru*, Trybunał Międzyamerykański (2006) §330.

Kobiety pozbawione wolności). Obowiązek stworzenia warunków do odwiedzin przez rodziny wymaga od władz zapewnienia odpowiednich udogodnień w miejscach pozbawienia wolności.^a

Reguły z Bangkoku wymagają od państw, aby wizyty z udziałem dzieci odbywały się w środowisku sprzyjającym pozytywnemu doświadczeniu i umożliwiającym otwarty kontakt matki z dzieckiem. Wymagają również, aby personel więzienny, który przeszukuje dzieci odwiedzające jednostki penitencjarne, traktował je z szacunkiem i wrażliwością.^b

4.5 PRAWO DOSTĘPU DO LEKARZY I OPIEKI ZDROWOTNEJ W ARESZCIE POLICYJNYM

Osoby pozbawione wolności mają prawo do zbadania przez lekarza tak szybko, jak to możliwe, a także, w razie potrzeby, do bezpłatnego korzystania z opieki zdrowotnej i leczenia.^c 164 Prawo to stanowi integralną część obowiązku władz do poszanowania prawa do zdrowia i zapewnienia poszanowania godności.¹⁶⁵

Komitet Praw Człowieka stwierdził, że ochrona osób pozbawionych wolności wymaga, aby każda zatrzymana osoba miała zapewniony szybki i regularny dostęp do lekarzy.¹⁶⁶ Zgromadzenie Ogólne ONZ i Rada Praw Człowieka również wielokrotnie podkreślały znaczenie szybkiej i regularnej opieki medycznej w zapobieganiu torturom i innym formom złego traktowania.¹⁶⁷

Osoby przebywające w areszcie policyjnym powinny zostać poinformowane o przysługującym im prawie dostępu do lekarza.^d Potrzeba wizyty u lekarza nie powinna być oceniana przez funkcjonariuszy policji.¹⁶⁸

Komitet Przeciwko Torturom i Podkomitet ds. Prewencji Tortur podkreśliły, że lekarze przeprowadzający obligatoryjne badania na komisariatach policji powinni być niezależni od władz policyjnych lub powinni być wybrani przez osoby aresztowane.¹⁶⁹ Kobiety – o ile to możliwe – mają prawo być badane przez kobietę, jeżeli o to wniosą, z wyjątkiem sytuacji wymagających pilnej interwencji medycznej. Jeżeli lekarz lub pielęgniarka bada pozbawioną wolności kobietę wbrew jej woli, przy badaniu musi być obecna inna kobieta (pracowniczka jednostki).^e

Specjalny sprawozdawca ONZ ds. tortur wskazał, że lekarze nie powinni badać osób pozbawionych wolności w celu określenia ich „zdolności do przesłuchania”.^f 170

Aby zagwarantować poufność, badania lekarskie nie powinny być co do zasady przeprowadzane w zasięgu wzroku lub słuchu funkcjonariuszy policji. Jednak w wyjątkowych przypadkach, jeżeli lekarz tego zażąda, można rozważyć specjalne środki bezpieczeństwa, takie jak obecność policjanta na wezwanie lub obecność policjanta w zasięgu wzroku, ale poza zasięgiem słuchu. Wszelkie tego typu środki muszą zostać odnotowane przez lekarza w protokole z badania.¹⁷¹

^a Reguła 92 Wzorcowych reguł minimalnych

^b Zasady 28 i 21 Reguł z Bangkoku

^c Artykuł 14(4) Karty Arabskiej, Zasada 24 Zbioru Zasad, Reguła 24 Wzorcowych reguł minimalnych, Wytyczne 20(d) i 31 Wytycznych z wyspy Robben, Zasady IX (3) i X Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguła 42 Europejskich Reguł Więziennych

^d Sekcja M(2)(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Wytyczna 20 Wytycznych z wyspy Robben, Zasady 13 i 24 Zbioru Zasad

^e Reguła 10(2) Reguł z Bangkoku

^f Zasada 4 Zasad etyki medycznej

164 Uwagi końcowe CAT: Kamerun, UN Doc. CAT/C/CR/31/6 (2003) §§4(b), 8(d).

165 *Kongo przeciwko Ekwadorowi* (11.427), Komisja Międzyamerykańska (1998) §§47-48, 63-68.

166 *Zalecenie Ogólne HRC*, 20, §11.

167 Zgromadzenie Ogólne rezolucja 65/205, §20; Rada Praw Człowieka: rezolucja 13/19 (2010) §5.

168 SPT: Szwecja, UN Doc. CAT/OP/SWE/1(2008) §64.

169 CAT Komentarz Ogólny nr 22 §13, Uwagi końcowe CAT: Węgry, UN Doc. CAT/C/HUN/CO/4 (2006) §8, Argentyna, UN Doc. CAT/C/CR/33/1 (2004) §§6(m) i 7(m), Raport z Artykułu 20: Meksyk, UN Doc. CAT/C/75 (2003) §§219(i) i 220(j); Drugi Raport Roczny SPT, UN Doc. CAT/C/42/2 (2009) §24.

170 Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur, UN Doc. A/56/156 (2001) §39(l).

171 Uwagi końcowe CAT: Austria, UN Doc. CAT/C/AUT/CO/3 (2005) §13, Turcja, UN Doc. CAT/C/TUR/CO/3 (2010) §11; SPT: Malediwy, UN Doc. CAT/OP/MD V/1 (2009) §111; 12. *Sprawozdanie Ogólne CPT/Inf*(2002) 15 §42, Litwa, CPT/Inf (2009) 22 §§19-20.

^a Artykuł 6 Zasad Postępowania dla funkcjonariuszy porządku publicznego

^b Zasady 25 i 26 Zbioru Zasad

^c Artykuł 36 Konwencji wiedeńskiej o stosunkach konsularnych, Artykuł 17(2) (d) Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Artykuł 16(7) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 10 Deklaracji w sprawie osób niebędących obywatelami, Reguła 38 Wzorcowych reguł minimalnych, Reguła 2(1) Reguł z Bangkoku, Sekcja M(2)(e) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguła 37 Europejskich Reguł Więziennych (dotycząca aresztu i więzienia)

^d Artykuł 6(3) Konwencji przeciwko torturom, Artykuł 10(3) Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Artykuł 15(3) Europejskiej Konwencji o zwalczaniu terroryzmu

^e Reguła 27(2) Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

Funkcjonariusze organów ścigania mają obowiązek zapewnić ochronę zdrowia osób znajdujących się pod ich kontrolą oraz w razie konieczności zapewnić pomoc medyczną osobom pokrzywdzonym lub dotkniętym chorobą.^a

Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że państwo naruszyło prawo do życia mężczyzny, który doznał urazu głowy, zanim został aresztowany i który zmarł po 24-godzinym pobycie w areszcie bez badania lekarskiego. Władze przypuszczały, że jest pijany.¹⁷²

Osoby pozbawione wolności mają prawo wglądu do własnej dokumentacji medycznej i do żądania drugiej opinii lekarskiej.^b

Osoby, co do których istnieje podejrzenie, że były torturowane lub źle traktowane, powinny zostać poddane badaniu medycznemu przez niezależnego lekarza w sposób zgodny z Protokołem Stambulskim¹⁷³ (**Rozdział 10.4 o prawie do zdrowia i 10.11 o prawie do odszkodowania za tortury i inne złe traktowanie**).

4.6 PRAWA CUDZOZIEMCÓW

Cudzoziemcy przebywający w areszcie tymczasowym powinni mieć zapewnioną możliwość kontaktowania się i odwiedzin przez przedstawicieli rządu państwa, z którego pochodzą. Jeżeli są uchodźcami lub znajdują się pod ochroną właściwej organizacji międzynarodowej, mają prawo do komunikowania się i odwiedzin przez przedstawicieli organizacji lub państwa, w którym zamieszkują.^{c 174} Prawo to zostało również zawarte w traktatach ustanawiających obowiązki w zakresie ścigania i sądenia przestępstw wynikających z prawa międzynarodowego.^d

Taki kontakt jest możliwy tylko za zgodą osoby zatrzymanej (**Rozdział 2.5**).

Przedstawiciele jednostek konsularnych mogą pomagać aresztowanym w uzyskaniu różnych środków służących obronie, takich jak zapewnienie, utrzymanie lub monitorowanie jakości reprezentacji prawnej, uzyskiwanie dowodów w kraju pochodzenia oraz monitorowanie warunków miejsca pozbawienia wolności.¹⁷⁵

Z uwagi na pomoc i ochronę, jaką mogą zapewnić ww. przedstawiciele, prawo do kontaktowania się i odwiedzin przez przedstawicieli konsularnych powinno przysługiwać osobom, które są obywatelami zarówno państwa, w którym doszło do zatrzymania, jak i każdego innego obcego państwa.^e

Jeżeli dana osoba jest obywatelem dwóch obcych państw to, zdaniem Amnesty International, powinna mieć zapewnioną możliwość komunikowania się oraz odwiedzin i pomocy przedstawicieli obu tych państw, jeśli jest to zgodne z jej wolą.

Trybunał Międzyamerykański i Komisja Międzyamerykańska uznały, że nieprzestrzeganie prawa zatrzymanego cudzoziemca do pomocy konsularnej stanowi poważne naruszenie prawa do sprawiedliwego procesu. W sprawach zagrożonych karą śmierci stanowi to pogwałcenie prawa do życia¹⁷⁶ (**Rozdział 25.8 o warunkach pozbawienia wolności, fragment o cudzoziemcach**).

¹⁷² *Jasinskis przeciwko Łotwie* (45744/08) Europejski Trybunał Praw Człowieka (2010) §67.

¹⁷³ Uwagi końcowe HRC: *Węgry*, UN Doc. CCPR/C/HUN/CO/5 (2010) §14; CAT Raport – Artykuł 20: *Meksyk*, UN Doc. CAT/C/75 (2003) §220(k).

¹⁷⁴ Zobacz: Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości: *Sprawa LaGrand (Niemcy przeciwko USA)* (2001), §77, *Avena i inni obywatele Meksyku (Meksyk przeciwko USA)* (2004) §50.

¹⁷⁵ *Opinia doradcza OC-16/99*, Trybunał Międzyamerykański (1999) §86.

¹⁷⁶ *Opinia doradcza OC-16/99*, Trybunał Międzyamerykański (1999) §137; *Fierro przeciwko USA* (11.331), Komisja Międzyamerykańska (2003) §§37, 40.

ROZDZIAŁ 5

PRAWO DO NIEZWŁOCZNEGO POSTAWIENIA PRZED SĄDEM

Wszystkie osoby zatrzymane lub aresztowane w związku z zarzutami karnymi muszą zostać niezwłocznie postawione przed sędzią lub innym urzędnikiem sądowym, w celu ochrony swoich praw. Sędzia musi ocenić zgodność z prawem zatrzymania lub aresztowania oraz, czy zatrzymany powinien zostać zwolniony, czy też pozbawiony wolności do czasu rozprawy. W trakcie toczącego się postępowania istnieje domniemanie przebywania na wolności. Na państwie spoczywa ciężar dowodu, że zatrzymanie lub aresztowanie były zgodne z prawem i że dalszy areszt, jeśli zostanie orzeczony, jest konieczny i proporcjonalny.

5.1 Prawo do niezwłocznego postawienia przed sądem

5.1.1 Urzędnicy upoważnieni do sprawowania władzy sądowniczej

5.1.2 Co oznacza „niezwłocznie”?

5.2 Prawa podczas przesłuchania i jego zakres

5.3 Domniemanie przebywania na wolności do czasu rozprawy

5.4 Dopuszczalne powody pozbawienia wolności przed rozprawą

5.4.1 Alternatywy pozbawienia wolności przed rozprawą

5.1 PRAWO DO NIEZWŁOCZNEGO POSTAWIENIA PRZED SĄDEM

Wszystkie formy zatrzymania lub uwięzienia muszą być nakazane przez sąd lub podlegać skutecznej kontroli organu sądowego.^{a 177}

Nadzór sądowy nad pozbawieniem wolności służy ochronie prawa do wolności osobistej oraz, w sprawach karnych, domniemania niewinności. Ma on również na celu zapobieganie naruszeniom praw człowieka, w tym torturom i innym formom złego traktowania, arbitralnym zatrzymaniom i wymuszonym zaginięciom. Gwarantuje, że osoby pozbawione wolności nie będą wyłącznie na łasce zatrzymujących je władz.¹⁷⁸

Standardy międzynarodowe wskazują, że każda zatrzymana lub aresztowana osoba powinna być niezwłocznie postawiona przed sędzią lub innym urzędnikiem uprawnionym przez ustawę do wykonywania władzy sądowniczej.^{b 179}

Celem niezwłocznego postawienia osoby pozbawionej wolności przed sędzią jest:^c

- ocena, czy istnieją wystarczające podstawy prawne zatrzymania lub aresztowania, a w razie braku podstw – nakazanie zwolnienia,
- ochrona dobrego stanu ogólnego osoby pozbawionej wolności,

MPPPIP, Artykuł 9(3)

„Osoba aresztowana lub zatrzymana pod zarzutem dokonania przestępstwa powinna być w krótkim czasie postawiona przed sędzią lub przed inną osobą ustawowo uprawnioną do sprawowania władzy sądowej i powinna być osądzona w rozsądnym terminie lub zwolniona [...]”

¹⁷⁷ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 65/205, §20; Rezolucja Rady Praw Człowieka 15/18, §4(c); Rezolucja Komisji Praw Człowieka 2005/27, §4(c); Europejski Trybunał Praw Człowieka Wielka Izba: *McKay przeciwko Wielkiej Brytanii* (543/03), (2006) §§30-32, *Medvedev i inni przeciwko Francji* (3394/03), (2010) §§117-118; Trybunał Miedzamerykański: *Tibi przeciwko Ekwadorowi*, (2004) §§114-115, *Chaparro Al varez i Lapo Iñiguez przeciwko Ekwadorowi*, (2007) §81, *Bayarri przeciwko Argentynie*, (2008) §63.

¹⁷⁸ *Ferrer-Mazorra i inni przeciwko USA* (9903) Komisja Miedzamerykańska, Raport 51/01 (2001) §232; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Rigopoulos przeciwko Hiszpanii*, (37388/97) Decyzja (1999), *Ladent przeciwko Polsce* (11036/03) (2008) §72.

¹⁷⁹ Rezolucja Rady Praw Człowieka 21/4 (2012) §18(a).

^a Zasada 4 Zbioru Zasad, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^b Przepisy znajdujące zastosowanie tylko w sprawach karnych: Artykuł 9(3) MPPPIP, Artykuł 16(6) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 14(5) Karty Arabskiej, Artykuł 5(3) Konwencji Europejskiej, Sekcja M(3) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 59(2) Statutu MTK. Przepisy znajdujące zastosowanie do wszystkich osób pozbawionych wolności: Artykuł 7(5) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł XI Miedzamerykańskiej Konwencji o zaginięciach, Zasady 4 i 11(1) Zbioru Zasad, Artykuł 10(1) Deklaracji o zaginięciach, Wytyczna 27 Wytycznych z Wyspy Robben

^c Sekcja M(3) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Reguła 14(1) Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

- zapobieżenie naruszeniom praw osoby pozbawionej wolności,
- jeżeli zatrzymanie lub aresztowanie były zgodne z prawem, ocena:
 - czy osoba powinna zostać zwolniona z aresztu i czy należy nałożyć na nią jakiegokolwiek ograniczenia, lub
 - w sprawach karnych, czy konieczne i proporcjonalne jest zastosowanie aresztu tymczasowego.

Postawienie przed sądem w innym celu nie realizuje przedmiotowego prawa. Na przykład, Trybunał Międzyamerykański uznał, że przesłuchanie przed sądem, którego celem było złożenie wstępnych wyjaśnień przez osobę zatrzymaną, podczas którego nie rozpatrzono zgodności z prawem samego zatrzymania, nie realizowało postanowień Artykułu 7(5) Konwencji Amerykańskiej.¹⁸⁰

Europejski Trybunał Praw Człowieka wyjaśnił, że zarówno legalność zatrzymania, jak i kwestię zwolnienia lub zastosowania tymczasowego aresztowania należy rozpatrzyć niezwłocznie. Stwierdził on, że „wysoko pożądane” jest, aby sprawy te były rozważane na tym samym posiedzeniu przez sędziego lub urzędnika, który ma kompetencje do rozstrzygnięcia w obu sprawach. Nie stwierdził jednak naruszenia Konwencji Europejskiej w sprawie, w której obie kwestie były rozpatrywane na odrębnych posiedzeniach przez różnych sędziów, ponieważ odbyły się w wymaganym terminie.¹⁸¹

Państwo ma obowiązek zapewnić, aby osoby zatrzymane lub aresztowane zostały niezwłocznie postawione przed sądem, niezależnie od tego, czy kwestionują one podstawy zatrzymania lub aresztowania. Procedura ta różni się od procedur wszczętych przez zatrzymanego lub w jego imieniu, takich jak *habeas corpus* lub *amparo*, a także od regularnego okresowego badania zasadności aresztowania¹⁸² (**Rozdział 6**). Dostępność *habeas corpus* lub innych procedur nie usprawiedliwia niepostawienia osoby zatrzymanej niezwłocznie przed władzą sądowniczą.¹⁸³

Wielokrotnie wyrażano obawy dotyczące praktyk, które uniemożliwiają niezwłoczny nadzór sądowy legalności zatrzymania osób podejrzanych o przestępstwa takie jak terroryzm i handel narkotykami. Europejski Trybunał Praw Człowieka podkreślił, że groźba popełnienia przestępstwa terroryzmu lub handlu narkotykami nie umożliwia władzom aresztowania osób w celu przesłuchania, z pominięciem skutecznej kontroli sprawowanej przez sądy krajowe.¹⁸⁴

Przestrzeganie przez państwo tego prawa jest szczególnie ważne w sytuacjach, w których kontrolę nad bezpieczeństwem sprawuje wojsko.¹⁸⁵

W przypadku osób zatrzymanych w związku z popełnieniem przestępstwa, wstępne przesłuchanie przed sędzią lub urzędnikiem sądowym powinno oznaczać koniec ich zatrzymania w policyjnych miejscach zatrzymań. Jeżeli nie zostaną zwolnieni, powinni zostać przetransportowani do miejsca będącego poza kontrolą organów ścigania, spełniającego warunki wynikające ze standardów międzynarodowych¹⁸⁶ (**Rozdział 10**).

¹⁸⁰ *Bayarri przeciwko Argentynie*, Trybunał Międzyamerykański (2008) §67; *Moulin przeciwko Francji* (37104/06), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2010) §§47-51.

¹⁸¹ *McKay przeciwko Wielkiej Brytanii* (543/03), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2006) §47.

¹⁸² Europejski Trybunał Praw Człowieka: *McKay przeciwko Wielkiej Brytanii* (543/03), Wielka Izba (2006) §34; *De Jong, Baljet i Van den Brink przeciwko Holandii* (8805/79 8806/79 9242/81), (1984) §§51, 57; *Jecius przeciwko Litwie* (34578/1997), (2000) §84.

¹⁸³ *De Jong, Baljet i Van den Brink przeciwko Holandii* (8805/79, 8806/79, 9242/81), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1984) §§51, 57; *Berry przeciwko Jamajce*, HRC, UN Doc. CCPR/C/50/D/330/1988 (1994) §11.1.

¹⁸⁴ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 63/185, §§13, 14; Uwagi końcowe HRC: *Uzbekistan*, UN Doc. CCPR/C/UZB/CO/3 (2010) §15; Guideline VIII(2) of the *Wytyczna VIII(2) Wytycznych Rady Europy w sprawie praw człowieka i zwalczania terroryzmu; Medvedev przeciwko Francji* (3394/03), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2010) §126.

¹⁸⁵ *Cabrera García i Montiel Flores przeciwko Meksykowi*, Trybunał Międzyamerykański (2010) §102; Uwagi końcowe HRC: *Kosowo (Serbia)*, UN Doc. CCPR/C/UNK/CO/1 (2006) §17.

¹⁸⁶ Uwagi końcowe HRC: *Azerbejdżan*, UN Doc. CCPR/C/AZE/CO/3 (2009) §8; *Salwador*, UN Doc. CCPR/C/SL V/CO/6 (2010) §14; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur, UN Docs. E/CN.4/2003/68 (2002) §26(g), A/65/273 (2010) §75; CPT, 12. Sprawozdanie Ogólne CPT/Inf (2002) 15, §46; Uwagi końcowe CAT: *Japonia*, UN Doc. CAT/C/JPN/CO/1 (2007) §15.

5.1.1 URZĘDNICY UPOWAŻNIENI DO SPRAWOWANIA WŁADZY SĄDOWNICZEJ

Jeżeli osoba zatrzymana zostaje postawiona przed urzędnikiem sądowym, który nie jest sędzią, musi być on upoważniony do sprawowania władzy sądowniczej i musi być obiektywny, bezstronny i niezależny od władzy wykonawczej i stron postępowania (**Rozdział 12.4 Prawo do rozpatrzenia sprawy przez niezależny sąd**). Urzędnik sądowy musi być uprawniony do kontroli legalności zatrzymania lub aresztowania oraz – w sprawie karnej – tego, czy istnieje uzasadnione podejrzenie wobec osoby co do popełnienia czynu zabronionego oraz musi być uprawniony do wydania nakazu zwolnienia, jeżeli zatrzymanie lub aresztowanie jest bezprawne.¹⁸⁷

Prokuratorzy co do zasady nie mogą być kwalifikowani jako urzędnicy sądowi. Wielokrotnie uznawano, że nie są oni wyposażeni w niezbędną instytucjonalną obiektywność i bezstronność, by działać jako urzędnicy sądowi przy określaniu legalności zatrzymania.¹⁸⁸

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że prokuratorzy, śledczy, oficerowie wojskowi i sędzia śledczy nie są wystarczająco niezależni, aby wykonywać władzę sądowniczą w tym zakresie, ponieważ są uprawnieni do interweniowania na kolejnych etapach postępowaniach jako przedstawiciele organów ścigania.¹⁸⁹

W stanie faktycznym, gdzie sędzia prowadzący wstępne przesłuchanie w ciągu 36 godzin od aresztowania miał prawo zwolnić z aresztu po stwierdzeniu bezprawnego zatrzymania, ale nie miał prawa orzec zwolnienia za kaucją, Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że nie doszło do naruszenia Artykułu 5(3) Konwencji Europejskiej, bowiem przesłuchanie w sprawie zwolnienia za kaucją odbyło się następnego dnia.¹⁹⁰

5.1.2 CO OZNACZA „NIEZWŁOCZNIE”?

Standardy międzynarodowe wymagają, aby osoby indywidualne zostały postawione przed sędzią niezwłocznie po zatrzymaniu lub aresztowaniu. O ile niezwłoczność jest określana zgodnie z konkretnymi okolicznościami każdej sprawy, to Europejski Trybunał Praw Człowieka wyjaśnił, że ograniczenie czasowe narzucone przez wymóg niezwłoczności „pozostawia niewielką elastyczność w interpretacji”, a Komitet Praw Człowieka stwierdził, że „opóźnienia nie mogą przekroczyć kilku dni”.¹⁹¹

W większości przypadków opóźnienia przekraczające 48 godzin po zatrzymaniu lub aresztowaniu zostały uznane za nadmierne^a **(Rozdział 27.6.1 o dzieciach)**.

Komitet Praw Człowieka wyraził zaniepokojenie obowiązującymi w wielu krajach ustawami, które zezwalają na przetrzymywanie osób w areszcie przez 72 godziny lub dłużej, zanim zostaną postawione przed urzędnikiem sądowym.¹⁹³

W kraju, w którym tortury więźniów uznano za systemowy problem, Komitet Przeciwko Torturom zalecił zmianę ustawodawstwa, tak aby osoba zatrzymana była postawiona przed sądem w ciągu 24 godzin, a sędziowie byli zawsze w tym celu dostępni.¹⁹⁴

^a Zasada 14(2) Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

¹⁸⁷ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Schiesser przeciwko Szwajcarii* (7710/76), (1979) §§25-38, *Assenov i Inni przeciwko Bułgarii* (24760/94), (1998) §§146-150, *McKay przeciwko Wielkiej Brytanii* (543/03), Wielka Izba (2006) §40, *Medvedev przeciwko Francji* (3394/03), Wielka Izba (2010) §§124-125; Zobacz: Raport Mechanizmu ONZ o osobach przetrzymywanych w Guantanamo, UN Doc. E/CN.4/2006/120 (2006) §28; *Bayarri przeciwko Argentynie*, Trybunał Międzyamerykański (2008) §63.

¹⁸⁸ HRC: *Kulomin przeciwko Węgrom*, UN Doc. CCPR/C/50/D/521/1992 (1996) §11.3, *Reshetnikov przeciwko Federacji Rosyjskiej*, UN Doc. CCPR/C/95/D/1278/2004 (2009) §8.2, *Zheludkova przeciwko Ukrainie*, UN Doc. CCPR/C/75/D/726/1996 (2002) §8.3, Uwagi końcowe HRC: *Tadzycystan*, UN Doc. CCPR/C/84/TJK (2005) §12; WGAD, *Chiny*, UN Doc. E/CN.4/2005/6/Add.4 (2004) §§32(c), 78(a); Trybunał Międzyamerykański: *Acosta-Calderón przeciwko Ekwadorowi*, (2005) §§79-81, *Chaparro Al varez i Lapo Iñiguez przeciwko Ekwadorowi*, (2007) §§84-86.

¹⁸⁹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Brincat przeciwko Włochom* (13867/88), (1992) §§20-22, *Assenov i inni przeciwko Bułgarii* (24760/94), (1998) §§146-150, *Nikolova przeciwko Bułgarii* (31195/96) Wielka Izba (1999) §§49-53, *De Jong, Baljet i van den Brink przeciwko Holandii* (8805/79, 8806/79, 9242/81), (1984) §49, *Hood przeciwko Wielkiej Brytanii* (27267/95), (1999) §§57-58, *Huber przeciwko Szwajcarii* (12794/87), (1990) §§42-43, *H.B. przeciwko Szwajcarii* (26899/95), (2001) §§62-64.

¹⁹⁰ *McKay przeciwko Wielkiej Brytanii* (543/03), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2006) §§41-51.

¹⁹¹ *Aquilina przeciwko Malcie* (25642/94), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (1999) §§48-51; *HRC Komentarz Ogólny nr 8*, §2.

¹⁹² Uwagi końcowe HRC: *Salwador*, UN Doc. CCPR/C/SL V/CO/6 (2010) §14; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur, UN Doc. E/CN.4/2003/68 (2002) §26(g) i UN Doc. A/65/273 (2010) §75; Uwagi końcowe CAT: *Wenezuela*, UN Doc. CAT/CR/29/2 (2002) §6(f); *Kandzhov przeciwko Bułgarii* (68294/01), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2008) §§66-67.

¹⁹³ Uwagi końcowe HRC: *Uzbekistan*, UN Doc. CCPR/CO/83/UZB (2005) §14, *Ukraina*, UN Doc. CCPR/C/UKR/CO/6 (2006) §8, *Moldawia* UN Doc. CCPR/C/MDA/CO/2 (2009) §19.

¹⁹⁴ Raport CAT na temat Artykułu 20: *Meksyk*, UN Doc. CAT/C/75 (2003) §220(b).

Problemy wpływające na organizację systemu wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych nigdy nie mogą stanowić usprawiedliwienia dla nieprzestrzegania wymogu niezwłoczności.¹⁹⁵

Wymóg niezwłoczności zezwala jednak na pewną elastyczność ze względu na okoliczności sprawy.

Elastyczność może być wymagana, na przykład, gdy osoby są zatrzymane lub aresztowane na morzu.¹⁹⁶

Chociaż pewna elastyczność została przyznana z uwagi na takie czynniki, jak złożoność postępowania, na przykład w sprawach związanych z terroryzmem, wiele organów skrytykowało opóźnienia w takich sprawach.¹⁹⁷ Europejski Trybunał Praw Człowieka w wyroku z 1988 r w sprawie *Brogan i inni przeciwko Wielkiej Brytanii*, stwierdził, że opóźnienie w postawieniu podejrzanych o terroryzm przed sądem o 4 dni i 6 godzin było nadmierne.¹⁹⁸ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu stwierdził, że wszyscy zatrzymani muszą w ciągu 48 godzin mieć zapewniony dostęp do sądu w celu rozstrzygnięcia o zgodności z prawem ich zatrzymania.¹⁹⁹

Komitet Praw Człowieka wskazał, że prawo do niezwłocznego postawienia przed sądem nie powinno być ograniczane w stanach nadzwyczajnych²⁰⁰ Orzecznictwo Europejskiego Trybunału i Trybunału Międzypaństwa wskazuje, że choć pewne opóźnienia w postawieniu osoby przed sądem mogą być dopuszczalne w stanach nadzwyczajnych, opóźnienia te nie mogą się przedłużać. Europejski Trybunał Praw Człowieka wymaga odpowiednich zabezpieczeń przed nadużyciami, które powinny być dostępne w tym okresie, takich jak dostęp do adwokata, lekarza i rodziny oraz *habeas corpus*²⁰¹ (**Rozdział 31 o stanach nadzwyczajnych**).

5.2 PRAWA PODCZAS PRZESŁUCHANIA I JEGO ZAKRES

Ciężar dowodu, że zatrzymanie lub aresztowanie było zgodne z prawem i że dalsze pozbawienie wolności, o ile zostało orzeczone, jest zarówno konieczne, jak i proporcjonalne, leży w gestii państwa – prokuratora lub w niektórych systemach prawa – sędziego śledczego.²⁰² Musi on udowodnić, że zwolnienie z aresztu spowodowałoby znaczne ryzyko, którego nie można uniknąć w inny sposób.^{a 203}

Podczas przesłuchania przysługują następujące prawa proceduralne:^b

- do bycia fizycznie obecnym przed urzędnikiem sądowym,²⁰⁴
- do pomocy prawnej, w tym z urzędu i zwolnienia z ponoszenia kosztów, w razie potrzeby^c (**Rozdział 3**),
- dostępu do odpowiednich dokumentów,²⁰⁵

^a Zasady 7-8 Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

^b Zasady 28, 25(2)-(4), 26, 29, 21, 18, 27 i 32 Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

^c Zasada 3 i Zasada 4 §44(c) Zasad pomocy prawnej, Wytyczna 27 Wytycznych z wyspy Robben, Zasada 25 Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

¹⁹⁵ *Koster przeciwko Holandii* (12843/87), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1991) §§24, 25.

¹⁹⁶ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Medvedyev i inni przeciwko Francji* (3394/03), Wielka Izba (2010) §§127-134, ale: *Vassiss przeciwko Francji*, (62736/09), (2013) §§55-62.

¹⁹⁷ Uwagi końcowe HRC: *Francja*, UN Doc. CCPR/C/FRA/CO/4 (2008) §14; Komisja Międzypaństwa, *Raport na temat terroryzmu i praw człowieka* (2002) Sekcja III(B)(1) §§121-122.

¹⁹⁸ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Brogan i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (11209/84, 11234/84, 11266/84, 11386/85), (1988) §§55-62; *Ipek i inni przeciwko Turcji* (17019/02, 300070/02), (2009) §§32-38.

¹⁹⁹ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, UN Doc. A/63/223(2008) §45(a).

²⁰⁰ Raport HRC, UN Doc. A/49/40, vol. I, aneks XI, str. 119, §2 (cytowany również w przypisie 9 do 29-ego Komentarza Generalnego HRC); Uwagi końcowe HRC: *Izrael*, UN Doc. CCPR/C/ISR/CO/3 (2010) §7(c); Uwagi końcowe HRC: *Tajlandia*, UN Doc. CCPR/CO/84/THA (2005) §§13 i 15.

²⁰¹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Brannigan i McBride przeciwko Wielkiej Brytanii* (14553/89, 14554/89), (1993) §§61-66, *Aksoy przeciwko Turcji* (21987/93), (1996) §§83-84; *Castillo-Petrucci i inni przeciwko Peru*, Trybunał Międzypaństwa (1999) §§104-112.

²⁰² *Ilijkov przeciwko Bułgarii* (33977/96), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2001) §§84-85; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, *Australia*, UN Doc. A/HRC/4/26/Add.3 (2006) §34; Zobacz: WGAD, *RPA*, UN Doc. E/CN.4/2006/7/Add.3 (2005) §65.

²⁰³ *Patsuria przeciwko Gruzji* (30779/04), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2007) §§73-77.

²⁰⁴ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Moulin przeciwko Francji* (37104/06), (2010) §118, *Ócalan przeciwko Turcji* (46221/99), Wielka Izba (2005) §103, *Medvedyev przeciwko Francji* (3394/03), Wielka Izba (2010) §118; Trybunał Międzypaństwa: *Bayarri przeciwko Argentynie* (2008) §65, *Acosta-Calderón przeciwko Ekwadorowi* (2005) §78; WGAD, *Chiny*, UN Doc. E/CN.4/2005/6/Add.4 (2004) §32(b). Zasada 28 Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania wskazuje, że połączenie wideo może być czasem akceptowalne, ale CPT wyraził obawę w tym zakresie w przypadku sprawy osób zatrzymanych w Wielkiej Brytanii w związku z aktami terroryzmu, wzywając do fizycznego postawienia osób zatrzymanych przed sądem. *CPT/Inf(2008) 27* §§8-10, *CPT/Inf(2009) 30* §9.

²⁰⁵ *Lebedev przeciwko Rosji* (4493/04), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2007) §77.

- do bezpłatnej pomocy tłumacza, jeśli osoba nie mówi w języku, w którym pracuje sąd lub nie rozumie go,^a
- do bycia przesłuchanym na okoliczność istotnych zdarzeń,²⁰⁶
- do pełnego i wyczerpującego uzasadnienia orzeczenia,²⁰⁷
- do zaskarżenia rozstrzygnięcia,
- do pomocy konsularnej lub innej stosownej pomocy przysługującej cudzoziemcom (**Rozdział 2.5**),
- do poinformowania rodziny o dacie i miejscu przesłuchania (o ile nie spowoduje to poważnego zagrożenia dla wymiaru sprawiedliwości lub bezpieczeństwa narodowego).

Jeżeli nakaz (kontynuowania) aresztowania jest utrzymany, osoba aresztowana ma prawo do zakwestionowania legalności aresztowania, do regularnego okresowego badania konieczności dalszego aresztowania oraz do procesu w rozsądnym terminie (**Rozdziały 6 i 7**).

5.3 DOMNIEMANIE PRZEBYWANIA NA WOLNOŚCI DO CZASU ROZPRAWY

Zgodnie z prawem do wolności osobistej i zasadą domniemania niewinności (**Rozdział 15**), istnieje domniemanie, że osoby oskarżone o przestępstwo, w czasie oczekiwania na rozprawę pozostają na wolności.²⁰⁸

Niektóre standardy międzynarodowe wyraźnie stwierdzają, że osoby oskarżone o przestępstwo z zasady nie powinny oczekiwać na rozprawę, przebywając w areszcie.^b

Jednak zarówno standardy, które zawierają domniemanie zwolnienia, jak i inne, wyraźnie uznają, że:^c

- zwolnienie danej osoby może podlegać gwarancjom stawiania się na rozprawę, takim jak kaucja lub wymóg stawiania się przed władzami,
- istnieją okoliczności, w których oskarżony może być wyjątkowo aresztowany w oczekiwaniu na rozprawę, jeśli aresztowanie to spełnia przesłanki konieczności i proporcjonalności.

Na państwie spoczywa ciężar ustalenia, że pozbawienie jednostki wolności, również przed rozprawą, jest konieczne i proporcjonalne (**Rozdział 5.2**). Państwo musi ustalić, że zwolnienie spowodowałoby znaczne ryzyko ucieczki, zagrożenia dla innych osób lub ingerencji w materiał dowodowy lub przebieg postępowania, którego nie można zminimalizować przy użyciu innych środków.^{d 209} (**Rozdział 6 Prawo do zaskarżenia legalności pozbawienia wolności i Rozdział 7 Prawo do rozprawy w rozsądnym terminie lub zwolnienia**).

5.4 DOPUSZCZALNE POWODY POZBAWIENIA WOLNOŚCI PRZED ROZPRAWĄ

Aby uzasadnić aresztowanie przed rozprawą, muszą zaistnieć:^e

- uzasadnione podejrzenie, że dana osoba popełniła przestępstwo podlegające karze pozbawienia wolności²¹⁰, i

^a Wytyczna 3 §43(f) Zasad pomocy prawnej, Sekcja N(4)(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Artykuł 9(3) MPPDiP, Artykuł 37(b) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 16(6) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 14(5) Karty Arabskiej, Zasada 39 Zbioru Zasad, Reguła 6 Reguł Tokijskich, Sekcja M(1)(e) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada III(2) Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguła 3 Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

^c Artykuł 7(5) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 5 Konwencji Europejskiej, Zasada III(2) Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguły 6 i 7 Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania, Artykuł 9(3) MPPDiP, Artykuł 16(6) Konwencji o ochronie pracowników-migrantów

^d Zasada 8(2) Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

^e Zasady 6 i 7 Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

²⁰⁶ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Assenov i Inni przeciwko Bułgarii* (24760/94), (1998) §146, *McKay przeciwko Wielkiej Brytanii* (543/03), Wielka Izba (2006) §35; WGAD, *Chiny*, UN Doc. E/CN.4/2005/6/Add.4 (2004) §32(b); Trybunał Międzyamerykański: *Bayarri przeciwko Argentynie*, (2008) §§65-68, *Chaparro Al varez i Lapo Iñiguez przeciwko Ekwadorowi*, (2007) §85.

²⁰⁷ WGAD Deliberation No.9, UN Doc. A/HRC/22/44 (2012) §67; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *McKay przeciwko Wielkiej Brytanii* (543/03), Wielka Izba (2006) §43, *Patsuria przeciwko Gruzji* (30779/04), (2007) §62, *Nikolaishvili przeciwko Gruzji* (30748/04), (2009) §76; *Chaparro Alvarez i Lapo Iñiguez przeciwko Ekwadorowi*, Trybunał Międzyamerykański (2007) §§102-107, 116-119.

²⁰⁸ *Peirano Basso przeciwko Urugwajowi* (12.533), Komisja Międzyamerykańska (2009) §69.

²⁰⁹ *Marinich przeciwko Białorusi*, HRC, UN Doc. CCPR/C/99/D/1502/2006 (2010) §10.4, *Peirano Basso przeciwko Urugwajowi* (12.533) Komisja Międzyamerykańska, Raport 86/09 (2009) §§68-81.

²¹⁰ *Barreto Leiva przeciwko Wenezueli*, Trybunał Międzyamerykański (2009) §122; *Peirano Basso przeciwko Urugwajowi* (12.533) Komisja Międzyamerykańska (2009) §110.

- rzeczywisty interes publiczny, który, pomimo zasady domniemania niewinności, przeważa nad prawem do wolności osobistej,²¹¹ i
- merytoryczne przesłanki, aby sądzić, że w przypadku zwolnienia dana osoba²¹²:
 - podjęłaby ucieczkę,²¹³
 - popełniłaby poważne przestępstwo,
 - ingerowałaby w postępowanie lub funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości,²¹⁴ lub
 - stanowiłaby poważne zagrożenie dla porządku publicznego,²¹⁵ i
 - środki alternatywne nie minimalizowałyby tych zagrożeń.²¹⁶

Dopuszczalne przesłanki tymczasowego aresztowania należy interpretować wąsko.²¹⁷

Dokonując oceny ryzyka w indywidualnym przypadku, można brać pod uwagę charakter i wagę zarzucanego przestępstwa,²¹⁸ choć nie jest to wystarczające, by uzasadnić aresztowanie.

Dodatkowo należy wziąć pod uwagę okoliczności sprawy²¹⁹ i właściwości osobiste osoby, w tym wiek, stan zdrowia, osobowość, sytuację osobistą i społeczną, włączając więzi społeczne. Fakt, że dana osoba jest cudzoziemcem, sam w sobie nie jest wystarczającym powodem do stwierdzenia, że istnieje ryzyko ucieczki,²²⁰ tak samo, jak nie jest wystarczającym fakt, że osoba nie posiada stałego miejsca zamieszkania.^{a 221} Szczególną uwagę należy zwrócić na zatrzymanie osoby, na której spoczywa odpowiedzialność za opiekę nad niemowlęciem^{b 222}

Aresztowanie dzieci powinno być traktowane jako środek ostateczny^c (**Rozdział 27**).

Aresztowanie przed rozprawą jest środkiem zapobiegawczym mającym na celu zapobieżenie dalszym zakłóceniom lub utrudnieniu postępowania, a nie karanie.^{d 223}

Nie może być stosowane do niewłaściwych celów lub stanowić nadużycia władzy.²²⁴

Nie może trwać dłużej niż to konieczne. W każdym indywidualnym przypadku należy stale badać zgodność z prawem i konieczność aresztowania.²²⁵

Omawianą zasadę naruszają ustawy, które znoszą kontrolę sądową, na przykład poprzez niemożliwość zwolnienia za kaucją określonych grup osób, na przykład recydywistów,²²⁶ lub przepisy stanowiące, że tymczasowe aresztowanie jest obowiązkowe w przypadku określonego przestępstwa.^{e 227}

Postanowienia w przedmiocie aresztowania nie powinny opierać się wyłącznie na długości kary pozbawienia wolności, która zagraża oskarżonemu.²²⁸

^a Artykuł 16(6) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Zasada 9(1)-(2) Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

^b Reguła 58 Reguł z Bangkoku, Zasada 10 Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania, Sekcja M(1) (f) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^c Artykuł 37(b) Konwencji o prawach dziecka, Reguła 65 Reguł z Bangkoku

^d Zasada III(2) Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^e Zasada 3(2) Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

211 *Van der Tang przeciwko Hiszpanii* (19382/92), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1995) §55; *Pinheiro i Dos Santos przeciwko Paragwajowi* (11.506), Komisja Międzyamerykańska (2002) §§65-66; *Zalecenie Ogólne HRC, 32*, §30.

212 *Bronstein i Inni przeciwko Argentynie* (11.205 i inni), Komisja Międzyamerykańska, (1997) §§25-37.

213 *Peirano Basso przeciwko Urugwajowi* (12.553), Komisja Międzyamerykańska (2009) §§81, 85; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Letellier przeciwko Francji* (12369/86), (1991) §43, *Patsuria przeciwko Gruzji* (30779/04), (2007) §69.

214 *Patsuria przeciwko Gruzji* (30779/04), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2007) §71; *Peirano Basso przeciwko Urugwajowi* (12.553), Komisja Międzyamerykańska (2009) §131.

215 *Letellier przeciwko Francji* (12369/86), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1991) §51.

216 *Patsuria przeciwko Gruzji* (30779/04), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2007) §§75-76.

217 *Medvedyev przeciwko Francji* (3394/03), Europejski Trybunał Praw Człowieka Wielka Izba (2010) §§117, 120.

218 5. Raport na temat Gwatemali, Komisja Międzyamerykańska (2001) Rozdział VII §§4, 28-29, 33-34.

219 *Patsuria przeciwko Gruzji* (30779/04), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2007) §72; *Peirano Basso przeciwko Urugwajowi* (12.553), Komisja Międzyamerykańska (2009) §§84, 89-90.

220 *Hill przeciwko Hiszpanii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/59/D/526/1993 (1997) §12.3; Rekomendacje Komitetu Ministrów RE *Rec (2012)12*, Aneks §§13.2(b), 5.

221 *Sulaoja przeciwko Estonii* (55939/00), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2005) §64.

222 Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 65/229, §9.

223 *López Al varez przeciwko Hondurasowi*, Trybunał Międzyamerykański (2006) §69; *Peirano Basso przeciwko Urugwajowi* (12.553) Komisja Międzyamerykańska (2009) §§84, 141-145; *Prokurator przeciwko Bembe* (ICC-01/05-01/08-475), Izba II MTK (przedprocesowa), Decyzja o tymczasowym zwolnieniu Jeana-Pierre'a Bemby Gombo (14 sierpnia 2009) §38.

224 *Gusinsky przeciwko Rosji* (70276/01), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2004) §§71-78.

225 Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Wemhoff przeciwko Niemcom* (2122/64), (1968) §A.10, *McKay przeciwko Wielkiej Brytanii* (543/03), Wielka Izba (2006) §42, 43.

226 Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Cabellero przeciwko Wielkiej Brytanii* (32819/96), Wielka Izba (2000) §§14-15, 18-21, *Moiseyev przeciwko Rosji* (62936/00), (2009) §154.

227 Uwagi końcowe HRC: *Mauritus*, UN Doc. CCPR/CO/83/MUS (2005) §§12, 15.

228 Uwagi końcowe HRC: *Argentyna*, UN Doc. CCPR/CO/70/ARG (2000) §10, *Moldawia*, UN Doc. CCPR/C/MDA/CO/2 (2009) §19, *Włochy*, UN Doc. CCPR/C/ITA/CO/5 (2005) §14; *López Al varez przeciwko Hondurasowi*, Trybunał Międzyamerykański (2006) §69.

Aby zapewnić ochronę przed dyskryminacją ze względu na status ekonomiczny, w przypadkach, w których uzasadnione jest zwolnienie za kaucją, należy wziąć pod uwagę możliwości finansowe osoby, ustalając odpowiednią i proporcjonalną kwotę²²⁹ (**Rozdział 11 o prawie do równości**).

W przypadku przestępstw z użyciem przemocy, w tym przemocy domowej, władze muszą wziąć pod uwagę ryzyko stwarzane przez osobę podejrzaną. Brak ochrony ofiary przemocy przed niebezpieczeństwem, jakie stwarza dana osoba, narusza jej prawa. W takich przypadkach należy rozważyć środki proporcjonalne do ryzyka, które niesie zachowanie osoby podejranej²³⁰ (**Rozdział 22.4 Prawa osób pokrzywdzonych i świadków**).

5.4.1 ALTERNATYWY WOBEC POZBAWIENIA WOLNOŚCI PRZED ROZPRAWĄ

Biorąc pod uwagę, że tymczasowe aresztowanie powinno być orzekane w drodze wyjątku, standardy międzynarodowe zalecają rozważenie alternatywnych, mniej restrykcyjnych środków na czas oczekiwania na rozprawę. Należy je rozważyć, jeśli sąd uzna, że pewne środki mogą być konieczne dla zapewnienia stawiennictwa oskarżonego na rozprawie.^{b 231} Takie środki obejmują poręczenia lub kaucje, zakaz opuszczania kraju oraz dozór, w tym elektroniczny, areszt domowy i zakaz zbliżania się.^c Środki takie muszą być określone przez ustawę, konieczne i proporcjonalne.²³²

Decyzje określające wysokość kaucji lub inne środki alternatywne wobec aresztowania powinny w każdym przypadku opierać się na ocenie konkretnego właściwego ryzyka i indywidualnej sytuacji oskarżonego²³³ (**Rozdział 5.4**).

W przypadku osób oczekujących na rozprawę, które są jedynymi lub głównymi opiekunami dzieci oraz kobiet w ciąży lub karmiących piersią powinny być preferowane środki nieizolacyjne^{d 234}.

^a Artykuł 7(b)-(f) Międzyamerykańskiej Konwencji o przemocy wobec kobiet, Artykuły 51-52 Konwencji Rady Europy o przemocy wobec kobiet

^b Artykuł 9(3) MPPPIP, Artykuł 7(5) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 14(5) Karty Arabskiej, Artykuł 5(3) Konwencji Europejskiej, Zasady Tokijskie (w szczególności Zasady 2.3 i 6.2), Sekcja M(1)(e) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada III(4) Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Zasada 4 Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

^c Reguły 57, 58 i 62 Reguł z Bangkoku

^d Reguły 57-60 i 62 Reguł z Bangkoku, Sekcja M1(f) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada 10 Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

229 XXXI Generalne Rekomendacje CERD §26(b); WGAD, UN Doc. E/CN.4/2006/7 (2005) §§65-66. Uwagi końcowe CAT: Kenia, UN Doc. CAT/C/KEN/CO/1 (2008) §12; SPT: Meksyk, UN Doc. CAT/OP/MEX/1 (2010) §208.

230 Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Osman przeciwko Wielkiej Brytanii* (23452/94), Wielka Izba (1998) §§115, 116, *Opuz przeciwko Turcji* (33401/02), (2009) §§192-202; Zobacz: Uwagi CEDAW: *Yildirim przeciwko Austrii*, UN Doc. CEDAW/C/39/D/6/2005 (2007) §12.1.5, *A.T. przeciwko Węgrom* (2/2003), UN Doc. A/60/38 (Part I), *Aneks III* (2005) §§8.4, 9.2-9.4, *Goekce przeciwko Austrii* (5/2005) UN Doc. CEDAW/C/39/D/5/2005 (2007) §12.1.5; *Lenahan i inni przeciwko USA* (12.626) Komisja Międzyamerykańska (2011) §§211-213.

231 *Kaszczymiec przeciwko Polsce* (59526/00), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2007) §57; Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 65/229, §5.

232 *Canese przeciwko Paragwajowi*, Trybunał Międzyamerykański (2004) §§113-135.

233 Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Mangouras przeciwko Hiszpanii* (12050/04), Wielka Izba (2010) §§78-93, *Hristova przeciwko Bułgarii* (60859/00), (2006) §111.

234 Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 65/229, §9; Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 63/241, §47; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur, UN Doc. A/HRC/7/3 (2008) §41.

ROZDZIAŁ 6

PRAWO DO ZASKARŻANIA LEGALNOŚCI POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Każda osoba pozbawiona wolności ma prawo zaskarżyć przed sądem zgodność z prawem swojego aresztowania. Osoby, które zostały bezprawnie pozbawione wolności, mają prawo do zadośćuczynienia, w tym odszkodowania.

- 6.1 Prawo do zaskarżenia legalności pozbawienia wolności
- 6.2 Procedury zaskarżania legalności pozbawienia wolności
- 6.3 Prawo do regularnej kontroli zasadności pozbawienia wolności
- 6.4 Prawo do odszkodowania za niezgodne z prawem aresztowanie lub zatrzymanie

^a Artykuł 9(4) MPP0IP, Artykuł 17(2)(f) Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Artykuł 37(d) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 16(8) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 7(6) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 14(6) Karty Arabskiej, Artykuł 5(4) Konwencji Europejskiej, Zasada 32 Zbioru Zasad, Wytyczna 32 Wytycznych z Wyspy Robben, Sekcja M(4) i (5) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł XXV Deklaracji Amerykańskiej, Wytyczna VII(3) Wytycznych RE w sprawie praw człowieka i zwalczania terroryzmu; Zobacz Artykuł 8 Powszechnej Deklaracji

^b Artykuł 17(2)(f) Konwencji przeciwko wymuszonym zaginięciom, Artykuł 7(6) Konwencji Amerykańskiej, Sekcja M(5)(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce; Zobacz: Zasada 32 Zbioru Zasad

^c Artykuł 9 Deklaracji o zaginięciach, Artykuł X Konwencji Międzyamerykańskiej o zaginięciach, Sekcja M(5) (b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

6.1 PRAWO DO ZASKARŻENIA LEGALNOŚCI POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Każda osoba pozbawiona wolności ma prawo skorzystać ze środków prawnych w celu zakwestionowania przed sądem legalności pozbawienia jej wolności. Sąd musi wydać orzeczenie bezzwłocznie i nakazać zwolnienie, jeżeli pozbawienie wolności jest bezprawne.^a

Chociaż prawo to nie jest wprost zapisane w Karcie Afrykańskiej, orzecznictwo Komisji Afrykańskiej wskazuje, że stanowi ono realizację postanowienia Artykułu 7(1) Karty Afrykańskiej.²³⁵

Prawo to zabezpiecza prawa do wolności osobistej i bezpieczeństwa oraz chroni przed torturami i innym złym traktowaniem, arbitralnym pozbawieniem wolności i wymuszonym zaginięciem.²³⁶ Prawo to jest zagwarantowane dla wszystkich osób pozbawionych wolności, niezależnie od przyczyny pozbawienia wolności.²³⁷ Dotyczy również wszelkich form pozbawienia wolności, w tym aresztu domowego²³⁸ i zatrzymania administracyjnego (w tym zatrzymania ze względu na bezpieczeństwo publiczne).²³⁹

Zasadniczo wnioski o sądową kontrolę pozbawienia wolności może składać osoba pozbawiona wolności lub jej adwokat. Jednak niektóre normy wyraźnie przewidują, że wnioski takie mogą być składane w imieniu osoby pozbawionej wolności również przez inne osoby.^{b 240}

Prawo do zaskarżenia zgodności z prawem pozbawienia wolności różni się od prawa do bycia postawionym przed sądem (**Rozdział 5**) przede wszystkim tym, że inicjowane jest przez osobę pozbawioną wolności lub w jej imieniu, a nie przez władze.

Jeżeli dana osoba jest przetrzymywana w tajnym lub nieuznanym oficjalnie więzieniu, prawo to służy do ustalenia miejsca pobytu i ogólnego stanu osoby pozbawionej wolności oraz osoby, która ponosi odpowiedzialność za aresztowanie.^c

²³⁵ *Constitutional Rights Project przeciwko Nigerii* (153/96), Komisja Afrykańska, 13. Raport Roczny (1999) §17.

²³⁶ Trybunał Międzyamerykański: *Habeas Corpus w stanach wyjątkowych*, Opinia doradcza OC-8/87, (1987) §35, *Urrutia przeciwko Gwatemali*, (2003) §111; *Kurt przeciwko Turcji* (24276/94), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1998) §123.

²³⁷ *CAT Komentarz Ogólny nr 2*, §13; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Ismoilov przeciwko Rosji* (2947/06), (2008) §§145-152 (zatrzymanie związane z wnioskiem o ekstradycję), *Varbanov przeciwko Bułgarii* (31365/96), (2000) §§58-61 (zatrzymanie związane z leczeniem psychiatrycznym); *Benjamin i Wilson przeciwko Wielkiej Brytanii* (28212/95), (2002) §§33-38 (zatrzymanie w szpitalu po wyroku skazującym na dożywocie); *A przeciwko Australii*, HRC, UN doc. CCPR/C/59/D/560/1993 (1997) §§9.4-9.5 (zatrzymanie związane z poszukiwaniem azylu), *Baritussio przeciwko Urugwajowi*, HRC, UN Doc. A/37/40 (Supp. 40) (1982) §13 (zatrzymanie związane z ochroną bezpieczeństwa).

²³⁸ *Abbassi Madani przeciwko Algierii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/89/D/1172/2003 (2007) §8.5.

²³⁹ Rezolucja Rady Praw Człowieka: 15/18, §4(d)-(e).

²⁴⁰ *Suárez-Rosero przeciwko Ekwadorowi*, Trybunał Międzyamerykański (1997) §§59-60.

W wielu systemach prawnych prawo do zaskarżenia legalności pozbawienia wolności i przysługującego z tego tytułu odszkodowania odwołuje się do *amparo* lub *habeas corpus*.

Zgromadzenie Ogólne ONZ wielokrotnie wzywało państwa do zapewnienia zgodności środków antyterrorystycznych z prawem międzynarodowym, w tym z prawem do zaskarżenia legalności zatrzymania i aresztowania.²⁴¹

Grupa Robocza ds. arbitralnych zatrzymań podkreśliła znaczenie zapewnienia wszystkim osobom pozbawionym wolności w związku z działalnością terrorystyczną skutecznego prawa do *habeas corpus*.²⁴²

Wiele organów i instytucji praw człowieka wyraziło zaniepokojenie, że osoby przetrzymywane w Zatoce Guantanamo były pozbawione tego prawa przez wiele lat.²⁴³

Komitet Przeciwko Torturom skrytykował odmowę przyznania tego prawa osobom pozbawionym wolności w Australii w celu przesłuchania przez agentów wywiadu, zgodnie z prawem zezwalającym na powtarzanie siedmiodniowych okresów aresztowania wobec osób przetrzymywanych w areszcie prewencyjnym i osób przebywających pod nadzorem na podstawie przepisów antyterrorystycznych.²⁴⁴

Osoby osadzone w odosobnieniu (*incommunicado*) lub w celi izolacyjnej muszą mieć dostęp do sądu, aby zaskarżyć zarówno legalność pozbawienia wolności, jak i decyzję o ich osadzeniu w odosobnieniu (*incommunicado*) lub w celi izolacyjnej.²⁴⁵

Osadzenie w odosobnieniu (*incommunicado*) w kontekście wymuszonego zaginięcia bez prawa do zaskarżenia legalności pozbawienia ich wolności narusza nie tylko prawo do wolności osobistej, ale także inne prawa, w tym prawo do uznania podmiotowości prawnej.²⁴⁶

Prawo do zaskarżenia legalności pozbawienia wolności obowiązuje zawsze, nawet w stanach nadzwyczajnych. Tego rodzaju gwarancja chroni prawo do wolności osobistej i inne prawa, w tym prawa absolutne, takie jak wolność od tortur i innego złego traktowania^{a 247} (**Rozdział 31 o stanach nadzwyczajnych**).

Analizując dekret nigeryjskiego rządu, zakazujący sądom wydawania aktów *habeas corpus* dla osób pozbawionych wolności w związku z bezpieczeństwem państwa, Komisja Afrykańska oświadczyła: „Choć Komisja rozumie wszelkie rzeczywiste próby utrzymania pokoju publicznego, to jednak jest zmuszona do zwrócenia uwagi, że często większy niepokój wywołują ekstremalne środki ograniczające prawa. Działania władzy wykonawczej, które nie podlegają kontroli sądowej stanowią zagrożenie dla praw człowieka”.²⁴⁸

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że w sytuacji, gdy osoba aresztowana pod zarzutem planowania lub popełnienia przestępstwa nie miała dostępu do niezależnego i bezstronnego sądu, aby zaskarżyć legalność aresztowania, a następnie została zwolniona ze względu na to, że podejrzenie okazało się nieuzasadnione, mamy do czynienia z rażącym naruszeniem prawa do rzetelnego procesu sądowego.²⁴⁹

^a Artykuł 27(2) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł X Konwencji Międzyamerykańskiej o zaginięciach, Artykuł 4(2) Karty Arabskiej, Sekcja M(5)(e) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

241 Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZs 65/221 §6(b)-(c), i 64/168 §6(b)-(c); Rada Praw Człowieka Rezolucja 13/26, §9.

242 WGAD, UN Doc. A/HRC/10/21 (2009) §§53, 54(e)-(f).

243 Wspólny Raport Mechanizmów ONZ na temat zatrzymanych w Zatoce Guantanamo, UN Doc. E/CN.4/2006/120 (2006) §§17-29.

244 Uwagi końcowe CAT: Australia, UN Doc. CAT/C/AUS/CO/3 (2008) §10.

245 Trybunał Międzyamerykański: Suárez-Rosero przeciwko Ekwadorowi, (1997) §§59-60, Cesti-Hurtado przeciwko Peru, (1999) §123; Uwagi końcowe CAT: Islandia, UN Doc. CAT/C/CR/30/3 (2003) §5.

246 Grioua przeciwko Algierii, HRC, UN Doc. CCPR/C/90/D/1327/2004 (2007) §§7.5, 7.8-7.9; 11. Komentarz Ogólny WGEID o prawie do uznania przed prawem.

247 HRC Komentarz Ogólny nr 29, §16; Trybunał Międzyamerykański: Opinia doradcza: OC-8/87 (1987) §42, Opinia doradcza: OC-9/87 (1987) §41(1); Rezolucja CHR 1992/35, §2; Wspólny Raport Mechanizmów ONZ na temat tajnych miejsc zatrzymań, UN Doc. A/HRC/13/42 (2010), §§46-47; WGAD, UN Doc. A/HRC/7/4 (2008) §§67, 82(a); SPT: Honduras, UN Doc. CAT/OP/HND/1 (2010), §282(a)-(b).

248 Constitutional Rights Project and Civil Liberties Organisation przeciwko Nigeri (143/95 and 150/96), Komisja Afrykańska, 13. Raport Roczny (1999) §33.

249 Europejski Trybunał Praw Człowieka: Al-Moayad przeciwko Niemcom (35865/03), (nieodpuszczalność) Decyzja (2007) §101, Othman przeciwko Wielkiej Brytanii (8139/09), (2012) §259.

^a Artykuł 22 Konwencji
o wymuszonych zaginięciach

^b Zasada 32(2) Zbioru Zasad

^c Artykuł 9(4) MPP0IP, Artykuł
17(2)(f) Konwencji o wymuszonych
zaginięciach, Artykuł 16(8)
Konwencji o ochronie praw
pracowników-migrantów, Artykuł
7(6) Konwencji Amerykańskiej,
Artykuł 14(6) Karty Arabskiej,
Artykuł 5(4) Konwencji
Europejskiej

Konwencja o wymuszonych zaginięciach wymaga od państw nałożenia sankcji na tych, którzy opóźniają lub utrudniają możliwość skorzystania z procedury zaskarżenia legalności zatrzymania.^a Podobnie, organy praw człowieka w ramach ONZ zalecają, aby przepisy nakładały kary na urzędników, którzy odmawiają ujawnienia istotnych informacji w postępowaniu w sprawie o *habeas corpus*.²⁵⁰

6.2 PROCEDURY ZASKARŻANIA LEGALNOŚCI POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Rządy są zobowiązane do stworzenia procedur umożliwiających obywatelom zaskarżanie legalności aresztowania i zwolnienie z aresztu, jeżeli aresztowanie było niezgodne z prawem. Procedury takie muszą być dostępne przez cały okres pozbawienia wolności. Muszą być proste i szybkie,²⁵¹ oraz wolne od opłat, jeśli osoba aresztowana nie może ich ponieść.^b

Chociaż generalnie z procedur zaskarżenia legalności pozbawienia wolności skorzystać może zarówno osoba, której to dotyczy, jak i jej adwokat, niektóre normy wyraźnie przyznają również prawo do skorzystania z tych praw każdej osobie mającej w tym uzasadniony interes, w tym krewnym osoby pozbawionej wolności, ich przedstawicielom lub adwokatom (**Rozdział 6.1**).

Organem badającym legalność pozbawienia wolności musi być sąd, który jest bezstronny i niezależny od władzy wykonawczej.²⁵² Sąd musi mieć możliwość nakazania zwolnienia, jeżeli pozbawienie wolności było ono niezgodne z prawem.^{c253}

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że panel doradczy, który nie miał uprawnień decyzyjnych, ale wydał niewiążące zalecenia brytyjskiemu ministrowi, nie mógł zostać zakwalifikowany jako „sąd”.²⁵⁴

Komitet Praw Człowieka i organy ONZ wyraziły obawy, że pierwsze organy, które badały zasadność aresztowania osób w Zatoce Guantanamo, nie spełniły wymogu niezależności, która jest niezbędna do zakwalifikowania organu jako „sąd”, ze względu na brak niezależności od władzy wykonawczej i armii. Co więcej, zwolnienie osób aresztowanych nie było zagwarantowane, nawet jeśli organy te zdecydowały, że zwolnienie takie powinno nastąpić.²⁵⁵

Po tym, jak zdecydowano, że sądy Stanów Zjednoczonych są właściwe do rozpatrzenia spraw o *habeas corpus* osób przetrzymywanych w Zatoce Guantanamo, Komisja

Zbiór Zasad, Zasada 32

„1. Osoba aresztowana lub jej obrońca będą w każdym czasie upoważnieni do podejmowania postępowania przed organami sądowymi lub innymi, wynikającego z prawa wewnętrznego, które służy zakwestionowaniu zgodności z prawem aresztowania, w celu uzyskania bezzwłocznego zwolnienia, jeśli aresztowanie to jest niezgodne z prawem.

2. Postępowanie, o którym mowa w ustępie pierwszym niniejszej zasady, będzie proste i szybkie oraz dostępne nieodpłatnie dla osób aresztowanych, które nie będą posiadać wystarczających środków. Organ dokonujący aresztowania zapewni bez nieuzasadnionej zwłoki stawienie się osoby aresztowanej przed organem odwoławczym”.

²⁵⁰ Wspólny Raport Mechanizmów ONZ na temat tajnych miejsc zatrzymań UN Doc. A/HRC/13/42 (2010) §292(b).

²⁵¹ Uwagi końcowe HRC: Panama, UN Doc. CCPR/C/PAN/CO/3 (2008) §13.

²⁵² HRC: *Vuolanne przeciwko Finlandii*, UN Doc. CCPR/C/35/D/265/1987 (1989) §§9.6-10, *Umarova przeciwko Uzbekistanowi*, UN Doc. CCPR/C/100/D/1449/2006 (2010) §8.6; *Kulov przeciwko Kirgistanowi*, UN Doc. CCPR/C/99/D/1369/2005 (2010) §8.5; *Constitutional Rights Project przeciwko Nigerii* (153/96), Komisja Afrykańska, 13. Raport Roczny (1999) §§11-18; Trybunał Miedziamerykański: *Chaparro Al varez i Lapo Iniguez przeciwko Ekwadorowi*, (2007) §128, Habeas Corpus w stanach wyjątkowych *Opinia Doradcza OC-8/87* (1987) §42; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Ramishvili i Kokhredze przeciwko Gruzji*, (1704/06), (2009) §§128-136; *Varbanov przeciwko Bułgarii* (31365/96), (2000) §§58-61.

²⁵³ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *A i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (3455/05), Wielka Izba (2009) §202, *Chahal przeciwko Wielkiej Brytanii* (22414/93), (1996) §130; *A przeciwko Australii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/59/D/560/1993 (1997) §9.5.

²⁵⁴ *Chahal przeciwko Wielkiej Brytanii* przeciwko Wielkiej Brytanii (22414/93), Europejski Trybunał Praw Człowieka Wielka Izba (1996) §130.

²⁵⁵ Wspólny Raport Mechanizmów ONZ na temat zatrzymanych w Zatoce Guantanamo, UN Doc. E/CN.4/2006/120 (2006) §§27-29; Uwagi końcowe HRC: USA, UN Doc. CCPR/C/USA/CO/3/RE V.1 (2006) §18.

Międzylamerykańska wyraziła obawy, że w takiej sytuacji nie można było mówić o skutecznym środku ochrony, ponieważ sądy nie mogły nakazać zwolnienia osób aresztowanych, których pozbawienie wolności uznano za nieuzasadnione, do momentu, gdy władza wykonawcza zorganizowała ich transfer do kraju innego niż USA.²⁵⁶

Kontrola zgodności z prawem pozbawienia wolności musi gwarantować, że:

- zatrzymanie i aresztowanie zostały przeprowadzone zgodnie z procedurami ustanowionymi w prawie krajowym,
- podstawy pozbawienia wolności były zgodne z prawem krajowym,
- pozbawienie wolności nie było arbitralne lub w inny sposób sprzeczne z międzynarodowymi standardami.²⁵⁷

Władze muszą postawić przed sądem osobę pozbawioną wolności bez nieuzasadnionej zwłoki.²⁵⁸

Sąd musi rozważyć materiał dowodowy, który ma znaczenie w kontekście oceny legalności pozbawienia wolności w świetle prawa krajowego i międzynarodowego.²⁵⁹

W przypadku osób pozbawionych wolności w związku z popełnieniem przestępstwa procedura powinna być uczciwa oraz opierać się na zasadach kontrydiktoryjności i równości stron (**Rozdział 13.2**).²⁶⁰

Osoba pozbawiona wolności ma prawo być obecna na rozprawie i być reprezentowana przez adwokata z wyboru lub wyznaczonego z urzędu, bez ponoszenia opłat, jeśli nie jest w stanie ich pokryć.^{a 261}

W większości przypadków najprawdopodobniej konieczne jest ustne przesłuchanie. Osoba zatrzymana musi mieć możliwość zakwestionowania postawionych zarzutów; musi też być możliwe przesłuchanie świadków, których zeznania mogą mieć istotny wpływ na ocenę zgodności legalności (trwającego) pozbawienia wolności. Osoba pozbawiona wolności lub jej adwokat powinni mieć dostęp do akt sprawy, w szczególności dotyczących kwestii związanych z zatrzymaniem i aresztowaniem.²⁶²

Obrona i oskarżenie powinny mieć możliwość wypowiedzenia się na temat przedstawionych dowodów i uwag zgłoszonych przez drugą stronę. Jeśli niezależny i bezstronny sąd stwierdzi, że konieczne i proporcjonalne jest zastosowanie środków ograniczających pełen dostęp do akt wobec uzasadnionej obawy o bezpieczeństwo państwa lub bezpieczeństwo innych osób, zastosowane ograniczenia muszą zostać zrównoważone tak, by nadal istniała możliwość skutecznego podważania zarzutów²⁶³ (**Rozdział 8.4 o dostępie do akt i Rozdział 14.2 o wymogach publicznego rozpatrzenia sprawy**).

Sądy rozpatrujące legalność pozbawienia wolności muszą podjąć decyzję „szybko” lub „bez zwłoki”. Szybkość kontroli pozbawienia wolności określa się osobno dla każdego

^a Zasada 3 §§20 i 23 Zasad Pomocy Prawnej; Zobacz Wytyczne 4 §44(c-d) i 5 Zasad Pomocy Prawnej

²⁵⁶ Rezolucja Komisji Międzylamerykańskiej: 2/11.

²⁵⁷ *A i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (3455/05), Europejski Trybunał Praw Człowieka Wielka Izba (2009) §202; HRC: *A przeciwko Australii*, UN Doc. CCPR/C/59/D/560/1993 (1997) §9.5, *Baban i inni przeciwko Australii*, UN Doc. CCPR/C/78/D/1014/2001 (2003) §7.2.

²⁵⁸ *Chaparro Álvarez i Lapo Itiguez przeciwko Ekwadorowi*, Trybunał Międzylamerykański (2007) §129.

²⁵⁹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *A i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (3455/05), Wielka Izba (2009) §§202-224 (zwłaszcza 202-204), *Nikolova przeciwko Bułgarii* (31195/96), Wielka Izba (1999) §§58-64, *Włoch przeciwko Polsce* (27785/95), (2000) §§125-127, *Garcia Alva przeciwko Niemcom* (23541/94), (2001) §§39, 42-43; *Baban i inni przeciwko Australii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/78/D/1014/2001 (2003) §7.2.

²⁶⁰ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *A i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (3455/05), Wielka Izba (2009) §§202-224, *Ramishvili i Kokhreidze przeciwko Gruzji* (1704/06), (2009) §§128-136, *Kampanis przeciwko Grecji* (17977/91), (1995) §47; *Rafael Ferrer-Mazorra i inni przeciwko Stanom Zjednoczonym* (9903) Komisja Międzylamerykańska, Raport 51/01 (2001) §213.

²⁶¹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Kampanis przeciwko Grecji* (17977/91), (1995) §§47-59; *Winterwerp przeciwko Holandii* (6301/73), (1979) §60.

²⁶² Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Włoch przeciwko Polsce* (27785/95), (2000) §§125-131; *A i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (3455/05) Wielka Izba (2009) §§202-204.

²⁶³ *A i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (3455/05) Europejski Trybunał Praw Człowieka Wielka Izba (2009) §§202-224 (szczególnie 205, 218-224); Zasady 1, 2 i 14 Zasad z Johannesburga.

indywidualnego przypadku.²⁶⁴ Wymóg, aby decyzja została podjęta szybko, odnosi się zarówno do pierwotnej decyzji, jak i do wszelkich odwołań od tej decyzji.²⁶⁵

Sąd musi zarządzić zwolnienie danej osoby, jeżeli pozbawienie wolności było niezgodne z prawem.

W przypadku zarządzenia dalszego aresztowania sąd musi wydać uzasadnioną decyzję określającą powody, dla których aresztowanie jest konieczne i uzasadnione w konkretnej sprawie.^{a 266} Na postanowienie w tej sprawie powinno przysługiwać zażalenie oraz regularna kontrola zasadności decyzji w tej sprawie.

^a Zasada IV Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^b Zasada 39 Zbioru Zasad, Zasada 17 Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania, Wytyczna VIII Wytycznych RE w sprawie praw człowieka i zwalczania terroryzmu, Artykuł 60(3) Statutu MTK

^c Reguła 6.2 Reguł Tokijskich

^d Reguła 6.2 Reguł Tokijskich, Artykuł 60 (4) Statutu MTK

6.3 PRAWO DO REGULARNEJ KONTROLI ZASADNOŚCI POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Każda osoba, która została aresztowana w związku z popełnieniem przestępstwa, ma prawo do tego, aby niezależny i bezstronny sąd lub inny organ sądowy sprawdzał legalność aresztowania w uzasadnionych odstępach czasu.^b

Tego rodzaju kontrola jest zgodna z Artykułem 5(4) Konwencji Europejskiej.²⁶⁷

Aresztowanie, które początkowo było zgodne z prawem, może stać się z nim niezgodne. Tymczasowe aresztowanie jest zgodne z prawem tylko tak długo, jak jest ono bezwzględnie konieczne, aby zapobiec zagrożeniu lub zagrożeniom dopuszczalnym przez standardy międzynarodowe i wskazane w nakazie aresztowania.^c (Jeżeli zaistnieje jakkolwiek inna przesłanka dopuszczalna przez standardy międzynarodowe, powinno się odbyć kolejne przesłuchanie oraz ponowna ocena konieczności i proporcjonalności, **Rozdział 5.4**). Ze względu na swój charakter oraz w świetle prawa do rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie areszt tymczasowy musi być ograniczony w czasie.^d Im dłużej trwa aresztowanie, tym większa jest potrzeba uważnej kontroli jego utrzymującej się konieczności i proporcjonalności.

W takim postępowaniu kontrolnym na władzach spoczywa ciężar udowodnienia, że aresztowanie jest nadal konieczne i proporcjonalne oraz, że prowadzą one dochodzenie ze szczególną starannością.²⁶⁸

Jeśli którykolwiek z tych warunków nie zostanie spełniony, osoba musi zostać zwolniona. Jeżeli zarządzono dalsze pozbawienie wolności, decyzja powinna być uzasadniona²⁶⁹ (**Rozdział 7 Prawo osób aresztowanych do rozprawy w rozsądnym terminie lub zwolnienia**).

Zbiór Zasad, Zasada 39

„Z wyjątkiem szczególnych przypadków przewidzianych przez prawo, osoba aresztowana z powodu zarzutu kryminalnego będzie miała prawo do zwolnienia w toku postępowania, z zastrzeżeniem warunków, które mogą być nałożone zgodnie z ustawą, chyba że organ sądowy lub inny w interesie wymiaru sprawiedliwości zdecyduje inaczej. Organ taki będzie nadzorować potrzebę aresztowania”.

²⁶⁴ *Suárez-Rosero przeciwko Ekwadorowi*, Trybunał Międzamyerykański (1997) §§63-64; *Włoch przeciwko Polsce* (27785/95), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2000) §§133-136; *Sanchez-Reisse przeciwko Szwajcarii* (9862/82), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1986) §§55-61; *Ameziane przeciwko Stanom Zjednoczonym* (P-900-08), Komisja Międzamyerykańska – Decyzja o dopuszczalności (2012) §39.

²⁶⁵ *Navarra przeciwko Francji* (13190/87), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1993) §28.

²⁶⁶ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Patsuria przeciwko Gruzji* (30779/04), (2007) §62, *Aleksanyan przeciwko Rosji* (46468/06), (2008) §179.

²⁶⁷ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Assenov i Inni przeciwko Bułgarii* (24760/94), (1998) §162, *Chitayev i Chitayev przeciwko Rosji* (59334/00), (2007) §177.

²⁶⁸ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Prencipe przeciwko Monako* (43376/06), (2009) §§73-88, *Labita przeciwko Włochom* (26772/95), (2000) §§152-153; *Jorge, José i Dante Peirano Basso przeciwko Urugwajowi* (12.553, Raport 86/09), Komisja Międzamyerykańska (2009) §§104-105.

²⁶⁹ *Chaparro Alvarez i Lapo Iñiguez przeciwko Ekwadorowi*, Trybunał Międzamyerykański (2007) §§117-118; *Bronstein i Inni przeciwko Argentynie* (11.205 i inni), Komisja Międzamyerykańska (1997) §19.

Podczas kontroli zasadności pozbawienia wolności obowiązują podstawowe gwarancje rzetelnego postępowania. Aresztowany ma prawo do przesłuchania, pomocy prawnej^a, przedstawiania dowodów i równości stron, w tym dostępu do niezbędnych informacji służących zakwestionowaniu zarzutów przedstawionych przez władze.²⁷⁰

Grupa Robocza ds. arbitralnych zatrzymań podkreśliła, że pozbawienie wolności, nawet jeśli początkowo jest zgodne z prawem, staje się arbitralne, gdy nie podlega okresowej kontroli. Prawo do okresowej kontroli ma zastosowanie do wszystkich osób pozbawionych wolności, w tym do osób podejrzanych o popełnienie przestępstwa, niezależnie od tego, czy zostały im postawione zarzuty²⁷¹ (**Rozdział 25.7 w zakresie prawa do kontroli wyroków skazujących na bezterminową karę pozbawienia wolności**).

6.4 PRAWO DO ODSZKODOWANIA ZA NIEZGODNE Z PRAWEM ARESZTOWANIE LUB ZATRZYMANIE

Każda osoba, która padła ofiarą bezprawnego zatrzymania lub aresztowania, ma prawo domagać się zadośćuczynienia, w tym odszkodowania. (Brzmienie MPOiP w języku francuskim i hiszpańskim zawiera szerszy termin „reparacja” [naprawienie szkody], termin „odszkodowanie” stosowany w tekście polskim stanowi element reparacji [naprawienia szkody]).^b

Formy naprawy szkody obejmują, ale nie ograniczają się do: restytucji, rekompensaty, rehabilitacji, zadośćuczynienia i gwarancji, że działanie takie nie nastąpi w przyszłości.^{c 272}

Prawo do naprawienia szkody przysługuje osobom, których zatrzymanie lub aresztowanie naruszyło prawo krajowe i/lub standardy międzynarodowe.²⁷³ W takich przypadkach ważne jest, czy samo zatrzymanie lub aresztowanie było zgodne z prawem, niezależnie od tego, czy osoba ta została następnie skazana lub uniewinniona.²⁷⁴

Osoby dochodzące naprawienia szkody na tej podstawie powinny mieć dostęp do pomocy prawnej^d (**Rozdział 10.11 o prawie do odszkodowania za tortury i inne złe traktowanie i Rozdział 30 – Prawo do odszkodowania za błędy wymiaru sprawiedliwości**).

MPOiP, Artykuł 9(5)

„Każdy, kto został bezprawnie zatrzymany lub aresztowany, ma prawo do odszkodowania, którego może dochodzić w drodze sądowej”.

^a Wytyczna 4 §44(c) Zasad Pomocy Prawnej

^b Artykuł 9(5) MPOiP, Artykuł 24(4) Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Artykuł 16(9) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 14(7) Karty Arabskiej, Artykuł 5(5) Konwencji Europejskiej, Sekcja M(1)(h) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce; Zobacz: Artykuł 8 Powszechnej Deklaracji, Artykuł 7 Karty Afrykańskiej, Artykuł 25 Konwencji Amerykańskiej, Zasada 35 Zbioru Zasad, Artykuł 85(1) Statutu MTK

^c Artykuły 18-23 Podstawowych Zasad dotyczących zadośćuczynienia, Wytyczna XVI Wytycznych RE w sprawie zwalczania bezkarności] W przypadku niezgodnego z prawem aresztowania, naprawienie szkody obejmuje zwolnienie. [Zasada 19 Podstawowych Zasad dotyczących zadośćuczynienia

^d Wytyczna 11 §55(b) Zasad pomocy prawnej

²⁷⁰ *Rafael Ferrer-Mazora i inni przeciwko Stanom Zjednoczonym* (9903), Komisja Międzamyerykańska (2001) §213; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Assenov przeciwko Bułgarii* (24760/94), (1998) §§163-165, *Mamedova przeciwko Rosji* (7064/05), (2006) §§89-93; *Allen przeciwko Wielkiej Brytanii* (18837/06), (2010) §§38-48.

²⁷¹ Ali Saleh Kahlah Al-Marri przeciwko Stanom Zjednoczonym (Opinia 43/2006), WGAD, UN Doc. *A/HRC/7/4/Add.1* (2008) pp29-37, §§36-37; *A przeciwko Australii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/59/D/560/1993 (1997) §9.4.

²⁷² Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Chitayev i Chitayev przeciwko Rosji* (59334/00) (2007) §192, *Hood przeciwko Wielkiej Brytanii* (27267/95), (1999) §69; *Rodriguez przeciwko Hondurasowi*, Trybunał Międzamyerykański (1988) §§166, 174.

²⁷³ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Chitayev i Chitayev przeciwko Rosji* (59334/00), (2007) §§192-196, *Stephen Jordan przeciwko Wielkiej Brytanii* (30280/96), (2000) §33, *Hill przeciwko Wielkiej Brytanii* (19365/02), (2004) §27.

²⁷⁴ *W.B.E. przeciwko Holandii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/46/D/432/1990 (1992) §6.5; *Sekanina przeciwko Austrii* (13126/87), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1993) §25.

ROZDZIAŁ 7

PRAWO OSÓB ARESZTOWANYCH DO ROZPRAWY W ROZSĄDNYM TERMINIE LUB ZWOLNIENIA

Osoby przebywające w areszcie tymczasowym mają prawo do tego, by postępowanie w ich sprawie toczyło się szczególnie szybko. Jeżeli osoba pozbawiona wolności nie zostanie postawiona przed sądem w rozsądnym terminie, ma ona prawo do zwolnienia z aresztu w czasie oczekiwania na rozprawę.

7.1 Prawo do rozprawy w rozsądnym terminie lub zwolnienia

7.2 Co to znaczy rozsądny termin?

7.2.1 Czy władze działają z należytą starannością?

7.1 PRAWO DO ROZPRAWY W ROZSĄDNYM TERMINIE LUB ZWOLNIENIA

Istnieją dwie kategorie standardów, które wymagają zakończenia postępowania karnego w rozsądnym terminie. Pierwsza kategoria, o której mowa w niniejszej Rozdziale, dotyczy tylko osób aresztowanych przed rozprawą. Druga kategoria norm, o których mowa w **Rozdziale 19**, dotyczy wszystkich oskarżonych o przestępstwo, niezależnie od tego, czy byli pozbawieni wolności w trakcie oczekiwania na rozprawę. Obydwie kategorie norm są powiązane z zasadą domniemania niewinności i interesem wymiaru sprawiedliwości.

Każdy aresztowany pod zarzutem popełnienia przestępstwa ma prawo do procesu sądowego w rozsądnym terminie lub zwolnienia do czasu rozprawy.^{a 275}

Prawo to opiera się na zasadzie domniemania niewinności i na prawie do wolności osobistej, które wymaga, aby aresztowanie było wyjątkiem i nie trwało dłużej niż jest to konieczne w konkretnej sprawie (**Rozdział 5.3 i 6.3**). Oznacza to, że każdy, kto przebywa w areszcie tymczasowym, ma prawo do priorytetowego traktowania jego sprawy i szczególnie szybkiego prowadzenia postępowania.²⁷⁶

Areszt tymczasowy nie może być wykorzystywany w celu ukarania osoby.²⁷⁷ Nieprzebrnięcie wymogu rozsądnego okresu aresztowania jest równoznaczne z nałożeniem kary bez udowodnienia winy i sprzeczne z powszechnie uznanymi zasadami prawa.²⁷⁸

Długotrwałe opóźnienia w przeprowadzeniu procesu osób aresztowanych, skutkujące dłuższym aresztem tymczasowym, zwiększają stan przeludnienia w jednostkach penitencjarnych i mogą doprowadzić do tego, że warunki pozbawienia wolności naruszają standardy międzynarodowe²⁷⁹ (**Rozdział 10.3**).

^a Artykuł 9(3) MPP0iP, Artykuł 16(6) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 7(5) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 14(5) Karty Arabskiej, Artykuł 5(3) Konwencji Europejskiej, Zasada 38 Zbioru Zasad, Sekcja M(3)(a) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł XXV Deklaracji Amerykańskiej, Artykuł 60(4) Statutu MTK

275 *Tomasi przeciwko Francji* (12850/87), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1992) §84; *Zalecenie Ogólne HRC*, 32, §61; *Cagas i inni przeciwko Filipinom*, HRC, UN Doc. CCPR/C/73/D/788/1997 (2001) §7.4.

276 *Barreto Leiva przeciwko Wenezueli*, Trybunał Międzyamerykański (2009) §§120-122; *Wemhoff przeciwko Niemcom* (2122/64) Europejski Trybunał Praw Człowieka (1968) §§4-5.

277 *López Ál varez przeciwko Hondurasowi*, Trybunał Międzyamerykański (2006) §69; *Peirano Basso przeciwko Urugwajowi* (12.553), Komisja Międzyamerykańska (2009) §§84, 141-147; *Prokurator przeciwko Bembie* (ICC-01/05-01/08-475)

278 „*Juvenile Reeducation Institute*” przeciwko Paragwajowi, Trybunał Międzyamerykański (2004) §229.

279 *Uwagi końcowe CAT: Boliwia*, UN Doc. A/56/44 (2001) §95(e).

Zwolnienie z aresztu tymczasowego ze względu na to, że proces nie rozpoczął się lub nie zakończył w rozsądnym terminie, nie oznacza, że zarzuty muszą zostać cofnięte. Takie zwolnienie następuje do czasu rozprawy, do której wciąż musi dojść bez zbędnej zwłoki.²⁸⁰ Zwolnienie może być uzależnione od odpowiednich gwarancji w celu zapewnienia, że osoba stawi się na rozprawę, jeśli jest to konieczne i proporcjonalne w konkretnym przypadku (np. poręczenie majątkowe, wymóg zgłaszania się w określonym miejscu i czasie, dozór elektroniczny).^a

7.2 CO TO ZNACZY ROZSĄDNY TERMIN?

Zgodnie z prawem międzynarodowym rozsądny czas od zatrzymania do rozprawy osoby tymczasowo aresztowanej ocenia się indywidualnie dla każdego przypadku²⁸¹ (przy tym zagadnieniu często przywoływane jest orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka²⁸²).

Chociaż to na oskarżonym spoczywa obowiązek podniesienia zarzutu nieprzeprowadzenia rozprawy w rozsądnym terminie, to na władzach leży ciężar dowodu w zakresie usprawiedliwienia opóźnienia.²⁸³

Czas trwania tymczasowego aresztowania, podlegający ocenie w kontekście jego zasadności, liczony jest od pierwszego momentu pozbawienia podejrzanego wolności²⁸⁴ i, przynajmniej zgodnie z postanowieniami Artykułu 9(3) MPPOiP i Artykułu 5(3) Konwencji Europejskiej, kończy się na orzeczeniu sądu pierwszej instancji²⁸⁵ (natomiast ramy czasowe dla oceny, czy całe postępowanie karne toczyło się bez zbędnej zwłoki – zgodnie z normami mającymi zastosowanie do wszystkich oskarżonych o przestępstwo, niezależnie od tego, czy byli aresztowani – rozciągają się aż do momentu wydania ostatecznego wyroku, w tym wydanego w ramach postępowania odwoławczego (**Rozdział 19**)).

Przy badaniu zasadności długości trwania tymczasowego aresztowania należy wziąć pod uwagę każdy z wymienionych niżej czynników:^b

- złożoność sprawy,
- czy władze wykazały „należyta staranność” w prowadzeniu postępowania, biorąc pod uwagę złożoność i specyfikę postępowania (**Rozdział 7.2.1**),
- czy opóźnienia zostały w dużej mierze spowodowane postępowaniem oskarżonego lub prokuratora,
- oraz środki podjęte przez władze w celu przyspieszenia postępowania.²⁸⁶

W niektórych krajach obowiązują przepisy określające maksymalne okresy tymczasowego aresztowania. To, czy czas trwania tymczasowego aresztowania danej osoby jest krótszy niż

MPPOiP, Artykuł 9(3)

„Osoba zatrzymana lub aresztowana pod zarzutem dokonania przestępstwa powinna być w krótkim czasie postawiona przed sędzią lub przed inną osobą ustawowo uprawnioną do sprawowania władzy sądowej i powinna być osądzona w rozsądnym terminie lub zwolniona. Nie powinno stanowić ogólnej zasady, że osoby oczekujące na rozprawę mają być zatrzymane w areszcie, lecz zwolnienie ich może być uzależnione od gwarancji zapewniających ich stawienie się na rozprawę [...]”

²⁸⁰ *Wemhoff przeciwko Niemcom* (2122/64), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1968) The Law §§4-5.

²⁸¹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Kalashnikov przeciwko Rosji* (47095/99), (2002) §114, *Kudla przeciwko Polsce* (30210/96) Wielka Izba (2000) §110, *Labita przeciwko Włochom* (26772/95), Wielka Izba (2000) §152.

²⁸² *Artykuł 19 przeciwko Erytrei* (275/2003), Komisja Afrykańska, 22. Raport Roczny (2007) §§97-99; *Lacayo przeciwko Nikaragui*, Trybunał Miedzamerykański (1997), §77; *Prokurator przeciwko Lubanga* (ICC-01/04-01/06-824), Izba Apelacyjna MTK (13 lutego 2007) §124.

²⁸³ *Barroso przeciwko Panamie*, HRC, UN Doc. CCPR/C/54/D/473/1991 (1995) §8.5.

²⁸⁴ *Evans przeciwko Trynidad i Tobago*, HRC, UN Doc. CCPR/C/77/D/908/2000 (2003) §6.2.

²⁸⁵ *Solmaz przeciwko Turcji* (27561/02), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2007) §§23-26.

²⁸⁶ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Kalashnikov przeciwko Rosji* (47095/99), (2002) §§114-120, *O'Dowd przeciwko Wielkiej Brytanii* (7390/07), (2010) §§68-70.

^a Artykuł 9(3) MPPOiP, Artykuł 7(5) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 14(5) Karty Arabskiej, Artykuł 5(3) Konwencji Europejskiej, Reguły 57, 58 i 62 Reguł z Bangkoku, Reguły Tokijskie, zwłaszcza Reguły 2.3 i 6.2, Sekcja M(1)(e) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Reguły 4 i 2(1) Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

^b Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

dozwolony na mocy prawa krajowego, może być istotne, ale nie ma decydującego znaczenia przy ustalaniu zasadności czasu trwania aresztowania w świetle międzynarodowego prawa praw człowieka.²⁸⁷

Komitet Praw Człowieka wyraził zaniepokojenie przepisami określającymi maksymalny czas tymczasowego aresztowania w zależności od wymiaru kary przewidzianego za dane przestępstwo. Przepisy takie koncentrują się na potencjalnej karze, a nie na potrzebie ochrony uzasadnionych interesów, ograniczeniu długości tymczasowego aresztowania i niezwłocznym postawieniu zatrzymanego przed sądem. Przepisy, które wymagają obowiązkowego aresztowania w oczekiwaniu na rozprawę, są niezgodne z zasadą domniemania niewinności, domniemaniem oczekiwania na rozprawę na wolności i prawem do procesu w rozsądnym terminie²⁸⁸ (**Rozdział 5.3 i 15**).

Czynniki istotne dla określenia złożoności sprawy obejmują charakter przestępstwa (przestępstw), liczbę domniemanych sprawców oraz kwestie prawne.²⁸⁹ Złożoność sprawy sama w sobie nie ma decydującego znaczenia dla ustalenia, czy długość aresztowania przed rozprawą jest rozsądna.²⁹⁰

Fakt, że oskarżony korzystał z przysługujących mu praw, w tym prawa do zachowania milczenia, nie może być uwzględniany przy ocenie, czy oskarżony nadmiernie opóźnił postępowanie.²⁹¹

Biorąc pod uwagę, że celem omawianych norm jest ograniczenie długości pobytu w areszcie przed rozprawą²⁹², to uzasadniony czas trwania tymczasowego aresztowania może być krótszy niż uzasadnione opóźnienie w rozpoczęciu rozprawy w przypadku osoby, która przebywa na wolności.

W przypadku osoby oskarżonej o morderstwo zagrożone karą śmierci, która przebywała w areszcie tymczasowym przez ponad 22 miesiące zanim przeprowadzono rozprawę, Komitet Praw Człowieka stwierdził, że w sprawach dotyczących poważnych zarzutów, oskarżony – jeśli nie jest zwolniony za kaucją – musi być osądzony w najszybszym możliwym czasie. Uznając, że jego prawo do rozprawy w rozsądnym terminie zostało naruszone, Komitet wziął pod uwagę, że został on zatrzymany w dniu popełnienia przestępstwa, że dowody rzeczowe były oczywiste i nie wymagały wielu czynności śledczych, a przyczyny opóźnienia podane przez władze – ogólne problemy i niestabilność po próbie zamachu – nie uzasadniały takiego stanu rzeczy.²⁹³

Komitet Praw Człowieka wyraził zaniepokojenie długością aresztu tymczasowego trwającego do czterech lat i ośmiu miesięcy wobec osób oskarżonych o przestępczość zorganizowaną i przestępstwa terrorystyczne we Francji. Chociaż aresztowani mieli dostęp do obrońcy, a faktyczne podstawy i konieczność zatrzymania podlegały kontroli przez sąd, Komitet nadal uważał, że praktyka ta była trudna do pogodzenia z prawem do procesu sądowego w rozsądnym terminie.²⁹⁴

²⁸⁷ *Moiseyev przeciwko Rosji* (62936/00), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2008) §150.

²⁸⁸ Wnioski końcowe HRC: *Argentyna*, UN Doc. CCPR/CO/70/ARG (2000) §10, *Moldawia*, UN Doc. CCPR/C/MDA/CO/2 (2009) §19, *Włochy*, UN Doc. CCPR/C/ITA/CO/5 (2005) §14.

²⁸⁹ *Sextus przeciwko Trynidad i Tobago*, HRC, UN Doc. CCPR/C/72/D/818/1998 (2001) §7.2; *Van der Tang przeciwko Hiszpanii* (19382/92), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1995) §§72-76; *Lorenzi, Bernardini i Gritti przeciwko Włochom* (13301/87), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1992) §§14-17.

²⁹⁰ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Assenov i Inni przeciwko Bułgarii* (24760/94) (1998) §§153-158; *Milasi przeciwko Włochom* (10527/83), (1987) §§15-20; *Buchholz przeciwko Niemcom* (7759/77), (1981) §5; *Jaramillo i inni przeciwko Kolumbii*, Trybunał Międzypaństwowy (2008) §156.

²⁹¹ *Mamedova przeciwko Rosji* (7064/05), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2006) §83.

²⁹² *Haase przeciwko Niemcom* (7412/76), Raport Europejskiej Komisji (1977) §120; *Barreto Leiva przeciwko Wenezueli*, Trybunał Międzypaństwowy (2009) §119.

²⁹³ *Sextus przeciwko Trynidadowi i Tobago*, HRC, UN Doc. CCPR/C/72/D/818/1998 (2001) §7.2.

²⁹⁴ Uwagi końcowe HRC: *Francja*, UN Doc. CCPR/C/FRA/CO/4 (2008) §15.

Komisja Afrykańska stwierdziła, że dwuletnie opóźnienie w rozpoczęciu rozprawy lub podaniu przewidywanego terminu rozprawy stanowiło naruszenie Artykułu 7(1) (d) Karty Afrykańskiej.²⁹⁵ Wyjaśniła również – w kontekście osadzenia w odosobnieniu (*incommunicado*) przez ponad pięć lat 18 dziennikarzy w Erytrei – że „państwa będące stronami Karty, [która nie przewiduje zawieszenia stosowania], nie mogą tłumaczyć się sytuacją polityczną lub dużą liczbą spraw zawisłych przed sądami na ich terytorium, w celu usprawiedliwienia nadmiernego opóźnienia”.²⁹⁶

Trybunał Międzypaństwowy stwierdził, że biorąc pod uwagę zasadę domniemania niewinności, okres tymczasowego aresztowania, który jest równy lub przewyższa karę, która grozi osobie aresztowanej, jest nieproporcjonalny. Trybunał uznał, że tymczasowe aresztowanie osoby przez 16 dni dłużej niż okres nałożonej później wyrokiem kary pozbawienia wolności (14 miesięcy) przekroczyło rozsądne granice.²⁹⁷

7.2.1 CZY WŁADZE DZIAŁAJĄ Z NALEŻYTĄ STARANNOŚCIĄ?

Władze muszą działać ze „szczególną starannością”, aby zapewnić, że osoby przebywające w areszcie zostaną postawione przed sądem w rozsądnym terminie.²⁹⁸

Europejski Trybunał Praw Człowieka podkreślił, że na władzy spoczywa obowiązek „gromadzenia dowodów i prowadzenia postępowania w sposób, który zapewni proces sądowy w rozsądnym terminie”.²⁹⁹ Niemniej musi istnieć właściwa równowaga między potrzebą przyspieszenia postępowania a wysiłkami władz w wykonywaniu ich zadań z należytą starannością. Nie stwierdzono naruszenia Konwencji Europejskiej w sprawie, w której cudzoziemiec oskarżony o handel narkotykami, ze względu na stałe ryzyko ucieczki, przebywał w tymczasowym areszcie przez ponad trzy lata, ponieważ czas pobytu w areszcie nie był spowodowany jakimikolwiek brakami w szczególnej staranności władz.³⁰⁰

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że władze naruszyły prawo do procesu sądowego w rozsądnym terminie osoby oskarżonej o przynajmniej 16 włamań i napadów, która przed rozpoczęciem procesu przebywała w tymczasowym areszcie przez okres dwóch lat. Pomimo twierdzeń rządu, że opóźnienie to wynikało z zawiłości sprawy, Trybunał stwierdził, że w ciągu roku praktycznie nie podjęto żadnych działań – nie zebrano nowych dowodów, a podejrzanego przesłuchano tylko raz.³⁰¹

Komitet Praw Człowieka uznał, że 16 miesięcy opóźnienia w rozpoczęciu procesu oskarżonego o morderstwo naruszyło MPPOiP, biorąc pod uwagę, że władze zgromadziły wszystkie dowody w sprawie w ciągu kilku dni od aresztowania.³⁰²

²⁹⁵ *Annette Pagnouille (w imieniu Abdoulaye Mazou) przeciwko Kamerunowi* (39/90), Komisja Afrykańska, 10. Raport Roczny (1996-1997) str. 52-56.

²⁹⁶ *Artykuł 19 przeciwko Erytrei* (275/2003), Komisja Afrykańska, 22. Raport Roczny (2007) §§97-100.

²⁹⁷ *Barreto Leiva przeciwko Wenezueli*, Trybunał Międzypaństwowy (2009) §§117-123.

²⁹⁸ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Stögmüller przeciwko Austrii* (1602/62), (1969) §5, *O'Dowd przeciwko Wielkiej Brytanii* (7390/07), (2010) §§68-70.

²⁹⁹ *Mamedova przeciwko Rosji* (7064/05), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2006) §83.

³⁰⁰ *Van der Tang przeciwko Hiszpanii* (19382/92), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1995) §§72-76.

³⁰¹ *Assenov i Inni przeciwko Bułgarii* (24760/94), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1998) §§153-158.

³⁰² *Teesdale przeciwko Trynidadowi i Tobago*, HRC, UN Doc. CCPR/C/74/D/677/1992 (2002) §9.3.

ROZDZIAŁ 8

PRAWO DO ODPOWIEDNIEGO CZASU I WARUNKÓW DO PRZYGOTOWANIA OBRONY

Fundamentalną zasadą sprawiedliwego procesu jest prawo każdego oskarżonego o popełnienie przestępstwa do odpowiedniego czasu i warunków niezbędnych w celu przygotowania obrony.

- 8.1 Odpowiedni czas i warunki do przygotowania obrony
- 8.2 Co to znaczy odpowiedni czas?
- 8.3 Prawo do informacji o zarzutach
 - 8.3.1 Kiedy należy poinformować o zarzutach?
 - 8.3.2 Język
- 8.4 Dostęp do akt

8.1 ODPOWIEDNI CZAS I WARUNKI DO PRZYGOTOWANIA OBRONY

Każdy oskarżony o popełnienie przestępstwa musi mieć zapewniony odpowiedni czas oraz warunki do przygotowania obrony^{a303} (**Rozdział 20.1 Prawo do obrony**).

To prawo jest ważną częścią zasady „równości stron”: Obrona i oskarżeni muszą być traktowani w sposób, który zapewni obu stronom równe szanse przygotowania i przedstawienia swojej sprawy³⁰⁴ (**Rozdział 13.2 „Równość broni”**).

Prawo to znajduje zastosowanie bez względu na wagę zarzutów, na wszystkich etapach postępowania, w tym przed rozprawą, podczas postępowania w pierwszej instancji i podczas postępowania odwoławczego.³⁰⁵

Europejski Trybunał Praw Człowieka wyjaśnił, że prawo do „odpowiedniego czasu i warunków do przygotowania obrony” oznacza, iż oskarżony musi mieć możliwość właściwego przygotowania swojej obrony i „przedstawienia wszystkich argumentów na swoją obronę i tym samym wpłynięcia na wynik postępowania”.³⁰⁶

Trybunał Międzypartyński stwierdził naruszenia związane z prawem do obrony w sytuacji, w której sąd pierwszej instancji nie umożliwił oskarżonemu złożenia nowych

^a Artykuł 14 ust. 3 pkt b MPPOiP, Artykuł 18 ust. 3 Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 8(2)(c) Konwencji Amerykańskiej, Art. 16 ust. 2 Karty Arabskiej, Art. 6 ust. 3 pkt b Konwencji Europejskiej, Zasada 7 oraz Wytyczne (4) §44 pkt g, (5) §45 pkt b i (12) §62 o Zasadach pomocy prawnej, Sekcja N(3) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Art. 67 ust. 1 pkt b MTK, Art. 20 ust. 4 pkt b dotyczący statutu Trybunału dla Rwandy, Art. 21 ust. 4 pkt b dotyczący statutu Trybunału dla byłej Jugosławii, Art. 11 ust. 1 Powszechnej Deklaracji, Art. 8 pkt c Konwencji OPA o zapobieganiu i zwalczaniu terroryzmu

MPPOiP, Artykuł 14(3)(b)

„Każda osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa ma prawo, na zasadach pełnej równości, co najmniej do następujących gwarancji [...]:

b) dysponowania odpowiednim czasem i możliwościami w celu przygotowania obrony i porozumienia się z obrońcą przez siebie wybranym[...].”

³⁰³ Choć przygotowanie obrony rozpoczyna się przed wszczęciem postępowania, międzynarodowe standardy, jak np. MPPOiP uznają, że dotyczy ono raczej praw związanych z samym procesem sądowym (Artykuł 14 MPPOiP), nie zaś praw odnoszących się do wszczęcia postępowania (Artykuł 9 MPPOiP).

³⁰⁴ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §32.

³⁰⁵ Galstyan przeciwko Armenii (nr 26986/03), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2007) §§85-88.

³⁰⁶ Moiseyev przeciwko Rosji (nr 62936/00), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2008) §220.

wyjaśnień po zmianie zarzutów w akcie oskarżenia z kwalifikowanego typu gwałtu na morderstwo (podlegające karze śmierci) i zmianie faktycznej podstawy oskarżenia.³⁰⁷

Celem skutecznej realizacji tego prawa oskarżony musi mieć możliwość porozumiewania się w sposób poufny ze swoim adwokatem, co jest szczególnie istotne dla osób pozbawionych wolności (**Rozdział 3.6.1 i Rozdział 20.4 dotyczący poufnej komunikacji z obrońcą**). Adwokaci muszą mieć prawo do doradzania klientom i reprezentowania ich w sposób pozbawiony jakichkolwiek ograniczeń, wpływów, nacisku czy nadmiernej ingerencji osób trzecich (**Rozdział 20.6**).

Ponadto warunki pozbawienia wolności nie mogą wpływać na prawo do przygotowania i przedstawienia obrony (**Rozdział 8.3.2, Rozdziały 9.5 i 23**).

W odniesieniu do „warunków do przygotowania obrony”, Europejski Trybunał Praw Człowieka zwrócił uwagę na to, że warunki, w których przebywają osoby pozbawione wolności przed rozprawą, powinny umożliwiać im czytanie i pisanie przy zachowaniu racjonalnego poziomu koncentracji. Ponadto Trybunał stwierdził, że następujące czynniki wpływają negatywnie na prawo do obrony: wyczerpujący, nocny transport do sądu więzienną furgonetką, przesłuchania trwające ponad 17 godzin i ograniczony dostęp obrony do akt sprawy oraz własnych notatek.³⁰⁸

Prawo do odpowiednich warunków do przygotowania obrony obejmuje prawo oskarżonego do uzyskania opinii niezależnych ekspertów w trakcie przygotowywania i przedstawiania obrony^a (**Rozdział 22 Prawo do zgłaszania i przesłuchiwanie świadków**).

8.2 CO TO ZNACZY ODPOWIEDNI CZAS?

Czas na odpowiednie przygotowanie obrony zależy od rodzaju postępowania, czyli od tego, czy jest to postępowanie przygotowawcze, postępowanie w pierwszej instancji, czy też postępowanie odwoławcze, przy uwzględnieniu okoliczności każdego przypadku. Stosowne czynniki obejmują złożoność sprawy, dostęp oskarżonego do informacji i dowodów (oraz zakres dostępnego materiału), kontakt z adwokatem, a także terminy obowiązujące w prawie krajowym, chociaż same terminy nie są decydujące.³¹⁰

Prawo do rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie należy odnieść do prawa do odpowiedniego czasu na przygotowanie obrony.

Jeżeli oskarżony uważa, że czas przeznaczony na przygotowanie obrony (w tym konsultacja z adwokatem i przegląd dokumentów) jest niewystarczający, powinien zażądać, aby sąd odroczył postępowanie.³¹¹ Sądy mają obowiązek przyjmowania uzasadnionych wniosków o odroczenie,³¹² a przerwy pomiędzy rozprawami powinny zapewnić odpowiedni czas dla oskarżonego i adwokata na przygotowanie obrony.³¹³

^a Wytyczna 12 §62 Zasad pomocy prawnej, Artykuł 8(2)(f) Konwencji Amerykańskiej

307 *Ramirez przeciwko Gwatemali*, Trybunał Międzypaństwowy (2005) §§70-80.

308 Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Moiseyev przeciwko Rosji* (nr 62936/00), (2008) §§221-224; *Mayzit przeciwko Rosji* (nr 63378/00), (2005) §81; *Barberà, Messegue i Jabardo przeciwko Hiszpanii* (nr 10590/83), (1988) §89; *Makhfi przeciwko Francji* (nr 59335/00), (2004) §§20-42.

309 *G.B. przeciwko Francji* (nr 44069/98), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2001) §§56-70.

310 HRC Komentarz Ogólny nr 32, §32; *Ngirabatware przeciwko Prokuratorowi* (MTKR-99-54-A), Izba Odwoławcza MTKR, Decyzja Izby Odwoławczej Trybunału dla Rwandy w sprawie Augustin Ngirabatware o niezuananiu wniosku dotyczącego zmiany terminu procesu (12 maja 2009) §§20-33 (w szczególności 28).

311 HRC Komentarz Ogólny nr 32, §32; *Douglas, Gentles i Kerr przeciwko Jamajce*, HRC, UN Doc. CCPR/C/49/D/352/1989 (1993) i inni §11.1; *Sawyers i McLean przeciwko Jamajce*, HRC, UN Doc. CCPR/C/41/D/226/1987 (1991) §13.6; *Nahimana inni przeciwko Prokuratorowi* (ICTR-99-52-A) ICTR Izba Odwoławcza (28 listopada 2007) §220.

312 HRC Komentarz Ogólny nr 32, §32.

313 HRC, *Chan przeciwko Gujanie*, UN Doc. CCPR / C / 85 / D / 913/2000 §6.3; *Smith przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR / C/47/D/282/1988 (1993) §10.4; *Phillip przeciwko Trynidadowi i Tobago*, UN Doc. CCPR / C/64/D/594/1992 (1998) §7.2; Zob. *Sakhnovskiy przeciwko Rosji* (21272/03), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2010) §103.

^a Art. 14 ust. 3 pkt a) MPPOiP, Art. 40 ust 2 pkt b(ii) Konwencji o prawach dziecka, Art.18 ust. 3 pkt (a) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Art.16 ust.1 Karty Arabskiej, Art.6 ust.3 pkt (a) Konwencji Europejskiej, Sekcja N(1) (a)-(c) i (3)(b) Zasad dotyczących uczciwego procesu sądowego w Afryce, Art. 67 ust. 1 pkt a Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, Art. 19 ust. 2 i 20 ust. 4 pkt Statutu Trybunału dla Rwandy, Art. 20 ust. 2 i 21 ust.4 pkt a Statutu Trybunału dla byłej Jugosławii

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że oskarżony, któremu postawiono zarzuty „drobnego chuligaństwa” (traktowanego jako wykroczenie), a którego rozprawa rozpoczęła się w ciągu kilku godzin po aresztowaniu i przesłuchaniu, nie miał wystarczająco dużo czasu i warunków do przygotowania obrony.³¹⁴

8.3 PRAWO DO INFORMACJI O ZARZUTACH

Prawo do odpowiedniego czasu i warunków do przygotowania obrony wymaga, aby wszystkie osoby oskarżone o przestępstwo zostały niezwłocznie poinformowane o podstawie prawnej postawionych im zarzutów oraz przyczynie wniesionego przeciwko nim aktu oskarżenia.^{a 315}

Wiele standardów międzynarodowych zawiera dwa odrębne przepisy dotyczące prawa do informacji o zarzutach. Różnią się one między sobą w odniesieniu do celów, stosowania i wymaganego poziomu dokładności.

Na przykład postanowienia Artykułu 9(2) MPPOiP (i inne przytoczone w **Rozdziale 2.3**) zobowiązują państwo do niezwłocznego poinformowania każdej aresztowanej osoby o postawionych zarzutach na tyle szczegółowo, aby mogła ona zaskarżyć areszt i rozpocząć przygotowania do obrony.

Z kolei postanowienia Artykułu 14(3)(a) MPPOiP (i inne standardy przytoczone powyżej), stosowane są do wszystkich, od momentu formalnego postawienia zarzutów, bez względu na to, czy zostali pozbawieni wolności czy nie.

W momencie formalnego przedstawienia zarzutów należy osobę szczegółowo poinformować o prawie, na podstawie którego przedstawiane są zarzuty („podstawa prawna”) oraz okolicznościach faktycznych, na których bazują zarzuty („przyczyna”). Informacje muszą być adekwatne i wystarczająco szczegółowe, aby umożliwić przygotowanie obrony.³¹⁶

Trybunał dla byłej Jugosławii wyjaśnił, że w przypadku gdy Prokurator zarzuca oskarżonemu popełnienie przestępstwa, okoliczności faktyczne, takie jak tożsamość ofiary, czas i miejsce zdarzenia oraz środki, za pomocą których czyny zostały popełnione, muszą być ustalone szczegółowo. Trybunał wyjaśnił również, że w przypadku przestępstw masowych i popełnianych na szeroką skalę, w tym prześladowań, „nie jest dopuszczalne, aby Prokurator pominął w akcie oskarżenia okoliczności faktyczne dotyczące głównych zarzutów w celu dopasowywania sprawy przeciwko oskarżonemu w trakcie rozprawy, w zależności od tego, jak potoczy się postępowanie dowodowe”. Trybunał jednocześnie zauważył, że gdy „w sprawach karnych postępowanie dowodowe przebiega inaczej niż oczekiwano”, może być wymagana „zmiana aktu oskarżenia, odroczenie sprawy bądź wykluczenie niektórych dowodów jako wykraczających poza zakres oskarżenia”.³¹⁷

Informacje o zarzutach należy przedstawić na piśmie; jeżeli zostały przekazane ustnie, powinny zostać potwierdzone na piśmie.³¹⁸

MPPOiP, Art. 14(3)(a)

„Każda osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa ma prawo, na zasadach pełnej równości, co najmniej do następujących gwarancji:

a) otrzymania niezwłocznie szczegółowej informacji w języku dla nich zrozumiałym o rodzaju i przyczynie oskarżenia[...].”

³¹⁴ *Galstyan przeciwko Armenii* (26986/03), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2007) §§85-88.

³¹⁵ *Pélissier i Sassi przeciwko Francji* (25444/94), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (1999) §54.

³¹⁶ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §32. *McLawrence przeciwko Jamjce*, UN Doc. CCPR / C/60/D/702/1996 (1997) §5.9; Europejski Trybunał: *Pélissier i Sassi przeciwko Francji* (25444/94), Wielka Izba (1999) §§51-52, *Mattoccia przeciwko Włochom* (23969/94), (2000) §§59-60.

³¹⁷ *Prokurator przeciwko Kupreškić i innym* (IT-95-16-A), Izba Odwoławcza MTKJ (23 października 2001) §§88-124 (przytaczając §92).

³¹⁸ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §31.

8.3.1 KIEDY NALEŻY POINFORMOWAĆ O ZARZUTACH?

Szczegółowej informacji o podstawie i przyczynie postawienia zarzutów należy udzielić niezwłocznie.^a

Komitet Praw Człowieka przy okazji wyjaśniania zobowiązań państw wynikających z Artykułu 14 ust. 3 pkt (a) MPPOiP, stwierdził, że należy udzielić takiej informacji, gdy osobie zostaną oficjalnie przedstawione zarzuty na podstawie prawa krajowego lub w momencie, gdy osobę publicznie uzna się za podejrzaną.³¹⁹ W przypadku osoby zatrzymanej początkowo za oszustwo, którą poinformowano ponad miesiąc później, że jest podejrzaną o zabójstwo trzech osób i której postawiono zarzut morderstwa ponad sześć tygodni później, Komitet Praw Człowieka orzekł, że jej prawa wynikające z Artykułu 14(3)(a) zostały naruszone”.³²⁰

Międzypaństwowy Trybunał wyjaśnił, że Artykuł 8(2)(b) Konwencji Amerykańskiej wymaga od właściwych organów sądowych, aby w sposób szczegółowy poinformowały oskarżonego o zarzutach skierowanych przeciwko niemu oraz o podstawie tych zarzutów, zanim oskarżony złoży pierwsze wyjaśnienia przed sądem.³²¹

Brak niezwłocznej informacji o zmianie zarzutów także stanowi naruszenie tego prawa. (Osoba oskarżona musi także mieć prawo do „odpowiedniego czasu i warunków” w celu przygotowania obrony także w odniesieniu do zmienionych zarzutów).

Orzekając w sprawie wniosku o zmianę aktu oskarżenia, Trybunał dla Rwandy wskazał, że należało sprawdzić, czy taka zmiana nie przeszkodzi oskarżonemu w przygotowaniu obrony, zauważając jednocześnie, że im później zmiana zostaje wprowadzona, tym bardziej prawdopodobne jest naruszenie praw oskarżonego.³²²

W przypadku gdy oskarżeni zostali postawieni przed sądem w związku z zarzutami popełnienia przestępstwa w postępowaniu upadłościowym, a sędzia śledczy prowadzący sprawę [system prawa francuskiego] ograniczył dochodzenie do przestępstw w postępowaniu upadłościowym, i również argumenty w postępowaniu sądowym dotyczyły tylko tego zarzutu, i oskarżeni nie mieli świadomości, że mogą być skazani pod osobnym zarzutem za „pomocnictwo” w popełnieniu ww. przestępstwa, Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził naruszenie prawa do informacji o zarzutach oraz prawa do „odpowiedniego czasu i warunków do przygotowania obrony”. Były to dwa odrębne zarzuty, a oskarżeni dowiedzieli się o nowym zarzucie dopiero po wydaniu wyroku skazującego.³²³

8.3.2 JĘZYK

Informacja o postawionych zarzutach musi zostać udzielona oskarżonemu w języku, który jest dla niego zrozumiały.^b

Jeżeli oskarżony nie używa danego języka, informacja o postawieniu zarzutów musi zostać przetłumaczona na język, który oskarżony zna³²⁴ (**Rozdział 23 Prawo do tłumaczeń ustnych i pisemnych**).

Komisja Międzypaństwowa zwróciła uwagę na szczególną sytuację, w której znajduje się oskarżony w obcym kraju. Komisja stwierdziła, że w celu zapewnienia, aby cudzoziemiec zrozumiał zarzuty i pełny zakres przysługujących mu praw proceduralnych, tłumaczenie i wyjaśnienie wszystkich pojęć prawnych w zrozumiałym

^a Artykuł 14(3)(a) MPPOiP, Art. 40 ust. 2 pkt (b)(ii) Konwencji o prawach dziecka, Art. 18 ust. 3 pkt a Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Art. 16 ust.1 Karty Arabskiej, Art.6 ust.3 pkt (a) Konwencji Europejskiej, Sekcja N(1) (a) dotycząca zasad uczciwego procesu w Afryce

^b Art. 14 ust. 3 pkt a) MPPOiP, Art. 18 ust. 3 pkt a Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Art.16 ust.1 Karty Arabskiej, Art.6 ust.3 pkt a Konwencji Europejskiej, Sekcja N(1) (a) dotycząca zasad uczciwego procesu w Afryce, Zasada V Zasad osób pozbawionych wolności w Ameryce, Art. 67 ust.1 pkt a Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, Art. 20 ust. 4 pkt a Statutu Trybunału dla Rwandy, Art. 21 ust. 4 pkt a Statutu Trybunału dla byłej Jugosławii; zob. Art. 8 ust. 2 pkt a-b Konwencji Amerykańskiej, Wytyczna 3 §43(f) Zasad pomocy prawnej

319 HRC Komentarz Ogólny nr 32, §31.

320 *Kurbanov przeciwko Tażykistanowi*, HRC, UN Doc. CCPR / C/79/D/1096/2002 (2003) §7.3.

321 *López-Álvarez przeciwko Hondurasowi*, Trybunał Międzypaństwowy (2006) §149.

322 *Musema przeciwko Prokuratorowi* (MTKR-96-13-A), Izba Odwoławcza MTKR (16 listopada 2001) §343.

323 *Pélissier i Sassi przeciwko Francji* (25444/94), Wielka Izba Europejskiego Trybunału (1999) §§42-63.

324 *Hermi przeciwko Włochom* (18114/02), Wielka Izba Europejskiego Trybunału (2006) §68.

^a Artykuł 13 Konwencji o osobach niepełnosprawnych; Zasada 10 Zasad pomocy prawnej

^b Zasada 21 Podstawowych Zasad roli prawników, Zasada 12 §36 Zasad pomocy prawnej, Sekcja N(3)(d) i (e)(III)-(VII) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Art. 67 ust. 2 Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, Zasady 66-68 Zasad dla Rwandy, Zasady 66, 67(b)(II) i 68 Zasad Jugosłowiańskich

^c Zasada 66 Zasad Jugosłowiańskich

dla niego języku jest bardzo ważne i w razie potrzeby powinno być finansowane przez państwo.³²⁵

Prawo to wymaga również, aby zapewnione zostały adekwatne usługi oraz narzędzia niezbędne w celu przekazania informacji osobom oskarżonym, które są niepełnosprawne lub nieletnie^a (**Rozdział 27.6.5**).

8.4 DOSTĘP DO AKT

Prawo do odpowiednich warunków do przygotowania obrony wymaga, aby oprócz prawa do informacji o zarzutach, oskarżony i jego adwokat w odpowiednim czasie uzyskali prawo dostępu do akt sprawy i innych istotnych dla sprawy informacji. Informacje te obejmują spis świadków oraz inne dane, dokumenty i dowody, na których opiera się akt oskarżenia (dowody na niekorzyść), a także informacje, które mogą prowadzić do uniewinnienia oskarżonego (dowody na korzyść), które wpływają na wiarygodność dowodów przedstawionych przez prokuratora, które popierają linię obrony lub w inny sposób mogą pomóc oskarżonemu przygotować sprawę lub złagodzić karę.^{b 326}

Dostęp do akt daje obronie możliwość zapoznania się ze sprawą i przygotowania stanowiska w przedmiocie wniosków lub dowodów przedstawionych przez prokuratora.³²⁷

Co do zasady informacje z akt sprawy powinny zostać przetłumaczone na język, którym oskarżony się posługuje^c, jednak wystarczające może być dostarczenie i ustne przetłumaczenie dokumentów obrońcy, który posługuje się danym językiem (przez prawnika bądź tłumacza) (**Rozdział 23.3**).

Międzamykański Trybunał wyjaśnił, że prawo do „odpowiedniego czasu i warunków do przygotowania obrony” oznacza zobowiązanie państwa do udostępnienia oskarżonemu akt sprawy i zgromadzonych przeciwko niemu dowodów.³²⁸ Informacje powinny zostać udzielone w czasie, który pozwoli oskarżonemu na przygotowanie obrony.³²⁹

Prokurator zobowiązany jest do przekazania informacji o okolicznościach, w których doszło do przyznania się do winy lub uzyskania innych dowodów, w celu umożliwienia obronie dokonania oceny tych dowodów, podważenia ich dopuszczalności lub wagi³³⁰ (**Rozdział 17 Wyłączenie dowodów uzyskanych z naruszeniem standardów międzynarodowych**).

Obowiązek prokuratora w zakresie ujawniania informacji, które mogą pomóc obronie, należy rozumieć szeroko. Obejmuje on całe postępowanie sądowe (przed i po złożeniu zeznań przez świadków). Do prokuratora należy monitorowanie zeznań i ujawnianie informacji mających znaczenie dla wiarygodności świadków.³³¹

W sprawach obszernych dowodowo, które zawierają dużo informacji, zadaniem prokuratora jest wskazanie i ujawnienie dowodów mających znaczenie dla sprawy, zarówno na korzyść, jak i niekorzyść oskarżonego. Aby spełnić ten obowiązek nie wystarczy udostępnić obronie obszerne tomy akt, zawierające skomputeryzowaną bazę informacji, których znaczenie lub użyteczność może okazać się trudna do zrozumienia; takie postępowanie może stanowić wręcz naruszenie prawa do obrony i opóźnić postępowanie.³³²

³²⁵ Komisja Międzamykańska, *Raport o terroryzmie i prawach człowieka* (2002) Sekcja III(H)(3) §400.

³²⁶ HRC, *Komentarz Ogólny nr 32* §31.

³²⁷ *Foucher przeciwko Francji* (22209/93), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1997) §§36-38.

³²⁸ *Leiva przeciwko Wenezueli*, Trybunał Międzamykański (2009) §54.

³²⁹ *Castillo Petruzzi i inni przeciwko Peru*, Trybunał Międzamykański (1999) §141.

³³⁰ HRC, *Komentarz Ogólny nr 32*, §33.

³³¹ *Prokurator przeciwko Blaškić*, (IT-95-14-A), Izba Odwoławcza MTKJ (29 lipca 2004) §§263-267; *Prokurator przeciwko Lubanga Dyilo* (MTK-01/04-01/06), MTK, Decyzja w zakresie ujawniania informacji o oskarżeniu w odniesieniu do świadków obrony (12 listopada 2010) §§12-16.

³³² *Prokurator przeciwko Bembe*, MTK-01/05-01/08-55), Izba doradcza MTK, Decyzja w sprawie systemu ujawniania dowodów i ustalenia harmonogramu ujawniania informacji między Stronami (31 lipca 2008) §§20-21, 67; *Prokurator przeciwko Karemera i innym*, (ICTR-98-44-AR73.7), Izba Odwoławcza MTKR, Decyzja Izby Odwoławczej w sprawie odwołania interlokutorskiego w sprawie roli Izby Odwoławczej w wypełnianiu obowiązków informacyjnych (30 lipca 2006) §§9-15.

Prawo dostępu do informacji ważnych w sprawie nie ma charakteru bezwzględny jednak ograniczenia i odmowa w zakresie ujawniania informacji nie powinny skutkować niesprawiedliwym procesem. W celu zapewnienia sprawiedliwego procesu, w wyniku odmowy ujawnienia akt sprawy, zarzuty mogą zostać ostatecznie wycofane, a postępowanie zakończone.

W wyjątkowych okolicznościach, niezależny i bezstronny sąd, w rzetelnym postępowaniu, może uznać, że prokuratorska odmowa dostępu do akt policyjnych jest zgodna z prawem. Jednakże, wszelkie ograniczenia w zakresie dostępu do akt muszą być bezwzględnie konieczne i proporcjonalne do celu, jakim jest ochrona praw innej osoby (w tym osób narażonych na ryzyko odwetu) lub ochrona ważnego interesu publicznego (tj. bezpieczeństwa państwowego lub skuteczności dochodzeń policyjnych). Odmowa sądu w zakresie dostępu do akt powinna stanowić wyjątek, a nie regułę i nie może mieć negatywnego wpływu na sprawiedliwość procesu jako całości. Trudności wynikające dla obrony z takiej odmowy powinny zostać odpowiednio zbalansowane przez sąd w celu zapewnienia sprawiedliwego procesu. Sądy i inne właściwe organy powinny badać w trakcie całego postępowania, na ile zasadna jest odmowa dostępu do akt sprawy w świetle wagi nieujawnionych informacji, adekwatności gwarancji i wpływu na całokształt procesu.³³³

Zasadność odmowy dostępu do akt powinna podlegać ocenie sądu, a nie prokuratury.

W tym celu, co do zasady powinna odbyć się rozprawa przed sądem, z poszanowaniem zasady kontrydiktoryjności i „równości stron”.³³⁴

Według Zasad z Johannesburga, jakiegokolwiek ograniczenia w dostępie do akt sprawy z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, powinny wynikać z ustawy i być dozwolone tylko wtedy, gdy mają w sposób oczywisty na celu ochronę bytu lub integralności terytorialnej państwa lub stanowią reakcję na użycie lub groźbę użycia siły.³³⁵

W trakcie przeglądu przepisów ustaw antyterrorystycznych w Kanadzie, które pozwalają na nieujawnianie informacji mogących zaszkodzić stosunkom międzynarodowym, obronie narodowej lub bezpieczeństwu narodowemu, Komitet Praw Człowieka przypomniał władzom, że w żadnym wypadku nie można powoływać się na wyjątkowe okoliczności jako uzasadnienie dla odstąpienia od podstawowych zasad sprawiedliwego procesu.³³⁶ Komitet wezwał władze Hiszpanii, aby rozważyły zniesienie przepisu, który pozwala sędziemu w postępowaniu karnym ograniczyć dostęp do informacji służących obronie, przypominając przy tym, że poszanowanie zasady równości stron obejmuje prawo obrony do uzyskania dostępu do dokumentów niezbędnych do przygotowania obrony w sprawie.³³⁷

Komitet Praw Człowieka wyjaśnił, że prawo do odpowiednich warunków służących przygotowaniu obrony należy rozumieć jako gwarancję, że nie dojdzie do skazania na podstawie dowodów, do których oskarżeni lub ich obrońcy nie mają pełnego dostępu.³³⁸

Podstawowe Zasady dotyczące roli prawników, Zasada 21

„Obowiązkiem właściwych organów jest zapewnienie prawnikom dostępu do odpowiedniej informacji, akt sprawy oraz dokumentów lub do zapoznania się z nimi w czasie niezbędnym do zapewnienia skutecznej pomocy prawnej swoim klientom. Dostęp taki należy umożliwić jak najszybciej”.

³³³ *Rowe i Davis przeciwko Wielkiej Brytanii* (28901/95), Wielka Izba Europejskiego Trybunału (2000) §§60-67; *Prokurator przeciwko Katanga i Ngudjolo* (ICC-01/04-01/07-475), MTK Izba Odwoławcza, Wyrok w sprawie odwołania Prokuratora przeciwko decyzji Izby Przygotowawczej zatytułowany „Pierwsza decyzja w sprawie prośby o zezwolenie na zredagowanie oświadczeń świadków” (13 maja 2008) §§60-73.

³³⁴ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Rowe i Davis przeciwko Wielkiej Brytanii* (28901/95), Wielka Izba (2000) §§53-67, *McKeown przeciwko Wielkiej Brytanii* (6684/05), (2011) §§45-55; *Myrna Mack Chang przeciwko Gwatemali*, Trybunał Międzypaństwowy (2003)§179; ale Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Jasper przeciwko Wielkiej Brytanii* (27052/95), Wielka Izba (2000) §§42-58, *Botmeh i Alami przeciwko Wielkiej Brytanii* (15187/03), (2007) §§41-45.

³³⁵ *Zasady z Johannesburga nr 1, 2 i 15*

³³⁶ Uwagi końcowe HRC: *Canada*, UN Doc. CCPR/C/CAN/CO/5 (2005) §13; *Onoufriou przeciwko Cyprowi*, HRC, UN Doc. CCPR/C/100/D/1636/2007 (2010) §6.11; Uwagi końcowe HRC: *Wielka Brytania*, UN Doc. CCPR/C/GBR/CO/6 (2008) §17; *Wspólny Raport Mechanizmów ONZ na temat zatrzymanych w Zatoce Guantanamo*, UN Doc. E/CN.4/2006/120 (2006) §36; Specjalny Sprawozdawca ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/64/181 (2009) §§41-43; *Myrna Mack Chang przeciwko Gwatemali*, Trybunał Międzypaństwowy (2003) §§179-182; *Prokurator przeciwko Katanga i Ngudjolo* (ICC-01/04-01/06-2681-Red2), Wydział przygotowawczy MTK, Decyzja w sprawie wniosku prokuratora o zakaz dostępu do akt, wniosek o odstąpienie od zasady 81(4) Redakcja i stosowanie środków ochronnych zgodnie z rozporządzeniem 42 (14 marca 2011) §27.

³³⁷ Uwagi końcowe HRC: *Hiszpania*, UN Doc. CCPR/C/ESP/CO/5 (2008) §18.

³³⁸ *Onoufriou przeciwko Cyprowi*, HRC, UN Doc. CCPR/C/100/D/1636/2007 (2010) §6.11, HRC, Uwagi końcowe: *Kanada*, UN Doc. CCPR/C/CAN/CO/5 (2006) §13; *Prokurator przeciwko Katanga i Ngudjolo* (ICC-01/04-01/06-2681-Red2) Wydział przygotowawczy MTK, Decyzja w sprawie wniosku prokuratora o nieujawnianie informacji, wniosek o zniesienie zasady 81(4) Redakcja i stosowanie środków ochronnych zgodnie z rozporządzeniem 42 (14 marca 2011) §27; *Zasada 20(i) Zasad z Johannesburga*.

^a Zobacz Zasady 81-84 MTK Zasad Procesowych i Dowodowych

ROZDZIAŁ 9

PRAWA I GWARANCJE PODCZAS PRZESŁUCHANIA

Osoby podejrzane bądź oskarżone o popełnienie przestępstwa mają prawo do obecności adwokata podczas przesłuchania. Mogą one zachować milczenie i odmówić obciążających je wyjaśnień.

- 9.1 Prawa i gwarancje podczas przesłuchania
- 9.2 Prawo do pomocy prawnej podczas przesłuchania
- 9.3 Zakaz stosowania przymusu
- 9.4 Prawo do milczenia
- 9.5 Prawo do tłumacza
- 9.6 Protokoły z przesłuchania
- 9.7 Reguły i praktyki dotyczące przesłuchań

9.1 PRAWA I GWARANCJE PODCZAS PRZESŁUCHANIA

Osoby przesłuchiwane przez władze nie mogą być poddane torturom ani innemu nieludzkiemu traktowaniu. Osoby przesłuchiwane w związku z podejrzeniem popełnienia przestępstwa mają prawo do domniemania niewinności, odmowy składania obciążających ich wyjaśnień, zachowania milczenia i do obecności adwokata i jego udziału w przesłuchaniu. Istnieje wiele innych gwarancji mających na celu ochronę przed nadużyciami w trakcie przesłuchania. (Informacje na temat przesłuchiwanie pokrzywdzonych i świadków zawarte są w **Rozdziale 22**).

Prawa i gwarancje stosuje się do przesłuchań przez wszystkich urzędników państwowych, w tym pracowników służb wywiadowczych, również, gdy przesłuchanie odbywa się poza terytorium danego państwa.³³⁹

Oświadczenia i inne dowody uzyskane w wyniku tortur lub innych form złego traktowania muszą zostać wyłączone z materiału dowodowego, z wyjątkiem postępowania dotyczącego osoby podejrzanej o stosowanie tortur. Również dowody uzyskane od oskarżonego w wyniku innych form przymusu należy wyłączyć z postępowania (**Rozdziały 16 i 17**).

Na ryzyko nadużyć podczas przesłuchania narażone są często osoby, które charakteryzują się określonymi cechami osobistymi lub statusem albo są postrzegane w dany sposób (z uwagi na dyskryminujące podejście); nadużycia mogą także wynikać z okoliczności danej sprawy (w tym rodzaju przestępstwa). W grupie szczególnego ryzyka znajdują się osoby niepełnosprawne, chore psychicznie oraz osoby, które nie potrafią mówić ani czytać w języku używanym przez władze, członkowie ugrupowań reprezentujących inną rasę, mniejszość etniczną, religijną lub inne grupy mniejszościowe, cudzoziemcy i osoby dyskryminowane ze względu na orientację seksualną lub tożsamość płciową.³⁴⁰

Szczególnie narażone na przymus lub inne formy nadużyć podczas przesłuchania są także osoby przesłuchiwane w związku z przestępstwami związanymi z terroryzmem,³⁴¹

³³⁹ Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i walki z terroryzmem, UN Doc. [A/HRC/14/46](#) (2010), Praktyka 29 i §43; Uwagi końcowe CAT: [USA](#), UN Doc. CAT/C/USA/CO/2 (2006) §16.

³⁴⁰ Zasady ONZ i Wytyczne o dostępie do pomocy prawnej w systemach sądownictwa karnego, UN Doc. [A/RES/67/187](#) (2012), Aneks §32.

³⁴¹ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ [65/221](#), §6(n); [Komisja Międzyamerykańska, Raport o terroryzmie i prawach człowieka](#) (2002), Sekcja I(A) §1, Sekcja III(C)(3) §§210-216.

przestępstwami politycznymi lub ze względu na swoje poglądy polityczne.

Dodatkowe gwarancje obowiązują w kwestiach dotyczących dzieci i kobiet. Na przykład, kobiety pozbawione wolności powinny być przesłuchiwane przez funkcjonariuszkę policji lub urzędniczkę sądową^a (**Rozdział 27 dotyczący praw dzieci podczas przesłuchania**).

Podobnie, ryzyko nadużycia podczas przesłuchania jest zwiększone w odniesieniu do osób pozbawionych wolności. Międzynarodowe standardy zakazują władzom nieuzasadnionego wykorzystywania podczas przesłuchania sytuacji osób osadzonych, poprzez zmuszanie ich do przyznania się do winy lub dostarczania dowodów przeciwko sobie lub innym.^b

9.2 PRAWO DO POMOCY PRAWNEJ W TRAKCIE PRZESŁUCHANIA

Osoby podejrzane bądź oskarżone o popełnienie przestępstwa mają prawo do obecności i udziału adwokata w trakcie przesłuchania.³⁴² Mają one prawo do poufnej rozmowy z adwokatem (**Rozdział 3 dotyczący prawa do pomocy prawnej w postępowaniu przygotowawczym**). Osoby te powinny zostać pouczone o tym prawie przed przesłuchaniem.^c Osoby, które nie posługują się językiem używanym przez swojego adwokata, mają prawo do skorzystania z usług tłumacza (na koszt państwa)³⁴³ (**Rozdział 9.5**).

Międzamykański Trybunał³⁴⁴ oraz Europejski Trybunał Praw Człowieka³⁴⁵ zgodnie twierdzą, że podejrzany ma prawo do adwokata podczas przesłuchiwania przez policję.

Komitet Praw Człowieka i Komitet Przeciwko Torturom wielokrotnie wzywały państwa do zagwarantowania wszystkim osobom pozbawionym wolności, łącznie z podejznanymi o przestępstwa związane z terroryzmem, prawa dostępu do adwokata przed przesłuchaniem i do jego obecności w trakcie.³⁴⁶

Zasady pomocy prawnej stanowią, że z wyjątkiem istotnych okoliczności, państwo powinno zakazać policji przesłuchiwania podejzanych pod nieobecność adwokata, chyba że sam podejrzany świadomie i dobrowolnie rezygnuje z tego prawa. Zakaz ten powinien być bezwzględnie przestrzegany, jeśli osoba nie ukończyła 18. roku życia.^d

Specjalny Sprawozdawca ds. tortur stwierdził, że oświadczenia lub wyjaśnienia osoby pozbawionej wolności, złożone pod nieobecność adwokata lub sędziego, nie powinny mieć wartości dowodowej w sądzie, chyba że jako dowód w sprawie przeciwko osobie oskarżonej o uzyskanie dowodu w sposób niezgodny z prawem.³⁴⁷

9.3 ZAKAZ STOSOWANIA PRZYMUSU

Żadna osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa nie może zostać zmuszona do przyznania się do winy lub składania wyjaśnień na swoją niekorzyść.^e

Zbiór Zasad, Zasada 21

„1. Zabronione będzie nieuzasadnione wykorzystywanie sytuacji osoby aresztowanej lub uwięzionej w celu zmuszenia jej do przyznania się, do obciążania się w inny sposób lub do składania wyjaśnień przeciwko jakiegokolwiek innej osobie”.

³⁴² Specjalny Sprawozdawca ds. niezależności sędziów i prawników, *Wielka Brytania*, UN Doc. E/CN.4/1998/39/add.4 (1998) §47.

³⁴³ HRC, *Komentarz Ogólny nr 32*, §32

³⁴⁴ Trybunał Międzamykański: *Barreto Leiva przeciwko Wenezueli*, (2009) §§62-64, *Cabrera-García i Montiel-Flores przeciwko Meksykowi*, (2010) §§154-155; Komisja Międzamykańska, *Raport o terroryzmie i prawach człowieka* (2002), Sekcja III(D)(1)(d) §237.

³⁴⁵ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Salduz przeciwko Turcji* (36391/02), *Wielka Izba* (2008), §§54-55; *Nechiporuk i Yankalo przeciwko Ukrainie* (42310/04), (2011) §§262-3, *John Murray przeciwko Wielkiej Brytanii* (18731/91), *Wielka Izba* (1996) §66,

³⁴⁶ Uwagi końcowe HRC: *Irlandia*, UN Doc. CCPR/C/IRL/CO/3 (2008) §14, *Republika Korei*, UN Doc. CCPR/C/KOR/CO/3 (2006) §14, *Holandia*, UN Doc. CCPR/C/NLD/CO/4 (2009) §11; Uwagi końcowe CAT: *Turcja*, UN Doc. CAT/C/TUR/CO/3 (2010) §11.

³⁴⁷ Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. E/CN.4/2003/68 (2002) §26(e).

^a Sekcja M(7) (b) Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce; Zasada 65 Zasad z Bangkoku

^b Zasada 21 Zasad Ochrony Wszelkich Osób Podlegających Zatrzymaniu lub Aresztowaniu, Sekcja M(7)(d) Zasad dotyczących uczciwego procesu w Afryce; Art.7 Międzamykańskiej Konwencji przeciwko torturom

^c Zasada 8 §29 Zasad pomocy prawnej

^d Wytyczne 3 §43(b) i 10 §53(b) Zasad pomocy prawnej

^e Artykuł 14 ust. 3 pkt g MPP0iP, Art. 40 ust. 2 pkt b) (iv) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 18 ust. 3 pkt g Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Art.8 ust.2 pkt g Konwencji Amerykańskiej, Art. 16 ust. 6 Karty Arabskiej, Zasada 21 ust. 1 Zbioru Zasad Ochrony Wszelkich Osób Podlegających Zatrzymaniu lub Aresztowaniu Sekcja N(6) (d) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada V Zasad o osobach pozbawionych wolności w obu Amerykach, Art. 55 ust. 1 pkt (a)-(b) i 67 ust. 1 pkt MTK, Art. 20 ust. 4 pkt g Statutu Trybunału dla Rwandy, Art. 21 ust. 4 pkt g Statutu Trybunału dla byłej Jugosławii

Prawo do nieskładania wyjaśnień na swoją niekorzyść oraz do nieprzyznawania się do winy należy rozumieć w sposób szeroki. Nie wolno stosować przymusu, czy to pośrednio czy bezpośrednio, fizycznego bądź psychicznego. Przymus obejmuje tortury i inne okrutne, nieludzkie bądź poniżające traktowanie, ale się do nich nie ogranicza.

Komitet Praw Człowieka stwierdził, że zakaz składania wyjaśnień pod przymusem wymaga: „braku jakiegokolwiek, czy to pośredniego czy bezpośredniego, fizycznego czy psychicznego nacisku na oskarżonego ze strony organów prowadzących dochodzenie w celu uzyskania jego przyznania się do winy”.³⁴⁸

Zakazane techniki przesłuchiwania obejmują poniżanie seksualne, „podtapianie wodą”, skuwanie metodą „krótkich kajdan”, wywoływanie stresu oraz wykorzystywanie występującej u oskarżonego fobii w celu sprowokowania u niego strachu.³⁴⁹ Zabrania się również zasłaniania oczu oraz zakrywania twarzy oraz długotrwałego odtwarzania głośnej muzyki, pozbawiania snu, stosowania gróźb, w tym nawiązujących do tortur i śmierci, gwałtownego potrząsania, wychładzania zimnym powietrzem, rażenia prądem elektrycznym, poduszania plastikowymi torbami, bicia, wykręcania palców i wrywania paznokci, przypalania papierosami oraz zmuszania do jedzenia odchodów i picia moczu.³⁵⁰

Inne formy przymusu obejmują techniki przesłuchania mające na celu naruszenie wrażliwości osobistej, kulturowej lub religijnej.³⁵¹

Warunki pozbawienia wolności, które mają na celu „przełamanie oporu” również stanowią formę przymusu. Tak samo długotrwałe osadzenie w odosobnieniu (*incommunicado*) czy tajne więzienia naruszają zakaz tortur lub innego złego traktowania i stanowią formy zabronionego przymusu.³⁵² Co więcej, Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce stanowią, że „wszelkie wyjaśnienia lub przyznanie się do winy podczas osadzenia w odosobnieniu (*incommunicado*) zostaną uznane za uzyskane pod przymusem i tym samym niedozwolone”.^a Przetrzywanie osoby przed rozprawą w celi izolacyjnej stanowi formę przymusu, a gdy stosuje się je w celu uzyskania informacji lub przyznania do winy, stanowi wówczas tortury lub inny rodzaj złego traktowania.³⁵³

Po przeprowadzeniu analizy peruwiańskiego ustawodawstwa antyterrorystycznego, które zezwala na osadzenie w odosobnieniu (*incommunicado*) przez 15 dni, Komisja Międzyamerykańska uznała, że prawo to „stworzyło warunki dla regularnych tortur osób podejrzanych o popełnienie aktów terrorystycznych”.³⁵⁴

Inne techniki, które naruszają prawa osób pozbawionych wolności, obejmują zabieranie ubrań bądź produktów higieny osobistej, przetrzymywanie w ciągle oświetlonej celi lub pozbawienie doznań sensorycznych.³⁵⁵

^a Sekcja N(6)(d)(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

348 HRC, Komentarz Ogólny nr 32, §41, 60.

349 Uwagi końcowe CAT USA, UN Doc. CAT/C/USA/CO/2 (2006) §24.

350 Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/56/156 (2001) §39(f); Standardy CPT, 12. Sprawozdanie Ogólne CPT/Inf (2002) 15 §38; Uwagi końcowe CAT: Izrael, UN Doc. CAT/C/SR.297/Add.1 (1997)§§5, 8(a) i CAT/C/ISR/CO/4 (2009) §14, USA, UN Doc. CAT/C/USA/CO/2 (2006) §24; Uwagi końcowe HRC: USA, UN Doc. CCPR/C/USA/CO/3/Rev.1 (2006) §13; Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i walki z terroryzmem USA, UN Doc. A/HRC/6/17/Add.3 (2007), §§33–35, 61–62; Wspólny Raport Mechanizmów ONZ na temat zatrzymanych w Zatoce Guantanamo, UN Doc. E/CN.4/2006/120 (2006), §§46–52; Kaing Guek Eav alias Duch, Nadzwyczajne Izby Trybunału ds. Kambodży, wyrok, (26 lipca 2010), §360; *Gälgen przeciwko Niemcom (22978/05)* Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, (2010), §§90–91.

351 Wspólny Raport Mechanizmów ONZ na temat zatrzymanych w Zatoce Guantanamo, UN Doc. E/CN.4/2006/120 (2006) §60.

352 Wspólny Raport Mechanizmów ONZ na temat tajnych miejsc zatrzymań UN Doc. A/HRC/13/42 (2010), §§27–28, 292(f); Wspólny Raport Mechanizmów ONZ na temat zatrzymanych w Zatoce Guantanamo, UN Doc. E/CN.4/2006/120 (2006) §53; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/61/259 (2006) §56; Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i walki z terroryzmem, UN Doc. A/63/223 (2008) §§33, 45(d); *Asencios Lindo i inni przeciwko Peru* (11.182), Raport Komisji Międzyamerykańskiej 49/00 (2000) §103; HRC, Komentarz Ogólny nr 20, §11.

353 Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/66/268 (2011), §73, 85.

354 *Asencios Lindo i inni przeciwko Peru* (11.182), Komisja Międzyamerykańska, Raport 49/00 (2000) §103.

355 Wspólny Raport Mechanizmów ONZ na temat zatrzymanych w Zatoce Guantanamo, UN Doc. E/CN.4/2006/120 (2006) §53.

Europejski Trybunał Praw Człowieka wyjaśnił, że prawo do nieskładania wyjaśnień na swoją niekorzyść nie zakazuje władzom przeprowadzenia testu trzeźwości, pobrania próbki krwi czy moczu oraz tkanek do testów DNA jako dowodu przeciwko osobie podejrzanego. Aby jednak zapewnić zgodność z Europejską Konwencją Praw Człowieka, pobieranie takich próbek powinno wynikać z przepisów prawa, konieczność ich uzyskania musi być uzasadniona, a próbki muszą być pobierane z poszanowaniem praw podejrzanego. To samo dotyczy przeprowadzania analizy próbek głosu (z wyłączeniem wypowiedzi ujawniających udział w popełnieniu przestępstwa), nawet jeśli zostały uzyskane potajemnie.³⁵⁶

Zakaz udziału personelu medycznego w stosowaniu tortur lub innego złego traktowania obejmuje takie praktyki jak badanie osób pozbawionych wolności w celu określenia „ich zdolności do przesłuchania” oraz leczenie, aby mogli wytrzymać dalsze nadużycia.^{a 357}

Systemy wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, które w dużej mierze polegają na dowodach z przesłuchań, stwarzają warunki skłaniające urzędników prowadzących postępowanie przygotowawcze, często działających pod presją skuteczności, do stosowania przymusu fizycznego lub psychicznego.³⁵⁸ Systemy te dodatkowo zachęcają do stosowania przymusu, jeżeli ocena skuteczności pracownika wynika z ilości rozstrzygniętych spraw. Komitet Przeciwko Torturom wezwał do wprowadzenia zmian w celu wyeliminowania jakiegokolwiek motywacji w zakresie stosowania przymusu w celu przyznania się do winy przesłuchiwanego.³⁵⁹ Komitet Praw Człowieka oraz Europejski Komitet ds. zapobiegania torturom zaleciły państwom, aby w mniejszym stopniu opierały się na dowodach uzyskanych podczas przesłuchań, w czym pomoc może opracowanie innych technik śledczych, w tym metod naukowych.³⁶⁰ Specjalny Sprawozdawca ds. tortur oświadczył, że same wyjaśnienia złożone w trakcie przesłuchań nigdy nie powinny być wystarczającym dowodem do skazania; wymagane są także inne dowody na potwierdzenie winy³⁶¹ (**Rozdział 10 Prawo do humanitarnych warunków pozbawienia wolności i wolności od tortur oraz innych form złego traktowania, Rozdział 16 Prawo do nieznanawania na swoją niekorzyść i Rozdział 17 Wyłączenie dowodów uzyskanych z naruszeniem standardów międzynarodowych**).

9.4 PRAWO DO MILCZENIA

Prawo oskarżonego do zachowania milczenia na etapie postępowania przygotowawczego (oraz postępowania sądowego) jest nieodłącznym elementem zasady domniemania niewinności oraz ważną gwarancją prawa do nieskładania wyjaśnień na swoją niekorzyść. Podczas przesłuchania przez policję prawo to służy ochronie wolności wyboru podejrzanego, który może zdecydować, czy składać wyjaśnienia lub zachować milczenie. Prawo do milczenia jest szczególnie narażone na naruszenia podczas przesłuchania przez funkcjonariuszy organów ścigania.

Prawo do zachowania milczenia stanowi część wielu systemów prawa i zostało uznane za odrębne prawo w Zasadach sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Statucie MTK, i w Zasadach Rwandy oraz Zasadach Jugosłowiańskich.^b Choć nie zostało wprost zagwarantowane w MPPOiP i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, to jednak zostało wyinterpretowane z obu tych traktatów.

Komitet Praw Człowieka stwierdził, że „każdy aresztowany w związku z popełnieniem przestępstwa powinien zostać poinformowany o przysługującym mu prawie do milczenia

^a Zasady 2 i 4 Zasad etyki medycznej

^b Sekcja N(6)(d)(ii) zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Art. 55 ust.2 pkt b Statutu MTK, Zasada 42(A)(iii) Zasad Rwandy, Zasada 42 (A)(iii) Zasad Jugosłowiańskich

³⁵⁶ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Schmidt przeciwko Niemcom* (32352/02), Decyzja (2006), *Jalloh przeciwko Niemcom* (54810/00), Wielka Izba (2006) §§67-83, *P.G. i J.H. przeciwko Wielkiej Brytanii* (44787/98), (2001) §80.

³⁵⁷ Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. *A/56/156* (2001) §39(I).

³⁵⁸ 12. Sprawozdanie Ogólne *CPT/Inf* (2002) 15 §35.

³⁵⁹ Uwagi końcowe CAT: *Kazachstan*, UN Doc. *CAT/C/KAZ/CO/2* (2008) §7(c), *Federacja Rosyjska*, UN Doc. *CAT/C/CR/28/4* (2002) §6(b).

³⁶⁰ Uwagi końcowe HRC: *Japonia*, UN Doc. *CCPR/C/JPN/CO/5* (2008) §19; Standardy CPT, 12. Sprawozdanie Ogólne *CPT/Inf* (2002) 15 §35.

³⁶¹ Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. *A/HRC/13/39/Add.5* (2010) §§100-101; Rezolucja Rady Praw Człowieka *13/19*, (2010) §7.

^a Prawo do tłumacza przewidziane wprost na etapie postępowania przygotowawczego: Art. 16 ust. 8 Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Art. 16 ust. 4 Karty Arabskiej, Zasada 14 Zbioru zasad, Wytyczna 3 §43(f) Zasad pomocy prawnej, Sekcja N(4) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada V Zasady w sprawie osób pozbawionych wolności Amerykach, Art. 55 ust. 1 pkt c Statutu MTK, Art. 17(e) Statutu Trybunału dla Rwandy, Art. 18(3) Statutu Trybunału dla byłej Jugosławii, Zasada 42(A)(ii) Zasad Rwandy, Zasada 42(A)(ii) Zasad Jugosłowiańskich. Prawo do tłumacza na etapie postępowania karnego i w sposób dorozumiany mające zastosowanie do postępowania przygotowawczego: Art. 14 ust. 3 pkt f MPPiP, Art. 40 ust. 2(vi) Konwencji o prawach dziecka, Art. 18(f) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Art. 8 ust. 2 pkt Konwencji Amerykańskiej, Art. 6 ust. 3 pkt Konwencji Europejskiej, Art. 26 ust. 2 Europejskiej Konwencji o pracownikach migrujących

^b Wytyczna 3 §43(f) Zasad pomocy prawnej, Art. 8 ust. 2 pkt a Konwencji Amerykańskiej, Sekcja N(4)(d) Zasad dotyczących uczciwego procesu sądowego w Afryce, Art. 67 Statutu MTK, Reguła 187 Reguła MTK dotyczących zasad procesowych i dowodowych, Art. 17(e) Statutu Trybunału dla Rwandy, Art. 18 ust. 3 Statutu Trybunału dla byłej Jugosławii

^c Art. 13 Konwencji o osobach niepełnosprawnych

podczas policyjnego przesłuchania, zgodnie z Art. 14, ust. 3 pkt g Paktu [MPPOiP]”.³⁶² Komitet Praw Człowieka wezwał, aby prawo do milczenia zostało przewidziane w przepisach prawa oraz było stosowane w praktyce.³⁶³

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że: „Nie ma wątpliwości, iż prawo do milczenia podczas przesłuchania przez policję i przywilej nieskładania wyjaśnień na swoją niekorzyść należą do ogólnie uznanych standardów międzynarodowych, które stanowią istotę koncepcji sprawiedliwego procesu zgodnie z art. 6 [Europejskiej Konwencji Praw Człowieka]”. Jednakże, w przeciwieństwie do Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce oraz Statutu MTK, Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że prawo do milczenia nie jest bezwarunkowe i, w niektórych okolicznościach, z milczenia oskarżonego podczas przesłuchania można wywieść negatywne wnioski w postępowaniu sądowym.³⁶⁴

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że prawo do milczenia jest naruszone, w przypadku gdy policja podstępem wymusiła wyjaśnienia lub inne obciążające oświadczenia. Chociaż podejrzany milczał podczas przesłuchania, w jego celi czekał specjalnie wyszkolony do uzyskiwania informacji policyjny informator. Wykorzystywanie przed sądem uzyskanych w ten sposób dowodów naruszyło prawo oskarżonego do sprawiedliwego procesu ³⁶⁵ (**Rozdział 16.2-16.2.1 na temat prawa do milczenia w trakcie rozprawy**).

9.5 PRAWO DO TŁUMACZA

Każda osoba, która nie rozumie języka używanego przez władze lub nie posługuje się nim, ma prawo do bezpłatnej pomocy tłumacza, po jej zatrzymaniu, a także w trakcie przesłuchania.^{a 366} Tłumacz powinien być niezależny od organów władzy.

Ponadto, należy zapewnić tłumaczenia najważniejszych dokumentów potrzebnych do zagwarantowania sprawiedliwego procesu,³⁶⁷ w tym protokołów, które oskarżony podpisuje. Jest to ważne nie tylko dla osób nieznających języka, ale także tych, które nie potrafią czytać w danym języku (nawet jeśli mówią w tym języku).^b Prawo do tłumaczenia ustnego i pisemnego musi uwzględniać zapewnienie odpowiednich narzędzi dla osób niepełnosprawnych, w tym niedowidzących lub niedosłyszących.^c

Komitet Praw Człowieka stwierdził naruszenie prawa do sprawiedliwego procesu, w przypadku gdy wyrok skazujący opierał się na przyznaniu się do winy przez oskarżonego, który nie miał niezależnego tłumacza; jeden z dwóch funkcjonariuszy policji obecnych podczas przesłuchania pełnił rolę tłumacza i zaprotokołował takie oświadczenie.³⁶⁸

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że prawa kobiety mówiącej po kurdyjsku, która przeciętnie znała język turecki, i nie potrafiła czytać ani pisać, zostały naruszone, bowiem w postępowaniu przygotowawczym była ona przesłuchiwana w języku tureckim, bez tłumacza oraz bez obecności adwokata³⁶⁹ (**Rozdziały 8.3.2 i 23**).

9.6 PROTOKOŁY Z PRZESŁUCHANIA

Sporządzanie protokołów ze wszystkich przesłuchań prowadzonych w postępowaniu przygotowawczym jest obowiązkowe.

³⁶² Uwagi końcowe HRC: *Francja*, UN Doc. CCPR/C/FRA/CO/4 (2008) §14.

³⁶³ Uwagi końcowe HRC: *Algieria*, UN Doc. CCPR/C/DZA/CO/3 (2007) §18.

³⁶⁴ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *John Murray przeciwko Wielkiej Brytanii* (18731/91), (1996) §§45, 47-58, ale *O'Halloran i Francis przeciwko Wielkiej Brytanii* (15809/02), (2007) §§43-63.

³⁶⁵ *Allan przeciwko Wielkiej Brytanii* (48539/99), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2002) §§50-53.

³⁶⁶ *Kamasinski przeciwko Austrii* (9783/82), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1989) §74.

³⁶⁷ *Luedicke, Belkacem i Koç przeciwko Niemcom* (6210/73, 6877/75, 7132/75), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1978) §48.

³⁶⁸ *Singaras przeciwko Sri Lance*, HRC, UN Doc. CCPR/C/81/D/1033/2001 (2004) §7.2.

³⁶⁹ *Saman przeciwko Turcji* (35292/05), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2011) §§31-37

Protokoły powinny zawierać: miejsce i datę przesłuchania; miejsce zatrzymania, jeśli dotyczy; czas rozpoczęcia i zakończenia każdej sesji przesłuchań, przerwy między sesjami (w tym czas odpoczynku); tożsamość funkcjonariuszy prowadzących przesłuchania i wszystkich obecnych osób oraz wszystkie wnioski osoby przesłuchiwanej. Protokoły powinny być dostępne dla osoby aresztowanej i jej adwokata^{a,370} (**Rozdziały 2.4 i 10.2.1**).

Protokoły z przesłuchań w formie elektronicznej są zalecane w Wytycznych z wyspy Robben oraz przez liczne instytucje i mechanizmy praw człowieka i wymagane przepisami proceduralnymi międzynarodowych trybunałów karnych.^{b,371} Celem protokołów jest ochrona oskarżonego przed złym traktowaniem oraz ochrona policji przed nieuzasadnionymi zarzutami złego traktowania. Europejski Komitet ds. zapobiegania torturom podkreślił znaczenie zapewnienia ciągłości rejestracji wszystkich osób obecnych w pokoju podczas przesłuchania (w drodze automatycznego rejestrowania czasu i daty)³⁷². Protokoły muszą być dostępne dla adwokata oskarżonego.³⁷³ Specjalny Sprawozdawca ds. tortur stwierdził, że dowody z przesłuchań, które nie zostały zaprotokołowane, należy wyłączyć z postępowania sądowego.³⁷⁴

Powyższa gwarancja powinna mieć zastosowanie do przesłuchiwanie przez wszystkich urzędników państwowych, w tym pracowników służb wywiadowczych, którzy przesłuchują oskarżonych o popełnienie przestępstw, nawet jeśli przesłuchanie odbywa się poza terytorium państwa.³⁷⁵

9.7 REGUŁY I PRAKTYKI DOTYCZĄCE PRZESŁUCHAŃ

Zasady dotyczące prowadzenia przesłuchań powinny być ujednoczone, sformalizowane i podane do publicznej wiadomości.³⁷⁶ Państwo jest zobowiązane do okresowego przeglądu zasad, metod oraz praktyk stosowanych przy przesłuchaniu.^c

Zasady powinny obejmować między innymi następujące zagadnienia: informowanie przesłuchiwanego o tożsamości wszystkich obecnych podczas przesłuchania (imię i nazwisko lub numer służbowy pracownika); dopuszczalny czas trwania przesłuchań, a także jednej sesji przesłuchania (oba powinny być ściśle określone); wymagany czas odpoczynku między sesjami i przerwy podczas sesji; miejsca, w których przesłuchania mogą się odbyć; oraz przesłuchanie osób będących pod wpływem narkotyków lub alkoholu.³⁷⁷

Powinno być możliwe zidentyfikowanie każdej osoby prowadzącej przesłuchanie.^d

Zgromadzenie Ogólne ONZ oraz międzynarodowe instytucje praw człowieka zwracają uwagę na obowiązek państw w zakresie przeprowadzania szkoleń na temat standardów praw człowieka dla osób zaangażowanych w przesłuchiwanie podejrzanych.³⁷⁸ Konwencja przeciwko torturom wymaga przeprowadzenia takiego szkolenia.^e

Prawo nie powinno karać wyłącznie osób, które bezprawnie używają siły, stosują groźby karalne lub inne zakazane metody, by wymusić przyznanie się do winy; przepisy prawa powinny przewidywać sankcje także wobec osób, które naruszają inne zasady przesłuchań, w tym obowiązujące terminy³⁷⁹ (**Rozdział 10 dotyczący zakazu stosowania tortur i innego złego traktowania**).

^a Zasada 23 Zbioru Zasad, Wytyczna 28 Wytycznych z wyspy Robben, Reguła 111(1) Reguła MTK dotyczących zasad procesowych i dowodowych; Wytyczna IV(4) Wytycznych RE w sprawie zwalczania bezkarności

^b Wytyczna 28 Wytycznych z wyspy Robben, Reguła 112 Reguła MTK dotyczących zasad procesowych i dowodowych, Zasada 43 Zasad Rwandy, Zasada 43 Zasad Jugosłowiańskich

^c Artykuł 11 Konwencji przeciwko torturom

^d Wytyczna IV(4) Wytycznych RE w sprawie zwalczania bezkarności

^e Art. 10 Konwencji przeciwko torturom

³⁷⁰ CPT 2nd General Report, CPT/Inf (92) 3, §39.

³⁷¹ Uwagi końcowe HRC: Japonia, UN Doc. CCPR/C/JPN/CO/5 (2008) §19, Węgry, UN Doc. CCPR/C/HUN/CO/5 (2010) §13; Uwagi końcowe CAT: Francja, UN Doc. CAT/C/FRA/CO/4-6 (2010) §23, Izrael, UN Doc. CAT/C/ISR/CO/4 (2009) §16; 12. Sprawozdanie Ogólne CPT/Inf (2002) 15 §36.

³⁷² CPT: (Turcja), CPT/Inf (2011) 13 §33, (Irlandia), CPT/Inf (2011) 3 §18.

³⁷³ Uwagi końcowe CAT: Algieria, UN Doc. CAT/C/DZA/CO/3 (2008) §5

³⁷⁴ Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/56/156 (2001) §39(f).

³⁷⁵ Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, UN Doc. A/HRC/14/46 (2010), Praktyka 29 i §43; Uwagi końcowe CAT: USA, UN Doc. CAT/C/USA/CO/2 (2006) §16.

³⁷⁶ Standardy CPT, 2-gi Raport Generalny CPT, CPT/Inf (92)3 §39, Uwagi końcowe CAT: Kazachstan, UN Doc. CAT/C/KAZ/CO/2 (2008) §11, Litwa, UN Doc. CAT/C/LIT/CO/2 (2003) §7(h), Grecja, UN Doc. CAT/C/GR/33/2 (2004) §6(e), USA, UN Doc. CAT/C/USA/CO/2 (2006) §§19, 24.

³⁷⁷ Standardy CPT, 2. Sprawozdanie Ogólne CPT, CPT/Inf (92) 3 §39; Uwagi końcowe HRC: Japonia, UN Doc. CCPR/C/JPN/CO/5 (2008) §19.

³⁷⁸ Zgromadzenie Ogólne ONZ rezolucja 65/205, §8; Rezolucja Komisji Praw Człowieka 2005/39, §14; 12. Sprawozdanie Ogólne CPT, CPT/Inf (2002) 15, §34.

³⁷⁹ Uwagi końcowe CAT: Macedonia/była Jugosławia, UN Doc. A/54/44 (1999) §110(b), Japonia, UN Doc. CAT/C/JPN/CO/1 (2007) §16.

ROZDZIAŁ 10

PRAWO DO HUMANITARNYCH WARUNKÓW POZBAWIENIA WOLNOŚCI I WOLNOŚCI OD TORTUR ORAZ INNYCH FORM ZŁEGO TRAKTOWANIA

Każda osoba pozbawiona wolności ma prawo być przetrzymywana w warunkach, które gwarantują poszanowanie godności człowieka. Nikt nie może być poddawany torturom ani innym formom złego traktowania bez względu na okoliczności. Warunki pozbawienia wolności, które bezpodstawnie utrudniają oskarżonym przygotowywanie obrony, naruszają ich prawo do rzetelnego procesu.

- 10.1 Prawo do humanitarnych warunków aresztowania i uwięzienia
- 10.2 Miejsce pozbawienia wolności
 - 10.2.1 Dokumentacja pozbawienia wolności
- 10.3 Prawo do humanitarnych warunków pozbawienia wolności
- 10.4 Prawo do zdrowia
- 10.5 Prawo do wolności od dyskryminacji
- 10.6 Kobiety pozbawione wolności
- 10.7 Dodatkowe gwarancje dla osób pozostających w areszcie tymczasowym
- 10.8 Środki dyscyplinarne
- 10.9 Cella izolacyjna
- 10.10 Prawo do wolności od tortur i innych form złego traktowania
 - 10.10.1 Wykorzystywanie seksualne
 - 10.10.2 Użycie siły
 - 10.10.3 Środki i metody ograniczania swobody ruchu
 - 10.10.4 Kontrole osobiste
- 10.11 Obowiązek wszczęcia postępowania, prawo do środka odwoławczego i odszkodowania

10.1 PRAWO DO HUMANITARNYCH WARUNKÓW ARESZTOWANIA I UWIEZIENIA

Państwa muszą zapewnić, aby wszystkie osoby pozbawione wolności były traktowane z poszanowaniem wrodzonej godności oraz żeby nie były poddawane torturom lub innym okrutnym, nieludzkim lub poniżającym formom traktowania lub karania.

Z uwzględnieniem proporcjonalnych dolegliwości wynikających z pozbawienia wolności jako takiego, należy respektować i zapewnić przestrzeganie praw człowieka wobec aresztowanych i więźniów.^a Wszelkie ograniczenia praw osób aresztowanych i więźniów w zakresie prawa do życia prywatnego i rodzinnego, swobody wypowiedzi lub manifestowania przekonań religijnych lub innych powinny być określone przepisami prawa i muszą być konieczne oraz proporcjonalne do uzasadnionego celu, który jest zgodny ze standardami międzynarodowymi.^{b 380}

Obowiązki państw w zakresie zapewnienia praw osobom pozbawionym wolności mają zastosowanie do wszystkich aresztowanych i więźniów bez wyjątków - niezależnie od

^a Zasada 5 Podstawowych Zasad w Zakresie Postępowania z Więźniami, Reguła VIII Zasady w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguła 2 Europejskich Reguł Więziennych

^b Zasady VIII, XV-XI Zasady w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguła 3 Europejskich Reguł Więziennych

narodowości lub statusu imigracyjnego,³⁸¹ a także niezależnie od tego, czy dana osoba jest pozbawiona wolności na terytorium danego państwa, czy w innym miejscu, które znajduje się pod jurysdykcją tego państwa³⁸² (**Rozdział 32.1.2 dotyczący eksterytorialnego stosowania zobowiązań w zakresie praw człowieka**).

Obowiązki państw w zakresie zapewnienia praw osobom pozbawionym wolności mają również zastosowanie do prywatnych aresztów i więzień.^a To państwa ponoszą odpowiedzialność, gdy prywatni pracownicy ochrony przekraczają swoje uprawnienia lub naruszają udzielone instrukcje.³⁸³

Policja i pracownicy aresztów i więzień muszą odbywać szkolenia dotyczące międzynarodowych standardów w zakresie praw człowieka, w tym dotyczących użycia siły i środków przymusu bezpośredniego. Państwa muszą zadbać, by szkolenia i instrukcje dla wszystkich osób zaangażowanych w pozbawianie wolności i przesłuchiwanie lub pracujących z osobami pozbawionymi wolności, obejmowały swym zakresem tematycznym zakaz tortur i innych form złego traktowania.³⁸⁴ Funkcjonariusze organów ścigania i inni, w tym lekarze, prawnicy i sędziowie powinni być przeszkoleni w zakresie rozpoznawania wszelkich form tortur i złego traktowania i zapobiegania im.³⁸⁵ Należy ich także dodatkowo przeszkolić, tak aby umieli rozpoznawać i zaspokajać szczególne potrzeby grup takich jak cudzoziemcy, kobiety, dzieci, osoby niepełnosprawne lub psychicznie chore.^b

Wszystkie miejsca pozbawienia wolności (w tym obiekty prywatne), muszą być monitorowane przez organy niezależne od organu nadzorującego pozbawienie wolności.^c³⁸⁶ Wizyty i inspekcje powinny być regularne i nieograniczone, a monitorujący powinni mieć możliwość osobistego i dyskretnego przeprowadzania rozmowy ze wszystkimi więźniami, a także sprawdzenia prowadzonych rejestrów.^d³⁸⁷

Muszą istnieć dostępne i niezależne mechanizmy, do których osoby pozbawione wolności mogą składać skargi dotyczące ich traktowania podczas pozbawienia wolności, a przepisy prawa krajowego muszą przyznawać im prawo składania takich skarg^e³⁸⁸ (**Rozdział 10.11 Obowiązek wszczęcia postępowania, prawo do środka odwoławczego i odszkodowania oraz Rozdział 6**).

Warunki pozbawienia wolności nie mogą bezpodstawnie ingerować w prawo i zdolność oskarżonych do przygotowania i przedstawienia obrony.

10.2 MIEJSCE POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Osoby pozbawione wolności należy przetrzymywać tylko w miejscu, które zostało oficjalnie przeznaczone na ten cel.^f³⁸⁹

^a Reguła 88 Europejskich Reguł Więziennych

^b Art. 10 i 11 Konwencji przeciwko torturom, Art. 7 Międzyamerykańskiej Konwencji przeciwko torturom, Reguły 33-35 Reguł z Bangkoku, Wytyczne 45-46 Wytycznych z wyspy Robben, Zasada XX Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguły 66 i 81 Europejskich Reguł Więziennych

^c Między innymi Art. 17(2)(e) Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Protokół Dodatkowy do Konwencji przeciwko torturom, Art. 2 Europejskiej Konwencji o zapobieganiu torturom, Zasada 29 Zbioru Zasad, Wytyczne 41-42 Wytycznych z wyspy Robben, Sekcja M(8)(a) Zasad sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada XXIV Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguły 9 i 92-93 Europejskich Reguł Więziennych

^d Art. 12, 14-15, 19-21 Protokołu Dodatkowego do Konwencji przeciwko torturom, Art. 8 Europejskiej Konwencji o zapobieganiu torturom, Sekcja M(8) Zasad Sprawiedliwego Procesu w Afryce, Zasada XXIV Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^e Zasada 33 Zbioru Zasad, Wytyczne 17 i 40 Wytycznych z wyspy Robben, Sekcja M(7)(g)-(h) Zasad Sprawiedliwego Procesu w Afryce, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguła 70 Europejskich Reguł Więziennych, Zasada 44 Zalecenia Rady Europy w sprawie przetrzymywania w areszcie

^f Art. 17(2)(c) Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Artykuł XI Międzyamerykańskiej Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Art. 10(1) Deklaracji o zaginięciach, Sekcja M(6)(a) Zasad Sprawiedliwego Procesu w Afryce, Zasada III(1) Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

³⁸¹ HRC, Komentarz Ogólny nr 15.

³⁸² HRC, Komentarz Ogólny nr 31, §10; CAT, Komentarz Ogólny nr 2, §16; *Prawne konsekwencje budowy muru* na terytorium okupowanej Palestyny, Opinia doradcza MTS (2004), §111; Uwagi końcowe CAT: USA, UN Doc. CAT/C/USA/CO/2 (2006) §15; *Al-Skeini przeciwko Wielkiej Brytanii* (55721/07), Wielka Izba Trybunału Europejskiego (2011) §149; Raport Komisji Międzyamerykańskiej w sprawie terroryzmu i praw człowieka (2002), Sekcja II(B) §44.

³⁸³ CAT, Komentarz Ogólny nr 2, §17; Komisja Prawa Międzynarodowego, Artykuły 5 i 7 Artykułów o odpowiedzialności państw za czyny międzynarodowo bezprawne, (2001) rekomendowane rządowi przez rezolucję 65/19 Zgromadzenia Ogólnego ONZ; *Cabal i Pasini Bertran przeciwko Australii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/78/D/1020/2001 (2003) §7.2, Uwagi końcowe HRC: Nowa Zelandia, UN Doc. CCPR/C/NZL/CO/5 (2010) §11.

³⁸⁴ HRC, Komentarz Ogólny nr 20, §10; 2. Sprawozdanie Ogólne CPT, CPT/Inf (92) 3, §59.

³⁸⁵ CAT Komentarz Ogólny nr 2, §25, Uwagi końcowe CAT: Burundi, UN Doc. CAT/C/BDI/CO/1 (2006) §16, Estonia, UN Doc. CAT/C/CR/29/5 (2002) §6(b).

³⁸⁶ CAT, Komentarz Ogólny nr 2, §13; Rezolucja Rady Praw Człowieka 21/4 (2012) §18(a).

³⁸⁷ SPT: Honduras, UN Doc. CAT/OP/HND/3 (2013) §§25-26.

³⁸⁸ HRC, Komentarz Ogólny nr 20, §14; CAT, Komentarz Ogólny nr 2, §13; Rezolucja Rady Praw Człowieka 21/4 §18(a); Uwagi końcowe KPC: Kenia, UN Doc. CCPR/CO/83/KEN (2005) §18; *Michejew przeciwko Rosji* (77617/01), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2006) §140.

³⁸⁹ HRC, Komentarz Ogólny nr 20, §11; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. E/CN.4/2003/68 (2002) §26(e); *Bitijewa i X przeciwko Federacji Rosyjskiej* (57953/00, 37392/03), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2007) §118.

^a Art. 17(1) Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Wytyczna 23 Wytycznych z wyspy Robben

^b Zasada 20 Zbioru Zasad, Reguła 4 Reguł z Bangkoku, Zasada IX (4) Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Zasada 17 Europejskich Reguł Więziennych

^c Art. 17 ust. 3 i Art. 18 Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Artykuł XI Międzyamerykańskiej Konwencji o zaginięciach, Zasada 12 Zbioru Zasad, Wytyczna 30 Wytycznych z wyspy Robben, Reguła 7 Wzorcowych reguł minimalnych, Sekcja M(6)(b-d) Zasad Sprawiedliwego Procesu w Afryce, Zasada IX(2) Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguła 15 Europejskich Reguł Więziennych

Państwa muszą dopilnować, aby nikt nie był potajemnie przetrzymywany,^a czy to w oficjalnych miejscach zatrzymań czy innych miejscach, w tym na statkach, w hotelach lub prywatnych rezydencjach.³⁹⁰ Obowiązek ten odnosi się zarówno do terytorium państwa, jak i do innych miejsc znajdujących się pod jego jurysdykcją. Członkowie rodziny lub inne osoby trzecie muszą zostać powiadomione o fakcie i miejscu pozbawienia wolności, a także o wszelkich zmianach adresu osadzenia. Osoby pozbawione wolności mają prawo dostępu do sądu; zarówno aresztowani, jak i więźniowie mają prawo kontaktu ze światem zewnętrznym, w szczególności ze swoimi rodzinami i adwokatami, mają oni także prawo dostępu do odpowiedniej opieki zdrowotnej. **(Rozdziały 2, 3, 4, 5 i 6)**

Jako zabezpieczenie przed złym traktowaniem, pierwsze przesłuchanie przed sądem albo urzędnikiem sądowym powinno oznaczać koniec pobytu w areszcie policyjnym. Jeśli zatrzymany nie zostanie zwolniony, powinien zostać przeniesiony do miejsca (tymczasowego) pozbawienia wolności, które nie znajduje się pod kontrolą organów prowadzących postępowanie przygotowawcze **(Rozdział 5.1)**.

Miejsce pozbawienia wolności powinno znajdować się jak najbliżej domu osoby pozbawionej wolności, celem ułatwienia wizyt adwokata i rodziny^b **(Rozdział 3 i Rozdział 4.4)**. Organy państwowe powinny dopilnować, żeby kobiety w całym kraju były osadzone w bezpiecznych i przystosowanych do tego miejscach.³⁹²

Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu wyraził obawę co do rozmieszczenia osób aresztowanych w związku z przestępstwami związanymi z terroryzmem w odległych częściach Hiszpanii. Stwarzało to problemy w przygotowywaniu obrony przez te osoby i znaczne obciążenie ekonomiczne dla odwiedzających członków rodziny.³⁹³

10.2.1 DOKUMENTACJA POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Organy władzy państwowej muszą prowadzić aktualną dokumentację dotyczącą wszystkich osób pozbawionych wolności, w każdym miejscu zatrzymania i centralnie.³⁹⁴ Informacje te muszą być udostępniane osobom mającym w tym uzasadniony interes, takim jak aresztowany, jego adwokat i osoby bliskie, organy sądowe i inne właściwe organy oraz krajowe lub międzynarodowe instytucje lub mechanizmy ochrony praw człowieka.^c W ramach prowadzenia omawianej dokumentacji należy przestrzegać prawa do prywatności pozbawionych wolności dzieci **(Rozdział 27.6.9)**.

Dokumentacja musi zawierać:

- tożsamość osoby pozbawionej wolności,
- miejsce i datę pozbawienia wolności,
- organ, który wydał postanowienie w przedmiocie pozbawienia wolności i podstawę prawną,
- miejsce, w którym osoba jest przetrzymywana oraz datę i godzinę przyjęcia,
- organ odpowiedzialny za dane miejsce zatrzymań,
- datę poinformowania rodziny,
- stan zdrowia osoby pozbawionej wolności,
- datę i godzinę postawienia przed sądem,
- datę i godzinę zwolnienia lub przeniesienia do innego miejsca; nazwę nowego miejsca zatrzymania oraz organ odpowiedzialny za przeniesienie.³⁹⁵

³⁹⁰ *El-Masri przeciwko byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii* (39630/09), Wielka Izba Trybunału Europejskiego (2012) §§200-204, 230-241; *Wspólny Raport Mechanizmów ONZ na temat tajnych miejsc zatrzymań*, UN Doc. A/HRC/13/42 (2010) §§17-35; Uwagi końcowe CAT: *USA*, UN Doc. CAT/C/USA/CO/2 (2006) §17, *Syria*, UN Doc. CAT/C/SYR/CO/1 (2010) §15, *Izrael*, UN Doc. CAT/C/ISR/CO/4 (2009) §26; Zgromadzenia Ogólnego ONZ, rezolucja 65/205 §21.

³⁹¹ Komitet Ministrów Rady Europy Zalecenie (2012) 12, §16.

³⁹² 10. Sprawozdanie Ogólne CPT CPT/Inf (2000) 13, §21.

³⁹³ Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, *Hiszpania*, UN Doc. A/HRC/10/3/Add.2 (2008) §20.

³⁹⁴ Uwagi końcowe HRC: *Algieria*, UN Doc. CCPR/C/DZA/CO/3 (2007) §11; Uwagi końcowe CAT: *Egipt*, UN Doc. A/54/44 (1999) §213, *Kamerun*, UN Doc. CAT/C/CR/31/6 (2003) §§5(e), 9(d), *USA*, UN Doc. CAT/C/USA/CO/2 (2006) §16; Uwagi końcowe SPT: *Szwecja*, UN Doc. CAT/OP/SWE/1 (2008) §91; Rezolucja Rady Praw Człowieka 21/4 §18(a); HRC, *Komentarz Ogólny nr 20*, §11; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/HRC/13/39 (2010) §51.

³⁹⁵ Uwagi końcowe CAT: *Nikaragua*, UN Doc. CAT/C/NIC/CO/1 (2009) §20, *USA*, UN Doc. CAT/C/USA/CO/2 (2006) §16, *Tadżykistan*, UN Doc. CAT/C/TJK/CO/1 (2006) §7; SPT: *Paragwaj*, UN Doc. CAT/OP/PRY/1 (2010) §74, *Malediwy*, UN Doc. CAT/OP/MDV/1 (2009) §117; WGAD, UN Doc. A/HRC/7/4 (2008) §§73, 84.

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że zaniechanie prowadzenia odpowiedniej dokumentacji dotyczącej osoby pozbawionej wolności, w tym obejmującej informacje na temat miejsca, czasu i podstawy pozbawienia wolności, narusza prawo jednostki do wolności i bezpieczeństwa osobistego.³⁹⁶

Prowadzenie dokumentacji powinno rozpoczynać się z momentem rzeczywistego pozbawienia wolności³⁹⁷ (**Rozdział 2.4 Prawo do pouczenia w zrozumiałym języku i Rozdział 9.6 Protokoły z przesłuchania**).

10.3 PRAWO DO HUMANITARNYCH WARUNKÓW POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Wszystkie osoby pozbawione wolności muszą być traktowane w sposób humanitarny i z poszanowaniem wrodzonej godności osoby ludzkiej.^a W Amerykańskiej Konwencji i Karcie Arabskiej przewidziano wprost, że prawo do humanitarnego traktowania nie podlega uchyleniu.^b Prawo to jest zasadą prawa międzynarodowego i ma zastosowanie zawsze, we wszystkich okolicznościach, w tym w stanach nadzwyczajnych.³⁹⁸

Obowiązek humanitarnego traktowania osób pozbawionych wolności i poszanowania ich godności jest ogólnie obowiązującą zasadą, która nie zależy od posiadania środków materialnych^c i musi być stosowana bez wyjątków.³⁹⁹

Komitet Praw Człowieka odniósł się do ścisłego związku między zobowiązaniem do humanitarnego traktowania a zakazem okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania, określonego odpowiednio w artykułach 10 i 7 MPPOiP.⁴⁰⁰ Warunki pozbawienia wolności, które naruszają art. 10, mogą być jednocześnie sprzeczne z art. 7 MPPOiP.

Pozbawienie wolności sprawia, że jednostki stają się bezbronne i realizacja ich zasadniczych potrzeb jest uzależniona od władz. Państwa zobowiązane są zapewnić, aby osoby pozbawione wolności miały dostęp do artykułów pierwszej potrzeby i usług, które zaspokajają podstawowe potrzeby, w tym wystarczających i odpowiednich środków spożywczych, pralni i sanitariatów, pościeli, odzieży, opieki zdrowotnej, światła naturalnego, rekreacji, ćwiczeń fizycznych, możliwości praktyk religijnych, a także komunikacji z innymi, w tym ze światem zewnętrznym.^{d 401}

To zobowiązanie wymaga od państw gwarancji, aby warunki w aresztach policyjnych, gdzie pobyt jest zasadniczo krótki (**Rozdział 5.1**), spełniały podstawowe wymogi, w tym w zakresie wystarczającej przestrzeni, oświetlenia i wentylacji, żywności, urządzeń sanitarnych, a dla osób przebywających na noc powinien być zapewniony czysty materac i koce.⁴⁰²

Ciasne i niehigieniczne warunki zakwaterowania oraz brak prywatności w miejscu pozbawienia wolności mogą być równoznaczne z nieludzkim lub poniżającym traktowaniem.⁴⁰³ Państwa powinny podjąć działania mające na celu zmniejszenie przeludnienia, w tym poprzez rozważenie alternatyw dla aresztowania i więzienia^{e 404} (**Rozdziały 5.4.1 i 25.2**).

W celu dokonania oceny warunków pozbawienia wolności, Europejski Trybunał Praw Człowieka bierze pod uwagę skutki, jakie one łącznie wywierają dla osoby pozbawionej

^a Artykuł 10 MPPOiP, Artykuł 17(1) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 5 Afrykańskiej Karty, Artykuł 5 Amerykańskiej Konwencji, Artykuł 20 ust. 1 Karty Arabskiej, Zasada 1 Podstawowych Zasad w Zakresie Postępowania z Więźniami, Zasada 1 Zbioru Zasad, Sekcja M (7) Zasad Sprawiedliwego Procesu w Afryce, Artykuł XXV Amerykańskiej Deklaracji, Zasada I Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguły 1 i 72.1 Europejskich Reguł Więziennych

^b Art. 27(2) Amerykańskiej Konwencji, Art. 4(2) Karty Arabskiej, Zasada I Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^c Reguła 4 Europejskich Reguł Więziennych

^d Zasady 9-22 i 37-42 Wzorcowych reguł minimalnych, Zasady 19 i 28 Zbioru Zasad, Reguły 5-6, 10-17, 26-28, 48, 54 Reguł z Bangkoku, Zasady XI-XVIII Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguły 18-29 i 39-48 Europejskich Reguł Więziennych; Wytyczna 33 Wytycznych z wyspy Robben

^e Zasada XVII Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

³⁹⁶ Europejski Trybunał: *Çakici przeciwko Turcji* (23657/94), Wielka Izba (1999) §§105-107, *Orhan przeciwko Turcji* (25656/94), (2002) §§371-375, *Ahmet Özkan i inni przeciwko Turcji* (21689/93), (2004) §§371-372.

³⁹⁷ Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/HRC/13/39/Add.5 (2010) §87; Uwagi końcowe CAT: *Turcja*, UN Doc. CAT/C/CR/30/5 (2003) §7 lit (e), *Ukraina*, UN Doc. CAT/C/UKR/CO/5 (2007) §9; Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, *Tunezja*, UN Doc. A/HRC/16/51/add.2 (2010) §§23, 62.

³⁹⁸ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §13(a); HRC Komentarz Ogólny nr 20 §3.

³⁹⁹ HRC Komentarz Ogólny nr 21, §4.

⁴⁰⁰ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §13(a).

⁴⁰¹ Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/64/215 (2009) §55; 2. *Sprawozdanie Ogólne* CPT, CPT/Inf (92) 3, §46-51.

⁴⁰² 2. *Sprawozdanie Ogólne* CPT, CPT/Inf (92) 3, §42.

⁴⁰³ *Weerawansa przeciwko Sri Lance*, HRC, UN Doc. CCPR/C/95/D/1406/2005 (2009) §§2.5 i 7.4.

⁴⁰⁴ Uwagi końcowe HRC: *Botswana*, UN Doc. CCPR/C/BWA/CO/1 (2008) §17, *Tanzania*, UN Doc. CCPR/C/TZA/CO/4 (2009) §19, *Ukraina*, UN Doc. CCPR/C/UKR/CO/6 (2006) §11; Uwagi końcowe CAT: *Węgry*, UN Doc. CAT/C/HUN/CO/4 (2006) §13.

^a Art. 12 MPPGSIK, Artykuł 16 Karty Afrykańskiej, Artykuł 39 Karty Arabskiej, Artykuł 10 Protokołu Dodatkowego do Amerykańskiej Konwencji Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, Zasada X Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach; Część I (11) i Art. 11 Zrewidowanej Europejskiej Karty Społecznej

^b Art. 6 Kodeksu Postępowania Funkcjonariuszy Porządku Prawnego, Zasada X Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Art. 39 Europejskich Reguł Więziennych, Rozporządzenie 103 MTK; Wytyczna 31 Wytycznych z wyspy Robben

^c Zasada 24 Zbioru Zasad, Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^d Zasada 9 Podstawowych Zasad w Zakresie Postępowania z Więźniami, Reguła 40 Europejskich Reguł Więziennych, Zasada X Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^e Reguła 22 Wzorcowych reguł minimalnych, Zasada X Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguły 40–41 Europejskich Reguł Więziennych; Reguły 10–18 Reguł z Bangkoku

^f Reguła 10 (1) Reguł z Bangkoku, Sekcja M (7)(c) Zasad Dotyczących Sprawiedliwego Procesu w Afryce

wolności.⁴⁰⁵ Brak przestrzeni osobistej może być tak skrajny, że sam w sobie będzie uzasadniał stwierdzenie, że doszło do poniżającego traktowania.⁴⁰⁶ W połączeniu z innymi czynnikami, takimi jak brak prywatności, wentylacji, światła dziennego lub spacerów na świeżym powietrzu, brak przestrzeni osobistej może być równoznaczny z poniżającym traktowaniem.⁴⁰⁷

Europejski Komitet ds. zapobiegania torturom uznał, że 7m² to minimalny rozsądny rozmiar pojedynczej celi, zaś 4m² powinny minimalnie przysługiwać jednej osobie w celi wieloosobowej.⁴⁰⁸

10.4 PRAWO DO ZDROWIA

Każdy, w tym osoba pozbawiona wolności, ma prawo do zachowania zdrowia fizycznego i psychicznego na jak najwyższym poziomie.^{a 409} Prawo do zdrowia rozciąga się nie tylko na odpowiednią opiekę zdrowotną zapewnioną we właściwym czasie, ale także na fundamentalne czynniki determinujące zdrowie, takie jak odpowiednie jedzenie, woda i toaleta.⁴¹⁰

Władze służby więziennej i funkcjonariusze organów ścigania są odpowiedzialni za ochronę zdrowia osób pozbawionych wolności.^b Opieka zdrowotna powinna być bezpłatna.^{c 411}

Osoby pozbawione wolności powinny otrzymywać opiekę zdrowotną porównywalną z tą dostępną dla osób z zewnątrz i muszą mieć dostęp do usług zdrowotnych dostępnych w kraju bez dyskryminacji, w tym ze względu na ich sytuację prawną lub status.^{d 412} Usługi zdrowotne w ośrodkach penitencjarnych powinny obejmować opiekę medyczną, psychiatryczną i dentystryczną oraz powinny być zorganizowane w ścisłym powiązaniu z usługami zdrowotnymi dostępnymi powszechnie w kraju.^{e 413} Opieka zdrowotna musi obejmować także powszechnie dostępne usługi zdrowotne wynikające z płci.^f

Obowiązki państwa w odniesieniu do więźniów obejmują profilaktykę, badania kontrolne i leczenie. Władze są zobowiązane nie tylko do zapewnienia tych usług, ale także odpowiednich warunków osadzenia, edukacji zdrowotnej oraz informacji dla osób aresztowanych i więźniów i personelu.⁴¹⁴

Brak dostępu do odpowiedniej opieki zdrowotnej stanowi naruszenie prawa do poszanowania godności⁴¹⁵ i zdrowia⁴¹⁶, a także zakazu niehumanitarnego lub poniżającego traktowania.

W wielu przypadkach Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że niezapewnienie odpowiedniej opieki zdrowotnej stanowi naruszenie prawa do wolności od niehumanitarnego lub poniżającego traktowania.⁴¹⁷ Trybunał orzekł, że niezapewnienie odpowiedniej opieki osobom pozbawionym wolności, które są zakażone HIV, cierpią na AIDS lub gruźlicę, narusza Konwencję Europejską.⁴¹⁸

⁴⁰⁵ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Dougou przeciwko Grecji* (40907/98), (2001) §46, *Gavazov przeciwko Bułgarii* (54659/00), (2008) §§103-116.

⁴⁰⁶ *Kalashnikov przeciwko Rosji* (47095/99) Europejski Trybunał Praw Człowieka (2002) §97.

⁴⁰⁷ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Triepaszkin przeciwko Rosji* (36898/03), (2007) §§93-95, *Karalevičius przeciwko Litwie* (53254/99), (2005) §36.

⁴⁰⁸ 2. Sprawozdanie Ogólne CPT, CPT/Inf (92) 3, §43, CPT: Gruzja: CPT/Inf (2010) 27, Załącznik I.

⁴⁰⁹ CESCR Komentarz Ogólny nr 14, §§34, 4, 11, 43 i 44.

⁴¹⁰ 3. Sprawozdanie Ogólne CPT, CPT/Inf (93) 12, §53.

⁴¹¹ Uwagi końcowe CAT: *Kamerun*, UN Doc. CAT/C/CR/31/6 (2004) §§4b, 8d.

⁴¹² 3. Sprawozdanie Ogólne CPT, CPT/Inf (93) 12, §31. Rada Europy *Zalecenie Rec (2012) 12*, Zasada 31 załącznika dotyczącego więźniów cudzoziemców.

⁴¹³ 3. Sprawozdanie Ogólne CPT, CPT/Inf (93) 12, §§35, 38, 41.

⁴¹⁴ Uwagi końcowe CAT: *Ukraina* UN Doc. CAT/C/UKR/CO/5 (2007) §25; 11. Sprawozdanie Ogólne CPT, CPT/Inf (2001) 16, §31, 3. Sprawozdanie Ogólne CPT, CPT/Inf (93) 12, §52-56.

⁴¹⁵ *Engo przeciwko Kamerunowi*, KPC, UN Doc. CCPR/C/96/D/1397/2005 (2009) §7.5.

⁴¹⁶ *Media Rights Agenda i Constitutional Rights Project przeciwko Nigerii* (105/93, 128/94, 130/94 i 152/96), Komisja Afrykańska, 12. Sprawozdanie Roczne (1998) §91, *International Pen, Constitutional Rights Project, Interights w imieniu Ken Saro-Wiwa Jr. i Civil Liberties Organisation przeciwko Nigerii* (137/94, 139/94, 154/96 i 161/97) Komisja Afrykańska, 12. Sprawozdanie roczne (1998) §112.

⁴¹⁷ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Aleksanyan przeciwko Rosji* (46468/06), (2008) §158, *Ghavadze przeciwko Gruzji* (23204/07), (2009) §76, *Harutyunyan przeciwko Armenii* (34334/04), (2010) §§104, 114-116, *Sarban przeciwko Mołdawii* (3456/05), (2005) §§86-87, 90-91, *Kucheruk przeciwko Ukrainie* (2570/04), (2007) §§147-152, *Kotsaftis przeciwko Grecji* (39780/06), (2008) §§47-61.

⁴¹⁸ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Yakovenko przeciwko Ukrainie* (15825/06), (2007) §§90-102, *Pokhlebnin przeciwko Ukrainie* (35581/06), (2010) §§61-68, *Hummatov przeciwko Azerbejdżanowi* (9852/03 i 13413/04), (2007) §§107-121, *Aleksanyan przeciwko Rosji* (46468/06), (2008) §§133-158, *Khudobin przeciwko Rosji* (59696/00), (2006) §§92-97.

Jeśli osoby pozbawione wolności są poważnie chore, władze muszą zagwarantować warunki zaspokajające ich indywidualne potrzeby.⁴¹⁹ Więźniowie wymagający specjalistycznego leczenia, w tym opieki w zakresie zdrowia psychicznego, muszą zostać przeniesieni do specjalistycznych instytucji lub szpitali, jeśli takie leczenie nie jest dostępne w więzieniu.^{a 420} Więźniowie cierpiący na poważne zaburzenia psychiczne wymagają specjalistycznej opieki dostosowanej do ich stanu.^{b 421}

Pracownicy służby zdrowia mają etyczny obowiązek zapewnienia osobom aresztowanym i więźniom opieki zdrowotnej tej samej jakości, co osobom na wolności.^c Świadczenie opieki zdrowotnej musi respektować zasady poufności i świadomej zgody, w tym prawo do odmowy leczenia.^{d 422}

Lekarze powinni być niezależni od policji i prokuratury.⁴²³

Nawet jeśli lekarze są zatrudniani i opłacani przez organy państwowe, nie mogą być zmuszani do działania w sposób sprzeczny z ich profesjonalnym poglądem lub etyką lekarską. Podstawową troską lekarzy powinny być potrzeby zdrowotne pacjenta, wobec którego mają obowiązek opieki i poufności. Muszą odmawiać realizowania procedur, które nie mają uzasadnionego medycznie lub terapeutycznie celu, i muszą się jasno wypowiadać w przypadku, gdy usługi zdrowotne są nieetyczne, krzywdzące lub nieodpowiednie.^{e 424}

Sprzeczne z etyką lekarską są:

- udział lub współudział w torturach lub innych formach złego traktowania,
- angażowanie się w inne relacje zawodowe z osobami pozbawionymi wolności niż dotyczące jedynie oceny, ochrony lub poprawy ich stanu zdrowia,
- pomoc w przesłuchaniach, których sposób realizacji może mieć niekorzystny wpływ na zdrowie osób przesłuchiwanym lub narusza standardy międzynarodowe,
- udział w ocenie, czy sposób traktowania lub karania konkretnych osób może mieć negatywny wpływ na ich zdrowie lub może stać w sprzeczności z międzynarodowymi standardami, lub udział w traktowaniu naruszającym międzynarodowe standardy,
- udział w ograniczaniu swobody ruchu danej osoby, chyba że procedura taka jest konieczna do ochrony zdrowia lub bezpieczeństwa tej osoby lub innych osób i nie stanowi zagrożenia dla zdrowia.^f

Osoby aresztowane i więźniowie powinni zostać poddani niezależnemu badaniu lekarskiemu jak najszybciej po umieszczeniu ich w miejscu pozbawienia wolności.^g Osoby pozbawione wolności mają prawo żądać drugiej opinii medycznej.^h Osoby pozbawione wolności, które nie zostały jeszcze postawione przed sądem, mogą być leczone (na ich własny koszt) przez swojego lekarza lub dentystę, jeśli ich wniosek w tym względzie jest uzasadniony.^{i 425} Państwa muszą zapewnić osobom pozbawionym wolności niezbędne udogodnienia służące komunikacji z lekarzem.^j Jeśli odmawia się uwzględnienia wniosku, należy podać przyczyny.

Osoby aresztowane i więźniowie powinni mieć dostęp do służby zdrowia w dowolnym momencie i na zasadzie poufności; funkcjonariusze nie powinni kontrolować wniosków o konsultacje lekarskie.⁴²⁶ Pracownicy służby zdrowia powinni poinformować organy państwowe, jeśli dalsze pozbawienie wolności, uwięzienie lub jakiegokolwiek warunki osadzenia stanowią poważne ryzyko dla zdrowia fizycznego lub psychicznego danej osoby.^k

W miarę możliwości kobietom, na ich wniosek, należy zapewnić badanie lub leczenie przez kobietę lekarza, z wyjątkiem sytuacji wymagających pilnej interwencji medycznej. Członkini

419 Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Farbuths przeciwko Łotwie* (4672/02), (20045) §§56-61, *Kudła przeciwko Polsce* (30210/96), Wielka Izba (2000) §94.

420 *Paladi przeciwko Mołdawii* (39806/05), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości (2009) §§70-72; 3. *Sprawozdanie Ogólne* CPT, CPT/Inf (93) 12, §§41-3, 57-9; Zobacz *Stawomir Musiał przeciwko Polsce* (28300/06), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2009) §§96-7; *Kongo przeciwko Ekwadorowi* (11.427) Komisja Międzyamerykańska, *Sprawozdanie* 63/99 (1998) §§47-48, 63-68.

421 Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Renolde przeciwko Francji* (5608/05), (2008) §§128-129, *M.S. przeciwko Wielkiej Brytanii* (24527/08), (2012) §§38-46.

422 3. *Sprawozdanie Ogólne* CPT, CPT/Inf (93) 12, §§45-51; Zalecenie Rady Europy R (98) 7, Załącznik §§13-16.

423 CAT: *Meksyk*, UN Doc. CAT/C/75 (2003) § 220 (j); CPT: *Ukraina*, CPT/Inf (2012) 30 § 27, *Bułgaria*, CPT/Inf (2012) 32 §51.

424 *Protokół Stambulski*, §§66-67.

425 Uwagi końcowe CAT: Republika Czeska, UN Doc. A/56/44 (2001) §§113 (e) i art. 114(d), Gruzja, UN Doc. A/56/44 (2001) §§81(e) i 82(c).

426 3. *Sprawozdanie Ogólne* CPT, CPT/Inf (93) 12, §31.

^a Reguła 22(2) Wzorcowych reguł minimalnych, Reguła 46(1) Europejskich Reguł Więziennych

^b Reguły 12 i 47 Europejskich Reguł Więziennych; Reguła 16 Reguł z Bangkoku

^c Zasada 1 Zasad Etyki Lekarskiej

^d Reguła 8 Reguł z Bangkoku, Zasada X Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^e Zasady 1-5 Zasad etyki medycznej

^f Zasady 2-5 Zasad etyki medycznej

^g Zasada 24 Zbioru Zasad, Wytyczna 20(b) Wytycznych z wyspy Robben, Reguła 24 Wzorcowych reguł minimalnych, Zasada IX(3) Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguła 42 Europejskich Reguł Więziennych; Reguła 6 Reguł z Bangkoku

^h Zasada 25 Zbioru Zasad

ⁱ Reguła 91 Wzorcowych reguł minimalnych

^j Sekcja M(2)(e) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^k Reguła 25 Wzorcowych reguł minimalnych, Reguła 43 Europejskich Reguł Więziennych

^a Reguła 10(2) Reguł z Bangkoku

^b Zasada 26 Zbioru Zasad,
Zasada IX(3) Zasad w sprawie
osób pozbawionych wolności
w Amerykach

^c Artykuły 12 i 13 Konwencji
przeciwko torturom

personelu musi być obecna, jeśli lekarz lub pielęgniarka bada kobietę aresztowaną lub więźniarkę wbrew jej życzeniu.^a

Należy prowadzić szczegółową dokumentację z każdego badania lekarskiego, zawierającą nazwiska wszystkich osób obecnych podczas badania, zaś osoba pozbawiona wolności powinna mieć dostęp do tych dokumentów.^{b427}

W przypadku wniesienia zarzutu tortur lub innych form złego traktowania przez osobę pozbawioną wolności, lub jeśli można podejrzewać, że była torturowana lub poddana innym formom złego traktowania, osoba ta powinna być niezwłocznie zbadana przez niezależnego lekarza, który może poinformować o wynikach badań bez ingerencji ze strony władzy. W celu zapewnienia niezależnego, bezstronnego i dokładnego dochodzenia w sprawie takich zarzutów, badania powinny być przeprowadzane przez niezależną służbę zdrowia w sposób zgodny z Protokołem Sтамбульskim.^{c 428}

10.5 PRAWO DO WOLNOŚCI OD DYSKRYMINACJI

Każda osoba pozbawiona wolności ma prawo być traktowana humanitarnie i z szacunkiem dla swojej wrodzonej godności, bez dyskryminacji ze względu na rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne, narodowe lub społeczne, religię, opinię polityczną lub inną, orientację seksualną, tożsamość płciową, niepełnosprawność lub jakikolwiek inny status lub krzywdzące rozróżnienie.

Władze muszą zapewnić, aby system pozbawienia wolności charakteryzowało poszanowanie prawa do życia rodzinnego i prywatnego oraz do wolności wyznania; osoby aresztowane i więźniowie powinni mieć prawo do praktyk wynikających z ich kultury i religii.⁴²⁹

Władze muszą zwracać szczególną uwagę na zapewnienie praw, bezpieczeństwa i godności osobom aresztowanym i więźniom zagrożonym ze względu na ich faktyczną lub postrzeganą tożsamość lub status.⁴³⁰

W związku z powyższym obowiązkiem należy podejmować odpowiednie działania w celu poszanowania i ochrony praw lesbijek, gejów, osób biseksualnych, transpłciowych i dwupłciowych, które narażone są na ryzyko dyskryminacji i wykorzystywania seksualnego w areszcie lub w więzieniu. Państwa muszą dopilnować, aby osoby pozbawione wolności nie doświadczały naruszeń praw człowieka lub wiktymizacji spowodowanej ich orientacją seksualną lub tożsamością płciową, w tym nadużyć seksualnych, zbyt inwazyjnych kontroli osobistych i oczerniania.⁴³¹ Przy podejmowaniu decyzji, czy osoba transpłciowa powinna przebywać w zakładzie dla mężczyzn czy kobiet, należy wziąć pod uwagę wybór tej osoby i obiektywne kryteria dotyczące jej tożsamości płciowej.⁴³²

Państwo jest zobowiązane zagwarantować, by traktowanie lub warunki pozbawienia wolności nie były bezpośrednio lub pośrednio dyskryminujące dla osób niepełnosprawnych. Ból lub cierpienie spowodowane dyskryminacją mogą stanowić tortury lub inne formy złego traktowania.⁴³³

Władze państwowe powinny być w stanie zaproponować „areszt ochronny” (ang. *protective custody*) osobom, które tego wymagają, bez izolowania ich od reszty więźniów bardziej, niż jest to

⁴²⁷ SPT: Malediwy, UN Doc. CAT/OP/MDV/1 (2009) §§111-112; *Zheludkova przeciwko Ukrainie*, HRC, UN Doc. CCPR/C/76/D/726/1996 (2002) §8.4; *Protokół Sтамбульски*, §§83-84.

⁴²⁸ CAT, *Komentarz Ogólny nr 3*, §25; *Protokół Sтамбульски*, §§69-73, 83; Zasada 6 *Zasad Dochodzenia w Sprawach Tortur*; Uwagi końcowe HRC: Węgry, UN Doc. CCPR/C/HUN/CO/5 (2010) §14.

⁴²⁹ CERD *Komentarz Ogólny nr 31*, §5(f), 26(d).

⁴³⁰ CAT *Komentarz Ogólny nr 2*, §§21-22; CERD *Komentarz Ogólny nr 31*; Raport Specjalnego Sprawozdawcy ds. tortur, UN Doc. A/HRC/13/39 (2010), §§74-75; Uwagi końcowe CERD: *Republika Czeska*, UN Doc. CERD/C/CZE/CO/7 (2007) §11, *Australia*, UN Doc. CERD/C/AUS/CO/15-17 (2010) §20.

⁴³¹ Uwagi końcowe CAT: *Egipt*, UN Doc. CAT/C/CR/29/4 (2002) §6(k); Zalecenie Rady Europy *CM/Rec(2010)5*, Załącznik, §1(A)(4).

⁴³² Zasada 9 *Zasad Yogyakarty*; Zalecenie Rady Europy *CM/Rec(2010)5*, Załącznik §4; Specjalny Sprawozdawca ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/66/289 (2011) §81.

⁴³³ Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/63/175 (2008) §53-54; *Hamilton przeciwko Jamajce*, HRC, UN Doc. CCPR/C/66/D/616/1995 (1999) §§3.1, 8.2; *Price przeciwko Wielkiej Brytanii* (33394/96), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2001) §§21-30.

potrzebne, w celu zapewnienia im ochrony i bez narażania na dalsze ryzyko złego traktowania.⁴³⁴ Osoby przebywające, z uwagi na ich bezpieczeństwo, w jednoosobowej celi nigdy nie powinny przebywać w warunkach gorszych niż warunki dostępne dla pozostałych więźniów.⁴³⁵

Państwo ma obowiązek wszczęcia postępowania i postawienia przed sądem osób odpowiedzialnych za przemoc lub nadużycia wobec osób pozbawionych wolności, zarówno personelu, jak i innych więźniów.⁴³⁶

Komitet Przeciwko Torturom podkreślił, że „dyskryminacyjne użycie przemocy psychicznej lub fizycznej jest ważnym czynnikiem decydującym o tym, czy czyn [popętniony przez lub za zgodą lub przyzwoleniem przedstawiciela państwa] stanowi tortury”⁴³⁷ (**Rozdział 25.8 Warunki pozbawienia wolności**).

10.6 KOBIETY POZBAWIONE WOLNOŚCI

Kobiety pozbawione wolności muszą przebywać w innych pomieszczeniach niż mężczyźni albo w odrębnych ośrodkach lub oddzielnie w ramach jednego ośrodka i pod nadzorem kobiecego personelu.^a

Pracownicy płci męskiej nie powinni zajmować ekspozycyjnych stanowisk w miejscach, gdzie kobiety są pozbawione wolności i nie powinni wchodzić do części ośrodka, w której znajdują się kobiety, jeśli nie są w towarzystwie personelu kobiecego.^b 438 Kontrole osobiste kobiet mogą być przeprowadzane tylko przez personel kobiecy.^c

Międzynarodowe standardy zwracają uwagę na to, że państwa mają obowiązek zajmować się specyficznymi dla płci potrzebami kobiet pozbawionych wolności.^d Normy międzynarodowe wymagają od państw zaspokajania szczególnych potrzeb kobiet w zakresie higieny i opieki zdrowotnej, w tym opieki przedporodowej i poporodowej.^e 439 W miarę możliwości należy zorganizować poród w szpitalu poza zakładem karnym.^f 440

Kobiety muszą mieć możliwość korzystania z prawa do życia prywatnego i rodzinnego. Należy zachęcać do kontaktu z rodzinami i ułatwiać go, w tym częsty i bezpośredni kontakt z dziećmi^g (**Rozdział 4.4**).

Ewentualna zgoda na pozostanie dzieci z matkami w ośrodku penitencjarnym powinna wynikać z dobra dzieci, które nie powinny być traktowane jak więźniowie, i dla których powinny zostać stworzone specjalne zasady.^h 441 Zanim kobiety zostaną aresztowane lub uwięzione, powinny mieć możliwość dokonania ustaleń dotyczących dzieci pozostających na ich utrzymaniu, z uwzględnieniem najlepszego rozwiązania dla dzieci.ⁱ

Kobiety, które doświadczyły nadużyć seksualnych lub innych form przemocy, przed lub w trakcie pozbawienia wolności, muszą być poinformowane o prawie do wniesienia skargi; władze więzienne muszą pomóc kobietom w uzyskaniu pomocy prawnej i zapewnieniu im dostępu do specjalistycznego wsparcia psychologicznego lub terapeutycznego^j (**Rozdział 10.10.1 dotyczący wykorzystywania seksualnego**).

^a Zasady 8(a) i 53 Wzorcowych reguł minimalnych, Wytyczna 36 Wytycznych z wyspy Robben, Sekcja M(7)(c) **Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce**, Zasady XIX-XX Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Rozporządzenie 105 MTK

^b Art. 53 ust. 2 Wzorcowych reguł minimalnych; Zasada XX Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^c Reguła 19 Reguł z Bangkoku

^d Reguły z Bangkoku, Sekcja M(7)(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Reguła 34.1 Europejskich Reguł Więziennych

^e Reguły 5-18 Reguł z Bangkoku, Zasady X i XII Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguła 19.7 Europejskich Reguł Więziennych

^f Art. 24(b) Protokołu do Afrykańskiej Karty Praw Kobiet w Afryce, Reguła 48 Reguł z Bangkoku, Art. 23(1) Wzorcowych reguł minimalnych, Reguła 34.3 Europejskich Reguł Więziennych, Rozporządzenie 104 MTK

^g Reguły 26-28 i 44 Reguł z Bangkoku

^h Artykuł 3 Konwencji o prawach dziecka, Reguły 49-52 Reguł z Bangkoku, Zasada X Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguła 36 Europejskich Reguł Więziennych

ⁱ Reguła 2(2) Reguł z Bangkoku

^j Reguła 7 Reguł z Bangkoku, Reguła 34.2 Europejskich Reguł Więziennych

434 Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/56/156 (2001) §39(j) i E/CN.4/2003/68 (2002) §26(j); Zasada 9 Zasad **Yogyakarty**; Zalecenie Rady Europy CM/Rec(2010)5, Załącznik §4.

435 CPT, **Armenia**, CPT/Inf (2004) 25, §74.

436 Uwagi końcowe CAT: **USA**, UN Doc. A/55/44 (2000) §§179-180.

437 **CAT Komentarz Ogólny nr 2**, §20.

438 Uwagi końcowe HRC: **Kanada**, UN Doc. CCPR/C/CAN/CO/5 (2005) §18, **USA**, UN Doc. CCPR/C/USA/CO/3/Rev.1 (2006) §33, **Zambia**, UN Doc. CCPR/C/ZMB/CO/3 (2007) §20; Uwagi końcowe CAT: **Togo**, UN Doc. CAT/C/TGO/CO/1 (2006) §20, **Filipiny**, UN Doc. CAT/C/PHL/CO/2 (2009) §18; Uwagi końcowe Komitetu CEDAW: **Argentyna**, UN Doc. CEDAW/C/ARG/CO/6 (2010) §§27-28; **CAT Komentarz Ogólny nr 2**, §14.

439 **10. Sprawozdanie Ogólne** CPT, CPT/Inf (2000) 13, §§30-33; Zobacz Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/HRC/7/3 (2008) §41.

440 **10. Sprawozdanie Ogólne** CPT, CPT/Inf (2000) 13, §27.

441 **10. Sprawozdanie Ogólne** CPT, CPT/Inf (2000) 13, §§28-29.

10.7 DODATKOWE GWARANCJE DLA OSÓB PRZEBYWAJĄCYCH W ARESZCIE TYMCZASOWYM

Przepisy prawa międzynarodowego przewidują dodatkowe gwarancje dla osób przebywających w areszcie tymczasowym.

Wszyscy podejrzani lub oskarżeni o popełnienie przestępstwa, którzy nie zostali jeszcze osądzeni, muszą być traktowani zgodnie z zasadą domniemania niewinności (**Rozdział 15**). Podejrzani lub oskarżeni muszą być traktowani w sposób zgodny ze statusem osób nieskazanych. W związku z tym traktowanie osób przebywających w areszcie tymczasowym powinno być odmienne od traktowania skazanych więźniów, a warunki i system pozbawienia wolności (w tym w zakresie widzeń z rodziną) powinny być przynajmniej takie same co zasady traktowania skazanych więźniów.^a Osoby tymczasowo aresztowane powinny podlegać tylko takim ograniczeniom, które są konieczne i proporcjonalne do celów postępowania przygotowawczego i wymiaru sprawiedliwości w danej sprawie oraz bezpieczeństwa w miejscu zatrzymań.^{b 442}

Osoby tymczasowo aresztowane powinny być przetrzymywane oddzielnie od osób, które zostały skazane.^{c 443} Zgodnie z Amerykańską Konwencją i Kartą Arabską stosowanie tego prawa nie może zostać zawieszona w czasie stanu nadzwyczajnego (**Rozdział 31**).

Podstawową gwarancją dla osób tymczasowo aresztowanych jest oddzielenie i niezależność organów odpowiedzialnych za pozbawienie wolności od organów prowadzących postępowanie przygotowawcze.⁴⁴⁴ W następstwie wydania postanowienia w przedmiocie tymczasowego aresztowania, oskarżony powinien zostać umieszczony w miejscu zatrzymań znajdującym się poza kontrolą policji.⁴⁴⁵ Jeśli konieczne są dalsze przesłuchania, lepiej jest, aby odbywały się one w więzieniu lub innym miejscu zatrzymań, a nie na posterunkach policji⁴⁴⁶ (**Rozdział 5 Prawo do niezwłocznego postawienia przed sądem**).

Prawa osób tymczasowo aresztowanych obejmują:^d

- dostęp do urzędów służących poufnej komunikacji z adwokatem w celu przygotowania obrony (**Rozdział 3**),
- pomoc tłumacza ustnego (**Rozdział 9.5**),
- wizyty swojego lekarza i dentysty, na koszt własny, w celu kontynuowania niezbędnego leczenia,⁴⁴⁷
- dodatkowe wizyty i rozmowy telefoniczne,
- noszenie własnej odzieży, jeśli jest odpowiednia i noszenie ubrań cywilnych w dobrym stanie podczas wizyt w sądzie,
- dostęp do książek, materiałów piśmienniczych i gazet,
- możliwość, ale nie obowiązek, pracy,
- w miarę możliwości zakwaterowanie w pojedynczej celi, z zastrzeżeniem zaleceń sądu, lokalnego zwyczaju lub wyboru.

Warunki aresztowania nie mogą bezpodstawnie ingerować w prawo i zdolność oskarżonych do przygotowania i przedstawienia obrony.

MPP0iP, Art. 10(2)(a)

„Osoby oskarżone będą, oprócz wyjątkowych okoliczności, oddzielone od osób skazanych i będą podlegały innemu traktowaniu, odpowiadającemu ich statusowi osób nie skazanych”.

Wzorcowe reguły minimalne, Reguła 84(2)

„Domniemywa się, że uwięzieni, którzy nie zostali skazani, są niewinni; w taki też sposób będą traktowani”.

^a Art. 10(2)(a) MPP0iP, Art. 5(4) Amerykańskiej Konwencji, Art. 84(2) Wzorcowych reguł minimalnych, Reguły 94-101 Europejskich Reguł Więziennych

^b Zasada 36(2) Zbioru Zasad

^c Art. 10(2)(a) MPP0iP, art. 5(4) Amerykańskiej Konwencji, art. 20(2) Karty Arabskiej, zasada 85(1) Wzorcowych reguł minimalnych, Wytyczna 35 Wytycznych z wyspy Robben, Zasada XIX Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguła 18(8) Europejskich Reguł Więziennych

^d Zasady 14 i 17-18 Zbioru Zasad, Reguły 86, 88-93 Wzorcowych reguł minimalnych, Reguły 94-101 Europejskich Reguł Więziennych; Część M(1) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

442 *Laduna przeciwko Słowacji* (31827/02), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2011) §§59-74.

443 HRC Komentarz Ogólny nr 21, §9.

444 WGAD (Grupa Robocza ds. arbitralnych zatrzymań), UN Doc. E/CN.4/2005/6 (2004) §79.

445 Uwagi końcowe HRC: *Azerbejdżan*, UN Doc. CCPR/C/AZE/CO/3 (2009) §8, *Salwador*, UN Doc. CCPR/C/SLV/CO/6 (2010) §14; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Docs. E/CN.4/2003/68 (2002) §26(g), A/65/273 (2010) §75; Uwagi końcowe CAT: *Japonia*, UN Doc. CAT/C/JPN/CO/1 (2007) §15(a).

446 12. Sprawozdanie Ogólne CPT, CPT/Inf (2002) 15, §46.

447 Zalecenie 37 zaleceń Rady Europy w sprawie stosowania tymczasowego aresztowania.

Europejski Trybunał Praw Człowieka zauważył, że warunki w areszcie tymczasowym powinny umożliwiać osobom aresztowanym, podejrzanym o popełnienie przestępstwa, czytanie i pisanie w stanie koncentracji, jako element prawa do odpowiedniego czasu i warunków do przygotowania obrony⁴⁴⁸ (**Rozdział 8.1 Odpowiedni czas i warunki do przygotowania obrony, Rozdział 3.6.1 Prawo do poufnego kontaktu z adwokatem i Rozdział 4 Prawo do kontaktu ze światem zewnętrznym**).

10.8 ŚRODKI DYSCYPLINARNE

Osoba pozbawiona wolności nie może podlegać karze dyscyplinarnej w miejscu zatrzymań, z wyjątkiem sytuacji, gdy jest to zgodne z jasnymi zasadami i procedurami ustanowionymi w ustawie lub rozporządzeniu.⁴⁴⁹ Ustawa lub rozporządzenie powinny definiować zachowania stanowiące przekroczenie dyscyplinarne; dopuszczalne rodzaje i okres trwania kary oraz organ upoważniony do nałożenia kary.^a

Państwo jest odpowiedzialne za definiowanie i regulację prawną środków i procedur dyscyplinarnych, nawet jeśli miejscem zatrzymań zarządza firma prywatna.^b

Procedury dyscyplinarne są instrumentami stosowanymi w ostateczności. Jedynie zachowanie mogące zagrozić porządkowi, bezpieczeństwu instytucjonalnemu lub bezpieczeństwu osobistemu może być uznane za przekroczenie dyscyplinarne.^c

Właściwe organy mają obowiązek wnikliwego badania podniesionego zarzutu przewinienia dyscyplinarnego. Muszą poinformować osoby obwinione o popełnionym przewinieniu i umożliwić im obronę^d z pomocą pełnomocnika, jeśli wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości^e, i w miarę potrzeby z pomocą tłumacza ustnego. Obwiniony ma prawo do odwołania się od decyzji w sprawie przewinienia dyscyplinarnego do niezależnej wyższej instancji.^f Jeśli zarzucane przewinienie dyscyplinarne stanowi „przestępstwo” na mocy prawa krajowego lub norm międzynarodowych, ma wtedy zastosowanie pełen zakres praw odnoszących się do sprawiedliwego procesu (**Definicje pojęć**).

Surowość kary powinna być proporcjonalna do naruszenia, a sama kara zgodna z międzynarodowymi standardami. Żadna kara dyscyplinarna nałożona na tymczasowo aresztowanego nie może skutkować przedłużeniem okresu tymczasowego aresztowania lub przeszkadzać w przygotowaniu obrony.^g

Inne zabronione kary obejmują:

- zbiorowe kary dyscyplinarne,
- kary cielesne (**Rozdział 25.5 Kara cielesna**)
- umieszczenie w ciemnej celi,
- okrutne, nieludzkie lub poniżające kary, w tym ograniczanie racji żywnościowych i wody pitnej,^h
- zakaz odwiedzin przez rodzinę, zwłaszcza dzieci,ⁱ
- ścisły nadzór lub segregację kobiet w ciąży lub młodych matek.^j

10.9 CELA IZOLACYJNA

Długotrwałe osadzenie w celi izolacyjnej może naruszyć zakaz tortur i innych form złego traktowania, w szczególności w połączeniu z izolacją od świata zewnętrznego (**Rozdział 4.3 Osadzenie w odosobnieniu (incommunicado)**).⁴⁵⁰

^a Zasada 30 Zbioru Zasad, Reguła 29 Wzorcowych reguł minimalnych, Zasada XXII(1)-(2) Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguła 57(2) Europejskich Reguł Więziennych

^b Reguła 88 Europejskich Reguł Więziennych

^c Reguła 56-57(1) Europejskich Reguł Więziennych

^d Zasada 30 ust. 2 Zbioru Zasad, Reguły 29-30 Wzorcowych reguł minimalnych, Reguły 58-59 Europejskich Reguł Więziennych; Zasada XXI Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^e Reguła 59(c) Europejskich Reguł Więziennych

^f Zasada 30 Zbioru Zasad, Zasada XXII(1) Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguła 61 Europejskich Reguł Więziennych

^g Art. 41 Zaleceń Rady Europy w sprawie tymczasowego aresztowania

^h Reguła 31 Wzorcowych reguł minimalnych, Zasady XI i XXII Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguła 60 Europejskich Reguł Więziennych

ⁱ Reguła 23 Reguł z Bangkoku, Reguła 60 Europejskich Reguł Więziennych

^j Reguła 22 Reguł w Bangkoku, Zasada XXII(3) Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

⁴⁴⁸ *Mayzit przeciwko Rosji* (63378/00), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2005) §81.

⁴⁴⁹ 2. *Sprawozdanie Ogólne* CPT, CPT/Inf (92) 3, §55.

⁴⁵⁰ HRC *Komentarz Ogólny nr 20*, §6; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. *A/66/268* (2011) §81; Uwagi końcowe CAT: *Nowa Zelandia*, UN Doc. CAT/C/CR/32/4 (2004) §§5(d), 6(d), *USA*, UN Doc. CAT/C/USA/CO/2 (2006) §36; *McCallum przeciwko Republice Południowej Afryki*, KPC, UN Doc. CPCR/C/100/D/1818/2008 (2010) §6.5; *Więźnienie Miguel Castro-Castro przeciwko Peru*, Trybunał Międzyamerykański (2006) §323; *Van der Ven przeciwko Holandii* (50901/99), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2003) §51; Uwagi końcowe CAT: *Japonia*, UN Doc. CAT/C/JPN/CO/1 (2007) §18.

^a Zasada XXII(3) Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach; Reguła 22 Reguł z Bangkoku, Art. 67 Reguł Narodów Zjednoczonych dotyczących ochrony nieletnich pozbawionych wolności

^b Zasada XXII (3) Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguły 51, 53, 60.5 i 70 Europejskich Reguł Więziennych

^c Zalecenie 42 Zaleceń Rady Europy w sprawie stosowania tymczasowego aresztowania

^d Zasada XXII(3) Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^e Artykuł 5 Powszechnej Deklaracji, Artykuł 7 MPPPIP, Artykuł 2 Konwencji przeciwko torturom, Art. 37(a) i Art. 19 Konwencji o prawach dziecka, Art. 10 Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Art. 5 Karty Afrykańskiej, Art. 5(2) Amerykańskiej Konwencji, Art. 1 i 2 Międzyamerykańskiej Konwencji przeciwko torturom, Art. 8 Karty Arabskiej, Art. 3 Konwencji Europejskiej, Zasada 6 Zbioru Zasad, Art. 2 i 3 Deklaracji przeciwko torturom

^f Artykuł 4 Konwencji przeciwko torturom, Art. 3 i 6 Międzyamerykańskiej Konwencji przeciwko torturom

^g Art. 2(2) Konwencji przeciwko torturom, Art. 5 Międzyamerykańskiej Konwencji przeciwko torturom, Zasada 6 Zbioru Zasad, Art. 5 Kodeksu Postępowania Funkcjonariuszy Porządku Prawnego, Art. 3 Deklaracji przeciwko torturom, Wytyczne 9-10 Wytycznych z wyspy Robben

Kary w postaci osadzenia w celi izolacyjnej nie wolno nakładać na dzieci, kobiety w ciąży lub z małymi dziećmi.^{a 451} Kary tej nie powinno się także nakładać na osoby upośledzone umysłowo.⁴⁵²

Umieszczenie w celi izolacyjnej powinno być stosowane wyłącznie jako środek wyjątkowy, na możliwie najkrótszy czas, pod nadzorem sądowym, z odpowiednimi mechanizmami kontroli, w tym możliwością kontroli sądowej.^{b 453} Należy podjąć kroki, aby zminimalizować szkodliwe skutki odosobnienia, zapewniając więźniom dostęp do odpowiednich ćwiczeń, aktywności społecznej i umysłowej oraz regularnego monitorowania ich zdrowia.⁴⁵⁴

Osadzenie w celi izolacyjnej, w szczególności podczas tymczasowego aresztowania, powinno być ściśle regulowane ustawą⁴⁵⁵ i nakładane tylko na podstawie decyzji sądu ustanawiającej limity czasowe.⁴⁵⁶ Nie może ono wpływać na dostęp do adwokata lub doprowadzać do całkowitego zakazu kontaktu z rodziną.^{c 457} Specjalny Sprawozdawca ds. tortur wzywał do zaprzestania stosowania celi izolacyjnej w toku aresztu tymczasowego; przebywanie w celi izolacyjnej stwarza presję psychiczną, która może skłaniać osoby aresztowane do składania obciążających wyjaśnień. Specjalny Sprawozdawca stwierdził, że osadzenie w celi izolacyjnej w celu uzyskania informacji lub przyznania się do winy narusza zakaz tortur i innych form złego traktowania⁴⁵⁸ (**Rozdział 9 i 16.1**).

Osadzenie w celi izolacyjnej nie powinno być nałożone przez sąd jako część wyroku.⁴⁵⁹

Zakazane powinno być izolowanie w pomieszczeniach służących do karania (*punishment cells*).^{d 460}

10.10 PRAWO DO WOLNOŚCI OD TORTUR I INNYCH FORM ZŁEGO TRAKTOWANIA

Każdy ma prawo do poszanowania swojej integralności fizycznej i psychicznej; nikt nie może być poddawany torturom lub innemu okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu lub karaniu.^e

Prawo do wolności od tortur i innych form złego traktowania lub karania jest bezwzględne. Jest ono normą zwyczajowego prawa międzynarodowego, które stosuje się do wszystkich osób we wszystkich okolicznościach i nigdy nie może być uchylone, w tym w czasie wojny lub w stanie nadzwyczajnym. Obowiązki państwa mające na celu zapobieganie torturom i innym formom złego traktowania mają zastosowanie nie tylko na własnym terytorium, ale także w każdym miejscu, które znajduje się pod jego jurysdykcją⁴⁶¹ (**Rozdział 31.5 Prawo do rzetelnego procesu niepodlegające jakimkolwiek ograniczeniom**). Obowiązki państwa w tym zakresie mają zastosowanie do aktów tortur i współudziału lub udziału w takich czynach.^f

Nie można powoływać się na żadne wyjątkowe okoliczności, w tym na groźbę terroryzmu lub innej brutalnej przestępczości, aby uzasadnić tortury lub inne formy złego traktowania. Zakaz stosuje się niezależnie od rodzaju zarzucanego przestępstwa.^{g 462}

⁴⁵¹ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §89.

⁴⁵² Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/66/268 (2011) §§79-101.

⁴⁵³ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Ramirez Sanchez przeciwko Francji* (59450/00), (Wielka Izba) (2006) §138-145, *A.B. przeciwko Rosji* (1439/06), (2010) §108; Uwagi końcowe CAT: *Azerbejdżan*, UN Doc. CAT/C/AZE/CO/3 (2009) §13, *Dania*, UN Doc. CAT/C/DNK/CO/5 (2007) §14, *Izrael*, UN Doc. CAT/C/ISR/CO/4 (2009) §18; Uwagi końcowe CAT: *Norwegia*, UN Doc. CAT/C/CR/28/3 (2002) §4(d).

⁴⁵⁴ 21. *Sprawozdanie Ogólne* CPT, CPT/Inf (2011) 28, §§61-63; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/66/268 (2011) §§83, 100-101.

⁴⁵⁵ Uwagi końcowe CAT: *Luksemburg*, UN Doc. CAT/C/CR/28/2 (2002) §§5(b), 6(b).

⁴⁵⁶ Uwagi końcowe CAT: *Federacja Rosyjska*, UN Doc. CAT/C/CR/28/4 (2002) §8(d); 21. *Sprawozdanie Ogólne* CPT, CPT/Inf (2011) 28, §§56(a), 57(a).

⁴⁵⁷ Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/66/268 (2011) §§55, 75, 99.

⁴⁵⁸ Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/66/268 (2011) §73, 85.

⁴⁵⁹ 21. *Sprawozdanie Ogólne* CPT, CPT/Inf (2011) 28, §56(a).

⁴⁶⁰ Uwagi końcowe CAT: *Boliwia*, UN Doc. A/56/44 (2001) §95(g).

⁴⁶¹ HRC Komentarz Ogólny nr 31, §10; CAT Komentarz Ogólny nr 2, §16; *Prawne konsekwencje budowy muru* na terytorium okupowanej Palestyny, Opinia doradcza MTS (2004), §111; Uwagi końcowe CAT: *USA*, UN Doc. CAT/C/USA/CO/2 (2006) §15.

⁴⁶² HRC Komentarz Ogólny nr 20, §3; CAT Komentarz Ogólny nr 2, §5, *Izrael*, UN Doc. A/57/44 (2001) §53(i) i *CAT/C/ISR/CO/4* (2009) §14; Wielka Izba Trybunału Europejskiego: *Jalloh przeciwko Niemcom* (54810/00), (2006) §99, *Gäfgen przeciwko Niemcom*, (22978/05), (2010) §87, *V. przeciwko Wielkiej Brytanii* (24888/94), (1999) §69, *Ramirez Sanchez przeciwko Francji* (59450/00), (2006) §116, *Chahal przeciwko Wielkiej Brytanii* (22414/93), (1996) §76-80, *Saadi przeciwko Włochom* (37201/06), (2008) §127, 137.

Funkcjonariusze porządku prawnego nie mogą wymierzać, prowokować, uczestniczyć, akceptować, tolerować lub przyzywać oka na tortury lub inne formy złego traktowania lub karania. Fakt, że dana osoba działała na rozkaz, nigdy nie stanowi uzasadnienia dla tortur lub innych form złego traktowania lub karania; wszyscy są zobowiązani przez prawo międzynarodowe do nieprzestrzegania takich rozkazów.^a Funkcjonariusze porządku prawnego muszą ponadto zgłaszać wszelkie akty tortur lub innych form złego traktowania, które już wystąpiły lub mają wystąpić.^b

Zakaz tortur i innych form złego traktowania lub karania obejmuje czyny zadające cierpienie psychiczne i fizyczne.^c

Osoby pozbawione wolności są szczególnie narażone na tortury lub inne formy złego traktowania, w tym przed przesłuchaniem i podczas niego. Informacje uzyskane za pomocą powyższych metod nie mogą stanowić dowodów (**Rozdział 9 i 17**).

Obowiązek państwa w zakresie zapewnienia wolności od tortur i innych form złego traktowania oznacza, że musi ono zachowywać należytą staranność, aby chronić osoby pozbawione wolności przed przemocą ze strony współosadzonych^{d 463} (**Rozdział 25 Kary**).

10.10.1 WYKORZYSTYWANIE SEKSUALNE

Prawo do wolności od tortur i innych form złego traktowania w aresztach lub więzieniach obejmuje prawo do ochrony przed gwałtem i innymi formami przemocy seksualnej lub wykorzystywania przez kogokolwiek. Każdy niedobrowolny kontakt seksualny stanowi przemoc seksualną.

Państwa muszą podjąć kroki w celu zapobiegania przemocy seksualnej, w tym poprzez zagwarantowanie, aby mężczyźni i kobiety przebywali osobno w więzieniach, a kobiety znajdowały się pod nadzorem personelu składającego się z kobiet.

Gwałt popełniony przez lub za zgodą lub akceptacją urzędnika państwowego stanowi tortury. Gwałt obejmuje niedobrowolny seks oralny i penetrację pochwy lub odbytu poprzez użycie przedmiotów lub jakiegokolwiek części ciała agresora.⁴⁶⁴

Organy państwowe muszą zachować należytą staranność, aby chronić aresztowanych i więźniów przed przemocą seksualną stosowaną przez innych więźniów.⁴⁶⁵

Funkcjonariusze służby więziennej nie mogą wykorzystywać swojej pozycji do popełniania aktów przemocy seksualnej, w tym gwałtu i gróźb gwałtu, inwazyjnych kontroli osobistych, „testów na dziewictwo” lub bardziej subtelnych form nadużycia, takich jak zniewagi i upokorzenia na tle seksualnym.⁴⁶⁶

Uznaje się, że czynności seksualne między aresztowanymi lub więźniami a funkcjonariuszami lub personelem są wymuszone represyjnym środowiskiem więzienia.⁴⁶⁷

Trybunał Międzypamerykański orzekł, że pozbawione wolności kobiety, które musiały korzystać nago z toalety, osłoniętej tylko prześcieradłem, obserwowane przez strażnika płci męskiej celującego w nie z broni, zostały poddane przemocy seksualnej.⁴⁶⁸

^a Art. 2(3) Konwencji przeciwko torturom, Art. 3 i 4 Międzypamerykańskiej Konwencji przeciwko torturom, Art. 5 Kodeksu postępowania funkcjonariuszy porządku prawnego; Wytyczna 11 Wytycznych z wyspy Robben

^b Artykuł 8 Kodeksu postępowania funkcjonariuszy porządku prawnego

^c Artykuł 1 Konwencji przeciwko torturom, Artykuł 2 Międzypamerykańskiej Konwencji przeciwko torturom

^d Zasada XXIII Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

⁴⁶³ HRC Komentarz Ogólny nr 31, §8; *Velasquez Rodriguez przeciwko Hondurasowi*, Trybunał Międzypamerykański (1988) §172; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Mahmut Kaya przeciwko Turcji* (22535/93), (2000) §115, *A. przeciwko Wielkiej Brytanii* (25599/94), (1998) §22.

⁴⁶⁴ Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. *E/CN.4/1986/15* (1986) §119, *E/CN.4/1995/34* (1995) §§15-24, *A/HRC/7/3* (2008) §§34-36; *Raquel Martí de Mejía przeciwko Peru* (10.970), Komisja Międzypamerykańska (1996); *Aydin przeciwko Turcji* (23178/94), Wielka Izba Trybunału Europejskiego (1997) §86.

⁴⁶⁵ CAT Komentarz Ogólny nr 2, §18; HRC Komentarz Ogólny nr 31, §8.

⁴⁶⁶ Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. *A/HRC/7/3* (2008) §§34, 42; *Więźnienie Miguel Castro-Castro przeciwko Peru*, Trybunał Międzypamerykański (2006) §312.

⁴⁶⁷ Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. *A/HRC/7/3* (2008) §42; *Prokurator przeciwko Kunarac i inni*, IT-96-23 i IT-96-23/1-A, *Orzeczenia Sądu Apelacyjnego MTKJ* (2002) §§131-133.

⁴⁶⁸ *Więźnienie Miguel Castro-Castro przeciwko Peru*, Trybunał Międzypamerykański (2006) §§259(h), 306.

^a Reguła 54 Wzorcowych reguł minimalnych, Zasady 4, 5 i 15 Podstawowych zasad użycia siły oraz broni palnej przez funkcjonariuszy porządku prawnego, Art. 3 Kodeksu postępowania funkcjonariuszy porządku prawnego, Zasada XXIII ust. 2 Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Zasada 64 Europejskich Reguł Więziennych

^b Zasady 9 i 16 Podstawowych zasad użycia siły oraz broni palnej przez funkcjonariuszy porządku prawnego

^c Zasada XXIII Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguły 64-67 i 69 Europejskich Reguł Więziennych

^d Zasada 5(c)-(d) Podstawowych zasad użycia siły oraz broni palnej przez funkcjonariuszy porządku prawnego

10.10.2 UŻYCIĘ SIŁY

Siła może być stosowana wobec aresztowanych lub więźniów tylko wtedy, gdy jest to bezwzględnie konieczne dla utrzymania bezpieczeństwa i porządku w miejscu zatrzymań, w przypadku próby ucieczki, oporu wobec polecenia wynikającego z przepisów prawnych lub w obronie własnej. W każdym wypadku siła może być użyta tylko w ostateczności i tylko wtedy, gdy środki niewymagające siły okażą się nieskuteczne. Siła musi być użyta wyłącznie w stopniu niezbędnym.^a

Broń palna może być użyta tylko w celu obrony przed bezpośrednią groźbą śmierci lub ciężkiego uszkodzenia ciała, zapobieżenia popełnieniu przestępstwa stanowiącego poważne zagrożenie dla życia, zatrzymania osoby stwarzającej takie niebezpieczeństwo lub zapobieżenia jej ucieczce, lecz tylko wtedy, gdy łagodniejsze środki okazały się nieskuteczne. Do świadomego użycia śmiertelności broni może dojść jedynie wtedy, gdy jest to całkowicie nieuniknione w celu ochrony życia.^b

Pracownicy służby więziennej muszą ograniczyć użycie siły do minimum. Niepotrzebne lub nadmierne użycie siły fizycznej, niekoniecznie wymaganej lub nieproporcjonalnej do zachowania aresztowanego lub więźnia, może być równoznaczne z torturami lub innymi formami złego traktowania.⁴⁶⁹

Personel służby więziennej powinien być przeszkolony w technikach umożliwiających minimalne i bezpieczne użycie siły, zgodnie z międzynarodowymi standardami. Na ogół personel nie może nosić broni palnej lub innej śmiertelności broni, z wyjątkiem sytuacji wyjątkowych. Żadne inne służby co do zasady nie powinny mieć styczności z więźniami w budynkach ośrodków penitencjarnych.^c

Gaz (pieprzowy i łzawiący) nie powinien być używany w zamkniętych pomieszczeniach. Nigdy nie powinien być stosowany wobec kogoś, kto jest już pod kontrolą.⁴⁷⁰

Broń elektryczna (paralizatory lub „tasery”) powinna być używana wyłącznie przez wyszkolonych funkcjonariuszy w ostateczności, w ekstremalnych okolicznościach, przeciwko realnym i bezpośrednim zagrożeniom życia i jeśli jest to jedyna możliwa alternatywa dla zastosowania metody charakteryzującej się większym ryzykiem uszkodzenia ciała lub śmierci.⁴⁷¹

W przypadku gdy siła została użyta wobec osoby pozbawionej wolności, użycie siły powinno zostać udokumentowane przez władze.⁴⁷² Aresztowany powinien mieć prawo do natychmiastowego badania lekarskiego i, w razie konieczności, leczenia.⁴⁷³ Jeśli został ranny, powinni zostać powiadomieni krewni lub osoby bliskie.^d

Należy wszcząć szybkie, niezależne i bezstronne postępowanie w sprawie wszystkich zarzutów nadmiernego stosowania siły w miejscach zatrzymań i więzieniach.⁴⁷⁴

10.10.3 ŚRODKI I METODY OGRANICZANIA SWOBODY RUCHU

Chociaż użycie środków i technik ograniczania swobody ruchu może być czasem konieczne, jeśli inne metody się nie powiedzą, to jednak zawsze pozostawia ono pole do nadużyć. Nieuzasadnione lub niewłaściwe ich użycie może stanowić tortury lub inne złe traktowanie⁴⁷⁵ i może spowodować śmierć lub poważne obrażenia.

⁴⁶⁹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Artyomov przeciwko Rosji* (14146/02), (2010) §§164-173, *Kucheruk przeciwko Ukrainie* (2570/04), (2007) §§128-133, *Umar Karatepe przeciwko Turcji* (20502/05), (2010) (tylko w języku francuskim) §§54-65; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. E/CN.4/2004/56 (2003) §44.

⁴⁷⁰ CPT: *Republika Czeska*, CPT/Inf (2009) 8, §46, *Portugalia*, CPT/Inf (2009) 13, §92.

⁴⁷¹ 21. *Sprawozdanie Ogólne* CPT, CPT/Inf (2010) 28, §§65-84.

⁴⁷² CPT: *Portugalia*, CPT/Inf (2013) 4 §14.

⁴⁷³ 21. *Sprawozdanie Ogólne* CPT, CPT/Inf (92) 3, §53.

⁴⁷⁴ Uwagi końcowe HRC: *Honduras*, UN Doc. CCPR/C/HND/CO/1 (2006) §10, *Paragwaj*, UN Doc. CCPR/C/PRY/CO/2 (2005) §11; Uwagi końcowe HRC: *Grecja*, UN Doc. CCPR/CO/83/GRC (2005) §9, *Moldawia*, UN Doc. CCPR/C/MDA/CO/2 (2009) §§9, 11.

⁴⁷⁵ Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. E/CN.4/2004/56 (2003) §45.

Międzynarodowe standardy zakazują stosowania łańcuchów i kajdan⁴⁷⁶ oraz regulują użycie innych środków ograniczających swobodę ruchu, takich jak kajdanki i kaftany bezpieczeństwa.^a

Środków ograniczających swobodę ruchu nie można nigdy stosować w stosunku do kobiet w czasie porodu lub zaraz po.^{b 477}

Dopuszczalne środki i metody ograniczania swobody ruchu mogą być stosowane tylko wtedy, gdy jest to konieczne i proporcjonalne; nie mogą być stosowane dłużej niż jest to ściśle konieczne i nigdy nie powinny być stosowane jako kara.^c

Używanie pewnych środków i metod ograniczania swobody ruchu jest z natury okrutne, nieludzkie i poniżające. Nie wolno używać pasów obojędniających za pomocą elektrowstrząsów.⁴⁷⁸ Zawiązywanie oczu powinno być kategorycznie zabronione.⁴⁷⁹ Amnesty International wzywa do zakazania niebezpiecznych metod ograniczania swobody ruchu, w tym duszenia polegającego na uciskaniu tętnic i naczyń krwionośnych oraz krępowania.⁴⁸⁰

Użycie środków ograniczających swobodę ruchu, takich jak kajdanki, podczas legalnego aresztowania zwykle nie jest okrutnym, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem, jeśli jest to konieczne (na przykład celem uniemożliwienia ucieczki lub spowodowania szkody lub uszkodzenia ciała) i nie pociąga za sobą nieuzasadnionej siły lub wystawienia na widok publiczny.⁴⁸¹ Jeśli jednak użycie środków ograniczających swobodę ruchu jest nieuzasadnione lub niepotrzebne lub jeśli jest stosowane w sposób powodujący ból i cierpienie, może to być równoznaczne z okrutnym, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem.⁴⁸²

Należy usunąć wszelkie ograniczenia swobody ruchu, gdy dana osoba odpowiada przed sądem.^d

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że niepotrzebne skucie oskarżonego kajdankami lub umieszczenie go w metalowej klatce w postępowaniu sądowym jest równoznaczne z poniżającym traktowaniem.⁴⁸³

Użycie środków ograniczających swobodę ruchu powinno być udokumentowane, zaś osoba obojędniona musi być pod stałym nadzorem.⁴⁸⁴

10.10.4 KONTROLE OSOBISTE

Kontrole osobiste osób aresztowanych lub więźniów muszą być konieczne, rozsądne i proporcjonalne, oraz uregulowane przepisami prawa krajowego. Kontrole powinny być przeprowadzane z poszanowaniem godności osoby przeszukiwanej przez przeszkolonych pracowników tej samej płci.^{e 485} W przypadku kontroli osobistej osoby transpłciowej należy uszanować indywidualne żądanie w odniesieniu do płci osoby, która miałaby dokonać kontroli. Intymne kontrole osobiste powinny stanowić wyjątek i być przeprowadzane tylko przez odpowiednio przeszkolony personel lub przez lekarza, jeżeli aresztowany lub więzień tego zażąda. Co do zasady, lekarzem nie powinna być ta sama osoba, która świadczy usługi medyczne osobie

^a Reguła 33 Wzorcowych reguł minimalnych, Reguła 68 Europejskich Reguł Więziennych

^b Reguła 19 Reguł z Bangkoku

^c Zasada 5 Zasad etyki medycznej, Reguły 33-34 Wzorcowych reguł minimalnych, Reguły 60.6 i 68.3 Europejskich Reguł Więziennych, Reguła 120 Regulaminu MTK

^d Reguła 33 Wzorcowych reguł minimalnych, Reguła 68 Europejskich Reguł Więziennych

^e Reguły 19-21 Reguł z Bangkoku, Zasada XXI Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguła 54 Europejskich Reguł Więziennych

⁴⁷⁶ Uwagi końcowe HRC: *Republika Korei*, UN Doc. CCPR/C/KOR/CO/6 (2006) §13; Uwagi końcowe CAT: *Japonia*, CAT/C/JPN/CO/1 (2007) §15(g); Uwagi końcowe CAT: *USA*, UN Doc. A/55/44 (2000) §179(e).

⁴⁷⁷ Uwagi końcowe HRC: *USA*, UN Doc. CCPR/C/USA/CO/3/Rev.1 (2006) §33; **10. Sprawozdanie Ogólne** CPT, CPT/Inf (2000) 13, §27; Uwagi końcowe CAT: *USA*, UN Doc. CAT/C/USA/CO/2 (2006) §33; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/HRC/7/3 (2008) §41.

478 20. Sprawozdanie Ogólne CPT, CPT/Inf (2010) 28, §74, *Węgry*, CPT/Inf (2010) 16, §120.

479 12. Sprawozdanie Ogólne CPT, CPT/Inf (2002) 15, §38; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur: UN Doc. A/56/156 (2001) §39(f), UN Doc. E/CN.4/2003/68 (2002) §26(g); Uwagi końcowe CAT: *Liechtenstein*, UN Doc. CAT/C/LIE/CO/3 (2010) §23.

⁴⁸⁰ Między innymi, Amnesty International, *USA: "Less than lethal"? The use of stun weapons in US law enforcement*, Index: AMR 51/010/2008, p54 Rec. 8.

⁴⁸¹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Harutyunyan przeciwko Armenii* (34334/04), (2010) §§124-129; *Öcalan przeciwko Turcji* (46221/99), *Wielka Izba* (2005) §§184-185; *Cabal i Bertran przeciwko Australii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/78/D/1020/2001 (2003) §8.2.

⁴⁸² Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Yagiz przeciwko Turcji* (27473/02), (2007) §§46-48, *Kashavelov przeciwko Bułgarii* (891/05), (2011) §§38-40, *Kucheruk przeciwko Ukrainie* (2570/04), (2007) §§139-145, *Istratii i inni przeciwko Mołdawii* (8721/05 i inni), (2007) §§ 55-59, *Okhrimenko przeciwko Ukrainie* (53896/07), (2009) §§ 93-98, *Henaf przeciwko Francji* (65436/01), (2003) §§47-60.

⁴⁸³ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Harutyunyan przeciwko Armenii* (34334/04), (2010) §§124-129, *Ramishvili i Kokhreidze przeciwko Gruzji* (1704/06), (2009) §§98-102, *Gorodnichev przeciwko Rosji* (52058/99), (2007) §§105-109.

⁴⁸⁴ Uwagi końcowe CAT: *Nowa Zelandia*, UN Doc. CAT/C/NZL/CO/5, §9; **2. Sprawozdanie Ogólne** CPT, CPT/Inf (92) 3, §53.

⁴⁸⁵ HRC *Komentarz Ogólny nr 16*, §8; **10. Sprawozdanie Ogólne** CPT, CPT/Inf (2000) 13, §23; CAT Uwagi końcowe: *Francja*, UN Doc. CAT/C/FRA/CO/4-6 (2010) §28, *Hongkong*, UN Doc. CAT/C/HKG/CO/4 (2008) §10.

^a Zasada XXIII Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^b Reguła 20 Reguł z Bangkoku, Zasada XXI Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^c Art. 8 Powszechnej Deklaracji, Art. 2 i 7 MPPoiP, Art. 12-14 Konwencji przeciwko torturom, Art. 5 i 7 Karty Afrykańskiej, Art. 5 i 25 Konwencji Amerykańskiej, Artykuły 8-9 Międzyamerykańskiej Konwencji przeciwko torturom, Art. 23 Karty Arabskiej, Art. 3 i 13 Konwencji Europejskiej, Art. 8-11 Deklaracji przeciwko torturom, Wytyczne 16-19, 40 i 49-50 Wytycznych z wyspy Robben, Sekcje C(a) i M7(g)-(j) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł XVIII Amerykańskiej Deklaracji, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^d Art. 12 Konwencji przeciwko torturom, Zasada 2 Zasad Dochodzenia w Sprawach Tortur

^e Artykuł 13 Konwencji przeciwko torturom, Wytyczna VII Wytycznych RE w sprawie zwalczania bezkarności; Art. 12 i Art. 18(2) Konwencji o wymuszonych zaginięciach

^f Zasada 3(b) Zasad dochodzenia w sprawach tortur

przeszukiwanej.⁴⁸⁶ [Zasady dotyczące osób pozbawionych wolności w Amerykach](#) stanowią, że wnikliwie przeszukiwanie wnętrza pochwy lub odbytnicy musi być zabronione przez prawo.^a Kontrole osobiste nago i inwazyjne przeszukiwania ciała przeprowadzane w upokarzający sposób mogą być równoznaczne z torturami lub innymi formami złego traktowania.⁴⁸⁷

W celu zastąpienia przeszukiwania nago i inwazyjnych kontroli osobistych powinny zostać opracowane metody alternatywne, takie jak prześwietlanie.^{b 488}

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że przymusowe podanie podejrzanemu środków wymiotnych, celem uzyskania dowodu na popełnienie przestępstwa narkotykowego, w przypadku gdy nie było niezbędne, stanowiło zagrożenie dla zdrowia i można było skorzystać z innych, mniej poniżających sposobów uzyskania dowodów, było nieludzkim i poniżającym traktowaniem.⁴⁸⁹

10.11 OBOWIĄZEK WSZCZĘCIA POSTĘPOWANIA, PRAWO DO ŚRODKA ODWOŁAWCZEGO I ODSZKODOWANIA

Osoby, które zostały poddane torturom i innym formom złego traktowania, muszą mieć do dyspozycji dostępne i skuteczne środki odwoławcze. W szczególności państwa muszą zapewnić, że zarzuty będą niezwłocznie, bezstronnie, niezależnie i dokładnie zbadane, ofiarom zostanie zapewniony dostęp do skutecznego środka odwoławczego i otrzymają odszkodowanie, natomiast sprawcy zostaną pociągnięci do odpowiedzialności.^{c 490}

Państwa muszą wprowadzić procedury składania skarg celem realizacji prawa do skutecznego środka odwoławczego.⁴⁹¹ Nawet bez wyraźnej skargi pokrzywdzonego należy przeprowadzić dochodzenie w przypadku, gdy istnieją uzasadnione podstawy, aby podejrzewać, że mogły mieć miejsce tortury lub inne formy złego traktowania.^{d 492} Niezbadanie przez państwo zarzutu tortur lub innych form złego traktowania stanowi naruszenie prawa do skutecznego środka odwoławczego oraz zakazu tortur i innych form złego traktowania.⁴⁹³

Ofiary tortur i ich adwokaci muszą mieć dostęp do wszystkich istotnych informacji i przesłuchań w sprawie rozpatrywanych zarzutów. Mają oni prawo do przedstawienia dowodów. Ofiary i świadkowie muszą być chronieni przed wszelkimi formami zemsty lub zastraszania⁴⁹⁴ w wyniku złożenia skarg, w tym przez drugą stronę.^{e 495}

Powinna zostać natychmiast zniesiona relacja zależności pomiędzy osobami, które mogły mieć związek ze stosowaniem tortur lub innych form złego traktowania a osobami składającymi zawiadomienie, świadkami i osobami prowadzącymi postępowanie^f Funkcjonariusze podejrzani o stosowanie tortur i innych form złego traktowania powinni zostać zawieszni w aktywnej służbie na czas trwania postępowania.⁴⁹⁶

W ramach prowadzonego postępowania powinno zostać przeprowadzone badanie lekarskie (**Rozdział 10.4**); w przypadku gdy z badania wynika, że dana osoba ma urazy, których

⁴⁸⁶ 3. Sprawozdanie Ogólne CPT, CPT/Inf (93) 12, § 73; Światowe Stowarzyszenie Lekarzy, [Oświadczenie o przeszukiwaniu więźniów](#); Uwagi końcowe CAT: [Hongkong](#), UN Doc. CAT/C/HKG/CO/4 (2008) §10.

⁴⁸⁷ [Boodoo przeciwko Trynidadowi i Tobago](#), HRC, UN Doc. CCPR/C/74/D/721/1996 (2002) §§6.5, 6.7; [López-Álvarez przeciwko Hondurasowi](#), Trybunał Międzyamerykański (2006) §§54 (12), 107.

⁴⁸⁸ Uwagi końcowe CAT: [Hongkong](#), UN Doc. CAT/C/HKG/CO/4 (2008) §10, [Francja](#), UN Doc. CAT/C/FRA/CO/4-6 (2010) §28.

⁴⁸⁹ [Jalloh przeciwko Niemcom](#) (54810/00), Wielka Izba Trybunału Europejskiego (2006) §§67-83.

⁴⁹⁰ HRC Komentarz Ogólny nr 31, §§15-16; 14. [Sprawozdanie Ogólne](#) CPT, CPT/Inf 2004 (28) §§31-36.

⁴⁹¹ CAT Komentarz Ogólny nr 3, §23; Uwagi końcowe CAT: [Tunezja](#), UN Doc. A/54/44 (1998) §102.

⁴⁹² CAT Komentarz Ogólny nr 3, §27; Uwagi końcowe: [Peru](#), UN Doc. A/56/44 (2001) §§169, 172; CAT: [Ltaief przeciwko Tunezji](#), UN Doc. CAT/C/31/D/189/2001 (2003) §10.6-10.8, [Blanco Abad przeciwko Hiszpanii](#), UN Doc. CAT/C/20/D/59/1996 (1998) §8.2-8.8.

⁴⁹³ [Avadanov przeciwko Azerbejdżanowi](#), HRC, UN Doc. CCPR/C/100/D/1633/2007 (2010) §9.3-9.5; [Aydin przeciwko Turcji](#) (23178/94), Wielka Izba Trybunału Europejskiego (1997) §103.

⁴⁹⁴ CAT Komentarz Ogólny nr 3, §§30-31; 14. [Sprawozdanie Ogólne](#) CPT, CPT/Inf 2004 (28) §39.

⁴⁹⁵ Zasada 3(b) [Zasad ścigania tortur](#).

⁴⁹⁶ [Gáñgen przeciwko Niemcom](#) (22978/05), Wielka Izba Trybunału Europejskiego (2010) §125; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. E/CN.4/2003/68 (2002) §26(k); CAT, np. [Salwador](#), UN Doc. CAT/C/SLV/CO/2 (2009) §12(b); Uwagi końcowe HRC, np. [Brazylia](#), UN Doc. CCPR/C/79/Add.66 (1996) §20.

nie posiadała w momencie zatrzymania, powinno być ono podstawą domniemania złego traktowania w areszcie.⁴⁹⁷

Osoba poddana torturom lub innym formom złego traktowania uprawniona jest do odszkodowania, niezależnie od tego, czy osoby za to odpowiedzialne zostały zidentyfikowane i postawione przed wymiarem sprawiedliwości.^{a 498}

Odszkodowanie powinno obejmować rekompensatę, rehabilitację, w tym opiekę medyczną i psychologiczną, a także usługi socjalne i prawne, zadośćuczynienie i gwarancje powstrzymania się od ponownego naruszenia.^{b 499} Odszkodowanie wypłacone przez państwo powinno umożliwić ofiarom naprawienie szkody, odszkodowania powinny być proporcjonalne do naruszeń.⁵⁰⁰

Obowiązki państwa w zakresie zapewnienia ofiarom prawa do zadośćuczynienia nie mogą być spełnione jedynie poprzez przyznanie odszkodowania. Państwo musi również zapewnić, że prowadzone postępowanie doprowadzi do identyfikacji i postawienia przed wymiarem sprawiedliwości sprawców, którzy powinni otrzymać kary proporcjonalne do wagi naruszenia.⁵⁰¹

Państwa nie mogą zwalniać sprawców od odpowiedzialności osobistej w drodze amnestii, zwolnienia od kary, immunitetów i podobnych środków⁵⁰² (**Rozdział 11.3 Prawo do równego dostępu do sądów** oraz **Rozdział 17 Wyłączenie dowodów uzyskanych z naruszeniem standardów międzynarodowych**).

^a Zasada 9 Podstawowych zasad w sprawie odszkodowania, Sekcja II(5) Wytycznych Rady Europy w sprawie zwalczania bezkarności

^b Podstawowe zasady w sprawie odszkodowania (zwłaszcza Zasady 15-23), Wytyczna XVI Wytycznych RE w sprawie zwalczania bezkarności

497 Uwagi końcowe CAT: *Cypr*, UN Doc. CAT/C/CR/29/1 (2002) §4a; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Aksay przeciwko Turcji* (21987/93), (1996) §61; *Selmouni przeciwko Francji* (25804/94), (1999) §87.

498 CAT Komentarz Ogólny nr 3, §§3, 26.

499 HRC Komentarz Ogólny nr 31, §§15-17.

500 *Ciorap przeciwko Mołdawii (nr 2)* (7481/06), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2010) §§24-25; *Raxcacó-Reyes przeciwko Gwatemali*, Trybunał Międzypaństwowy (2005) §§114-116.

501 HRC Komentarz Ogólny nr 31, §§15, 18; CAT Komentarz Ogólny nr 3, §§9, 17, *Guridi przeciwko Hiszpanii*, CAT, UN Doc. CAT/C/34/D/212/2002 (2005) §§6.6-6.8; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Gálgen przeciwko Niemcom* (22978/05), Wielka Izba (2010) §119, *Okkali przeciwko Turcji* (52067/99), (2006) §§71-78; 14. Sprawozdanie Ogólne CPT, CPT/Inf 2004 (28), §§31, 40-41.

502 HRC Komentarz Ogólny nr 31, §18; CAT Komentarz Ogólny nr 2, §5, CAT Komentarz Ogólny nr 3, §§40-42; Zasady 19, 22, 31-35 Zaktualizowane zasady w sprawie zwalczania bezkarności.

CZĘŚĆ B

PRAWA W POSTĘPOWANIU SĄDOWYM

Rozdział 11	Prawo do równości wobec prawa i przed sądami
Rozdział 12	Prawo do rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd ustanowiony przez ustawę
Rozdział 13	Prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy
Rozdział 14	Prawo do publicznego rozpatrzenia sprawy
Rozdział 15	Domniemanie niewinności
Rozdział 16	Prawo do niezeznawania na swoją niekorzyść
Rozdział 17	Wyłączenie dowodów uzyskanych z naruszeniem standardów międzynarodowych
Rozdział 18	Zakaz retroaktywnego stosowania prawa karnego i ponownego karania
Rozdział 19	Prawo do postępowania bez zbędnej zwłoki
Rozdział 20	Prawo do bronięcia się samemu lub przez obrońcę
Rozdział 21	Prawo do obecności na rozprawach sądowych w postępowaniu w pierwszej instancji i postępowaniu odwoławczym
Rozdział 22	Prawo do zgłaszania i przesłuchania świadków
Rozdział 23	Prawo do tłumaczeń ustnych i pisemnych
Rozdział 24	Wyroki
Rozdział 25	Kary
Rozdział 26	Prawo do odwołania się i ponownego rozpatrzenia sprawy

ROZDZIAŁ 11

PRAWO DO RÓWNOŚCI WOBEC PRAWA I PRZED SĄDAMI

Gwarancja równości w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych przyjmuje wiele postaci. Zakazuje praw o charakterze dyskryminacyjnym oraz dyskryminacji w implementacji praw. Zawiera w sobie prawo do równości wobec prawa oraz jednakowej ochrony prawnej, równości przed sądami oraz równego traktowania przez sądy, a także prawo do równego dostępu do sądów.

- 11.1 Prawo do równości wobec prawa
- 11.2 Prawo do równości przed sądami
 - 11.2.1 Prawo do równego traktowania przez sądy
- 11.3 Prawo do równego dostępu do sądów

11.1 PRAWO DO RÓWNOŚCI WOBEC PRAWA

Wszyscy ludzie mają prawo do równości wobec prawa i jednakowej ochrony prawnej.^a

Prawo do jednakowej ochrony prawnej oznacza zakaz dyskryminacji przez prawo oraz praktykę sprawowania wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych. Nie wszystkie różnice w traktowaniu osób będą jednak uznawane za dyskryminację, a tylko takie, które nie opierają się na uzasadnionych i obiektywnych kryteriach oraz nie zmierzają do realizacji lub nie są proporcjonalne do uzasadnionego celu. Oznacza to, że sędziowie, prokuratorzy oraz funkcjonariusze porządku prawnego mają obowiązek zapewnienia jednakowej ochrony prawnej oraz poszanowania i ochrony zakazu dyskryminacji⁵⁰³ (**Rozdział 12 o bezstronności sędziów i ław przysięgłych**).

Państwa powinny dokonać przeglądu istniejącego ustawodawstwa pod kątem zakazu dyskryminacji, a przy tworzeniu kolejnych ustaw zapewnić, by nie były dyskryminujące. Państwa muszą monitorować stosowanie istniejącego ustawodawstwa, by nie skutkowało dyskryminacją. Muszą także zmienić prawo i praktykę w stopniu, w jakim jest to konieczne, żeby wyeliminować wszelkie formy dyskryminacji i zapewnić równość.^{b 504}

Przykładami regulacji prawno-karnych o charakterze dyskryminacyjnym będą takie przepisy, które pozwalają na stosowanie wyższych kar na podstawie statusu prawnego cudzoziemca przebywającego w danym kraju; przewidują sankcję karną wobec osoby, która zmieni religię,⁵⁰⁵ karzą za konsensualną aktywność seksualną z dorosłym tej samej płci;⁵⁰⁶ zwalniają

MPP0iP, Artykuł 26

„Wszyscy są równi wobec prawa i są uprawnieni bez żadnej dyskryminacji do jednakowej ochrony prawnej. Jakakolwiek dyskryminacja w tym zakresie powinna być ustawowo zakazana oraz powinna być zagwarantowana przez ustawę równa dla wszystkich i skuteczna ochrona przed dyskryminacją z takich względów, jak: rasa, kolor skóry, płeć, język, religia, poglądy polityczne lub inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, sytuacja majątkowa, urodzenie lub jakiegokolwiek inne okoliczności”.

^a Artykuł 7 Powszechnej Deklaracji, Artykuł 2(1), 3 i 26 MPP0iP, Artykuły 2 i 15 CEDAW, Artykuły 2 i 5 Konwencji przeciwko rasizmowi, Artykuł 5 Konwencji o osobach niepełnosprawnych, Artykuły 2 i 3 Karty Afrykańskiej, Artykuły 1 i 24 Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 11 Karty Arabskiej, Artykuł 14 Konwencji Europejskiej, Artykuł II Deklaracji Amerykańskiej, Zasada II Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Artykuł 4(f) Międzyamerykańskiej Konwencji o przemocy wobec kobiet, Artykuły 8 i 2 Protokołu do Karty Afrykańskiej o Prawach Kobiet w Afryce, Artykuł 4(2)-(3) Konwencji RE o przemocy wobec kobiet, Protokół 12 Konwencji Europejskiej, Artykuł 67 Statutu MTK

^b Artykuł 3 MPP0iP, Artykuł 2(1)(c) Konwencji przeciwko rasizmowi, Artykuł 4(1)(b) Konwencji o osobach niepełnosprawnych, Artykuły 2 i 8 Protokołu do Karty Afrykańskiej o Prawach Kobiet w Afryce, Artykuł 7(e) Międzyamerykańskiej Konwencji o przemocy wobec kobiet, Artykuł 4(2) Konwencji RE o przemocy wobec kobiet

⁵⁰³ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/66/289 (2011) §42.

⁵⁰⁴ Rekomendacja Ogólna Komitetu CERD nr XXXI Część I A; *Gonçalves przeciwko Portugalii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/98/D/1565/2007 (2010) §7.4; Raport Specjalnego Sprawozdawcy ONZ ds. egzekucji pozasądowych, USA, UN Doc. A/HRC/11/2/add.5 (2009) §§19 i 74; Rekomendacja RE CM/Rec (2010)5, §§1-2, 4, i §46 Załącznika; Raport Czwartej Światowej Konferencji ws. kobiet, UN Doc. A/CONF/177/20 (1995) §232(d); Rekomendacja Ogólna Komitetu CEDAW nr 25, §7; Rezolucja Rady Praw Człowieka nr 10/7, §8.

⁵⁰⁵ HRC Komentarz Ogólny nr 22, §5.

⁵⁰⁶ HRC: *Toonen przeciwko Australii*, UN Doc. CCPR/C/50/D/488/1992 (1994) §§8.2-9, *Kenia*, UN Doc. CCPR/CO/83/KEN (2005) §27; *Dudgeon przeciwko Wielkiej Brytanii* (7525/76), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1981) §§61, 63; *L. i V. przeciwko Austrii* (39392/98 i 39829/98), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2003) §§44-54; *Salah i inni przeciwko Egiptowi*, Opinia WGAD 7/2002, UN Doc. E/CN.4/2003/8/Add.1 (2002) pp68-73 §§27-28.

z odpowiedzialności karnej mężczyzn sprawców gwałtu, którzy następnie poślubią swoje ofiary; lub nie przewidują sankcji karnej za gwałt małżeński.⁵⁰⁷

Przykładami praw o charakterze proceduralnym, które będą dyskryminujące, są przepisy, które przypisują mniejszą wagę zeznaniom kobiety niż mężczyzny, wymagając potwierdzenia takich zeznań; przepisy dotyczące przestępstwa zgwałcenia, które pozwalają na wykorzystanie dowodów dotyczących historii życia seksualnego oraz zachowania ofiary, gdy nie są one istotne lub niezbędne, lub które wymagają dowodów przemocy fizycznej dla potwierdzenia braku zgody ofiary gwałtu.^{a 508}

^a Artykuł 54 Konwencji RE o przemocy wobec kobiet

^b Artykuł 10 Powszechnej Deklaracji, Artykuł 14(1) MPPOiP, Artykuły 2(c) i 15(1) CEDAW, Artykuły 2 i 5(a) Konwencji przeciwko rasizmowi, Artykuły 12 i 13 Konwencji o osobach niepełnosprawnych, Artykuł 12 Karty Arabskiej, Artykuł 8(2) Konwencji Amerykańskiej, Sekcja A(2)(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 67(1) Statutu MTK, Artykuł 20(1) Statutu z Rwandy, Artykuł 21(1) Statutu Jugosłowiańskiego

^c Artykuł 18(1) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 5 Deklaracji w sprawie osób niebędących obywatelami

^d Artykuł 7 Konwencji przeciwko rasizmowi, Artykuł 13(2) Konwencji o osobach niepełnosprawnych, Artykuł 8 Protokołu do Karty Afrykańskiej o prawach kobiet w Afryce, Artykuł 8(c) Międzamyerykańskiej Konwencji o przemocy wobec kobiet, Artykuł 15 Konwencji RE o przemocy wobec kobiet

Przykładami dyskryminacji w stosowaniu prawa będą: prowadzenie postępowań karnych wymierzonych w jedną grupę etniczną;⁵⁰⁹ nieproporcjonalne stosowanie ogólnie ujętych przepisów dotyczących zatrzymań i przeszukań lub przepisów antyterrorystycznych wymierzone w konkretne grupy;⁵¹⁰ powtarzające się zatrzymywanie i aresztowanie osób w związku z ich poglądami politycznymi;⁵¹¹ stosowanie przepisów karnych dotyczących cudzołóstwa głównie przeciwko kobietom;⁵¹² brak ścigania i osądzania przypadków stosowania przemocy wobec kobiet, i traktowanie tych przypadków jak spraw o charakterze prywatnym, a nie karnym;⁵¹³ zaniechanie badania potencjalnie dyskryminacyjnej motywacji danego przestępstwa.⁵¹⁴

Zgromadzenie Ogólne ONZ wielokrotnie apelowało do państw o zapewnienie, by prawo antyterrorystyczne nie miało charakteru dyskryminującego.⁵¹⁵

11.2 PRAWO DO RÓWNOŚCI PRZED SĄDAMI

Wszyscy ludzie są równi przed sądami.^b Prawo to ma zastosowanie w równym stopniu do cudzoziemców, jak i bezpaństwowców.^{c 516}

Ta ogólna zasada państwa prawa oznacza, że każdy jest uprawniony do równego dostępu do sądów i że strony postępowania są traktowane bez dyskryminacji. Jest to „kluczowy element ochrony praw człowieka i służy jako środek proceduralny dla zachowania zasady państwa prawa”.⁵¹⁷

Zapewnienie prawa do równości przed sądami wymaga od państw, żeby eliminowały dyskryminujące stereotypy, które zaburzają rzetelność postępowania karnego. Kadry sądownictwa, prokuratury oraz policji powinny stanowić odzwierciedlenie różnorodności społeczności, której służą.⁵¹⁸ Co więcej, sędziowie, prokuratorzy oraz funkcjonariusze organów ścigania muszą być przeszkoleni w zakresie zakazu dyskryminacji, jej różnych przejawów oraz przepisów, które przewidują kary za dyskryminację.^{d 519}

MPPOiP, Artykuł 14(1)

„Wszyscy ludzie są równi przed sądami i trybunałami...”

⁵⁰⁷ Uwagi końcowe Komitetu CEDAW: *Boliwia*, UN Doc. CEDAW/C/BOL/CO/4 (2008) §7, *Liban*, UN Doc. CEDAW/C/LBN/CO/3 (2008) §27.

⁵⁰⁸ *Rekomendacja Ogólna Komitetu CEDAW nr 21* §8; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/66/289 (2011) §48; Uwagi końcowe HRC: *Japonia*, UN Doc. CCPR/C/JPN/CO/5 (2008) §14.

⁵⁰⁹ Uwagi końcowe CERD: *Chorwacja*, UN Docs. CERD/C/304/Add.55 (1999) §12, *CERD/C/HRV/CO/8* (2009) §15; Uwagi końcowe CAT: *Bośnia i Hercegowina*, UN Doc. CAT/C/BIH/CO/1 (2005) §§10-11.

⁵¹⁰ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, UN Docs. A/HRC/4/26 (2007) §37, *E/CN.4/2006/98* (2005) §§26-27, 42-50, 72, *A/64/211* (2009) §23.

⁵¹¹ *Aminu przeciwko Nigerii* (205/97), Komisja Afrykańska (2000) §§21-22, 27.

⁵¹² Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/66/289 (2011) §74; Amnesty International, *Six-Point checklist on sexual violence against women* (Index: ACT 77/002/2010).

⁵¹³ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Opuz przeciwko Turcji* (33401/02), (2009) §§195-202, *Bevacqua i S. przeciwko Bułgarii* (71127/01), (2008) §§63, 83-4; Komitet CEDAW: *A.T. przeciwko Węgrom*, UN Doc. CEDAW/C/32D/2/2003 (2005) §§8.4, 9.2-9.3, *Tayag Vertido przeciwko Filipinom*, UN Doc. CEDAW/C/46/D/18/2008 (2010) §8.1-8.9; *Lenahan (Gonzales) i inni przeciwko Stanom Zjednoczonym* (12.626), Komisja Międzamyerykańska (2011) §§209-215; Uwagi końcowe CAT: *Jemen*, UN Doc. CAT/C/YEM/CO/2/Rev.1 (2010) §29.

⁵¹⁴ *Nachova i inni przeciwko Bułgarii* (43577/98), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2005) §§162-168.

⁵¹⁵ Zgromadzenie Ogólne ONZ, rezolucja nr 65/221, §§4, 6(e), 6(m), rezolucja 66/171 §§4, 6(f), 6(n).

⁵¹⁶ HRC Komentarz Ogólny nr 15, §§1, 7 i nr 32, §9; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, UN Doc. A/63/223 (2008) §14; *Opinia doradcza OC-16/99* (1999), Trybunał Międzamyerykański, §119; *Opinia doradcza OC-18/03* (2003), Trybunał Międzamyerykański, §173.

⁵¹⁷ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §§2, 8; Zasada 5 *Zasad Bangalorskich*.

⁵¹⁸ *Rekomendacja Ogólna Komitetu CEDAW nr 23*, §15; *Rekomendacja Ogólna Komitetu CERD nr XXXI*, §§5(d), 1(g); Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/66/289 (2011) §§26, 92; Uwagi końcowe CERD: *Gwatemala*, UN Doc. CERD/C/GTM/CO/12-13 (2010) §8.

⁵¹⁹ Zasady 5, 6(3)-6(4) *Zasad Bangalorskich*; *Rekomendacja Ogólna Komitetu CEDAW nr 19*, §24(b); Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 63/155, §14; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/66/289 (2011) §§34-40 and 94-96; Załącznik do *Rekomendacji RE CM/Rec (2010)5*, §3; ECRI Rekomendacje dot. polityki ogólnej: *Nr 13 (2011) (Roma)* §§8(d), 9(d), *Nr 9 (2004) (antysemityzm)*; Obserwacje Podsumowujące HRC: *Bośnia i Hercegowina*, UN Doc. CCPR/C/BIH/CO/1 (2006) §12, *Japonia*, UN Doc. CCPR/C/JPN/CO/5 (2008) §14; Obserwacje Podsumowujące CERD: *Gwatemala*, UN Doc. CERD/C/GTM/CO/12-13 (2010) §8.

Prawo do równości przed sądami wymaga, by podobne sprawy były rozpatrywane w podobnych postępowaniach.⁵²⁰ Oznacza to zakaz tworzenia wyjątkowych procedur lub specjalnych sądów dla pewnych kategorii przestępstw lub grup osób, chyba że istnieją obiektywne i uzasadnione podstawy, które pozwalają na takie różnicowanie.⁵²¹

Jednocześnie nie ma obiektywnych i uzasadnionych podstaw, by jednostki były sądzone w wyjątkowych procedurach karnych lub stały przed specjalnie ustanowionymi sądami lub trybunałami z uwagi na rasę, kolor skóry, płeć, język, religię, poglądy polityczny lub inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, własność, urodzenie lub inny status. Dyskryminacja w korzystaniu z praw na podstawie takich różnic jest zakazana przez prawo międzynarodowe, w tym np. artykuły 2(1) i 26 MPPOiP. Co do zasady, zapewnienie niższych gwarancji procesowych w sprawach karnych o charakterze „politycznym” niż w sprawach „zwykłych” byłoby niezgodne z prawem do równości przed sądami.

W kontekście postępowań dotyczących aktów terroryzmu krytycznie wypowiedziano się co do prowadzenia spraw w sądach w oparciu o specjalne procedury, jak w Irlandii Północnej, gdzie wyłączano udział ław przysięgłych, lub w Tunezji, gdzie sądzono cywilów przed sądami wojskowymi oferującymi mniejsze możliwości zaskarżenia decyzji. Formułowano również zastrzeżenia co do specjalnych sądów (komisje wojskowe USA w Zatoce Guantánamo) wykorzystywanych jedynie w procesach cudzoziemców, po części w związku z tym, że naruszają one zakaz dyskryminacji oraz zasadę równości wobec prawa.⁵²²

Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej wyraził zastrzeżenia w związku ze stosowaniem przez Izrael innego prawa karnego wobec Palestyńczyków niż wobec Izraelczyków, co prowadziło do dłuższego tymczasowego aresztowania tych pierwszych oraz surowszych kar za te same przestępstwa.⁵²³

Wyrażano także obawy związane z dyskryminacją w związku ze stosowaniem praktyk i działaniem sądów prawa zwyczajowego⁵²⁴ (**Rozdział 29 Sądy nadzwyczajne, wyspecjalizowane i wojskowe**).

11.2.1 PRAWO DO RÓWNEGO TRAKTOWANIA PRZEZ SĄDY

Równe traktowanie przez sądy w sprawach karnych wymaga, by obrona i oskarżenie były traktowane w sposób, który zapewnia „równość broni” tak w zakresie przygotowywania, jak i prezentowania własnej sprawy (**Rozdział 13.2 „Równość broni”**).

Każda osoba oskarżona ma prawo być traktowana na równi z innymi oskarżonymi znajdującymi się w podobnym położeniu, bez dyskryminacji ze względu na jakiegokolwiek zakazane przesłanki.^{a 525} Równe traktowanie w tym kontekście nie oznacza traktowania identycznego. Oznacza zaś, że tam, gdzie obiektywnie ustalone fakty są podobne, odpowiedź wymiaru sprawiedliwości powinna również być podobna. Równość zostałaby naruszona, gdyby decyzja sądu lub prokuratora została podjęta w oparciu o dyskryminujące przesłanki.

Naruszeniami prawa do równego traktowania przez sądy będą: nieprzyznanie skutecznej pomocy prawnej z urzędu tym, których nie stać na jej opłacenie; nieprzyznanie wykwalifikowanego tłumacza, gdy zachodzi taka potrzeba; praktyki, które skutkują nadreprezentacją pewnych grup etnicznych lub rasowych albo osób chorych psychicznie

^a Artykuł 2(1), 14(1) i 14(3) MPPOiP, Artykuł 15 CEDAW, Artykuł 5(a) Konwencji przeciwko rasizmowi, Artykuł 18(1) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 8 Protokołu do Karty Afrykańskiej o prawach kobiet w Afryce, Artykuł 8(2) w związku z Artykułem 1(1) Konwencji Amerykańskiej, Sekcja A(2)(b) i (d) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 6 i 14 Konwencji Europejskiej, Artykuł II Deklaracji Amerykańskiej

⁵²⁰ *Zimbabwe Lawyers for Human Rights przeciwko Republice Zimbabwe* (284/2003), Komisja Afrykańska, (2009) §156.

⁵²¹ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §14.

⁵²² Uwagi końcowe: Wielka Brytania, UN Docs. *CCPR/CO/73/UK* (2001) §18 i *CCPR/C/GBR/CO/6* (2008) §18; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu: Tunezja, UN Doc. *A/HRC/16/51/Add.2* (2010) §§35-36; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. *E/CN.4/2005/60*, §§17-19; Zob. także *A i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, (3455/05) Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2009) §190.

⁵²³ Uwagi końcowe CERD: Izrael, UN Doc. *CERD/C/ISR/CO/13* (2007) §35.

⁵²⁴ Uwagi końcowe CERD: Liban, UN Doc. *CERD/C/304/Add.49* (1998) §14, Rwanda, UN Doc. *CERD/C/304/add.97* (2000) §12.

⁵²⁵ Zasada 5 *Zasad Bangalorskich*.

^a Artykuł 8 Powszechnej Deklaracji, Artykuły 2, 3, 14(1) i 26 MPPoIP, Artykuł 2 i 15 CEDAW, Artykuły 5-6 Konwencji przeciwko rasizmowi, Artykuły 13 (i 9) Konwencji o osobach niepełnosprawnych, Artykuł 18 Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuły 2, 7 i 19 Karty Afrykańskiej, Artykuł 8 Protokołu do Karty Afrykańskiej o prawach kobiet w Afryce, Artykuły 8, 24 i 25 Konwencji Amerykańskiej, Artykuły 12, 13 i 23 Karty Arabskiej, Artykuły 6 i 13-14 Konwencji Europejskiej

^b Zasada 10 i Wytyczna 3 §43(f) Zasad pomocy prawnej

^c Artykuł 9 i 13 Konwencji o osobach niepełnosprawnych, Artykuł 7(f) Międzypamerykańskiej Konwencji o przemyśle wobec kobiet, Artykuł 28 Konwencji RE o handlu ludźmi, Artykuł 18 i 56 Konwencji RE o przemyśle wobec kobiet, Sekcja K(a)-(d) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^d Zasada 3 i Wytyczne 4-6 Zasad pomocy prawnej

^e Artykuł 18 Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 26 Europejskiej Konwencji o pracownikach migrujących, Artykuł 5 Deklaracji w sprawie osób niebędących obywatelami

w aresztach śledczych lub więzieniach;⁵²⁶ nieproporcjonalnie łagodne wyroki dla osób skazanych za stosowanie przemocy ze względu na płeć;⁵²⁷ bezkarność lub łagodne wyroki w sprawach funkcjonariuszy organów ścigania skazanych za naruszenia praw człowieka.⁵²⁸

11.3 PRAWO DO RÓWNEGO DOSTĘPU DO SĄDÓW

Każdy, włączając osoby oskarżone o popełnienie przestępstwa oraz ofiary przestępstw, ma równe prawo dostępu do sądu bez dyskryminacji⁵²⁹ (**Rozdział 22.4 o dodatkowych standardach i informacjach dotyczących osób pokrzywdzonych**).

Obowiązek poszanowania tego prawa wymaga od państw ustanowienia i odpowiedniego wyposażenia sądów, a także zapewnienia, by były one w stanie rzetelnie prowadzić postępowania. Takie sądy muszą znajdować się w miejscach dostępnych dla ludzi w całym kraju, włączając obszary wiejskie,⁵³⁰ oraz muszą być fizycznie dostępne dla osób z niepełnosprawnościami. Państwa muszą także zapewnić efektywną pomoc prawną na terenie całego kraju, profesjonalnych tłumaczy ustnych i pisemnych dla tych, którzy nie posługują się językiem używanym przez sąd lub nie rozumieją go,^b oraz programy ochrony świadków.⁵³¹ Państwa są także zobowiązane zapewnić dostępność postępowania dla osób z niepełnosprawnościami^c (**Rozdział 8.3.2, 9.5 i 23 dotyczący tłumaczy ustnych i pisemnych i Rozdział 22.4 dotyczący praw osób pokrzywdzonych i świadków**).

Dostępność skutecznej pomocy prawnej decyduje o tym, czy jednostka może chronić swoje prawa, w istotny sposób uczestniczyć w postępowaniu lub uzyskać sprawiedliwość poprzez sądy.⁵³² Państwa muszą zapewnić efektywną pomoc prawną w sprawach karnych na etapie postępowania przygotowawczego, sądowego i odwoławczego,⁵³³ jak również w celu wykorzystania środków prawnych w sytuacji potencjalnych naruszeń gwarancji konstytucyjnych, tam gdzie są one dostępne, np. w przypadkach zastosowania kary śmierci^d ⁵³⁴ (**Rozdziały 3.4, 20.3.2 i 22.4 dotyczący osób pokrzywdzonych i świadków**).

Szybki i skuteczny dostęp do sądów zakłada poszanowanie prawa jednostki do bycia uznaną za podmiot praw. Prawo to doznaje naruszenia, na przykład gdy osoby są bezprawnie przetrzymywane, w tym w sytuacji wymuszonego zaginięcia.⁵³⁵

Cudzoziemcy oraz bezpaństwowcy, którzy przebywają na terytorium danego państwa lub z innych powodów podlegają jego jurysdykcji muszą, niezależnie od swojego statusu, mieć dostęp do sądów na równi z obywatelami.^e ⁵³⁶

- ⁵²⁶ Rekomendacja Ogólna CERD nr XXXI §26, 30; WGAD, UN Doc. [E/CN.4/2006/7](#) (2005) §§65-67; Komisja Międzypamerykańska, [Raport o terroryzmie i prawach człowieka](#) (2002), Sekcja III(H)(3) §§398-400 (tłumacze ustni); Uwagi końcowe HRC: [Nowa Zelandia](#), UN Doc. [CCPR/C/NZL/CO/5](#) (2010) §12; Uwagi końcowe CERD: [Belgia](#), UN Doc. [CERD/C/BEL/CO/15](#) (2008) §14; Uwagi końcowe CEDAW: [Kanada](#), UN Doc. [CEDAW/C/CAN/CO/7](#) (2008) §§33-34; [Henry przeciwko Trynidadowi i Tobago](#), HRC, UN Doc. [CCPR/C/64/D/752/1997](#) (1999) §7.6.
- ⁵²⁷ Uwagi końcowe HRC: [Bośnia i Hercegowina](#), UN Doc. [CCPR/C/BIH/CO/1](#) (2006) §§12, 16; [Japonia](#), UN Doc. [CCPR/C/JPN/CO/5](#) (2008) §14; Uwagi końcowe CEDAW: [Honduras](#), UN Doc. [CEDAW/C/HON/CO/6](#) (2007) §18.
- ⁵²⁸ Uwagi końcowe CERD: [Kolumbia](#), UN Doc. [CERD/C/304/Add.76](#) (1999) §11; Uwagi końcowe CAT: [Austria](#), UN Doc. [CAT/C/AUT/CO/4-5](#) (2010) §20.
- ⁵²⁹ HRC [Komentarz Ogólny nr 32](#), §§8-11; [Good przeciwko Botswanie](#) (313/05), Komisja Afrykańska (2010) §163; [Rosendo Cantú i inni przeciwko Meksykowi](#), Trybunał Międzypamerykański (2010) §184.
- ⁵³⁰ Uwagi końcowe Arabskiego Komitetu Praw Człowieka: [Jordania](#), (2012) §17.
- ⁵³¹ HRC [Komentarz Ogólny nr 32](#), §10 (pomoc prawna); Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. [A/66/289](#) (2011) §§60-73, 100-101 (programy ochrony świadków); Tłumacze: Uwagi końcowe CERD: [Iran](#), UN Doc. [CERD/C/IRN/CO/18-19](#) (2010) §13, [Norwegia](#), UN Doc. [CERD/C/63/CO/8](#) (2003) §16, [Rumunia](#), UN Doc. [CERD/C/ROU/CO/16-19](#) (2010) §19; Trybunał Międzypamerykański: [Opinia doradcza OC-16/99](#), (1999) §§119-120; [Rosendo Cantú i inni przeciwko Meksykowi](#), (2010) §§184-185; [Annual Report of the Inter-American Commission](#), (2009), [Bolivia](#), Rozdział V §179.
- ⁵³² HRC [Komentarz Ogólny nr 32](#), §10; [Golder przeciwko Wielkiej Brytanii](#) (4451/70), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1975).
- ⁵³³ Uwagi końcowe CERD: [USA](#), UN Doc. [CERD/C/USA/CO/6](#) (2008) §22; Komisja Międzypamerykańska [Raport o terroryzmie i prawach człowieka](#) (2002), Sekcja III(F)(1) §341.
- ⁵³⁴ HRC [Komentarz Ogólny nr 32](#), §10; HRC: [Currie przeciwko Jamajce](#), UN Doc. [CCPR/C/50/D/377/1989](#) (1994) §§12.2, 13.2-13.4, [Shaw przeciwko Jamajce](#), UN Doc. [CCPR/C/62/D/704/1996](#) (1998) §7.6, [Henry przeciwko Trynidadowi i Tobago](#), UN Doc. [CCPR/C/64/D/752/1997](#) (1998) §7.6.
- ⁵³⁵ Komisja Międzypamerykańska, [Raport o terroryzmie i prawach człowieka](#) (2002), Sekcja III(F)(1) §§341-343; Zob. [Madoui przeciwko Algierii](#), HRC, UN Doc. [CCPR/C/94/D/1495/2006](#) (2008) §§7.7, 8; [WGEID Komentarz Ogólny nr 11 o prawie do uznania podmiotowości prawnej w kontekście wymuszonych zaginięć](#).
- ⁵³⁶ HRC [Komentarz Ogólny nr 32](#), §9; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, UN Doc. [A/63/223](#) (2008) §14; [Good przeciwko Botswanie](#) (313/05), Komisja Afrykańska (2010) §163; Zob. [Yula przeciwko Belgii](#) (45413/07), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2009) §§28-40.

Kobiety mają prawo dostępu do sądów na równi z mężczyznami.^a

Komitet CEDAW stwierdził, że: „Prawo kobiety do zainicjowania postępowania jest w niektórych krajach ograniczone przepisami lub jej dostępem do porady prawnej i zdolnością poszukiwania zadośćuczynienia w sądach. W innych krajach ich status świadka lub prezentowane przez nie dowody są traktowane z mniejszym szacunkiem lub przypisuje się im mniejsze znaczenie niż w przypadku mężczyzn”.⁵³⁷ Zgromadzenie Ogólne ONZ wzywało państwa do zapewnienia dostępu do skutecznej pomocy prawnej wszystkim kobietom, które są ofiarami przemocy, żeby umożliwić im podejmowanie świadomych decyzji odnośnie do postępowań.⁵³⁸

Wśród przeszkód, które są zakazane przez prawo międzynarodowe, w dostępie do sądów, wymienić można amnestie, prawo łaski oraz immunitety, które uniemożliwiają ściganie i karanie za zbrodnie wojenne, ludobójstwo, zbrodnie przeciwko ludzkości oraz inne przestępstwa przewidziane w prawie międzynarodowym. Ustanowienie terminów przedawnienia dla takich przestępstw jest również niezgodne z międzynarodowymi standardami.^{b 539}

^a Artykuły 2, 3, 14 i 26 MPP0iP, Artykuły 2 i 15 CEDAW

^b Zasady 4-6 i 18-19 Podstawowych Zasad dotyczących zadośćuczynienia, Sekcja C(d) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasady VII i XIV Wytycznych RE w sprawie zwalczania bezkarności, Artykuły 2 i 6-7 Konwencji przeciwko torturom, Artykuły 6 i 8-10 Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Artykuły 1-4 Konwencji o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości, Artykuł 4 Konwencji w sprawie ludobójstwa, Artykuł VII Międzyamerykańskiej Konwencji o zaginięciach, Europejskiej Konwencji o nieprzedawnianiu zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych, Artykuł 29 Statutu MTK, Artykuł 49 I Konwencji Genewskiej, Artykuł 50 II Konwencji Genewskiej, Artykuł 131 III Konwencji Genewskiej, Artykuł 146 IV Konwencji Genewskiej i Artykuł 85 Protokołu 1 do Konwencji Genewskich

⁵³⁷ Rekomendacja Ogólna Komitetu CEDAW nr 21, §8.

⁵³⁸ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 65/228, §12.

⁵³⁹ Zob.: HRC Komentarz Ogólny nr 31, §18 i Komentarz Ogólny nr 20, §15; CAT Komentarz Ogólny nr 3, §§40-42 i Komentarz Ogólny nr 2, §5; Zasady 19 i 22-29 Updated Impunity Principles; *Velásquez-Rodríguez przeciwko Hondurasowi*, Trybunał Międzyamerykański (1988) §§172-176; Komisja Międzyamerykańska: *Consuelo Herrera i inni przeciwko Argentynie* (10.147 i inni) (1993) §§42-50, *Santos Mendoza i inni przeciwko Urugwajowi* (10.029 i inni) (1992) §§50-51; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Yaman przeciwko Turcji* (32446/96), (2004) §55, *Yeter przeciwko Turcji* (33750/03), (2009) §70; *Prokurator przeciwko Morris Kallon i Brima Bazzy Kamara* (SCSL-2004-15-AR72(E) AR16-AR72(E)) Specjalny Trybunał dla Sierra Leone Izba Odwoławcza, Decyzja w sprawie zaskarżenia jurysdykcji: Lomé Accord Amnesty, dokumenty SCSL-04-15-60, (13 marca 2004) §73 (pod linkiem Załącznik nr 2); Zob. także Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Assenov i inni przeciwko Bułgarii* (24760/94), (1998) §102, *Kart przeciwko Turcji* (8917/05) Wielka Izba (2009) §111.

ROZDZIAŁ 12

PRAWO DO ROZPATRZENIA SPRAWY PRZEZ WŁAŚCIWY, NIEZALEŻNY I BEZSTRONNY SĄD USTANOWIONY PRZEZ USTAWĘ

Fundamentalną zasadą i warunkiem rzetelności procesu jest to, że sąd, który podejmuje decyzję w sprawie, musi być ustanowiony przez ustawę oraz właściwy, niezależny i bezstronny.

- 12.1 Prawo do rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd
- 12.2 Prawo do rozpatrzenia sprawy przez sąd ustanowiony przez ustawę
- 12.3 Prawo do rozpatrzenia sprawy przez właściwy sąd
- 12.4 Prawo do rozpatrzenia sprawy przez niezależny sąd
 - 12.4.1 Podział władzy
 - 12.4.2 Powoływanie oraz warunki zatrudnienia sędziów
 - 12.4.3 Przydział spraw
- 12.5 Prawo do rozpatrzenia sprawy przez bezstronny sąd
 - 12.5.1 Kwestionowanie bezstronności sądu

^a Artykuł 10 Powszechnej Deklaracji, Artykuł 14 (1) MPP0iP, Artykuł 40 (2) (b) (iii) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 18 (1) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 7(1) i 26 Karty Afrykańskiej, Artykuł 8 (1) i 27 (2) Konwencji Amerykańskiej, Artykuły 12 i 13 Karty Arabskiej, Artykuł 6(1) Konwencji Europejskiej, Podstawowe Zasady niezależności sądownictwa, Sekcja A(1) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł XXVI Deklaracji Amerykańskiej

^b Artykuł 26 Karty Afrykańskiej, Zasady 6 i 7 Podstawowych Zasad niezależności sądownictwa, Artykuł 13 Karty Arabskiej

12.1 PRAWO DO ROZPATRZENIA SPRAWY PRZEZ WŁAŚCIWY, NIEZALEŻNY I BEZSTRONNY SĄD

Każdy, komu zarzucono popełnienie przestępstwa, ma prawo do rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd, ustanowiony przez ustawę.^a

Prawo to nakłada na państwa obowiązek ustanowienia i utrzymywania niezależnych i bezstronnych sądów. Państwa muszą zapewnić odpowiednie zasoby ludzkie i finansowe, by system sądownictwa pracował efektywnie na terenie całego kraju. Państwa są także zobligowane zapewnić ciągłą edukację prawną sędziów, prokuratorów oraz innego personelu oraz muszą reagować na jakąkolwiek korupcję lub dyskryminację w obrębie systemu wymiaru sprawiedliwości^{b 540} (**Rozdział 11 o równości przed sądami**).

Prawo do rozpatrzenia sprawy przez niezależny i bezstronny sąd ustanowiony przez ustawę jest prawem absolutnym, od którego nie ma wyjątków. Jest to ogólna zasada zwyczajowego międzynarodowego prawa, wiążąca wszystkie państwa (włączając te, które nie ratyfikowały traktatów międzynarodowych) w każdym czasie, także podczas stanów nadzwyczajnych

MPP0iP, Artykuł 14(1)

„... Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd, ustanowiony przez ustawę, przy orzekaniu do co zasadności oskarżenia przeciwko niemu w sprawach karnych bądź co do jego praw i obowiązków w sprawach cywilnych...”

⁵⁴⁰ Zasady 4(14)-(15), 5 i 6(3)-(4) Zasad Bangalorskich; Uwagi końcowe HRC: Bośnia i Hercegowina, UN Doc. CCPR/C/BIH/CO/1 (2006) §13, Republika Środkowej Afryki, UN Doc. CCPR/C/CAF/CO/2 (2006) §16, Demokratyczna Republika Kongo, UN Doc. CCPR/C/COD/CO/3 (2006) §21; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Docs. A/HRC/14/26 (2010) §§18-24, 99(e), A/HRC/17/30 (2011) §§56-58.

i konfliktów zbrojnych⁵⁴¹ (**Rozdział 31 Gwarancje rzetelnego procesu w czasie stanów nadzwyczajnych** oraz **Rozdział 32 Gwarancje rzetelnego procesu w czasie konfliktów zbrojnych**).

Komitet Praw Człowieka wyjaśnił, że jednostka może być sądzona za popełnione przestępstwa jedynie przez sąd. Wymierzenie kary przez organ, który nie jest niezależnym i bezstronnym sądem ustanowionym przez ustawę, jest niezgodne z wymogami Artykułu 14 MPPOiP.⁵⁴²

Prawo do rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd ustanowiony przez ustawę oznacza, że „nie wystarczy, by sprawiedliwości stało się zadość, musi być także bez wątplenia widoczne, że sprawiedliwości stało się zadość”. Przy rozstrzygnięciu, czy istnieje uzasadniony powód, by podawać w wątpliwość niezależność i bezstronność danego sądu, decydujące jest to, czy zaistniałe obawy mogą być obiektywnie uzasadnione.⁵⁴³

Standardy odnoszą się do „trybunałów”: instytucji pełniących funkcję sędziowską, ustanowionych przez ustawę do decydowania o sprawach wchodzących w zakres ich kompetencji w zgodzie z prawem materialnym i procesowym,⁵⁴⁴ odnoszą się także do sądów⁵⁴⁵ (**Definicje pojęć**).

Gwarancje rzetelnego procesu, włączając prawo do rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd, dotyczą wszystkich sądów: powszechnych, wojskowych oraz sądów prawa zwyczajowego, a także sądów religijnych uznawanych przez porządek prawny danego państwa.^b

Komitet Praw Człowieka stwierdził, że wyroki sądów prawa zwyczajowego oraz sądów religijnych nie powinny być wiążące, chyba że:

- postępowania dotyczą spraw cywilnych lub karnych mniejszej wagi;
- postępowania spełniają wymogi rzetelnego procesu i innych istotnych gwarancji praw człowieka ujętych w MPPOiP;
- wyroki są potwierdzane przez sądy państwowe w świetle zasad określonych przez MPPOiP; oraz
- wyroki mogą być przedmiotem zaskarżenia przez strony w procedurze, która odpowiada wymaganiom Artykułu 14 MPPOiP.⁵⁴⁶

Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce wymagają także, by tego typu sądy respektowały międzynarodowe standardy rzetelnego procesu, jednak dopuszczają możliwość wniesienia środków zaskarżenia do wyższych sądów tradycyjnych, organów administracji lub trybunałów^c (**Rozdział 29 Sądy nadzwyczajne, wyspecjalizowane i wojskowe**).

Międzynarodowe standardy nie przewidują prawa do rozpatrzenia sprawy z udziałem ławy przysięgłych, jednak wszystkie postępowania, z udziałem lub bez udziału ławy przysięgłych, muszą respektować gwarancje rzetelnego procesu.⁵⁴⁷

^a Artykuł 4 Karty Arabskiej, Artykuł 27(2) Konwencji Międzyamerykańskiej

^b Sekcja Q Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^c Sekcja Q Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

541 HRC Komentarz Ogólny nr 32, §19, Komentarz Ogólny 29, §16; Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 67/166, preambula §11 and 65/213, preambula §9; *Civil Liberties Organisation, Legal Defence Centre, Legal Defence i Assistance Project przeciwko Nigerii* (218/98), Komisja Afrykańska (2001) §27; *González del Rio przeciwko Peru*, HRC, UN Doc. CCPR/C/46/D/263/1987 (1992) §5.1; *Reverón Trujillo przeciwko Wenezueli*, Trybunał Międzyamerykański (2009) §68; Opinie doradcze Trybunału Międzyamerykańskiego: OC-8/87 (1987) §§29-30, OC-9/87 (1987) §20; ICRC Studium zwyczajowego międzynarodowego prawa humanitarnego, tom 1, Reguła 100, pp352-356.

542 HRC Komentarz Ogólny nr 32, §18.

543 Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Incal przeciwko Turcji* (22678/93), (1998) §71, *Borgers przeciwko Belgii* (12005/86), (1991) §§24-29, *Kress przeciwko Francji* (39594/98), Wielka Izba (2001) §§81-87; *Delcourt przeciwko Belgii* (2689/65), (1970) §31.

544 *Le Compte, Van Leuven i De Meyere przeciwko Belgii* (6878/75 and 7238/75), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1981) §55; HRC Komentarz Ogólny nr 32, §18.

545 M. Nowak: *U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary, 2. wydanie poprawione*, Engel, 2005, s. 319-356..

546 HRC Komentarz Ogólny nr 32, §24.

547 *Wilson przeciwko Australii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/80/D/1239/2004 (2004) §4.4; *Taxquet przeciwko Belgii* (926/05), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2010) §§83-84.

^a Artykuł 14(1) MPPDiP, Artykuł 8(1) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 6(1) Konwencji Europejskiej, Część A(4)(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł XXVI Deklaracji Amerykańskiej

^b Zasada 5 Podstawowych Zasad niezależności sądownictwa

^c Sekcja A(4)(b)-(d) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^d Zasada 3-4 Podstawowych Zasad niezależności sądownictwa, Sekcja A(4)(c) i (f) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

12.2 PRAWO DO ROZPATRZENIA SPRAWY PRZEZ SĄD USTANOWIONY PRZEZ USTAWĘ

Każdy sąd rozpatrujący sprawę musi być ustanowiony przez ustawę.^a By spełnić ten wymóg, ustanowienie sądu może nastąpić w konstytucji lub innym akcie prawnym przyjętym przez organ władzy ustawodawczej lub na podstawie *common law*.

Taki wymóg w sprawach karnych ma na celu zapewnienie, że postępowania nie będą prowadzone przez specjalne sądy, które nie działają na podstawie należycie ustanowionych procedur i które przejmują jurysdykcję innych sądów powszechnych, albo przez sądy stworzone, by orzec w konkretnej sprawie indywidualnej.^{b 548}

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że warunek, by sąd był ustanowiony przez ustawę, wiąże się z koniecznością spełnienia przez orzekających istniejących kryteriów prawnych. W sytuacji, gdy dwóch ławników orzekających w sprawie przekroczyło okres służby dozwolony prawem, nie było dowodu na mianowanie ich na stanowisko ławników, a władze nie umiały zaprezentować jakichkolwiek podstaw dla ich uczestnictwa w sprawie, sąd nie został przez Trybunał uznany za „ustanowiony przez ustawę”.⁵⁴⁹

12.3 PRAWO DO ROZPATRZENIA SPRAWY PRZEZ WŁAŚCIWY SĄD

Prawo do rozpatrzenia sprawy przed właściwym sądem wymaga, aby sąd miał jurysdykcję (kompetencję) do rozpoznania danej sprawy.

Kompetencja sądu, który jest właściwy do rozpatrzenia sprawy, wynika z przyznania jej ustawą. Sąd taki ma jurysdykcję w danej materii oraz wobec danej osoby, a postępowanie toczy się w stosownych granicach czasowych wyznaczonych przez ustawę.⁵⁵⁰ Kwestia, czy sąd jest właściwy w sprawie, musi być rozstrzygana przez organ sądowy zgodnie z przepisami ustawy.^c

Trybunał Międzamyerykański uznał, że przesunięcie jurysdykcji z sądów cywilnych do wojskowych w sprawach cywilów oskarżonych o zdradę naruszyło prawo do rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd ustanowiony wcześniej przez ustawę. Trybunał podkreślił, że państwa nie powinny w celu ograniczenia jurysdykcji sądów powszechnych tworzyć sądów, które nie działają w oparciu o należycie ustanowione procedury⁵⁵¹ (**Rozdział 29 Sądy nadzwyczajne, wyspecjalizowane i wojskowe**).

12.4 PRAWO DO ROZPATRZENIA SPRAWY PRZEZ NIEZALEŻNY SĄD

Niezależność sądu jest niezbędna dla rzetelności postępowania i stanowi warunek konieczny rządów prawa.⁵⁵² Zarówno sądy jako instytucje oraz poszczególni sędziowie muszą być niezależni. Osoby podejmujące decyzję w danej sprawie muszą mieć wolność rozstrzygania spraw niezależnie i bezstronnie, na podstawie faktów i w zgodzie z prawem, bez jakichkolwiek nacisków, presji czy niestosownego wpływu ze strony którejkolwiek władzy lub innych źródeł.^{d 553}

Podstawowe Zasady niezależności sądownictwa, Zasada 5

„Każdy ma prawo do bycia sądzonym przez sądy powszechne lub trybunały na podstawie ustanowionych procedur prawnych. Nie należy tworzyć trybunałów niedziałających w oparciu o odpowiednio ustanowione procedury prawne dla uniknięcia jurysdykcji sądów powszechnych lub trybunałów sądowych”.

548 *Apitz Barbera i inni przeciwko Wenezueli*, Trybunał Międzamyerykański (2008) §50.

549 *Posokhov przeciwko Rosji* (63486/00), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2003) §§37-42.

550 *Zimbabwe Lawyers for Human Rights i Associated Newspapers of Zimbabwe przeciwko Zimbabwe* (284/2003), Komisja Afrykańska §172; *Barreto Leiva przeciwko Wenezueli*, Trybunał Międzamyerykański (2009) §76.

551 *Castillo Petruzzi i inni przeciwko Peru*, Trybunał Międzamyerykański (1999) §§119, 128-129; *WGAD Opinia 39/2005* (Kambodża), UN Doc. A/HRC/4/40/Add.1 (2005) §§21-24.

552 Zasada 1. *Zasad Bangalorskich*.

553 Zasada 1. *Zasad Bangalorskich*; *Reverón Trujillo przeciwko Wenezueli*, Trybunał Międzamyerykański (2009) §146.

Oznacza to także, że osoby powołane na urząd sędziego muszą być wybierane przede wszystkim na podstawie swoich kwalifikacji prawnych i nieskazitelnego charakteru.^a

Czynniki wpływające na niezależność sądownictwa zostały określone przez Komitet Praw Człowieka, Specjalnego Sprawozdawcę ds. niezależności sędziów i prawników, Komisję Afrykańską, Komitet Ministrów Rady Europy, Europejski Trybunał Praw Człowieka oraz Trybunał Międzyamerykański. Są one także wskazane, do pewnego stopnia, w pozatraktatowych standardach, takich jak Podstawowe Zasady niezależności sądownictwa, Zasady Bangalorskie czy Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce.⁵⁵⁴ Zaliczają się do nich trójpodział władzy, który chroni władzę sądowniczą przed nadmiernymi zewnętrznymi wpływami, oraz praktyczne gwarancje niezależności sędziów, takie jak bezpieczeństwo kadencji czy odpowiednie wynagrodzenie.^b Te warunki i gwarancje chronią prawo do rzetelnego procesu oraz uczciwość wymiaru sprawiedliwości jako takiego.⁵⁵⁵

12.4.1 PODZIAŁ WŁADZY

Niezależność sądów jest zakorzeniona w trójpodziale władz w demokratycznym społeczeństwie, w którym różne organy państwa mają wyłączne i szczególne kompetencje. Jak stwierdziła Komisja Afrykańska: „Racją bytu zasady trójpodziału władz jest zapewnienie, by żaden organ władzy nie stał się zbyt potężny i nie nadużywał tej władzy. Trójpodział władzy między trzy gałęzie – wykonawczą, ustawodawczą i sądowniczą – tworzy system kontroli i równoważenia zabezpieczający przed nadużyciami ze strony którejkolwiek z nich.”⁵⁵⁶

Sądownictwo jako całość oraz poszczególni sędziowie muszą być wolni od wpływów zarówno ze strony urzędników, jak i osób prywatnych.⁵⁵⁷ Niezależność sądownictwa musi być gwarantowana przez państwo, zapisana w ustawie oraz respektowana przez wszystkie instytucje rządowe. Państwa muszą zapewnić strukturalne i faktyczne gwarancje chroniące wymiar sprawiedliwości przed ingerencją polityczną lub jakąkolwiek inną.^c⁵⁵⁸

Sądownictwo jako instytucja, a sędziowie jako jednostki, muszą mieć wyłączną władzę orzekania w sprawach, które rozpatrują.⁵⁵⁹ Oznacza to, że decyzje sądowe nie mogą być zmieniane przez organy niesądowe na szkodę jednej ze stron, z wyjątkiem kwestii dotyczących złagodzenia lub zamiany kar i ułaskawień.^d⁵⁶⁰

Niezależność sądownictwa wymaga także, żeby urzędnicy pełniący funkcje sądowe byli całkowicie niezależni od tych odpowiedzialnych za popieranie oskarżenia.^e

Podstawowe Zasady niezależności sądownictwa, Zasada 2

„Sędziowie rozstrzygają sprawy bezstronnie, na podstawie faktów i w zgodzie z prawem, bez jakichkolwiek ograniczeń, niestosownych wpływów, wymuszania, presji, gróźb czy zakłóceń, z jakiegokolwiek strony i z jakiegokolwiek przyczyny”.

Podstawowe Zasady niezależności sądownictwa, Zasady 3 i 4

„3. Sądy mają jurysdykcję we wszystkich sprawach o charakterze sądowym oraz mają wyłączną władzę decydowania, czy konkretna zawisła przed nimi sprawa znajduje się w zakresie ich właściwości zgodnie z przepisami ustawy.

4. Nie można wywierać żadnego niewłaściwego lub nieuzasadnionego wpływu na proces sądowy, a decyzje sądów nie mogą podlegać rewizji. Zasada ta nie stoi na przeszkodzie wykonywaniu kontroli sądowej albo złagodzeniu lub zmianie zasądzonej przez sąd kary przez właściwy organ, w zgodzie z przepisami ustawy”.

^a Zasada 10 Podstawowych Zasad niezależności sądownictwa, Sekcja A(4)(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Podstawowe Zasady niezależności sądownictwa, Sekcja A(4) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^c Zasada 1 Podstawowych Zasad niezależności sądownictwa, Sekcja A(4)(a), (f)-(g) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^d Zasady 3 i 4 Podstawowych Zasad niezależności sądownictwa, Sekcja A(4)(f) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^e Wytyczna 10 Wytycznych dotyczących roli prokuratorów, Sekcja F(f) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

⁵⁵⁴ Inne istotne standardy (niecytowane w Podręczniku) to: Zasady Brytyjskiej Wspólnoty Narodów dotyczące odpowiedzialności i relacji między trzema gałęziami władzy, popierane przez Szefów Rządów Wspólnoty Narodów; Minimalne standardy niezależności sędziowskiej, przyjęte przez International Bar Association, i Oświadczenie z Pekinu o zasadach niezależności sądownictwa w regionie Azji i Pacyfiku, przyjęte przez 19 Prezesów Sądów Najwyższych Regionu Azja-Pacyfik.

⁵⁵⁵ Rada Europy CM/Rec(2010)12, preambula §6.

⁵⁵⁶ *Lawyers for Human Rights przeciwko Suazi* (251/2002), Komisja Afrykańska (2005) §56.

⁵⁵⁷ *Apitz Barbera i inni przeciwko Wenezueli*, Trybunał Międzyamerykański (2008) §55.

⁵⁵⁸ Rada Europy, CM/Rec(2010)12, §§7, 13.

⁵⁵⁹ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §19; *Apitz Barbera i inni przeciwko Wenezueli*, Trybunał Międzyamerykański (2008) §55.

⁵⁶⁰ Rada Europy CM/Rec(2010)12, §§16-17.

W odniesieniu do bezpośredniej ingerencji w niezależność sądownictwa jako instytucji oraz poszczególnych sędziów sformułowano szereg zastrzeżeń.

Komisja Afrykańska orzekła, że dwa dekrety wydane przez rząd nigeryjski naruszyły Kartę Afrykańską. Wyłączyły bowiem jurysdykcję sądu w przypadkach kwestionowania dekretów i działań rządu. Komisja stwierdziła, że: „Tego typu atak na jurysdykcję sądów jest szczególnie niebezpieczny ponieważ, będąc sam w sobie naruszeniem praw człowieka, umożliwia zaistnienie sytuacji, w której inne naruszenia praw człowieka nie zostaną zrekompensowane”.⁵⁶¹

Trybunał Międzyamerykański orzekł, że sama możliwość, że sama możliwość “zrewidowania” decyzji sądu wojskowego w Meksyku przez władze federalne oznacza, że sądy te nie spełniały warunku niezależności.⁵⁶²

Komitet Przeciwko Torturom wyraził zastrzeżenia co do uprawnień Prokuratora Generalnego w Burundi w zakresie wpływania na orzeczenia sądowe oraz jego decyzji, by uchylić wydany przez Sąd Najwyższy nakaz zwolnienia za poręczeniem majątkowym siedmiu osób aresztowanych za domniemaną próbę przewrotu.⁵⁶³

Komisja Afrykańska orzekła, że proces Kena Saro-Wiwy i współoskarżonych przed specjalnym sądem, którego skład został wybrany przez władzę wykonawczą, naruszył zasadę niezależności sądów, bez względu na kwalifikacje konkretnych wybranych osób.⁵⁶⁴

Specjalny Sprawozdawca ds. niezależności sędziów i prawników krytykował zatrzymanie wenezuelskiego sędziego, który orzekł o warunkowym zwolnieniu człowieka, który spędził w tymczasowym areszcie dwa lata i którego areszt został uznany za arbitralny przez Grupę Roboczą ONZ ds. arbitralnych zatrzymań.⁵⁶⁵

Brak działań ze strony sędziów w przypadkach domniemanych naruszeń praw człowieka i niski współczynnik uniewinnień w sprawach karnych mogą również stanowić dowód na brak niezależności sędziów.⁵⁶⁶

W niektórych krajach ustrój sądownictwa nie spełnia kryteriów trójpodziału władz⁵⁶⁷ (**Rozdział 29 Sądy nadzwyczajne, wyspecjalizowane i wojskowe**).

Kilku specjalnych sprawozdawców ONZ wyraziło wątpliwość, że komisje wojskowe USA działające w Zatoce Guantánamo nie były wystarczająco niezależne od władzy wykonawczej. Między innymi Departament Obrony, a ostatecznie także Prezydent, mieli władzę nad organem odpowiedzialnym za powoływanie sędziów, którzy mogli zostać usunięci przez ten organ.⁵⁶⁸

Ustalając, czy sąd jest lub nie jest niezależny, Europejski Trybunał Praw Człowieka badał, czy osoby podejmujące decyzje podlegają zarządzeniom władzy wykonawczej.

⁵⁶¹ *Civil Liberties Organisation przeciwko Nigerii* (129/94), Komisja Afrykańska (1995) §14; *Lawyers for Human Rights przeciwko Suazi* (251/2002), Komisja Afrykańska (2005) §§53-58.

⁵⁶² *Radilla-Pacheco przeciwko Meksykowi*, Trybunał Międzyamerykański (2009) §281.

⁵⁶³ Uwagi końcowe CAT: *Burundi*, UN Doc. CAT/C/BDI/CO/1 (2006) §12.

⁵⁶⁴ Komisja Afrykańska: *International Pen, Constitutional Rights Project, Interrights w imieniu Kena Saro-Wiwy Jr. i Civil Liberties Organisation przeciwko Nigerii* (137/94, 139/94, 154/96 and 161/97), (1998) §§86 i 94-95; *Media Rights Agenda przeciwko Nigerii* (224/98), (2000) §66; *Law Office of Ghazi Suleiman przeciwko Sudanowi* (222/98 and 229/99), Komisja Afrykańska (2003) §§63-66.

⁵⁶⁵ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. *A/HRC/14/26* (2010) fn 35 i §68; Uwagi końcowe CAT: *Etiopia*, UN Doc. CAT/C/ETH/CO/1 (2010) §22.

⁵⁶⁶ Uwagi końcowe HRC: *Brazylia*, UN Doc. CCPR/C/BRA/CO/2 (2005) §7, *Federacja Rosyjska*, UN Doc. CCPR/C/RUS/CO/6 (2009) §21; Uwagi końcowe CAT: *Gwatemala*, UN Doc. *A/56/44* (2000) §72(c); Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu: *Tunezja*, UN Doc. *A/HRC/16/51/Add.2* (2010) §34.

⁵⁶⁷ *Palamara-Iribarne przeciwko Chile*, Trybunał Międzyamerykański (2005) §155.

⁵⁶⁸ Wspólny Raport Mechanizmów ONZ na temat zatrzymanych w Zatoce Guantánamo., UN Doc. *E/CN.4/2006/120* (2006) §§30-33; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. *E/CN.4/2005/60* (2005) §§17-19; Uwagi końcowe HRC: *Jordania*, UN Doc. CCPR/C/JOR/CO/4 (2010) §12.

Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał Krajowy Sąd Bezpieczeństwa w Turcji, w którym w każdym składzie zasiadał jeden sędzia wojskowy, za pozbawiony przymiotu niezależności w odniesieniu do postępowania karnego przeciwko cywilowi. Sędziowie wojskowi mieli te same kwalifikacje co cywilni oraz wiele tych samych konstytucyjnych gwarancji niezależności. Jednakże pozostawali w czynnej służbie wojskowej, podlegając rozkazom kierownictwa, wojskowej dyscyplinie i ocenie. Byli także powoływani przez armię i władze administracyjne na ograniczone, ale odnawialne, czteroletnie kadencje.⁵⁶⁹

Zastrzeżenia były formułowane także co do niezależności prokuratorów. Wśród nich pojawiały się kwestie: policji działającej jako prokuratura;⁵⁷⁰ nadzoru prokuratorów nad tymczasowym aresztowaniem, postępowaniem przygotowawczym i sądowym; ustaw umożliwiającym prokuratorom zapobiegnięcie wykonaniu decyzji sądowych lub usunięcie sędziego ze składu orzekającego w sprawie.⁵⁷¹

12.4.2. POWOŁYWANIE ORAZ WARUNKI ZATRUDNIENIA SĘDZIÓW

By chronić niezależność sądownictwa i zapewnić, że sędziowie będą kompetentni, standardy międzynarodowe wymagają, by byli oni wybierani w oparciu o swoje kwalifikacje prawne, doświadczenie oraz nieskazitelność charakteru.^{a 572} Podobnie decyzje o awansie sędziów powinny być oparte na obiektywnych czynnikach, w szczególności umiejętnościach, doświadczeniu i nieskazitelności charakteru.^b W celu zwalczania dyskryminacji należy podjąć kroki, żeby zapewnić powoływanie na sędziów wykwalifikowanych kobiet i członków społeczności mniejszościowych.^{c 573}

Organ odpowiedzialny za powoływanie, awansowanie i odpowiedzialność dyscyplinarną sędziów powinien być niezależny od władzy wykonawczej zarówno pod względem składu, jak i działalności.⁵⁷⁴ Powinien mieć wieloosobowy i zrównoważony skład, w którym sędziowie będą stanowili większość. Procedury wyboru i powołania powinny być przejrzyste.^d

Komisja Afrykańska uznała, że w Kamerunie organ odpowiedzialny za powoływanie, awansowanie, przenoszenie i odpowiedzialność dyscyplinarną sędziów, w którym przewodniczącym był Prezydent, a wiceprzewodniczącym Minister Sprawiedliwości, nie odpowiadał zasadzie trójpodziału władz. Fakt, że w skład organu wchodził także przedstawiciel władzy ustawodawczej i sądowniczej, jak również „niezależne jednostki”, nie był wystarczający dla zabezpieczenia niezależności sądów w rozumieniu artykułu 26 Karty Afrykańskiej.⁵⁷⁵

Tam, gdzie sędziowie są wybierani, a nie powoływani na podstawie kompetencji, wyrażano wątpliwości odnośnie do niezależności i bezstronności sądownictwa oraz jego upolitycznienia. Na przykład Komitet Praw Człowieka oraz Specjalny Sprawozdawca ds. pozasądowych egzekucji wyrazili obawę o wpływ, jaki może mieć wybór sędziów w niektórych stanach USA na gwarancje rzetelności procesu, w tym w sprawach dotyczących kary śmierci. Komitet Praw Człowieka zarekomendował system, w którym

^a Zasada 10 Podstawowych Zasad niezależności sądownictwa, Sekcja A(4)(i)-(k) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 12 Statutu z Rwandy, Artykuł 13 Statutu Jugostowiańskiego

^b Zasada 13 Podstawowych Zasad niezależności sądownictwa, Sekcja A(4)(o) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^c Artykuł 8 Protokołu do Karty Afrykańskiej o prawach kobiet

^d Sekcja A(4)(h) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

⁵⁶⁹ *Incal przeciwko Turcji* (22678/93), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1998) §§65-73; *Öcalan przeciwko Turcji* (46221/99), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2005) §§112-118.

⁵⁷⁰ Uwagi końcowe CAT: *Zambia*, UN Doc. CAT/C/ZMB/CO/2 (2008) §9.

⁵⁷¹ Uwagi końcowe CAT: *Kazachstan*, UN Doc. A/56/44 (2001) §128(c), *Ukraina*, UN Doc. CAT/C/UKR/CO/5 (2007) §10, *Tadżykistan*, UN Doc. CAT/C/TJK/CO/1 (2006) §10, *Benin*, UN Doc. CAT/C/BEN/CO/2 (2008) §13; WGAD: *Chiny*, UN Doc. E/CN.4/2005/6/Add.4 (2004) §33-34; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/HRC/20/19 (2012) §§40, 100.

⁵⁷² Rada Europy, *CM/Rec(2010)12*, §§44-45; Trybunał Międzyamerykański: *Reverón Trujillo przeciwko Wenezueli* (2009), §§71-74, *Apitz Barbera i inni przeciwko Wenezueli*, (2008) §43.

⁵⁷³ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników: UN Doc. A/66/289 (2011) §§22-33, 92; Uwagi końcowe HRC: *Zjednoczone Królestwo* UN Doc. CCPR/CO/73/UK (2001) §15, *Francja*, UN Doc. CCPR/C/FRA/CO/4 (2008) §26; Uwagi końcowe CAT: *Bahrajn*, UN Doc. CAT/C/CR/34/BHR (2005) §7(h), *Sudan*, UN Doc. CCPR/C/79/Add.85 (1997) §21; Rekomendacja Ogólna CERD nr XXXI §§1(g), 5(d); Zob., Uwagi końcowe CERD: *Gwatemala*, UN Doc. CERD/C/GTM/CO/12-13 (2010) §8, *Kolumbia*, UN Doc. CERD/C/304/add.76 (1999) §13.

⁵⁷⁴ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/HRC/11/41 (2009) §§23-34, 97; Uwagi końcowe HRC: *Azerbejdżan* UN Doc. CCPR/C/AZE/CO/3 (2009) §12, *Honduras*, UN Doc. CCPR/C/HND/CO/1 (2006) §16; Uwagi końcowe HRC: *Kosowo (Serbia)*, UN Doc. CCPR/C/UNK/CO/1 (2006) §20; Rada Europy *CM/Rec(2010)12*, §§46-48; *Galstyan przeciwko Armenii* (26986/03) Europejski Trybunał Praw Człowieka (2008) §§61-62.

⁵⁷⁵ *Kevin Mgwanga Gunme i inni przeciwko Kamerunowi* (266/03), Komisja Afrykańska (2009) §§209-212; Uwagi końcowe Komisji Afrykańskiej: *Demokratyczna Republika Konga*, (2003) §§20, 26.

sędziowie są powoływani w oparciu o kompetencje przez niezależny organ. Wyraził także zaniepokojenie, że „na wielu obszarach wiejskich [w USA] wymiar sprawiedliwości jest sprawowany przez osoby niewykwalifikowane i nieprzeszkolone.”⁵⁷⁶

Standardy międzynarodowe dotyczące warunków zatrudnienia sędziów wymagają od państw, by zapewniły wystarczające środki na odpowiednie wynagrodzenia i emerytury dla sędziów w celu ochrony ich niezależności oraz unikania konfliktów interesów i korupcji. Kadencja sędziów, warunki pracy, wynagrodzenie, emerytury i wiek emerytalny powinny być zabezpieczone w ustawie.^{a 577}

^a Zasady 7 i 11-13 Podstawowych Zasad niezależności sądownictwa, Sekcja A(4)(l)-(m) i B(a)-(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce; Artykuł 12 Karty Arabskiej

Komitet Praw Człowieka wyraził zaniepokojenie tym, że wielu sędziów w Sudanie zostało wybranych nie przede wszystkim ze względu na swoje kompetencje; że urząd sędziowski sprawuje bardzo mało nie-muzułmanów oraz kobiet oraz, że sędziowie mogą podlegać presji ze strony organu nadzoru zdominowanego przez rząd.⁵⁷⁸

Sędziowie powinni mieć gwarancje zatrudnienia chroniące przed obawami, że ich pozycja będzie zagrożona w wyniku reakcji politycznej na wydawane przez nich decyzje. Niezależnie od tego, czy są powoływani czy wybierani, sędziowie powinni mieć zagwarantowane zatrudnienie do czasu osiągnięcia obowiązkowego wieku emerytalnego, a jeśli powoływani są na kadencję, do czasu wygaśnięcia tej kadencji.⁵⁷⁹ Sędziowie mogą zostać zawieszani lub usunięci z urzędu jedynie w sytuacji niezdolności do wykonywania obowiązków lub w związku z zachowaniem nielicującym ze sprawowanym urzędem.^b

^b Zasady 11, 12 i 18 Podstawowych Zasad niezależności sądownictwa, Sekcja A(4)(l)-(p) Zasady dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

Komitet Praw Człowieka oraz Komitet Przeciwko Torturom wyraziły obawę w związku z powoływaniem sędziów na określone kadencje, odnawialne po weryfikacji przez władzę wykonawczą. W Mołdawii na przykład sędziowie byli początkowo powoływani na pięć lat, zaś w Uzbekistanie władza wykonawcza dokonywała oceny powołanych sędziów co pięć lat.⁵⁸⁰

Sędziowie mogą podlegać odpowiedzialności dyscyplinarnej i sankcjom, w tym zawieszeniu i usunięciu, za niewłaściwe zachowanie. Skargi przeciwko sędziom w zakresie ich działalności orzeczniczej powinny być rozpatrywane niezwłocznie i rzetelnie poprzez sprawiedliwe rozpatrzenie sprawy przez niezależne, bezstronne organy oraz podlegać niezależnej ocenie sądowej. Wyniki postępowania dyscyplinarnego powinny być podane do publicznej wiadomości.⁵⁸¹ Sędziowie powinni korzystać z osobistego immunitetu od odpowiedzialności

Podstawowe Zasady niezależności sądownictwa, Zasada 10

„Osoby wybrane na urząd sędziego powinny wyróżniać się uczciwością i umiejętnościami, posiadać odpowiednie wykształcenie i kwalifikacje prawne. Każda metoda wyboru sędziów powinna chronić przed dokonywaniem nominacji sędziowskich z niewłaściwych powodów. Przy wyborze sędziów niedozwolona jest jakakolwiek dyskryminacja osób ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, religię, poglądy polityczne lub inne opinie, pochodzenie narodowe i społeczne, własność, urodzenie lub status, przy czym wymaganie, żeby kandydat na urząd sędziowski był obywatelem danego kraju, nie jest uznawane za dyskryminujące”.

⁵⁷⁶ Uwagi końcowe HRC: USA, A/50/40 (CCPR/C/79/Add.50), (1995) §§288, 301; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych: USA, UN Doc. A/HRC/11/2/Add.5 (2009) §§10-12, 74; Uwagi końcowe CAT: Serbia, UN Doc. CAT/C/SRB/CO/1 (2008) §8; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/HRC/11/41 (2009) §25.

⁵⁷⁷ Komentarz Ogólny HRC nr 32 §19; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Docs. A/HRC/11/41 (2009) §§73, 76, A/HRC/14/26 (2010) §§40-68; Rada Europy, CM/Rec(2010)12, §§49-55; Uwagi końcowe HRC: Gruzja, UN Doc. CCPR/C/GE0/CO/3 (2007) §14, Kenia, UN Doc. CCPR/CO/83/KEN (2005) §20; Uwagi końcowe CAT: Jemen, UN Doc. CAT/C/YEM/CO/2/Rev.1 (2010) §17; Trybunał Międzypamerykański: *Apitz Barbera i inni przeciwko Wenezueli* (2008) §43; *Chocrón Chocrón przeciwko Wenezueli* (2011) §98.

⁵⁷⁸ Uwagi końcowe HRC: Sudan, UN Doc. CCPR/C/79/Add.85 (1997) §21.

⁵⁷⁹ Rada Europy CM/Rec(2010)12, §§49-52; Trybunał Międzypamerykański: *Apitz Barbera i inni przeciwko Wenezueli* (2008) §§84, 43; *Chocrón Chocrón przeciwko Wenezueli* (2011) §99.

⁵⁸⁰ Uwagi końcowe HRC: Mołdawia, UN Doc. CCPR/C/MDA/CO/2 (2009) §24, Uzbekistan, UN Doc. CCPR/C/UZB/CO/3 (2010) §16; Uwagi końcowe CAT: Kirgistan, UN Doc. A/55/44 (2000) §74(d), Azerbejdżan, UN Doc. A/55/44 (2000) §§68(d), 69(d).

⁵⁸¹ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §20; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/HRC/11/41 (2009) §§57-63, 98; Rada Europy CM/Rec(2010)12, §61; Trybunał Międzypamerykański: *Apitz Barbera i inni przeciwko Wenezueli*, (2008) §44, *Chocrón Chocrón przeciwko Wenezueli*, (2011) §§104-105, 120.

cywilnej za szkody spowodowane niewłaściwymi działaniami lub omyłkami w trakcie pełnienia funkcji sędziowskiej, choć państwo może odpowiadać za wypłacenie odszkodowania.^{a 582}

Komitet Praw Człowieka wyraził zaniepokojenie, że sędziowie Trybunału Konstytucyjnego i Sądu Najwyższego na Białorusi mogli zostać odwołani przez Prezydenta bez żadnych gwarancji. Komitet odnotował zarzut, że Prezydent odwołał dwóch sędziów za niewyegzekwowanie kary finansowej nałożonej przez władzę wykonawczą.⁵⁸³

12.4.3 PRZYDZIAŁ SPRAW

Administracja sądowa powinna przydzielać sprawy sędziom w obrębie sądu, w którym orzekają zgodnie z obiektywnymi kryteriami.^{b 584}

Gdy sprawa może należeć do jurysdykcji więcej niż jednego sądu, decyzja, który sąd ma ją rozpoznać, powinna zostać podjęta przez władzę sądowniczą na podstawie obiektywnych czynników.

12.5 PRAWO DO ROZPATRZENIA SPRAWY PRZEZ BEZSTRONNY SĄD

Sąd musi być bezstronny. Wymóg bezstronności, która jest nieodzowna dla odpowiedniego wypełniania funkcji sędziowskiej, zobowiązuje każdego, kto podejmuje decyzje w sprawie karnej, niezależnie czy jest profesjonalnym sędzią, ławnikiem czy przysięgłym, do zachowania obiektywizmu oraz do bycia postrzeganym jako osoba obiektywna.⁵⁸⁵

Zarówno rzeczywista bezstronność oraz postrzegana bezstronność są fundamentalne, żeby utrzymać szacunek dla wymiaru sprawiedliwości.⁵⁸⁶

Prawo do bezstronnego sądu wymaga, by sędziowie i przysięgli nie mieli interesu w określonym wyniku sprawy, nie przystępowali do niej z wcześniej uformowanymi osądami oraz nie działali w sposób promujący interesy jednej ze stron.⁵⁸⁷

Sędzia lub przysięgły nie powinni uczestniczyć w orzekaniu, jeśli nie są w stanie bezstronnie podjąć decyzji lub gdy można odnieść takie wrażenie. Na przykład, gdy sędzia ma osobistą wiedzę na temat faktu spornego albo był obrońcą lub świadkiem w sprawie, ma interes w określonym jej wyniku lub jest uprzedzony wobec jednej ze stron, to taki sędzia powinien wyłączyć się od orzekania.^{c 588} Sądy mają również obowiązek zabezpieczyć bezstronność przysięgłych w rozprawach z udziałem ławy przysięgłych.⁵⁸⁹

Na władzy sądowniczej spoczywa obowiązek zapewnienia, że postępowanie będzie przeprowadzone w sposób rzetelny i bez dyskryminacji, oraz że prawa wszystkich stron zostaną uszanowane.^{d 590}

Różne instytucje chroniące prawa człowieka formułowały rekomendacje odnośnie do szkoleń i uwrażliwiania sędziów, prokuratorów oraz prawników w zakresie praw kobiet

^a Zasady 16, 17, 19 i 20 Podstawowych Zasad niezależności sądownictwa, Sekcja A(4)(n) i (p)-(r) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Zasada 14 Podstawowych Zasad niezależności sądownictwa

^c Sekcja A(5)(d) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Reguła 15 Reguł z Rwandy, Reguła 15 Reguł Jugosłowiańskich

^d Zasada 6 Podstawowych Zasad niezależności sądownictwa

⁵⁸² Uwagi końcowe CAT: *Armenia*, UN Doc. A/56/44 (2001) §37(c).

⁵⁸³ Uwagi końcowe HRC: *Białoruś*, UN Doc. CCPR/C/79/Add.86 (1997) §13.

⁵⁸⁴ Rada Europy, *CM/Rec(2010)12*, §24; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników: UN Doc. A/HRC/11/41 (2009) §46, *A/HRC/11/41/Add.2* (Rosja) (2009) §61; Uwagi końcowe CERD: *Kazachstan*, UN Doc. CERD/C/65/CO/3 (2004) §18.

⁵⁸⁵ HRC: *Karttunen przeciwko Finlandii*, UN Doc. CCPR/C/46/D/387/1989 (1992) §7.2-7.3, *Collins przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/43/D/240/1987 (1991) §8.4; Rada Europy, *CM/Rec(2010)12*, §60; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Piersack przeciwko Belgii* (8692/79), (1982) §30; *Kyprianou przeciwko Cyprowi*, (73797/01) Wielka Izba (2005) §§118-121.

⁵⁸⁶ HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §21; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Piersack przeciwko Belgii* (8692/79), (1982) §§30-32, *Sander przeciwko Wielkiej Brytanii* (34129/96) (2000) §22, *Galstyan przeciwko Armenii* (26986/03) Europejski Trybunał Praw Człowieka (2007) §79; *Apitz Barbera i inni przeciwko Wenezueli*, Trybunał Międzynarodowy (2008) §56; *Prokurator przeciwko Anto Furundžija* (IT-95-17/1-A) Izba Odwoławcza ICTY (czerwiec 2000) §§189-190.

⁵⁸⁷ Zasada 2. *Zasad Bangalorskich*; *Karttunen przeciwko Finlandii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/46/D/387/1989 (1992) §7.2.

⁵⁸⁸ Zasady 2.5 i 4.4 *Zasad Bangalorskich*; Rada Europy *CM/Rec(2010)12* §§59-60; *Palamara-Iribarne przeciwko Chile*, Trybunał Międzynarodowy (2005) §§145-147, 158-161.

⁵⁸⁹ *Andrews przeciwko USA* (11.139), Komisja Międzynarodowa (1996) §§147-172, 183, 187; *Hanif i Khan przeciwko Wielkiej Brytanii* (52999/08, 61779/08) Europejski Trybunał Praw Człowieka (2011) §138.

⁵⁹⁰ Zasada 5. *Zasad Bangalorskich*; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/66/289 (2011) §17.

i mniejszości w celu zwalczania dyskryminujących stereotypów oraz zapewnienia poszanowania prawa do równości wobec prawa i przed sądami (**Rozdział 11 Prawo do równości wobec prawa i przed sądami**).

Instytucje ochrony praw człowieka rekomendowały, by urzędnicy państwowi, w tym funkcjonariusze porządku prawnego, żołnierze w służbie czynnej, sędziowie i prokuratorzy byli wyłączeni od udziału w składach ław przysięgłych, żeby zachować niezależność i bezstronność postępowania.⁵⁹¹

Decyzje co do faktów muszą być podejmowane bezstronnie, tylko na podstawie dowodów, a fakty muszą zostać zestawione z właściwymi przepisami. Niedopuszczalna jest jakkolwiek ingerencja, ograniczenia, wymuszanie, presja czy groźby z jakiegokolwiek strony.^{a 592}

^a Zasada 2 Podstawowych Zasad niezależności sądownictwa, Sekcja A(2)(h) i 5(a) i (e) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

Sędziowie powinni zachowywać się w sposób, który świadczy o bezstronności i niezależności sądownictwa, a także licuje z godnością urzędu.^b Sędziowie nie powinni czynić żadnych komentarzy, które mogłyby wpłynąć na wynik postępowania (**Rozdział 15 Domniemanie niewinności**).

^b Zasada 8 Podstawowych Zasad niezależności sądownictwa

12.5.1 KWESTIONOWANIE BEZSTRONNOŚCI SĄDU

Prawo do kwestionowania niezależności lub bezstronności sądu, sędziego czy przysięgłego jest konieczne dla zapewnienia poszanowania prawa do niezależnego i bezstronnego sądu. Państwa muszą ustanowić mechanizm, dzięki któremu będzie to możliwe.^{c 593}

^c Sekcja A(5)(b) Zasady dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

Trybunał Międzyamerykański doradza, by postrzegać wnioski kwestionujące bezstronność sędziów nie w kategoriach rozstrzygania o moralnych kwalifikacjach sędziego, ale w kategoriach mechanizmu budowania wiarygodności i zaufania do wymiaru sprawiedliwości.⁵⁹⁴

Bezstronność sądu można testować na dwa sposoby. Test obiektywny bada, czy sędzia zastosował gwarancje proceduralne wystarczające do wykluczenia jakichkolwiek uzasadnionych wątpliwości co do bezstronności. Test subiektywny bada osobiste uprzedzenia. Ocenie podlegają zarówno subiektywnie odbierana stronniczość (wrażenie stronniczości), jak i rzeczywista stronniczość. Niemniej co do zasady domniemywa się, że sędzia (lub przysięgły) jest osobiście bezstronny, chyba że jedna ze stron wykaże coś przeciwnego, zwykle w ramach procedury przewidzianej prawem krajowym.⁵⁹⁵

Przy rozpatrywaniu wniosków kwestionujących bezstronność w sprawach karnych, opinia oskarżonego, mimo że ważna, nie jest decydująca. Decydujące jest, czy wątpliwości mogą być obiektywnie uzasadnione.⁵⁹⁶

Komitet Praw Człowieka uznał, że tam, gdzie podstawy wyłączenia sędziego są przewidziane w ustawie, sądy krajowe muszą rozważyć te podstawy i wymienić członków składu, co do których te podstawy zaistnieją.⁵⁹⁷

Zastrzeżenia co do bezstronności sądów były formułowane w różnych kontekstach, włączając sytuacje, gdy sędziowie wcześniej uczestniczyli w innych częściach postępowania w innym

⁵⁹¹ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników: Federacja Rosyjska, UN Doc. [A/HRC/11/41/Add.2](#) (2009) §98; Uwagi końcowe CAT: [Federacja Rosyjska](#), UN Doc. CAT/C/RUS/CO/4 (2006) §13.

⁵⁹² Rada Europy, [CM/Rec\(2010\)12](#) §§5, 22-23, 14.

⁵⁹³ *Apitz Barbera przeciwko Wenezueli*, Trybunał Międzyamerykański (2008) §§63-67.

⁵⁹⁴ *Apitz Barbera przeciwko Wenezueli*, Trybunał Międzyamerykański (2008) §63.

⁵⁹⁵ *Barreto Leiva przeciwko Wenezueli*, Trybunał Międzyamerykański (2009) §98; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Piersack przeciwko Belgii* (8692/79), (1982) §30; *Sander przeciwko Wielkiej Brytanii* (34129/96), (2000) §§24-25, 27, 34; *Kyprianou przeciwko Cyprowi* (73797/01), Wielka Izba (2005) §§118-121; *Prokurator przeciwko Anto Furundžija* (IT-95-17/1-A), ICTY Izba Odwoławcza (czerwiec 2000) §§189-191, 196-197.

⁵⁹⁶ *Hauschildt przeciwko Danii* (10486/83), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1989) §§48-49.

⁵⁹⁷ *Karttunen przeciwko Finlandii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/46/D/387/1989 (1992) §7.2.

charakterze; gdy tożsamość sędziego była objęta tajemnicą; gdy sędzia miał osobisty interes w postępowaniu lub pozostawał w jakimś związku z jedną ze stron.

Komisja Afrykańska uznała, że stworzenie specjalnego sądu orzekającego składającego się z jednego sędziego i czterech członków armii, posiadającego wyłączną władzę decydowania, sądenia i skazywania w sprawach niepokojów społecznych naruszało artykuł 7(1)(d) Karty Afrykańskiej. Komisja stwierdziła, że: „niezależnie od charakteru poszczególnych członków składu takiego sądu, sama jego kompozycja stwarza wrażenie, jeśli nie realną sytuację, braku bezstronności”.⁵⁹⁸

Międzamykański Trybunał orzekł, że system „sędziów bez twarzy” narusza prawo do rozpatrzenia sprawy przez niezależny, bezstronny i właściwy sąd. Wśród przywołanych przez Trybunał argumentów pojawił się również taki, że utajnienie tożsamości sędziów uniemożliwiło oskarżonemu ocenę, czy jest podstawa do zawnioskowania o wyłączenie sędziego w związku z obawami o bezstronność czy kompetencje.⁵⁹⁹

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że prawo do rozpatrzenia sprawy przez niezależny i bezstronny sąd zostało naruszone w sytuacji, gdy sąd nie rozważył zarzutu stawianego przysięgiemu, że poczynił on publicznie rasistowską uwagę przed rozprawą mężczyzny pochodzenia algierskiego we Francji.⁶⁰⁰

Europejski Trybunał Praw Człowieka nie stwierdził braku bezstronności, gdy sędzia prowadzący rozprawę uczestniczył wcześniej w postępowaniu przygotowawczym, w tym orzekał, czy oskarżony powinien przebywać w tymczasowym areszcie, ani gdy przewodniczący składu, na podstawie akt sądowych zdecydował, że istnieją wystarczające dowody uzasadniające rozpoznanie sprawy przez sąd.⁶⁰¹

Jednakże Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł o braku bezstronności w następujących przypadkach:

- gdy sędzia śledczy kilkakrotnie przesłuchiwał oskarżonego w czasie postępowania przygotowawczego, a następnie został przydzielony do prowadzenia postępowania sądowego;⁶⁰²
- gdy sędzia, który przedłużył tymczasowy areszt jednego z oskarżonych, później przewodniczył jego sprawie karnej, potwierdził decyzję ławy przysięgłych i wydał wyrok;⁶⁰³
- gdy sędzia w sprawie karnej o zniesławienie wcześniej orzekał w sprawie cywilnej dotyczącej tej samej kwestii;⁶⁰⁴
- gdy policjant wchodził w skład ławy przysięgłych, mimo że znał, i wcześniej pracował z funkcjonariuszem policji, który był świadkiem w sprawie i zeznawał na okoliczność faktu, co do którego toczył się spór w postępowaniu.⁶⁰⁵

598 *The Constitutional Rights Project (w nawiązaniu do Zamani Lakwot i 6 innych) przeciwko Nigerii* (87/93), Komisja Afrykańska (1994-5) §14.

599 *Castillo Petruzzi i inni przeciwko Peru*, Trybunał Międzamykański (1999) §§132-134; Komisja Międzamykańska, *Raport o terroryzmie i prawach człowieka* (2002), Sekcja III(D)(1)(b) §233; HRC: *Carranza przeciwko Peru*, UN Doc. CCPR/C/85/D/1126/2002 (2005) §6.3, 7.5, *Becerra przeciwko Kolumbii*, UN Doc. CCPR/C/87/D/1298/2004 (2006) §§5.2, 7.2, Uwagi końcowe: *Tunezja*, UN Doc. CCPR/C/TUN/CO/5 (2008) §15.

600 *Remli przeciwko Francji* (16839/90), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1996) §§46-48; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Sander przeciwko Wielkiej Brytanii* (34129/96), (2000) §34, *Gregory przeciwko Wielkiej Brytanii* (22299/93), (1997) §§45-48; *Andrews przeciwko USA*, (11.139) Komisja Międzamykańska, Report 57/96 (1996) §§147-187.

601 Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Nortier przeciwko Holandii* (13924/88), (1993) §§31-35; *Saraiva de Carvalho przeciwko Portugalii* (15651/89), (1994) §§30-40.

602 *De Cubber przeciwko Belgii* (9186/80), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1984) §30.

603 *Ekeberg i inni przeciwko Norwegii* (11106/04 i inni), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2007) §§34-44; *Hauschildt przeciwko Danii* (10486/83), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1989) §§43-53.

604 *Fatullayev przeciwko Azerbejdżanowi* (40984/07), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2010) §§136-139.

605 *Hanif i Khan przeciwko Wielkiej Brytanii* (52999/08, 61779/08), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2011) §§138-150.

ROZDZIAŁ 13

PRAWO DO SPRAWIEDLIWEGO ROZPATRZENIA SPRAWY

Prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy zawiera w sobie wszystkie minimalne, proceduralne i inne gwarancje rzetelnego procesu ustanowione przez standardy międzynarodowe, ale jego zakres jest szerszy. Oznacza także konieczność przestrzegania procedur krajowych, jeśli są zgodne ze standardami międzynarodowymi. Jednakże mimo zapewnienia wszystkich krajowych i międzynarodowych gwarancji procesowych, proces może w dalszym ciągu nie spełniać wymagów sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy.

13.1 Prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy

13.2 „Równość broni”

13.1 PRAWO DO SPRAWIEDLIWEGO ROZPATRZENIA SPRAWY

Prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy stanowi trzon idei rzetelnego procesu. Każdy ma prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy.^a

Sprawiedliwe rozpatrzenie sprawy wymaga niezależnego, bezstronnego i właściwego sądu ustanowionego przez ustawę (**Rozdział 12**).

Sprawiedliwe rozpatrzenie sprawy wymaga poszanowania zasady „równości broni” między oskarżonym a oskarżeniem w kontekście postępowania kontrydiktoryjnego. Panuje coraz większa zgoda, że sprawiedliwe rozpatrzenie spraw wymaga także poszanowania praw osób pokrzywdzonych⁶⁰⁶ realizowanych w sposób spójny z prawami oskarżonych (**Rozdział 22.4 Prawa osób pokrzywdzonych i świadków**).

Prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy w postępowaniu karnym jest oparte na szeregu konkretnych praw ustanowionych międzynarodowymi standardami, czasami określanymi mianem „gwarancji sprawiedliwego procesu”. Należą do nich: domniemanie niewinności, prawo do odpowiedniego czasu i warunków dla przygotowania obrony, prawo do rozpatrzenia sprawy bez zbędnej zwłoki, prawo do bronięcia się osobiście lub przez obrońcę, prawo powoływania i przesłuchiwania świadków, wolność od samooskarżania, prawo do wniesienia środka zaskarżenia oraz ochrony przed przepisami prawa karnego działającymi wstecz.

Standardy międzynarodowe normujące przebieg postępowania karnego jasno stanowią, że wymienione wyżej konkretne prawa stanowią gwarancje „minimum”. Przestrzeganie wszystkich tych gwarancji nie w każdej sprawie lub okolicznościach będzie równoznaczne z zapewnieniem, że rozpatrzenie sprawy nastąpiło w sposób sprawiedliwy. Prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy jest szersze niż suma indywidualnych gwarancji minimalnych, i zależy zasadniczo od przebiegu całego postępowania karnego.⁶⁰⁷

^a Artykuł 10 Powszechnej Deklaracji, Artykuł 14(1) MPPDiP, Artykuł 18(1) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 13 Karty Arabskiej, Artykuł 6(1) Konwencji Europejskiej, Sekcja A(1)-(2) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 67 (1) Statutu MTK, Artykuły 19(1) i 20 (2) Statutu z Rwandy, Artykuły 20(1) i 21(2) Statutu Jugosłowiańskiego, Artykuł 40 Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 7(1) Karty Afrykańskiej, Artykuł 8 Konwencji Amerykańskiej, Artykuł XXVI Deklaracji Amerykańskiej

⁶⁰⁶ Sytuacja w Demokratycznej Republice Konga (ICC-01/04-135-EN), Izba Postępowania Przygotowawczego MTK (2006) §§37-39.

⁶⁰⁷ Opinia doradcza OC-11/90, Trybunał Międzamykański (1990) §24; Komisja Międzamykańska, Raport o terroryzmie i prawach człowieka (2002), Sekcja III(H)3 §399; MTK: Prokurator przeciwko Lubanga, (ICC-01/04-01/06-102) Izba Postępowania Przygotowawczego, Decyzja (15 maja 2006) §97; (ICC-01/04-01/06-722) Izba Odwoławcza, Wyrok w sprawie odwołania od decyzji na podstawie art. 19(2)(a) Statutu (14 grudnia 2006) §§37, 39.

Gwarancja sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy nie oznacza, że sąd nie popełni żadnego błędu w ocenie dowodów, stosowaniu prawa czy pouczeniu ławy przysięgłych.⁶⁰⁸ Co więcej, naruszenie jednego z praw gwarantowanych standardami międzynarodowymi lub krajowymi niekoniecznie czyni cały proces niesprawiedliwym.⁶⁰⁹

Standardy praw człowieka nie przewidują prawa do rozpatrzenia sprawy z udziałem ławy przysięgłych, niemniej wszystkie postępowania, z udziałem ławy przysięgłych lub bez, muszą zapewniać poszanowanie gwarancji rzetelnego procesu.⁶¹⁰

Podczas gdy niektóre traktaty, włączając MPPOiP, przewidują możliwość tymczasowego ograniczenia pewnych elementów prawa do rzetelnego procesu w sytuacjach nadzwyczajnych, Komitet Praw Człowieka wskazał, że odejście od podstawowych zasad rzetelnego procesu nie jest dopuszczalne w jakimkolwiek czasie⁶¹¹ (**Rozdział 31 Prawo do sprawiedliwego procesu w stanie nadzwyczajnym**).

Proceduralne gwarancje rzetelności powinny być przewidziane w ustawie, a sądy muszą zapewnić rzetelność postępowania karnego.^{a 612}

Komitet Praw Człowieka uznał, że „postępowanie nie jest sprawiedliwe, jeśli na przykład oskarżony w procesie karnym styka się z wyrazami wrogiego nastawienia ze strony publiczności lub wsparcia dla jednej ze stron na sali sądowej, które są tolerowane przez sąd, naruszający tym samym prawo do obrony, lub gdy oskarżony jest wystawiony na inne przejawy wrogości o podobnych skutkach. Wyrazy rasistowskich postaw wśród przysięgłych, które są tolerowane przez sąd, lub wybór ławy przysięgłych pod kątem rasy stanowią inne przykłady sytuacji, które wpływają negatywnie na rzetelność postępowania”.⁶¹³

Międzynarodowy Trybunał Karny stwierdził, że należy przerwać postępowanie, gdy przeprowadzenie rzetelnego procesu staje się niemożliwe ze względu na naruszenia praw oskarżonego.⁶¹⁴

13.2 „RÓWNOŚĆ BRONI”

Istotnym wyznacznikiem sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy jest zasada „równości broni” pomiędzy stronami procesu.^{b 615}

W postępowaniu karnym, gdy za prokuratorem stoi cała machina państwa, zasada „równości broni” jest nieodzowną gwarancją prawa oskarżonego do obrony. Daje ona obronie realną szansę na przygotowanie i zaprezentowanie swojego stanowiska oraz kwestionowanie

MPPOiP, Artykuł 14(1)

„...Každy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd, ustanowiony przez ustawę, przy orzekaniu co do zasadności oskarżenia przeciwko niemu w sprawach karnych bądź co do jego praw i obowiązków w sprawach cywilnych...”.

^a Zasada 6 Podstawowych Zasad niezależności sądownictwa, Wytyczne 12, 13(b) i 14 Wytycznych dotyczących roli prokuratorów, Artykuł 64 (2) Statutu MTK, Artykuł 19(1) Statutu z Rwandy, Artykuł 20(1) Statutu Jugostowiańskiego

^b Sekcja A(2)(a) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

⁶⁰⁸ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §26; Prokurator przeciwko Lubanga (ICC-01/04-01/06-722) Izba Odwoławcza MTK, Wyrok w sprawie odwołania od decyzji na podstawie art. 19(2)(a) Statutu (14 grudnia 2006) §30.

⁶⁰⁹ Prokurator przeciwko Momčilo Krajišnik (IT-00-39-A), Izba Odwoławcza ICTY, (17 marca 2009) §135.

⁶¹⁰ Wilson przeciwko Australii, HRC, UN Doc. CCPR/C/80/D/1239/2004 (2004) §4.4; Taxquet przeciwko Belgii, (926/05), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2010) §§83-84.

⁶¹¹ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §11.

⁶¹² Rekomendacja RE CM/Rec(2010)12, §60.

⁶¹³ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §25; Gridin przeciwko Rosji, HRC, UN Doc. CCPR/C/69/D/770/1997 (2000) §8.2.

⁶¹⁴ Prokurator przeciwko Lubandze (ICC-01/04-01/06-772), Izba Odwoławcza MTK, Judgment on the Appeal of Mr. Thomas Lubanga Dyilo against the Decision on the Defence Challenge to the Jurisdiction of the Court (14 grudnia 2006) §37.

⁶¹⁵ Europejski Trybunał Praw Człowieka: Kress przeciwko Francji (39594/98), Wielka Izba (2001) §§72, 74, Zhuk przeciwko Ukrainie (45783/05), (2010) §25; Prokurator przeciwko Tadić (IT-94-1-A) Izba Odwoławcza ICTY (15 lipca 1999) §§43-44; Sytuacja w Ugandzie (ICC-02/04-01/05-90-US-Exp) ICC, Decyzja w sprawie wniosków prokuratora dotyczących odwołania (10 lipca 2006) §24.

^a Sekcja N(6)(a) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

argumentów i dowodów przeprowadzanych przed sądem, na zasadzie równości z oskarżeniem.⁶¹⁶ Zasada „równości broni” zawiera w sobie wymóg zapewnienia prawa do odpowiedniego czasu i warunków na przygotowanie obrony, w tym ujawnienia materiałów sprawy przez oskarżenie.⁶¹⁷ Inne wymogi to prawo do obrońcy, prawo do kwestionowania dowodów, do wzywania i przesłuchiwania świadków oraz do obecności na rozprawie.⁶¹⁸ Zasada ta nie oznacza jednak wymogu, żeby strony dysponowały jednakowymi zasobami finansowymi i ludzkimi.⁶¹⁹

Instytucje ochrony praw człowieka uznawały, że zasada „równości broni” została naruszona na przykład, gdy oskarżony nie otrzymał informacji niezbędnych do przygotowania obrony; gdy oskarżony nie był w stanie odpowiednio udzielić instrukcji obrońcy;⁶²⁰ gdy obronie odmówiono możliwości wskazania świadków na takich samych zasadach jak oskarżeniu;⁶²¹ gdy na wniosek oskarżonego nie odroczonego posiedzenia z powodu nieobecności obrońcy;⁶²² gdy oskarżony lub obrońca zostali wykluczeni z posiedzenia, na którym obecny był prokurator.⁶²³

Komisja Afrykańska wyjaśniła, że zasada „równości broni” wymaga, by obrona była ostatnią stroną zabierającą głos, zanim sąd zakończy rozprawę i uda się na naradę.⁶²⁴

Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu wyraził zaniepokojenie w stosunku do kilku spraw, w których osobom oskarżonym w związku z aktywnością terrorystyczną nie zapewniono „równości broni”. Zauważył dysproporcję w środkach do dyspozycji oskarżenia i obrony. Na przykład w Hiszpanii obrońcom nie zapewniono odpowiedniego wsparcia finansowego na podróże do klientów, którzy byli rozmieszczeni w różnych miejscach w kraju, w oczekiwaniu na rozprawę w Madrycie. W Egipcie Sprawozdawca wyraził zaniepokojenie w związku z ograniczeniami dotyczącymi konsultacji między oskarżonymi i obrońcami, zarówno przed procesem, jak i w trakcie, oraz w związku z tym, że obrońcom odmówiono dostępu do akt sprawy aż do pierwszego posiedzenia, czyniąc prawo oskarżonego do odpowiedniej obrony iluzorycznym⁶²⁵ (**Rozdział 8 Prawo do odpowiedniego czasu i środków do przygotowania obrony, Rozdział 11 Prawo do równości wobec prawa i przed sądami**).

⁶¹⁶ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §13; *Jasper przeciwko Wielkiej Brytanii* (27052/95), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2000) §51.

⁶¹⁷ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Jasper przeciwko Wielkiej Brytanii* (27052/95), Wielka Izba (2000) §51; *Foucher przeciwko Francji* (22209/93), (1997) §34; *Prokurator przeciwko Tadić* (IT-94-1-A), Izba Odwoławcza ICTY (1999) §47.

⁶¹⁸ *Nahimana i inni przeciwko Prokuratorowi* (ICTR-99-52-A), Izba Odwoławcza ICTR (28 listopada 2007) §181; *Opinia doradcza OC-17/2002*, Trybunał Międzypamerykański (2002) §132.

⁶¹⁹ *Nahimana i inni przeciwko Prokuratorowi* (ICTR-99-52-A), Izba Odwoławcza ICTR (28 listopada 2007) §220; *Prokurator przeciwko Kordić i Mario Čerkez* (IT-95-14/2-A) Izba Odwoławcza ICTY (2004) §§175-176.

⁶²⁰ *Wolf przeciwko Panamie*, HRC, UN Doc. CCPR/C/44/D/289/1988 (1992) §6.6; *Moiseyev przeciwko Rosji* (62936/00), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2008) §224; *Barreto Leiva przeciwko Wenezueli*, Trybunał Międzypamerykański (2009) §§29, 54, 62-63.

⁶²¹ *Cantoral-Benavides przeciwko Peru*, Trybunał Międzypamerykański (2000) §127; *Opinia WGAD 24/2008 (Syria)*, UN Doc. A/HRC/13/30/Add.1 (2010) §27; *Prokurator przeciwko Orić* (IT-03-68-AR73.2), Izba Odwoławcza ICTY, Interlocutory Decision on Length of Defence Case (20 July 2005) §§6-11.

⁶²² *Robinson przeciwko Jamajce*, HRC, UN Doc. CCPR/C/35/D/223/1987(1989) §10.4.

⁶²³ *Becerra Barney przeciwko Kolumbii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/87/D/1298/2004 (2006) §7.2; *Zhuk przeciwko Ukrainie* (45783/05), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2010) §§25-35.

⁶²⁴ *Avocats Sans Frontières (on behalf of Bwampamyé) przeciwko Burundi* (231/99), Komisja Afrykańska (2000) §§26-28.

⁶²⁵ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu: UN Doc. A/63/223 (2008) §27, *Hiszpania*, UN Doc. A/HRC/10/3/Add.2 (2008) §27, *Egipt*, UN Doc. A/HRC/13/37/Add.2 (2009) §§36-37.

ROZDZIAŁ 14

PRAWO DO PUBLICZNEGO ROZPATRZENIA SPRAWY

Prawo do publicznego rozpatrzenia sprawy jest kluczowe dla zapewnienia rzetelności i niezależności procesu sądowego. Jest także środkiem do zapewnienia zaufania publicznego do wymiaru sprawiedliwości.

14.1 Prawo do publicznego rozpatrzenia sprawy

14.2 Wymogi publicznego rozpatrzenia sprawy

14.3 Dopuszczalne wyjątki od zasady publicznego rozpatrzenia sprawy

14.1 PRAWO DO PUBLICZNEGO ROZPATRZENIA SPRAWY

Z wyjątkiem określonych i wąsko zdefiniowanych okoliczności, takich jak sprawy dzieci, posiedzenia sądowe i wyroki w sprawach karnych są jawne.^a Zgodnie z Kartą Arabską prawo to nie podlega ograniczeniom w sytuacjach nadzwyczajnych.^b

Podczas gdy prawo do publicznego rozpatrzenia sprawy nie jest bezpośrednio gwarantowane w Karcie Afrykańskiej, Komisja Afrykańska orzekła, że niezapewnienie publicznego rozpatrzenia sprawy naruszyło Artykuł 7(1) Karty (dotyczący rzetelnego procesu).⁶²⁶ Prawo to zawarto w Zasadach dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce.

Publiczne rozpatrzenie sprawy oznacza, że prawo do obecności na rozprawie mają nie tylko strony (i pokrzywdzeni w jurysdykcjach, w których nie są oni uznawani za strony), ale także publiczność i media. Oprócz zabezpieczania interesów oskarżonego, prawo do publicznego rozpatrzenia sprawy zabezpiecza prawo publiczności do informacji i monitorowania tego, jak wymierzana jest sprawiedliwość oraz jakie decyzje podejmują przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości.⁶²⁷

Prawo obserwatorów sądowych i innych do „uczestnictwa w publicznym wysłuchaniu, postępowaniu i rozprawie w celu sformułowania opinii na temat ich zgodności z prawem

MPP0iP, Artykuł 14(1)

„Wszyscy ludzie są równi przed sądami i trybunałami. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpoznania sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd, ustanowiony przez ustawę, przy orzekaniu co do zasadności oskarżenia przeciw niemu w sprawach karnych bądź co do jego praw i obowiązków w sprawach cywilnych. Prasa i publiczność mogą być wykluczone z całości lub części rozprawy sądowej ze względu na moralność, porządek publiczny lub bezpieczeństwo państwowe w demokratycznym społeczeństwie albo jeżeli interes życia prywatnego stron tego wymaga, albo w stopniu, w jakim sąd uzna to za bezwzględnie konieczne w szczególnych okolicznościach, kiedy jawność mogłaby przynieść szkodę interesom sprawiedliwości; jednakże każde orzeczenie sądu wydane w jakiegokolwiek sprawie karnej lub cywilnej będzie publicznie ogłoszone, z wyjątkiem przypadków, gdy wymaga tego interes młodocianych lub gdy sprawa dotyczy sporów małżeńskich albo opieki nad dziećmi”.

^a Artykuł 10 Powszechnej Deklaracji, Artykuł 14(1) MPP0iP, Artykuł 18(1) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 8(5) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 13(2) Karty Arabskiej, Artykuł 6(1) Konwencji Europejskiej, Zasada 36(1) Zbioru Zasad, Sekcja A(1) i (3) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł XXVI Deklaracji Amerykańskiej, Artykuł 64(7), 67(1) i 68(2) Statutu MTK, Artykuł 19(4) i 20(2) Statutu z Rwandy, Artykuł 20(4) i 21(2) Statutu Jugosłowiańskiego; Zob. Artykuł 7(1) Karty Afrykańskiej

^b Artykuł 4(2) Karty Arabskiej

⁶²⁶ Komisja Afrykańska: *Media Rights Agenda przeciwko Nigerii* (224/98) (2000) §§51-54; *Civil Liberties Organisation, Legal Defence Centre, Legal Defence i Assistance Project przeciwko Nigerii* (218/98), (2001) §§35-39.

⁶²⁷ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §28; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Tierce i inni przeciwko San Marino* (24954/94, 24971/94 i 24972/94), (2000) §92; *Galstyan przeciwko Armenii* (26986/03), (2007) §80; *Palamara-Iribarne przeciwko Chile*, Trybunał Międzynarodowy (2005) §168.

^a Artykuł 9(3)(b) Deklaracji
o obrońcach praw człowieka

^b Sekcja A(3) Zasad dotyczących
sprawiedliwego procesu
sądowego w Afryce

krajowym i stosownymi zobowiązaniami międzynarodowymi” jest bezpośrednio ujęte w Deklaracji o obrońcach praw człowieka^{a 628}.

Przynajmniej jeden sąd musi się wypowiedzieć co do meritum sprawy publicznie, chyba że sprawa należy do dopuszczalnych wyjątków w tym zakresie.⁶²⁹ Jeśli w sądach niższej instancji rozpatrzono sprawę przy udziale publiczności, dopuszczalność przeprowadzenia postępowania z wyłączeniem jawności w sądzie apelacyjnym zależy w dużej mierze od natury środka odwoławczego⁶³⁰ (**Rozdział 21.3 Prawo do obecności na rozprawie odwoławczej**).

14.2 WYMOGI PUBLICZNEGO ROZPATRZENIA SPRAWY

Prawo do publicznego rozpatrzenia sprawy wymaga ustnego przesłuchania co do meritum sprawy, w którym mogą wziąć udział strony i publiczność, w tym media. W celu realizacji tego prawa, sądy muszą udostępnić informacje na temat czasu i miejsca ustnego przesłuchania stronom i publiczności oraz zapewnić odpowiednie warunki, w rozsądnych granicach, w miejscu łatwo dostępnym dla publiczności.^{b 631}

Komitet Praw Człowieka odnosił się do naruszeń prawa do rzetelnego publicznego procesu w sprawach karnych dotyczących osób publicznych. W jednej z nich rozprawa odbyła się na małej sali sądowej, która nie mogła pomieścić zainteresowanej publiczności. W innej sprawie, rozprawa była niedostępna dla publiczności.⁶³²

Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że prawo do publicznego rozpatrzenia sprawy zostało naruszone, gdy rozprawa więźnia rzekomo grożącego strażnikowi więziennemu odbyła się w więzieniu. Efektywny publiczny dostęp do rozprawy został nadmiernie utrudniony poprzez brak informacji o sposobie dotarcia do więzienia i warunkach wejścia na teren jednostki, oraz poprzez fakt, że rozprawa odbyła się we wczesnych godzinach porannych.⁶³³

Prawo do publicznego rozpatrzenia sprawy niekoniecznie rozciąga się na wszystkie postępowania przygotowawcze, włączając decyzje podejmowane przez oskarżycieli publicznych czy organy publiczne.⁶³⁴

Europejski Trybunał Praw Człowieka odnotował, że prawo do publicznego rozpatrzenia sprawy dotyczy postępowań, w których zapada decyzja co do zarzutów, a niekoniecznie posiedzeń, które badają legalność tymczasowego aresztowania.⁶³⁵

Jednakże Międzyamerykański Trybunał orzekł o naruszeniu prawa do publicznego rozpatrzenia sprawy na etapie postępowania przygotowawczego w sprawie toczącej się przed sądem wojskowym w Chile, w której wiele praw oskarżonego nie zostało zabezpieczonych.⁶³⁶

Nawet w sprawach, w których publiczność została wyłączona z udziału w postępowaniu, wyrok, włączając najważniejsze konkluzje, dowody i rozumowanie prawne powinny być ogłoszone publicznie, z wyjątkiem przypadków, gdy wymaga tego interes młodocianych lub gdy sprawa dotyczy sporów małżeńskich albo opieki nad dziećmi⁶³⁷ (**Rozdział 24 Wyroki**).

⁶²⁸ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 53/144.

⁶²⁹ *Fredin przeciwko Szwecji* (18928/91), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1994) §§18-22.

⁶³⁰ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §28; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Tierce i inni przeciwko San Marino* (24954/94, 24971/94 and 24972/94), (2000) §95, *Ekbatani przeciwko Szwecji* (10563/83), (1988) §§31-33.

⁶³¹ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §28; *Van Meurs przeciwko Holandii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/39/D/215/1986 (1990) §6.2; *Riepan przeciwko Austrii* (35115/97), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2000) §29.

⁶³² HRC: *Marinich przeciwko Białorusi*, UN Doc. CCPR/C/99/D/1502/2006 (2010) §10.5; *Kulov przeciwko Kirgistanowi*, UN Doc. CCPR/C/99/D/1369/2005 (2010) §8.6.

⁶³³ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Riepan przeciwko Austrii* (35115/97), (2000) §§28-31; Zob. także *Hummatov przeciwko Azerbejdżanowi* (9852/03 and (13413/04), (2007) §§140-152.

⁶³⁴ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §28.

⁶³⁵ *Reinprecht przeciwko Austrii* (67175/01), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2005) §41.

⁶³⁶ *Palamara-Iribarne przeciwko Chile*, Trybunał Międzyamerykański (2005) §§165-174.

⁶³⁷ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §29.

14.3 DOPUSZCZALNE WYJĄTKI OD ZASADY PUBLICZNEGO ROZPATRZENIA SPRAWY

Dostęp publiczności do części lub wszystkich posiedzeń w sprawach karnych może zostać ograniczony tylko w pewnej liczbie konkretnych, ściśle zdefiniowanych okoliczności, które muszą być interpretowane wąsko.

Wyjątki to:

- moralność (na przykład niektóre postępowania dotyczące przestępstw seksualnych)^{a 638}
- porządek publiczny, który dotyczy przede wszystkim porządku na sali rozpraw^{b 639}
- bezpieczeństwo państwa w demokratycznym społeczeństwie^c
- sytuacje, w których wymaga tego ochrona życia prywatnego stron (np. by chronić tożsamość pokrzywdzonych przemocą seksualną)^d
- w stopniu bezwzględnie koniecznym, gdy w opinii sądu zachodzą szczególne okoliczności, w których publiczne rozpatrzenie sprawy mogłoby zaszkodzić interesom wymiaru sprawiedliwości.^e

Dodatkowo, od zasady publicznego rozpatrzenia sprawy istnieją wyraźne wyjątki w celu zabezpieczenia interesów i prywatności dzieci oskarżonych o naruszenie przepisów prawa karnego lub dzieci będących ofiarami lub świadkami przestępstw.

Dziecko oskarżone o naruszenie prawa karnego ma prawo do pełnego poszanowania swojej prywatności na wszystkich etapach postępowania. W celu ochrony prawa dziecka do prywatności, Afrykańska Karta o prawach dziecka wymaga, by media i publiczność były wyłączone z udziału w postępowaniu. Inne standardy pozwalają sądom na prowadzenie posiedzeń za zamkniętymi drzwiami, gdy interesy dzieci lub wymiaru sprawiedliwości tego wymagają. Komitet Praw Dziecka rekomenduje, by państwa wprowadziły reguły, że posiedzenia w sprawach dzieci pozostających w konflikcie z prawem powinny być prowadzone za zamkniętymi drzwiami. Wyjątki od tej zasady powinny być bardzo ograniczone i jasno określone w przepisach. Muszą zostać przyjęte także inne środki w celu zapewnienia, że żadna informacja lub dane osobowe, które mogą doprowadzić do identyfikacji dziecka, nie zostaną opublikowane, również w wyroku sądu czy przez media (**Rozdział 27.6.9 na temat poufności dotyczącej dzieci i Rozdział 24 na temat wyroków**).

Szereg standardów międzynarodowych ma na celu ochronę prywatności i tożsamości dzieci-ofiar przestępstw, ofiar przemocy ze względu na płeć czy osób pokrzywdzonych w procederze handlu ludźmi. Konwencja RE o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystaniem pozwala sędziom zamknąć posiedzenie dla publiczności^f (**Rozdział 22.4 Prawa osób pokrzywdzonych i świadków i Rozdział 24.1 na temat wyroków**).

Komitet Praw Człowieka i Europejska Komisja Praw Człowieka stwierdziły, że wykluczenie publiczności w dwóch sprawach, jednej dotyczącej zgwałcenia kobiet, a drugiej – przestępstwa seksualnego na szkodę dzieci, było dopuszczalne w świetle Artykułu 14(1) MPPOiP oraz Artykułu 6(1) Konwencji Europejskiej.⁶⁴⁰

W sprawach przeciwko dorosłym, które wchodzą w zakres wyjątków od prawa do publicznego rozpatrzenia sprawy, jako alternatywę dla wyłączenia jawności postępowania sądy powinny rozważyć, czy wyłączenie jawności części postępowania byłoby wystarczające. Sądy powinny także rozważyć alternatywy względem wyłączenia jawności części lub całości postępowania, w tym środki służące ochronie świadków. Środki takie muszą być spójne z prawem oskarżonego do rzetelnego procesu w kontekście postępowania kontradyktoryjnego, w tym zasady „równości broni”^g (**Rozdział 22 na temat świadków**).

^a Artykuł 14(1) MPPOiP, Artykuł 6(1) Konwencji Europejskiej

^b Artykuł 14(1) MPPOiP, Artykuł 6(1) Konwencji Europejskiej, Sekcja A(3)(f)(ii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^c Artykuł 14(1) MPPOiP, Artykuł 6(1) Konwencji Europejskiej, Sekcja A(3)(f)(ii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^d Artykuł 14(1) MPPOiP, Artykuł 6(1) Konwencji Europejskiej, Sekcja A(3)(f)(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^e Artykuł 14(1) MPPOiP, Artykuł 8(5) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 13(2) Karty Arabskiej, Artykuł 6(1) Konwencji Europejskiej, Sekcja A(3)(f)(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^f Artykuł 36(2) Konwencji RE o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystaniem

^g Sekcja A(3)(g)-(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

638 *Z.P. przeciwko Kanadzie*, HRC, UN Doc. CCPR/C/41/D/341/1988 (1991) §4.6.

639 *Gridin przeciwko Federacji Rosyjskiej*, HRC, UN Doc. CCPR/C/69/D/770/1997 (2000) §8.2; M. Nowak, U.N. International Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary, 2. wydanie poprawione, Engel, 2005, s. 325 §34.

640 *Z.P. przeciwko Kanadzie*, HRC, UN Doc. CCPR/C/41/D/341/1988 (1991) §§4.6, 5.6; X przeciwko Austrii (1913/63), Europejska Komisja Praw Człowieka, 2. Przegląd Orzecznictwa Strasburskiego 438, (30 kwietnia 1965) (niepublikowany).

^a Artykuł 68(2) Statutu MTK,
Reguła 20 Regulaminu MTK

^b Sekcja A(3)(f)(ii) Zasad
dotyczących sprawiedliwego
procesu sądowego w Afryce

^c Sekcja A(3)(d) Zasad
dotyczących sprawiedliwego
procesu sądowego w Afryce

Podczas gdy normą w MTK jest publiczne rozpatrzenie spraw, Trybunał może wyłączyć jawność części rozprawy, by chronić ofiarę, świadka lub oskarżonego, lub zezwolić na przedstawianie dowodów za pośrednictwem środków elektronicznych lub innych. Przyczyny postanowienia o wyłączeniu jawności posiedzenia muszą zostać podane do publicznej wiadomości.^a

Wyrażano już obawy co do stopnia wykorzystywania posiedzeń z wyłączeniem jawności w celu ochrony bezpieczeństwa państwa, w tym w postępowaniach dotyczących zarzutów związanych z terroryzmem. Państwa nie mają całkowitej swobody w definiowaniu, co stanowi kwestię bezpieczeństwa państwa.^b

Zgodnie z Zasadami z Johannesburga: „Ograniczenie uzasadniane bezpieczeństwem państwa jest uprawnione tylko wtedy, gdy jego rzeczywistym celem i widocznym efektem jest ochrona bytu danego państwa lub jego integralności terytorialnej przed użyciem lub zagrożeniem użycia siły, lub jego zdolności do reagowania na użycie lub zagrożenie użycia siły, zarówno ze źródła zewnętrznego, takiego jak zagrożenie militarne, lub wewnętrznego, takiego jak nawoływanie do siłowego obalenia rządu”.⁶⁴¹

Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu podkreślił, że ograniczenie prawa do publicznego rozpatrzenia sprawy w związku z bezpieczeństwem państwa może nastąpić tylko w zakresie bezwzględnie koniecznym. W celu zapewnienia rzetelności, ograniczenia „powinny iść w parze z adekwatnymi mechanizmami”. Sprawozdawca wyraził zastrzeżenie, gdy w sprawie karnej związanej z bezpieczeństwem państwa w Afryce Południowej, prokuratorzy zawnioskowali, by całość postępowania odbywała się za zamkniętymi drzwiami.⁶⁴²

W swoim raporcie na temat terroryzmu i praw człowieka Komisja Międzyamerykańska zasugerowała, że składowe prawa do publicznego rozpatrzenia sprawy mogą podlegać ograniczeniom na przykład wtedy, gdy w sytuacjach nadzwyczajnych (o charakterze pozwalającym na wyłączenia) istnieje zagrożenie dla życia, integralności fizycznej i niezależności sędziów lub innych urzędników zaangażowanych w sprawowanie wymiaru sprawiedliwości. Komisja zauważyła jednak, że takie ograniczenia muszą być przyjmowane na podstawie okoliczności danej sprawy, muszą być bezwzględnie konieczne i podlegać procedurom zabezpieczającym prawo do rzetelnego procesu, w tym wynikającym z prawa kwestionowania właściwości, niezależności i bezstronności sądu.⁶⁴³

Komisja Afrykańska stwierdziła, że postępowanie przed sądem wojskowym przeciwko oskarżonym o planowanie przewrotu w Nigerii naruszało ich prawo do publicznego rozpatrzenia sprawy. Komisja zauważyła, że rząd nie przedstawił konkretnych powodów dla wyłączenia publiczności od udziału w rozprawie.⁶⁴⁴

Tajne procesy są najbardziej rażącym naruszeniem prawa do publicznego rozpatrzenia sprawy. Trybunał Międzyamerykański orzekł, że sekretne procesy cywilów w Peru przed sądami wojskowymi, w których tożsamość sędziów była utajniona („sędziowie bez twarzy”), które odbywały się na terenach wojskowych, gdzie publiczność nie miała dostępu, naruszały między innymi prawo oskarżonych do publicznego rozpatrzenia sprawy.⁶⁴⁵

Poza przewidzianymi wyjątkami rozprawa co do zasady musi być otwarta dla publiczności, w tym dla mediów, a obecność na niej nie może być ograniczona do wybranych kategorii osób.^{c 646}

⁶⁴¹ Zasada 2(a) *Zasad z Johannesburga*.

⁶⁴² Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu: UN Doc. *A/63/223* (2008) §30, UN Doc. *A/HRC/6/17/Add.2* (Republika Południowej Afryki) (2007) §32.

⁶⁴³ Komisja Międzyamerykańska, *Raport o terroryzmie i prawach człowieka* (2002), Sekcja III(D)(3) §262(a).

⁶⁴⁴ *Media Rights Agenda przeciwko Nigerii* (224/98), Komisja Afrykańska (2000) §§51-54.

⁶⁴⁵ Trybunał Międzyamerykański: *Castillo-Petruzzi i inni przeciwko Peru*, (1999) §§169-173, *Lori Berenson-Mejia przeciwko Peru*, (2004) §§197-199.

⁶⁴⁶ HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §29.

ROZDZIAŁ 15

DOMNIEMANIE NIEWINNOŚCI

Podstawową zasadą prawa do rzetelnego procesu jest, że każdego, komu zarzuca się popełnienie przestępstwa, uważa się za niewinnego, dopóki i jeśli jego wina nie zostanie udowodniona zgodnie z ustawą po przeprowadzeniu rzetelnego procesu.

- 15.1 Domniemanie niewinności
- 15.2 Ciężar dowodu i standard dowodowy
- 15.3 Ochrona domniemania niewinności w praktyce
- 15.4 Po uniewinnieniu

15.1 DOMNIEMANIE NIEWINNOŚCI

Każdy ma prawo być uważany za niewinnego i tak traktowany, dopóki i jeśli nie zostanie skazany zgodnie z ustawą w toku procesu, który spełnia przynajmniej minimalne, wymagane kryteria rzetelności.^a

Prawo do bycia uważanym za niewinnego jest normą prawa międzynarodowego zwyczajowego. Ma zastosowanie w każdym czasie i we wszystkich okolicznościach. Nie może być przedmiotem zastrzeżeń traktatowych ani zgodnie z prawem ograniczone w czasie wojny lub innego stanu nadzwyczajnego.⁶⁴⁷ Jest niezbędnym elementem prawa do rzetelnego procesu i rządów prawa.

Domniemanie niewinności znajduje zastosowanie do osób podejrzanych nawet przed formalnym postawieniem zarzutów i trwa aż do momentu, gdy wyrok skazujący stanie się prawomocny (**Rozdział 5.3. Domniemanie przebywania na wolności do czasu rozprawy, Rozdział 7 na temat prawa do rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie lub zwolnienia, Rozdział 9 Prawa i gwarancje podczas przesłuchania i Rozdział 10.7 Dodatkowe gwarancje dla osób przebywających w areszcie tymczasowym**).

Postępowania karne, ich przebieg w konkretnej sprawie oraz traktowanie oskarżonego muszą respektować zasadę domniemania niewinności.

15.2 CIĘŻAR DOWODU I STANDARD DOWODOWY

Wymaganie, by oskarżony był uważany za niewinnego oznacza, że ciężar udowodnienia prawdziwości zarzutu spoczywa na oskarżeniu. Sąd nie może skazać, dopóki wina nie zostanie udowodniona ponad rozsądną wątpliwość. Jeśli istnieją rozsądne wątpliwości, oskarżony musi zostać uniewinniony.^b

Mimo że ani ciężar dowodu, ani standard dowodowy nie są wyraźnie określone w MPPOiP lub regionalnych konwencjach praw człowieka, Komitet Praw Człowieka, Trybunał Międzamyerykański, Europejski Trybunał Praw Człowieka oraz Komisja Afrykańska – wszystkie wskazały, że domniemanie niewinności wymaga, by oskarżenie udowodniło winę ponad rozsądną wątpliwość. Jak uznał Komitet Praw Człowieka, domniemanie niewinności „nakłada na oskarżenie ciężar udowodnienia zarzutu, gwarantuje, że winy nie będzie się domniemywać,

^a Artykuł 11 Powszechnej Deklaracji, Artykuł 14(2) MPPOiP, Artykuł 40(2)(b)(i) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 18(2) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 7(1)(b) Karty Afrykańskiej, Artykuł 8(2) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 16 Karty Arabskiej, Artykuł 6(2) Konwencji Europejskiej, Zasada 36(1) Zbioru Zasad, Artykuł XXVI Deklaracji Amerykańskiej, Artykuł 66 Statutu MTK, Artykuł 20(3) Statutu z Rwandy, Artykuł 21(3) Statutu Jugosłowiańskiego

^b Sekcja N(6)(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 66(2) i (3) Statutu MTK, Reguła 87(A) Reguł z Rwandy, Reguła 87(A) Reguł Jugosłowiańskich

dopóki zarzut nie zostanie udowodniony ponad rozsądną wątpliwość [i] zapewnia, że wątpliwości będą rozstrzygane na korzyść oskarżonego”.⁶⁴⁸

Trybunał Jugosłowiański wyjaśnił, że standard ten „wymaga, by osoba ustalająca fakt uznała, że nie ma innego rozsądnego wytłumaczenia dowodu niż wina osoby oskarżonej”.⁶⁴⁹

Komisja Afrykańska stwierdziła, że postępowanie przeciwko Kenowi Saro-Wiwie i współoskarżonym naruszyło domniemanie niewinności. Sąd przyznał, że nie było bezpośrednich dowodów łączących oskarżonych z morderstwem, o które byli oskarżeni, ale wydał wyrok skazujący w oparciu o to, że oskarżeni nie udowodnili swojej niewinności. Dodatkowo, przed procesem i w trakcie przedstawiciele rządu nigeryjskiego określali oskarżonych jako winnych podczas konferencji prasowych i przed ONZ.⁶⁵⁰

W zgodzie z domniemaniem niewinności reguły dowodowe oraz reguły postępowania muszą zapewnić, że ciężar dowodu w postępowaniu będzie spoczywał na oskarżeniu.

W niektórych państwach prawo wymaga od oskarżonego (a nie od prokuratora), by wyjaśnił elementy niektórych przestępstw. Na przykład od oskarżonego może być wymagane wyjaśnienie jego obecności w danym miejscu, takim jak miejsce popełnienia przestępstwa, lub posiadania pewnych przedmiotów, takich jak narkotyki lub rzeczy skradzione. Tego typu wymagania, gdy są przewidziane ustawą, określa się mianem „domniemań ustawowych” lub „domniemań co do prawa i faktów”. Były one kwestionowane jako przerzucające w niedopuszczalny sposób ciężar dowodu z oskarżenia na oskarżonego, z naruszeniem domniemania niewinności. Niemniej nie wszystkie domniemania ustawowe w prawie karnym naruszają domniemanie niewinności. By były one zgodne z wymogami domniemania niewinności gwarantowanego prawem międzynarodowym, muszą być zdefiniowane w ustawie i ograniczone. Muszą podlegać obaleniu, nie naruszając prawa oskarżonego do obrony^a ⁶⁵¹.

^a Sekcja N(6)(e)(iii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

Komitet Praw Człowieka wyraził obawy w odniesieniu do domniemań w ustawach kryminalizujących posiadanie narkotyków (na przykład w sytuacji, gdy pewna ilość narkotyku jest uznawana za przeznaczoną do dystrybucji) oraz w ustawach antyterrorystycznych (włączając te, które wymagają, by oskarżony udowodnił brak zamiaru).⁶⁵²

Komisja Międzyamerykańska uznaje, że definicja przestępstwa oparta na samym przypuszczeniu lub skojarzeniu powinna zostać wyeliminowana, ponieważ przerzuca ciężar dowodu i narusza domniemanie niewinności.⁶⁵³

Komitet Praw Człowieka uznał, że fragment prawa antyterrorystycznego Sri Lanki naruszał domniemanie niewinności (w powiązaniu z zakazem tortur i prawem do skutecznego środka prawnego). Zamiast nałożenia na oskarżenie obowiązku udowodnienia, że przyznanie było dobrowolne, prawo to wymagało, żeby oskarżony udowodnił, że przyznanie do winy – co do którego twierdził, że było wymuszone za pomocą tortur – nie było dobrowolne i dlatego powinno zostać wyłączone z materiału dowodowego⁶⁵⁴

(Rozdział 17 na temat wyłączenia dowodów).

Statut MTK zakazuje jakiegokolwiek odwrócenia ciężaru dowodu lub obciążenia oskarżonego ciężarem odparcia dowodu.^b

^b Artykuł 67(1)(i) Statutu MTK

⁶⁴⁸ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §30; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Barberà, Messegué i Jabardo przeciwko Hiszpanii* (10590/83), (1988) §77, *Telfner przeciwko Austrii* (33501/96), (2001) §15; *Ricardo Canese przeciwko Paragwajowi*, Trybunał Międzyamerykański (2004) §§153-154.

⁶⁴⁹ *Prokurator przeciwko Milan Martić* (IT-95-11-A), Izba Odwoławcza ICTY (8 października 2008) §§55, 61.

⁶⁵⁰ *International Pen, Constitutional Rights Project, Interrights w imieniu Kena Saro-Wiwa Jr. i Civil Liberties Organisation przeciwko Nigerii* (137/94 i inni), Komisja Afrykańska (1998) §96.

⁶⁵¹ *Salabiaku przeciwko Francji* (10519/83), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1988) §§28-30.

⁶⁵² Uwagi końcowe HRC: *Nowa Zelandia*, UN Doc. CCPR/C/NZL/CO/5 (2010) §17 (dalsze wyjaśnienia UN Doc. CCPR/C/NZL/Q/5 pytanie 19 p3), *Australia*, UN Doc. CCPR/C/AUS/CO/5 (2009) §11.

⁶⁵³ Raport Roczny Komisji Międzyamerykańskiej: *Peru*, OEA/Ser.LN/II.95, doc. 7 rev. (1996) Ch.V Sekcja VIII, §4.

⁶⁵⁴ *Singarasa przeciwko Sri Lance*, HRC, UN Doc. CCPR/C/81/D/1033/2001 (2004) §7.4.

15.3 OCHRONA DOMNIEMANIA NIEWINNOŚCI W PRAKTYCE

Każda decyzja o tymczasowym aresztowaniu oraz długości aresztu powinna pozostawać w zgodzie z domniemaniem niewinności.^{a 655}

Traktowanie osób tymczasowo aresztowanych oraz warunki pozbawienia wolności muszą również odpowiadać wymogom domniemanie niewinności.^{b 656}

Komitet Praw Człowieka podkreślił, że odmowa przyjęcia poręczenia majątkowego oraz długość tymczasowego aresztu nie powinny być interpretowane jako oznaki winy. Uznał, że ustanowienie maksymalnego okresu tymczasowego aresztowania poprzez odniesienie do kary za zarzucane przestępstwo może naruszać domniemanie niewinności a także prawo do rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie lub wypuszczenia na wolność.⁶⁵⁷ Orzekał również, że przesadnie długi okres tymczasowego aresztowania narusza domniemanie niewinności.⁶⁵⁸

Podobnie Trybunał Międzyamerykański objaśnił, że tymczasowe aresztowanie, które jest nieproporcjonalnie długie lub pozbawione odpowiedniego uzasadnienia naruszałoby domniemanie niewinności, jako że jest „równoznaczne z uprzedzeniem wyroku” przed rozprawą. Trybunał podkreślił, że tymczasowe aresztowanie jest środkiem zapobiegawczym a nie karnym; nie może przekraczać granic niezbędnie koniecznych do zapewnienia, że jednostka nie będzie utrudniać postępowania lub unikać sprawiedliwości⁶⁵⁹ (**Rozdziały 5.3., 5.4. i 7 dotyczące dopuszczalnych podstaw i długości tymczasowego aresztowania oraz Rozdział 10.7 o dodatkowych gwarancjach przy tymczasowym areszcie**).

Domniemanie niewinności wymaga, by sędziowie i przysięgli powstrzymali się od wydawania przedwczesnych sądów.⁶⁶⁰ Oznacza ono także, że władze, w tym prokuratorzy, policjanci i urzędnicy państwowi nie mogą wygłaszać stanowisk wyrażających opinie co do winy oskarżonego przed zakończeniem postępowania karnego lub po uniewinnieniu.^c Znaczy to także, że władze mają obowiązek podejmowania działań, aby media nie podważały rzetelności postępowania karnego poprzez przesądzanie lub wpływanie na jego wynik. Wykonując ten obowiązek władze państwowe powinny przestrzegać wolności słowa i prawa opinii publicznej do informacji o postępowaniach sądowych.⁶⁶¹

Informowanie opinii publicznej, że trwa postępowanie przygotowawcze w połączeniu z podaniem danych podejrzanego lub stwierdzeniem, że podejrzany został aresztowany, nie stanowi naruszenia domniemanie niewinności, jeśli nie łączy się z deklaracją o winie tej osoby.

Europejski Trybunał Praw Człowieka wyjaśnił, że należy wyraźnie odróżnić mówienie o tym, że ktoś jest *podejrzany* o popełnienie przestępstwa, co jest dozwolone, od deklarowania, że ktoś *popełnił* przestępstwo, co – w braku prawomocnego wyroku skazującego – narusza domniemanie niewinności.⁶⁶²

^a Zasada III(2) Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Reguła 3.1. Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

^b Zasada 36(1) Zbioru Zasad, Reguła 84.2 Wzorcowych reguł minimalnych, Reguła 95.1 Europejskich Reguł Więziennych

^c Sekcja N(6)(e)(ii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

655 HRC Komentarz Ogólny nr 32, §30; *Van der Tang przeciwko Hiszpanii* (19382/92), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1995) §55; *Pinheiro i Dos Santos przeciwko Paragwajowi* (11.506), Komisja Międzyamerykańska (2002) §§65-66.

656 Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, *Hiszpania*, UN Doc. A/HRC/10/3/Add.2 (2008) §§24-25; *Laduna przeciwko Słowacji* (31827/02) Europejski Trybunał Praw Człowieka (2011) §§66-72.

657 HRC Komentarz Ogólny 32, §30, *Włochy*, HRC, UN Doc. CCPR/C/ITA/CO/5 (2006) §14.

658 *Cagas i inni przeciwko Filipinom*, HRC, UN Doc. CCPR/C/73/D/788/1997 (2001) §7.3.

659 Trybunał Międzyamerykański: *Chaparro Álvarez i Lapo Ñiguez przeciwko Ekwadorowi*, (2007) §§145-146, *Tibi przeciwko Ekwadorowi*, (2004)§189; *Suárez-Rosero przeciwko Ekwadorowi* (1997) §§77-78; Komisja Międzyamerykańska, *Raport o terroryzmie i prawach człowieka* (2002), Sekcja III(1)(a) §223.

660 *Telfner przeciwko Austrii* (33501/96), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2001) §§15, 19-20.

661 HRC Komentarz Ogólny nr 32, §30; HRC: *Gridin przeciwko Federacji Rosyjskiej*, UN Doc. CCPR/C/69/D/770/1997 (2000) §§3.5, 8.3, *Engo przeciwko Kamerunowi*, UN Doc. CCPR/C/96/D/1397/2005 (2009) §7.6; *Law Office of Ghazi Suleiman przeciwko Sudanowi* (222/98 i 229/99), Komisja Afrykańska (2003) §§54, 56; *Lori Berenson-Mejja przeciwko Peru*, Trybunał Międzyamerykański (2004) §§158-161; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *G.C.P. przeciwko Rumunii* (20899/03), (2011) §§54-61 i 46; *Nestak przeciwko Słowacji* (65559/01), (2007) §§88- 91; Rekomendacja Ogólna CERD nr XXXI, §29; *Papon przeciwko Francji* (Nr 2) (54210/00), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2001) §6(d).

662 Krause przeciwko Szwajcarii, (7986/77), Decyzja Europejskiej Komisji Praw Człowieka (1978) §3, Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Fatullayev przeciwko Azerbejdżanowi* (40984/07), (2010) §§160-163, *Khuzhin i inni przeciwko Rosji* (13470/02), (2008) §§93-97.

Postępowanie musi być prowadzone w oparciu o domniemanie niewinności. Sędziowie muszą prowadzić postępowanie bez wcześniej uformowanego przekonania co do winy lub niewinności oskarżonego i muszą czuwać nad tym, by przebieg postępowania był zgodny z tym domniemaniem.

Komitet Praw Człowieka orzekł, że domniemanie niewinności zostało naruszone w sprawie, w której sędzia zadał oskarżeniu szereg pytań naprowadzających oraz nie dopuścił kilku świadków obrony do zeznawania na okoliczność alibi oskarżonego, oraz w której starsi rangą urzędnicy wygłaszali, szeroko rozpowszechniane, publiczne oświadczenia przedstawiające oskarżonego jako winnego⁶⁶³ (**Rozdział 12.5 Prawo do rozpatrzenia sprawy przez bezstronny sąd**).

Prawo do nie bycia zmuszonym do składania wyjaśnień na swoją niekorzyść lub przyznawania się do winy oraz powiązane z nim prawo do zachowania milczenia są zakorzenione w domniemaniu niewinności. Dopuszczanie jako dowodu przyznania się do winy wydobytego przy użyciu tortur lub innego rodzaju złego traktowania czy przymusu zostało uznane za naruszające domniemanie niewinności⁶⁶⁴ (**Rozdział 9 Prawa i gwarancje podczas przesłuchania, Rozdział 16 Prawo do niezeznawania na swoją niekorzyść oraz Rozdział 17 dotyczący wyłączenia dowodu**).

Należy dochować staranności, aby nie były stosowane w trakcie procesu jakiegokolwiek zabiegi sugerujące winę oskarżonego, które mogłyby wpłynąć na domniemanie niewinności. Do takich zabiegów należy umieszczenie oskarżonego w klatce na sali sądowej lub wymaganie, by oskarżony pojawiał się w sądzie w kajdankach, łańcuchach lub ubraniu noszonym przez skazanych więźniów.^{a 665}

Niski współczynnik uniewinnień w postępowaniach karnych może budzić obawy co do tego, czy przestrzega się domniemania niewinności.⁶⁶⁶

^a Reguła 17(3) Wzorcowych reguł minimalnych, Reguła 97.2 Europejskich Reguł Więziennych

15.4 PO UNIEWINNNIENIU

Jeśli osoba zostanie prawomocnie uniewinniona (także w oparciu o podstawy proceduralne, takie jak przedawnienie ścigania), wyrok wiąże wszystkie organy państwa. Dlatego władze publiczne, w szczególności sądy, prokuratorzy i policja, powinny powstrzymać się od sugerowania, że osoba mogła być winna, tak by nie podważać domniemania niewinności, poszanowania wyroków sądów i rządów prawa.⁶⁶⁷

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że naruszono domniemanie niewinności, gdy po uniewinnieniu oskarżonego lub zakończeniu postępowania, sądy, uzasadniając decyzję odmawiającą przyznania zadośćuczynienia za tymczasowe aresztowanie, wyrażały podejrzenie co do niewinności jednostki.⁶⁶⁸

Niektóre systemy prawne rozdzielają jurysdykcję karną od niekarnej (cywilnej). W takich państwach uniewinnienie w sprawie karnej nie uniemożliwia sądom cywilnym nałożenia

⁶⁶³ *Larrañaga przeciwko Filipinom*, HRC, UN Doc. CCPR/C/87/D/1421/2005 (2006) §7.4.

⁶⁶⁴ Komisja Międzyamerykańska: *Alfonso Martín Del Campo Dodd przeciwko Meksykowi* (12.228), (2009) §§45-63, 76, *Manríquez przeciwko Meksykowi* (11.509), (1999) §85.

⁶⁶⁵ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §30; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, *Federacja Rosyjska*, UN Doc. A/HRC/11/41/Add.2 (2009) §37(2); Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Samoila i Cionca przeciwko Rumunii* (33065/2003), (2008) §§99-100, *Ramishvili i Kohredidze przeciwko Gruzji* (174/06), (2009) §§94-102, 132.

⁶⁶⁶ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, *Federacja Rosyjska*, UN Doc. A/HRC/11/41/Add.2 (2009) §37(1).

⁶⁶⁷ *Allen przeciwko Wielkiej Brytanii* (25424/09) Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2013) §103.

⁶⁶⁸ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Sekanina przeciwko Austrii* (13126/87), (1993) §§30-31, *Asan Rushiti przeciwko Austrii* (28389/95), (2000) §§31-32, *Tendam przeciwko Hiszpanii* (25720/05), (2010) §§35-41; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Geerings przeciwko Holandii* (30810/03), (2007) §§41-51, *Minelli przeciwko Szwajcarii* (8660/79), (1983), *Hammern przeciwko Norwegii* (30287/96), (2003) §§47-49.

odpowiedzialności cywilnej na podstawie tych samych faktów⁶⁶⁹ przy wykorzystaniu innego (niższego) standardu dowodowego. Niemniej, decyzje w takich sytuacjach muszą szanować domniemanie niewinności i nie mogą przypisywać odpowiedzialności karnej osobie, która wcześniej została od zarzutów karnych uniewinniona.⁶⁷⁰

⁶⁶⁹ X przeciwko Austrii (9295/81), Decyzja Europejskiej Komisji Praw Człowieka (1982).

⁶⁷⁰ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Allen przeciwko Wielkiej Brytanii* (25424/09) Wielka Izba (2013) §§101,123, *Ringvold przeciwko Norwegii* (34964/97) (2003) §38.

ROZDZIAŁ 16

PRAWO DO NIEZEZNAWANIA NA SWOJĄ NIEKORZYŚĆ

Zgodnie z domniemaniem niewinności nikt, komu zarzuca się popełnienie przestępstwa, nie może być zmuszany do zeznawania na swoją niekorzyść lub przyznania się do winy.

16.1 Prawo do niezeznawania na swoją niekorzyść

16.2 Prawo do zachowania milczenia

16.2.1 Czy można wyprowadzać negatywne wnioski z milczenia oskarżonego?

16.3 Zarzuty stosowania przymusu

16.1 PRAWO DO NIEZEZNAWANIA NA SWOJĄ NIEKORZYŚĆ

Nikt, komu zarzuca się popełnienie przestępstwa, nie może być zmuszony do zeznawania na swoją niekorzyść lub przyznania się do winy. Zakaz ten jest podstawowym aspektem domniemania niewinności, które nakłada ciężar dowodu na oskarżenie. Wzmacnia on także zakaz tortur i innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania oraz wymóg, by dowody pozyskane w wyniku złego traktowania zostały wykluczone^a (**Rozdział 15 Domniemanie niewinności i Rozdział 17 dotyczący wyłączenia dowodu**).

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że „prawo do zachowania milczenia w trakcie przesłuchania na policji oraz przywilej niezeznawania na swoją niekorzyść są ogólnie rozpoznanymi standardami międzynarodowymi, które leżą w samym sercu koncepcji rzetelnego postępowania”.⁶⁷¹

Prawo do nie bycia zmuszonym do zeznawania na swoją niekorzyść lub przyznania do winy jest szerokie. Zakazuje jakichkolwiek form przymusu, zarówno bezpośredniego, jak i pośredniego, fizycznego i psychicznego. Do takiego przymusu zalicza się między innymi tortury i inne okrutne, nieludzkie lub poniżające traktowanie.⁶⁷² Prawo to zabrania także włączania do materiału dowodowego zeznań lub przyznania się do winy uzyskanych w wyniku zastosowania takiego przymusu (**Rozdział 10 dotyczący humanitarnych warunków pozbawienia wolności i wolności od tortur**). Zakazuje ono także nakładania kar przez sędziów w celu zmuszenia oskarżonego do składania wyjaśnień.⁶⁷³

Zakaz zmuszania oskarżonego do zeznawania na swoją niekorzyść lub przyznania się do winy stosuje się także do przesłuchań na policji lub w trakcie rozprawy (**Rozdział 9 dotyczący praw w trakcie przesłuchania**).

MPP0iP, Artykuł 14(3)(g)

„Każda osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa ma prawo, na zasadach pełnej równości, co najmniej do następujących gwarancji:

(g) nieprzymuszania do zeznawania przeciwko sobie lub do przyznawania się do winy”.

^a Artykuł 14(3)(g) MPP0iP, Artykuł 40(2)(b)(iv) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 18(3)(g) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 8(2)(g) i (3) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 16(6) Karty Arabskiej, Zasada 21 Zbioru Zasad, Część N(6)(d) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 67(1)(g) Statutu MTK, Artykuł 20(4)(g) Statutu z Rwandy, Artykuł 21(4)(g) Statutu Jugosłowiańskiego

⁶⁷¹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *John Murray przeciwko Wielkiej Brytanii* (18731/91), Wielka Izba (1996) §45, *Allan przeciwko Wielkiej Brytanii* (48539/99), (2002) §44.

⁶⁷² HRC Komentarz Ogólny nr 32, §41, *Berry przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/50/D/330/1988 (1994) §11.7.

⁶⁷³ M. Nowak, *U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary*, 2. wydanie poprawione, Engel, 2005, s. 345, §75.

Przetrzymywanie osoby przez długi czas w odosobnieniu (*incommunicado*) lub w tajnym więzieniu narusza zakaz tortur i innego złego traktowania.⁶⁷⁴ Zasady sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce stanowią, że „jakiegokolwiek zeznania lub przyznanie się do winy uzyskane podczas przetrzymywania w odosobnieniu (*incommunicado*) zostanie uznane za zdobyte z użyciem przymusu”.^a

Przetrzymywanie osoby w celi izolacyjnej w trakcie tymczasowego aresztowania tworzy presję psychologiczną w stosunku do oskarżonego i może stanowić zmuszanie do przyznania się do winy. Specjalny Sprawozdawca ds. tortur zauważył, że celowe umieszczenie osoby na czas tymczasowego aresztowania w celi izolacyjnej, żeby wydobyć informację lub doprowadzić do przyznania się do winy, stanowi tortury lub inne złe traktowanie⁶⁷⁵ (**Rozdziały 10.9 i 17**).

Reguły wymagające od oskarżonego wyjawienia przed rozprawą linii obrony lub dowodów, na których będą się opierać (takich jak alibi), muszą być implementowane w sposób zgodny z zakazem zeznawania na swoją niekorzyść i prawem do zachowania milczenia.⁶⁷⁶

Zakaz zmuszania do zeznawania na swoją niekorzyść wymaga od sądów, by przed zaakceptowaniem przyznania się do winy ustaliły, czy przyznanie jest dobrowolne (czy nie wywierano żadnej presji, żeby osoba przyznała się do winy), czy oskarżony rozumie naturę zarzutów oraz konsekwencje przyznania się, oraz czy oskarżony ma odpowiednią wiedzę w swojej sprawie.⁶⁷⁷

16.2 PRAWO DO ZACHOWANIA MILCZENIA

Uznaje się, że prawo oskarżonego do zachowania milczenia podczas przesłuchania na policji oraz na rozprawie zawiera się w dwóch międzynarodowo chronionych prawach – prawie do domniemania niewinności oraz prawie do niezeznawania na swoją niekorzyść lub nieprzyznawania się do winy.

Prawo oskarżonego do zachowania milczenia jest bezpośrednio przewidziane w Statucie MTK, Regułach z Rwandy, Regułach Jugosłowiańskich i Zasadach dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce. Znajduje ono zastosowanie nawet wtedy, gdy podejrzanemu zarzuca się najcięższe możliwe przestępstwa.^b

Mimo że nie jest ono bezpośrednio wymienione w MPPOiP oraz Konwencji Europejskiej, Komitet Praw Człowieka i Europejski Trybunał Praw Człowieka uznają prawo do zachowania milczenia za dorozumiane w gwarancjach stanowiących trzon rzetelnego procesu.⁶⁷⁸

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że dołączenie do dowodów w postępowaniu karnym zapisu zeznań złożonych pod przymusem przed kontrolerami spoza prokuratury naruszyło prawo do niezeznawania na swoją niekorzyść.⁶⁷⁹ W innej sprawie Trybunał uznał, że ściganie mężczyzny za odmowę przekazania dokumentów celnikom naruszyło prawo każdego, komu zarzuca się popełnienie przestępstwa do zachowania milczenia i niezeznawania na swoją niekorzyść.⁶⁸⁰

^a Sekcja N6(d)(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Sekcja N6(d)(ii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 55(2)(b) Statutu MTK, Reguła 42(A)(iii) Reguł z Rwandy, Reguła 42(A)(iii) Reguł Jugosłowiańskich

⁶⁷⁴ Wspólny Raport Mechanizmów ONZ na temat tajnych miejsc zatrzymań UN Doc. A/HRC/13/42 (2010), §(f), §§27, 28, 292(f); Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, UN Doc. A/63/223 (2008) §§33, 45(d); *Asencios Lindo i inni przeciwko Peru* (11.182), Komisja Międzyamerykańska (2000) §§97-103.

⁶⁷⁵ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur UN Doc.

⁶⁷⁶ *Prokurator przeciwko Lubandze* (ICC-01/04-01/06-1235) Izba Rozpoznawcza MTK, Decision on disclosure by the defence (20 marca 2008).

⁶⁷⁷ *Jean Kambanda przeciwko Prokuratorowi* (ICTR-97-23-A), Izba Odwoławcza ICTR (2000) §61.

⁶⁷⁸ *John Murray przeciwko Wielkiej Brytanii* (18731/91), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (1996) §45; Uwagi końcowe HRC: Francja, UN Doc. CCPR/C/FRA/CO/4 (2008) §14, *Algieria*, UN Doc. CCPR/C/DZA/CO/3 (2007) §18.

⁶⁷⁹ *Saunders przeciwko Wielkiej Brytanii* (19187/91), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (1996) §§75-76.

⁶⁸⁰ *Funke przeciwko Francji* (10828/84), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1993) §44; Zob. Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Heaney i McGuinness przeciwko Irlandii* (34720/97), (2000) §§55-59, *J. B. przeciwko Szwajcarii* (31827/96), (2001) §§65-71.

^a Sekcja N(6)(d)(ii) Zasady dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 67(1)(g) Statutu MTK

16.2.1 CZY MOŻNA WYPROWADZAĆ NIEKORZYSTNE WNIOSKI Z MILCZENIA OSKARŻONEGO?

Statut MTK oraz Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce bezpośrednio zakazują wyciągania w trakcie rozprawy niekorzystnych wniosków z wykorzystywania przez oskarżonego prawa do zachowania milczenia.⁶⁸¹

Komitet Praw Człowieka wyraził obawy co do prawa w Wielkiej Brytanii, które pozwalało na wyciąganie w trakcie rozprawy niekorzystnych wniosków z milczenia oskarżonego.⁶⁸¹

Europejski Trybunał Praw Człowieka, przyjmując nieco inne stanowisko, stwierdził, że wyciąganie niekorzystnych dla oskarżonego wniosków z jego milczenia naruszałoby domniemanie niewinności oraz przywilej niezeznawania na swoją niekorzyść, jeśli skazanie byłoby oparte *jedynie* lub *głównie* na milczeniu oskarżonego lub odmowie dostarczenia dowodów. Podczas gdy Europejski Trybunał Praw Człowieka wielokrotnie podkreślał, że sądy muszą zachować szczególną ostrożność, zanim pozwolą na wykorzystanie milczenia przeciwko oskarżonemu, orzekł również, że prawo do zachowania milczenia nie jest absolutne. Trybunał uznał raczej, że rozstrzygnięcie, czy nastąpiło naruszenie gwarancji rzetelnego procesu, gdy sąd wyciągnął niekorzystne dla oskarżonego wnioski z jego milczenia powinno zostać dokonane w świetle wszystkich okoliczności sprawy. Czynniki, jakie Trybunał rozważył to: dostęp jednostki do obrońcy oraz pomocy obrońcy podczas przesłuchania; ostrzeżenia przekazywane oskarżonemu co do konsekwencji milczenia; waga, jaką można przyznać milczeniu przy ocenie dowodów⁶⁸² (**Rozdział 9.4 Prawo do milczenia**).

16.3 ZARZUTY STOSOWANIA PRZYMUSU

Jeśli oskarżony twierdzi, że w trakcie postępowania został zmuszony do złożenia wyjaśnień lub przyznania się do winy, sędzia powinien mieć prawo rozpoznać tego typu zarzuty w każdym stadium postępowania.

Zgodnie z domniemaniami niewinności, ciężar udowodnienia, że wyjaśnienia oskarżonego zostały złożone dobrowolnie, spoczywa na oskarżeniu.⁶⁸³ Standard dowodowy powinien, co do zasady, być w tej kwestii taki sam, jak w postępowaniu karnym w ogóle, tzn. ponad rozsądną wątpliwość.

Tam gdzie przymus przyjmuje formę tortur lub innego złego traktowania, prawo do nie bycia zmuszonym do zeznawania na swoją niekorzyść przenika się z odrębną zasadą, która wprost zabrania dopuszczania jako dowodów zeznań pozyskanych w wyniku tego typu nadużyć (z wyjątkiem postępowań przeciwko domniemanemu sprawcy nadużyć). Zakaz taki jest gwarantowany między innymi w Artykule 15 Konwencji przeciwko torturom i Artykule 7 MPPPOiP w świetle interpretacji Komitetu Praw Człowieka.⁶⁸⁴

Komitet Praw Człowieka stwierdził, że to na oskarżeniu powinien spoczywać ciężar udowodnienia, że przyznanie się do winy nastąpiło dobrowolnie. Obowiązek ten jest uruchamiany w momencie, gdy oskarżony uprawdopodobni zarzut, uzasadni go, wniesie wiarygodną skargę lub przedstawi dowód złego traktowania.⁶⁸⁵

⁶⁸¹ Uwagi końcowe HRC: *Wielka Brytania*, UN Doc. CCPR/C/CO/73/UK (2001) §17; Uwagi końcowe HRC: *Irlandia*, UN Doc. CCPR/C/IRL/CO/3 (2008) §14; *Malawi African Association i inni przeciwko Mauretanii* (54/91 i inni), Komisja Afrykańska (2000) §95.

⁶⁸² Co do konkretnych czynników, jakie wg Europejskiego Trybunału Praw Człowieka należy wziąć pod uwagę: *John Murray przeciwko Wielkiej Brytanii* (18731/91), (1996) §§46-70, *Condron przeciwko Wielkiej Brytanii* (35718/97), (2000) §§55-68, *Heaney i McGuinness przeciwko Irlandii* (34720/97), (2000) §§55-58, *Funke przeciwko Francji* (10828/84), (1993) §§41-44.

⁶⁸³ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §41; HRC: *Singarasa przeciwko Sri Lance*, UN Doc. CCPR/C/81/D/1033/2001 (2004) §7.4, *Korea przeciwko Białorusi*, UN Doc. CCPR/C/100/D/1390/2005 (2010) §7.3.

⁶⁸⁴ HRC Komentarz Ogólny nr 20, §12, Komentarz Ogólny nr 32, §41.

⁶⁸⁵ HRC: *Deolall przeciwko Gujanie*, UN Doc. CCPR/C/82/D/912/2000 (2004) §5.1-5.2, *Singarasa przeciwko Sri Lance*, UN Doc. CCPR/C/81/D/1033/2001 (2004) §7.4; *Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur*, UN Doc. A/61/259 (2006) §65.

Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu stwierdził, że jeśli są wątpliwości co do dobrowolności oświadczeń oskarżonego lub świadków – na przykład, gdy brak informacji o okolicznościach ich złożenia lub gdy osoba została arbitralnie lub sekretnie pozbawiona wolności – oświadczenia powinny zostać wykluczone niezależnie od bezpośrednich dowodów fizycznej przemocy⁶⁸⁶ (**Rozdział 17 Wyłączenie dowodów uzyskanych z naruszeniem standardów międzynarodowych, Rozdział 9 Prawa i gwarancje podczas przesłuchania oraz Rozdział 10.10 Prawo do wolności od tortur i innych form złego traktowania**).

⁶⁸⁶ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, UN Doc. A/63/223 (2008) §45(d).

ROZDZIAŁ 17

WYŁĄCZENIE DOWODÓW UZYSKANYCH Z NARUSZENIEM STANDARDÓW MIĘDZYNARODOWYCH

Zeznania oraz inne dowody uzyskane z użyciem tortur, złego traktowania lub innych form przymusu muszą być wyłączone z materiału dowodowego w całym postępowaniu. Jedynym wyjątkiem jest użycie tych dowodów w postępowaniu przeciwko domniemanemu sprawcy tortur lub innego złego traktowania. Poszanowanie prawa do rzetelnego procesu może wymagać wyłączenia innych dowodów pozyskanych w sposób naruszający międzynarodowe standardy praw człowieka.

- 17.1 Wyłączenie zeznań uzyskanych z użyciem tortur, złego traktowania lub przymusu
 - 17.1.1 Kwestionowanie dopuszczalności oświadczeń
- 17.2 Wyłączenie innych dowodów uzyskanych z użyciem tortur lub złego traktowania
 - 17.2.1 Wyroki Europejskiego Trybunału
- 17.3 Wyłączenie innych dowodów uzyskanych z naruszeniem innych standardów

17.1 WYŁĄCZENIE ZEZNAŃ UZYSKANYCH Z UŻYCIEM TORTUR, ZŁEGO TRAKTOWANIA LUB PRZYMUSU

Oświadczenia zdobyte z użyciem tortur, złego traktowania lub innych form przymusu muszą zostać wyłączone z materiału dowodowego postępowania karnego, z wyjątkiem postępowań prowadzonych przeciwko podejrzanym o te nadużycia (jako dowód, że zeznanie zostało złożone). Te wyłączające zasady są nierozdzielnie związane z zakazem tortur i innego złego traktowania, a także z prawem oskarżonego do nieznanania na swoją niekorzyść i nieprzyznawania się do winy oraz prawem do zachowania milczenia. Poszanowanie tych praw wymaga, by oskarżenie udowodniło winę bez powoływania się na dowody uzyskane z użyciem tortur lub innego złego traktowania, przymusu czy opresji⁶⁸⁷ (**Rozdziały 10 i 16**).

Zasada wymagająca wyłączenia oświadczeń zdobytych z użyciem tortur lub innego złego traktowania dotyczy nie tylko wyjaśnień oskarżonego, ale także zeznań innych osób, niezależnie od tego, czy zostały one wezwane na świadka czy nie. Ma ona zastosowanie niezależnie od miejsca, gdzie doszło do tortur lub innego złego traktowania (włączając miejsca poza granicami państwa) i od tego, czy sprawca zakazanego traktowania podlegał obcemu państwu.⁶⁸⁸ Zasada wyłączająca ma zastosowanie niezależnie od wagi przestępstwa, o które osoba jest oskarżana oraz od jego kontekstu.⁶⁸⁹ Stosuje się ją w każdym czasie, także w stanach nadzwyczajnych,⁶⁹⁰ jako że zakaz tortur i innego złego traktowania nie podlega wyłączeniu na mocy jakiegokolwiek traktatu dotyczącego praw człowieka i jest normą prawa międzynarodowego zwyczajowego⁶⁹¹ (**Rozdział 31 Prawo do sprawiedliwego procesu w stanach nadzwyczajnych**).

⁶⁸⁷ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §§6, 41, 60; *Cabrera-García i Montiel Flores przeciwko Meksykowi*, Trybunał Międzypamerykański (2010) §165; *Gágen przeciwko Niemcom* (22978/05), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2010) §§165-168; *Othman przeciwko Wielkiej Brytanii* (8139/09), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2012) §§264-267.

⁶⁸⁸ *Cabrera-García i Montiel Flores przeciwko Meksykowi*, Trybunał Międzypamerykański (2010) §167; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *El-Haski przeciwko Belgii* (649/08), (2012) §§87-88, 91; *Othman przeciwko Wielkiej Brytanii* (8139/09), (2012) §§263-267, 282; *Uwagi końcowe CAT: Wielka Brytania*, UN Doc. CAT/C/CR/33/3 (2004) §§4(a)(i), 5(d); *P.E. przeciwko Francji*, UN Doc. CAT/C/29/D/193/2001 (2002) §6.3, *G.K. przeciwko Szwajcarii*, UN Doc. CAT/C/30/D/219/2002 (2003) §§6.9-6.10.

⁶⁸⁹ CAT Komentarz Ogólny nr 2, §§5, 6; *Uwagi końcowe CAT: Wielka Brytania*, UN Doc. A/54/44 (1999) §76(d).

⁶⁹⁰ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §6; HRC Komentarz Ogólny nr 29, §7, 15; *Cabrera-García i Montiel Flores przeciwko Meksykowi*, Trybunał Międzypamerykański (2010) §165.

⁶⁹¹ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §6; *Sprawa dotycząca Ahmadou Diallo* (Gwinea przeciwko Demokratycznej Republice Konga), MTS (2010) §87; JM. Henckaerts i L. Doswald-Bec, ICRC Study on Customary International Humanitarian Law, Tom 1: Reguły, 2006, Reguły 90 i 100, s. 315-319, 367.

Konwencja przeciwko torturom oraz Międzypamerykańska Konwencja przeciwko torturom zawierają bezpośrednie regulacje nakazujące wyłączenie oświadczeń uzyskanych z użyciem tortur (poza postępowaniami przeciwko domniemanym sprawcom).^a

Jednakże zakres zasady wyłączającej wykracza poza te szczegółowe reguły. Zarówno tortury, jak i inne okrutne, niehumanitarne lub poniżające traktowanie są absolutnie zakazane we wszystkich okolicznościach przez szereg traktatów i standardów pozatraktatowych oraz przez międzynarodowe prawo zwyczajowe. Komitet Praw Człowieka, Komitet Przeciwko Torturom, inni eksperci ONZ, regionalne trybunały praw człowieka oraz inne organy uznały, że zasada wyłączająca wynika z zakazu i dlatego stosuje się także do okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania innego niż tortury.^{b 692}

Mimo że nie jest to przewidziane w Konwencji Europejskiej, Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że oświadczenia uzyskane z użyciem tortur lub innego złego traktowania muszą zostać wyłączone z materiału dowodowego postępowania z wyjątkiem postępowań przeciwko domniemanym sprawcom takiego traktowania. Trybunał orzekł, że prawo do rzetelnego procesu doznawało naruszenia, gdy oświadczenia uzyskane z użyciem tortur lub innego złego traktowania były dopuszczane jako dowód, nawet w sprawach, w których oświadczenia te nie były decydujące, a sąd opierał się na innych dowodach.⁶⁹³

Wyjaśnienia oskarżonego uzyskane z użyciem przymusu muszą również zostać wyłączone z materiału dowodowego.

Tak na przykład Trybunał Międzypamerykański wyjaśnił, że Konwencja Amerykańska wymaga wykluczenia z materiału dowodowego przyznania się do winy wywołanego jakimkolwiek przymusem, w tym takim zachowaniem, które mimo że stanowi przymus, nie dorównuje torturom czy innemu złemu traktowaniu (**Rozdział 16**).^c Trybunał Międzypamerykański uznał, że zasada wyłączająca dotyczy także oświadczeń zdobytych z użyciem przymusu wobec stron trzecich, takich jak świadkowie, oraz dowodów opartych na informacji pozyskanej z użyciem przymusu.⁶⁹⁴

Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce bezpośrednio zakazują wykorzystywania przyznania się do winy lub innych dowodów uzyskanych z użyciem jakichkolwiek form przymusu lub siły w postępowaniu sądowym i podczas orzekania.⁶⁹⁵ Jakiegokolwiek zeznanie czy przyznanie się do winy uzyskane podczas przetrzymywania w odosobnieniu (*incommunicado*) należy uznać za uzyskane pod przymusem.^d

Konwencja ONZ przeciwko torturom, Artykuł 15

„Każde Państwo-Strona zapewni, aby jakiegokolwiek oświadczenie, które, jak ustalono, zostało złożone w wyniku zastosowania tortur, nie zostało wykorzystane w charakterze dowodu w postępowaniu, z wyjątkiem wypadku, gdy jest ono wykorzystywane przeciwko osobie oskarżonej o stosowanie tortur, jako dowód na to, że oświadczenie zostało złożone.”

Deklaracja przeciwko torturom, Artykuł 12

„Jakiegokolwiek oświadczenie, które uznane zostanie za złożone w wyniku tortur lub innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karaniami, nie może być przywoływane jako dowód przeciwko tej osobie, jak również przeciwko jakiegokolwiek innej osobie, w jakimkolwiek innym postępowaniu”.

^a Artykuł 15 Konwencji przeciwko torturom, Artykuł 10 Międzypamerykańskiej Konwencji przeciwko torturom

^b Artykuł 12 Deklaracji przeciwko torturom, Wytyczna 29 Wytycznych z wyspy Robben, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Artykuł 7 MPPPiP, Artykuł 5 Karty Afrykańskiej, Artykuł 5 Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 8 Karty Arabskiej, Artykuł 3 Konwencji Europejskiej, Zasada 21 i 27 Zbioru Zasad

^c Artykuł 8(3) Konwencji Amerykańskiej

^d Sekcja N(6)(d)(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

⁶⁹² Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur, UN Doc. A/54/426 (1999) §12(e); HRC Komentarz Ogólny nr 20, §12, Komentarz Ogólny nr 32, §60; CAT Komentarz Ogólny nr 2, §6, Uwagi końcowe: Mongolia, UN Doc. CAT/C/MNG/CO/1 (2010) §18; *Söylemez przeciwko Turcji* (46661/99), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2006) §§121-125; *Malawi African Association i inni przeciwko Mauritani* (54/91 i inni), Komisja Afrykańska, 13. Raport Roczny (2000) §§3, 8, 11, 115.

⁶⁹³ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Harutyunyan przeciwko Armenii* (36549/03), (2007) §§63-66, *Levinta przeciwko Mołdawii* (17332/03), (2008) §100; *Stanimirovic przeciwko Serbii*- (26088/06), (2011) §52.

⁶⁹⁴ *Cabrera-García i Montiel Flores przeciwko Meksykowi*, Trybunał Międzypamerykański (2010) §§166-167.

⁶⁹⁵ Uwagi końcowe Komisji Afrykańskiej: Benin, (2009) §50.

Zasadę wyłączającą należy zatem stosować do oświadczeń jakiejkolwiek osoby uzyskanych z użyciem tortur lub innego złego traktowania oraz oświadczeń, przede wszystkim oskarżonego, uzyskanych pod przymusem, czy to fizycznym czy psychicznym. Dotyczy to także przedłużającego się przetrzymywania w odosobnieniu (*incommunicado*), w tym w kontekście wymuszonych zaginięć oraz pozbawienia wolności w „tajnych więzieniach”⁶⁹⁶ (**Rozdziały 4.3, 9.3 i 16**).

Oświadczenia złożone przez oskarżonego pod wpływem przymusu były wykorzystywane w wielu krajach z naruszeniem standardów międzynarodowych w postępowaniach przeciwko osobom podejrzewanym o zaangażowanie w działalność terrorystyczną.⁶⁹⁷

Komitet Przeciwko Torturom wyraził zaniepokojenie w związku z doniesieniami, że kobiety w Chile, potrzebujące opieki medycznej w sytuacji zagrożenia życia po dokonaniu nielegalnej aborcji, otrzymywały pomoc, tylko jeśli przekazały informacje na temat osób dokonujących aborcji. Zaniepokojenie Komitetu budził także fakt, że te informacje, uzyskane z użyciem przymusu, były następnie wykorzystywane w postępowaniach karnych.⁶⁹⁸

Specjalny Sprawozdawca ds. tortur rekomendował, by przyznanie się do winy osoby pozbawionej wolności było dopuszczalne jako dowód jedynie jeśli zostanie zarejestrowane, będzie złożone w obecności kompetentnego i niezależnego obrońcy oraz potwierdzone przed sędzią. Nie powinno ono nigdy być jedyną podstawą skazania.⁶⁹⁹ Nawet jeśli takie zabezpieczenia istnieją, do oświadczeń zdobytych z użyciem tortur, innego złego traktowania lub innych form przymusu musi być stosowana zasada wyłączająca.

17.1.1 KWESTIONOWANIE DOPUSZCZALNOŚCI OŚWIADCZEŃ

Oświadczenia oskarżonego w postępowaniu karnym co do zasady nie powinny być dopuszczane jako dowód, dopóki nie zostanie udowodnione, że złożył on je dobrowolnie. Zasada ta powinna stanowić istotne zabezpieczenie przed dopuszczaniem oświadczeń zdobytych z użyciem przymusu (**Rozdział 16**).

W bardziej ogólnym sensie, jeśli postawiono zarzut, że oświadczenia – oskarżonego albo innych osób – zostały zdobyte z naruszeniem praw człowieka, lub istnieją inne powody, by przypuszczać, że tak się stało, władze mają obowiązek poinformować oskarżonego i sąd o okolicznościach, w jakich dowód został uzyskany. W takiej sytuacji sąd musi dokonać oceny tej kwestii na oddzielnym posiedzeniu, zanim dowód zostanie dopuszczony w postępowaniu. Zgodnie z domniemaniem niewinności to na oskarżeniu spoczywa obowiązek udowodnienia ponad rozsądną wątpliwość, że dowód został uzyskany zgodnie z prawem.⁷⁰⁰

Komitet Praw Człowieka uznał, że część prawa antyterrorystycznego Sri Lanki, która nakładała na oskarżonego ciężar udowodnienia, że oświadczenie zostało złożone pod przymusem i powinno zostać wyłączone z materiału dowodowego, naruszała domniemanie niewinności i zakaz wymuszania przyznania się do winy.⁷⁰¹

Trybunał Międzyamerykański orzekł, że skoro ciężar dowodu spoczywa na państwie, to oskarżony nie musi w pełni udowodnić zarzutu, że dowód został uzyskany z użyciem tortur lub innego złego traktowania.⁷⁰²

⁶⁹⁶ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur, UN Doc. [A/61/259](#) (2006) §56; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, UN Doc. [A/63/223](#) (2008) §45(d); *Komisja Międzyamerykańska, Rezolucja nr 29/89: Nikaragua (10.198)*, (1990).

⁶⁹⁷ *Uwagi końcowe HRC: Rosja*, UN Doc. CCPR/C/RUS/CO/6 (2009) §8; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur: UN Doc. [A/HRC/13/39/Add.5](#) (2010) §96, UN Doc. [A/61/259](#) (2006) §46.

⁶⁹⁸ *Uwagi końcowe CAT: Chile*, UN Doc. CAT/C/CR/32/5 (2004) §§6(j), 7(m).

⁶⁹⁹ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur, UN Doc. [A/56/156](#) (2001) §39(d), (f), UN Doc. [A/HRC/13/39/Add.5](#) (2010) §§100-101; *Zob. Uwagi końcowe CAT: Czad*, UN Doc. CAT/C/TCD/CO/1 (2009) §29.

⁷⁰⁰ *Cabrera-García i Montiel Flores przeciwko Meksykowi*, Trybunał Międzyamerykański (2010) §173-177; HRC: *Singarasa przeciwko Sri Lance*, UN Doc. CCPR/C/81/D/1033/2001 (2004) §7.4, *Komentarz Ogólny Komentarz Ogólny nr 32*, §§33, 41, *Idiewa przeciwko Tadżykistanowi*, UN Doc. CCPR/C/95/D/1276/2004 (2009) §§9.3, 9.6; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur: UN Doc. [A/56/156](#) (2001) §39(j), UN Doc. [A/61/259](#) (2006) §65, UN Doc. [A/HRC/13/39/Add.5](#) (2010) §98.

⁷⁰¹ *Singarasa przeciwko Sri Lance*, HRC, UN Doc. CCPR/C/81/D/1033/2001 (2004) §3.7, 7.4.

⁷⁰² *Cabrera-García i Montiel Flores przeciwko Meksykowi*, Trybunał Międzyamerykański (2010) §176, 177.

Europejski Trybunał Praw Człowieka i Trybunał Międzamyerykański orzekały, że jeśli osoba, która złożyła oświadczenie pod wpływem tortur lub innego złego traktowania, potwierdzi lub powtórzy oświadczenie przed innym organem (w tym przed sądem), nie oznacza to automatycznie, że oświadczenie to zostało złożone dobrowolnie i jest dopuszczalne.⁷⁰³ Sąd musi nadal ocenić, czy potwierdzenie lub powtórzenie było dobrowolne w świetle wcześniejszych nadużyć i aktualnej sytuacji, w jakiej znajduje się dana osoba.

W sprawach, w których dowód został uzyskany w innym kraju, Europejski Trybunał Praw Człowieka i Specjalny Sprawozdawca ds. tortur stwierdzali, że jeśli jest rzeczywiste ryzyko, że dowód został zdobyty z użyciem tortur lub innego złego traktowania, dopuszczenie takiego dowodu naruszyłoby prawo do rzetelnego procesu. Jedynym wyjątkiem byłaby sytuacja, gdyby po zbadaniu zarzutów przeciwnych sąd powziął przekonanie na podstawie obiektywnych i szczególnych danych, że dowód nie został uzyskany w wyniku takiego traktowania.⁷⁰⁴

Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu zauważył, że jeśli istnieją wątpliwości, co do dobrowolnego charakteru oświadczeń oskarżonego lub świadka, na przykład gdy brak informacji co do okoliczności ich złożenia lub dana osoba jest arbitralnie lub sekretnie pozbawiona wolności, oświadczenie powinno być wyłączone, nawet w braku bezpośrednich dowodów użycia siły fizycznej.⁷⁰⁵

17.2 WYŁĄCZENIE INNYCH DOWODÓW UZYSKANYCH Z UŻYCIEM TORTUR LUB ZŁEGO TRAKTOWANIA

Poszanowanie prawa do rzetelnego procesu oraz zakazu tortur wymaga wyłączenia nie tylko oświadczeń uzyskanych z użyciem tortur, ale także innych rodzajów dowodów uzyskanych w rezultacie zastosowania tortur.⁷⁰⁶ Dotyczy to także dowodów, w tym dowodów rzeczowych na popełnienie przestępstwa, zdobytych na podstawie informacji uzyskanej z użyciem tortur. Ta zasada wyłączająca znajduje zastosowanie w każdym czasie, także w stanach nadzwyczajnych.⁷⁰⁷

Ponadto, *Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce* oraz orzecznictwo Trybunału Międzamyerykańskiego wymagają, by wyłączeniu podlegały jakiegokolwiek dowody uzyskane z użyciem tortur, innego złego traktowania czy innych form przymusu.^{a 708}

Komitet Praw Człowieka podobnie stwierdził, że MPPoiP wymaga w każdym czasie wyłączenia nie tylko oświadczeń czy przyznania się do winy, ale także, co do zasady, innych rodzajów dowodów uzyskanych z użyciem tortur lub innego złego traktowania.⁷⁰⁹

17.2.1 WYROKI EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU

Europejski Trybunał Praw Człowieka wyjaśnił, że nie należy nigdy opierać się na „dowodach rzeczowych” będących bezpośrednim wynikiem użycia tortur jako na podstawie orzekania o winie jednostki.⁷¹⁰ Trybunał stwierdził: „Dowody uzyskane z użyciem tortur są niedopuszczalne, by chronić rzetelność postępowania, a co za tym idzie – praworządność”.⁷¹¹

^a Sekcja N(6)(d)(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

⁷⁰³ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Harutyunyan przeciwko Armenii* (36549/03), (2007) §§65-66, *Stanimirovic przeciwko Serbii* (26088/06), (2011) §52; *Cabrera-García i Montiel Flores przeciwko Meksykowi*, Trybunał Międzamyerykański (2010) §§173-174.

⁷⁰⁴ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *El-Haski przeciwko Belgii* (649/08), (2012) §§87, 99; *Othman przeciwko Wielkiej Brytanii* (8139/09), §§281-282 (sprawa ekstradycyjna); Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur, UN Doc. A/61/259 (2006) §65.

⁷⁰⁵ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, UN Doc. A/63/223 (2008) §45(d).

⁷⁰⁶ Uwagi końcowe CAT: Izrael, UN Doc. A/57/44 (Supp) (2002) §§52(k), 53(j) (or §§6(k), 7(j) dokumentu), Belgia, UN Doc. CAT/C/CR/30/6 (2003) §§5(o), 7(n), *Wielka Brytania*, UN Doc. CAT/C/CR/33/3 (2004) §4(a)(i), 5(d); HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §6; Komisja Międzamyerykańska: Wenezuela, (2003) §364(8).

⁷⁰⁷ HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §6; HRC *Komentarz Ogólny nr 29*, §§7, 15; *Cabrera-García i Montiel Flores przeciwko Meksykowi*, Trybunał Międzamyerykański (2010) §165.

⁷⁰⁸ *Cabrera-García i Montiel Flores przeciwko Meksykowi*, Trybunał Międzamyerykański (2010) §§165-168; *CAT Inquiry Report: Meksyk*, UN Doc. CAT/C/75 (2003) §220(d) and (f).

⁷⁰⁹ HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §6.

⁷¹⁰ Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka: *Gálgén przeciwko Niemcom* (22978/05), (2010) §167, *Jalloh przeciwko Niemcom* (54810/00), (2006) §105.

⁷¹¹ *Othman przeciwko Wielkiej Brytanii* (8139/09), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2012) §§264, 267.

Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że dopuszczenie „dowodów rzeczowych” zdobytych w wyniku złego traktowania niestanowiącego tortur *może* sprawić, że proces nie będzie rzetelny.⁷¹² Niemniej do czerwca 2013 r. nie wypowiedział się jeszcze, aby prawo do rzetelnego procesu wymagało, by wszystkie „dowody rzeczowe” zdobyte w wyniku nieludzkiego traktowania były niedopuszczalne w każdych okolicznościach.⁷¹³ Kluczowymi kwestiami w dwóch sprawach rozpatrywanych przez Wielką Izbę (z różnymi wynikami) wydaje się być, czy dowód miał wpływ na skazanie i karę oraz czy prawa obrony zostały uszanowane.

W sprawie *Jalloh przeciwko Niemcom* Trybunał uznał, że wykorzystanie dowodów rzeczowych uzyskanych w wyniku nieludzkiego traktowania naruszyło prawo skarżącego do rzetelnego procesu. W tej sprawie mężczyzna podejrzany o handel narkotykami połknął torebkę narkotyków w momencie aresztowania. W szpitalu mężczyzna był przytrzymywany przez czterech policjantów podczas przymusowego administrowania leku na wywołanie wymiotów. (Trybunał uznał takie postępowanie za nieludzkie lub poniżające). Odzyskana w ten sposób torebka narkotyków stanowiła decydujący dowód przeciwko sprawcy.⁷¹⁴

Z kolei w sprawie *Gäfgen przeciwko Niemcom* Trybunał orzekł, że wykorzystanie dowodów zdobytych na podstawie informacji przekazanych przez podejrzanego po tym, jak grożono mu torturami (traktowanie, które Trybunał uznał za nieludzkie), nie czyniło całego postępowania nierzetelnym. Uznał, że niewyłączenie dowodów niedopuszczalnych nie miało wpływu na skazanie oskarżonego za porwanie i morderstwo dziecka, i że jego prawo do obrony i do nieznanowania na swoją niekorzyść były przestrzegane. Orzekając w ten sposób, większość sędziów uznała za decydujące następujące fakty:

- sąd prowadzący sprawę uznał, że *oświadczenia* złożone pod wpływem złego traktowania nie mogły być dopuszczone jako dowód;
- oskarżony mógł kwestionować i kwestionował dopuszczalność *dowodów rzeczowych* zdobytych na podstawie oświadczeń złożonych w wyniku złego traktowania;
- sąd prowadzący postępowanie miał możliwość niedopuszczenia tych dowodów rzeczowych;
- skazanie nie było oparte na tych dowodach rzeczowych, ale na dwukrotnym przyznaniu się do winy przez oskarżonego podczas rozprawy, po tym jak sąd orzekł o dopuszczalności dowodów oraz przypomniał oskarżonemu o prawie do zachowania milczenia;
- oskarżony oświadczył, że dobrowolnie przyznał się do winy w trakcie rozprawy;
- niedopuszczalne dowody nie były konieczne do udowodnienia winy oskarżonego oraz rozstrzygnięcia co do kary.⁷¹⁵

17.3 WYŁĄCZENIE INNYCH DOWODÓW UZYSKANYCH Z NARUSZENIEM INNYCH STANDARDÓW

Poszanowanie prawa do rzetelnego procesu może także wymagać, w pewnych okolicznościach, wyłączenia dowodów uzyskanych z naruszeniem innych międzynarodowych standardów praw człowieka.

Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu stwierdził, że oprócz zakazu wykorzystywania dowodów uzyskanych w wyniku tortur lub innego złego traktowania, wykorzystanie dowodów zdobytych poprzez inne naruszenia praw człowieka lub prawa krajowego co do zasady czyni postępowanie nierzetelnym.⁷¹⁶

⁷¹² *Jalloh przeciwko Niemcom* (54810/00), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2006) §§106-108.

⁷¹³ *Gäfgen przeciwko Niemcom* (22978/05), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2010) §167.

⁷¹⁴ *Jalloh przeciwko Niemcom* (54810/00), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2006) §§118-123.

⁷¹⁵ *Gäfgen przeciwko Niemcom* (22978/05), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2010) §§169-188.

⁷¹⁶ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, UN Doc. [A/63/223](#) (2008) §45(d).

Komisja Międzyamerykańska stwierdziła, że zasada wyłączająca powinna być stosowana do każdego dowodu uzyskanego w trakcie procedur, które są nieprawidłowe lub naruszają rzetelność procesu.⁷¹⁷

Niektóre standardy pozatraktatowe wymagają wyłączenia dowodów (w tym oświadczeń) uzyskanych w sposób, który może stanowić poważne naruszenie praw człowieka.^a

Wytyczne dotyczące roli prokuratorów stanowią, że jeśli prokuratorzy uzyskają dowody, co do których mają powody przypuszczać, że zostały pozyskane w sposób niezgodny z prawem, który stanowi poważne naruszenie praw człowieka podejrzanego, muszą odmówić wykorzystania takich dowodów przeciwko komukolwiek innemu niż sprawcy takiego działania.^b

Poufne kontakty pomiędzy osobą aresztowaną lub uwięzioną a jej obrońcą są niedopuszczalne jako źródło dowodów, chyba że wiążą się z przestępstwem wciąż dokonywanym lub planowanym^c (**Rozdział 20.4**).

Zbiór Zasad stanowi, że niezachowanie zasad zawartych w Zbiorze „powinno zostać wzięte pod uwagę przy określeniu dopuszczalności takich dowodów przeciwko osobie aresztowanej lub uwięzionej”.^d

Zasady pomocy prawnej wymieniają wyłączenie dowodu jako jeden z możliwych środków prawnych, które należy zapewnić, jeśli jednostka nie otrzymała odpowiedniej informacji na temat prawa do pomocy prawnej.^e

W ostatnich latach niektóre trybunały, organy i mechanizmy ochrony praw człowieka badały, czy niewyłączenie dowodów uzyskanych w wyniku innych naruszeń praw człowieka czyni postępowanie karne nierzetelnym. Sprawy dotyczyły na przykład dowodów pozyskanych, gdy osoba była przetrzymywana w odosobnieniu (*incommunicado*) lub arbitralnie pozbawiona wolności;⁷¹⁸ oświadczeń uzyskanych pod nieobecność obrońcy;⁷¹⁹ dowodów zdobytych z naruszeniem prawa do zachowania milczenia;⁷²⁰ dowodów zdobytych w wyniku prowokacji⁷²¹ (**Rozdział 16.2.1**).

Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Sekcja N(6)(g)

„Dowody uzyskane przy użyciu sposobów niezgodnych z prawem, stanowiących poważne naruszenie praw człowieka chronionych na poziomie międzynarodowym, nie mogą być wykorzystane jako dowód przeciwko oskarżonemu ani jakiegokolwiek innej osobie w jakimkolwiek postępowaniu, z wyjątkiem postępowania przeciwko sprawcom tych naruszeń”.

^a Wytyczna 16 Wytycznych dotyczących roli prokuratorów, Sekcja N(6)(g) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada 27 Zbioru Zasad, Artykuł 69(7) Statutu MTK

^b Wytyczna 16 Wytycznych dotyczących roli prokuratorów

^c Zasada 18(5) Zbioru Zasad; Zob. Sekcja N(3)(e)(ii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^d Zasada 27 Zbioru Zasad

^e Wytyczna 2 §42(e) i Zasada 9 Zasad pomocy prawnej

⁷¹⁷ Komisja Międzyamerykańska: Wenezuela, (2003) §364(8).

⁷¹⁸ Rezolucja Komisji Międzyamerykańskiej nr 29/89: Nikaragua (10.198), (1990); Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, Hiszpania, UN Doc. A/HRC/10/3/Add.2 (2008) §43. Przedłużające się przetrzymywanie w odosobnieniu (*incommunicado*) może samo w sobie stanowić okrutne, nieludzkie lub poniżające traktowanie lub tortury (Rozdział 4.3).

⁷¹⁹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Salduz przeciwko Turcji* (36391/02), Wielka Izba (2008) §§56-58, *Yaremenko przeciwko Ukrainie* (32092/02), (2008) §§85-91, *Ocalan przeciwko Turcji* (46221/99), Wielka Izba (2005) §131.

⁷²⁰ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Saunders przeciwko Wielkiej Brytanii* (19187/91), Wielka Izba (1996) §§68-76, *Heaney i McGuinness przeciwko Irlandii* (34720/97), (2001) §§47-59, *Allan przeciwko Wielkiej Brytanii* (48539/99), (2002) §§52-53.

⁷²¹ *Teixeira de Castro przeciwko Portugalii* (25829/94), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1998) §§34-39; Zob., Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Edwards i Lewis przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* (39647/98 i 40461/98), (2003) §§49-59, *Ramanauskas przeciwko Litwie* (74420/01), Wielka Izba (2008) §§54-74.

ROZDZIAŁ 18

ZAKAZ RETROAKTYWNEGO STOSOWANIA PRAWA KARNEGO I PONOWNEGO KARANIA

Nikt nie może być ścigany za działanie lub zaniechanie, które nie stanowiło czynu zabronionego prawem krajowym lub międzynarodowym w momencie jego popełnienia. Czyny zabronione muszą być jasno zdefiniowane i precyzyjnie interpretowane. Nikt nie może być pociągnięty do odpowiedzialności karnej więcej niż raz za ten sam czyn na obszarze tej samej jurysdykcji.

18.1 Zakaz karania za czyny niebędące przestępstwami w momencie ich popełnienia

18.1.1 Zasada określoności czynu

18.2 Zakaz ponownego karania

18.3 Międzynarodowe sądy karne

18.1 ZAKAZ KARANIA ZA CZYNY NIEBĘDĄCE PRZESTĘPSTWAMI W MOMENCIE ICH POPEŁNIENIA

Nikt nie może zostać skazany za działanie lub zaniechanie, które nie stanowiło czynu zabronionego prawem krajowym lub międzynarodowym w momencie jego popełnienia.^{a 722}

Zakaz retroaktywnego stosowania prawa karnego (także określany paremią *nullem crimen sine lege*) nie może być ograniczony w jakichkolwiek okolicznościach, także w stanach nadzwyczajnych^b (**Rozdział 31 Prawo do sprawiedliwego procesu w stanie nadzwyczajnym**).

Czyny zabronione, o których mowa w tych standardach to:

- czyny zabronione wynikające z prawa krajowego – zarówno prawa stanowionego, jak i zwyczajowego – tak jak interpretują je sądy,⁷²³ oraz
- działania i zaniechania zabronione przez międzynarodowe prawo traktatowe lub zwyczajowe.

Oznacza to, że jednostka może zostać pociągnięta do odpowiedzialności karnej, jeśli zostanie oskarżona o czyny zabronione na mocy prawa międzynarodowego w momencie jego popełnienia, takie jak ludobójstwo, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne, niewolnictwo, tortury i wymuszone zaginięcie, nawet jeśli nie były one w tym czasie zdefiniowane jako przestępstwa w prawie krajowym.⁷²⁴

Za przestępstwo trwające w czasie, takie jak wymuszone zaginięcie,⁷²⁵ ściganie nie zostałyby uznane za retroaktywne, gdyby czyn zabroniony, który stanowił podstawę ścigania, został zdefiniowany w prawie krajowym lub międzynarodowym zanim działanie

^a Artykuł 11(2) Powszechnej Deklaracji, Artykuł 15 MPP0iP, Artykuł 19(1) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 7(2) Karty Afrykańskiej, Artykuł 9 Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 15 Karty Arabskiej, Artykuł 7 Konwencji Europejskiej, Sekcja N7(s) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 22 Statutu MTK

^b Artykuł 4(2) MPP0iP, Artykuł 27(2) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 4(2) Karty Arabskiej, Artykuł 15(2) Konwencji Europejskiej

⁷²² Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Veeber przeciwko Estonii* No 2 (45771/99), (2003) §§37-39, *Korbely przeciwko Węgrom* (9174/02), Wielka Izba (2008) §§69-95; *De La Cruz-Flores przeciwko Peru*, Trybunał Międzypamerykański (2004) §§104-109, 110-114; *Dawda Jawara przeciwko Gambii* (147/95 and 149/96), Komisja Afrykańska, 13. Raport Roczny (2000) §§62-63.

⁷²³ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Cantoni przeciwko Francji* (17862/91), (1996) §29; *Saiz Oceja i inni przeciwko Hiszpanii* (74182/01, 74186/01, 74191/01), (decyzja o niedopuszczalności) (2007).

⁷²⁴ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Papon przeciwko Francji* (No 2) (54210/00), (decyzja o niedopuszczalności) (15 listopada 2001) Prawo, §5, *Kolk i Kislyiy przeciwko Estonii* (23052/04 and 24018/04), (2006); *Baumgarten przeciwko Niemcom*, HRC, UN Doc. CCPR/C/78/D/960/2000 (2003) §9.3-9.5; *Interlocutory Decision on the Applicable Law* (STL-II-0111), Izba Odwoławcza Specjalnego Trybunału dla Libanu (16 lutego 2011) §133.

⁷²⁵ *Bámaca-Velásquez przeciwko Gwatemali*, Trybunał Międzypamerykański (2000) §128; Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka: *Varnava i Others przeciwko Turcji* (16064/90-16066/90 i 16068/90-16073/90), (2009) §148, *El-Masri przeciwko Bułgarii* *Jugosłowiańskiej Republice Macedonii* (39630/09), (2012) §240.

dobiegło końca. W przypadku wymuszonego zaginięcia przestępstwo trwa aż do momentu, w którym los i lokalizacja ofiary zostaną ustalone.^{a 726}

Standardy cytowane wyżej stanowią gwarancje przeciwko bezpodstawnemu ściganiu, skazaniu i karaniu.⁷²⁷

Są również urzeczywistnieniem zasady interpretacji na korzyść oskarżonego: zasady, zgodnie z którą, jeśli istnieją różnice między prawem karnym panującym w czasie popełnienia czynu oraz prawem karnym ustanowionym po popełnieniu czynu a przed prawomocnym wyrokiem, sądy muszą stosować te przepisy, które są łagodniejsze dla oskarżonego.⁷²⁸

Co więcej oznaczają również, że jednostka nie może być pociągnięta do odpowiedzialności za czyn, który był zabroniony przez ustawę w czasie jego popełnienia, jeśli w rezultacie zmiany prawa czyn ten nie stanowi już więcej przestępstwa w momencie stawiania zarzutów lub prawomocnego skazania.⁷²⁹

Standardy te również:

- zakazują nakładania wyższej kary niż przewidziana w czasie popełnienia przestępstwa (**Rozdział 25**);
- wymagają stosowania nowelizacji obniżających wymiar kary (**Rozdział 25.3**); oraz
- wymagają poszanowania zasady określoności czynu.

18.1.1 ZASADA OKREŚLONOŚCI CZYNU

Zasada określoności czynu nakłada na państwo obowiązek dokładnego definiowania czynów zabronionych w ustawie.

Wymogi zasady określoności czynu zostają wypełnione, gdy jednostka jest w stanie rozeznaczyć się z brzmienia właściwych przepisów prawa, tak jak interpretują je sądy, jakie działania i zaniechania narażają ją na odpowiedzialność karną.⁷³⁰ Fakt, że dana osoba może wymagać porady prawnej, by zrozumieć prawo, niekoniecznie czyni to prawo zbyt zawyłym.⁷³¹

Co do zasady, definicja przestępstwa musi być interpretowana wąsko – nierozszerzana na zasadzie analogii⁷³² – a w przypadku niejasności, musi być interpretowana na korzyść oskarżonego.

Trybunał Międzypaństwowy wyjaśnił, że: „przestępstwa muszą być sklasyfikowane i opisane jednoznacznie językiem, który wąsko definiuje czyn karalny... To oznacza jasną definicję penalizowanego działania, ustanawiającą jego znamiona oraz czynniki, które odróżniają je od zachowań, które albo nie są karalne albo nie podlegają

MPP0iP, Artykuł 15(1)

„Nikt nie może być skazany za czyn lub zaniechanie, które w myśl prawa wewnętrznego lub międzynarodowego nie stanowiły przestępstwa w chwili ich popełnienia”.

⁷²⁶ WGEID Komentarz Ogólny na temat wymuszonych zaginięć; Artykuł 14(2) wersji roboczej Przepisów o odpowiedzialności państwa za prawo sprzeczne ze standardami międzynarodowymi.

⁷²⁷ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Streletz i inni przeciwko Niemcom* (34044/96, 35532/97 i 44801/98), (2001) §50, *S.W. przeciwko Wielkiej Brytanii* (20166/92), (1995) §§34-36, *Korbely przeciwko Węgrom* (9174/02), Wielka Izba (2008) §69; *Pietrarola przeciwko Urugwajowi* (44/1979), HRC, UN Doc. CCPR/C/OP/1 (1984) p76, §§13.2, 17.

⁷²⁸ *Scoppola przeciwko Włochom* (No.2) (10249/03), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2009) §§106-109; *Cochet przeciwko Francji*, HRC, UN Doc. CCPR/C/100/D/1760/2008 (2010) §7.2-7.4.

⁷²⁹ *Cochet przeciwko Francji*, HRC, UN Doc. CCPR/C/100/D/1760/2008 (2010) §7.2-7.4.

⁷³⁰ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Kokkinakis przeciwko Grecji* (14307/88), (1993) §52, *S.W. przeciwko Wielkiej Brytanii* (20166/92), (1995) §§34-36, *Korbely przeciwko Węgrom* (9174/02), Wielka Izba (2008) §69-70; *Prokurator przeciwko Mitarowi Vasiljević* (IT-98-32-T), Izba Rozpoznawcza ICTY (29 listopada 2002) §§201-204; *Prokurator przeciwko Zlatko Aleksovskiemu* (IT-95-14/1-A), Izba Odwoławcza ICTY (24 marca 2000) §§126-127.

⁷³¹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Cantoni przeciwko Francji* (17862/91), (1996) §§29, 35, *Korbely przeciwko Węgrom* (9174/02), Wielka Izba (2008) §69-70, *Sunday Times przeciwko Wielkiej Brytanii* (No 1) (6538/74), (1979) §§49-53.

⁷³² Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Korbely przeciwko Węgrom* (9174/02), Wielka Izba (2008) §69-70, *Veeber przeciwko Estonii* Nr 2 (45771/99), (2003) §31.

karze pozbawienia wolności. Wieloznaczność w definiowaniu przestępstw tworzy wątpliwości i okazję do nadużycia władzy, w szczególności jeśli chodzi o rozstrzygnięcie o odpowiedzialności karnej jednostek i karanie ich niedozwolonego zachowania karami, które znacząco wpływają na wartości najcenniejsze, takie jak życie czy wolność”.⁷³³

Organy i mechanizmy ochrony praw człowieka wyrażały zaniepokojenie w związku z brakiem precyzji praw antyterrorystycznych czy dotyczących bezpieczeństwa państwa.⁷³⁴ Zgromadzenie Ogólne ONZ wezwało państwa do zapewnienia, żeby prawa kryminalizujące działania terrorystyczne były zrozumiałe, sformułowane precyzyjnie, niedyskryminujące, nie działające wstecz oraz zgodne z prawem międzynarodowym, w tym z prawami człowieka.⁷³⁵

Zasada określoności czynu wymaga od sądów karnych, by zapewniły, że działania, które nie są karalne na podstawie prawa wskazanego w zarzutach, nie zostały ukarane.⁷³⁶ Wymaga również, by oskarżenie udowodniło każde ze znamion przestępstwa zgodnie z oczekiwanym standardem prawnym⁷³⁷ (**Rozdział 15.2 dotyczący ciężaru dowodów**).

Trybunał Międzyamerykański orzekł, że skazanie naruszyło zasadę określoności czynu, jako że zostało oparte na członkostwie w grupie terrorystycznej oraz nieprzekazaniu informacji zamiast na przestępstwie współpracy w działaniach terrorystycznych, o które osoba została oskarżona.⁷³⁸

18.2 ZAKAZ PONOWNEGO KARANIA

Nikt nie może być ponownie ścigany lub karany na obszarze tej samej jurysdykcji za przestępstwo, za które już raz został prawomocnie skazany lub uniewinniony.

Zakaz ponownego karania, znany także jako zasada *ne bis in idem*, chroni jednostkę przed ściganiem i ukaraniem więcej niż raz na obszarze tej samej jurysdykcji za to samo przestępstwo. Zgodnie z niektórymi standardami międzynarodowymi zakaz ten chroni jednostkę przed ponownym ściganiem za działanie wynikające z tego samego lub podobnego zestawu faktów.^a

Zakaz sformułowany w Konwencji Amerykańskiej bezpośrednio dotyczy postępowań opartych na „tej samej przyczynie”. Oznacza to, że jeśli zarzuty odnoszą się do tej samej kwestii lub zestawu faktów, zakazane jest późniejsze prowadzenie postępowania, nawet jeśli oskarżonemu zarzuca się inny czyn.

Podczas gdy Artykuł 4 Protokołu 7 do Konwencji Europejskiej bezpośrednio zakazuje ponownego sądzenia lub karania za to samo przestępstwo, Europejski Trybunał Praw Człowieka wyjaśnił, że zakaz ponownego karania zakazuje kolejnego ścigania za drugie przestępstwo, jeśli opiera się ono na faktach, które są identyczne lub w dużym stopniu identyczne, jak te, które spowodowały pierwsze postępowanie. Zakaz zostaje naruszony, nawet jeśli dana osoba zostanie uniewinniona w drugiej sprawie. Trybunał uznał, że zakaz ponownego karania został naruszony, gdy osobie postawiono zarzut chuligańskiego zachowania na podstawie Kodeksu karnego za te same działania, za które osoba odbyła już karę „administracyjną” w wymiarze trzech dni.⁷³⁹

^a Artykuł 14(7) MPPDiP, Artykuł 18(7) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 8(4) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 19 Karty Arabskiej, Artykuł 4 Protokołu 7 do Europejskiej Konwencji, Sekcji N(8) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

⁷³³ *Castillo Petruzzi i inni przeciwko Peru*, Trybunał Międzyamerykański (1999) §121.

⁷³⁴ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu: UN Doc. *E/CN.4/2006/98* (2005) §§13, 26-27, 42-50, 72, Hiszpania, UN Doc. *A/HRC/10/3/Add.2* (2008) §§6-14, Izrael, UN Doc. *A/HRC/6/17/Add.4* §16; Uwagi końcowe HRC: Węgry, UN Doc. *CCPR/C/HUN/CO/5* (2010) §9, Rosja, UN Doc. *CCPR/C/RUS/CO/6* (2009) §§7, 24, USA, UN Doc. *CCPR/C/USA/CO/3/REV.1* (2006) §11, Libia, UN Doc. *CCPR/C/LBY/CO/4* (2007) §12; Uwagi końcowe CAT: Algieria, UN Doc. *CAT/C/DZA/CO/3* (2008) §4; Komisja Wenecka Rady Europy, *Raport o przeciwdziałaniu terroryzmu i prawach człowieka*, Rada Europy Doc. *CDL-AD(2010)022* (2010) §§32-34; WGAD, UN Doc. *E/CN.4/1995/31* (1994) §25(d); Uwagi końcowe HRC: Specjalny Region Administracyjny Hong Kong, UN Doc. *CCPR/C/HKG/CO/2* (2006) §14.

⁷³⁵ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 65/221, §6(l).

⁷³⁶ *De La Cruz-Flores przeciwko Peru*, Trybunał Międzyamerykański (2004) §§81-82.

⁷³⁷ *Nicholas przeciwko Australii*, HRC, UN Doc. *CCPR/C/80/D/1080/2002* (2004) §7.5.

⁷³⁸ *De La Cruz-Flores przeciwko Peru*, Trybunał Międzyamerykański (2004) §§77-103.

⁷³⁹ *Zolotukhin przeciwko Rosji* (14939/03), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2009) §§82-83, 110-111.

Ponowne skazanie osób odmawiających służby wojskowej ze względu na przekonania za kolejną odmowę służby w wojsku może naruszać zakaz ponownego karania, jeśli następna odmowa „opiera się na tym samym silnym, niezmiennym postanowieniu wpływającym z sumienia”.⁷⁴⁰

Zakaz ponownego karania dotyczy wszystkich przestępstw kryminalnych, niezależnie od ich wagi. Nawet jeśli czyn nie jest uznany za „kryminalny” w prawie krajowym, może być uznany za „przestępstwo kryminalne” w międzynarodowym prawie dotyczącym praw człowieka, w zależności od natury przestępstwa oraz potencjalnych kar (**Definicje pojęć, Czyn zabroniony**). Zakaz nie dotyczy środków dyscyplinarnych, które nie stanowią sankcji za przestępstwo kryminalne.⁷⁴¹

Zakaz obowiązuje w każdym czasie, nawet w stanach nadzwyczajnych zgodnie z Kartą Arabską oraz Protokołem 7 do Konwencji Europejskiej,^a i jest bezpośrednio gwarantowany w międzynarodowym prawie humanitarnym stosowanym w czasie konfliktów zbrojnych (**Rozdziały 31 i 32**).

Zgodnie z MPPOiP, Konwencją o ochronie praw pracowników-migrantów i Protokołem 7 do Konwencji Europejskiej, zakaz ponownego karania stosuje się wyraźnie do prawomocnego wyroku skazującego lub uniewinniającego. Z kolei w Konwencji Amerykańskiej zakaz znajduje zastosowanie tylko do uniewinnień.^b

Wszystkie dopuszczalne środki zaskarżenia muszą zostać wykorzystane lub czas na ich wykorzystanie musi upłynąć. Stąd, zakaz ponownego karania nie doznaje naruszenia, jeśli sąd wyższej instancji, orzekając co do pierwszego postępowania, uchyli skazanie i przekaże sprawę do ponownego rozpoznania.⁷⁴²

Zakaz zabezpiecza przed ponownym ściganiem, postępowaniem i ukaraniem w tej samej jurysdykcji. Kolejne postępowania za inne czyny lub za te same czyny na obszarach jurysdykcji innych państw nie naruszają zakazu podwójnego karania.⁷⁴³

Jednakże zakaz nie uniemożliwia ponownego rozpoznania sprawy osoby sądzonej i skazanej pod jej nieobecność, jeśli zażąda tego oskarżony⁷⁴⁴ (**Rozdział 21.2 o procesach zaocznych**).

Zakaz nie uniemożliwia ponownego otwarcia sprawy (włączając ponowne postępowanie), gdy doszło do błędu wymiaru sprawiedliwości, jeśli postępowanie było nierzetelne lub gdy są nowe lub nowoodkryte dowody.^c

Należy wprowadzić rozróżnienie między ponownym otwarciem sprawy lub nowym postępowaniem w sprawie uzasadnionym szczególnymi okolicznościami (co jest dozwolone), a drugim i kolejnym postępowaniem lub karaniem za ten sam czyn (co jest zabronione). Stąd, nowe postępowanie może mieć miejsce na przykład, gdy pojawią się dowody na poważne

MPPOiP, Artykuł 14(7)

„Nikt nie może być ponownie ścigany lub karany za przestępstwo, za które już raz został prawomocnie skazany lub uniewinniony zgodnie z ustawą i procedurą karną danego kraju”.

Konwencja Amerykańska, Artykuł 8(4)

„Osoba uniewinniona ostatecznym orzeczeniem nie będzie ponownie sądzona za te same czyny”.

^a Artykuł 4(2) Karty Arabskiej, Artykuł 4(3) Protokołu 7 do Konwencji Europejskiej

^b Artykuł 8(4) Konwencji Amerykańskiej

^c Artykuł 4(2) Protokołu 7 do Europejskiej Konwencji

⁷⁴⁰ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §55; Opinia WGAD nr 24/2003 (Izrael), UN Doc. E/CN.4/2005/6/Add.1 (2004) pp18-22 §30; Rezolucja CHR nr 1998/77, §5.

⁷⁴¹ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §57; *Gerardus Strik przeciwko Holandii*, HRC, UN Doc.CCPR/C/76/D/1001/2001 (2002) §7.3.

⁷⁴² HRC Komentarz Ogólny nr 32, §56; *Zolotukhin przeciwko Rosji* (14939/03), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2009) §§107-110.

⁷⁴³ HRC: *A.P. przeciwko Włochom* (204/1986), (1987) §7.3, *A.R.J. przeciwko Australii*, UN Doc. CCPR/C/60/D/692/1996 (1997) §6.4.

⁷⁴⁴ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §54.

uchybień proceduralne, włączając brak niezależności czy bezstronności sądu, lub w wypadku zaistnienia lub odkrycia nowych faktów lub dowodów⁷⁴⁵ (**Rozdział 26.6**).

18.3 MIĘDZYNARODOWE SĄDY KARNE

Osoby, które zostały już osądzone przez sądy krajowe za czyny, które podlegają jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Karnego lub innego międzynarodowego sądu karnego, mogą być ponownie pociągnięte do odpowiedzialności przed tymi instytucjami bez naruszenia zakazu ponownego karania jeśli:^a

- działanie, za które osoba została skazana przed sądem krajowym, zostało określone jako zwykłe przestępstwo na podstawie prawa krajowego (a nie ludobójstwo, zbrodnia przeciwko ludzkości czy zbrodnia wojenna); lub
- postępowanie przed sądem krajowym było prowadzone w celu uchronienia danej osoby przed odpowiedzialnością karną za tego typu przestępstwa lub nie było prowadzone w sposób niezależny i bezstronny, a w świetle okoliczności danej sprawy sposób jego prowadzenia wskazuje na brak zamiaru wymierzenia sprawiedliwości tej osobie; lub^b
- postępowanie przed sądem krajowym było prowadzone w sposób nierzetelny^c.

Jednakże osoby, które zostały osądzone przez Międzynarodowy Trybunał Karny lub inny międzynarodowy sąd karny za czyny będące w ich jurysdykcji, nie mogą ponownie być sądzone za te same czyny przed sądami krajowymi.^d

^a Artykuł 9(2) Statutu z Rwandy, Artykuł 9(2) Statutu Specjalnego Trybunału do spraw Sierra Leone, Artykuł 10(2) Statutu Jugosłowiańskiego

^b Artykuł 20(3) Statutu MTK

^c Artykuł 20(3) Statutu MTK

^d Artykuł 20(2) Statutu MTK, Artykuł 9(1) Statutu z Rwandy, Artykuł 9(1) Statutu Specjalnego trybunału do spraw Sierra Leone, Artykuł 10 Statutu Jugosłowiańskiego

ROZDZIAŁ 19

PRAWO DO POSTĘPOWANIA BEZ ZBĘDNEJ ZWŁOKI

Oskarżony ma prawo do postępowania prowadzonego bez zbędnej zwłoki. Rozsądna długość postępowania jest oceniana w zależności od okoliczności danej sprawy.

19.1 Prawo do postępowania bez zbędnej zwłoki

19.2 Co to jest rozsądny czas?

19.2.1 Złożoność sprawy

19.2.2 Postępowanie oskarżonego

19.2.3 Postępowanie organów ścigania

19.1 PRAWO DO POSTĘPOWANIA BEZ ZBĘDNEJ ZWŁOKI

Postępowanie karne powinno być rozpoczęte i zakończone w rozsądnym terminie.^a

Konwencja Amerykańska i Konwencja Europejska różnią się od pozostałych cytowanych standardów w dwóch obszarach. Po pierwsze, ich zakres nie jest wyraźnie ograniczony tylko do postępowań karnych. Po drugie, wymagają, by postępowanie było przeprowadzone „w rozsądnym terminie” zamiast „bez zbędnej zwłoki”, chociaż nie wydaje się, by ta różnica w sformułowaniach miała istotne znaczenie.

Komitet Praw Dziecka wyjaśnił, że przewidziany w Konwencji o prawach dziecka obowiązek, by sprawy przeciwko dzieciom były rozpatrywane „bez zwłoki” wymaga jeszcze większej dyscypliny czasowej⁷⁴⁶ (**Rozdział 27.6.8**).

Prowadząc postępowanie, sąd musi:

- zapewnić obronie odpowiedni czas i warunki do przygotowania obrony (**Rozdział 8**),
- uwzględnić potrzeby rzetelnego wymiaru sprawiedliwości (**Rozdział 13**),
- szanować prawo oskarżonego do tego, by postępowanie rozpoczęło się i zakończyło bez zbędnej zwłoki.⁷⁴⁷

Międzynarodowy Trybunał Karny stwierdził, że potrzeba zagwarantowania szybkości postępowania nie może usprawiedliwiać podejmowania przez sądy środków, które są sprzeczne z prawami oskarżonego lub rzetelnością postępowania jako taką.⁷⁴⁸

Jeśli oskarżony jest tymczasowo aresztowany, to spoczywający na państwie obowiązek bezzwłocznego rozpoznania sprawy staje się jeszcze bardziej istotny, w takim przypadku jedynie krótka zwłoka może być uznana za „rozsądną”. Międzynarodowe standardy, w tym Artykuł 9(3) MPPOiP, wymagają, by osoba oskarżona przebywająca w areszcie tymczasowym została z niego

MPPOiP, Artykuł 14(3)(c)

„Każda osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa ma prawo, na zasadach pełnej równości, co najmniej do następujących gwarancji:

(c) rozprawy bez nieuzasadnionej zwłoki”;

^a Artykuł 14 (3)(c) MPPOiP, Artykuł 40 (2)(b)(III) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 18(3) (c) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 7(1)(d) Karty Afrykańskiej, Artykuł 8(1) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 67(1)(c) Statutu MTK, Artykuł 20(4)(c) Statutu Rwandyjskiego, Artykuł 24(4)(c) Statutu Jugosłowiańskiego.

⁷⁴⁶ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §52.

⁷⁴⁷ *Coëme i inni przeciwko Belgii* (32492/96; 32547/96; 32548/96; 33209/96; 33210/96), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2000 r.) §140.

⁷⁴⁸ *Prokurator przeciwko Jeanowi-Pierre'owi Bembe Gombo* (ICC-01/05-01/08-1386), Izba Odwoławcza MTK (3 maja 2011) §55.

zwolniona, jeśli okres uznany w danych okolicznościach za rozsądny został przekroczony (**Rozdział 7 Prawo osoby aresztowanej do rozprawy w rozsądnym terminie lub zwolnienia**).

Prawo do postępowania bez zbędnej zwłoki jest połączone z innymi prawami, w tym prawem do wolności osobistej, domniemania niewinności i prawem do obrony. Prawo to ma na celu ograniczenie stanu niepewności, w którym znajduje się oskarżony, oraz stygmatyzacji związanej z samym oskarżeniem, pomimo istnienia domniemania niewinności.⁷⁴⁹ Co więcej, jeśli w postępowaniu nastąpi nadmierne opóźnienie, może to skutkować pogorszeniem jakości lub dostępności dowodów,⁷⁵⁰ np. gdy wspomnienia świadków się zacierają, świadkowie stają się niedostępni albo dowody znikają, ulegają degradacji lub zniszczeniu. Gwarancja bezzwłocznego postępowania służy również zabezpieczeniu interesu, jakim jest sprawiedliwość dla oskarżonego, dla osób pokrzywdzonych przestępstwem oraz ogółu społeczeństwa.⁷⁵¹ Z kolei wagę naruszenia tego prawa najlepiej oddaje sformułowanie: „spóźniona sprawiedliwość, to żadna sprawiedliwość”.

Obowiązek poszanowania przez państwo prawa do postępowania w rozsądnym terminie nie zależy od prośby osoby oskarżonej o przyspieszenie postępowania.⁷⁵² Nie jest wymagane, by osoba oskarżona, wskazując na naruszenie prawa do postępowania bez zbędnej zwłoki, musiała również wykazać, że w związku z tą zwłoką poniosła jakąś szkodę. Obowiązek wykazania, że opóźnienie w postępowaniu było uzasadnione spoczywa na państwie.⁷⁵³

Standardy w tym zakresie nie gwarantują, że postępowanie powinno być poprowadzone bez żadnej zwłoki, lecz zakazują *nieuzasadnionej* zwłoki.

Dla oceny przewlekłości postępowania bierze się pod uwagę okres od momentu, kiedy podejrzany otrzymał informację, że organy ścigania podejmują wobec niego pewne kroki, np. podczas zatrzymania lub przedstawienia zarzutów.⁷⁵⁴ Okres ten kończy się wraz z zamknięciem postępowania przygotowawczego (jeśli organy ścigania odstąpiły od oskarżenia) albo uprawomocnieniem się wyroków kończących postępowanie, gdy wszystkie środki zaskarżenia zostały wykorzystane lub terminy ich wniesienia upłynęły.^{a 755}

Zachowanie gwarancji prawa do postępowania bez zbędnej zwłoki wymaga od państwa zorganizowania i zapewnienia odpowiednich zasobów dla wymiaru sprawiedliwości.⁷⁵⁶ Nieuzasadniona przewlekłość postępowań, która wynika z zaległości w pracy sądów, niekorzystnych warunków ekonomicznych lub innych czynników,⁷⁵⁷ niedoborów kadrowych wśród sędziów lub wzrostu przestępczości po próbach zamachu stanu,⁷⁵⁸ zostały uznane za niewystarczające uzasadnienie dla niewywiązania się przez państwo z obowiązku przestrzegania tego prawa.

^a Sekcja N(5)(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

⁷⁴⁹ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §35, McFarlane przeciwko Irlandii (31333/06) Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2010) §155; Prokurator przeciwko Sefer Halilović (IT-01-48-A), Izba Odwoławcza MTJ, *Decyzja w przedmiocie wniosku obrony o niezwłoczne wyznaczenie terminu rozprawy apelacyjnej* (27 października 2006) §19; *Suárez-Rosero przeciwko Ekwadorowi*, Trybunał Międzyamerykański (1997) §70.

⁷⁵⁰ *Massey przeciwko Wielkiej Brytanii* (14399/02), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2004) §27.

⁷⁵¹ *Komitet Praw Człowieka ONZ §32, §35*, Europejski Trybunał Praw Człowieka *Selmouni przeciwko Francji* (25803/94), Wielka Izba (1999) §§107-118, *Opuz przeciwko Turcji* (33401/02), (2009) §§150-151; Trybunał Międzyamerykański, *Radilla-Pacheco przeciwko Meksykowi*, (2009) §191, *Las Palmeras przeciwko Kolumbii*, (2001) §§62-66; *Sprawa „Mapiripán Massacre” przeciwko Kolumbii*, Trybunał Międzyamerykański (2005) §222; *Komitet CEDAW: Tayag Vertido przeciwko Filipinom*, UN Doc. CEDAW/C/46/D/18/2008 (2010) §8.3; *A.T. przeciwko Węgrom* (2/2003), UN Doc. A/60/38 (Part I) (2005), Annex III §8.4.

⁷⁵² *McFarlane przeciwko Irlandii* (31333/06), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2010) §152.

⁷⁵³ *Barroso przeciwko Panamie*, HRC, UN Doc. CCPR/C/54/D/473/1991 (1995) §8.5; *Hilaire, Constantine i Benjamin i inni przeciwko Trynidadowi i Tobago*, Trybunał Międzyamerykański (2002) §145.

⁷⁵⁴ *McFarlane przeciwko Irlandii* (31333/06), Europejski Trybunał Praw Człowieka Wielka Izba (2010) §§143-144; *Suárez-Rosero przeciwko Ekwadorowi*, Trybunał Międzyamerykański (1997) §70.

⁷⁵⁵ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §35; HRC: *Mwamba przeciwko Zambii*, UN Doc. CCPR/C/98/D/1520/2006 (2010) §6.6, *Kennedy przeciwko Trynidadowi i Tobago*, UN Doc. CCPR/C/74/D/845/1998 (2002) §7.5.

⁷⁵⁶ *Caillot przeciwko Francji* (36932/97), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1999) §27.

⁷⁵⁷ *Lubuto przeciwko Zambii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/55/D/390/1990/Rev.1 (1995) §7.3; *García-Asto i Ramírez-Rojas przeciwko Peru*, Trybunał Międzyamerykański (2005) §§162-172.

⁷⁵⁸ *Sextus przeciwko Trynidadowi i Tobago*, HRC, UN Doc. CCPR/C/72/D/818/1998 (2001) §7.2.

19.2 CO TO JEST ROZSĄDNY CZAS?

Rozsądny czas postępowania powinien być oceniany w świetle okoliczności konkretnej sprawy. Przy ocenie należy wziąć pod uwagę takie czynniki jak: złożoność sprawy, postępowanie oskarżonego, postępowanie organów wymiaru sprawiedliwości, znaczenie sprawy dla oskarżonego, czy przebywa on w areszcie i jaki jest jego stan zdrowia, wagę stawianych zarzutów oraz grożącą karę.⁷⁵⁹

19.2.1 ZŁOŻONOŚĆ SPRAWY

Przy ocenie tego, czy postępowanie zostało zakończone w rozsądnym terminie, bierze się pod uwagę złożoność sprawy. Z kolei na złożoność sprawy składa się kilka czynników, które obejmują naturę i powagę zarzutów; liczbę zarzutów; charakter i typ postępowania; liczbę osób, co do których podejrzewa się, że brały udział w przestępstwie; zakres materiału dowodowego; liczbę świadków; złożoność stanu faktycznego i wszelkie inne kwestie prawne, które pojawią się w postępowaniu.⁷⁶⁰ Jednakże nawet w skomplikowanych sprawach wymagana jest szczególna staranność w celu szybkiego przeprowadzenia postępowania, jeżeli osoba oskarżona przebywa w areszcie.⁷⁶¹

Komitet Praw Człowieka, w sprawach dotyczących poważnych zarzutów, takich jak morderstwo, i w sprawach, w których oskarżonemu odmówiono zwolnienia za kaucją, wielokrotnie podkreślał, że oskarżony musi być osądzony możliwie jak najszybciej.⁷⁶² Rozpoznając sprawę mężczyzny podejrzanego o morderstwo, który spędził ponad trzy i pół roku w areszcie, Komitet stwierdził, że zwłoka między wniesieniem oskarżenia i rozpoczęciem rozprawy nie mogła być uzasadniona.⁷⁶³

Przestępstwa gospodarcze lub narkotykowe z udziałem wielu oskarżonych, sprawy z elementem międzynarodowym, sprawy wielokrotnych morderstw lub dotyczące przestępstw o charakterze terrorystycznym uznaje się za trudniejsze i bardziej złożone niż rutynowe sprawy karne, w konsekwencji większe opóźnienia są przyjmowane jako uzasadnione.

Po zapoznaniu się z krajowym ustawodawstwem, całością sprawy i sposobem postępowania organów wymiaru sprawiedliwości w Ekwadorze, Międzamyerykański Trybunał uznał, że trwające 50 miesięcy postępowanie stanowiło naruszenie Konwencji Amerykańskiej.⁷⁶⁴

W sprawie, w której występowało 723 oskarżonych i która dotyczyła 607 przestępstw, Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że osiem i pół roku postępowania było uzasadnione. Stwierdził jednak, że późniejsze okresy przewlekłości oraz braku działań, w tym trzyletni okres poprzedzający wydanie przez sąd pisemnego uzasadnienia wyroku, a także postępowanie odwoławcze w dwóch sądach, które trwało ponad sześć lat, były nieuzasadnione.⁷⁶⁵

Komitet Praw Człowieka uznał, że trzy i półroczne śledztwo prowadzone w Belgii dotyczące zorganizowanej grupy przestępczej i prania brudnych pieniędzy przeciwko dwójce osób, które znajdowały się na listach osób objętych sankcjami przez ONZ i Unię Europejską po zamachach 11 września, nie stanowiło naruszenia wymogu rozsądnego czasu postępowania.⁷⁶⁶

^a Sekcja N(5)(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

⁷⁵⁹ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §35; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Kemmache przeciwko Francji (nr 1 i 2)* (12325/86 and 14992/89), (1991) §60, *McFarlane przeciwko Irlandii* (31333/06), Wielka Izba (2010) §§140-156, *Kudła przeciwko Polsce* (30210/96), Wielka Izba (2000) §§124-131; Trybunał Międzamyerykański: *Hilaire, Constantine i Benjamin i inni przeciwko Trynidadowi i Tobago*, (2002) §143; *Suárez-Rosero przeciwko Ekwadorowi*, (1997) §72.

⁷⁶⁰ *Prokurator przeciwko Prosper Mugiraneza* (ICTR-99-50-AR73), MTR (27 lutego 2004) preambula §6(2).

⁷⁶¹ *Pishchalnikov przeciwko Rosji* (7025/04), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2009) §49.

⁷⁶² *Sextus przeciwko Trynidadowi i Tobago*, HRC, UN Doc.CCPR/C/72/D/818/1998 (2001) §7.2

⁷⁶³ *Barroso przeciwko Panamie*, HRC, UN Doc. CCPR/C/54/D/473/1991 (1995) §8.5.

⁷⁶⁴ *Suárez-Rosero przeciwko Ekwadorowi*, Trybunał Międzamyerykański (1997) §73.

⁷⁶⁵ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Mitap i Müftüoğlu przeciwko Turcji* (15530/89 and 15531/89), (1996) §§33-37; *Coërme i inni przeciwko Belgii* (32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 and 33210/96), (2000) §§137-141.

⁷⁶⁶ *Sayadi i Vinck przeciwko Belgii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/94/D/1472/2006 (2008) §10.10.

Organy ONZ zajmujące się ochroną praw człowieka wyrażały zaniepokojenie w związku z przewlekłością postępowań wobec osób przetrzymywanych w Zatoce Guantánamo. Organy ONZ zauważały, że prawo do postępowania bez zbędnej zwłoki gwarantowane w MPPOiP dotyczy zarówno czasu, w którym postępowanie powinno się rozpocząć, jak i czasu, w którym powinno się zakończyć. Organy ONZ uznały, że prawo do postępowania bez zbędnej zwłoki zostało naruszone przez władze USA, które przetrzymywały więźniów w Zatoce Guantánamo przez lata bez przedstawiania im zarzutów.⁷⁶⁷

19.2.2 POSTĘPOWANIE OSKARŻONEGO

Przy ocenie tego, czy w postępowaniu nastąpiła nieuzasadniona zwłoka, bierze się pod uwagę również postępowanie oskarżonego.⁷⁶⁸ Na przykład opóźnienia spowodowane przez oskarżonego, który ukrywał się przed wymiarem sprawiedliwości, są brane pod uwagę przy ustalaniu, czy postępowanie zostało przeprowadzone w rozsądnym terminie.⁷⁶⁹

Jednakże oskarżony nie ma obowiązku aktywnie współpracować z organami ścigania w prowadzonym przeciwko sobie postępowaniu. Co więcej, opóźnienia związane z wykonywaniem w dobrej wierze praw procesowych nie mogą być brane pod uwagę przy ocenie tego, czy postępowanie zostało przeprowadzone w rozsądnym terminie.⁷⁷⁰

19.2.3 POSTĘPOWANIE ORGANÓW ŚCIGANIA

Władze mają obowiązek odpowiednio szybkiego przeprowadzenia postępowania. Jeśli w wyniku zaniedbania uchybiają temu obowiązkowi na którymkolwiek etapie, pozwalają na przestój w śledztwie i postępowaniu albo podejmują środki w nadmiernie długim czasie, to czas postępowania zostanie uznany za nieuzasadniony. Podobnie, jeżeli organy wymiaru sprawiedliwości same utrudniają szybkie zakończenie sprawy, prawo do postępowania w rozsądnym terminie może ulec naruszeniu.

Komitet Praw Człowieka uznał, że prawie trzyletnia przewlekłość w jednym z postępowań apelacyjnych prowadzonych w Kanadzie, w dużej mierze spowodowana przygotowaniem przez 29 miesięcy protokołów procesu, stanowiła naruszenie Artykułu 14 MPPOiP.⁷⁷¹

Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że czas ponad 15 miesięcy, który upłynął między złożeniem apelacji a przekazaniem jej do właściwego sądu apelacyjnego był nieuzasadniony.⁷⁷² W jednej ze skomplikowanych spraw dotyczących przestępczości zorganizowanej Trybunał uznał, że czas trwania postępowania, w trakcie którego oskarżony przebywał w areszcie – około cztery lata i osiem miesięcy w dwóch instancjach – był nadmierny. W sprawie miały miejsce znaczne przestoje spowodowane przez władze, dla których rząd nie przedstawił satysfakcjonującego uzasadnienia.⁷⁷³

⁷⁶⁷ Wspólny Raport Mechanizmów ONZ na temat zatrzymanych w Zatoce Guantanamo, UN Doc. [E/CN.4/2006/120](#) (2006) §38.

⁷⁶⁸ *McFarlane przeciwko Irlandii* (31333/06), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2010) §§148-150.

⁷⁶⁹ *Sari przeciwko Turcji i Danii* (21889/93), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2001) §§73-100.

⁷⁷⁰ Yagci i Sargin przeciwko Turcji (16419/90; 16426/90), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1995) §66; HRC: *Taright i inni przeciwko Algierii*, UN Doc. CCPR/C/86/D/1085/2002 (2006) §§8.4-8.5, *Engo przeciwko Kamerunowi*, UN Doc. CCPR/C/96/D/1397/2005 (2009) §7.9, *Rouse przeciwko Filipinom*, UN Doc. CCPR/C/84/D/1089/2002 (2005) §7.4.

⁷⁷¹ *Pinkney przeciwko Kanadzie* (R.7/27), HRC, UN Doc. CCPR/C/OP/1 (1981), p95, §§10, 22.

⁷⁷² *Bunkate przeciwko Holandii* (13645/88), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1993) §§22-23.

⁷⁷³ *Pishchalnikov przeciwko Rosji* (7025/04), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2009) §§48-53.

ROZDZIAŁ 20

PRAWO DO BRONIEŃIA SIĘ SAMEMU LUB PRZEZ OBROŃCĘ

Wszystkie osoby oskarżone mają prawo do obrony albo prawo do bronięcia się samemu albo przez prawnika. Mają prawo do pomocy świadczonej przez wybranego przez siebie prawnika lub przez wykwalifikowanego obrońcę przyznanego im z urzędu, jeśli wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości i bezpłatnie, jeśli nie mają środków na pokrycie kosztów obrony. Osoby oskarżone mają prawo do poufnej komunikacji ze swoim obrońcą.

- 20.1 Prawo do obrony
- 20.2 Dopuszczalne ograniczenia prawa do bronięcia się samemu
- 20.3. Prawo do korzystania z obrońcy
 - 20.3.1 Prawo do wyboru obrońcy
 - 20.3.2 Prawo do obrońcy z urzędu; prawo do bezpłatnej pomocy prawnej
- 20.4 Prawo do poufnej komunikacji z obrońcą
- 20.5 Prawo do wykwalifikowanej i skutecznej pomocy obrońcy
- 20.6 Zakaz nękania i zastraszania obrońcy

20.1 PRAWO DO OBRONY

Każdy oskarżony ma prawo do obrony.^a

Prawo do obrony może być wykonywane przez oskarżonego zarówno osobiście, jak i przez ustanowionego obrońcę, jednakże osoba oskarżona może nie zawsze mieć możliwość swobodnego wyboru pomiędzy tymi dwiema możliwościami⁷⁷⁴ (**Rozdział 20.2 Dopuszczalne ograniczenia prawa do bronięcia się samemu**).

Każdy oskarżony musi być poinformowany o prawie do obrony^b. Informację należy przekazać z odpowiednim wyprzedzeniem przed rozpoczęciem postępowania sądowego, aby zapewnić odpowiedni czas i warunki do przygotowania obrony (**Rozdział 2.2.1 dotyczący powiadomienia o prawie do pomocy prawnej na etapie postępowania przygotowawczego**).

Decyzja o zrzeczeniu się oskarżonego pomocy prawnej, także w trakcie przesłuchania, musi być jednoznaczna i opatrzona odpowiednimi gwarancjami^c (**Rozdział 3.7 Zrzeczenie się prawa do pomocy prawnej**).

Oskarżony, który nie decyduje się na bronięcie się samemu, ma prawo do obrońcy. Wybór obrony z pomocą obrońcy nie wyklucza udziału osoby oskarżonej w przygotowaniu obrony.⁷⁷⁵

MPP0iP, Artykuł 14(3)(d)

„Każda osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa ma prawo, na zasadach pełnej równości, co najmniej do następujących gwarancji:

(d) obecności na rozprawie, bronięcia się samemu lub przez obrońcę przez siebie wybranego; do otrzymywania informacji, jeżeli nie posiada obrońcy, o istnieniu powyższego prawa oraz posiadania obrońcy wyznaczonego dla niej w każdym przypadku, kiedy interesy sprawiedliwości tego wymagają, bez ponoszenia kosztów obrony w przypadkach, kiedy oskarżony nie posiada środków na ich pokrycie”;

^a Artykuł 11(1) Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Artykuł 14(3)(d) MPP0iP, Artykuł 40(2)(b)(ii) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 18(3)(d) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 7(1)(c) Karty Afrykańskiej, Artykuł 8(2)(d) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 16(3) Karty Arabskiej, Artykuł 6(3)(c) Konwencji Europejskiej, Sekcja N(2)(a) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Artykuł 67(1)(d) Statutu MTK, Artykuł 20(4)(d) Statutu z Rwandy, Artykuł 21(4)(d) Statutu Jugosłowiańskiego

^b Zasada 5 Podstawowych Zasad dotyczących roli prawników, Wytyczna 3§43 Zasad pomocy prawnej, sekcja N(2)(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, artykuł 67(1)(d) Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, Artykuł 20(4)(d) Statutu z Rwandy, artykuł 21(4)(d) Statutu Jugosłowiańskiego, Artykuł 14(3)(d) MPP0P

^c Zasada 8§29 i wytyczna 3§43(i) Zasad pomocy prawnej, Reguła 112(1)(b) Reguł procesowych i dowodowych MTK

⁷⁷⁴ *Mayzit przeciwko Rosji* (63378/00), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2005) §65.

⁷⁷⁵ HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §37.

Aby zapewnić pełną realizację prawa do obrony, osoba oskarżona i jej obrońca, jeśli takiego posiada, muszą mieć zagwarantowany czas i warunki, a także informacje niezbędne do przygotowania obrony (**Rozdział 8**). Osoba oskarżona i jej obrońca mają prawo do obecności na rozprawie i w trakcie przesłuchania (**Rozdział 21**). Ponadto, należy przestrzegać zasady „równości broni”, w tym prawa do przedstawienia swojej sprawy (**Rozdział 13.2 „Równość broni”**) i prawo do powołania i przesłuchania świadków (**Rozdział 22**).

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że jeżeli w trakcie postępowania osoba oskarżona jest tymczasowo aresztowana, warunki aresztowania, w tym także warunki w sądzie, nie mogą ograniczać możliwości przygotowania obrony (**Rozdział 10**)⁷⁷⁶.

Komisja Afrykańska stwierdziła, że ograniczanie dostępu do obrońcy stanowi naruszenie prawa do obrony gwarantowanego przez artykuł 7(1)(c) Karty Afrykańskiej⁷⁷⁷.

Postępowania, w których oskarżeni i ich obrońcy nie mają prawa do obecności na rozprawie lub przesłuchania świadków, naruszają prawo do publicznego rozpatrzenia sprawy i prawo do bronięcia się samemu lub przez obrońcę⁷⁷⁸.

20.2 DOPUSZCZALNE OGRANICZENIA PRAWA DO BRONIEŃ SIĘ SAMEMU

Prawo do bronięcia się samemu w postępowaniu w pierwszej instancji lub w postępowaniu odwoławczym nie jest absolutne.

Prawo to może być ograniczone w przypadku, gdy w konkretnej sprawie sąd uzna, że interes wymiaru sprawiedliwości wymaga przyznania osobie oskarżonej adwokata z urzędu nawet wbrew jej woli. Takie ograniczenie może być uzasadnione na przykład, jeżeli na oskarżonym ciążyą poważne zarzuty i sąd uzna, że nie jest on w stanie reprezentować swoich interesów. Podobne ograniczenie może być wprowadzone, jeżeli osoba oskarżona, pomimo upomnień sądu, stale i istotnie utrudnia lub zakłóca właściwy tok postępowania lub gdy jest to konieczne do ochrony przed stresem lub zastraszeniem szczególnie narażonego świadka, w sytuacji zadawania pytań przez oskarżonego.⁷⁷⁹

Jednak ograniczenia w zakresie bronięcia się samemu nie mogą przekroczyć tego, co jest konieczne dla ochrony interesu wymiaru sprawiedliwości; z kolei ustawodawstwo nie powinno całkowicie zakazywać możliwości bronięcia się samemu w postępowaniu karnym.⁷⁸⁰

20.3. PRAWO DO KORZYSTANIA Z OBROŃCY

Pomoc obrońcy ma fundamentalne znaczenie dla ochrony praw osoby oskarżonej, w tym przede wszystkim prawa do sprawiedliwego procesu. To, czy oskarżony korzysta z pomocy obrońcy czy nie, ma często wpływ na możliwość konstruktywnego udziału w postępowaniu.^{a 781}

Każda osoba oskarżona ma prawo do pomocy prawnej w celu ochrony swoich praw i obrony.^b Prawo do pomocy prawnej ma zastosowanie na wszystkich etapach postępowania karnego, w tym postępowania przygotowawczego, sądowego oraz w postępowaniu odwoławczym.

^a Sekcja N(2)(a) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Artykuł 14(3)(d) MPP0iP, Artykuł 40(2)(b)(ii) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 18(3)(d) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 7(1)(c) Karty Afrykańskiej, Artykuł 8(2)(d) oraz (e) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 16(3) i (4) Karty Arabskiej, Artykuł 6(3)(c) Konwencji Europejskiej, Zasada 1 Podstawowych Zasad roli prawników, Zasada 7.1 oraz 15.1 Reguł Pekinckich, Sekcja N(2) (a) oraz (c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 67(1) (d) Statutu MTK, Artykuł 20(4)(d) Statutu z Rwandy, Artykuł 21(4)(d) Statutu Jugosłowiańskiego

⁷⁷⁶ *Moiseyev przeciwko Rosji* (62936/00), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2008) §222.

⁷⁷⁷ *Malawi African Association i inni przeciwko Mauretani* (54/91, 61/91, 98/93, 164/97 to 196/97, 210/98), Komisja Afrykańska, 13. Raport Roczny (2000) §96.

⁷⁷⁸ HRC: *Guerra de la EsPriella przeciwko Kolumbii*, UN Doc. CCPR/C/98/D/1623/2007 (2010) §9.3, *Becerra Barney przeciwko Kolumbii*, UN Doc. CCPR/C/87/D/1298/2004 (2006) §7.2, *Rodríguez Orejuela przeciwko Kolumbii*, UN Doc. CCPR/C/75/D/848/1999 (2002) §7.3; HRC Komentarz Ogólny nr 32, §23.

⁷⁷⁹ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §37, *Correia de Matos przeciwko Portugalii*, UN Doc. CCPR/C/86/D/1123/2002 (2006) §7.4-7.5; *Prokurator przeciwko Vojislav Šešelj* (IT-03-67-AR73.3), Izba Odwoławcza MTKJ, Decyzja w sprawie odwołania od decyzji Izby Procesowej w sprawie przyznania obrońcy (20 października 2006).

⁷⁸⁰ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §37, *Correia de Matos przeciwko Portugalii*, UN Doc. CCPR/C/86/D/1123/2002 (2006) §7.4-7.5, *Hill przeciwko Hiszpanii*, UN Doc. CCPR/C/59/D/526/1993 (1997) §14.2; *Milošević przeciwko Prokuratorowi* (IT-02-54-AR73.7), Izba Odwoławcza MTKJ (1 listopada 2004) §§11-21.

⁷⁸¹ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §10.

(Rozdział 2.2.1 Powiadomienie o prawie do pomocy prawnej oraz Rozdział 3 Prawo do pomocy prawnej w postępowaniu przygotowawczym). Skorzystanie z tego prawa może być również konieczne, aby umożliwić skuteczny dostęp do skargi konstytucyjnej.

Komitet Praw Człowieka uznał, że prawo do pomocy prawnej zostało naruszone w sprawie, w której sędzia pozwolił dwóm świadkom oskarżenia na złożenie zeznań na pierwszym przesłuchaniu, podczas którego nie był obecny obrońca oskarżonego.⁷⁸² Komitet wyraził również zastrzeżenia wobec zakazu obecności obrońcy w postępowaniach przed sądami zwyczajowymi w Botswanie.⁷⁸³

Komisja Afrykańska stwierdziła, że prawo do pomocy prawnej zostało naruszone, gdy sąd nie odroczył terminu rozprawy ani nie wyznaczył zastępcy obrońcy dla oskarżonego, którego obrońca, po tym jak przedstawił argumenty obrony na piśmie, nie był obecny w dniu przedstawienia końcowych argumentów przez prokuraturę w sprawie o przestępstwo zagrożone karą śmierci⁷⁸⁴ **(Rozdział 28 Sprawy zagrożone karą śmierci).**

Prawo do reprezentacji przez obrońcę ma zastosowanie nawet wtedy, gdy osoba oskarżona zdecyduje, że nie będzie uczestniczyć w postępowaniu lub jest nieobecna z innych względów⁷⁸⁵ **(Rozdział 21 dotyczący prawa do obecności na rozprawach sądowych oraz postępowaniach zaocznych oraz Rozdział 26.5 Gwarancje rzetelnego procesu w postępowaniu odwoławczym).**

Prawo do korzystania z obrońcy obejmuje również prawo dostępu do obrońcy i poufnej z nim komunikacji, prawo do odpowiedniego czasu i warunków do przygotowania obrony oraz prawo do obrony przez wybranego obrońcę lub wykwalifikowanego obrońcę z urzędu.

20.3.1 PRAWO DO WYBORU OBROŃCY

Ze względu na znaczenie, jakie ma wzajemne zaufanie i poufność współpracy z obrońcą, oskarżony ma prawo do wyboru osoby, która będzie go reprezentować.^a

Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce stanowią wprost, że organ sądowy nie może wyznaczyć obrońcy z urzędu, jeśli jest dostępny wykwalifikowany obrońca wybrany przez oskarżonego.^b

Prawo do reprezentacji przez wybranego obrońcę było naruszane w sprawach dotyczących przestępstw politycznych i związanych z terroryzmem.⁷⁸⁶

Komisja Afrykańska stwierdziła, że prawa cywila i pięciu oficerów wojskowych zostały naruszone, gdy odmówiono im prawa do reprezentacji przez wybranego obrońcę i, mimo ich sprzeciwu, przydzielono im młodszych prawników wojskowych do reprezentowania ich przed specjalnym trybunałem wojskowym.⁷⁸⁷

Prawo do bycia reprezentowanym przez obrońcę z wyboru nie jest jednak absolutne.

Podstawowe Zasady roli prawników, Zasada 1

„Każdą osobą jest uprawniona do korzystania z pomocy wybranego adwokata w celu ochrony i dochodzenia swoich praw oraz do obrony we wszystkich stadiach postępowania karnego”.

⁷⁸² HRC: *Brown przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/65/D/775/1997 (1999) §6.6; *Hendricks przeciwko Gwjanie*, UN Doc. CCPR/C/75/D/838/1998 (2002) §6.4.

⁷⁸³ Uwagi końcowe HRC: Botswana, UN Doc. CCPR/C/BWA/CO/1 (2008) §21.

⁷⁸⁴ *Avocats Sans Frontières (w imieniu Bwampamy) przeciwko Burundi* (231/99), Komisja Afrykańska, 14. Raport Roczny (2001) §§29-31; *Robinson przeciwko Jamajce*, HRC, UN Doc. CCPR/C/35/D/223/1987 (1989) §10.3.

⁷⁸⁵ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Poitrimol przeciwko Francji* (14032/88), (1993) §§34-39.

⁷⁸⁶ HRC: *Estrella przeciwko Urugwajowi* (74/1980), UN Doc. CCPR/C/OP/2 (1983) §§8.6, 10, *Burgos przeciwko Urugwajowi* (52/1979), UN Doc. A/36/40 (1981) §§11.5, 13; *Acosta przeciwko Urugwajowi* (110/1981), UN Doc. Supp No. 40 A/39/40 (1984) §§13.2, 15; *Wspólny Raport Mechanizmów ONZ na temat zatrzymanych w Zatoce Guantanamo* (2006) §35.

⁷⁸⁷ *Civil Liberties Organisation, Legal Defence Centre, Legal Defence and Assistance Project przeciwko Nigerii* (218/98), Komisja Afrykańska (2001) §§28-31; Rezolucja CHR 1998/64, §2(b); Zobacz *Law Office of Ghazi Suleiman przeciwko Sudanowi* (222/98 and 229/99), Komisja Afrykańska (2003) §§58-60; *Amnesty International i inni przeciwko Sudanowi* (48/90, 50/91, 52/91 and 89/93), Komisja Afrykańska, 13. Raport Roczny (1999) §§64-66.

^a Artykuł 14(3)(d) MPPOP, Artykuł 18(3)(d) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 7(1)(c) Karty Afrykańskiej, Artykuł 8(2)(d) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 16(3) Karty Arabskiej, Artykuł 6(3) (c) Konwencji Europejskiej, Zasada 1 Podstawowych Zasad roli prawników, Sekcja N(2) (a) i (d) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 20(4)(d) Statutu z Rwandy i Artykuł 21(4)(d) Statutu Jugosłowiańskiego

^b Sekcja N2(d) Zasad sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^a Reguła 70 Regulaminu MTK

^b Zasada 18 Podstawowych Zasad roli prawników

^c Artykuł 14(3)(d) MPP0iP, Artykuł 18(3)(d) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Zasada 6 Podstawowych Zasad roli prawników, Artykuł 8(2) (e) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 16(4) Karty Arabskiej, Sekcja H(a) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 6(3) (c) Konwencji Europejskiej, Artykuł 67(1)(d) Statutu MTK, Artykuł 20(4)(d) Statutu z Rwandy i Artykuł 21(4)(d) Statutu Jugosłowiańskiego

^d Zasada 3 Zasad pomocy prawnej, Sekcja H(b)(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^e Zasada 10 Zasad pomocy prawnej

^f Zasada 3 § 20 Zasad pomocy prawnej, Sekcja H(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

Ograniczenia muszą być oparte na rozsądnej i obiektywnej podstawie, którą można kwestionować przed sądem.⁷⁸⁸ Ograniczenia mogą być stosowane np. jeśli obrońca postępuje wbrew zasadom etyki zawodowej lub toczy się przeciwko niemu postępowanie karne⁷⁸⁹ albo odmawia postępowania zgodnego z regulaminem sądu^a.

Jednak wszelkie ograniczenia w tym zakresie muszą uwzględniać zakaz identyfikowania obrońców z ich klientami lub ich sprawami w wyniku czynności zawodowych wykonywanych przez obrońców^b.

Prawo oskarżonego do wyboru obrońcy może być ograniczone zwłaszcza wtedy, gdy to państwo ponosi koszty obrony. Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że przy wyznaczaniu obrońcy z urzędu sądy muszą mieć na względzie preferencje oskarżonego, nad którymi może jednak przeważać interes wymiaru sprawiedliwości.⁷⁹⁰

Komitet Praw Człowieka stwierdził, że sądy w sprawach dotyczących przestępstw zagrożonych karą śmierci powinny przede wszystkim uwzględniać preferencje oskarżonego przy wyborze obrońcy, także na etapie postępowania odwoławczego. Powodem jest m.in. zapewnienie odpowiedniej i efektywnej pomocy prawnej.⁷⁹¹

Podobnie, Komisja Afrykańska stwierdziła, że w sprawach, w których wyznaczony jest obrońca z urzędu, a zwłaszcza w sprawach, w których oskarżonemu grozi kara śmierci, „jednostka powinna mieć możliwość wyboru z listy preferowanego, niezależnego obrońcy, który nie będzie działał na polecenie rządu, a będzie odpowiadał wyłącznie przed oskarżonym”. Komisja wskazała na ryzyko sytuacji, w której oskarżony może nie być w stanie w pełni poinstruować obrońcy w związku z brakiem zaufania i poufności w relacji z nim⁷⁹² (**Rozdział 28 Sprawy zagrożone karą śmierci**).

20.3.2 PRAWO DO OBROŃCY Z URZĘDU; PRAWO DO BEZPŁATNEJ POMOCY PRAWNEJ

Dla osób, które nie mają obrońców z wyboru może zostać wyznaczony obrońca z urzędu.^c

W świetle Artykułu 8(2)(e) Konwencji Amerykańskiej, prawo do przyznania obrońcy z urzędu jest niezwykłe w sytuacji, gdy osoba oskarżona rezygnuje z bronięcia się osobiście lub nie wynajmuje obrońcy w terminie określonym przepisami prawa.

Jednak inne międzynarodowe standardy gwarantują prawo do ustanowienia obrońcy z urzędu wtedy, gdy wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości.

Ocena tego, czy interes wymiaru sprawiedliwości wymaga przyznania obrońcy z urzędu zależy przede wszystkim od wagi przestępstwa, spornego przedmiotu sprawy, grożącej kary i zawiłości sprawy lub postępowania.^{d 793} Ocena ta może również zależeć od szczególnych cech osoby oskarżonej, takich jak wiek, zdrowie, niepełnosprawność lub względy ekonomiczne czy społeczne.^e Powinna być również brana pod uwagę zasada „równości broni” (**Rozdział 13.2**).

Interes wymiaru sprawiedliwości wymaga, by obrońca był wyznaczony na każdym etapie postępowania w sprawach zagrożonych karą śmierci, jeżeli osoba oskarżona nie ma obrońcy z wyboru.^{f 794}

⁷⁸⁸ Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, UN Doc. A/63/223 (2008) §§38-41.

⁷⁸⁹ *Ensslin, Baader, i Raspe przeciwko Republice Federalnej Niemiec* (7572/76, 7586/76 i 7587/76), Europejska Komisja Praw Człowieka (decyzja) 8 lipca 1978, Prawo §20.

⁷⁹⁰ Europejski Trybunał Praw Człowieka *Croissant przeciwko Niemcom* (13611/88), (1992) §29, *Lagerblom przeciwko Szwecji* (26891/95), (2003) §54, *Mayzit przeciwko Rosji* (63378/00), (2005) §66; *Prokurator przeciwko Blagojević i Jokić* (IT-02-60-A), Izba Odwoławcza MTJ (9 maja 2007) §17.

⁷⁹¹ *Pinto przeciwko Trynidadowi i Tobago*, HRC, UN Doc. CCPR/C/39/D/232/1987 (1990) §12.5.

⁷⁹² *Civil Liberties Organisation, Legal Defence Centre, Legal Defence i Assistance Project przeciwko Nigerii* (218/98), Komisja Afrykańska, 14. Raport Roczny (2001) §§28-31.

⁷⁹³ HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §38; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Twalib przeciwko Grecji* (24294/94), (1998) §§52-53, *Quaranta przeciwko Szwajcarii* (12744/87), (1991) §§32-38. *Komentarz Ogólny*

⁷⁹⁴ HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §38, *Aliboeva przeciwko Tadżykistanowi*, UN Doc. CCPR/C/85/D/985/2001 (2005) §6.4, *Robinson przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/35/D/223/1987 (1989) §10.2-10.4, *Aliev przeciwko Ukrainie*, UN Doc. CCPR/C/78/D/781/1997 (2003) §7.2-7.3, *LaVende przeciwko Trynidad i Tobago*, UN Doc. CCPR/C/61/9/544/1993 (1997) §5.8.

Zgodnie z Zasadami pomocy prawnej na państwie spoczywa obowiązek zapewnienia, że każda osoba zatrzymana, aresztowana, podejrzana lub oskarżona o przestępstwo zagrożone karą pozbawienia wolności będzie miała dostęp do pomocy prawnej na każdym etapie postępowania. Dodatkowo, jeśli wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości, na przykład ze względu na złożoność sprawy lub jej pilny tryb, pomoc prawna powinna być świadczona bez względu na środki finansowe, którymi dysponuje oskarżony.^a

Europejski Trybunał Praw Człowieka wskazał również, że w sprawach, w których podezranemu lub oskarżonemu grozi kara pozbawienia wolności, interes wymiaru sprawiedliwości co do zasady wymaga zapewnienia pomocy prawnej.⁷⁹⁵

Niepokój budzą systemy zapewniające bezpłatną pomoc prawną tylko w sprawach o przestępstwa zagrożone karą śmierci lub w sprawach, w których potencjalna kara przekracza pięć lat pozbawienia wolności.⁷⁹⁶

Komitet Praw Człowieka stwierdził, że pomoc prawna w zakresie przygotowania skarg konstytucyjnych, również tych składanych po skazaniu, musi być dostępna wtedy, gdy wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości. Takie postępowania nie mają wpływu na postępowanie karne jako takie, lecz na poszanowanie praw konstytucyjnych, w tym także kwestie dotyczące rzetelności postępowania.⁷⁹⁷

W świetle niektórych standardów międzynarodowych, państwo ma obowiązek zapewnienia bezpłatnej pomocy prawnej, gdy zostaną spełnione dwa warunki. Po pierwsze, ustanowienia obrońcy wymaga interes wymiaru sprawiedliwości. Po drugie, osoba oskarżona nie ma odpowiednich środków na opłacenie obrońcy.^b

Inne standardy różnią się w tym zakresie.

Karta Arabska gwarantuje prawo do bezpłatnej pomocy prawnej każdej osobie oskarżonej, która nie może się bronić, lub jeśli interes wymiaru sprawiedliwości tego wymaga.^c

Chociaż Konwencja Amerykańska wymaga, by koszty ustanowienia obrońcy były ponoszone przez państwo tylko wtedy, gdy wymaga tego prawo^d, to Trybunał Międzyamerykański doprecyzował, że państwo musi zapewnić bezpłatną pomoc prawną, jeżeli jest to niezbędne dla zapewnienia sprawiedliwego przesłuchania.⁷⁹⁸

Zasady pomocy prawnej stanowią, że pomoc prawna powinna być przyznana tym, których zasoby przekraczają kryterium dochodowe, ale których nie stać na obrońcę lub nie mają do niego dostępu, jeśli wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości, a pomoc prawna w przeciwnym wypadku zostałaby przyznana^e (**Rozdział 26.7.3 dotyczący pomocy prawnej dla dzieci**).

Podstawowe Zasady roli prawników, Zasada 3

„Rządy zapewniają dostateczne fundusze lub w inny sposób zapewniają pomoc prawną ubogim, a w razie potrzeby również innym osobom potrzebującym wsparcia. Zawodowe stowarzyszenia adwokatów powinny współdziałać w zakresie organizacji i świadczenia usług z zakresu pomocy prawnej i innych potrzebnych środków”.

⁷⁹⁵ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Prezec przeciwko Chorwacji* (48185/07), (2009) §29, *Quaranta przeciwko Szwajcarii* (12744/87), (1991) §§32-38; *R.D. przeciwko Polsce* (29692/96 and 34612/97), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2001) §§49-52; w zakresie postępowania odwoławczego: *Maxwell przeciwko Wielkiej Brytanii* (18949/91), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1994) §§40-41.

⁷⁹⁶ Uwagi końcowe HRC: *Botswana*, UN Doc. CCPR/C/BWA/CO/1 (2008) §20; CPT, Uwagi końcowe: *Turcja*, UN Doc. CAT/C/TUR/CO/3 (2010) §11(b).

⁷⁹⁷ HRC: *Kennedy przeciwko Trynidadowi i Tobago*, UN Doc. CCPR/C/74/D/845/1998 (2002) §7.10, *Kelly przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/57/D/537/1993 (1996) §9.7.

⁷⁹⁸ Trybunał Międzyamerykański, *Opinia doradcza OC-11/90* (1990) §§25-28.

^a Zasada 3 §§ 20-21 Zasad pomocy prawnej

^b Artykuł 14(3)(d) MPPOiP, Artykuł 18(3)(d) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 6(3)(c) Konwencji Europejskiej, Zasada 6 Podstawowych Zasad roli prawników, Sekcja H(a) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 67(1)(d) Statutu MTK, Artykuł 20(4)(d) Statutu z Rwandy i Artykuł 21(4)(d) Statutu Jugosłowiańskiego, Reguła 45 Reguł Jugosłowiańskiego

^c Artykuł 16(4) Karty Arabskiej

^d Artykuł 8(2)(e) Konwencji Amerykańskiej

^e Wytoczna 1 § 41 (a) Zasad pomocy prawnej

^a Zasada 3 Podstawowych Zasad roli prawników, Zasada 2 §15 i 10 oraz Wytyczne 11-13 oraz 15-16 Zasad pomocy prawnej

^b Wytyczna 1 §41(f) and (d) Zasad pomocy prawnej

^c Zasada 7 i Wytyczne 4 §44(g), 5 §45(b) i 12 §62 Zasad pomocy prawnej

^d Artykuł 4(2) Karty Arabskiej

^e Artykuł 14(3)(b) MPPOP, Artykuł 18(3)(b) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 8(2)(d) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 16(3) Karty Arabskiej, Sekcja N(3)(e) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 67(1)(b) Statutu MTK, Artykuł 20(4)(b) Statutu z Rwandy, Artykuł 21(4)(b) Statutu Jugosłowiańskiego

^f Artykuł 8(2)(d) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 16(3) Karty Arabskiej, Zasady 8 i 22 Podstawowych Zasad roli prawników, Zasada 7 i 12 oraz Wytyczne 3 §43(d), 4 §44(g), 5 §45(b) i 10 §53(d) Zasad pomocy prawnej, Zasada 93 Wzorcowych reguł minimalnych, Zasada 18 Zbioru Zasad, Sekcja N(3)(e)(i-ii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada 23.4 Europejskich Reguł Więziennych, Artykuł 67(1)(b) Statutu MTK, Artykuł 14(3)(b) MPPOiP, Artykuł 6(3)(c) Konwencji Europejskiej

Państwa muszą zapewnić wystarczające środki, by zapewnić wszystkim oskarżonym dostęp do odpowiedniej i skutecznej pomocy prawnej na terenie całego kraju.^{a 799} Jest to kluczowe dla poszanowania prawa do rzetelnego postępowania bez dyskryminacji, prawa do równości przed sądami, prawa oskarżonych do obrony i zasady „równości broni”.

Jeśli stosowane jest kryterium dochodowe, to:^b

- doraźna pomoc prawna powinna być przyznana osobom, które pilnie tej pomocy potrzebują, do czasu ustalenia, czy kryterium dochodowe jest spełnione,
- podstawą obliczenia spełnienia kryterium dochodowego powinien być dochód jednostki a nie dochód gospodarstwa domowego, jeśli członkowie rodziny są skonfliktowani lub nie mają równego dostępu do dochodu rodzinnego,
- osobie, której odmówiono dostępu do pomocy prawnej z urzędu ze względu na to, że nie spełnia kryterium dochodowego, powinno przysługiwać prawo do odwołania się od takiej decyzji.

Przepisy prawa, które wymagają od oskarżonego zwrotu kosztów obrońcy z urzędu w przypadku przegrania sprawy, są niezgodne z standardami prawa do obrony.⁸⁰⁰

Sądy muszą zapewnić osobie oskarżonej i jej obrońcy odpowiedni czas i warunki do przygotowania obrony.⁸⁰¹ **(Rozdział 8).**

Prawo osób niedysponujących odpowiednimi środkami finansowymi do pomocy prawnej z urzędu, gwarantowane w Artykule 13 Karty Arabskiej, ma bezpośrednie zastosowanie w każdym czasie, nawet w stanach nadzwyczajnych^d. Prawo to jest również gwarantowane przez międzynarodowe prawo humanitarne, znajdujące zastosowanie w trakcie konfliktów zbrojnych **(Rozdział 31 dotyczący stanów nadzwyczajnych i Rozdział 32 dotyczący konfliktów zbrojnych).**

20.4 PRAWO DO POUFNEJ KOMUNIKACJI Z OBROŃCĄ

Prawo do poufnej komunikacji z obrońcą jest nieodłączną częścią prawa do obrony. Jest ono wskazane wprost w niektórych standardach międzynarodowych, które gwarantują prawo do odpowiedniego czasu i warunków do przygotowania obrony lub prawo oskarżonego do obrony.^e W pozostałych standardach, prawo to jest dorozumiane.

Komunikacja pomiędzy oskarżonym a obrońcą w ramach relacji profesjonalnych jest poufna.^f Władze muszą zagwarantować, aby komunikacja pozostała poufna **(Rozdział 27.6.3 dotyczący poufności komunikacji pomiędzy obrońcą a oskarżonymi dziećmi).**

W świetle MPPOiP⁸⁰² i Konwencji Europejskiej prawo do obrony obejmuje prawo do poufnej komunikacji, jednak nie jest ono wprost wyrażone. Europejski Trybunał Praw Człowieka uznaje, że prawo oskarżonego do poufnego kontaktu z obrońcą jest częścią podstawowych wymogów rzetelnego procesu.⁸⁰³

Władze muszą zapewnić osobie pozbawionej wolności właściwy czas i warunki do spotkania i poufnej komunikacji z obrońcą,⁸⁰⁴ włączając komunikację bezpośrednią, przez telefon

Podstawowe Zasady roli prawników, Zasada 22

„Rządy są zobowiązane uznać i zapewnić poufność całej komunikacji i konsultacji między adwokatem i jego klientem w ramach realizacji pomocy prawnej”.

⁷⁹⁹ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §§7-10; CERD Uwagi końcowe: USA, UN Doc. CERD/C/USA/CO/6 (2008) §22; Uwagi końcowe HRC: Argentyna, UN Doc. CCPR/C/ARG/CO/4 (2010) §20; Tanzania, UN Doc. CCPR/C/TZA/CO/4 (2009) §21; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/66/289 (2011) §§78, 99.

⁸⁰⁰ Uwagi końcowe CPT: Łotwa, UN Doc. CAT/C/CR/31/3 (2004) §6(h).

⁸⁰¹ Chan przeciwko Gujanii, HRC, UN Doc. CCPR/C/85/D/913/2000 (2006) §6.2-6.3; Sakhnovskiy przeciwko Rosji (21272/03), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2010) §§97-107.

⁸⁰² HRC Komentarz Ogólny nr 32, §34, Gridin przeciwko Rosyjskiej Federacji, UN Doc. CCPR/C/69/D/770/1997 (2000) §8.5.

⁸⁰³ S przeciwko Szwajcarii (12629/87 i 13965/88), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1991) §48.

⁸⁰⁴ 2. Sprawozdanie Ogólne CPT/Inf/(92)3 §38, CPT 21. Sprawozdanie Ogólne CPT/Inf/(2011) §23; Modarca przeciwko Mołdawii (14437/05), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2007) §§84-99.

lub na piśmie. Takie spotkania lub rozmowy telefoniczne mogą toczyć się w zasięgu wzroku innych osób, ale tak, aby nie mogły one słyszeć ich treści^{a 805} (**Rozdział 3.6.1 Prawo do poufnej komunikacji z adwokatem**).

Osoby aresztowane powinny mieć prawo do zatrzymania dokumentów dotyczących ich postępowania.^b Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników podkreślał również, że akta sprawy i dokumenty prawników powinny być chronione przed skonfiskowaniem lub ingerencją, oraz że żadna komunikacja, w tym także rozmowy telefoniczne lub rozmowy za pośrednictwem elektronicznych środków komunikacji, nie mogą być podsłuchiwane.⁸⁰⁶

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że rutynowa kontrola korespondencji pomiędzy osobą osadzoną a jej prawnikiem naruszyła zasadę „równości broni” i istotnie zaburzyła prawo do obrony. Trybunał stwierdził, że korespondencja z obrońcą, bez względu na jej przeznaczenie, jest zawsze uprzywilejowana i że „czytanie listów więźnia do i od adwokata jest dopuszczalne tylko w wyjątkowych okolicznościach, gdy władze mają uzasadnione podstawy, by przypuszczać, że przywileju tego nadużyto w ten sposób, że treść listu zagraża bezpieczeństwu jednostki penitencjarnej lub bezpieczeństwu innych, lub ma innego rodzaju przestępczy charakter”.⁸⁰⁷

Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu wyraził zaniepokojenie naruszeniami prawa do poufnej korespondencji pomiędzy osobami oskarżonymi o terroryzm a ich obrońcami zarówno w trakcie pobytu tych osób w areszcie, jak i w trakcie postępowania.⁸⁰⁸ Sprawozdawca zauważył, że decyzja o oskarżeniu kogoś o przestępstwo terrorystyczne „nigdy nie powinna być samodzielną przesłanką do wyłączenia lub ograniczenia [prawa osoby oskarżonej] do poufnej komunikacji z obrońcą. Jeśli ograniczenia są uzasadnione w konkretnej sprawie, komunikacja pomiędzy obrońcą a klientem powinna odbywać się w zasięgu wzroku, ale nie słuchu, przedstawicieli władz”.⁸⁰⁹

Trybunał Międzypaństwowy stwierdził, że brak możliwości otwartej i poufnej komunikacji osoby oskarżonej o terroryzm z jej obrońcą stanowił naruszenie Artykułu 8(2)(d) Konwencji Amerykańskiej.⁸¹⁰

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że w wyjątkowych okolicznościach poufność komunikacji może być ograniczona ustawą. Trybunał stwierdził jednak, że jakiegokolwiek tego typu ograniczenia muszą być przewidziane ustawą i nałożone przez sędziego. Muszą być proporcjonalne do uzasadnionego celu, takiego jak zapobiegnięcie poważnemu przestępstwu związanemu ze śmiercią lub uszkodzeniem ciała, i muszą być obwarowane odpowiednimi gwarancjami przeciwko nadużyciom. Pozatraktatowe standardy Rady Europy, w tym także Europejskie Reguły Więziennicze, oparte są na tym orzecznictwie.^c

Europejski Trybunał Praw Człowieka analizował ograniczenia poufności komunikacji z obrońcą w świetle prawa do życia prywatnego. Takie ograniczenia muszą być stosowane w wyjątkowych przypadkach, przewidziane ustawą, konieczne i proporcjonalne do uzasadnionego celu, oraz obwarowane odpowiednimi gwarancjami przeciwko nadużyciom. Trybunał stwierdził, że przeglądanie pisemnej korespondencji pomiędzy oskarżonym a jego prawnikiem było uzasadnione ze względu na ochronę bezpieczeństwa państwa i przeciwdziałanie przestępczości, jednocześnie uznając następującą gwarancję

^a Zasada 8 Podstawowych Zasad roli prawników, Zasada 93 Wzorcowych Reguł Minimalnych, Zasada 18(4) Zbioru Zasad, Sekcja N(3)(e) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada 7 i Wytyczne 4 §44(g), 5 §45(b) i 12 §62 Zasad pomocy prawnej

^b Zasada 7§28 Zasada pomocy prawnej

^c Reguła 23.5 Europejskich Reguł Więzienniczych

⁸⁰⁵ *Öcalan przeciwko Turcji* (46221/99), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2005) §§131-148; *Arutyunyan przeciwko Uzbekistanowi*, HRC, UN Doc. CCPR/C/80/D/917/2000 (2004) §6.3.

⁸⁰⁶ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/64/181 (2009) §110; *Zagaria przeciwko Włochom* (58295/00), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2007) §§27-36.

⁸⁰⁷ *Moiseyev przeciwko Rosji* (62936/00), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2008) §210.

⁸⁰⁸ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, Egipt, UN Doc. A/HRC/13/37/Add.2 (2009) §36.

⁸⁰⁹ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, UN Doc. A/63/223 (2008) §39.

⁸¹⁰ *Cantoral-Benavides przeciwko Peru*, Trybunał Międzypaństwowy (2000) §§127-128.

za odpowiednią przeciwko nadużyciom: korespondencja była przeglądana przez sędziego, który nie miał związku z toczoną sprawą karną i był zobowiązany zachować uzyskane informacje w tajemnicy⁸¹¹.

Kilka lat później, w innej sprawie, Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że fakt, iż Abdullah Öcalan nie mógł przeprowadzić poufnych konsultacji ze swoimi obrońcami prawdopodobnie uniemożliwił mu zadanie im pytań, które mogły okazać się ważne dla przygotowania obrony. Trybunał stwierdził, biorąc pod uwagę złożoność sprawy, że ograniczenie wizyt prawników Öcalana do dwóch jednogodzinnych spotkań w tygodniu oraz ograniczanie zarówno jemu, jak i jego obrońcom dostępu do obszernych akt sprawy stanowiło naruszenie prawa do rzetelnego procesu.⁸¹²

Prawo do poufnej komunikacji pomiędzy jednostką i jej obrońcą nie ustaje po uprawomocnieniu się wyroku.^a

^a Wytuczna 6 §47(a) Zasad pomocy prawnej

Komitet Praw Człowieka wyraził zaniepokojenie tym, że w Japonii spotkania pomiędzy osobami skazanymi na karę śmierci i ich obrońcami dotyczące wniosków o ponowne rozpoznanie sprawy są monitorowane przez władze więzienia do czasu, aż sąd zdecyduje się ponownie zbadać sprawę.⁸¹³

^b Zasada 18(5) Zbioru Zasad

Komunikacja pomiędzy osobą aresztowaną lub uwięzioną a jej prawnikiem nie może stanowić dowodu w sprawie, chyba że dotyczy trwającego lub planowanego przestępstwa^b (**Rozdział 17.3 dotyczący wyłączenia dowodów pochodzących z poufnej komunikacji z obrońcą i Rozdział 3.6.1 dotyczący poufnego porozumiewania się z adwokatem w postępowaniu przygotowawczym**).

20.5 PRAWO DO WYKWALIFIKOWANEJ I SKUTECZNEJ POMOCY OBROŃCY

Obrońcy, w tym także obrońcy z urzędu, muszą działać swobodnie i skrupulatnie, w zgodzie z prawem oraz uznanymi standardami i zasadami etycznymi ich zawodu. Muszą doradzać swoim klientom w zakresie ich praw i obowiązków, oraz przekazywać im informacje na temat systemu prawnego. Muszą także pomagać klientom w każdy stosowny sposób, podejmując takie kroki, jakie są konieczne dla ochrony ich praw i interesów, oraz reprezentować klientów przed sądami.^c Broniąc praw klientów i promując ideę sprawiedliwości, prawnicy muszą dbać o ochronę praw człowieka ustanowionych przez przepisy krajowe i międzynarodowe.^d

^c Zasady 13 i 6 Podstawowych Zasad roli prawników, Zasada 12 Zasad pomocy prawnej, Sekcja I(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu w Afryce

Komisja Międzyamerykańska stwierdziła, że prawo do pomocy obrońcy zostaje naruszone, gdy adwokaci nie wypełniają swoich obowiązków związanych z obroną klientów.⁸¹⁴

^d Zasada 14 Podstawowych Zasad roli prawników, Sekcja I(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

Jeśli oskarżony jest reprezentowany przez obrońcę z urzędu, władze muszą zapewnić, że wyznaczony obrońca będzie posiadał niezbędne wykształcenie, umiejętności, doświadczenie i kompetencje do prowadzenia sprawy.^e⁸¹⁵

^e Zasada 6 Podstawowych Zasad roli prawników, Zasada 13 Zasad pomocy prawnej, Sekcja H(e) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Reguła 22 Reguł Procesowych i Dowodowych MTK

Władze mają szczególny obowiązek zapewnienia, aby oskarżony był reprezentowany w sposób skuteczny przez wyznaczonego obrońcę.⁸¹⁶ Państwo ponosi odpowiedzialność w przypadku niepodjęcia działań, gdy kwestie braku skutecznej obrony zostały podniesione przed organami

⁸¹¹ *Erdem przeciwko Niemcom* (38321/97), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2001) §§65-69.

⁸¹² *Öcalan przeciwko Turcji* (46221/99), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2005) §§133-148.

⁸¹³ Uwagi końcowe HRC: Japonia, UN Doc. CCPR/C/JPN/CO/5 (2008) §17.

⁸¹⁴ *Raport o sytuacji praw człowieka społeczności pochodzącej z regionu Miskito w Nikaragui*, Komisja Międzyamerykańska, OEA/Ser.L/V/11.62, doc.10, rev.3 (1983), at D(c) §§19-21.

⁸¹⁵ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §38.

⁸¹⁶ *Kelly przeciwko Jamajce*, HRC, UN Doc. CCPR/C/41/D/253/1987 (1991) §5.10; *Chaparro Álvarez i Lapo Íñiguez przeciwko Ekwadorowi*, Trybunał Międzyamerykański (2007) §159.

władzy i sądem, albo gdy brak skuteczności jest oczywisty.⁸¹⁷ Jeśli obrońca z urzędu nie jest skuteczny, sąd lub inne organy państwowe muszą dopilnować, aby wykonywał swoje obowiązki lub muszą wyznaczyć inną osobę⁸¹⁸ (**Rozdział 28.6.1 dotyczący prawa do skutecznej pomocy prawnej w sprawach zagrożonych karą śmierci**)

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że powinno być oczywistym dla sądu w Portugalii, że cudzoziemiec oskarżony o przestępstwa narkotykowe i paszportowe nie był skutecznie reprezentowany przez ustanowionego obrońcę, jeśli sąd ten otrzymywał pisma procesowe od oskarżonego (a nie jego obrońcy) w jego ojczystym języku (hiszpańskim).⁸¹⁹

Trybunał Międzyamerykański stwierdził, że państwo naruszyło prawo oskarżonego do obrony w sprawie, w której wyznaczony obrońca był nieobecny podczas przesłuchania oskarżonego i przy większości wyjaśnień oskarżonego składanych w postępowaniu przygotowawczym.⁸²⁰

W przypadku obrońcy reprezentującego oskarżonego w postępowaniu odwoławczym, skuteczna pomoc prawna obejmuje również konsultacje z oskarżonym, jeśli obrońca zamierza wycofać środek zaskarżenia lub argumentować, że jest on niezasadny.⁸²¹

Organy ochrony praw człowieka i sądy wielokrotnie podkreślały znaczenie kompetentnego, doświadczonego, efektywnego i posiadającego odpowiednie umiejętności obrońcy w sprawach o przestępstwa zagrożone karą śmierci (**Rozdział 28.6.1 prawo do skutecznej pomocy prawnej w sprawach o przestępstwa zagrożone karą śmierci**).

20.6 ZAKAZ NĘKANIA LUB ZASTRASZANIA OBROŃCY

Obrońcy powinni mieć możliwość świadczyć pomoc prawną i reprezentować klientów bez ograniczeń, wpływów, presji lub nieodpowiednich ingerencji z jakiegokolwiek strony.^{a 822}

Prawnicy powinni być zwolnieni z odpowiedzialności karnej i cywilnej za ustne lub pisemne oświadczenia złożone w dobrej wierze w pismach procesowych lub przed sądami. Nie powinni ponosić kar za jakiegokolwiek działania podjęte zgodnie z przyjętymi obowiązkami, standardami i zasadami etycznymi.^{b 823}

Państwa mają pozytywny obowiązek ochrony prawników zastraszanych w związku z wykonywaniem swoich obowiązków.^{c 824}

Komitet Praw Człowieka wyjaśnił, że Artykuł 14(3)(d) MPPOiP zostaje naruszony, gdy sądy lub organy państwowe utrudniają wyznaczonym prawnikom wykonywanie ich pracy w sposób skuteczny.⁸²⁵

Rządy muszą zapewnić, by prawnicy nie byli identyfikowani ze swoimi klientami ani sprawami swoich klientów w związku z ich obroną.^d

^a Zasada 16 Podstawowych Zasad roli prawników, Zasada 2§16 Zasad pomocy prawnej, Sekcja H(e)(iii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Zasada 20 i 16(c) Podstawowych Zasad roli prawników, Sekcja I(b)(iii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^c Zasada 17 Podstawowych Zasad roli prawników, Sekcja I(f) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^d Zasada 18 Podstawowych Zasad roli prawników, Sekcja I(g) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

817 *Daud przeciwko Portugalii* (22600/93), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1998) §38.

818 *Artico przeciwko Włochom* (6694/74), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1980) §36; HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §38.

819 *Daud przeciwko Portugalii* (22600/93), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1998) §§34-43.

820 *Chaparro Álvarez i Lapo Íñiguez przeciwko Ekwadorowi*, Trybunał Międzyamerykański (2007) §159.

821 HRC: *Kelly przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/41/D/253/1987 (1991) §5.10, *Kelly przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/57/D/537/1993 (1996) §9.4-9.5, *Sooklal przeciwko Trynidadowi i Tobago*, UN Doc. CCPR/C/73/D/928/2000 (2001) §4.10.

822 HRC *Komentarz Ogólny 32*, §38.

823 *Bagosora i inni przeciwko Prokuratorowi* (ICTR-98-41-A), Izba Odwoławcza MTKR, Decyzja w sprawie wniosku Aloys Ntabakuze (6 października 2010) §§29-30.

824 *Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników*, UN Doc. A/64/181 (2009) §§68-69; *International Pen, Constitutional Rights Project, Interights w imieniu Kena Saro-Wiwa Jr. i Civil Liberties Organisation przeciwko Nigerii* (137/94, 139/94, 154/96 and 161/97), Komisja Afrykańska, 12. Raport Roczny (1998) §§97-101.

825 HRC *Komentarz Ogólny 32*, §38.

Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności prawników i sędziów wyraził zaniepokojenie tym, że prawnicy są często utożsamiani z poglądami swoich klientów, zwłaszcza gdy bronią ich w politycznie wrażliwych sprawach lub sprawach dotyczących korupcji na masową skalę, zorganizowanej przestępczości, terroryzmu lub przemytu narkotyków. Przeciwko prawnikom toczyły się postępowania lub byli oni oskarżani o wspieranie swoich klientów w zarzucanej im działalności przestępczej lub o znieśławienie. Prawnicy byli również ścigani za formułowanie zarzutów złego traktowania swoich klientów lub za wskazywanie wad funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości.⁸²⁶

⁸²⁶ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/64/181 (2009) §§64-67.

ROZDZIAŁ 21

PRAWO DO OBECNOŚCI NA ROZPRAWACH SĄDOWYCH W POSTĘPOWANIU W PIERWSZEJ INSTANCJI I POSTĘPOWANIU ODWOŁAWCZYM

Każda osoba oskarżona ma prawo być obecna podczas rozprawy; ma ona także prawo do ustnego przesłuchania w celu zapoznania się z argumentami oskarżenia, ich ewentualnego podważenia oraz przedstawienia swojej obrony. W przypadku pozbawienia wolności osób skazanych w postępowaniu in absentia, powinno odbyć się nowe postępowanie przed innym sądem w ich sprawie.

21.1 Prawo do obecności na rozprawie i do bycia wysłuchanym

21.2 Postępowanie zaoczne in absentia

21.3 Prawo do obecności na rozprawie odwoławczej

21.1 PRAWO DO OBECNOŚCI NA ROZPRAWIE I DO BYCIA WYŚLUCHANYM

Każdy oskarżony ma prawo do rozpatrzenia sprawy w jego obecności i prawo do bycia wysłuchanym w celu zapoznania się z argumentami oskarżenia, ich ewentualnego podważenia oraz przedstawienia swojej obrony.^a Prawo do obecności na rozprawie i prawo do bycia wysłuchanym stanowią integralną część prawa do obrony (**Rozdział 20 Prawo do bronięcia się samemu lub przez obrońcę** oraz **Rozdział 5.2 Prawo o prawie do obecności w trakcie posiedzenia dotyczącego zwolnienia lub aresztowania w czasie trwającego postępowania**).

Komitet Praw Człowieka wyjaśnił, że w celu zagwarantowania prawa do obrony „oskarżony w każdym postępowaniu karnym musi mieć zapewnione prawo do ustnego przesłuchania, podczas którego może być obecny sam lub być reprezentowany przez obrońcę i może przedstawiać dowody i przesłuchiwać świadków.”⁸²⁷

Mimo że prawo do obecności na rozprawie nie jest wprost wskazane w Konwencji Europejskiej, Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że to prawo ma „fundamentalne znaczenie”. Trybunał uzasadnił, że „trudno jest sobie wyobrazić”, jak osoba może wykonywać swoje prawo do bronięcia się osobiście, przesłuchania świadków i korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, gdy to konieczne, „jeżeli nie jest obecna”.⁸²⁸

Artykuł 8(2)(d) Konwencji Amerykańskiej gwarantuje osobie oskarżonej prawo do obrony. Prawo do obecności na rozprawie jest nieodłącznym elementem tego prawa, podobnie jak prawo do bycia wysłuchanym (Artykuł 8(1)) i przesłuchania świadków (Artykuł 8(2)(f))^b.

O ile prawo do obecności na rozprawie nie jest wyrażone wprost w Karcie Afrykańskiej, to przewidują je Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce.^c

^a Artykuł 14(3)(d) MPP0iP, artykuł 18(3)(d) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 16(3) Karty Arabskiej, Sekcja N(6)(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 63(1) i 67(1)(d) Statutu MTK, Artykuł 20(4)(d) Statutu z Rwandy, Artykuł 21(4)(d) Statutu Jugosłowiańskiego

^b Artykuł 8(2)(d) Konwencji Amerykańskiej, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^c Sekcja N(6)(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

⁸²⁷ *Guerra de la Esprilla przeciwko Kolumbii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/98/D/1623/2007 (2010) §9.3; HRC, *Komentarz Ogólny nr 32*, §§23, 28, *Domukovsky, Tsiklauri, Gelbakhiani i Dokvadze przeciwko Gruzji*, HRC, UN Docs. CCPR/C/62/D/623/1995, CCPR/C/62/D/624/1995, CCPR/C/62/D/626/1995, CCPR/C/62/D/627/1995 (1998) §18.9.

⁸²⁸ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Hermi przeciwko Włochom* (18114/02), Wielka Izba (2006) §§58-59, *Sejdovic przeciwko Włochom* (56581/00), Wielka Izba (2006) §81, *Colozza przeciwko Włochom* (9024/80), (1985) §27.

Prawo do obecności na rozprawie wymaga od władz powiadomienia osoby oskarżonej (i jej obrońcy) w odpowiednim terminie o dacie i miejscu rozprawy, wezwania osoby oskarżonej do obecności i niewyłączenia jej bezpodstawnie z postępowania.⁸²⁹ Jeżeli rozprawa jest przełożona, osoba oskarżona musi być powiadomiona o jej nowym terminie i miejscu.⁸³⁰

Mogą istnieć ograniczenia, jeśli chodzi o działania, jakich można oczekiwać od władz w celu skontaktowania się z osobą oskarżoną. Jednakże Komitet Praw Człowieka stwierdził naruszenie w sprawie, w której władze byłego Zairu wysłały wezwania na rozprawę dopiero na trzy dni przed planowanym posiedzeniem i nie wysłały ich do osoby oskarżonej, która mieszkała za granicą, chociaż jej adres był znany.⁸³¹

Prawo oskarżonego do obecności na rozprawie może być czasowo ograniczone w wyjątkowych okolicznościach, jeśli osoba oskarżona stale zakłóca postępowanie do tego stopnia, że sąd uzna kontynuowanie postępowania w jej obecności za niepraktyczne. W takich okolicznościach, sąd może nakazać oskarżonemu opuszczenie sali, ale musi zagwarantować warunki realizacji prawa do obrony, w celu zapewnienia, że oskarżony będzie mógł obserwować postępowanie i instruować swojego obrońcę z zachowaniem poufności poza salą rozpraw, np. poprzez połączenie wideo. Takie środki mogą być zastosowane tylko wtedy, gdy inne rozsądne alternatywy okazały się niedostateczne i tylko w bezwzględnie koniecznym okresie czasu.^a Ograniczenia muszą być konieczne i proporcjonalne.

^a Artykuł 63(2) Statutu MTK

Oskarżony może zrzec się prawa do obecności na posiedzeniu, co musi wyrazić w sposób jednoznaczny, najlepiej na piśmie; takiemu zrzeczeniu muszą towarzyszyć odpowiednie gwarancje odpowiednie do wagi sprawy i nie może być ono sprzeczne z interesem publicznym^b 832.

^b Sekcja N(6)(c)(iii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

W 1983 r. Komitet Praw Człowieka stwierdził, że można uznać, iż osoba oskarżona zrzekła się prawa do obecności, jeśli nie pojawia się na rozprawie, mimo że została poinformowana skutecznie i z odpowiednim wyprzedzeniem.⁸³³ Pozostaje nierozstrzygnięte, czy taka konkluzja w odniesieniu do oskarżonego przebywającego na wygnaniu w innym kraju, zostałaby w dzisiejszych czasach uznana za zgodną z prawem ekstradycyjnym, zakazem wydalania (*non-refoulement*) oraz prawami człowieka.

Prawo do obrony przez obrońcę ma wciąż zastosowanie, nawet jeśli osoba oskarżona zrzeka się prawa do obecności lub gdy postępowanie toczy się zaocznie (**Rozdział 20**).

21.2 POSTĘPOWANIE ZAOCZNE IN ABSENTIA

Postępowania zaoczne to postępowania, które toczą się pod nieobecność osoby oskarżonej.

Żaden z międzynarodowych trybunałów karnych nie jest uprawniony do prowadzenia postępowań zaocznych (**Rozdział 21.1**). Postępowania zaoczne są wprost zakazane w Zasadach dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce.^c

^c Sekcja N(6)(c)(ii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

Dosłowne odczytanie artykułu 14(3)(d) MPPOP nie dopuszcza możliwości prowadzenia postępowań zaocznych.

MPPOiP, Artykuł 14(3)(d)

„Każda osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa ma prawo, na zasadach pełnej równości, co najmniej do następujących gwarancji:

(d) obecności na rozprawie”

⁸²⁹ *Mbenge przeciwko Zairowi* (16/1977), Komitet Praw Człowieka, (1983) 2 Sel. Dec.76, p78, §14.1-14.2; Zob. [HRC Komentarz Ogólny nr 32](#), §§31, 36.

⁸³⁰ *Osiyuk przeciwko Białorusi*, HRC, UN Doc. CCPR/C/96/D/1311/2004 (2009) §8.2-8.3.

⁸³¹ *Mbenge przeciwko Zairowi* (16/1977), HRC, (1983) 2 Sel. Dec.76, p78, §14.2.

⁸³² Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Colozza przeciwko Włochom* (9024/80), (1985) §28, *Poitrimol przeciwko Francji* (14032/88), (1993) §31, *Hermi przeciwko Włochom* (18114/02), Wielka Izba (2006) §73.

⁸³³ *Mbenge przeciwko Zairowi* (16/1977), HRC, (1983) 2 Sel. Dec.76, p78, §14.1.

Jednak Komitet Praw Człowieka wyjaśnił, że postępowania zaoczne mogą być dopuszczalne, jeżeli wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości i w niektórych sytuacjach. Na przykład, takie postępowania mogą być dopuszczalne, gdy oskarżony został poinformowany o zarzutach, czasie i miejscu postępowania z odpowiednim wyprzedzeniem, ale odmówił stawienia się.⁸³⁴

Przed rozpoczęciem rozprawy pod nieobecność oskarżonego sąd powinien sprawdzić, czy oskarżony został właściwie poinformowany o sprawie, czasie i miejscu postępowania.⁸³⁵

Instrumenty ochrony praw człowieka, które uznają postępowania zaoczne za dopuszczalne w wyjątkowych okolicznościach, podkreślają, że sądy powinny wykazywać się nadzwyczajną czujnością, aby zapewnić odpowiednią ochronę prawa do obrony.⁸³⁶ W jego zakres wchodzi prawo do pomocy prawnej, nawet jeśli oskarżony zdecydował, że nie stawi się na rozprawie i będzie reprezentowany przez obrońcę.^{a 837}

Osoby, które zostały skazane zaocznie, mają prawo do środka odwoławczego, w tym także do ponownego rozpoznania sprawy w ich obecności, zwłaszcza gdy nie zostały odpowiednio poinformowane o postępowaniu lub gdy przyczyna ich nieobecności nie była od nich zależna.^{b 838}

Przy ocenie prawa osoby oskarżonej skazanej zaocznie do ponownego rozpatrzenia sprawy, ciężar dowodu, że nieobecność nie wynikała z unikania wymiaru sprawiedliwości lub że jej przyczyna była niezależna od oskarżonego, nie spoczywa na osobie oskarżonej. Jednak sąd może rozważyć, czy przyczyna nieobecności osoby oskarżonej była uzasadniona.⁸³⁹

Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu wyraził zaniepokojenie informacją, że osoby przekazane do Egiptu poza oficjalną procedurę ekstradycji, które były wcześniej skazane zaocznie na karę śmierci, zostały stracone niedługo po ich przekazaniu do Egiptu bez nowego postępowania.⁸⁴⁰

W sytuacji, gdy osoba zostanie zatrzymana po skazaniu w postępowaniu zaocznym, Amnesty International domaga się uchylenia wyroku zaocznego i rozpoczęcia nowego postępowania przed niezależnym i bezstronnym sądem.⁸⁴¹

Należy podkreślić, że zakaz ponownego karania za ten sam czyn nie zakazuje wznowienia postępowania wobec osoby skazanej zaocznie, jeśli osoba ta o to wnosi⁸⁴² (**Rozdział 18.2**).

21.3 PRAWO DO OBECNOŚCI NA ROZPRAWIE ODWOŁAWCZEJ

Prawo do obecności na rozprawie odwoławczej (po skazaniu) zależy od natury tego postępowania. W szczególności zależy ono od tego, czy rozprawa w pierwszej instancji była jawna, czy sąd odwoławczy ma kompetencje do rozstrzygania zarówno co do prawa, jak i co do faktów, czy argumenty prawne i faktyczne zostały podniesione w apelacji i są rozpoznawane przez sąd odwoławczy, oraz w jaki sposób przedstawiane i chronione są interesy osoby oskarżonej⁸⁴³ (**Rozdział 5.3 Domniemanie przebywania na wolności przed rozprawą**).

^a Sekcja N(6)(f)(iv) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Sekcja N(6)(c)(ii) Zasad dotyczących sprawiedliwego postępowania sądowego w Afryce

⁸³⁴ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §§36, 31, *Mbenge przeciwko Zairowi* (16/1977), (1983) 2 Sel. Dec. 76, p78, §14.1, *Salikh przeciwko Uzbekistanowi*, UN Doc. CCPR/C/95/D/1382/2005 (2009) §9.4.

⁸³⁵ *Maleki przeciwko Włochom*, HRC, UN Doc. CCPR/C/66/D/699/1996 (1999) §9.4.

⁸³⁶ *Uwagi końcowe HRC: Tadżykistan*, UN Doc. CCPR/CO/84/TJK (2004) §19.

⁸³⁷ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Pelladoah przeciwko Holandii* (16737/90), (1994) §41, *Poitrimol przeciwko Francji* (14032/88), (1993) §34.

⁸³⁸ *Colozza przeciwko Włochom* (9024/80), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1985) §29; HRC: *Maleki przeciwko Włochom*, UN Doc. CCPR/C/66/D/699/1996 (1999) §9.5, *Uwagi końcowe: Chorwacja*, UN Doc. CCPR/C/HRV/CO/2 (2009) §11.

⁸³⁹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Hermi przeciwko Włochom* (18114/02), Wielka Izba (2006) §75, *Sejdovic przeciwko Włochom* (56581/00), Wielka Izba (2006) §§87-88; *Medenica przeciwko Szwajcarii* (20491/92), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2001) §57.

⁸⁴⁰ Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, *Egipt*, UN Doc. A/HRC/13/37/Add.2 (2009) §42.

⁸⁴¹ Amnesty International, *Italian Pardon of US Military Officer Sets Stage for Impunity*, Index: EUR 30/005/2013.

⁸⁴² HRC Komentarz Ogólny nr 32, §54.

⁸⁴³ *Belziuk przeciwko Polsce* (23103/93), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1998) §37(ii).

Jeśli sąd odwoławczy rozstrzyga zarówno co do prawa, jak i co do faktów, prawo do sprawiedliwego procesu z reguły wymaga obecności oskarżonego i jego obrońcy, jeśli jest ustanowiony.⁸⁴⁴

Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że prawa oskarżonego (który był reprezentowany przez obrońcę) nie zostały naruszone w sytuacji, w której nie zezwolono na jego obecność w tej części rozprawy apelacyjnej, która dotyczyła tylko kwestii prawnych. Jednakże Trybunał uznał, że jego nieobecność w czasie, gdy sąd rozstrzygał, czy zmienić wyrok w oparciu o przesłanki takie jak charakter skarżącego, motywacja czy stopień zagrożenia dla innych stanowiła naruszenie obowiązku państwa do zapewnienia prawa do bronięcia się osobiście.⁸⁴⁵

Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że prawo oskarżonego do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy i do obrony zostało naruszone w sytuacji, w której ani prokurator, ani obrońca i oskarżony nie byli obecni w trakcie rozprawy odwoławczej, na której sąd zaostrzył wyrok.⁸⁴⁶

Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał również naruszenie praw oskarżonego w sprawie, w której Sąd Najwyższy w Norwegii nie wezwał oskarżonego na rozprawę, a pod jego nieobecność uznał go za winnego i skazał, uchylając wyrok uniewinniający sądu niższej instancji, orzekając zarówno co do prawa, jak i co do faktów.⁸⁴⁷

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że udział skazanego w drodze połączenia wideo na rozprawie odwoławczej, na której rozstrzygano zarówno co do prawa, jak i co do faktów, nie stanowiło nadmiernego ograniczenia prawa do obrony. Oskarżony mógł słyszeć i widzieć, co działo się na sali rozpraw (w tym także słyszał zeznania świadków), mógł uczestniczyć w przesłuchaniu i być wysłuchany. Oskarżony był reprezentowany na sali przez obrońcę i mógł się z nim poufnie kontaktować (przez zabezpieczoną linię telefoniczną).⁸⁴⁸

Jeśli sąd odwoławczy odnosi się tylko do kwestii prawnych, w tym do przyjęcia lub odrzucenia wniosku o apelację, Europejski Trybunał Praw Człowieka wskazał, że osoba oskarżona niekoniecznie musi mieć prawo do obecności.⁸⁴⁹ Jednak, jeśli prokurator jest obecny i ma możliwość przedstawienia swoich argumentów co do prawa, poszanowanie zasady rzetelności, w tym „równości broni”, będzie zazwyczaj wymagało obecności co najmniej obrońcy oskarżonego.⁸⁵⁰ Dodatkowe czynniki brane pod uwagę to: czy posiedzenia były otwarte dla publiczności;⁸⁵¹ czy osoba oskarżona była o nich powiadomiona, a jeśli tak, czy wnioskujeła o możliwość uczestniczenia w posiedzeniu (jeśli w tym czasie przebywała w areszcie, bierze się pod uwagę również to, z jakim wyprzedzeniem została poinformowana o posiedzeniu);⁸⁵² czy osobie oskarżonej groziła kara pozbawienia wolności.⁸⁵³

W sprawie, w której oskarżony nie był już reprezentowany przez obrońcę, prokurator przedstawiał przed trzyosobowym składem sędziowskim swoje stanowisko co do tego, czy oskarżonemu należy przyznać prawo do wniesienia apelacji od wyroku ze względów prawnych. Fakt, że oskarżony nie był obecny na posiedzeniu i nie mógł ustnie odnieść się do wniosków prokuratora był niezgodny z zasadą „równości broni” i naruszył prawo do rzetelnego procesu.⁸⁵⁴

⁸⁴⁴ *Sibgatullin przeciwko Rosji* (32165/02), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2009) §§38-50.

⁸⁴⁵ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Cooke przeciwko Austrii* (25878/94), (2000) §§36-44, *Kremzow przeciwko Austrii* (12350/86), (1993) §§65-69, Cf., *Kucera przeciwko Austrii* (40072/98), (2002) §§28-29.

⁸⁴⁶ *Csikós przeciwko Węgrom* (37251/04), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2006) §21.

⁸⁴⁷ *Botten przeciwko Norwegii* (16206/90), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1996) §§48-53.

⁸⁴⁸ *Viola przeciwko Włochom* (45106/04), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2006) §§70-76; *Golubev przeciwko Rosji* (26260/02), Europejski Trybunał Praw Człowieka (decyzja o niedopuszczalności) (2006).

⁸⁴⁹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Zhuk przeciwko Ukrainie* (45783/05), (2010) §32; *Maksimov przeciwko Azerbejdżanowi* (38228/05), (2009) §§39-43.

⁸⁵⁰ *Pakelli przeciwko Niemcom* (8398/78), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1983) §§35-41.

⁸⁵¹ *Hermi przeciwko Włochom* (18114/02), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2006) §61.

⁸⁵² Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Zhuk przeciwko Ukrainie* (45783/05), (2010) §34, *Hermi przeciwko Włochom* (18114/02), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2006) §§98-101, *Maksimov przeciwko Azerbejdżanowi* (38228/05), (2009) §§39-43. *Sobolewski przeciwko Polsce (Nr 2)* (19847/07), (2009) §§38, 42-43.

⁸⁵³ *Zhuk przeciwko Ukrainie* (45783/05), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2010) §29.

⁸⁵⁴ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Zhuk przeciwko Ukrainie* (45783/05), (2010) §§23-35; *Maksimov przeciwko Azerbejdżanowi* (38228/05), (2009) §§39-43.

ROZDZIAŁ 22

PRAWO DO ZGŁASZANIA I PRZESŁUCHANIA ŚWIADKÓW

Osoby oskarżone o popełnienie czynu zabronionego mają prawo do zgłaszania świadków obrony i przesłuchiwania (osobiście lub za pośrednictwem obrońcy) świadków zeznających przeciwko nim. W wyjątkowych okolicznościach prawo obrony do zadawania pytań świadkom oskarżenia może być ograniczone. Takie ograniczenia oraz środki w celu ochrony praw i bezpieczeństwa świadka, muszą odpowiadać zasadom rzetelności i „równości broni” w postępowaniu. Osoby pokrzywdzone i świadkowie mają prawo do informacji i odpowiedniej ochrony.

- 22.1 Prawo do zgłaszania i przesłuchania świadków
- 22.2 Prawo obrony do przesłuchania świadków oskarżenia
 - 22.2.1 Ograniczenia w przesłuchiwaniu świadków oskarżenia
 - 22.2.2 Świadek anonimowy
 - 22.2.3 Świadek nieobecny
- 22.3 Prawo do zgłaszania i przesłuchiwania świadków obrony
- 22.4 Prawa osób pokrzywdzonych i świadków
 - 22.4.1 Dziecko-świadek i ofiary przemocy ze względu na płeć

22.1 PRAWO DO ZGŁASZANIA I PRZESŁUCHANIA ŚWIADKÓW

Prawo osoby oskarżonej do zgłaszania i przesłuchania świadka jest podstawowym elementem prawa do obrony i zasady „równości broni” (**Rozdział 13.2**).^a Wymienione prawo gwarantuje osobie oskarżonej „te same uprawnienia w zakresie egzekwowania obecności świadków oraz przesłuchiwania każdego świadka, jakie przysługują prokuratorowi”.⁸⁵⁵

Prawo do przesłuchania osobiście (lub przez obrońcę) świadka oskarżenia gwarantuje, że obrona będzie miała możliwość kwestionowania dowodów zebranych przeciwko oskarżonemu. Zatem prawo do zgłaszania i przesłuchania świadka przez obronę jest częścią prawa do obrony. Przesłuchanie świadka zarówno przez prokuratora, jak i oskarżonego, które co do zasady powinno mieć miejsce w trakcie jawnego posiedzenia, na którym obecny jest oskarżony, pozwala sądowi na zapoznanie się z dowodami i argumentami podważającymi te dowody oraz na weryfikowanie postaw świadków. Wzmacnia to prawo do domniemania niewinności i prawdopodobieństwo, że wyrok zostanie oparty na wszystkich istotnych dowodach.

Niektóre międzynarodowe standardy dopuszczają możliwość, by świadek zeznawał za pomocą środków elektronicznych, zwykle przez połączenie wideo pozwalające na zobaczenie, wysłuchanie i przesłuchanie go z sali rozpraw.^b Jednak zwykle preferowane jest zeznawanie „na żywo”. O ile nie wszyscy świadkowie muszą być przesłuchiwani w ten sam sposób, to należy uwzględnić wszystkie negatywne konsekwencje ewentualnego zróżnicowania, na przykład takiego, gdy większość świadków oskarżenia jest przesłuchiwana na sali rozpraw, a większość świadków obrony przez połączenie wideo⁸⁵⁶ (**Rozdział 21 Prawo do obecności na rozprawach sądowych w postępowaniu w pierwszej instancji i postępowaniu odwoławczym**).

^a Artykuł 14(3)(e) MPP0iP, Artykuł 40(2)(b)(iv) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 18(3)(e) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 8(2)(f) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 16(5) Karty Arabskiej, Artykuł 6(3)(d) Konwencji Europejskiej, Sekcja N(6)(f) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 67(1)(e) Statutu MTK, Artykuł 20(4)(e) Statutu z Rwandy, Artykuł 21(4)(e) Statutu Jugosłowiańskiego

^b Artykuł 36(2)(b) Konwencji RE o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem, Artykuł 56(1)(i) Konwencji RE o przemocy wobec kobiet, Artykuł 68(2) Statutu MTK, Reguła 67 Reguł Procesowych i Dowodowych MTK, Reguła 75 Reguł z Rwandy, Reguła 75 Reguł Jugosłowiańskich

⁸⁵⁵ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §39.

⁸⁵⁶ *Prokurator przeciwko Hategekimana* (ICTR-00-55B-R11bis), Izba Apelacyjna MTKR, Decision on the Prosecution's Appeal against Decision on Referral under Rule 11bis, (4 grudnia 2008) sekcja IV.B.26.

Treść standardów międzynarodowych, które używają sformułowania „prawo do przesłuchania lub spowodowania przesłuchania”, biorą pod uwagę różne systemy prawne – kontradiktoryjne (w których co do zasady strony przesłuchują świadków) i inkwizycyjne (w których co do zasady organ sądowy przesłuchuje świadków).⁸⁵⁷ Prawo to obejmuje również przesłuchanie przez sędziego w trakcie rozprawy lub przez niezależną osobę zamiast przez oskarżonego lub jego adwokata, na przykład w sytuacji, gdy sędzia lub psycholog zadają pytania dziecku będącemu ofiarą przestępstwa.

Prawo osoby oskarżonej do przesłuchania świadka na jawnym posiedzeniu w jego obecności, a także prawo do zgłaszania i przesłuchania świadków obrony, podlegają pewnym ograniczeniom (**Rozdział 22.2.1**).

^a Artykuł 14(3)(e) MPP0iP, Artykuł 40(2)(b)(iv) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 18(3)(e) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 8(2)(f) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 16(5) Karty Arabskiej, Artykuł 6(3)(d) Konwencji Europejskiej, Sekcja N(6)(f) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 67(1)(e) Statutu MTK, Artykuł 20(4)(e) Statutu z Rwandy, Artykuł 21(4)(e) Statutu Jugosłowiańskiego

^b Sekcja N(6)(f)(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Reguła 76 Reguł Procesowych i Dowodowych MTK

^c Reguła 76 i 81(4) Reguł Procesowych i Dowodowych MTK

^d Sekcja N(6)(f)(iii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

22.2 PRAWO OBRONY DO PRZESŁUCHANIA ŚWIADKA OSKARŻENIA

Osoba oskarżona o przestępstwo ma prawo do przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadka oskarżenia w trakcie postępowania.^{a 858}

Prawo osoby oskarżonej do odpowiedniego czasu i warunków na przygotowanie obrony obejmuje także prawo do przygotowania przesłuchania świadków oskarżenia. Z tego wynika (wskazany wprost w nowszych standardach, a w innych dorozumiany) obowiązek przekazania obronie z odpowiednim wyprzedzeniem informacji o świadkach, których oskarżenie planuje powołać na rozprawie.^b Prawo do takiej informacji może być ograniczone decyzją sądu o zachowaniu tożsamości świadka w tajemnicy lub z innych względów⁸⁵⁹ (**Rozdział 8.4. dotyczący ujawniania informacji**).^c

Jeśli oskarżenie wezwie na przesłuchanie świadka, którego wcześniej nie ujawniono lub przedstawi jako dowód wcześniej nieujawnione zeznania świadka, obrona powinna zawnieć o odroczenie rozprawy, by zapewnić realizację prawa do odpowiedniego czasu i warunków na przygotowanie [obrony].⁸⁶⁰

Odmowa udostępnienia wcześniejszego zeznania kluczowego świadka oskarżenia została uznana za naruszenie prawa do przesłuchania świadka.⁸⁶¹

Cały materiał dowodowy musi być co do zasady przedstawiony w obecności osoby oskarżonej na jawnym posiedzeniu, tak by istniała możliwość kwestionowania prawdziwości dowodów jako takich, jak i wiarygodności i uczciwości świadków.

W związku z tym, przesłuchanie zarówno przez oskarżenie, jak i obronę powinno co do zasady mieć miejsce w trakcie rozprawy, na której jest obecny oskarżony. Wymóg ten może zostać uznany za spełniony, jeśli przesłuchanie ma miejsce podczas składania zeznań przez świadka, w tym także w postępowaniu przygotowawczym lub na późniejszych etapach postępowania.⁸⁶² Istniejące wyjątki od tej reguły nie mogą naruszać prawa do obrony.^{d 863}

MPP0iP, Artykuł 14(3)(e)

„Każda osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa ma prawo, na zasadach pełnej równości, co najmniej do następujących gwarancji:
(e) przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków oskarżenia i zapewnienia obecności i przesłuchania świadków obrony na tych samych warunkach, co świadków oskarżenia”

⁸⁵⁷ M. Nowak: U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary, 2. wydanie poprawione, Engel, 2005, s. 342, §68.

⁸⁵⁸ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §39.

⁸⁵⁹ *Prokurator przeciwko Katanga i Ngudjolo* (ICC-01/04-01/07(OA5)), Izba Apelacyjna MTR, Wyrok w sprawie apelacji Mathieu Ngudjolo od decyzji Izby Postępowania Przygotowawczego „Decision on the Prosecution Request for Authorisation to Redact Statements of Witnesses 4 and 9” (27 maja 2008) §§30-38 (zezwalający na utajnienie przed przesłuchaniem w sprawie postawienia zarzutów tożsamości osób pokrzywdzonych przestępstwami seksualnymi).

⁸⁶⁰ *Adams przeciwko Jamajce*, HRC, UN Doc. CCPR/C/58/D/607/1994 (1996) §8.3.

⁸⁶¹ *Peart przeciwko Jamajce*, HRC, UN Doc. CCPR/C/54/D/464/1991 i 482/1991 (1995) §11.4-11.5.

⁸⁶² *Al-Khawaja i Tahery przeciwko Wielkiej Brytanii* (26766/05 i 22228/06), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2011) §§118, 127.

⁸⁶³ *Van Mechelen i Inni przeciwko Holandii* (21363/93, 21364/93, 21427/93 i 22056/93), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1997) §51.

W sprawie, w której skazanie zostało oparte głównie na zeznaniach złożonych w postępowaniu przygotowawczym przez świadka, którego oskarżony nie miał okazji przesłuchać i którego nigdy nie przesłuchał sąd, Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że prawa oskarżonego do przesłuchania świadka i do rzetelnego procesu zostały naruszone.⁸⁶⁴

22.2.1 OGRANICZENIA W PRZESŁUCHIWANIU ŚWIADKÓW OSKARŻENIA

Prawo oskarżonych do przesłuchania (lub spowodowania przesłuchania) w ich obecności świadka oskarżenia może być ograniczone w celu zabezpieczenia rzetelności i szybkości postępowania.⁸⁶⁵

Dodatkowo, ograniczenia prawa osoby oskarżonej do przesłuchania świadka oskarżenia mogą być dopuszczalne, o ile świadek stał się niedostępny (zmarł lub zaginął), jeśli świadek zasadnie obawia się odwetu lub jeśli świadek należy do grupy świadków wrażliwych. Świadcami tego rodzaju mogą być dzieci lub ofiary przemocy ze względu na płeć^a (**Rozdział 22.4**).

Przed zezwoleniem na ograniczenia w tym zakresie sąd musi zbadać, czy są one obiektywnie konieczne. Ograniczenia są dopuszczalne tylko w zakresie, w jakim są niezbędne. Muszą być proporcjonalne oraz zgodne z prawami oskarżonego i wymogami rzetelnego procesu. Sąd musi zapewnić, by trudności przysporzone obronie były odpowiednio zrównoważone procedurami, które pozwolą na rzetelną i właściwą ocenę wiarygodności dowodów.⁸⁶⁶

Jeżeli osoba oskarżona jest wyłączona z postępowania lub nieobecna, jej obrońca ma prawo być obecny i może przesłuchać świadków. Jeżeli osoba oskarżona nie jest obecna, sąd powinien zapewnić, aby obrońca (z wyboru lub z urzędu) był obecny, aby mógł reprezentować oskarżonego i przesłuchać świadków^b (**Rozdział 20.3 Prawo do pomocy prawnej i Rozdział 21 Prawo do obecności na rozprawie**).

Komitet Praw Człowieka stwierdził, że nakazanie oskarżonemu opuszczenie sali rozpraw podczas przesłuchania tajnego agenta, który zeznawał w kominiarce i był jednym z dwóch głównych środków oskarżenia, oraz odmówienie oskarżonemu prawa do przesłuchania świadka naruszyło jego prawo do przesłuchania świadków.⁸⁶⁷

22.2.2 ŚWIADEK ANONIMOWY

Wykorzystanie zeznań anonimowego świadka (w sytuacji, gdy obrona nie zna jego tożsamości) jest niezgodne z prawem oskarżonego do przesłuchania świadków. Jeżeli tożsamość świadka zostaje utajniona, oskarżony jest pozbawiony informacji potrzebnych do podważenia wiarygodności i uczciwości świadka oraz prezentowanych dowodów. Im większe jest znaczenie dowodów uzyskanych od anonimowego świadka, tym większe ryzyko braku rzetelności.

Amnesty International krytykowała wykorzystywanie zeznań świadka anonimowego ze względu na to, że nie idą one w parze z domniemaniem niewinności, prawem oskarżonego do podważania dowodów oraz z obowiązkiem sądu do wydania wyroku opartego na wszystkich istotnych dowodach, które strony mogły kwestionować.⁸⁶⁸

Niektóre standardy międzynarodowe oraz orzecznictwo dopuszczają anonimowe zeznania świadków, ale tylko w wyjątkowych, wąsko określonych okolicznościach i przy spełnieniu konkretnych warunków.^c Wąskie możliwości nakładania tych ograniczeń są związane

^a Sekcja N(6)(f)(iii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Sekcja N(6)(f)(iv) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^c Sekcja N(6)(f)(vi) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Wytyczna IX(3)(iii)-(4) Wytycznych RE w sprawie praw człowieka i zwalczania terroryzmu, Reguła 75(b)(i)(d) Reguła Jugosłowiańskich, Reguła 75(B)(i)(d) Reguła z Rwandy

⁸⁶⁴ *Taal przeciwko Estonii* (13249/02), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2005) §§31-36; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Balsán przeciwko Czechom* (1993/02), (2006) §§31-35, *Luca przeciwko Włochom* (33354/96), (2001) §§41-45.

⁸⁶⁵ *Prokurator przeciwko Prlić i innym* (IT-04-74-AR73.2), (IT-04-74-AR73.2), Izba Apelacyjna MTKJ, Decyzja o wspólnym odwołaniu obrony od ustnej decyzji Izby Procesowej z 8 maja 2006, (4 lipca 2006).

⁸⁶⁶ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *A.S. przeciwko Finlandii* (40156/07), (2010) §55, *Al-Khawaja i Tahery przeciwko Wielkiej Brytanii* (26766/05 i 22228/06), Wielka Izba (2011) §147.

⁸⁶⁷ *Koreba przeciwko Białorusi*, HRC, UN Doc. CCPR/C/100/D/1390/2005 (2010) §7.5.

⁸⁶⁸ Amnesty International: *The international criminal court: Making the right choices - 2. część - Organizing the court and ensuring a fair trial*, Index: IOR 40/011/1997, (1997) s. 59-61, *Singapore: The death penalty - A hidden toll of executions*, Index: ASA 36/001/2004, (2004) s. 14; *USA: Justice delayed and justice denied? Trials under the Military Commissions Act*, Index: AMR 51/044/2007, (2007) s. 42-43.

z zagrożeniami dla prawa do obrony oraz ryzykiem, że dowody uzyskane od świadka anonimowego mogą uczynić postępowanie nierzetelnym.

Na przykład Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce dopuszczają możliwość zeznawania przez świadka anonimowego w trakcie procesu tylko w wyjątkowych okolicznościach, w interesie wymiaru sprawiedliwości, biorąc pod uwagę naturę i okoliczności przestępstwa oraz konieczność ochrony bezpieczeństwa świadka.^a

^a Sekcja N(6)(f)(vi) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

Europejski Trybunał Praw Człowieka i międzynarodowe trybunały karne wyjątkowo dopuszczały przesłuchania świadka anonimowego, w tym w sprawach dotyczących przestępstw terrorystycznych, przemytu narkotyków, przestępczości zorganizowanej i przestępstw określonych w prawie międzynarodowym. Jednak sądy te wskazywały, że wykorzystanie takich zeznań musi być wyjątkowe i ściśle ograniczone, zważywszy na zagrożenia dla prawa do obrony.

Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że sąd musi odrzucić wniosek o zastrzeżenie anonimowości, chyba że są obiektywne dowody na istnienie uzasadnionego powodu dla uwzględnienia takiego wniosku.⁸⁶⁹ Wymaga to od sądu zbadania wniosku i rozważenia środków alternatywnych w stosunku do zastrzeżenia anonimowości. Trybunał wielokrotnie podkreślał, że skazanie nie powinno być oparte tylko i głównie na anonimowych zeznaniach.⁸⁷⁰ W związku z czym, w trakcie postępowania sąd pierwszej instancji powinien stale weryfikować, a sąd wyższej instancji ustalić, czy zeznania świadka anonimowego są jedynym lub decydującym dowodem przeciwko osobie oskarżonej. Jeżeli są jedynym lub decydującym dowodem, wtedy należy zachować szczególną staranność w trakcie ich dopuszczania. Jeżeli jednak są dostępne inne dowody przeciwko osobie oskarżonej, wtedy należy ocenić ich znaczenie. Wreszcie, jeśli sąd przychylił się do wniosku o przesłuchanie świadka anonimowo, musi zastosować również odpowiednie środki kompensacyjne dla ochrony praw osoby oskarżonej oraz rzetelności postępowania.^{b 871}

^b Wytyczna IX(4) Wytycznych RE dotycząca praw człowieka i zwalczania terroryzmu

Kwestie rozważane w tym kontekście przez Europejski Trybunał Praw Człowieka:

- czy świadek zeznał w sposób pozwalający sędziemu, ławie przysięgłych i prawnikom zaobserwować jego postawę w trakcie składania zeznań;⁸⁷²
- zakres, w jakim obronie ujawniono informacje istotne dla oceny wiarygodności i uczciwości świadka i jego zeznań, przy zachowaniu anonimowości;
- zakres, w jakim obrona miała możliwość przesłuchania świadka i podważenia jego wiarygodności i uczciwości;
- zakres, w jakim sąd oceniał potrzebę zachowania anonimowości oraz rzetelność dopuszczenia takiego dowodu.

Dodatkowo Europejski Trybunał Praw Człowieka zwracał uwagę na środki wykorzystywane w celu zabezpieczenia traktowania dowodu z zeznań anonimowego świadka ze szczególną ostrożnością, w tym instrukcje dla ławy przysięgłych, jeśli takie zostały wydane.⁸⁷³

Procedura Międzynarodowego Trybunału Karnego w sprawie wniosków o zezwolenie na anonimowe zeznania świadków (w tym pokrzywdzonych) jest podobna do procedury

⁸⁶⁹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Ellis i Simms i Martin przeciwko Wielkiej Brytanii* (46099/06; 46699/06) decyzja o niedopuszczalności (2012) §§75-76, *Krasniki przeciwko Republice Czeskiej* (51277/99), (2006) §§76-86, *Van Mechelen i inni przeciwko Holandii* (21363/93, 21364/93, 21427/93 i 22056/93), (1997) §§60-61, *Doorson przeciwko Holandii* (20524/92), (1996) §71.

⁸⁷⁰ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Van Mechelen i inni przeciwko Holandii* (21363/93, 21364/93, 21427/93 i 22056/93), (1997) §§55, 60-61, *Doorson przeciwko Holandii* (20524/92), (1996) §76, pogląd podzielony przez Wielką Izbę w wyroku *A i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (3455/05), (2009) §208, *Visser przeciwko Holandii* (26668/95), (2002) §§47-49; zob. *Ellis i Simms i Martin przeciwko Wielkiej Brytanii* (46099/06 i 46699/06), decyzja o niedopuszczalności (2012), §§75-76.

⁸⁷¹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Ellis i Simms i Martin przeciwko Wielkiej Brytanii* (46099/06 i 46699/06), decyzja o niedopuszczalności (2012) §§76-78, *Krasniki przeciwko Republice Czeskiej* (51277/99), (2006) §§75-86.

⁸⁷² *Windisch przeciwko Austrii* (12489/86), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1990) §29; *Kostovski przeciwko Holandii* (11454/85), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1989) §43.

⁸⁷³ *Ellis i Simms i Martin przeciwko Wielkiej Brytanii* (46099/06; 46699/06) (niedopuszczalność) Decyzja Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, (2012), §§82-89.

przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka. Międzynarodowy Trybunał Karny podkreślił, że „należy zachować szczególną staranność przed wydaniem zgody na udział anonimowych pokrzywdzonych, szczególnie w odniesieniu do praw osoby oskarżonej”. Trybunał stwierdził, że „im większy jest zakres i znaczenie udziału świadka anonimowego, tym większe prawdopodobieństwo, że Izba będzie wymagała od pokrzywdzonego ujawnienia swojej tożsamości”.⁸⁷⁴

Komitet Praw Człowieka wyraził zaniepokojenie prawem przyjętym w Holandii, które dopuszczało utajnienie przed obroną tożsamości pewnych świadków ze względu na ochronę bezpieczeństwa państwa. O ile obrona mogła zadawać świadkom pytania za pośrednictwem sędziego, to nie zawsze miała prawo do udziału w przesłuchaniu.⁸⁷⁵

W świetle wyzwań, jakimi dla obrony jest korzystanie z zeznań świadka anonimowego, wprowadzono alternatywne rozwiązania mające na celu ochronę świadka, w tym zeznawanie za pośrednictwem połączenia wideo (**Rozdział 22.4**).

22.2.3 ŚWIADEK NIEOBECNY

Korzystanie z zeznań świadka, który nie pojawia się w sądzie (świadek nieobecny), jako dowodu stwarza szczególne wyzwania dla obrony. W przeciwieństwie do świadka anonimowego, tożsamość świadka nieobecnego jest znana. Stąd jego wiarygodność może być sprawdzona przez obronę. Jednak ze względu na to, że świadkowie są nieobecni, dowód z ich zeznań nie może być sprawdzony w trakcie przesłuchania w sądzie przed sędzią (i ławą przysięgłych, jeśli jest). Wykorzystanie takich dowodów powinno być wyjątkowe oraz uzupełnione użyciem środków, które pozwolą na rzetelną ocenę wiarygodności dowodów oraz ochronę praw obrony.

Reguły Procesowe i Dowodowe MTK pozwalają na włączenie do materiału dowodowego nagranych wcześniej zeznań nieobecnego świadka pod warunkiem, że zarówno prokurator, jak i obrona mogli go przesłuchać, gdy składał zeznania.^a

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że dopuszczenie zeznań świadka nieobecnego, któremu obrona nie miała możliwości zadać pytań, powinno być środkiem ostatecznym.⁸⁷⁶

Przy orzekaniu o rzetelności postępowania, w którym wykorzystano dowody z zeznań świadka nieobecnego, Europejski Trybunał Praw Człowieka badał trzy kwestie:

- czy istnieją odpowiednie powody uzasadniające nieobecność świadka i przemawiające za dopuszczeniem tych zeznań?
- czy te zeznania były jedynym lub decydującym dowodem przeciwko osobie oskarżonej?
- czy zostały zastosowane przez sąd odpowiednie środki równoważące, które pozwoliły na rzetelną ocenę wiarygodności dowodów oraz ochronę praw obrony (takie jak na przykład przekazanie odpowiedniej instrukcji ławie przysięgłych)?

Według Europejskiego Trybunału Praw Człowieka „uzasadnioną przyczyną” nieobecności świadka może być obawa przed groźbami lub odwetem oskarżonego lub osób działających w jego imieniu (albo za jego zgodą i przyzwoleniem). Jeśli istnieją odpowiednie czynniki równoważące, dopuszczenie takich zeznań, nawet jeżeli są one jedynym i decydującym dowodem w sprawie, nie narusza prawa do rzetelnego procesu. Trybunał uznał, że wykluczenie takiego dowodu byłoby niezgodne z prawami świadka i pozwoliłoby oskarżonemu na naruszenie spójności postępowania.⁸⁷⁷

Jednak przed dopuszczeniem zeznań świadka nieobecnego z powodu jego obaw, sąd musi zbadać, czy te obawy są obiektywnie uzasadnione i poparte dowodami. Nawet

^a Reguła 68 Reguł Procesowych i Dowodowych MTK

⁸⁷⁴ *Prokurator przeciwko Lubandze* (ICC-01/04-01/06-1119), MTK, Decyzja dotycząca udziału osoby pokrzywdzonej (18 stycznia 2008) §§130-131.

⁸⁷⁵ *Uwagi końcowe HRC: Holandia*, UN Doc. CCPR/C/NLD/CO/4 (2009) §13.

⁸⁷⁶ *Al-Khawaja i Tahery przeciwko Wielkiej Brytanii* (26766/05 i 22228/06), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2011) §125.

⁸⁷⁷ *Al-Khawaja i Tahery przeciwko Wielkiej Brytanii* (26766/05 i 22228/06), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2011) §123.

w takim przypadku, sąd powinien ustalić, czy zastosowanie alternatywnych sposobów przesłuchania, w tym uwzględniających możliwość ochrony świadka, byłoby zasadne i możliwe do zastosowania⁸⁷⁸ (**Rozdział 22.4**).

Przy stosowaniu tego testu Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że:

- Dopuszczenie dowodu z nagranych przez policję zeznań nieżyjącej już kobiety, która była jedną z kilku domniemych ofiar napaści na tle seksualnym ze strony lekarza, nie naruszyło prawa do rzetelnego procesu. Dowody potwierdzające (z zeznań przyjaciół, z którymi zmarła rozmawiała przed śmiercią, i innych osób pokrzywdzonych, które zeznawały w trakcie procesu) oraz poinstruowanie ławy przysięgłych przez sędziego były odpowiednimi środkami równoważącymi.⁸⁷⁹
- Dopuszczenie dowodu z zeznań domniemanego, jedyne go naoczne go świadka ataku nożem, który odmówił składania zeznań w sądzie, nawet przez połączenie wideo, naruszyło prawo osoby oskarżonej do rzetelnego procesu. Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że szkoda, która wynikała z dopuszczenia tego decydującego dowodu, który nie został poddany weryfikacji w krzyżowym ogniu pytań, nie była zrównoważona przez poinstruowanie ławy przysięgłych przez sąd co do ryzyka polegania na niezwyfikowanym dowodzie.⁸⁸⁰

Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że prawa osoby oskarżonej zostały naruszone, gdy sąd oparł wyrok na raportach tajnego oficera policji, transkrypcji podsłuchanych rozmów telefonicznych oraz twierdzeń osoby oskarżonej podczas okazania jej transkrypcji. Oskarżony nie miał żadnej możliwości sprawdzenia lub zweryfikowania tych transkrypcji ani przesłuchania policjanta.⁸⁸¹

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że poleganie na wyjaśnieniach współoskarżonego w trakcie postępowania przygotowawczego jako jedynym dowodzie przeciwko oskarżonemu naruszyło jego prawo do rzetelnego procesu. W postępowaniu sądowym współoskarżony skorzystał z prawa do zachowania milczenia. Europejski Trybunał Praw Człowieka zauważył, że władze nie szukały żadnych innych dowodów potwierdzających zarzut, a sąd apelacyjny odrzucił wniosek oskarżonego o przesłuchanie współoskarżonego.⁸⁸²

22.3 PRAWO DO WEZWANIA I PRZESŁUCHANIA ŚWIADKA OBRONY

Każda osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa ma prawo wnioskować o wezwanie świadka i przesłuchanie go w swoim imieniu i „na takich samych warunkach jak świadków oskarżenia”.^a

Prawo do wnioskowania o wezwanie świadka obrony „na tych samych warunkach” co świadków oskarżenia oznacza, że prawo to nie jest nieograniczone; daje ono sądowi swobodę decydowania o tym, których świadków wezwać. Jednak przy podejmowaniu decyzji w tym zakresie sędzia musi zapewnić rzetelność postępowania oraz poszanowanie zasady „równości broni”.⁸⁸³ Przed odrzuceniem wniosku o wezwanie świadka obrony sąd musi rozważyć znaczenie zeznań tego świadka dla obrony.^b⁸⁸⁴ Jeśli sąd odrzuci wniosek, musi podać uzasadnienie swojej decyzji.⁸⁸⁵

^a Artykuł 14(3)(e) MPPOiP, Artykuł 18(3)(e) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 16(5) Karty Arabskiej, Artykuł 6(3)(d) Konwencji Europejskiej, Sekcja N(6)(f) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 67(1)(e) Statutu MTK, Artykuł 20(4)(e) Statutu z Rwandy, Artykuł 21(4)(e) Statutu Jugosłowiańskiego, Artykuł 40(2)(b)(iv) Konwencji o prawach dziecka

^b Sekcja N(6)(f)(ii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

⁸⁷⁸ *Al-Khawaja i Tahery przeciwko Wielkiej Brytanii* (26766/05 i 22228/06), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2011) §125.

⁸⁷⁹ *Al-Khawaja i Tahery przeciwko Wielkiej Brytanii* (26766/05 i 22228/06), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2011) §§153-158; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Gossa przeciwko Polsce* (47986/99), (2007) §§57-65, *Artner przeciwko Austrii* (13161/87), (1992) §§20-24.

⁸⁸⁰ *Al-Khawaja i Tahery przeciwko Wielkiej Brytanii* (26766/05 i 22228/06), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2011) §§159-165; *Mirlashvili przeciwko Rosji* (6293/04), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2008) §§217-229.

⁸⁸¹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Lüdi przeciwko Szwajcarii*, (12433/86), (1992) §§42-50, *Saidi przeciwko Francji* (14647/89), (1993) §44.

⁸⁸² *Balšán przeciwko Republice Czeskiej* (1993/02), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2006) §§22-35; Zob. *Lucà przeciwko Włochom* (33354/96), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2001) §§39-43; Zob. także *Lutsenko przeciwko Ukrainie* (30663/04), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2009) §42-53.

⁸⁸³ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Vidal przeciwko Belgii* (12351/86), (1992) §33, *Popov przeciwko Rosji* (26853/04), (2006) §177.

⁸⁸⁴ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §39; *Popov przeciwko Rosji* (26853/04), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2006) §§187-189.

⁸⁸⁵ *Vidal przeciwko Belgii* (12351/86), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1992) §34.

Komitet Praw Człowieka stwierdził, że odrzucenie przez sąd wniosku o ustanowienie biegłego w sprawie o zgwałcenie naruszyło artykuł 14(3)(e) MPPOiP, jako że było to kluczowe z punktu widzenia obrony.⁸⁸⁶ Komitet uznał również za naruszenie sytuację, w której sąd odmówił obronie powołania na świadków urzędników, którzy mogliby dostarczyć informacje wskazujące na to, że oskarżony „przyznał się” do popełnienia przestępstwa w wyniku tortur.⁸⁸⁷

Komitet Praw Człowieka zwrócił szczególną uwagę na konieczność ochrony tego prawa w sprawach o przestępstwa zagrożone karą śmierci. Komitet uznał, że doszło do naruszenia prawa do rzetelnego procesu w sprawie o morderstwo, w której świadek obrony była skłonna zeznawać co do alibi osoby oskarżonej, ale nie mogła pojawić się w sądzie w wyznaczonym dniu, gdyż nie miała możliwości dojazdu. Winę za nieobecność świadka ponosiły władze, które mogły albo odroczyć posiedzenie, albo zapewnić świadkowi transport.⁸⁸⁸

Amerykańska Konwencja Praw Człowieka ma w tym aspekcie szerszy zakres. Gwarantuje prawo obrony do przesłuchania obecnych w sądzie świadków oraz uzyskania stawiennictwa biegłych lub innych osób, które mogą udzielić informacji co do faktów.^a

22.4 PRAWA OSÓB POKRZYWDZONYCH I ŚWIADKÓW

Międzynarodowe standardy, organy stojące na straży praw człowieka i orzecznictwo coraz częściej podkreślają obowiązek państw i sądów do przestrzegania i ochrony praw osób pokrzywdzonych przestępstwem i innych świadków. Prawo to obejmuje w razie potrzeby członków rodziny, osoby pozostające na utrzymaniu i inne osoby, które ucierpiały, chcąc pomóc osobie pokrzywdzonej. Standardy wymagają, by władze zapewniły wszystkim, w tym pokrzywdzonym, równy dostęp do sądów bez dyskryminacji⁸⁸⁹ (**Rozdział 11.3** i **Rozdział 26.3**).

Międzynarodowe standardy wymagają, by władze zapewniły środki i zorganizowały postępowanie karne w sposób gwarantujący bezpieczeństwo i dobro pokrzywdzonych i świadków oraz poszanowanie ich praw, w tym prawa do prywatności.^{b 890}

Środki podjęte w celu ochrony praw pokrzywdzonych i świadków muszą być spójne z prawami osób oskarżonych i wymogami rzetelnego procesu.^{c 891}

Środki, które władze i sąd powinny podjąć, obejmują przekazanie osobom pokrzywdzonym i świadkom informacji na temat ich praw, tego, w jaki sposób mogą ich dochodzić oraz z nich korzystać, jak również przekazanie w odpowiednim czasie informacji o postępach w prowadzonym postępowaniu.^{d 892} Władze powinny także udzielić wsparcia, w tym umożliwić dostęp do tłumacza, jeśli to konieczne,⁸⁹³ poinformować na temat skutecznego dostępu do sądu, a tam gdzie to konieczne, zapewnić pomoc prawną.^{e 894}

⁸⁸⁶ *Fuenzalida przeciwko Ekwadorowi*, HRC, UN Doc. CCPR/C/57/D/480/1991 (1996) §9.5.

⁸⁸⁷ *Idiev przeciwko Tadżykistanowi*, HRC, UN Doc. CCPR/C/95/D/1276/2004 (2009) §9.6.

⁸⁸⁸ *Grant przeciwko Jamajce*, HRC, UN Doc. CCPR/C/50/D/353/1988 (1994) §8.5.

⁸⁸⁹ HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §9; Komitet CEDAW, *Uwagi końcowe: Rwanda*, UN Doc. CEDAW/C/RWA/CO/6 (2009) §23-24.

⁸⁹⁰ Komitet CEDAW, *Rekomendacja Ogólna nr 19*, §24(b), (k), (r); Komitet CERD, *Rekomendacja Ogólna nr XXXI*, §§17, 19; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/66/289 (2011) §§44-46, 60-73, 77, 100-101; Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu: UN Doc. A/HRC/20/14 (2012) §§35-45, 67(c), (e-); Wspólny Raport Mechanizmów ONZ nt. tajnych miejsc zatrzymań, UN Doc. A/HRC/13/42 (2010) §292(k); *Myrna Mack Chang przeciwko Gwatemali*, Trybunał Międzypaństwowy (2003) §199; *Uwagi końcowe HRC: UNMIK: Kosowo*, UN Doc. CCPR/C/UNK/CO/1 (2006) §12; *Uwagi końcowe HRC: Bośnia*, UN Doc. CAT/C/BIH/CO/2-5 (2010) §17 i Indonezja, UN Doc. CAT/C/IDN/CO/2 (2008) §31; *Rekomendacja Komitetu Rady Ministrów Rady Europy Rec(2006)8*, §§4-6; *Prokurator przeciwko Haradinaj i innym* (IT-04-84-A), Izba Odwoławcza MTJ (19 lipca 2010) §§35-36, 48-49.

⁸⁹¹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *A.S. przeciwko Finlandii* (40156/07), (2010) §55, *Perez przeciwko Francji* (47287/99), Wielka Izba (2004) §§70-72; *Rekomendacje Komitetu Rady Ministrów Rady Europy nr R(97)13* §2, 6; Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, UN Doc. A/HRC/20/14 (2012) §42, 67(g); *Prokurator przeciwko Milošević* (IT-02-54), MTKJ, Decyzja w przedmiocie wniosku oskarżenia o ustanowienie tymczasowego środka zabezpieczającego zgodnie z Regulą 69 (19 lutego 2002) §23.

⁸⁹² CRC *Komentarz Ogólny nr 12*, §64; Komitet Ministrów Rady Europy *Rekomendacje Rec(2006)8* §§4-6; Zob. Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Finucane przeciwko Wielkiej Brytanii* (29178/95), (2003) §71, 82-83, *Zontul przeciwko Grecji* (12294/07), (2012) §§110-112, *Gül przeciwko Turcji* (22676/93), (2000) §93, *Oğur przeciwko Turcji* (21594/93), (1999) §92; *González i inni („Cotton Field”) przeciwko Meksykowi*, Trybunał Międzypaństwowy (2009) §424.

⁸⁹³ *Rosendo Cantú i inni przeciwko Meksykowi*, Trybunał Międzypaństwowy (2010) §§184-185; Komitet Ministrów Rady Europy *Rekomendacje Rec(2006)8* §6.2.

⁸⁹⁴ HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §§9-10; Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 65/228, §12; Komitet CEDAW, *Uwagi końcowe: Indie*, UN Doc. CEDAW/C/IND/CO/SP.1 (2010) §22, 24(c); Komitet Ministrów Rady Europy *Rekomendacje nr R (97)13* §22; *Yula przeciwko Belgii* (45413/07), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2009) §§28-40.

^a Artykuł 8(2)(f) Konwencji Amerykańskiej

^b Między innymi Artykuł 12 Konwencji przeciwko torturom, Artykuł 12(1) i 12(4) Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Artykuł 24-25 Konwencji przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, Artykuł 6-7 Protokołu z Palermo w sprawie handlu ludźmi, Sekcje VI-X Podstawowych Zasad dotyczących zadośćuczynienia, Deklaracja o sprawiedliwości dla ofiar zbrodni, Zasady 15-16 Zasad Postępowania w sprawach arbitralnych egzekucji, Artykuł 56-57 Konwencji RE o przemocy wobec kobiet, Artykuł 54(1) i 68 statutu MTK

^c Artykuł 24(2) Konwencji przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, Artykuł 27 Podstawowych Zasad dotyczących zadośćuczynienia, Zasada 6(b) Deklaracji o sprawiedliwości dla ofiar zbrodni, Zasada 4 i 5 oraz Wytyczna 7 Zasad pomocy prawnej, Artykuł 30(4) Konwencji RE o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem, Sekcja P(f)(ii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 7(3) Konwencji przeciwko torturom, Artykuł 11(3) Konwencja o wymuszonych zaginięciach

^d Artykuł 24(2) Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Wytyczna 7 i 8 Zasad pomocy prawnej, Zasada 4 i 6 Deklaracji o sprawiedliwości dla ofiar zbrodni, Zasada 11(c) Podstawowych Zasad dotyczących zadośćuczynienia, Wytyczna VII Wytycznych w sprawie dzieci ofiar i świadków, Sekcja P(d), (f)(i) i (m)(ii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 56(1)(c) Konwencji RE o przemocy wobec kobiet

^e Artykuł 56(1)(h) i 57 Konwencji RE o przemocy wobec kobiet, Zasada 4 i 5 Wytyczna 8§49(d) Zasad pomocy prawnej

^a Zasada 4 i 5, Wytyczne 8§50-51 i 49(c), Zasada §52(c) i Zasada 7§(48) Zasad pomocy prawnej

^b Wytyczne 10-12 Podstawowych Zasad dotyczących zadośćuczynienia, Artykuł 36(2) Konwencji RE o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem, Artykuły 52-57 Konwencji RE o przemocach wobec kobiet, Sekcja P Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Wytyczne VI i VII(6) Wytyczne RE w sprawie zwalczania bezkarności

^c Artykuł 6(b) Deklaracja o sprawiedliwości dla ofiar zbrodni, Wytyczna 7§48(e) Zasad pomocy prawnej, Artykuł 25(3) Konwencji przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, Artykuł 6(2) (b) Protokołu z Palermo w sprawie handlu ludźmi, Sekcja P(f)(ii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 68(3) Statutu MTK

^d Artykuł 4(i) Deklaracji o eliminacji przemocy wobec kobiet, Artykuły 34, 35(c) i 36(1) Konwencji RE o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem, Artykuł 8 Protokołu do Karty Afrykańskiej o prawach kobiet w Afryce, Sekcja P(m)(iii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

Zasady pomocy prawnej stanowią, że w razie potrzeby pomoc prawna powinna być świadczona pokrzywdzonym i świadkom, bez uszczerbku dla praw osoby oskarżonej. Wśród przykładów znajdują się sytuacje, w których świadek ryzykuje obciążeniem samego siebie, kiedy istnieje ryzyko dla bezpieczeństwa i dobra danej osoby oraz kiedy osoba należy do szczególnie wrażliwej grupy. Dzieci pokrzywdzone przestępstwem lub świadkowie przestępstwa powinni otrzymać odpowiednią pomoc prawną, jeśli jest to wymagane.^a

Ochrona świadka nie jest kwestią wyboru, ale obowiązkiem państw w świetle prawa międzynarodowego.⁸⁹⁵

Formy ochrony świadka i pokrzywdzonego obejmują programy ochrony świadka oferujące ochronę osobistą i wsparcie psychologiczne przed postępowaniem, w jego trakcie i po zakończeniu.^b Dla świadków i ofiar przestępstw uczestniczących w rozprawach, ochrona obejmuje, gdzie to konieczne i proporcjonalne, pozwolenie na przedstawienie dowodów za pomocą środków elektronicznych lub innych, lub zgodę na utajnienie części lub całości postępowania (**Rozdział 14 Prawo do publicznego rozpatrzenia sprawy**).

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że w sytuacjach, w których życie, wolność lub bezpieczeństwo świadka są zagrożone, państwa muszą zorganizować postępowanie karne w taki sposób, aby prawa te nie były narażone na nieuzasadnione niebezpieczeństwo.⁸⁹⁷

W orzeczeniu dotyczącym sprawy kobiety zabitej w pozasądowej egzekucji podczas operacji wywiadu wojskowego w Gwatemali, Trybunał Międzypaństwowy stwierdził, że zapewnienie sprawiedliwego procesu wymaga, by państwa chroniły pokrzywdzonych, świadków i ich najbliższych, a także inne osoby zaangażowane w postępowanie karne. Trybunał ustalił, że śledztwo w tej sprawie oraz późniejsze postępowanie karne były utrudnione przez działania odwetowe, w szczególności zabójstwo oficera policji prowadzącego śledztwo oraz groźby wobec świadków i rodziny pokrzywdzonej.⁸⁹⁸

Postępowania karne powinny dopuszczać możliwość, aby opinie i obawy świadków zostały przedstawione i wzięte pod uwagę na odpowiednich etapach postępowania, jeżeli są dla nich istotne, bez uszczerbku dla praw osoby oskarżonej.^c ⁸⁹⁹

Międzynarodowe standardy i orzecznictwo w coraz większym stopniu uznają, że może zaistnieć potrzeba zastosowania specjalnych środków podczas ścigania i sądenia za przestępstwa, gdy charakter pokrzywdzonego lub samego przestępstwa narażają pokrzywdzonego lub świadka na szczególne ryzyko.⁹⁰⁰ Są to przestępstwa dotyczące dzieci oraz wynikające z płci. Ofiary przemocy ze względu na tożsamość oraz osoby obawiające się odwetu mogą nie być gotowe, by składać zeznania. Osoby prowadzące postępowanie w tych sprawach, w tym sędziowie, prokuratorzy i adwokaci powinni być ekspertami w tej dziedzinie, albo powinny to być osoby specjalnie w tym celu przeszkolone.^d

⁸⁹⁵ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. [A/66/289](#) (2011) §62.

⁸⁹⁶ Komitet CEDAW: *Uwagi końcowe: Indie*, UN Doc. CEDAW/C/IND/CO/SP.1 (2010) §§23, 24(e); *Rekomendacja RE Rec(2006)8* §§4-6, 10-12; *Rekomendacja RE No. R (97)13* §2; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. [A/66/289](#) (2011) §§60-73, 77; *A.T. przeciwko Węgrom* (2/2003) Komitet CEDAW (2005) §§8.4, 9.3.

⁸⁹⁷ *Doorson przeciwko Holandii* (20524/92), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1996) §70.

⁸⁹⁸ *Myrna Mack Chang przeciwko Gwatemali*, Trybunał Międzypaństwowy (2003) §199.

⁸⁹⁹ *Prokurator przeciwko Lubandze* (ICC-01/04-01/06-1432), - Prokurator przeciwko Prosecutor Izba Odwoławcza MTK, Orzeczenie w sprawie odwołania prokuratora i obrony od orzeczenia Izby Procesowej z dnia 18 stycznia 2008 (11 lipca 2008) §§98-100, 104; zob. także Zasada 19 *Zaktualizowanych Zasad w sprawie bezkarności* 900 *Uwagi końcowe HRC: Japonia*, UN doc. CCPR/C/JPN/CO/5

⁹⁰⁰ *Uwagi końcowe HRC: Japonia*, UN doc. CCPR/C/JPN/CO/5 (2008) §14, *Madagaskar*, UN Doc. CCPR/C/MDG/CO/3 (2007) §11; Komitet CEDAW, *Uwagi końcowe: Indie*, UN Doc. CEDAW/C/IND/CO/SP.1 (2010) §24(c) i (f); Zasada 10(c) *Zasad z Yogyakarta*; *Rekomendacje Komitetu Ministrów Rady Europy Rec(2010)5*, §A(3).

22.4.1 DZIECKO-ŚWIADEK I OFIARY PRZEMOCY ZE WZGLĘDU NA PŁEĆ

Międzynarodowe standardy i orzecznictwo w obszarze praw człowieka wykształciły szeroki wachlarz środków (uzupełniających względem środków przedstawionych w punkcie 22.4 lub bardziej konkretnych), służących ochronie dzieci ofiar przestępstw, ofiar przemocy ze względu na płeć i ofiar handlu ludźmi podczas postępowania przygotowawczego i na innych etapach postępowania karnego.

Przykładem są liczne międzynarodowe standardy ochrony prywatności dzieci ofiar przestępstw, dzieci świadków oraz ofiar przemocy ze względu na płeć i handlu ludźmi.^a

W sprawach dotyczących dzieci ofiar przestępstw oraz dzieci świadków należy uszanować prawo dziecka do bycia wysłuchanym, zasadę dobra dziecka oraz prawo dziecka do życia prywatnego^{b 901} (**Rozdział 27 Dzieci**).

W miarę możliwości należy unikać sytuacji, w których na komisariatach policji i w budynkach sądów może dojść do spotkania między osobą oskarżoną a ofiarami przemocy ze względu na płeć lub ofiarami małoletnimi. Z przesłuchań tych osób powinien być sporządzony zapis wideo, a rozmowy z nimi powinny prowadzić osoby specjalnie do tego przygotowane.^c Bez uszczerbku dla praw oskarżonego, zasady przeprowadzenia dowodów powinny dopuszczać nagrania z takich przesłuchań jako dowody w sprawie, a osoba pokrzywdzona powinna mieć możliwość bycia wysłuchaną na rozprawie bez konieczności fizycznej obecności na sali lub przynajmniej bez konieczności oglądania osoby oskarżonej.^{d 902}

W trakcie policyjnego przesłuchiwanie dziecka ofiary przestępstwa lub świadka powinni być obecni rodzice lub krewni, a w razie... potrzeby przedstawiciele ustawowi lub pracownicy socjalni. Należy także rozważyć, czy zachodzi konieczność przesłuchania dziecka przez pośrednika.^e

Postępowania z udziałem dzieci mogą być zamknięte dla publiczności (**Rozdział 14.3 i Rozdział 27.6.9**).

Kiedy przesłuchiwane są ofiary przemocy ze względu na płeć lub ofiary małoletnie, dopuszczalne są ograniczenia co do zakresu i sposobu przesłuchania.^f Takie ograniczenia muszą być odpowiednio zrównoważone poprzez procedury chroniące prawa obrony.^g

Na przykład, dowody dotyczące przeszłości seksualnej i zachowania osoby pokrzywdzonej powinny być dopuszczone, tylko jeżeli jest to istotne i niezbędne.^h

Rozpatrując sprawy z udziałem małoletnich ofiar wykorzystania seksualnego, Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdzał, że rzetelność postępowania wymaga, by osoba oskarżona miała możliwość obserwowania przesłuchania dziecka-świadka, na przykład poprzez połączenie wideo, przez lustro fenickie lub poprzez późniejsze zapoznanie się z nagraniem wideo. Osoba oskarżona ma prawo do zadawania pytań dziecku, bezpośrednio lub pośrednio, albo w trakcie pierwszego przesłuchania lub później.⁹⁰³ Trybunał podkreślał jednak, że dowody uzyskane od świadka w sytuacji, w której prawa obrony nie mogą być zagwarantowane, powinny być traktowane przez sąd ze szczególną ostrożnością.⁹⁰⁴ Stosując te zasady, Trybunał stwierdził, że prawa osoby oskarżonej zostały naruszone, gdy wcześniej nagrane zeznanie świadka było decydujące, zaś obrona nie miała możliwości zadania pośrednio lub bezpośrednio pytań świadkowi.⁹⁰⁵

^a Artykuł 8(1) Dodatkowego Protokołu do Konwencji o prawach dziecka w sprawach handlu dziećmi, Artykuł 36(2) Konwencji RE o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem, Artykuły 11 i 30 Konwencji RE o handlu ludźmi, Artykuł 56 Konwencji RE o przemocy wobec kobiet, Wytyczne X-XII Wytycznych w sprawie dzieci ofiar przestępstw i świadków, Sekcja A(3)(f) (i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 68(2) statutu MTK

^b Wytyczne w sprawie dziecka ofiary przestępstwa i świadka

^c XII(34)(a), XI(31) i V(13-14) Zasad dotyczących dziecka ofiary przestępstwa i świadka, Sekcja O(p) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^d Artykuły 35-36(2) Konwencji RE o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem, Artykuł 56 Konwencji RE o przemocy wobec kobiet, Sekcja O(p) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 68(2) Statutu MTK

^e Artykuł 35(1)(f) Konwencji RE o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem, Sekcja O(p) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^f Sekcja N(6)(f)(iii-v) i O(p) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 26, 54 i 56 Konwencji RE o przemocy wobec kobiet

^g Wytyczna 31(b) Wytycznych w sprawie dzieci ofiar i świadków, Artykuł 30(4) Konwencji RE o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem, Sekcja N(6)(f) (iii-v) i Sekcja O(p) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 68(1) Statutu MTK

^h Artykuł 54 Konwencji RE o przemocy wobec kobiet, Sekcja O(p)(xii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

⁹⁰¹ CRC Komentarz Ogólny nr 12, §§63-65, 68.

⁹⁰² Rada Bezpieczeństwa ONZ, Raport Sekretarza Generalnego ONZ: Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post Conflict Societies, UN Doc.. S/2004/616, §25.

⁹⁰³ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *A.S. przeciwko Finlandii* (40156/07), (2010) §56, *Accardi i inni przeciwko Włochom* (30598/02), decyzja o niedopuszczalności (2005), *W.S. przeciwko Polsce* (21508/02), (2007) §61-64.

⁹⁰⁴ *S.N. przeciwko Szwecji* (34209/96), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2002) §§47-53.

⁹⁰⁵ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *A.S. przeciwko Finlandii* (40156/07), (2010) §§53-68, *Demski przeciwko Polsce* (22695/03), (2008) §§38-47, *Bocos-Cuesta przeciwko Holandii* (54789/00), (2005) §§64-74.

Natomiast skargi osoby oskarżonej na nierzetelność postępowania były uznane za oczywiście bezpodstawne, w przypadku gdy decydującym dowodem przeciwko tej osobie było nagranie wideo z przesłuchania małoletniej ofiary wykorzystania seksualnego. Osoba oskarżona, obrońca i sędzia śledczy byli obecni za lustrem fenickim, a osoba oskarżona mogła zadawać pytania świadkowi za pośrednictwem sędziego śledczego.⁹⁰⁶

Należy podjąć środki, by zapobiec publikacji jakichkolwiek informacji lub danych osobowych mogących prowadzić do zidentyfikowania dziecka ofiary lub świadka, w tym także w wyroku sądu lub przez media^a (**Rozdział 24.1 dotyczący wyroków**).

^a Artykuł 14(1) MPP0iP, Wytyczna X Wytycznych w sprawie dziecka ofiary przestępstwa i świadka, Wytyczna 10§54 Zasad pomocy prawnej, Sekcja 0(p) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

ROZDZIAŁ 23

PRAWO DO TŁUMACZEŃ USTNYCH I PISEMNYCH

Każda osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa ma prawo do bezpłatnej pomocy wykwalifikowanego tłumacza, jeśli nie rozumie języka, którym posługuje się sąd, lub nie mówi w nim. Każda osoba oskarżona ma prawo do bezpłatnego tłumaczenia dokumentów.

23.1 Tłumaczenia ustne i pisemne

23.2 Prawo do wykwalifikowanego tłumacza

23.3 Prawo do otrzymania przetłumaczonych dokumentów

23.1 TŁUMACZENIA USTNE I PISEMNE

Jeśli osoba oskarżona nie rozumie języka, którym posługuje się sąd, nie mówi lub nie czyta w nim, lub ma z tym kłopoty, uzyskanie precyzyjnego i jasnego tłumaczenia ustnego oraz tłumaczenia dokumentów są kluczowe dla rzetelności postępowania. Taka pomoc jest niezbędna dla efektywnego wykorzystania prawa do pomocy obrońcy oraz odpowiednich warunków do przygotowania i przedstawienia obrony, równości wobec prawa i przed sądami oraz zasady „równości broni” (**Rozdział 8 i 13.2**). Bez takiej pomocy osoba oskarżona może nie mieć możliwości pełnego i efektywnego uczestnictwa ani w przygotowaniu obrony, ani w postępowaniu. Ponieważ dokumenty mogą zawierać informacje kluczowe do przygotowania obrony, a oskarżony może być pytany o treść dokumentów, prawo do tłumaczenia ważnych dokumentów ma zasadnicze znaczenie dla rzetelności procesu (**Rozdział 22.4 dotyczący tłumaczenia ustnego i pisemnego dla osób pokrzywdzonych i świadków**).

Prawo do tłumaczeń obejmuje także zapewnienie udogodnień w tym względzie dla osób niepełnosprawnych, które mogą mieć zakłóconą zdolność komunikowania się ustnie lub na piśmie albo czytania dokumentów w danym języku lub formie.^{a 907}

Przestrzeganie tych praw wymaga, aby władze zapewniły dostępność odpowiedniej liczby wykwalifikowanych tłumaczy ustnych i pisemnych.⁹⁰⁸

23.2 PRAWO DO WYKWALIFIKOWANEGO TŁUMACZA

Każdy oskarżony o popełnienie przestępstwa ma prawo do bezpłatnej pomocy tłumacza, jeśli nie rozumie języka, którym posługuje się sąd, lub nie mówi w nim.^b

Niezapewnienie tłumacza dla oskarżonego, który nie mówi w języku używanym przez sąd lub nie rozumie go, narusza prawo oskarżonego do rzetelnego procesu.⁹⁰⁹

Prawo do tłumacza dotyczy wszystkich faz postępowania karnego, w tym także przesłuchań na policji, wstępnych przesłuchań oraz rozpytań, kwestionowania legalności aresztu, a także

^a Wytyczna 2§42(d) i 3§43(f) Zasad pomocy prawnej, Artykuły 9 i 13 Konwencji o osobach niepełnosprawnych

^b Artykuł 14(3)(f) MPPDiP, Artykuł 40(2)(b)(vi) Konwencji o prawach dziecka, Artykuły 18(3) (f) i 16(8) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 8(2)(a) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 16(4) Karty Arabskiej, Artykuł 6(3) (e) Konwencji Europejskiej, Wytyczna 3 §43(f) Zasad pomocy prawnej, Sekcja N(4) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada V Zasady w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Artykuł 67(1) (f) Statutu MTK, Artykuł 20(4)(f) Statutu z Rwandy, Artykuł 21(4)(f) Statutu Jugosłowiańskiego

⁹⁰⁷ Artykuł 2(3) *Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/64* (2010) w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i tłumaczenia pisemnego w postępowaniu karnym.

⁹⁰⁸ *Uwagi końcowe HRC: Macedonia*, UN Doc. CCPR/C/MKD/CO/2 (2008) §17; Komitet CEDAW, *Uwagi końcowe: Rumunia*, UN Doc. CERD/C/ROU/CO/16-19 (2010) §19, *Kamerun*, UN Doc. CERD/C/CMR/CO/15-18 (2010) §17.

⁹⁰⁹ *Bozbey przeciwko Turkmenistanowi*, HRC, UN Doc. CCPR/C/100/D/1530/2006 (2010) §7.2; *Kevin Mgwanga Gunme i inni przeciwko Kamerunowi* (266/03), Komisja Afrykańska (2009) §§129-130; *Raport na temat terroryzmu i praw człowieka*, Komisja Międzyamerykańska (2002) III(D)(1) §235, III(H)(3) §400, IV(H) §16(f).

^a Artykuł 16(8) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Zasady 14 Podstawowe Zasady dotyczące zadośćuczynienia, Wytocznej 3 §43(f) Zasad pomocy prawnej, Sekcja N(4)(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^b Sekcja N(4)(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^c Artykuł 9(1)(a) Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych

^d Sekcja N(4)(e) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 67(1)(f) Statutu MTK

jakichkolwiek okresów pozbawienia wolności lub uwięzienia.^{a 910} W razie potrzeby, prawo to znajduje również zastosowanie do kontaktów osoby oskarżonej z obrońcą we wszystkich fazach postępowania, na etapie postępowania przygotowawczego i w trakcie całego postępowania.⁹¹¹

Prawo do bezpłatnej pomocy tłumacza musi być dostępne dla wszystkich, którzy nie mówią w języku sądu lub nie rozumieją go, zarówno dla obywateli, jak i cudzoziemców.⁹¹²

Jako strażnicy rzetelności postępowania, sądy są odpowiedzialne za zapewnienie pomocy kompetentnego tłumacza tym, którzy jej potrzebują.⁹¹³ Osoba oskarżona powinna mieć prawo do odwołania się od decyzji o nieprzyznaniu jej tłumacza.⁹¹⁴

Podejmując decyzję o przyznaniu tłumacza, sąd musi wziąć pod uwagę nie tylko stopień, w jakim oskarżony rozumie dany język, ale również złożoność zagadnień rozstrzyganych w danej sprawie i komunikację z organami państwa. Jeśli osoba oskarżona do pewnego stopnia rozumie dany język i mówi w nim, wówczas wpływ na to, czy tłumacz zostanie przyznany, powinien mieć poziom skomplikowania zagadnień prawnych i stanu faktycznego.⁹¹⁵ Międzynarodowy Trybunał Karny stwierdził, że w razie istnienia wątpliwości, tłumacz powinien zostać ustanowiony.⁹¹⁶

W sytuacji, w której osoba oskarżona rozumie język sądu i mówi w nim w stopniu odpowiednim, ale woli mówić w innym języku, Komitet Praw Człowieka uznawał, że władze nie mają obowiązku zapewnienia osobie oskarżonej bezpłatnej pomocy tłumacza.^{b 917}

Jednocześnie państwa były zachęcane do zezwalania na prowadzenie postępowań karnych w językach regionalnych lub językach mniejszości, lub do pozwalania jednostkom na posługiwanie się tymi językami w sądzie, jeśli wnioskuje o to jedna ze stron. Wykorzystanie tłumaczy ustnych w takich sprawach może usprawnić postępowanie.^{c 918}

Aby prawo do tłumacza było rzeczywiste, tłumacz musi być wykwalifikowany i dokładny. Osoba oskarżona musi rozumieć postępowanie, a sąd musi rozumieć wyjaśnienia złożone w innym języku.^d Problemy z jakością tłumaczenia powinny być zgłaszane władzom oraz sądowi, którzy są odpowiedzialni za zapewnienie odpowiedniej jakości tłumaczenia.⁹¹⁹

MPP0iP, Artykuł 14(3)(f)

„Każda osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa ma prawo, na zasadach pełnej równości, co najmniej do następujących gwarancji:
(f) korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli oskarżony nie rozumie języka używanego w sądzie lub nie mówi w nim”

⁹¹⁰ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Hermi przeciwko Włochom* (18114/02), Wielka Izba (2006) §69, *Diallo przeciwko Szwecji* (13205/07), (w:) decyzja o niedopuszczalności, (2010) §§23-25; HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §32, *Singarasa przeciwko Sri Lance*, UN Doc. CCPR/C/81/D/1033/2001 (2004) §7.2; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, *Hiszpania*, UN Doc. A/HRC/10/3/Add.2 (2008) §§26-27; Artykuł 2 *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/64* (2010) w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i tłumaczenia pisemnego w postępowaniu karnym.

⁹¹¹ HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §32.

⁹¹² HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §40; Komitet CERD, *Rekomendacja Ogólna nr XXXI*, §30; *Hermi przeciwko Włochom* (18114/02), Europejski Trybunał Praw Człowieka Wielka Izba (2006) §72; *Kevin Mgwanga Gunme i inni przeciwko Kamerunowi* (266/03), Komisja Afrykańska, 26. Raport Roczny (2009) §130.

⁹¹³ *Cusciani przeciwko Wielkiej Brytanii* (32771/96), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2002) §39.

⁹¹⁴ Artykuł 2(5) *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/64* (2010) w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i tłumaczenia pisemnego w postępowaniu karnym

⁹¹⁵ *Hermi przeciwko Włochom* (18114/02), Europejski Trybunał Praw Człowieka Wielka Izba (2006) §71.

⁹¹⁶ *Prokurator przeciwko Katanga* (ICC-01/04-01/07), MTK Izba Odwoławcza (27 maja 2008) §61.

⁹¹⁷ Komitet Praw Człowieka: *Juma przeciwko Australii*, UN Doc. CCPR/C/78/D/984/2001 (2003) §7.3, *Guesdon przeciwko Francji*, UN Doc. CCPR/C/39/D/219/1986 (1990) §10.2-10.3.

⁹¹⁸ Komitet CERD, *Uwagi końcowe: Rumunia*, UN Doc. CERD/C/ROU/CO/16-19 (2010) §19, *Gwatemala*, UN Doc. CERD/C/GTM/CO/12-13 (2010) §8, *Australia*, UN Doc. CERD/C/AUS/CO/15-17 (2010) §19.

⁹¹⁹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Kamasinski przeciwko Austrii* (9783/82), (1989) §§74, 83; *Hacioglu przeciwko Rumunii* (2573/03), (2011) §§88-89; *Griffin przeciwko Hiszpanii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/53/D/493/1992 (1995) §9.5.

Osobom, które nie mówią w języku sądu lub nie rozumieją go, należy zapewnić tłumacza bezpłatnie, bez względu na wynik postępowania.^{a 920}

23.3 PRAWO DO OTRZYMANIA PRZETŁUMACZONYCH DOKUMENTÓW

Niektóre standardy wprost wymagają, aby osoby oskarżone miały dostęp do bezpłatnej pomocy tłumacza lub bezpłatnego tłumaczenia dokumentów.^{b 921} Dodatkowo, w świetle innych traktatów, prawo do tłumacza jest rozumiane w ten sposób, że obejmuje prawo osoby oskarżonej do otrzymania bezpłatnego tłumaczenia ważnych dokumentów w odpowiednim terminie, w celu przygotowania i przedstawienia obrony.⁹²²

Prawo do bezpłatnego tłumaczenia dokumentów nie jest nieograniczone. Dotyczy ono dokumentów, które oskarżony musi zrozumieć i otrzymać w tłumaczeniu na język używany przez sąd, tak aby jego proces był rzetelny.^{c 923} Dokumenty, które powinny być przetłumaczone bezpłatnie, obejmują, ale nie wyłącznie, postanowienie o przedstawieniu zarzutów/akt oskarżenia, postanowienia w przedmiocie tymczasowego aresztowania i wyroki.^d

Zauważając, że MPPOiP i Konwencja Europejska wprost gwarantują prawo do tłumaczenia ustnego (nie pisemnego), Komitet Praw Człowieka i Europejski Trybunał Praw Człowieka uznawały, że ustne tłumaczenie niektórych dokumentów (włączając przez obrońcę lub tłumacza) może być wystarczające do zapewnienia tego prawa, przy założeniu jednak, że odbywa się bez uszczerbku dla prawa do obrony⁹²⁴ (**Rozdział 8**).

Jeśli osoba oskarżona potrzebuje tłumaczenia niezbędnych dokumentów, powinna złożyć wniosek o tłumaczenie. Zdolność oskarżonego do zrozumienia języka dokumentu jest kwestią faktyczną (nie zaś kwestią preferencji oskarżonego).⁹²⁵ Zarówno ta zdolność oskarżonego, jak i potrzeba tłumaczenia powinny być oceniane przez sąd. Na odmowę przyznania tłumaczenia powinno służyć zażalenie.⁹²⁶

^a Sekcja N(4)(f) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Artykuł 8(2)(a) Konwencji Amerykańskiej, Wytyczna 3 §43(f) Zasad pomocy prawnej, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Sekcja N(4) (d-f) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 9(1)(a)(iv) Karty RE dotyczącej języków regionalnych i mniejszości, Artykuł 67(1)(f) Statutu MTK, Reguła 3 Reguł z Rwandy, Reguła 3 Reguł Jugosłowiańskich

^c Sekcja N(4)(d) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 67(1)(f) Statutu MTK

^d Reguła 47 Reguł z Rwandy, Reguła 47 Reguł Jugosłowiańskich

920 *Luedicke, Belkacem i Koç przeciwko Niemcom* (6210/73, 6877/75 i 7132/75), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1978) §42.

921 Artykuł 3 *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/64* (2010) w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i tłumaczenia pisemnego w postępowaniu karnym

922 Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Hermi przeciwko Włochom* (18114/02), Wielka Izba (2006) §69-70, *Diallo przeciwko Szwecji* (13205/07) (w) decyzja o niedopuszczalności, (2010) §§23-25, *Luedicke, Belkacem i Koç przeciwko Niemcom* (6210/73, 6877/75; 7132/75), (1978) §48.

923 Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Luedicke, Belkacem i Koç przeciwko Niemcom* (6210/73, 6877/75 i 7132/75), (1978) §48, *Kamasinski przeciwko Austrii* (9783/82), (1989) §74, *Diallo przeciwko Szwecji* (13205/07) (w) decyzja o niedopuszczalności, (2010) §23.

924 HRC: *Harward przeciwko Norwegii*, UN Doc. CCPR/C/51/D/451/1991 (1994) §9.2-9.5, *Hacioglu przeciwko Rumunii* (2573/03), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2011) §§88-92; zob. HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §33.

925 *Prokurator przeciwko Tolimir* (IT-05-88/2-AR73.1), MTJ Izba odwoławcza, Decyzja w sprawie odwołania od ustnej decyzji Izby Przedprocesowej z 11 grudnia 2007 r., (28 marca 2008) §§14-15.

926 Artykuł 3 (5) *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/64* (2010) w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i tłumaczenia pisemnego w postępowaniu karnym.

ROZDZIAŁ 24

WYROKI

Z nielicznymi wyjątkami, wyroki muszą być jawne. Każda osoba, wobec której toczyło się postępowanie, ma prawo do uzasadnienia wyroku.

24.1 Prawo do publicznego ogłoszenia wyroku

24.2 Prawo do zapoznania się z uzasadnieniem wyroku

^a Artykuł 14(1) MPPOiP, artykuł 6(1) Konwencji Europejskiej, Sekcja A(3)(j) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuły 74(5) i 76(4) Statutu MTK, Artykuł 22(2) Statutu z Rwandy, Artykuł 23(2) Statutu Jugosłowiańskiego, Artykuł 8(5) Konwencji Amerykańskiej

^b Artykuł 40(2)(b)(vii) Konwencji o prawach dziecka

24.1 PRAWO DO PUBLICZNEGO OGŁOSZENIA WYROKU

Wyroki w postępowaniach karnych (zarówno w sądach cywilnych, jak i wojskowych, w postępowaniu przed I instancją, jak i w postępowaniu odwoławczym) powinny być ogłoszone publicznie.^a

MPPOiP dopuszcza wyjątki od tego wymogu w sprawach karnych w celu ochrony dobra dziecka poniżej 18. roku życia. Jest to zgodne z Konwencją o prawach dziecka, która gwarantuje oskarżonemu dziecku pełne poszanowanie jego prywatności na każdym etapie postępowania^b (**Rozdział 27 dotyczący dzieci**).

Artykuł 8(5) Konwencji Amerykańskiej wymaga, by postępowania karne toczyły się jawnie, chyba że coś innego jest konieczne dla ochrony interesów wymiaru sprawiedliwości, które obejmują dobro dziecka. Wymóg ten dotyczy także wyroków.⁹²⁷

Prawo do publicznego ogłoszenia wyroku ma zagwarantować jawność działania wymiaru sprawiedliwości i jego publiczną kontrolę.

Wyrok jest uznany za jawny, jeśli został ogłoszony ustnie na posiedzeniu otwartym dla publiczności lub, jeśli jest sporządzony na piśmie, gdy został przekazany stronom i jest dostępny dla innych, w tym za pośrednictwem sekretariatu sądu.⁹²⁸

Wymóg, by uzasadnienie wyroku było publicznie dostępne (z wyjątkiem szczególnych okoliczności) odnosi się nawet do sytuacji, gdy udział publiczności został wyłączony.⁹²⁹

Niektóre wyroki przed publikacją mogą podlegać redakcji, gdy konieczne jest zachowanie poufności chronionych informacji dotyczących pokrzywdzonych lub świadków, w tym dzieci.⁹³⁰

MPPOP, Artykuł 14(1)

„[...] każde orzeczenie sądu wydane w jakiegokolwiek sprawie karnej lub cywilnej będzie publicznie ogłoszone, z wyjątkiem przypadków, gdy wymaga tego interes młodocianych lub gdy sprawa dotyczy sporów małżeńskich albo opieki nad dziećmi”.

⁹²⁷ *Palamara-Iribarne przeciwko Chile*, Trybunał Międzypamerykański (2005) §§165-168; *Opinia doradcza OC-17/2002*, Trybunał Międzypamerykański §134.

⁹²⁸ *Sutter przeciwko Szwajcarii* (8209/78), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1984) §§31-34.

⁹²⁹ HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §29.

⁹³⁰ *W sprawie przeciwko Vojislavowi Šešelji* (IT-03-67-R77.2-A), Wyrok Izby Odwoławczej MTKJ (wersja opublikowana), Izba Odwoławcza, (19 maja 2010) §32.

Jeśli oskarżony nie mówi w języku, którym posługuje się sąd, lub nie rozumie go, wyrok powinien być przetłumaczony ustnie i, w najlepszym przypadku, przetłumaczony pisemnie na język, który oskarżony rozumie⁹³¹ (**Rozdział 23.3**).

Prawo do postępowania w rozsądnym terminie zawiera w sobie także prawo do otrzymania uzasadnionego wyroku w odpowiednim terminie, zarówno w pierwszej instancji, jak i w postępowaniu odwoławczym⁹³² (**Rozdział 19**).

24.2 PRAWO DO ZAPOZNANIA SIĘ Z UZASADNIENIEM WYROKU

Prawa do sprawiedliwego postępowania i do publicznego ogłoszenia wyroku wymagają od sądów podania uzasadnienia wydawanych wyroków.^{a 933} Prawo do wyroku z uzasadnieniem jest esencją zasady praworządności, zwłaszcza w zakresie ochrony przed arbitralnością decyzji.⁹³⁴

W sprawach karnych, uzasadnienie wyroku pozwala osobie oskarżonej i publiczności na zapoznanie się z powodami, dla których oskarżony został skazany lub uniewinniony. Ponadto uzasadnienie jest konieczne dla realizacji prawa do odwołania.^{b 935}

Uzasadnienie wyroku co do zasady obejmuje kluczowe ustalenia, dowody, rozumowanie prawne i wnioski.^{c 936}

Rozpoznając sprawę, w której sąd wojskowy skazał oskarżonych na karę śmierci za udział w sabotażu bez wskazania podstaw orzeczenia i bez prawa do odwołania, Komisja Afrykańska wskazała, że „zawsze potępiała brak lub niedostateczne uzasadnienia decyzji jako naruszenie prawa do rzetelnego procesu”.⁹³⁷

Sposób przedstawienia uzasadnienia wyroku i jego zakres różnią się w zależności od charakteru orzeczenia oraz tego, czy sprawa była rozpatrywana przez sędziego czy ławę przysięgłych.⁹³⁸ Miernikiem tego, czy wyrok jest odpowiednio uzasadniony będzie to, czy zawiera dostateczną ilość informacji, by wykluczyć ryzyko arbitralności i zapewnić, że osoba oskarżona będzie w stanie zrozumieć powody wydania wyroku.

Na przykład, wyrok oddalający apelację, oparty na uzasadnieniu sądu pierwszej instancji może wystarczyć, jeśli wyrok tego sądu wskazywał kluczowe fakty i podstawy prawne orzeczenia.⁹³⁹

W sprawach rozpatrywanych i rozstrzyganych przez profesjonalnego sędziego, a nie przez ławę przysięgłych, wyrok musi odnosić się do wszystkich faktów i kwestii kluczowych dla ustalenia każdego aspektu sprawy, chociaż niekoniecznie musi podawać szczegółową odpowiedź na każdy podniesiony argument.⁹⁴⁰ Należy zwrócić szczególną uwagę na ocenę zeznań świadków, w których dokonywali oni identyfikacji domniemanego sprawcy.⁹⁴¹

W sprawach rozstrzyganych przez ławy przysięgłych, które nie muszą lub nie mogą podawać podstaw swoich rozstrzygnięć, wymagane są gwarancje pozwalające wykluczyć ryzyko

^a Sekcja A(2)(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 74(5) Statutu MTK, Artykuł 22(2) Statutu z Rwandy, Artykuł 23(2) Statutu Jugosłowiańskiego

^b Sekcja N(3)(e)(vii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^c Sekcje A(2)(i) i N(3)(e)(vii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 74(5) Statutu MTK

⁹³¹ Komitet CERD, *Uwagi końcowe: Włochy*, UN Doc. CERD/C/ITA/CO/15 (2008) §8; *Kamasinski przeciwko Austrii* (9783/82), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1989) §§74, 84-85.

⁹³² Opinia WGAD nr 21/2004 (dotycząca *Morales Hernández przeciwko Kolumbii*), UN Doc. E/CN.4/2006/7/Add.1 (2004) p8, §§6, 11, 14; *Lenford Hamilton przeciwko Jamajce*, HRC, UN Doc. CCPR/C/50/D/333/1988 (1994) §§8.3, 9.1.

⁹³³ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §29.

⁹³⁴ *Apitz Barbera i inni przeciwko Wenezueli*, Trybunał Międzyamerykański (2008) §78.

⁹³⁵ *Hadjianastassiou przeciwko Grecji* (12945/87), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1992) §33; Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, UN Doc. A/63/223 (2008) §15; *García-Asto oraz Ramírez-Rojas przeciwko Peru*, Trybunał Międzyamerykański (2005) §155.

⁹³⁶ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §29; *Apitz Barbera i inni przeciwko Wenezueli*, Trybunał Międzyamerykański (2008) §90.

⁹³⁷ *Wetsh'okonda Koso i inni przeciwko Demokratycznej Republice Konga* (281/2003), Komisja Afrykańska (2008) §89.

⁹³⁸ *Taxquet przeciwko Belgii* (926/05), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2010)§§91-92.

⁹³⁹ *García Ruiz przeciwko Hiszpanii* (30544/96), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1999) §§26, 29-30.

⁹⁴⁰ *Taxquet przeciwko Belgii* (926/05), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2010) §91; *Prokurator przeciwko Kvočka i inni* (IT-98-30/1-A), MTJ (IT-98-30/1-A), (28 lutego 2005) §23; *Prokurator przeciwko Hadžihasanović i Kubura* (IT-01-47-A), (22 kwietnia 2008) §13.

⁹⁴¹ *Prokurator przeciwko Kvočka i inni* (IT-98-30/1-A), MTJ (28 lutego 2005) §24.

arbitralności oraz pozwalające oskarżonemu zrozumieć podstawy decyzji. Może to obejmować neutralne instrukcje lub wskazówki ze strony sędziego dotyczące kwestii prawnych lub dowodów, oraz precyzyjne i jednoznaczne pytania do ławy przysięgłych stanowiące ramy dla wyroku.⁹⁴²

Komitet Praw Człowieka podkreślił potrzebę formułowania takich neutralnych wskazówek i instrukcji dla ław przysięgłych, rzetelnie przedstawiających zarówno interesy obrony, jak i oskarżenia.⁹⁴³

Europejski Trybunał Praw Człowieka podkreślił, że wskazówki i instrukcje przedstawione ławie przysięgłych muszą być wystarczająco precyzyjne i odnosić się do konkretnej sprawy. Ponadto, z aktu oskarżenia oraz pytań do ławy przysięgłych i jej odpowiedzi powinno jasno wynikać, na których dowodach i okolicznościach faktycznych ława przysięgłych oparła swoją decyzję. W sprawie, w której osoba oskarżona była skazana przez ławę przysięgłych za zabójstwo i usiłowanie zabójstwa, Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że wyrok nie zawierał dostatecznego uzasadnienia ani co do skazania tej osoby, ani uznania, że oskarżony ponosił większą winę niż niektórzy z pozostałych siedmiu współoskarżonych. Nawet w powiązaniu z treścią aktu oskarżenia, pytania zadane ławie przysięgłych nie pozwoliły oskarżonemu na weryfikację, na jakich dowodach i okolicznościach oparto rozstrzygnięcie.⁹⁴⁴

Inna decyzja zapadła w sprawie oskarżonego skazanego za zbrodnie przeciwko ludzkości popełnione w czasie II wojny światowej, po rozprawie, w której sąd poprosił, by ława przysięgłych udzieliła w swoim rozstrzygnięciu odpowiedzi na 768 pytań. Trybunał uznał, że pytania, w których formułowaniu miały udział zarówno oskarżenie, jak i obrona, były wystarczająco precyzyjne, stanowiły ramę dla rozstrzygnięcia ławy przysięgłych oraz zrównoważyły fakt, że ława przysięgłych nie uzasadniła odpowiedzi.⁹⁴⁵

Odwołania kwestionujące treść i zakres uzasadnienia wyroku powinny wskazywać na konkretne elementy lub ustalenia faktyczne oraz wyjaśniać ich znaczenie.⁹⁴⁶

⁹⁴² *Taxquet przeciwko Belgii* (926/05), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2010) §92.

⁹⁴³ *Pinto przeciwko Trynidadowi i Tobago*, HRC, UN Doc. CCPR/C/39/D/232/1987 (1990) §12.3-12.4; *Clifton Wright przeciwko Jamajce*, HRC, UN Doc. CCPR/C/45/D/349/1989 (1992) §8.2-8.3.

⁹⁴⁴ *Taxquet przeciwko Belgii* (926/05), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2010) §§85-100; zob. *Goktepe przeciwko Belgii* (50372/99), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2005) §§23-31.

⁹⁴⁵ *Papon przeciwko Francji* (54210/00), Decyzja Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (15 listopada 2001) Prawo §6(f).

⁹⁴⁶ *Prokurator przeciwko Kvočka i inni* (IT-98-30/1-A), MTJ (28 lutego 2005) §25.

ROZDZIAŁ 25

KARY

Zgodne z prawem kary mogą być nałożone tylko na osoby, które zostały skazane za popełnienie przestępstwa, po przeprowadzeniu sprawiedliwego procesu. Kary muszą być proporcjonalne i nie mogą naruszać międzynarodowych standardów. Warunki w więzieniu muszą odpowiadać godności ludzkiej.

25.1 Kary w kontekście prawa do sprawiedliwego procesu

25.2 Jakie kary mogą być nakładane?

25.3 Retroaktywne stosowanie łagodniejszych kar

25.4 Kary nie mogą naruszać standardów międzynarodowych

25.5 Kary cielesne

25.6 Dożywotnie pozbawienie wolności bez możliwości wcześniejszego zwolnienia

25.7 Wyrok skazujący na bezterminową karę pozbawienia wolności

25.8 Warunki wykonywania kary pozbawienia wolności

25.1 KARY W KONTEKŚCIE PRAWA DO SPRAWIEDLIWEGO PROCESU

Prawo do rzetelnego postępowania obejmuje również sposób ustalania kar (znanych również w prawie międzynarodowym jako „sankcje”) oraz ich rodzaj.⁹⁴⁷

Środek, który nie jest uznany za karę w świetle prawa krajowego, może stanowić sankcję w świetle prawa międzynarodowego. Decydują o tym istotne czynniki, w tym cechy danego środka w prawie krajowym, jego charakter i cel, procedura związana z jego zastosowaniem i dolegliwość.⁹⁴⁸

Kary mogą być nałożone zgodnie z prawem tylko na osobę skazaną za przestępstwo po przeprowadzeniu postępowania z poszanowaniem standardów międzynarodowych.

Pozbawienie wolności bez podstawy prawnej, na przykład następujące po prawomocnym uniewinnieniu lub po odbyciu kary pozbawienia wolności, stanowi arbitralne pozbawienie wolności⁹⁴⁹ (**Rozdział 1 Prawo do wolności**).

Kara powinna być ogłoszona publicznie, chyba że międzynarodowe standardy stanowią inaczej, na przykład wtedy, gdy oskarżonym jest dziecko⁹⁵⁰ (**Rozdział 24 dotyczący wyroków i Rozdział 27.6.9 dotyczący postępowań przeciwko dzieciom**).

25.2 JAKIE KARY MOGĄ BYĆ NAKŁADANE

Kary nałożone w wyroku skazującym muszą być przewidziane prawem.

Zasada określoności czynu – wymóg, by przestępstwo zostało precyzyjnie zdefiniowane przez prawo, a prawo to było zrozumiałe – ma zastosowanie również do kar⁹⁵⁰ (**Rozdział 18.1.1**).

^a Artykuł 40(2)(vii) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 76(4) Statutu MTK, Artykuł 14(1) MPPDiP, Artykuł 8(5) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 6(1) Konwencji Europejskiej, Sekcje A(3)(j) i O(h) i (n) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 22(2) Statutu Z Rwandy, Artykuł 23(2) Statutu Jugosłowiańskiego

947 *T. przeciwko Wielkiej Brytanii* (24724/94), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (1999) §108.

948 Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Welch przeciwko Wielkiej Brytanii* (17440/90), (1995) §§28, 32, *Kafkaris przeciwko Cyprowi* (21906/04), Wielka Izba (2008) §142.

949 WGAD, UN Doc. *A/HRC/16/47* (2011) p23 §8(a); Rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1949, Gwinea Bissau, §10.

950 *Kafkaris przeciwko Cyprowi* (21906/04), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2008) §140.

^a Artykuł 7(2) Karty Afrykańskiej, Artykuł 5(3) Karty Amerykańskiej

^b Zasady 2.3, 3.2 i 8.1 Zasad Tokijskich, Artykuł 40(4) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 4(2) Konwencji przeciwko torturom, Artykuł 7 Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Artykuły 23-26 Konwencji RE o handlu ludźmi, Artykuły 45-48 Konwencji RE o przemyśle wobec kobiet

^c Zasady 57, 58, 61 i 64 Zasad z Bangkoku

^d Artykuł 19(2) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów

^e Artykuł 42 Konwencji RE o przemyśle wobec kobiet

Kary za przestępstwo mogą być nałożone tylko na osobę skazaną za przestępstwo. Międzynarodowe standardy zakazują nakładania kar zbiorowych, w tym także w czasie stanów nadzwyczajnych⁹⁵¹ (**Rozdział 31 i Rozdział 32.5.1 Zakaz wymierzania kar zbiorowych**). Zakaz ten nie pozwala również karać rodziców za przestępstwa popełnione przez ich dzieci.⁹⁵²

Kary nałożone w wyniku orzeczenia o winie muszą być współmierne do wagi przestępstwa oraz sytuacji konkretnego sprawcy.^b Ani kara, ani sposób jej wymierzenia nie mogą naruszać międzynarodowych standardów.

Nieproporcjonalnie surowe kary lub kary wymierzone za czyny, które nie powinny być karalne, naruszają międzynarodowe standardy. Przykładem mogą być m.in. kary pozbawienia wolności za znieśławienie.⁹⁵³ Ograny zajmujące się ochroną praw człowieka oraz mechanizmy ochrony praw człowieka,⁹⁵⁴ a także Amnesty International,⁹⁵⁵ apelowały o dekriminalizację znieśławienia.

Z drugiej strony, łagodne wyroki np. wymierzone policjantom skazanym za stosowanie tortur lub innego złego traktowania również naruszają międzynarodowe standardy, ponieważ nie odzwierciedlają wagi przestępstwa i mogą prowadzić do bezkarności za naruszanie praw człowieka.⁹⁵⁶

Decyzje o skazaniu powinny brać pod uwagę kwestie płci, uwzględniając np. wpływ stresu pourazowego na kobiety, które doświadczyły przemocy ze względu na płeć, ciężę kobiety lub odpowiedzialność za opiekę oraz specyficzne potrzeby osób transpłciowych.^{c 957}

Kwestie humanitarne związane ze statusem pracowników migrujących, w tym prawo do pobytu i pracy, powinny być brane pod uwagę przy wymierzaniu kar za przestępstwa popełnione przez tych pracowników lub członków ich rodzin.^d

Dyskryminacja w przepisach dotyczących wymiaru kar w praktyce może przejawiać się nadreprezentacją konkretnej grupy etnicznej lub społecznej w populacji więziennej⁹⁵⁸, jak również nieproporcjonalnie łagodnymi karami za przestępstwa związane z przemocą wobec kobiet, w tym zgwałcenia, przemoc domową,⁹⁵⁹ „przestępstwa honorowe”^{e 960} i handel ludźmi (**Rozdział 11 Prawo do równości wobec prawa i przed sądami**).

Kary pozbawienia wolności powinny być nakładane tylko wtedy, gdy służą realizacji nadrzędnej potrzeby społecznej i powinny być proporcjonalne.⁹⁶¹ Czas spędzony w tymczasowym areszcie powinien być brany pod uwagę przy wymierzaniu kary, bez względu na to, czy jest to kara

⁹⁵¹ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §11; Uwagi końcowe HRC: Libia, UN Doc. CCPR/C/LBY/CO/4 (2007) §20; Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 65/225, Korea Północna, §1(a)(i).

⁹⁵² CRC Komentarz Ogólny nr 10, §55.

⁹⁵³ HRC Komentarz Ogólny nr 34, §47; Uwagi końcowe: Włochy, UN Doc. CCPR/C/ITA/CO/5 (2005) §19; Zob. np., WGAD, *Nikaragua*, UN Doc. A/HRC/4/40/Add.3 (2006) §102(c) (kary za przestępstwa narkotykowe).

⁹⁵⁴ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. wolności wypowiedzi: UN Doc. A/HRC/14/23 (2010) §83, UN Doc. A/HRC/4/27 (2007) §81; Komisja Afrykańska Rezolucja 169 (2010); Uwagi końcowe HRC: Macedonia, UN Doc. CCPR/C/MKD/CO/2 (2008) §6; Biuro Specjalnego Sprawozdawcy ONZ ds. wolności wypowiedzi, *Komunikat prasowy 32/11*.

⁹⁵⁵ Amnesty International, *Turkey: Decriminalize Dissent*, Index: EUR 44/001/2013, s.14.

⁹⁵⁶ Uwagi końcowe HRC: Austria, UN Doc. CCPR/C/AUT/CO/4 (2007) §11, Grenada, UN Doc. CCPR/C/GRD/CO/1 (2009) §15; Uwagi końcowe HRC: USA, UN Doc. CAT/C/USA/CO/2 (2006) §26; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Duran przeciwko Turcji* (42942/02), (2008) §§66-69, *Gäfgen przeciwko Niemcom* (22978/05), Wielka Izba (2010) §§121-124, *Kopylov przeciwko Rosji* (3933/04), (2010) §§140-142, *Enukidze i Girgylani przeciwko Gruzji* (25091/07), (2011) §§268-278; Arabski Komitet Praw Człowieka Obserwacje: Jordan, (2012) §§10, 33; WGEID: Kolumbia, UN Doc. E/CN.4/2006/56.Add.1 (2006) §§63-69.

⁹⁵⁷ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/66/289 (2011) §102; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur, UN Doc. A/HRC/7/3 (2008) §41.

⁹⁵⁸ WGAD, *Republika Południowej Afryki*, UN Doc. E/CN.4/2006/7/Add.3 (2005) §87; Uwagi końcowe HRC: Nowa Zelandia, UN Doc. CCPR/C/NZL/CO/5 (2010) §12; Uwagi końcowe HRC: Węgry, UN Doc. A/54/44 (1998) §81; Komitet CEDAW, Uwagi końcowe: Kanada, UN Doc. CEDAW/C/CAN/CO/7 (2008) §§33-34; Komitet CEDAW, Uwagi końcowe: Australia, UN Doc. CERD/C/304/Add.101 (2000) §16, USA, UN Doc. A/56/18 (2001) §395; Komitet CERD, *Rekomendacja Ogólna nr XXXI*, §§34-37.

⁹⁵⁹ Uwagi końcowe HRC: Bośnia i Hercegowina, UN Doc. CCPR/C/BIH/CO/1 (2006) §12, Japonia, UN Doc. CCPR/C/JPN/CO/5 (2008) §15; *Opuz przeciwko Turcji* (33401/02), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2009) §§169-170, 199-200; zob. *M.C. przeciwko Bułgarii* (39272/98), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2003) §153.

⁹⁶⁰ Uwagi końcowe HRC: Jemen, UN Doc. CCPR/CO/84/YEM (2005) §12; Komitet CEDAW, Uwagi końcowe: Liban, UN Doc. CEDAW/C/LBN/CO/3 (2008) §27, Jordania, UN Doc. CEDAW/C/JOR/CO/4 (2007) §§23-24.

⁹⁶¹ WGAD, UN Doc. E/CN.4/2006/7, (2005) §63.

pozbawienia wolności czy nie, i powinien być zaliczony na poczet późniejszej kary pozbawienia wolności.^{a 962}

Trybunał Międzypaństwowy stwierdził, że prawo karne, w którym kary ustanawiane są w oparciu o „przyszłe zagrożenie”, jakie miałyby stwarzać sprawca, są niezgodne z zasadą legalności.⁹⁶³

Coraz powszechniejszy staje się konsensus wokół konieczności stosowania kar alternatywnych wobec pozbawienia wolności.⁹⁶⁴ Zasady Tokijskie, przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1990 r., promują stosowanie środków nieizolacyjnych. Rekomendowane jest stosowanie środków nieizolacyjnych, o ile byłyby one odpowiednie i proporcjonalne, zwłaszcza w przypadku przestępstw mniejszej wagi,⁹⁶⁵ przestępstw popełnionych przez kobiety w ciąży, przedstawicieli ludności rdzennej i w celu zmniejszenia przeludnienia w więzieniach.⁹⁶⁶ Ich stosowanie powinno być rozważane wobec osób mających na wychowaniu małe dzieci^{b 967} (**Rozdział 27.7 dotyczący skazywania dzieci**).

25.3 RETROAKTYWNE STOSOWANIE ŁAGODNIEJSZYCH KAR

Sądy nie mogą nałożyć surowszej kary niż przewidziana przez ustawę w momencie popełnienia przestępstwa.⁹⁶⁸ Jednakże, jeśli w wyniku zmiany prawa zredukowano wymiar kary za dane przestępstwo już po jego popełnieniu, państwa muszą retroaktywnie stosować owe kary łagodniejsze^c (**Rozdział 28.3 dotyczący spraw zagrożonych karą śmierci**).

Uznaje się, że prawo do retroaktywnego stosowania kar łagodniejszych wynika z Artykułu 7 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.⁹⁶⁹

Łagodniejsza kara za przestępstwo powinna być zastosowana, gdy:

- prawo zmieniło się po wydaniu prawomocnego wyroku lub, w świetle standardów Komisji Afrykańskiej, przed pełnym wykonaniem wyroku^d lub
- jeżeli osoba została skazana na nieodwracalną karę, taką jak kara śmierci, kara cielesna lub kara dożywotniego pozbawienia wolności.⁹⁷⁰

Prawo do skorzystania z łagodniejszej kary odnosi się również do sytuacji, w której przepisy penalizujące dany czyn lub zaniechanie zostały uchylone.⁹⁷¹

25.4 KARY NIE MOGĄ NARUSZAĆ MIĘDZYNARODOWYCH STANDARDÓW

Kary i sposób ich wykonania nie mogą naruszać standardów międzynarodowych. Tortury i inne okrutne, nieludzkie lub poniżające traktowanie lub karanie są absolutnie zakazane^e (**Rozdział 10 Wolność od tortur i złego traktowania**). Definicja tortur zawarta

MPPOP, Artykuł 15(1)

„Nie może być również zastosowana kara surowsza od tej, którą można było wymierzyć w chwili popełnienia przestępstwa. Jeżeli po popełnieniu przestępstwa ustanowiona zostanie przez ustawę kara łagodniejsza za takie przestępstwo, przestępca będzie miał prawo z tego korzystać”.

⁹⁶² Uwagi końcowe CAT: *Republika Południowej Afryki*, UN Doc. CAT/C/ZAF/CO/1 (2006) §22; WGAD: UN Doc. E/CN.4/2006/7/Add.3 (2005) §§72-74, 87, UN Doc. E/CN.4/2001/14 (2000) §96.

⁹⁶³ *Fernín Ramírez przeciwko Gwatemali*, Trybunał Międzypaństwowy (2005) §96.

⁹⁶⁴ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 65/230, §51.

⁹⁶⁵ Uwagi końcowe HRC: *Tadżykistan*, UN Doc. CCPR/CO/84/TJK (2004) §14.

⁹⁶⁶ Uwagi końcowe HRC: *Polska*, UN Doc. CCPR/C/POL/CO/6 (2010) §17, *Chorwacja*, UN Doc. CCPR/C/HRV/CO/2 (2009) §13; Komitet CERD, *Rekomendacja Ogólna nr XXXI*, §36; *Orchowski przeciwko Polsce* (17885/04), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2009) §153.

⁹⁶⁷ Zgromadzenie Ogólne ONZ rezolucja 65/229, §9, Rezolucja 65/213, §11; *Rada Praw Człowieka rezolucja 10/2*, §13; CPT 11. Raport Generalny: CPT/Inf (2001) 16 §28.

⁹⁶⁸ *Ecer oraz Zeyrek przeciwko Turcji* (29295/95 and 29363/95), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2001) §§31-37.

⁹⁶⁹ *Scoppola przeciwko Włochom (No.2)* (10249/03), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2009) §109.

⁹⁷⁰ M. Nowak: *U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary*, 2. wydanie poprawione, Engel, 2005, s. 366-7 §§19-20.

⁹⁷¹ *Cochet przeciwko Francji*, HRC, UN Doc. CCPR/C/100/D/1760/2008 (2010) §7.3-7.4.

^a Zasada 33 Zasady RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania, Artykuł 78(2) Statutu MTK

^b Zasady z Tokio, Zasady 64, 57-58 oraz 60-63 Zasad z Bangkoku, Artykuł 10(2) Konwencji nr 169 MOP, Wytyczna 37 Wytycznych z wyspy Robben, Sekcja N(9)(e)(i-ii) Zasad dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^c Artykuł 11 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Artykuł 15(1) MPPOiP, Artykuł 19(1) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 9 Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 15 Karty Arabskiej, Artykuł 7(1) Konwencji Europejskiej, Sekcja N(7)(a)-(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 24(2) Statutu MTK, Artykuł 7(2) Karty Afrykańskiej

^d Sekcja N(7)(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^r Artykuł 5 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Artykuł 7 MPPOiP, Konwencja przeciwko torturom, Artykuł 5 Karty Afrykańskiej, Artykuł 5(2) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 8 Karty Arabskiej, Artykuł 3 Konwencji Europejskiej, Artykuły 2-3 Deklaracji przeciwko torturom, Zasada 6 Zbioru Zasad, Artykuł XXVI Amerykańskiej Deklaracji

w Artykule 1 Konwencji przeciwko torturom wprost wyłącza spod zakresu tego pojęcia ból i cierpienie wynikające z kary, nieodłącznie lub incydentalnie związane z karą. Jednakże stosowane kary muszą być legalne, czyli zgodne z prawem krajowym i spójne z międzynarodowymi standardami.⁹⁷²

Nawet jeśli kara jest zgodna z prawem krajowym, to jednak będzie zakazana, jeśli narusza standardy międzynarodowe, w tym bezwzględny zakaz tortur lub innego złego traktowania lub karania. Inna interpretacja byłaby sprzeczna z celem tego zakazu ustanowionego w standardach międzynarodowych.⁹⁷³

W zakres kar uznawanych za naruszające międzynarodowe standardy wchodzi wszystkie formy kar cielesnych,⁹⁷⁴ wygnanie⁹⁷⁵ i kara więzienia za niespłacone długi⁹⁷⁶ (**Rozdział 28 dotyczący spraw zagrożonych karą śmierci**).

System resocjalizacji poprzez pracę wykorzystywany w Chinach został również oceniony jako naruszający międzynarodowe standardy.⁹⁷⁷

Pomocnicze środki karne, takie jak wydalenie cudzoziemców po skazaniu czy zawieszenie praw wyborczych osadzonego, muszą odpowiadać standardom międzynarodowym.⁹⁷⁸

Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu wyraził obawę, że dodatkowy nadzór nad osobami, które już odbyły karę, mógłby stanowić podwójne karanie⁹⁷⁹ (**Rozdział 18**).

(**Rozdział 27.7.3 Kary zakazane wobec dzieci i Rozdział 28 Sprawy zagrożone karą śmierci**)

25.5 KARY CIELESNE

Kary cielesne, takie jak chłosta, bicie różgą, biczowanie, amputacje, znaczenie gorącym żelazem i kamienowanie⁹⁸⁰ są zakazane przez prawo międzynarodowe jako naruszające absolutny zakaz tortur i innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub karania.^{a 981}

25.6 DOŻYWOTNIE POZBAWIENIE WOLNOŚCI BEZ MOŻLIWOŚCI WCZEŚNIEJSZEGO ZWOLNIENIA

Coraz większe obawy budzą wyroki dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości ubiegania się o przedterminowe warunkowe zwolnienie.

^a Zasada I Zasady w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Zasada 31 Wzorcowych reguł minimalnych, Zasada 60.3 Europejskich Reguł Więziennych

- 972** Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur, UN Doc. [E/CN.4/1997/7](#) (1997) §8, UN Doc. [A/60/316](#) (2005) §§26-28.
- 973** Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur, UN Doc. [E/CN.4/1988/17](#), (1988) §§42-44, UN Doc. [E/CN.4/1993/26](#), (1992) §593; Rodley i Pollard, *The Treatment of Prisoners under International Law*, 3. edycja, Oxford University Press, 2009.
- 974** HRC *Komentarz Ogólny nr 20*, §5, *Osborne przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/68/D/759/1997 (2000) §§9.1, 11; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur: *Nigeria*, UN Doc. A/HRC/7/3/Add.4 (2007) §§56-60.
- 975** Uwagi końcowe HRC: *Monako*, UN Doc. CCPR/C/MCO/CO/2 (2008) §12.
- 976** Uwagi końcowe HRC: *Grecja*, UN Doc. CCPR/CO/83/GRC (2005) §13.
- 977** Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur, UN Doc. [A/HRC/13.39/Add.5](#) (2010) §71.
- 978** Uwagi końcowe HRC: *Włochy*, UN Doc. CCPR/C/ITA/CO/5 (2005) §18; Komitet CERD, Uwagi końcowe: *USA*, UN Doc. CERD/C/USA/CO/6 (2008) §27; HRC *Komentarz Ogólny 25*, §14; *Hirst przeciwko Wielkiej Brytanii* (74025/01), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2005) §§72-85; Uwagi końcowe HRC: *USA*, UN Doc. CCPR/C/USA/CO/3/Rev.1 (2006) §35; *Scoppola przeciwko Włochom (No. 3)* (126/05), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2012) §§103-110.
- 979** Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu, Australia, UN Doc. [A/HRC/4/26/Add.3](#) (2006) §40.
- 980** Uwagi końcowe HRC: *Sudan*, UN Doc. CCPR/C/79/Add.85 (1997) §9; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur: *Nigeria*, UN Doc. A/HRC/7/3/Add.4 (2007) §56; *Irak*, UN Doc. CCPR/C/79/Add.84, HRC (1997) §12; Uwagi końcowe CAT: *Arabia Saudyjska*, UN Doc. CAT/C/CR/28/5 (2002) §4(b).
- 981** HRC: *Komentarz Ogólny 20*, §5; Uwagi końcowe: *Sudan*, UN Doc. CCPR/C/79/Add.85 (1997) §9, *Irak*, UN Doc. CCPR/C/79/Add.84 (1997) §12, *Libia*, UN Doc. CCPR/C/LBY/CO/4 (2007) §16, *Tanzania*, UN Doc. CCPR/C/TZA/CO/4 (2009) §16, *Botswana*, UN Doc. CCPR/C/BWA/CO/1 (2008) §19, *Osborne przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/68/D/759/1997 (2000) §§9.1, 11, *Sooklal przeciwko Trynidadowi i Tobago*, UN Doc. CCPR/C/73/D/928/2000 (2001) §4.6; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur: UN Doc. [A/60/316](#) (2005) §§18-28, UN Doc. [A/HRC/7/3/Add.4](#) (2007) §§56-60, UN Doc. [E/CN.4/1997/7](#) (1997) §6; Komisja Afrykańska: *Doebbler przeciwko Sudanowi* (236/2000), (2003) §42; Uwagi końcowe: *Botswana* (2010) §31; *Caesar przeciwko Trynidadowi i Tobago*, Trybunał Międzypaństwowy (2005) §70; *Tyler przeciwko Wielkiej Brytanii* (5856/72), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1978) §§37-39; *Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 65/226*: Iran (2010) §4(a), (d).

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że aby wyrok dożywotniego pozbawienia wolności był zgodny z Konwencją Europejską muszą istnieć zarówno możliwości weryfikacji wyroku przez władze, jak i szanse na przedterminowe zwolnienie. Weryfikacja powinna odbywać się co pewien czas, powinna uwzględniać zasadność złagodzenia wyroku, umorzenia, wygaśnięcia lub warunkowego zwolnienia skazanego w świetle jego postępów w kierunku resocjalizacji. Kontynuowanie pozbawienia wolności bez możliwości wcześniejszego zwolnienia, niezajdujące uzasadnienia w prawie karnym, jest niezgodne z Artykułem 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.⁹⁸²

Statut MTK przewiduje karę dożywotniego pozbawienia wolności. Takie kary powinny być weryfikowane przez sąd po upływie 25 lat w celu ustalenia, czy nie zachodzą przesłanki do złagodzenia wyroku.^a

Orzeczenie kary dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości ubiegania się o wcześniejsze zwolnienie za przestępstwa popełnione przed ukończeniem 18 lat jest zakazane (**Rozdział 27.7.3**).

Amnesty International sprzeciwia się stosowaniu kary dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości ubiegania się o wcześniejsze zwolnienie i uznaje je za niezgodne z zakazem stosowania okrutnego, niehumanitarnego i poniżającego karanie i zasadą, że pozbawienie wolności powinno, między innymi, zakładać społeczną resocjalizację. Bezwzględna kara dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości ubiegania się o wcześniejsze zwolnienie oznacza, że osoba skazana będzie pozbawiona możliwości oceny okoliczności jej sprawy.

25.7 WYROK SKAZUJĄCY NA BEZTERMINOWĄ KARĘ POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Wyroki skazujące na bezterminową karę pozbawienia wolności zawierają zarówno element kary (ustalony okres pozbawienia wolności nazywany „taryfą”), jak i element odstraszcający zmierzający do zapewnienia bezpieczeństwa publicznego. W niektórych krajach wyroki tego rodzaju określa się mianem prewencyjnych.

O ile wyroki skazujące na bezterminową karę pozbawienia wolności nie zostały same w sobie uznane za naruszenie MPPoIP lub Konwencji Europejskiej, Komitet Praw Człowieka oraz Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdziły, że:

- element kary musi być określony przez niezależny sąd (organ niezależny od partii i władzy rządzącej);⁹⁸³
- element prewencyjny powinien być uzasadniony istotnymi powodami i musi podlegać regularnej weryfikacji przez organ sądowy, uprawniony do zwolnienia danej osoby po upływie okresu ustalonego w ramach „taryfy”.⁹⁸⁴

Orzekanie ciągłego pozbawienia wolności (w tym w ośrodkach psychiatrycznych) po tym, jak został wykonany wyrok np. w przypadku osoby skazanej za przestępstwo na tle seksualnym) z powodu zagrożenia dla bezpieczeństwa, było już uznawane za naruszenie prawa do wolności osobistej.⁹⁸⁵

^a Artykuł 77(1)(b) i 110(3) Statutu MTK

⁹⁸² *Vinter i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (66069/09, 130/10, 3896/10), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (2013) §§103-122; Rada Europy Rekomendacja Rec (2003)22 §4(a); CPT: Malta, CPT/Inf (2011) 5, §121; CPT: Faktyczne/rzeczywiste wyroki dożywotniego pozbawienia wolności, CPT (2007) 55 (2007).

⁹⁸³ *T. przeciwko Wielkiej Brytanii* (24724/94), Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (1999) §§109-113.

⁹⁸⁴ HRC: *Rameka i inni przeciwko Nowej Zelandii*, UN Doc. CCPR/C/79/D/1090/2002 (2003) §7.3-7.4; *Dean przeciwko Nowej Zelandii*, UN Doc. CCPR/C/95/D/1512/2006 (2009) §7.3-7.4; Wielka Izba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka: *T. przeciwko Wielkiej Brytanii* (24724/94), (1999) §118, *Stafford przeciwko Wielkiej Brytanii* (46295/99), (2002) §§87-90.

⁹⁸⁵ *Fardon przeciwko Australii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/98/D/1629/2007 (2010) §7.3-7.4; *M. przeciwko Niemcom* (19359/04), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2009) §§92-105; Uwagi końcowe HRC: *Francja*, UN Doc. CCPR/C/FRA/CO/4 (2008) §16.

^a Zasada 5 Podstawowych Zasad postępowania z więźniami, Zasada VIII Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Zasada 2 Europejskich Reguł Więziennych

^b Zasada 57 Wzorcowych reguł minimalnych, Zasada 102(2) Europejskich Reguł Więziennych

^c Zasada 60 Wzorcowych reguł minimalnych, Artykuł 106(2) Statutu MTK

^d Artykuł 10(3) MPPDiP, Artykuł 17(4) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 5(6) Konwencji Amerykańskiej, Artykuł 20(3) Karty Arabskiej, Zasady 58 i 65 Podstawowych Zasad postępowania z więźniami, Sekcja N(9)(a) oraz (e)(v) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada 6 Europejskich Reguł Więziennych

^e Zasada 33 Zasad z wyspy Robben

^f Artykuł 5 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Artykuł 7 i 10 MPPDiP, Artykuł 17(1) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuły 2 i 16 Konwencji przeciwko torturom, Artykuł 5 Karty Afrykańskiej, Artykuł 5(2) Amerykańskiej Konwencji, Artykuły 8 i 20(1) Karty Arabskiej, Artykuł 3 Konwencji Europejskiej, Sekcja M(7)(a) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada I Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Zasady 1-5 raz 102 Europejskich Reguł Więziennych

25.8 WARUNKI WYKONYWANIA KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Więźniowie zachowują prawa człowieka, z wyjątkiem proporcjonalnych ograniczeń ustanowionych przez ustawę wpisanych w karę pozbawienia wolności.^a Traktowanie więźniów, warunki w więzieniach oraz więzienny reżim muszą zapewniać poszanowanie i ochronę praw osób osadzonych.

Międzynarodowe standardy ustanawiają wytyczne w zakresie traktowania więźniów. Wskazują, że system więziennictwa powinien szanować prawa człowieka przysługujące więźniom, nakładając tylko takie ograniczenia, jakie są wymagane przy pozbawieniu wolności i nie powinien potęgować cierpienia nieodłącznie związanego z pozbawieniem wolności.^b 986 Z regulacji prawa międzynarodowego wynika także wymóg, aby reżim więzienny minimalizował różnice między życiem w więzieniu a życiem na wolności.^c

Traktowanie więźniów musi zmierzać do resocjalizacji i społecznej reintegracji.^d 987

Obowiązek państwa pozostaje niezmienny, nawet jeśli prowadzenie instytucji penitencjarnych zostało zlecone podmiotom prywatnym.⁹⁸⁸

Warunki, w których przetrzymywani są więźniowie, muszą być co najmniej zgodne z międzynarodowymi standardami ochrony praw człowieka.^e Państwa mają obowiązek traktowania osadzonych w sposób humanitarny i z poszanowaniem przyrodzonej ludzkiej godności, bez dyskryminacji i niezależnie od posiadanych środków materialnych.⁹⁸⁹ Tortury i inne okrutne, nieludzkie lub poniżające traktowanie są absolutnie zakazane^f (**Rozdział 10**).

W związku z tym, że więźniowie pozostają pod pieczę państwa, państwo ma obowiązek zadbania o ich stan fizyczny i psychiczny. Należy dostarczyć osobom osadzonym odpowiednie jedzenie i wodę, a także zadbać o opiekę medyczną i właściwe traktowanie (w tym konieczne leki), higienę, schronienie i poślanie⁹⁹⁰ (**Rozdział 10.3 i 10.4**).

Więźniowie powinni mieć pozwolenie na spędzanie odpowiedniej ilości czasu na konstruktywnych zajęciach poza celami.⁹⁹¹

Zasady panujące w więzieniu powinny uwzględniać praktyki wynikające z kultury i religii więźniów i przestrzegać ich.⁹⁹² Komitet Praw Człowieka stwierdził, że zakazanie przebywającemu w więzieniu muzułmaninowi noszenia brody i praktykowania religii stanowiło naruszenie prawa do wolności myśli, sumienia i wyznania.⁹⁹³

Międzynarodowe standardy wymagają, aby władze umieszczały osoby skazane oddzielnie od osób przebywających w tymczasowym areszcie, zaś skazane dzieci oddzielnie od

986 HRC: Komentarz Ogólny nr 21, §§2-3.

987 WGAD, *Nikaragua*, UN Doc. A/HRC/4/40/Add.3 (2006) §102(c).

988 Uwagi końcowe HRC: *Nowa Zelandia*, UN Doc. CCPR/C/NZL/CO/5 (2010) §11; *CAT Komentarz Ogólny nr 2*, §17; *Cabal oraz Pasini Bertran przeciwko Australii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/78/D/1020/2001 (2003) §7.2.

989 HRC: Komentarz Ogólny nr 21, §4; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Dybeku przeciwko Albanii* (41153/06), (2007) §50, *Mamedova przeciwko Rosji* (7064/05), (2006) §63.

990 *Malawi African Association i inni przeciwko Mauretanii* (54/91, 61/91, 98/93, 167/97-196/97 i 210/98), Komisja Afrykańska, 13. Raport Roczny (2000) §122; *Kurbanov przeciwko Tadżykistanowi*, HRC, UN Doc. CCPR/C/79/D/1096/2002 (2003) §7.8; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Dybeku przeciwko Albanii* (41153/06), (2007) §41, *Hummatov przeciwko Azerbejdżanowi* (9852/03 i 13413/04), (2007) §§104-122.

991 Uwagi końcowe HRC: *USA*, UN Doc. CCPR/C/USA/CO/3/Rev.1 (2006) §32; CPT 10. Raport Generalny, *CPT/Inf (2000)13* §25.

992 CERD, *Rekomendacja Ogólna nr XXXI*, §§5, 38(a).

993 *Boodoo przeciwko Trynidadowi i Tobago*, HRC, UN Doc. CCPR/C/74/D/721/1996 (2002) §6.6.

dorośli, o ile nie jest to sprzeczne z dobrem dziecka.^a Kobiety i mężczyźni powinni być osadzeni oddzielnie.^b⁹⁹⁴ Strażnicy więzienni płci męskiej nie powinni pracować bezpośrednio z osadzonymi kobietami,^c⁹⁹⁵ a więźniowie nigdy nie powinni być delegowani do pilnowania innych więźniów.⁹⁹⁶ Państwa muszą również podjąć odpowiednie kroki w kierunku ochrony osób LGBTI skazanych na karę pozbawienia wolności⁹⁹⁷ (**Rozdział 10.5-10.6**).

Międzynarodowe standardy ograniczają stosowanie siły i metod krępowania takich jak kajdanki na ręce czy nogi. Środki ograniczające swobodę nigdy nie powinny być traktowane jako kara^d⁹⁹⁸ (**Rozdział 10.10.2 Użycie siły i 10.10.3 Metody ograniczania swobody ruchu**).

Międzynarodowe standardy ograniczają również możliwość umieszczania więźniów w celach izolacyjnych, co może stanowić okrutne, nieludzkie lub poniżające traktowanie lub karanie⁹⁹⁹ (**Rozdział 10.9 dotyczący umieszczania więźniów w celach izolacyjnych**). Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur wezwał, by zakazano umieszczania więźniów w celach izolacyjnych jako formy kary.¹⁰⁰⁰

Zaniepokojenie budzi również zaostrzony rygor więzienny i warunki w więzieniach o zaostrzonym rygorze, które obejmują izolowanie więźniów i pozbawianie ich kontaktu z innymi osobami, co może stanowić okrutne, nieludzkie lub poniżające traktowanie lub karanie.¹⁰⁰¹

Więźniowie powinni mieć możliwość spotkań i komunikowania się ze swoimi rodzinami, z uwzględnieniem prawa do prywatności i życia rodzinnego, a także powinni mieć dostęp do świata zewnętrznego.¹⁰⁰² Ograniczenia w tym zakresie powinny być oparte tylko na kwestiach związanych z bezpieczeństwem i dostępnością zasobów.¹⁰⁰³ Decyzje o miejscu osadzenia więźnia powinny brać pod uwagę ich prawo do prywatności, życia rodzinnego i dostępu do adwokata^e¹⁰⁰⁴ (**Rozdziały 4 i 10.2**).

Cudzoziemcy przebywający w więzieniach mają również prawo i muszą mieć ku temu możliwości, by kontaktować się i spotykać z przedstawicielami rządu ich państwa. Jeśli są uchodźcami lub korzystają z ochrony organizacji międzyrządowej, to mają prawo do kontaktowania się i spotkań z przedstawicielami tej organizacji lub państwa, w którym przebywają. Cudzoziemcy muszą być poinformowani o tym prawie przez władze. Jeśli cudzoziemiec wnioskuje do władz o kontakt z takim przedstawicielem, władze muszą zapewnić kontakt bez zbędnej zwłoki. Władze nie mają jednak takiego obowiązku, jeśli cudzoziemiec o to nie wnioskuje^f¹⁰⁰⁵ (**Rozdziały 2.5 i 4.6**).^f

Biorąc pod uwagę dodatkową ochronę praw, jaką może za sobą nieść taki kontakt, Amnesty International uważa, że powinien być on zagwarantowany osobom, które są obywatelami państwa, w którym przebywają w więzieniu, a także innych państw. Jeśli osoba posiada obywatelstwo dwóch lub więcej państw powinna mieć możliwość i warunki nawiązania kontaktu, komunikowania się i przyjmowania wizyt przedstawicieli każdego z tych państw, jeśli o to wnosi.

^a Artykuł 10(2) MPPOP, Artykuł 37(c) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 17(2) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuły 5(4) i 5(5) Konwencji Amerykańskiej, Artykuły 20(2) i 17 Karty Arabskiej, Zasada XIX Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Zasada 18.8 Europejskich Reguł Więziennych

^b Sekcja M(7)(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada XIX Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Zasada 18.8 Europejskich Reguł Więziennych

^c Zasada XX Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach

^d Zasada 33 Podstawowe Zasady postępowania z więźniami

^e Artykuł 17(5) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Zasady 4 i 43 Reguł z Bangkoku, Zasady 37 i 79 Podstawowych Zasad postępowania z więźniami, Zasady 17 i 24 Europejskich Reguł Więziennych

^f Artykuł 36 Konwencja Wiedeńska o stosunkach konsularnych, Zasada 38 Podstawowych Zasad postępowania z więźniami, Zasada 2(1) Reguł z Bangkoku, Artykuł 10 Deklaracji w sprawie osób niebędących obywatelami danego państwa, Zasada V Zasad w sprawie osób pozbawionych wolności w Amerykach, Zasada 37 Europejskich Reguł Więziennych, Artykuł 17(2)(d) Konwencji o wymuszonych zaginięciach

⁹⁹⁴ Uwagi końcowe CAT: Kamerun, UN Doc. CCPR/C/CMR/CO/4 (2010) §21.

⁹⁹⁵ Uwagi końcowe CEDAW: Kanada, UN Doc. CEDAW/C/CAN/CO/7 (2008) §§33-34.

⁹⁹⁶ Uwagi końcowe Komisja Afrykańska: Benin, (2009) §30.

⁹⁹⁷ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/66/289 (2011) §§81-82, 102; Załącznik do Rekomendacji Komitetu Ministrów RE CM/Rec, (2010) 5 §1(A)(4); Zasada 9 Zasad z Yogyakarty.

⁹⁹⁸ CAT 2. Sprawozdanie Ogólne, CPT/Inf (92) 3, §53.

⁹⁹⁹ Uwagi końcowe HRC: Japonia, UN Doc. CCPR/C/JPN/CO/5 (2008) §21; *Polay Campos przeciwko Peru*, HRC, UN Doc. CCPR/C/61/D/577/1994 (1997) §8.6-8.7; *Castillo Petrucci i inni przeciwko Peru* (52/1999), Trybunał Międzamyerykański (1999) §§189-199.

¹⁰⁰⁰ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. tortur, UN Doc. A/66/268 (2011) §84; CPT 21. Sprawozdanie Ogólne, CPT/Inf (2011) 28, §56(a).

¹⁰⁰¹ Uwagi końcowe CAT: USA, UN Doc. CAT/C/USA/CO/2 (2006) §36, *Wegry*, UN Doc. CAT/C/HUN/CO/4 (2006) §18.

¹⁰⁰² Rekomendacje Rady Europy Rec (2012)12, Aneks §22.

¹⁰⁰³ CPT 2. Sprawozdanie Ogólne, CPT/Inf (92) 3, §51; Uwagi końcowe HRC: Izrael, UN Doc. CCPR/C/ISR/CO/3 (2010) §21.

¹⁰⁰⁴ Specjalny Sprawozdawca ds. praw człowieka i zwalczania terroryzmu: Hiszpania, UN Doc. A/HRC/10/3/Add.2 (2008) §20.

¹⁰⁰⁵ Rekomendacje Rady Europy Rec(2012)12, Aneks §§24.1-25.4.

Przeludnione więzienia mogą stwarzać warunki, które naruszają międzynarodowe standardy i prawa więźniów.¹⁰⁰⁶

W momencie przyjęcia do jednostki penitencjarnej, więźniowie powinni być informowani o swoich prawach wynikających z ustawy i zasadach panujących w jednostce, jak również o prawie do skargi, w tym na warunki osadzenia i złe traktowanie. Więźniowie powinni mieć dostęp do pomocy prawnej w zakresie wniesienia apelacji, składania wniosków dotyczących ich traktowania i warunków osadzenia oraz w przypadku grożących im poważnych zarzutów dyscyplinarnych i składania wniosków o przedterminowe zwolnienie, ułaskawienie lub wysłuchanie^a (**Rozdział 10.3 dotyczący warunków pozbawienia wolności, Rozdział 10.8 dotyczący środków dyscyplinarnych i Rozdział 10.11 dotyczący obowiązku wszczęcia postępowania i prawa do odszkodowania w sprawach tortur i złego traktowania**).

^a Zasada 6 § 47(c) Zasad pomocy prawnej

¹⁰⁰⁶ Uwagi końcowe HRC: [Argentyna](#), UN Doc. CCPR/C/ARG/CO/4 (2010) §17; [Kalashnikov przeciwko Rosji](#) (47095/99), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2002) §§92-103; CPT 7. [Sprawozdanie Ogólne](#), CPT/Inf (97)10 §§12-13.

ROZDZIAŁ 26

PRAWO DO ODWOŁANIA SIĘ I PONOWNEGO ROZPATRZENIA SPRAWY

Każdy, kto został skazany za popełnienie czynu zabronionego, ma prawo do rewizji wyroku i wymierzenia kary przez sąd wyższej instancji.

26.1 Prawo do odwołania się

26.2 Kontrola orzeczenia przed sądem wyższej instancji

26.3 Prawo do odwołania się w praktyce

26.4 Prawidłowa kontrola orzeczenia

26.5 Gwarancje sprawiedliwego procesu w postępowaniu odwoławczym

26.6 Wznowienie postępowania ze względu na nowe fakty

26.7 Wznowienie postępowania w następstwie ustaleń międzynarodowych organów praw człowieka

26.1 PRAWO DO ODWOŁANIA SIĘ

Każdy, kto został skazany za popełnienie przestępstwa, ma prawo do rewizji wyroku przez sąd wyższej instancji.^a

Artykuł 2(2) Protokołu 7 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka dopuszcza bardziej ograniczone prawo do składania odwołań.

Prawo do odwołania jest zasadniczym elementem rzetelnego procesu, mającym na celu zagwarantowanie, że wyrok zapadły w wyniku błędów prawnych i faktycznych niekorzystnych dla oskarżonego lub naruszający prawa oskarżonego nie stanie się prawomocny.¹⁰⁰⁷

Komisja Praw Człowieka ONZ wezwała państwa, w których funkcjonują sądy wojskowe lub nadzwyczajne trybunały karne, by zapewniono, aby sądy te respektowały gwarancje sprawiedliwego procesu, w tym również prawo do odwołania¹⁰⁰⁸ (**Rozdział 29 o trybunałach nadzwyczajnych i sądach wojskowych**).

Afrykańska Komisja Praw Człowieka stwierdziła naruszenie Afrykańskiej Karty Praw Człowieka w sprawach przeciwko Mauretanii, Nigerii, Sierra Leone i Sudanowi, w których między innymi ludność cywilna została skazana przed trybunałem nadzwyczajnym lub sądem wojskowym wyrokami, od których nie przysługiwało odwołanie.¹⁰⁰⁹

Komitet Przeciwko Torturom wyraził obawy dotyczące prawa chińskiego, zgodnie z którym osoby oskarżone o wyjawienie tajemnic państwowych nie mają żadnych praw do odwołania się przed niezawisłym sądem.¹⁰¹⁰

^a Artykuł 14(5) MPPoIP, Artykuł 40(2)(b)(v) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 18(5) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 8(2)(h) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 16(7) Karty Arabskiej, Artykuł 2(1) Protokołu 7 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Dział N(10)(a) Zasad sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 81(1) (b) oraz 81(2) Statutu MTK, Artykuł 24 Statutu Rwandy, Artykuł 25 Statutu Jugosławii, Artykuł 7(1)(a) Karty Afrykańskiej

¹⁰⁰⁷ Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka: *Barreto Leiva przeciwko Wenezueli*, (2009) §88; *Herrera-Ulloa przeciwko Kostaryce*, (2004) §§158, 163.

¹⁰⁰⁸ CHR *Rezolucja 2005/30*, §8.

¹⁰⁰⁹ Afrykańska Komisja Praw Człowieka: *Afrykańskie Stowarzyszenie Malawi i inni przeciwko Mauretanii* (54/91 i inne) 13. Raport Roczny(2000) §§93-94, *Centrum Wolności Słowa przeciwko Nigerii* (206/97) 13. Raport Roczny (1999) §12, International Pen, Projekt Praw Konstytucyjnych *Interrights w imieniu Ken Saro-Wiwa Jr. i Organizacji Swobód Obywatelskich przeciwko Nigerii* (137/94, 139/94, 154/96 i 161/97) 12. Raport Roczny (1998) §§91-93, *Forum Sumienia przeciwko Sierra Leone* (223/98) 14. Raport Roczny (2000) §§15-17, *Kancelaria prawnicza Ghazi Suleiman przeciwko Sudanowi* (222/98 i 229/99) 16. Raport Roczny (2003) §53.

¹⁰¹⁰ Uwagi końcowe HRC: *Chiny*, UN Doc. CAT/C/CHN/CO/4 (2008) §16.

Prawo do rewizji wyroku i wymiaru kary przez sąd wyższej instancji, według większości standardów, obowiązuje bez względu na wagę czynu lub jego charakterystykę w prawie krajowym.

Gwarancja wynikająca z MPPOiP nie ogranicza się tylko do poważnych przestępstw.¹⁰¹¹ Komitet Praw Człowieka wyraził zaniepokojenie faktem, że w Islandii osoby oskarżone o lżejsze przestępstwa (wykroczenia) mogą odwołać się do sądu wyższej instancji tylko w wyjątkowych okolicznościach, gdy zgodę wyrazi Sąd Najwyższy.¹⁰¹²

Według większości standardów osoby skazane przez każdy sąd, w tym sąd zwyczajowy, za czyny mogące być uważane za przestępstwa w rozumieniu międzynarodowego prawa praw człowieka winny mieć prawo do odwołania¹⁰¹³ (**Definicje pojęć: Czyn karalny**).

Jednak w rozumieniu Artykułu 2(2) Protokołu 7 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, prawo do odwołania może zostać ograniczone zgodnie z ustawą, jeśli przestępstwo jest „drobne”, a osoba sądzona była w pierwszej instancji w sądzie najwyższej instancji w danym państwie lub, jeśli osoba została skazana po odwołaniu od wyroku uniewinniającego. Kwestią kluczową przy dokonywaniu oceny, czy przestępstwo może być zaklasyfikowane jako „drobne” jest to, czy maksymalny wymiar kary za to przestępstwo wiąże się z pozbawieniem wolności.¹⁰¹⁴

26.2 KONTROLA ORZECZENIA PRZED SĄDEM WYŻSZEJ INSTANCJI

Kontrola skazania musi odbywać się przed sądem wyższej instancji. Ma to na celu zagwarantowanie, że kontrola sądowa odbędzie się na co najmniej dwóch poziomach.

Komitet Praw Człowieka wyjaśnił, że dane państwo może wedle uznania decydować, który sąd wyższej instancji dokona rewizji i w jaki sposób. Jednak państwo nie może swobodnie decydować czy w ogóle dopuści taką rewizję w prawie krajowym.¹⁰¹⁵

W niektórych krajach postowie lub urzędnicy państwowi sązeni są przed sądem najwyższej instancji. Prawo do odwołania jest naruszone (choć nie w świetle postanowień Protokołu 7 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka), gdy osoba jest skazana wyrokiem sądu najwyższej instancji i nie funkcjonuje już żadna wyższa instancja, do której mogłaby się odwołać. Prawo odwołania do sądu wyższej instancji obowiązuje, nawet jeśli wyrok skazujący wydany został przez sąd apelacyjny.¹⁰¹⁶

Systemy lub przepisy prawa, które wymagają od osoby skazanej wnioskowania o pozwolenie na wniesienie apelacji od wyroku sądu mogą nadal być zgodne ze standardami międzynarodowymi. Wśród czynników branych pod uwagę jest to, czy istnieją jasno określone procedury kierowania takiego wniosku do sądu wyższej instancji, bezpośrednio dostępne dla osoby skazanej i niezależne od zgody wydanej przez organy władzy.¹⁰¹⁷

Choć zgodnie z przepisami prawa międzynarodowego prawo do odwołania nie wymaga od państw zapewnienia więcej niż jednej instancji odwoławczej, jeśli prawo krajowe przewiduje więcej instancji, osobie skazanej winien być zapewniony skuteczny dostęp do każdej z nich.¹⁰¹⁸

1011 HRC: Komentarz Ogólny 32, §45, *Terrón przeciwko Hiszpanii*, UN Doc. CCPR/C/82/D/1073/2002 (2004) §7.2, *Salgar de Montejo przeciwko Kolumbii* (64/1979), (1982) §10.4.

1012 Uwagi końcowe HRC: *Islandia*, UN Doc. CCPR/CO/83/ISL (2005) §14.

1013 HRC: Komentarz Ogólny 32, §24, Uwagi końcowe: *Rwanda*, UN Doc. CCPR/C/RWA/CO/3 (2009) §17.

1014 Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Zaicevs przeciwko Łotwie* (65022/01), (2007) §§53-55, *Galstyan przeciwko Armenii* (26986/03), (2007) §124, *Gurepka przeciwko Ukrainie* (61406/00), (2005) §§53-55.

1015 HRC: Komentarz Ogólny nr 32, §45.

1016 HRC: Komentarz Ogólny nr 32, §47; HRC: *Gelazauskas przeciwko Litwie*, UN Doc. CCPR/C/77/D/836/1998 (2003) §7.1-7.6, *Terrón przeciwko Hiszpanii*, UN Doc. CCPR/C/82/D/1073/2002 (2004) §7.4; *Barreto Leiva przeciwko Wenezueli*, Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka 2009) §§88-91.

1017 HRC: *Lumley przeciwko Jamaice*, UN Doc. CCPR/C/65/D/662/1995 (1999) §7.3, *Mennen przeciwko Holandii*, UN Doc. CCPR/C/99/D/1797/2008 (2010) §8.3; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Galstyan przeciwko Armenii* (26986/03), (2007) §§125-127, *Gurepka przeciwko Ukrainie* (61406/00), (2005) §§57-62.

1018 HRC: Komentarz Ogólny nr 32, §45, *Henry przeciwko Jamaice*, UN Doc. CCPR/C/43/D/230/1987 (1991) §8.4.

26.3 PRAWO DO ODWOŁANIA W PRAKTYCE

Obowiązek państwa zagwarantowania prawa do odwołania wymaga nie tylko istnienia przepisów prawa pozwalających na rewizję przed sądem wyższej instancji, lecz również środków gwarantujących, że prawo to będzie dostępne i skuteczne.¹⁰¹⁹ Należy między innymi zapewnić odpowiedni czas na złożenie odwołania, dostęp do protokołów z rozprawy, uzasadnienia wyroku (sądu pierwszej instancji i sądów odwoławczych) oraz orzeczeń w sprawie odwołania w rozsądnym terminie.

Wyznaczenie nadmiernie krótkiego terminu na wniesienie odwołania utrudnia skuteczną realizację prawa do odwołania.¹⁰²⁰

Dostęp do uzasadnienia wyroku i protokołów z rozprawy w odpowiednim czasie to warunki konieczne, by przygotować i wnieść apelację. Dodatkowo, jeśli prawo zezwala na odwołanie się do więcej niż jednego sądu, wówczas obrona winna mieć dostęp w odpowiednim czasie do uzasadnienia wyroków w przypadku każdego odwołania¹⁰²¹ (**Rozdział 24.2 Prawo do zapoznania się z uzasadnieniem wyroku**).

Prawo do odwołania jest naruszone, kiedy rozpatrywanie sprawy i wydanie wyroku przez sąd wyższej instancji trwają bezzasadnie długo.¹⁰²²

Zwłoka w postępowaniu ma wpływ nie tylko na prawa oskarżonego, ale również na prawa ofiar, w tym na prawo do skutecznego środka odwoławczego. W sprawie przemocy domowej, w której mężczyzna został skazany za zabicie matki swojej żony, Europejski Trybunał Praw Człowieka skrytykował opóźnienia w postępowaniu odwoławczym, które skutkowały tym, że postępowanie nie zakończyło się po sześciu latach, mimo że sprawca przyznał się do popełnienia przestępstwa¹⁰²³ (**Rozdział 22.4 Prawa ofiar i świadków**).

26.4 PRAWIDŁOWA KONTROLA ORZECZENIA

Rewizja wyroku i wymiaru kary przez sąd wyższej instancji powinna być prawidłowo przeprowadzona w odniesieniu do wszystkich istotnych elementów sprawy.

Sąd wyższej instancji powinien mieć właściwość do kontroli prawnej i sprawdzenia, czy został zebrany wystarczający materiał dowodowy.^{a 1024} Sąd wyższej instancji jest zobowiązany do szczegółowego zbadania zarzutów postawionych danej osobie i materiału dowodowego przedstawionego w toku procesu, na który powołuje się apelacja oraz do zdecydowania, czy materiał obciążający jest wystarczający.¹⁰²⁵ Kontrola ograniczona do kwestii prawnych, która ma miejsce w niektórych sądach kasacyjnych, może nie spełniać tej gwarancji.¹⁰²⁶

Komisja Praw Człowieka w swoim podsumowaniu stwierdza, że kontrola sądowa ograniczona do kwestii prawnych nie spełnia wymogów MPPOiP w zakresie pełnej oceny materiału dowodowego i przeprowadzenia procesu.¹⁰²⁷

^a Dział N(10)(a)(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

1019 *Herrera-Ulloa przeciwko Kostaryce*, Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (2004) §164.

1020 *Uwagi końcowe HRC: Barbados*, UN Doc. CCPR/C/BRB/CO/3 (2007) §7.

1021 HRC: Komentarz Ogólny nr 32, §49, *Mennen przeciwko Holandii*, UN Doc. CCPR/C/99/D/1797/2008 (2010) §8.2, *Lumley przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/65/D/662/1995 (1999) §7.5, *Henry przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/43/D/230/1987 (1991) §8.4, *Little przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/43/D/283/1988 (1991) §8.5; *Hadjianastasiou przeciwko Grecji* (12945/87), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1992) §§29-37.

1022 HRC: Komentarz Ogólny nr 32, §49, *Thomas przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/65/D/614/1995 (1999) §9.5, *Mwamba przeciwko Zambii*, UN Doc. CCPR/C/98/D/1520/2006 (2010) §6.6.

1023 *Opuz przeciwko Turcji* (33401/02), Europejski Trybunał Praw Człowieka: (2009) §§150-151.

1024 HRC: Komentarz Ogólny nr 32, §48.

1025 HRC: Komentarz Ogólny nr 32, §48.

1026 *Herrera-Ulloa przeciwko Kostaryce*, Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (2004) §§165-167.

1027 HRC: *Domukovsky i inni przeciwko Gruzji*, UN Doc. CCPR/C/62/D/623/1995, CCPR/C/62/D/624/1995, CCPR/C/62/D/626/1995 i CCPR/C/62/D/627/1995 (1998) §18.11; HRC: *Saidov przeciwko Tadżykistanowi*, UN Doc. CCPR/C/81/D/964/2001 (2004) §6.5, *Gómez Vázquez przeciwko Hiszpanii*, UN Doc. CCPR/C/69/D/701/1996 (2000) §11.1; Specjalny Sprawozdawca ds. ochrony praw człowieka oraz zwalczania terroryzmu, *Hiszpania*, UN Doc. A/HRC/10/3/Add.2 (2008) §§16-17, 30, 57; *Gelazauskas przeciwko Litwie*, HRC, UN Doc. CCPR/C/77/D/836/1998 (2003) §7.1-7.6.

W przypadkach, gdzie sąd wyższej instancji zbadał, czy materiał dowodowy oceniony przez sędziego jest zgodny z prawem, lecz nie sprawdził, czy zgromadzono wystarczający materiał dowodowy (twierdząc, że nie posiada uprawnień, by ponownie dokonać oceny materiału dowodowego), Komitet Praw Człowieka stwierdził, że taka rewizja nie spełnia wymogów MPPOiP.¹⁰²⁸

Stwierdzając naruszenie w sprawie, w której sąd apelacyjny potwierdził wymiar kary bez rozpatrzenia elementów faktycznych i prawnych, Afrykańska Komisja Praw Człowieka stwierdziła, że sąd, rozpatrując odwołanie, winien był obiektywnie i bezstronnie rozważyć wszystkie zgłoszone mu argumenty zarówno o charakterze faktycznym, jak i prawnym.¹⁰²⁹

Międzyp amerykańska Komisja Praw Człowieka stwierdziła, że sądy apelacyjne, które stoją na straży sprawiedliwości, winny badać nie tylko podstawę odwołania, lecz również to, czy podczas postępowania sądowego przestrzegano prawa do rzetelnego procesu.¹⁰³⁰

Komitet Praw Człowieka stwierdził naruszenie w sprawie, w której sąd apelacyjny oddalił odwołanie od wyroku skazującego bez podania powodów ani bez wydania pisemnej decyzji¹⁰³¹ (**Rozdział 24.2 Prawo do zapoznania się z uzasadnieniem wyroku**).

26.5 GWARANCJE SPRAWIEDLIWEGO PROCESU W POSTĘPOWANIU ODWOŁAWCZYM

Prawa dotyczące rzetelnego procesu winny być respektowane podczas apelacji, które są częścią postępowania w sprawach karnych.¹⁰³² W skład praw tych wchodzi: prawo do odpowiedniego czasu i warunków do przygotowania odwołania, prawo do pomocy prawnej, prawo do równości stron (w tym prawo do bycia powiadomionym o wnioskach złożonych przez stronę przeciwną), prawo do rozpatrzenia sprawy bez zbędnej zwłoki przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd ustanowiony przez ustawę, oraz prawo do jawnego i uzasadnionego wyroku wydanego w rozsądnym terminie.¹⁰³³

Sąd wyższej instancji rozpatrujący odwołanie winien być właściwym, niezależnym i bezstronnym sądem ustanowionym przez ustawę.¹⁰³⁴

Jak wyjaśniają Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, bezstronność trybunałów apelacyjnych byłaby wątpliwa, gdyby orzekał w nich sędzia, który uczestniczył lub orzekał w sprawie przed sądem niższej instancji.^a

Prawo do odwołania jest naruszone, jeśli organ odwoławczy w wyższej instancji jest organem wykonawczym, a nie sądowniczym.¹⁰³⁵

Zasadą ogólną jest, aby postępowanie odwoławcze odbywało się jawnie, w obecności stron. Jest to dodatkowa gwarancja rzetelności dla oskarżonego i jednocześnie istota utrzymania zaufania społecznego do wymiaru sprawiedliwości. Jednak fakt rozpatrywania odwołania na posiedzeniu niejawnym lub pod nieobecność oskarżonego nie zawsze czyni postępowanie w całości nierzetelnym.¹⁰³⁶

^a Dział A(5)(d)(iv) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

1028 *Carpintero Uclés przeciwko Hiszpanii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/96/D/1364/2005 (2009) §11.2-3.

1029 *Afrykańskie Stowarzyszenie Malawi i inni przeciwko Mauritanii* (54/91, 61/91, 98/93, 167/97-196/97 i 210/98), Komisja Afrykańska, 13. Raport Roczny (2000) §94.

1030 *Sprawa 9850* (Argentyna), Międzyp amerykańska Komisja Praw Człowieka (1990) 74-76, Dział III §18.

1031 *George Winston Reid przeciwko Jamaice*, HRC, UN Doc. CCPR/C/51/D/355/1989 (1994) §14.3.

1032 *Belziuk przeciwko Polsce* (23103/93), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1998) §37(i).

1033 HRC: *Komentarz Ogólny nr 32*, §§49, 13; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Hadjianastasiou przeciwko Grecji* (12945/87), (1992) §§31-37, *Belziuk przeciwko Polsce* (23103/93), (1998) §37(iii), *Sakhnovskiy przeciwko Rosji* (21272/03) Wielka Izba (2010) §§94-109.

1034 Międzyp amerykański Trybunał Praw Człowieka: *Castillo Petruzzi i inni przeciwko Peru* (52/1999), (1999) §161, *Herrera-Ulloa przeciwko Kostaryce*, (2004) §§169-175; Międzyp amerykańska Komisja Praw Człowieka *Raport na temat terroryzmu*, (2002) Dział III.D §239.

1035 Afrykańska Komisja Praw Człowieka: *Agenda Praw Mediów przeciwko Nigerii* (224/98) Afrykańska Komisja Praw Człowieka, 14. Raport Roczny, (2000) §46; *Organizacja Swobod Obywatelskich przeciwko Nigerii* (151/96) Afrykańska Komisja Praw Człowieka, 13. Raport Roczny, (1999) §22.

1036 HRC: *Komentarz Ogólny nr 32*, §28; *Tierce i inni przeciwko San Marino* (24954/94, 24971/94 i 24972/94), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2000) §§92-95.

Według Europejskiego Trybunału Praw Człowieka nierozpatrzenie odwołania w sposób jawny niekoniecznie stanowi naruszenie, jeśli na przykład postępowanie w pierwszej instancji odbyło się jawnie.¹⁰³⁷ W ramach oceny odwołań rozpatrywanych pod nieobecność oskarżonego, Trybunał przyjrzał się roli oskarżyciela, przedmiotowi sprawy, rozważył wpływ na przedstawienie obrony i ochronę jej interesów oraz wagę sprawy.¹⁰³⁸ Tam, gdzie odwołanie dotyczy zarówno kwestii prawnych, jak i faktycznych, zazwyczaj wymagana jest jawna rozprawa w obecności oskarżonego, szczególnie jeśli odwołanie ma zadecydować o jego winie bądź niewinności¹⁰³⁹ (**Rozdział 14 Prawo do publicznego rozpatrzenia sprawy**).

Prawo do obrońcy wyznaczonego z urzędu celem reprezentacji oskarżonego w postępowaniu odwoławczym może podlegać takim samym warunkom, jak prawo do pomocy prawnej w postępowaniu w pierwszej instancji (**Rozdział 20.3 o prawie do obrońcy z urzędu**). O tym, czy w interesie wymiaru sprawiedliwości jest przyznanie obrońcy z urzędu w postępowaniu odwoławczym, decydują następujące czynniki: maksymalny wymiar kary, złożoność sprawy, reguły proceduralne lub kwestie prawne.

Zasady pomocy prawnej stanowią, że każdy, kto został oskarżony o popełnienie przestępstwa zagrożonego karą pozbawienia wolności lub karą śmierci, ma prawo do obrońcy z urzędu na wszystkich etapach procesu karnego, w tym w postępowaniu odwoławczym. Ponadto, niezależnie od środków finansowych, obrońca z urzędu powinien być zapewniony, gdy wymaga tego interes sprawiedliwości [Zasada 3 oraz patrz Wytoczne 5 i 6 Zasad pomocy prawnej].

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że niewyznaczenie obrońcy w sprawie ostatecznego odwołania oskarżonego skazanego na pięć lat pozbawienia wolności narusza jego prawa, jako że oskarżony bez pomocy obrońcy nie mógł w profesjonalny sposób odnieść się do kwestii prawnych rozpatrywanych przez sąd.¹⁰⁴⁰

Komitet Praw Człowieka uznał, że doszło do naruszenia w przypadku, kiedy osoba skazana nie została poinformowana o dacie odwołania lub wyznaczenia obrońcy w postępowaniu odwoławczym i nie była obecna na rozprawie, na której mogłaby wnieść apelację.¹⁰⁴¹

Jeśli obrońca ma zamiar odstąpić od wniesienia apelacji lub nie ma zamiaru przedstawić argumentów przed sądem apelacyjnym, należy o tym poinformować oskarżonego, tak aby mógł znaleźć innego obrońcę.¹⁰⁴²

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że prawo oskarżonego do odwołania zostało naruszone, kiedy jego skargę do sądu kasacyjnego co do prawa uznano za niedopuszczalną, ponieważ oskarżony zbiegł. W tym przypadku Trybunał również stwierdził naruszenie prawa do pomocy prawnej, ponieważ sąd apelacyjny nie pozwolił wybranemu przez oskarżonego obrońcy na reprezentowanie go, gdy oskarżony był nieobecny na rozprawie.¹⁰⁴³ (**Rozdział 20.3**).

Prawo do obrońcy z urzędu obowiązuje w szczególności w sprawach zagrożonych karą śmierci, na wszystkich etapach postępowania odwoławczego. Obowiązuje ono również w przypadku skarg konstytucyjnych, chociaż postępowanie w przedmiocie tych skarg nie wchodzi w zakres postępowania odwoławczego¹⁰⁴⁴ (**Rozdział 20.3.2. Prawo do obrońcy z urzędu, prawo do bezpłatnej pomocy prawnej, Rozdział 28 Sprawy zagrożone karą śmierci**).

¹⁰³⁷ *Botten przeciwko Norwegii* (16206/90), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1996) §39.

¹⁰³⁸ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Golubev przeciwko Rosji* (26260/02), (Niedopuszczalność) Decyzja (2006) s. 6-8, *Belziuk przeciwko Polsce* (23103/93), (1998) §37(ii).

¹⁰³⁹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Ekbatani przeciwko Szwecji* (10563/83), (1988) §32, *Tierce i inni przeciwko San Marino* (24954/94, 24971/94 i 24972/94), (2000) §§92-102, *Hummatov przeciwko Azerbejdżanowi*, (9852/03 i 13413/04), (2007) §§140-152.

¹⁰⁴⁰ *Maxwell przeciwko Wielkiej Brytanii* (18949/91), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1994) §§40-41; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Boner przeciwko Wielkiej Brytanii* (18711/91), (1994) §§43-44, *Pakelli przeciwko Niemcom* (8398/78), (1983) §§30-41.

¹⁰⁴¹ *Lumley przeciwko Jamaice*, HRC, UN Doc. CCPR/C/65/D/662/1995 (1999) §7.4.

¹⁰⁴² *Sooklal przeciwko Trynidadowi Tobago*, HRC, UN Doc. CCPR/C/73/D/928/2000 (2001) §4.10.

¹⁰⁴³ *Poitrimol przeciwko Francji* (14032/88), Europejski Trybunał Praw Człowieka: (1993) §§34-39.

¹⁰⁴⁴ *La Vente przeciwko Trynidadowi Tobago*, HRC, UN Doc. CCPR/C/61/D/554/1993 (1997) §5.8; *Currie przeciwko Jamaice*, HRC, UN Doc. CCPR/C/50/D/377/1989 (1994) §13.4.

26.6 WZNOWIENIE POSTĘPOWANIA ZE WZGLĘDU NA NOWE FAKTY

Procedura polegająca na ponownym wszczęciu postępowania po wydaniu prawomocnego orzeczenia sądowego, w obliczu nowo odkrytych faktów, jest możliwa w wielu krajach i przed międzynarodowymi trybunałami karnymi. Procedura ta nie stanowi części postępowania odwoławczego.

Co do zasady w takich sprawach stroną występującą o wznowienie postępowania może być oskarżony lub oskarżyciel, na podstawie odkrycia potencjalnie decydujących informacji nieznanymi wcześniej stronie, pomimo że dołożyła należytej staranności.^a

^a Artykuł 84(1) Statutu MTK, Artykuł 25 Statutu Rwandy, Artykuł 26 Statutu Jugosławii

Izby Odwoławcze Trybunałów ds. Rwandy i byłej Jugosławii dokonują rozróżnienia pomiędzy dodatkowymi dowodami związanymi z faktem, który już był rozpatrywany, a nową informacją, która nie była rozpatrywana (niezależnie od tego, czy istniała wcześniej czy nie). Trybunały te doprecyzowały, iż kluczowe jest przy tym, czy informacja jest nowa i czy mogła stanowić czynnik decydujący przy rozstrzygnięciu sprawy.¹⁰⁴⁵

Procedura ta służy interesowi wymiaru sprawiedliwości i uniknięciu błędów przez sąd. Nie stanowi ona naruszenia zakazu ponownego karania^b (**Rozdział 18.2 o zakazie ponownego karania**).

^b Artykuł 4(2) Protokołu 7 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

Pomoc prawna powinna być dostępna osobom wnoszącym o wznowienie postępowania na podstawie nowych okoliczności faktycznych^c (**Rozdział 30 dotyczący błędów wymiaru sprawiedliwości**).

^c Wytyczna 11 §55(b) Zasad pomocy prawnej

26.7 WZNOWIENIE POSTĘPOWANIA W NASTĘPSTWIE USTALEŃ MIĘDZYNARODOWYCH ORGANÓW PRAW CZŁOWIEKA

W celu zapewnienia skutecznego środka odwoławczego i odszkodowania za naruszenia prawa do sprawiedliwego procesu, według wymogów międzynarodowych standardów,^d należy na szczeblu krajowym wprowadzić przepisy mające zagwarantować, aby postępowania karne mogły być wznowione w przypadkach, gdy międzynarodowe sądy lub organy działające na rzecz praw człowieka stwierdziły naruszenie praw oskarżonego.

^d Artykuł 2(3) MPP0iP, Artykuł 25 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 7 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 23 Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 13 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Zasada 19 Podstawowych Zasad dotyczących zadośćuczynienia

Sprawa powinna być skierowana do ponownego rozpoznania, gdy orzeczenie sądu krajowego samo w sobie stanowiło naruszenie międzynarodowych praw człowieka, takich jak prawo do wolności wypowiedzi czy wyznania. Sprawę należy rozpatrzyć ponownie także wtedy, gdy istnieje ryzyko, że rzetelność postępowania została podważona poprzez naruszenie praw oskarżonego. Przypadki te obejmują między innymi naruszenia prawa do rozpatrzenia sprawy przez niezależny i bezstronny sąd; prawa do odpowiedniego czasu i warunków do przygotowania obrony i prawa do obrońcy. Zaliczyć tu można też sprawy, w których do materiału dowodowego dopuszczono zeznania wymuszone torturami lub złym traktowaniem.¹⁰⁴⁶

¹⁰⁴⁵ *Barayagwiza przeciwko Prokuraturze* (ICTR-97-19-AR72), Izba Odwoławcza Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy, Decyzja dot. wniosku Prokuratora o rewizję lub ponowne rozpoznanie (31 marca 2000) §§41-42; *Prokuratura przeciwko Duško Tadić*, (IT-94-1-R), Izba Odwoławcza Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Jugosławii, Decyzja dot. wniosku o rewizję (30 lipca 2002) §§19-20.

¹⁰⁴⁶ *Polay Campos przeciwko Peru*, HRC, UN Doc. CCPR/C/61/D/577/1994 (1998) §10, *Semey przeciwko Hiszpanii*, HRC, CCPR/C/78/D/986/2001 (2003) §9.3; *Castillo Petruzzi i inni przeciwko Peru*, Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (1999) §§217-221, 226(13); *Joseph Thomas przeciwko Jamajce* (12.183) Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka, Sprawozdanie 127/01 (2001) §153(1); Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Ükünc i Günes przeciwko Turcji* (42775/98), (2003) §32, *Gençel przeciwko Turcji* (53431/99), (2003) §27, *Somogyi przeciwko Włochom* (67972/01), (2004) §86, *Stoichkov przeciwko Bułgarii* (9808/02), (2005) §81; CoE Rekomendacja Nr R(2000)2; MTS: *LaGrand (Niemcy przeciwko USA)*, (2001) §125, *Avena i inni obywatele Meksyku (Meksyk przeciwko Stanom Zjednoczonym Ameryki)*, (2004) §§131, 138, 140, 143.

CZĘŚĆ C

SPRAWY SZCZEGÓLNE

Rozdział 27	Dzieci
Rozdział 28	Sprawy zagrożone karą śmierci
Rozdział 29	Sądy nadzwyczajne, wyspecjalizowane i wojskowe
Rozdział 30	Prawo do odszkodowania za błędy wymiaru sprawiedliwości
Rozdział 31	Prawo do sprawiedliwego procesu w stanie nadzwyczajnym
Rozdział 32	Prawo do sprawiedliwego procesu podczas konfliktu zbrojnego

ROZDZIAŁ 27

DZIECI

Dzieciom oskarżonym o naruszenie prawa przysługują wszelkie gwarancje rzetelnego procesu jakie obowiązują w przypadku dorosłych, a dodatkowo gwarancje z zakresu ochrony nieletnich. W szczególności traktowanie dzieci musi uwzględniać fakt, że dzieci różnią się od dorosłych pod względem rozwoju fizycznego i psychicznego oraz mieć na uwadze najlepszy interes dziecka. W kwestiach dotyczących wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich państwa winny zawsze zapewniać poszanowanie najwyższego dobra dziecka; prawo dziecka do życia, przeżycia i rozwoju; prawo dziecka do bycia wysłuchanym z uwzględnieniem zakazu dyskryminacji. Pozbawienie wolności winno być stosowane w ostateczności, po wcześniejszym zbadaniu możliwości zastosowania środków alternatywnych. Obowiązuje kategoryczny zakaz stosowania kar cielesnych, kary śmierci i kary dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości zwolnienia warunkowego względem osób poniżej 18. roku życia, które popełniły przestępstwo.

- 27.1 Prawa dzieci do szczególnej opieki i ochrony
 - 27.1.1 Definicja pojęcia „dziecko”
 - 27.1.2 Minimalny wiek odpowiedzialności karnej
 - 27.1.3 Sądzenie dzieci jako dorosłych
- 27.2 Działanie w najlepszym interesie dziecka
- 27.3 Podstawowe zasady postępowania w sprawach dotyczących nieletnich
- 27.4 Zasada określoności czynu
 - 27.4.1 Przestępstwa związane ze statusem młodocianego
 - 27.4.2 Dezercja lub niezgłoszenie się do służby wojskowej
 - 27.4.3 Odpowiedzialność karna rodziców
- 27.5 Alternatywy dla postępowania sądowego
- 27.6 Przebieg postępowania sądowego w sprawach dotyczących nieletnich
 - 27.6.1 Zatrzymanie
 - 27.6.2 Powiadomienie rodziców i ich udział
 - 27.6.3 Pomoc prawna i inna pomoc
 - 27.6.4 Szczególny obowiązek ochrony przed zeznawaniem na swoją niekorzyść
 - 27.6.5 Prawo do informacji o zarzutach i przysługujących prawach
 - 27.6.6 Prawo do bycia wysłuchanym
 - 27.6.7 Areszt tymczasowy
 - 27.6.8 Prawo do postępowania bez zbędnej zwłoki
 - 27.6.9 Poufność postępowania
 - 27.6.10 Informacja o decyzji sądu
 - 27.6.11 Postępowanie odwoławcze
- 27.7 Ostateczne orzeczenie w sprawie
 - 27.7.1 Zakaz przetrzymywania dzieci wraz z dorosłymi
 - 27.7.2 Alternatywy dla pozbawienia wolności
 - 27.7.3 Kary zakazane
- 27.8 Dzieci jako ofiary i świadkowie przestępstw

^a Dział 0(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuły 9 i 14 MPPDiP, Artykuł 40 Konwencji o prawach dziecka

^b Artykuł 24(1) MPPDiP, Preambuła i Artykuł 3(2) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 17 Afrykańskiej Karty Praw Dziecka, Artykuł 19 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 17 Arabskiej Karty Praw Człowieka, Dział 0(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł VII Deklaracji Amerykańskiej Artykuł 40(3)(b) Konwencji o prawach dziecka, Wytyczna 10 §53(f) Zasad pomocy prawnej, Dział 0(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^c Artykuł 1 Konwencji o prawach dziecka

^d Artykuł 2 Afrykańskiej Karty Praw Dziecka, Dział 0(a) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

27.1 PRAWA DZIECI DO SZCZEGÓLNEJ OPIEKI I OCHRONY

Dzieci oskarżone o naruszenie prawa w sprawach karnych są uprawnione do wszystkich gwarancji rzetelnego procesu jakie obowiązują w przypadku dorosłych.^{a 1047} Ponadto według standardów międzynarodowych uznaje się, że dzieci oskarżone o naruszenie prawa karnego wymagają szczególnej opieki i ochrony.^b

W kwestiach dotyczących wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich, państwa winny zawsze zapewnić poszanowanie najlepszego interesu dziecka; prawa dziecka do życia, przeżycia i rozwoju, do zachowania godności, do bycia wysłuchanym i przestrzeganie zakazu dyskryminacji.¹⁰⁴⁸

W miarę potrzeby, a zwłaszcza gdy szczególny nacisk kładziony jest na resocjalizację, powinny być stosowane środki preferujące inne rozwiązania niż postępowanie karne.¹⁰⁴⁹ Środki te winny być zgodne ze sprawiedliwym procesem, mieć na uwadze dobro dziecka, respektować prawa dziecka i być stosowane za dobrowolną i świadomą zgodą dziecka.^c

27.1.1 DEFINICJA POJĘCIA „DZIECKO”

Konwencja o prawach dziecka definiuje dziecko jako „każdą istotę ludzką poniżej osiemnastego roku życia, chyba że według przepisów prawa, którym podlega dziecko, pełnoletność jest osiągnięta wcześniej”.^d Afrykańska Karta Praw Dziecka definiuje dziecko jako każdą osobę w wieku poniżej 18 lat, bez wyjątków.^e Amerykańska Konwencja, podobnie jak MPPDiP stosuje termin „dziecko”, ale nie zawiera jego definicji, natomiast Międziamerykański Trybunał Praw Człowieka wyraźnie wskazał, że do celów Amerykańskiej Konwencji dziecko to osoba poniżej 18. roku życia.¹⁰⁵⁰

Niektóre instrumenty międzynarodowe stosują inne pojęcia, takie jak „nieletni”, „młodociani” czy „osoby w młodym wieku”. Wiele z tych instrumentów zostało opracowanych przed przyjęciem Konwencji o prawach dziecka w 1990 roku; większość instrumentów związanych z prawami człowieka opracowanych po tym czasie używa terminów stosowanych w Konwencji. Jednak przyjęta w 2006 roku Afrykańska Karta Praw Młodzieży stosuje terminy „młodzież” i „osoby w młodym wieku” (czyli osoby w przedziale wiekowym od 15 do 35 lat), celem wskazania, że wiele zapisów ochronnych Karty prócz dzieci obejmuje również osoby dorosłe w młodym wieku.¹⁰⁵¹

W przypadku gdy nieznan jest wiek młodej osoby i nie można go ustalić, standardy międzynarodowe wzywają, by rozstrzygać wątpliwości na korzyść tej osoby i objąć ją zasadami postępowania w sprawie nieletnich.¹⁰⁵²

Co więcej, nawet jeśli w danym państwie pełnoletność jest osiągnięta w wieku poniżej 18 lat, Komitet Praw Dziecka wzywa, by stosować międzynarodowe standardy postępowania w sprawie nieletnich względem każdej osoby w wieku poniżej 18. roku życia.¹⁰⁵³

27.1.2 MINIMALNY WIEK ODPOWIEDZIALNOŚCI KARNEJ

Dzieci, które nie osiągnęły minimalnego wieku odpowiedzialności karnej, nie powinny być formalnie oskarżone o przestępstwo ani pociągnięte do odpowiedzialności w postępowaniu karnym. W miarę możliwości należy stosować alternatywne środki, adekwatne do zachowania i w najlepszy sposób służące dziecku.¹⁰⁵⁴

1047 HRC Komentarz Ogólny nr 32, §16, Komentarz Ogólny nr 17, §2.

1048 CRC Komentarz Ogólny nr 10, §§5-14.

1049 HRC Komentarz Ogólny nr 32, §44.

1050 Międziamerykański Trybunał Praw Człowieka, *Opinia Doradcza OC-17/2002*, §42.

1051 Afrykańska Karta Praw Młodzieży używa pojęcia „nieletni” w odniesieniu do młodzieży w przedziale wiekowym 15-17 lat.

1052 CRC Komentarz Ogólny nr 10, §§35, 39, patrz również §72.

1053 CRC Komentarz Ogólny nr 10, §§36-37; patrz HRC Komentarz Ogólny nr 17, §4.

1054 CRC Komentarz Ogólny nr 10, §31.

Ani Konwencja o prawach dziecka, ani MPPOiP nie wyznaczają wyraźnie minimalnego wieku odpowiedzialności karnej. Komitet Praw Dziecka oraz Komitet Praw Człowieka stwierdzają jednak, że traktaty te wymagają od państw wyznaczenia minimalnego wieku, poniżej którego przyjmuje się, że dzieci nie są zdolne do naruszenia prawa karnego.^{a 1055} Afrykańska Karta Praw Dziecka wyraźnie wymaga od państw wyznaczenia minimalnego wieku odpowiedzialności wobec prawa.^b

Komitet Praw Dziecka określa, że wiek 12 lat jest to minimalny wiek odpowiedzialności karnej dopuszczonej w przepisach prawa międzynarodowego. Komitet wzywa państwa, w których wiek minimalny jest niższy, do podniesienia go co najmniej do 12. roku życia albo wyżej. Państwa, w których minimalny wiek jest wyższy od 12 lat, zachęca się, aby go nie obniżały.¹⁰⁵⁶ Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce określają minimalny wiek odpowiedzialności karnej na 15 lat.^c

Inne międzynarodowe organy praw człowieka, w tym Komitet Praw Człowieka są zdania, że ustanowiony wiek odpowiedzialności karnej nie powinien być zbyt niski¹⁰⁵⁷ i wezwały państwa, w których aktualnie minimalny wiek znajduje się w przedziale 8-10 lat, do podniesienia tej granicy.¹⁰⁵⁸

Komitet Praw Dziecka wyraził zaniepokojenie praktykami, zgodnie z którymi dopuszcza się wyjątki dotyczące minimalnego wieku odpowiedzialności karnej, na przykład gdy dziecko jest oskarżone o poważne przestępstwo lub uznawane za wystarczająco dojrzałe, by być pociągniętym do odpowiedzialności karnej.¹⁰⁵⁹

27.1.3 SĄDZENIE DZIECI JAKO DOROSŁYCH

Każda osoba w wieku poniżej 18. roku życia w chwili domniemanego popełnienia przestępstwa powinna być traktowana zgodnie z przepisami dotyczącymi postępowania w sprawie nieletnich.¹⁰⁶⁰ Gwarancje te obowiązują w czasie konfliktów zbrojnych oraz podczas okupacji¹⁰⁶¹ (**Rozdział 32**).

Komitet Praw Dziecka wzywa państwa, w których środki alternatywne przeznaczone dla ochrony nieletnich obejmują tylko małe dzieci, lub w których niektóre dzieci traktowane są jak dorośli, do zmiany przepisów prawa w ten sposób, aby zasady postępowania w sprawie nieletnich obowiązywały wszystkich, którzy w chwili domniemanego popełnienia przestępstwa byli w wieku poniżej 18 lat.¹⁰⁶² Organy praw człowieka wezwały państwa, aby nie traktowały dzieci jak dorosłych i zmieniły prawo, które dopuszcza sądownictwo dzieci jak dorosłych.¹⁰⁶³

Międzypaństwowa Komisja Praw Człowieka stoi na stanowisku, że „reakcja Państwa w zakresie karanie powinna być [odmienna], gdy sprawcy są w wieku poniżej 18 lat, właśnie dlatego, że są oni dziećmi w chwili gdy popełniają przestępstwo i dlatego przypisywana im wina i, w konsekwencji, kara powinna być mniejsza w przypadku dzieci, niż byłaby w przypadku dorosłych”.¹⁰⁶⁴

^a Artykuł 40(3)(a) Konwencji Praw Dziecka

^b Artykuł 17(4) Afrykańskiej Karty Praw Dziecka

^c Dział 0(d) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

¹⁰⁵⁵ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §31; HRC Komentarz Ogólny nr 17, §4; HRC Komentarz Ogólny nr 32, §43.

¹⁰⁵⁶ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §§31, 79; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/64/215 (2009) §67.

¹⁰⁵⁷ HRC Komentarz Ogólny nr 17, §4.

¹⁰⁵⁸ Uwagi końcowe HRC: Zambia, UN Doc. CCPR/C/ZMB/CO/3 (2007) §26, Kenia, UN Doc. CCPR/CO/83/KEN (2005) §24; Uwagi końcowe CAT: Gujana, UN Doc. CAT/C/GUY/CO/1 (2006) §18, Etiopia, UN Doc. CAT/C/ETH/CO/1 (2010) §27, Jemen, UN Doc. CAT/C/YEM/CO/2/Rev.1 (2010) §25, Indonezja, UN Doc. CAT/C/IDN/CO/2 (2008) §17; WGAD, Malta, UN Doc. A/HRC/13/30/Add.2 (2010), §31.

¹⁰⁵⁹ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §34.

¹⁰⁶⁰ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §37; *Mendoza i inni przeciwko Argentynie*, (12.651) Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka (2013), §§145-46.

¹⁰⁶¹ *Konsekwencje prawne budowy muru na okupowanych terytoriach Palestyny*, MTS, Opinia Doradczca (2004) §113; Uwagi końcowe CAT: Izrael, UN Doc. A/57/44 (supp) (2002) §52(d), UN Doc. CAT/C/ISR/CO/4 (2009) §27.

¹⁰⁶² CRC Komentarz Ogólny nr 10, §37.

¹⁰⁶³ Uwagi końcowe CAT: Izrael, UN Doc. CCPR/C/ISR/CO/3 (2010) §22(a), Belgia, UN Doc. CCPR/C/BEL/CO/5 (2010) §23; Uwagi końcowe CAT: Etiopia, UN Doc. CAT/C/ETH/CO/1 (2010) §27, Jordania, UN Doc. CAT/C/JOR/CO/2 (2010) §26, Luksemburg, UN Doc. CAT/C/LUX/CO/5 (2007) §10; WGAD, Malta, UN Doc. A/HRC/13/30/Add.2 (2010) §31.

¹⁰⁶⁴ Międzypaństwowa Komisja Praw Człowieka Sprawozdawczość na temat praw dziecka, *Wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich i prawa człowieka w Ameryce Południowej i Północnej* (2011) §34 (cytuje *Michael Domingues przeciwko Stanom Zjednoczonym* (12.285), Międzypaństwowa Komisja Praw Człowieka (2002) §80.

^a Artykuł 3(1) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 4(1) Afrykańskiej Karty Praw Dziecka, Artykuł 33(3) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Zasada 2 Deklaracji praw dziecka

^b Artykuł 17 Arabskiej Karty Praw Człowieka, Dział 0(m) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

27.2 DZIAŁANIE W NAJLEPSZYM INTERESIE DZIECKA

Dobro dziecka powinno być najistotniejszą kwestią we wszystkich działaniach dotyczących dzieci.^{a 1065}

Międzynarodowy Trybunał Praw Człowieka uznał, że najwyższe dobro dziecka wymaga, aby „rozwoj dziecka i pełne korzystanie z praw przysługujących dzieciom powinny mieć charakter wiodący w zakresie ustanawiania i stosowania przepisów dotyczących wszystkich aspektów życia dziecka”.¹⁰⁶⁶

Europejski Trybunał Praw Człowieka podtrzymuje stanowisko, że gdy sprawa dotyczy dziecka, wymagane jest, aby sądy chroniły interes dziecka, zaś najlepszy interes dziecka należy oceniać indywidualnie w każdej sprawie.¹⁰⁶⁷

27.3 PODSTAWOWE ZASADY POSTĘPOWANIA W SPRAWACH DOTYCZĄCYCH NIELETNICH

Dzieci, które weszły w konflikt z prawem, muszą być traktowane w sposób respektujący ich godność i potrzeby.¹⁰⁶⁸ Wymaga to od państw, aby opracowały i wdrożyły całościową politykę w zakresie postępowania w sprawach nieletnich, która odzwierciedla międzynarodowe standardy.¹⁰⁶⁹ W szczególności, państwa muszą ustanowić odrębny, „zorientowany na dziecko” system postępowania w sprawach nieletnich.^{b 1070}

Międzynarodowy Trybunał Praw Człowieka podtrzymuje stanowisko, że „dzieci w wieku poniżej 18 lat, którym przypisuje się czyny karalne, powinny podlegać innym sądom niż sądy dla dorosłych”.¹⁰⁷¹

Komitet Przeciwko Torturom wyraził ubolewanie z uwagi na brak systemu postępowania w sprawach nieletnich w krajach takich jak Burundi i Federacja Rosyjska¹⁰⁷² i wezwał Kambodżę do ustanowienia odrębnego systemu postępowania w sprawach nieletnich.¹⁰⁷³

Postępowanie w sprawach nieletnich powinno obowiązywać także w sytuacjach konfliktu lub pokonfliktowych.¹⁰⁷⁴

Komisja Praw Człowieka wezwała do ustanowienia lub wzmocnienia systemu postępowania w sprawach nieletnich w krajach takich jak na przykład: Afganistan, Kambodża, Sierra Leone i Somalia¹⁰⁷⁵ (**Rozdział 32 dotyczący konfliktów zbrojnych**).

Standardy prawa międzynarodowego, Komitet Praw Dziecka,¹⁰⁷⁶ inne organy traktatowe, Rada Praw Człowieka ONZ i władze regionalne zidentyfikowały najważniejsze zasady postępowania w sprawach nieletnich:

¹⁰⁶⁵ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 65/213, preambuła.

¹⁰⁶⁶ Międzynarodowy Trybunał Praw Człowieka, *Opinia Doradcza OC-17/2002* §137(2); Międzynarodowa Komisja Praw Człowieka Sprawozdawczość na temat praw dziecka: *Raport na temat kar cielesnych i praw człowieka w stosunku do dzieci i nastolatków* (2009) §25, *Wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich i prawa człowieka w Ameryce Południowej i Północnej* (2011) §§23-24.

¹⁰⁶⁷ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Neulinger i Shuruk przeciwko Szwajcarii* (41615/07), Wielka Izba (2010) §138, *Adamkiewicz przeciwko Polsce* (54729/00), (2010) §70.

¹⁰⁶⁸ CHR: Prawa Człowieka w wymiarze sprawiedliwości, w szczególności prawa zatrzymanych dzieci i nieletnich, UN Doc. *E/CN.4/RES/1998/39*, §13, oraz patrz §12, UN Doc. *E/CN.4/RES/2000/39*, §11, Prawa Dziecka, UN Doc. *E/CN.4/RES/1998/76*, §2(f); HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §43.

¹⁰⁶⁹ CRC *Komentarz Ogólny nr 10*, §§4; *Rezolucja 65/213 Zgromadzenia Ogólnego ONZ*, §14; §13.

¹⁰⁷⁰ HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §43; *Wytyczne działań dotyczące dzieci w systemie sądownictwa karnego*, (1997) §11(a); CRC *Komentarz Ogólny nr 10*, §28; RE *Rekomendacja Nr R (87) 20*, preambuła.

¹⁰⁷¹ Międzynarodowy Trybunał Praw Człowieka, *Opinia Doradcza OC-17/2002*, §137(11), patrz również §96, 109.

¹⁰⁷² Uwagi końcowe CAT: *Burundi*, UN Doc. CAT/CO/BDI/CO/1 (2006) §13, *Federacja Rosyjska*, UN Doc. CAT/C/RUS/CO/4 (2006) §14.

¹⁰⁷³ Uwagi końcowe CAT: *Kambodża*, UN Doc. CAT/C/KHM/CO/2 (2010) §23.

¹⁰⁷⁴ *Zasada dotycząca rządów prawa i rozliczania z przeszłością w społeczeństwach objętych konfliktem i w sytuacji pokonfliktowej*, UN Doc. S/2004/1616, §35; 13. *Raport z postępów Sekretarza Generalnego dotyczący misji Organizacji Narodów Zjednoczonych w Liberii*, UN Doc. S/2006/958, §29.

¹⁰⁷⁵ CHR: Afganistan, UN Doc. *E/CN.4/2005/135*, s.358 §15, *Kambodża*, UN Doc. *E/CN.4/RES/2001/82*, §20, *Sierra Leone*, UN Doc. *E/CN.4/RES/2001/20*, §11(b), *Somalia*, UN Doc. *E/CN.4/RES/2005/83*, §6(b), *Sudan*, UN Doc. *E/CN.4/RES/2001/18*, §4(i).

¹⁰⁷⁶ CRC *Komentarz Ogólny nr 10*, §13.

- Traktowanie zgodne z poczuciem godności i wartości dziecka;^{a 1077}
- Traktowanie, które uwzględnia wiek dziecka i promuje ponowną integrację społeczną dziecka oraz przyjęcie przez dziecko konstruktywnej roli w społeczeństwie;^{b 1078}
- Zakaz i zapobieganie wszelkim formom przemocy.^{c 1079}

Traktowanie dziecka w ramach postępowania w sprawach nieletnich powinno także wzmacniać szacunek dziecka dla praw człowieka i podstawowych swobód innych osób.^{d 1080}

Skuteczny system postępowania w sprawach nieletnich wymaga wyspecjalizowanych szkoleń dla policji, prokuratury, adwokatów i radców prawnych, sędziów i innych osób, które mają do czynienia z dziećmi, które weszły w konflikt z prawem.^{e 1081} Szkolenia te powinny zawierać moduł dotyczący szczególnych potrzeb dziewczynek, w tym wpływu wcześniejszych nadużyć i świadomości potrzeb zdrowotnych.^{f 1082} Sprawowanie systemu wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich powinno też polegać na gromadzeniu danych statystycznych podzielonych według wieku, płci i innych istotnych czynników, które mogą być sporne.¹⁰⁸³

Międzynarodowy Trybunał Praw Człowieka zauważa, że skuteczny, sprawiedliwy i humanitarny sposób postępowania z nieletnimi wymaga szerokiego zakresu swobody „aby organy władzy mogły przedsięwziąć środki jakie uznają za najbardziej odpowiednie dla każdego przypadku” oraz aby „istniała możliwość kontroli i stosowania ograniczeń w zakresie ewentualnych nadużyć władzy oraz ochrony prawa młodocianych sprawców”.¹⁰⁸⁴

Państwa powinny też ustanowić system pomocy prawnej przyjaznej dzieciom i wyczulonej na potrzeby dzieci.^g

Jak omówiono poniżej, gdy państwo decyduje się rozwiązać sprawę w sposób pozasądowy, powinno zapewnić dziecku pełną ochronę jego praw. Z kolei formalne postępowanie w sprawie powinno zawierać wszelkie gwarancje prawa do rzetelnego procesu, w tym szczególnie prawa, które dotyczą dzieci.

27.4 ZASADA OKREŚLONOŚCI CZYNU

Zasada określoności czynu jest to wymóg dotyczący przestępstw popełnianych przez osoby nieletnie, zgodnie z którym przestępstwa i wykroczenia muszą być dokładnie określone przez ogólnie dostępne prawo¹⁰⁸⁵ (**Rozdział 18.1.1**).

Dzięki zasadzie określoności czynu stosowanej razem z zasadą najlepszego interesu dziecka i podstawowymi zasadami postępowania w sprawie nieletnich, dzieci nie powinny być pociągnięte do odpowiedzialności za czyny, które nie byłyby przestępstwami, gdyby zostały popełnione przez dorosłych. Osoby nieletnie nie powinny także ponosić odpowiedzialności za inne czyny, które nie są uznawane za przestępstwa.

27.4.1 PRZESTĘPSTWA ZWIĄZANE ZE STATUSEM MŁODOCIANEGO

Państwa powinny znieść przepisy prawne kryminalizujące czyny, które nie byłyby przestępstwami, gdyby zostały popełnione przez dorosłych, takie jak wagary, włóczęgostwo czy

^a Artykuł 17(1) Afrykańskiej Karty Praw Dziecka, Artykuł 17 Arabskiej Karty Praw Człowieka, Dział 0(l)(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Artykuł 40(1) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 17 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 17(3) Afrykańskiej Karty Praw Dziecka, Artykuł 18(2)(d) Afrykańskiej Karty Praw Młodzieży, Artykuł 17 Arabskiej Karty Praw Człowieka, Dział 0(m) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 14(4) MPPPiP

^c Artykuły 19, 37(a) Konwencji o prawach dziecka

^d Artykuł 40(1) Konwencji o prawach dziecka

^e Dział 0(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^f Reguła 6.3 Reguł Pekinckich

^g Wytyczna 11 §58 Zasady pomocy prawnej

¹⁰⁷⁷ Rada Praw Człowieka rezolucja 10/2, §7.

¹⁰⁷⁸ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §42; Patrz Rezolucja 65/230 Zgromadzenia Ogólnego ONZ, aneks §26, rezolucja 65/213, §15; RE Rekomendacja Nr R (87) 20, preambula.

¹⁰⁷⁹ Studium ONZ nad przemocą wobec dzieci, UN Doc. A/61/299 (2006).

¹⁰⁸⁰ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §13.

¹⁰⁸¹ Międzynarodowy Trybunał Praw Człowieka, *Opinia Doradcza OC-17/2002*, §120 (6.3); Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 63/241, §45; HRC: Prawa człowieka w wymiarze sprawiedliwości, w szczególności prawa nieletnich, UN Doc. E/CN.4/RES/2000/39, §14, Prawa dziecka, UN Doc. E/CN.4/RES/2000/85 §11, UN Doc. E/CN.4/RES/2005/44, §5.

¹⁰⁸² CRC Komentarz Ogólny nr 10, §40.

¹⁰⁸³ CHR, Prawa dziecka, UN Doc. E/CN.4/RES/2005/44, §6.

¹⁰⁸⁴ Międzynarodowy Trybunał Praw Człowieka, *Opinia Doradcza OC-17/2002*, §120 n.113.

¹⁰⁸⁵ Międzynarodowy Trybunał Praw Człowieka, *Opinia Doradcza OC-17/2002*, §108.

^a Reguła 3.1 Reguł Pekinśkich, Artykuł 56 Wytocznych z Rijadu

^b Artykuł 18 Konwencji o prawach dziecka

^c Konwencja MOP Nr. 182

^d Artykuł 2 Protokołu Fakultatywnego do Konwencji o prawach dziecka w sprawie angażowania dzieci w konflikty zbrojne

^e Artykuł 8(2)(b)(xxvi) i (e)(vii) Statutu MTK, Artykuł 4(c) Statutu Specjalnego Trybunału Sierra Leone

^f Artykuł 7(2) Afrykańskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 5(3) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka

^g Artykuł 40(3) Konwencji o prawach dziecka, Reguła 11.1 Reguł Pekinśkich, Wytoczna 10 §53(f) Zasad pomocy prawnej, Dział 0(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^h Wytoczna 10 §53(f) Zasad pomocy prawnej

ucieczka z domu.^a Alternatywnie, jeśli jest to zasadne, państwa powinny reagować na takie zachowania poprzez stosowanie środków zapobiegawczych dla dzieci, takich jak wsparcie dla rodziców, usunięcie przyczyn danego postępowania.^{b 1086}

Komisja Praw Człowieka wyraziła zaniepokojenie praktyką *asiwalid* w Somalii: rodzice wysyłają tam nieposłuszne dzieci do więzienia, gdzie pozostają do czasu zwolnienia ich przez rodziców.¹⁰⁸⁷

Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka dowiedziała się o przypadkach dzieci w Hondurasie, które zostały aresztowane za czyny niebędące przestępstwami i tylko dlatego, że były dziećmi porzuconymi, osieroconymi lub włóczęgami się doznały naruszenia prawa do wolności osobistej.¹⁰⁸⁸

Zgodnie z zasadą niekarania dzieci za czyn, który nie byłby uznany za przestępstwo, gdyby został popełniony przez osobę dorosłą, Amnesty International wzywa państwa, aby nie ścigały dzieci za dobrowolne czynności seksualne.

27.4.2 DEZERCJA LUB NIEZGŁOSZENIE SIĘ DO SŁUŻBY WOJSKOWEJ

Służba w siłach zbrojnych dzieci poniżej 18. roku życia jest formą pracy w niebezpiecznych warunkach, zakazaną przez Konwencję dotyczącą najgorszych form pracy dzieci^c. Przymusowy pobór do sił zbrojnych dzieci poniżej 18. roku życia jest zabroniony.^d Wcielanie, werbowanie do wojska lub udział dzieci poniżej 15. roku życia w konflikcie zbrojnym jest zbrodnią wojenną.^{e 1089}

Sekretarz Generalny ONZ wezwał państwa, aby nie aresztowały dzieci (w tym dzieci w wieku lat 15 i powyżej) za dezercję lub podobne zarzuty i stwierdził, że „dzieci nie mogą legalnie służyć w wojsku, zaś uznawanie ich za dezertów jest niezgodne z prawem”.¹⁰⁹⁰ Dzieci, które zostały oskarżone o udział lub związki z siłami zbrojnymi lub ugrupowaniami zbrojnymi, powinny być przede wszystkim traktowane jako ofiary, nie jako sprawcy.¹⁰⁹¹

27.4.3 ODPOWIEDZIALNOŚĆ KARNA RODZICÓW

Kara za przestępstwo może być wymierzona jedynie osobie skazanej za to przestępstwo.^{f 1092} Zasada ta obejmuje zakaz karania rodziców za czyny zabronione popełnione przez ich dzieci.

Komitet Praw Dziecka zauważył, że „karanie rodziców dzieci, które weszły w konflikt z prawem, najprawdopodobniej nie przyczyni się do ich aktywnego udziału w społecznej reintegracji dziecka”.¹⁰⁹³

27.5 ALTERNATYWY DLA POSTĘPOWANIA SĄDOWEGO

Państwa powinny opracować i przyjąć szeroki zakres środków stosowanych wobec dzieci, które weszły w konflikt z prawem tak, aby uniknąć postępowania sądowego.^g

Środki te, często nazywane programami wychowawczymi, (ang. *diversion programmes*) powinny w pełni zagwarantować dziecku poszanowanie dla jego praw człowieka i ochronę prawną, w tym prawo do pomocy prawnej na każdym etapie postępowania.^h

¹⁰⁸⁶ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §§8-9.

¹⁰⁸⁷ CHR, Somalia, UN Doc. E/CN.4/RES/2005/83 §5(c).

¹⁰⁸⁸ *Zatrzymanie nieletnich w Hondurasie* (11.491), Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka (1999) §109.

¹⁰⁸⁹ *Prokurator przeciwko Thomasowi Lubanga Dyllo* (ICC-01/04-01/06), MTK (14 marca 2012) §§568-630; *Prokurator przeciwko Charlesowi Ghankay Taylor* (Sprawa nr. SCSL-03-01-T), Trybunał Nadzwyczajny Sierra Leone (18 maja 2012), Wyrok, §§438-444.

¹⁰⁹⁰ *Raport Sekretarza Generalnego dotyczący dzieci i konfliktu zbrojnego w Myanmarze*, UN Doc. S/2007/666, §11, patrz §62. Patrz również *Zasady Paryskie*, Zasada 7.6.3; Uwagi końcowe KPD: DRC, UN Doc. CRC/C/OPAC/COD/CO/1 (2012), §47.

¹⁰⁹¹ *Zasady Paryskie*, Zasada 3.6.

¹⁰⁹² HRC Komentarz Ogólny nr 29, §11.

¹⁰⁹³ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §55.

Komitet Praw Człowieka zaleca takie środki jak mediacje pomiędzy sprawcą a ofiarą, rozmowę z rodziną sprawcy, terapię, prace społeczne lub programy edukacyjne.¹⁰⁹⁴

Programy wychowawcze powinny być stosowane tylko wtedy, gdy jest to w najlepszym interesie dziecka, w tym w interesie jego resocjalizacji. Środki te wymagają swobodnie wyrażonej, dobrowolnej i świadomej zgody dziecka, wynikającej z przedstawionych mu informacji na temat charakteru, przebiegu i czasu trwania danego środka oraz konsekwencji odmowy współpracy lub doprowadzenia programu do końca.^{a 1095}

Po zakończeniu środka wychowawczego należy ostatecznie zamknąć sprawę. Zastosowanie takiego środka nie powinno skutkować adnotacją w rejestrze karnym a dziecko, które zrealizowało taki program, nie powinno być traktowane jak osoba skazana za popełnienie przestępstwa.¹⁰⁹⁶

27.6 PRZEBIEG POSTĘPOWANIA SĄDOWEGO W SPRAWACH DOTYCZĄCYCH NIELETNICH

Dzieci mają prawo do wszystkich gwarancji rzetelnego procesu i ochrony jakie obowiązują w przypadku osób dorosłych,^b jak też dalszej szczególnej opieki i ochrony.^{c 1097}

Prawo do uczestnictwa w postępowaniu i prawo do bycia wysłuchanym, poufność komunikacji pomiędzy dzieckiem a adwokatem oraz inne prawa do rzetelnego procesu są częściej zaniebdywane w sprawach z udziałem dzieci niż w postępowaniu w sprawach dorosłych. Sądy, prokuratura, policja i inne osoby wykonujące swoje funkcje w związku z wymiarem sprawiedliwości dla nieletnich powinny szczególnie dbać o to, aby zapewniono dzieciom ich prawa do rzetelnego procesu.

Dzieciom, które weszły w konflikt z prawem, należy zagwarantować rozpatrzenie sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd (**Rozdział 12 Prawo do rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd**).

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że kiedy ten sam sędzia prowadził postępowanie przygotowawcze, nadzorował postępowanie dowodowe, a następnie przewodniczył rozprawie w sądzie dla nieletnich, gwarancja niezależności i bezstronności została naruszona.¹⁰⁹⁸

Odpowiednie otoczenie i sposób prowadzenia postępowania powinny uwzględniać wiek dziecka, jego dojrzałość, zdolność intelektualną i emocjonalną oraz pozwolić dziecku na swobodny udział w postępowaniu.^{d 1099}

Komitet Praw Dziecka stwierdził, że dziecko nie może uczestniczyć w postępowaniu i skutecznie korzystać z prawa do bycia wysłuchanym, kiedy znajduje się w atmosferze zastraszania lub wrogości, niedostosowanej do jego wrażliwości i wieku: „Postępowanie winno być zarówno dostępne, jak i dostosowane do dziecka. Szczególną uwagę należy zwracać na przekazywanie informacji w sposób przyjazny dziecku, odpowiednie wsparcie w zakresie reprezentacji jego interesów, odpowiednio wyszkolony personel, wygląd sali sądowej, ubiór sędziów i prawników, przegrody odgradzające i osobne poczekalnie”.¹¹⁰⁰

^a Reguła 11.3 Reguł Pekinckich

^b Dział 0(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuły 9 i 14 MPPOiP, Artykuł 40 Konwencji o prawach dziecka

^c Artykuł 24(1) MPPOiP, Preambuła i Artykuł 3(2) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 17 Afrykańskiej Karty Praw Dziecka, Artykuł 19 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Dział 0(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł VII Deklaracji Amerykańskiej

^d Artykuł 14(4) MPPOiP, Artykuły 12 i 40(1) Konwencji o prawach dziecka, Reguła 14(2) Reguł Pekinckich, Wytyczna 10 §53(h) Zasad pomocy prawnej

1094 HRC Komentarz Ogólny nr 32, §44.

1095 CRC Komentarz Ogólny nr 10, §27; CRC Komentarz Ogólny nr 12, §59.

1096 CRC Komentarz Ogólny nr 10, §27; CRC Komentarz Ogólny nr 12, §59.

1097 HRC Komentarz Ogólny nr 32, §42, HRC Komentarz Ogólny nr 17, §2.

1098 *Adamkiewicz przeciwko Polsce* (54729/00), Europejski Trybunał Praw Człowieka 2010) §37(i).

1099 CRC Komentarz Ogólny nr 12, §60; HRC Komentarz Ogólny nr 32, §42, *Adamkiewicz przeciwko Polsce* (54729/00), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2010) §70; Międzyparyski Trybunał Praw Człowieka, *Opinia Doradcza OC-17/2002*, §101; Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba: *T. przeciwko Wielkiej Brytanii* (24724/94), (1999) §86, *V. przeciwko Wielkiej Brytanii* (24888/94), (1999) §84.

1100 CRC Komentarz Ogólny nr 12, §34, §§42-43, 132-34.

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że rozprawa przed sądem karnym dla dorosłych w sprawie 11-letniego dziecka, otwarta dla publiczności była okolicznością na tyle onieśmielającą, że chłopiec nie mógł skutecznie uczestniczyć w swojej własnej obronie. Trybunał orzekł również, że udogodnienia uwzględniające wiek oskarżonego, takie jak regularne przerwy, były niewystarczające, by zapewnić rzetelny proces.¹¹⁰¹

Należy zwrócić szczególną uwagę na to, aby postępowanie sądowe nie potęgowało dyskryminacji pod żadnym względem, w tym stereotypów związanych z płcią.¹¹⁰²

Dziecko, które nie rozumie języka lub nie mówi językiem używanym w postępowaniu w sprawie nieletnich, ma prawo do bezpłatnej pomocy tłumacza ustnego, która nie powinna ograniczać się tylko do postępowania przed sądem, lecz powinna być dostępna na wszystkich etapach postępowania. Ważne jest, aby tłumacz ustny był przeszkolony w pracy z dziećmi, ponieważ posługiwanie się językiem ojczystym przez dzieci może różnić się od używania języka przez dorosłych¹¹⁰³ (**Rozdział 23**).

27.6.1 ZATRZYMANIE

Do zatrzymania dziecka powinno dochodzić w ostateczności. Wszelkie pozbawienie dziecka wolności powinno trwać możliwie jak najkrócej.^a

Każde dziecko, które zostało zatrzymane i pozbawione wolności, powinno być postawione przed właściwym organem w ciągu 24 godzin celem zbadania legalności zatrzymania.¹¹⁰⁴

Zasady sprawiedliwego procesu w Afryce wymagają, aby dziecko zostało zwolnione po 48 godzinach od momentu zatrzymania.^b

Europejski Trybunał Praw Człowieka zauważył, że Turcja naruszyła wolność i bezpieczeństwo kilku 16-latków, którzy byli przetrzymywani w areszcie przez trzy dni i dziewięć godzin, zanim umożliwiono im kontakt z adwokatem lub postawiono przed sądem. W tym czasie byli przesłuchiвани na okoliczność domniemanego udziału w działaniach powiązanych z terroryzmem.¹¹⁰⁵

27.6.2 POWIADOMIENIE RODZICÓW I ICH UDZIAŁ

Rodzice, opiekunowie prawni lub krewni powinni być niezwłocznie powiadomieni o zatrzymaniu dziecka.^c Organy dokonujące zatrzymania odpowiedzialne są za podjęcie działań celem zapewnienia, aby rodzice lub opiekunowie zostali faktycznie powiadomieni o zatrzymaniu ich dziecka.¹¹⁰⁶

Rodzice lub opiekunowie powinni być obecni na wszystkich etapach postępowania, w tym podczas przesłuchania, chyba że ich obecność nie leży w najlepszym interesie dziecka.¹¹⁰⁷ Dzieci powinny mieć możliwość swobodnej i w pełni poufnej konsultacji z rodzicami lub opiekunami oraz adwokatem.^d Komitet Praw Dziecka zaleca, aby prawo wyraźnie gwarantowało jak najszerzy udział rodziców lub opiekunów w postępowaniu.¹¹⁰⁸

27.6.3 POMOC PRAWNA I INNA POMOC

Dzieci, które weszły w konflikt z prawem, mają prawo do pomocy prawnej i innej stosownej pomocy na wszystkich etapach postępowania, w tym na etapie przesłuchania przez policję.¹¹⁰⁹

^a Artykuł 37(b) Konwencji o prawach dziecka, Dział 0(j) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Dział 0(j) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^c Reguła 10.1 Reguł Pekińskich, Wytyczna 10 §53(b) Zasad pomocy prawnej, Dział 0(g) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^d Wytyczna 10 §53(d) Zasad pomocy prawnej

1101 *T. przeciwko Wielkiej Brytanii* (24724/94), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba:(1999) §§86, 89.

1102 CRC *Komentarz Ogólny nr 12*, §77.

1103 CRC *Komentarz Ogólny nr 10*, §62.

1104 CRC *Komentarz Ogólny nr 10*, §83.

1105 *Ipek i inni przeciwko Turcji* (17019/02 i 30070/02), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2009) §36.

1106 *Bulacio przeciwko Argentynie*, Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka (2003) §130.

1107 HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §42; Uwagi końcowe CAT: *Albania*, UN Doc. CAT/C/CR/34/ALB (2005) §8(i).

1108 CRC *Komentarz Ogólny nr 10*, §§53-54.

1109 CRC *Komentarz Ogólny nr 10*, §52; Uwagi końcowe CAT: *Lichtenstein*, UN Doc. CAT/C/LIE/CO/3 (2010) §28; HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §42.

Zgodnie z przepisami Konwencji o prawach dziecka, dzieci pozbawione wolności mają zagwarantowaną zarówno pomoc prawną, jak i wsparcie innego rodzaju, a dostęp do nich powinien być jak najszybszy.^a Konwencja o prawach dziecka gwarantuje dzieciom, które nie zostały pozbawione wolności, ale którym postawiono zarzuty, prawo do pomocy prawnej *lub* innej stosownej pomocy w przygotowaniu i przedstawieniu swojej obrony.^b Później przyjęte standardy uznają, że dzieci te są uprawnione do pomocy prawnej^c (**Rozdział 3 i 20 o prawie do pomocy prawnej**).

Dzieci powinny mieć dostęp do pomocy prawnej na tych samych lub nawet mniej restrykcyjnych zasadach co dorośli.^d Przy podejmowaniu decyzji o udzieleniu pomocy prawnej w postępowaniu dotyczącym dzieci powinno być brane pod uwagę najwyższe dobro dziecka.^e Dzieci powinny mieć pierwszeństwo w dostępie do pomocy prawnej^f a dzieci aresztowane powinny otrzymać pomoc prawną.^g Pomoc prawna udzielona dzieciom powinna być dostępna, dostosowana do ich wieku, przekrojowa, skuteczna i odpowiadać specyficznym potrzebom prawnym i społecznym dziecka.^h W miarę możliwości państwa powinny podjąć działania celem zapewnienia, aby dziewczynki mogły być reprezentowane przez adwokatki.ⁱ

Jeżeli państwa stosują kryterium dochodowe, aby ustalić prawo do pomocy prawnej, dzieci powinny być zawsze z tego kryterium zwolnione.^j Pomoc prawna dla dzieci powinna być świadczona nieodpłatnie.^{k 1110}

Komitet Przeciwko Torturom skrytykował praktykę poddawania dzieci przesłuchaniom przez policję pod nieobecność kuratora sądowego lub adwokata¹¹¹¹ – czasami z użyciem nielegalnych metod, w tym gróźb, szantażu i znęcania się¹¹¹² – i wezwał do zapewnienia dzieciom szybkiego dostępu do niezależnego adwokata, niezależnej opieki medycznej i kontaktu z członkiem rodziny od momentu zatrzymania.¹¹¹³

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że przesłuchanie 15-latką bez jego adwokata i niezapewnienie adwokatowi dostępu do swojego klienta podczas wczesnych etapów postępowania naruszyło prawo chłopca do uczciwego procesu; ze względu na jego wiek, nie należało oczekiwać, by znał on swoje prawo do zwrócenia się o pomoc prawną lub rozumiał konsekwencje niezwrócenia się o taką pomoc.¹¹¹⁴ Trybunał zauważył też, że „ewidentne zaniechanie” przez adwokata profesjonalnej reprezentacji dziecka, w połączeniu z czynnikami takimi jak wiek dziecka i waga zarzutów, powinny być sprawić, że sąd weźmie pod uwagę fakt, że wnioskodawca pilnie potrzebował odpowiedniej reprezentacji prawnej.¹¹¹⁵

Wszelka komunikacja w formie pisemnej i ustnej pomiędzy dzieckiem i jego adwokatem powinna odbywać się w warunkach, które zapewniają poszanowanie poufności.¹¹¹⁶

Poza pomocą adwokata, pozbawione wolności dzieci powinny mieć dostęp do opieki lekarskiej.¹¹¹⁷ Pracownicy opieki społecznej i inne osoby, które zajmują się pomocą dla dzieci w ramach postępowania karnego, powinni być przeszkoleni w pracy z dziećmi, które weszły w konflikt z prawem.¹¹¹⁸

^a Artykuł 37(d) Konwencji o prawach dziecka

^b Artykuł 40(2)(b)(ii) Konwencji o prawach dziecka

^c Artykuł 17(2)(c)(iii) Afrykańskiej Karty Praw Dziecka, Artykuł 18(2)(f) Afrykańskiej Karty Praw Młodzieży, Zasada 3 §§20 i 22 oraz Wytyczna 10(b) i (c) Zasad pomocy prawnej, Dział 0(n)(v) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^d Zasada 3 §22 Zasad pomocy prawnej

^e Zasada 11 §34 Zasad pomocy prawnej

^f Zasada 11 §35 Zasad pomocy prawnej

^g Wytyczna 6 §46 Zasad pomocy prawnej

^h Zasada 11 §35 Zasad pomocy prawnej

ⁱ Wytyczna 9 §52(b) Zasad pomocy prawnej

^j Wytyczna 1 §41(c) Zasad pomocy prawnej

^k Wytyczna 1 §41(c) i Zasady 3, 10 i 11 Zasad pomocy prawnej

^l Wytyczna 10 §53(d) Zasad pomocy prawnej, Artykuły 40(2)(b)(vii) i 16 Konwencji o prawach dziecka

1110 CRC Komentarz Ogólny nr 10, §49; Rekomendacja Komitetu Ministrów RE na temat reakcji społecznych na przestępczość nieletnich, R (87) 20, §8.

1111 Uwagi końcowe CAT: Austria, UN Doc. CAT/C/AUT/CO/4-5 (2010) §10, Belgia, UN Doc. CAT/C/BEL/CO/2 (2008) §16.

1112 Uwagi końcowe CAT: Kazachstan, UN Doc. CAT/C/KAZ/CO/2 (2008) §12.

1113 Uwagi końcowe CAT: Izrael, UN Doc. CAT/C/ISR/CO/4 (2009) §28; Uwagi końcowe CAT: Belgia, UN Doc. CAT/C/BEL/CO/2 (2008) §16.

1114 Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Adamkiewicz przeciwko Polsce* (54729/00), (2010) §§89-92, *Panovits przeciwko Cyprowi* (4268/04), (2008) §84; *Salduz przeciwko Turcji* (36391/02), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2008) §§60, 63.

1115 *Güveç przeciwko Turcji* (70337/01), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2009) §131.

1116 CRC Komentarz Ogólny nr 10, §50.

1117 Rekomendacja RE dotycząca nowych sposobów podejścia do przestępczości nieletnich, Rec2003(20) §15.

1118 CRC Komentarz Ogólny nr 10, §§49-50.

27.6.4 SZCZEGÓLNY OBOWIĄZEK OCHRONY PRZED ZEZNAWANIEM NA SWOJĄ NIEKORZYŚĆ

Państwa muszą szczególnie zadbać o wprowadzenie gwarancji, aby dziecko nie było zmuszane do przyznania się do winy i nie musiało składać zeznań na swoją niekorzyść. Zakaz stosowania jakiegokolwiek przymusu powinien być interpretowany szeroko; nie jest ograniczony do zakazu użycia siły (**Rozdział 16**). Dzieci mogą być nakłaniane do przyznania się lub składania zeznań na swoją niekorzyść w związku ze swoim wiekiem i etapem rozwoju, pozbawieniem wolności, długością przesłuchania, brakiem zrozumienia przez dziecko sytuacji, strachem przed nieznanymi konsekwencjami uwięzienia, obietnicą łagodniejszego wymiaru kary lub odstąpienia od wymierzenia kary.¹¹¹⁹

Dziecko nie powinno być przesłuchiwane, jeśli nie jest obecny przy tym adwokat i rodzic lub kurator.^a Obecność adwokata i rodziców lub kuratora jest jednym z czynników, które mogą zapobiec wymuszeniu przyznania się do winy (**Rozdział 3.2 i 9.2 dotyczący prawa do pomocy prawnej podczas przesłuchania**).

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że samo powiadomienie małoletniego podejrzanego o jego prawie do milczenia, a następnie przeprowadzenie przesłuchania pod nieobecność opiekunów i bez poinformowania dziecka o prawie do uzyskania pomocy prawnej, było niewystarczające, by chronić prawo dziecka do zachowania milczenia.¹¹²⁰

Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka rozważał możliwość, ażeby Amerykańska Konwencja Praw Człowieka mogła zabraniać państwom wykorzystywania faktu przyznania się przez dziecko do winy.¹¹²¹

Wśród innych zabezpieczeń przed wymuszonym złożeniem zeznań na swoją niekorzyść jest niezależne zbadanie metod przesłuchania celem zagwarantowania, że zebrany materiał dowodowy jest wiarygodny, i że został dostarczony dobrowolnie i nie był wymuszony, mając na względzie wszystkie okoliczności. Sądy powinny wziąć pod uwagę wiek dziecka, jak też długość pobytu w areszcie, czas trwania przesłuchania oraz obecność adwokata lub innego pełnomocnika, a także rodziców lub kuratora podczas przesłuchania.¹¹²² Powinien być zachowany zapis przesłuchania. Elektroniczny zapis przesłuchań wszystkich podejrzanych (dorosłych, jak i dzieci) jest wymagany prawem międzynarodowym i zalecany przez wiele organów i mechanizmów praw człowieka (**Rozdział 9.6 na temat protokołów z przesłuchań, w tym dokumentacji elektronicznej**).

27.6.5 PRAWO DO INFORMACJI O ZARZUTACH I PRZYSŁUGUJĄCYCH PRAWACH

Dzieci powinny być jak najszybciej poinformowane o swoich prawach i o postawionych im zarzutach. Rodzice także powinni być o tym poinformowani, ale nie zamiast dziecka.¹¹²³ Informacje na temat zarzutów i praw winny być przedstawione w taki sposób, żeby dziecko mogło je zrozumieć oraz w sposób dostosowany do wieku i dojrzałości dziecka.^b

Prawo dziecka do bycia poinformowanym o wszelkich ciężących na nim zarzutach w zrozumiałym dla niego języku może również wymagać „tłumaczenia” z języka prawniczego powszechnie używanego w sprawach karnych na prostszy język, który dziecko będzie w stanie zrozumieć. Dostarczenie dziecku oficjalnego dokumentu nie wystarczy: często konieczne są dodatkowe wyjaśnienia ustne. Obowiązkiem władz jest upewnienie się, że dziecko rozumie każdy ze stawianych mu zarzutów¹¹²⁴ (**Rozdziały 2.3-2.4 oraz 8.4**).

^a Wytoczna 10 §53(b) Zasad pomocy prawnej, Dział 0(I) (vi) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Artykuł 40(2)(b)(ii) Konwencji o prawach dziecka, Wytoczna 10 §53(e) Zasad pomocy prawnej

¹¹¹⁹ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §57.

¹¹²⁰ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Panovits przeciwko Cyprowi* (4268/04), (2008) §74, *Salduz przeciwko Turcji* (36391/02), Wielka Izba (2008) §§54-55.

¹¹²¹ Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, *Opinia Doradcza OC-17/2002*, §131.

¹¹²² CRC Komentarz Ogólny nr 10, §58.

¹¹²³ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §§47-48; HRC Komentarz Ogólny nr 32, §42.

¹¹²⁴ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §§47-48.

27.6.6 PRAWO DO BYCIA WYSŁUCHANYM

Dzieci mają prawo do swobodnego wyrażania poglądów w każdej kwestii, jaka ich dotyczy, i do bycia wysłuchanymi, bezpośrednio lub poprzez pełnomocnika, w każdym postępowaniu sądowym lub administracyjnym.^a

W ramach skutecznej realizacji przysługujących im praw, dzieci powinny być poinformowane o ważnych dla nich kwestiach, opcjach i ewentualnie decyzjach do podjęcia oraz ich konsekwencjach przez osoby odpowiedzialne za ich wysłuchanie oraz przez rodziców lub opiekunów.¹¹²⁵

Adwokaci i inni pełnomocnicy powinni informować dzieci o ich prawie do przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków (**Rozdział 22**). Dzieciom powinno się zapewnić możliwość wyrażania opinii na temat obecności świadków i ich przesłuchania.¹¹²⁶

Opiniom dzieci należy przypisać odpowiednią wagę stosownie do ich wieku i dojrzałości.^{b 1127} Odpowiednia waga, jaką przypisać należy opiniom dziecka, nie zależy jedynie od jego wieku, należy ją oceniać indywidualnie w każdym przypadku. Jak zauważa Komitet Praw Dziecka: „informacje, doświadczenia, środowisko, oczekiwania społeczne i kulturowe oraz stopień wsparcia mają wpływ na rozwój dziecka i jego zdolność do formułowania opinii”.¹¹²⁸

Prawo dziecka do bycia wysłuchanym powinno być w pełni przestrzegane na wszystkich etapach postępowania sądowego: począwszy od fazy postępowania przygotowawczego, gdy dziecko ma prawo do zachowania milczenia, do prawa bycia wysłuchanym przez policję, prokuraturę i ewentualnie przez sędziego śledczego. Prawa tego należy przestrzegać przez cały czas trwania procesu, w tym podczas rozprawy, na etapie orzekania, wymierzania kary, odwołania i wykonywania wyroku.¹¹²⁹

Jeśli prawo dziecka do bycia wysłuchanym jest naruszone w postępowaniu sądowym bądź administracyjnym dziecko powinno mieć dostęp do środków odwoławczych i zażaleń, które przewidują odszkodowanie.¹¹³⁰

27.6.7 ARESZT TYMCZASOWY

Pozbawienie dziecka wolności, w tym w ramach aresztu tymczasowego, powinno być środkiem zapobiegawczym stosowanym w ostateczności i powinno trwać możliwie jak najkrócej. Należy przewidzieć dostępne alternatywy dla aresztu i rozważyć możliwość ich zastosowania.^c

Zgromadzenie Ogólne ONZ i Komitet Praw Człowieka wezwały państwa do unikania w miarę możliwości tymczasowego aresztowania dzieci.¹¹³¹

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że przedłużający się areszt tymczasowy osoby, która w chwili popełnienia przestępstwa miała mniej niż 18 lat, w jednostkach przeznaczonych dla dorosłych, naruszyło Europejską Konwencję Praw Człowieka, w tym zakaz niehumanitarnego i poniżającego traktowania.¹¹³²

W wyjątkowych przypadkach, kiedy zapada decyzja o tymczasowym aresztowaniu dziecka, powinna istnieć możliwość odwołania się od tej decyzji.^d

^a Artykuł 12 Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 4(2) Afrykańskiej Karty Praw Dziecka

^b Artykuł 12 Konwencji o prawach dziecka

^c Artykuł 37(b) Konwencji o prawach dziecka, Dział 0(j) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^d Zasada 18 Zasady RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

¹¹²⁵ CRC Komentarz Ogólny nr 12, §25.

¹¹²⁶ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §59.

¹¹²⁷ CRC Komentarz Ogólny nr 12, §28.

¹¹²⁸ CRC Komentarz Ogólny nr 12, §29.

¹¹²⁹ CRC Komentarz Ogólny nr 12, §58.

¹¹³⁰ CRC Komentarz Ogólny nr 12, §47.

¹¹³¹ Rezolucja 65/213 Zgromadzenia Ogólnego ONZ, §14; HRC Komentarz Ogólny nr 32, §42.

¹¹³² Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Selçuk przeciwko Turcji* (21768/02), (2006) §§35-37, *Güveç przeciwko Turcji* (70337/01), (2009) §98; *Nart przeciwko Turcji* (20817/04), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2008) §§28-35.

Państwa powinny wprowadzić regulacje prawne, zgodnie z którymi wymagane będzie regularne badanie konieczności i stosowności tymczasowego aresztowania, w miarę możliwości co dwa tygodnie ¹¹³³ (**Rozdział 6.3**).

Dzieci pozbawione wolności mają prawo do wniesienia zażalenia w przedmiocie legalności ich aresztowania przed sądem lub innym właściwym, niezależnym i bezstronnym organem władzy oraz mają prawo do jak najszybszego wydania decyzji w sprawie zażalenia. Mają one prawo do pomocy prawnej w tym zakresie^a (**Rozdział 6**).

^a Artykuł 9(4) MPP0iP, Artykuł 37(d) Konwencji o prawach dziecka

Komitet Praw Dziecka stwierdził, że decyzje dotyczące zażalenia na legalność tymczasowego aresztu muszą być wydane jak najszybciej, a na pewno nie później niż dwa tygodnie po wniesieniu zażalenia.¹¹³⁴

Tak jak w przypadku dorosłych, dopuszczalny limit czasowy na zakończenie postępowania karnego jest nawet krótszy w przypadku dziecka, które zostało pozbawione wolności¹¹³⁵ (**Rozdział 7**).

27.6.8 PRAWO DO POSTĘPOWANIA BEZ ZBĘDNEJ ZWŁOKI

Dzieci, które czeka postępowanie karne, mają prawo do rozpoczęcia postępowania przed sądem możliwie najszybciej, a orzeczenia w postępowaniu w sprawie nieletnich powinny być wydawane bez zbędnej zwłoki.^{b 1136} Czas pomiędzy popełnieniem przestępstwa a ostateczną reakcją na ten czyn powinien być możliwie najkrótszy. Im dłużej to trwa, tym większe prawdopodobieństwo, że dana reakcja straci pożądany skutek i dziecko może stać się ofiarą stygmatyzacji.¹¹³⁷

^b Artykuł 10(2)(b) MPP0iP, Artykuł 40(2)(b)(iii) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 17(2)(c)(iv) Afrykańskiej Karty Praw Dziecka, Dział 0(n)(iv) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

Ramy czasowe przewidziane dla zakończenia postępowania w sprawach przeciwko dzieciom powinny być dużo krótsze niż dla dorosłych. Z drugiej strony jednak ramy czasowe muszą respektować prawa dziecka, w tym prawo do odpowiedniego czasu oraz warunków do przygotowania i przedstawienia obrony.¹¹³⁸

Komitet Praw Dziecka wzywa, aby ostateczna decyzja w sprawie zarzutów zapadła nie później niż sześć miesięcy po ich przedstawieniu¹¹³⁹ (**Rozdział 8.1 Odpowiedni czas i warunki do przygotowania obrony, Rozdział 7 dotyczący prawa osób aresztowanych do rozprawy w rozsądnym terminie lub zwolnienia w toku procesu i Rozdział 19 o prawie do postępowania bez zbędnej zwłoki**).

27.6.9 POUFNOŚĆ POSTĘPOWANIA

Dziecko ma prawo do pełnego poszanowania prywatności na wszystkich etapach postępowania karnego.^{c 1140} Obejmuje to również czas pierwszego kontaktu dziecka z przedstawicielami organów ścigania.¹¹⁴¹

^c Artykuł 40(2)(b)(vii) i Artykuł 16 Konwencji o prawach dziecka, Reguła 8.1 Reguł Pekińskich, Dział 0(n)(ix) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

Informacje, które mogłyby ujawnić tożsamość dziecka podejrzanego lub oskarżonego o popełnienie czynu karalnego, nie powinny być upublicznione.^d

^d Dział 0(h) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

W celu ochrony prawa dziecka do prywatności, sądy i inne organy powinny prowadzić przesłuchanie za zamkniętymi drzwiami. Wszelkie wyjątki powinny być określone przepisami

¹¹³³ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §83.

¹¹³⁴ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §84.

¹¹³⁵ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §§52, 51; *Nart przeciwko Turcji* (20817/04), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2008) §§30-35.

¹¹³⁶ HRC Komentarz Ogólny nr 17, §§36-37; HRC Komentarz Ogólny nr 32, §42.

¹¹³⁷ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §51.

¹¹³⁸ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §52; RE Rekomendacja Nr R (87) 20, §4.

¹¹³⁹ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §83.

¹¹⁴⁰ *T. przeciwko Wielkiej Brytanii* (24724/94), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (1999) §74; RE Rekomendacja Nr. R (87) 20, §8; Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, *Opinia Doradcza OC-17/2002*, §134.

¹¹⁴¹ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §64.

prawa.¹¹⁴² Afrykańska Karta Praw Dziecka wymaga od państw, aby zakazały uczestnictwa prasie i publiczności w postępowaniach dotyczących dzieci.^a Komitet Praw Dziecka podkreślił, że prawo do prywatności wymaga od wszystkich osób odpowiedzialnych za zastosowanie środków przewidzianych przez sąd lub inne właściwe organy „zachowania poufności we wszystkich kontaktach w zakresie informacji, które mogłyby ujawnić tożsamość dziecka”.¹¹⁴³

Akta nieletnich sprawców powinny również być poufne. Akta nieletnich nie powinny być wykorzystywane w późniejszym postępowaniu w sprawach, gdy ten sam sprawca jest osobą dorosłą; nie można się na nich opierać także w celu podwyższenia wymiaru kary w żadnej ze spraw dotyczących tej samej osoby już dorosłej.^{b 1144} Dane osobowe nieletnich sprawców powinny być usunięte z rejestru karnego, gdy dziecko osiągnie 18 lat.¹¹⁴⁵

Informacje prowadzące do ujawnienia tożsamości dziecka, które weszło w konflikt z prawem, nie mogą być upublicznione, z powodu efektu stygmatyzującego oraz potencjalnego wpływu na dostęp dziecka do nauki, pracy i miejsca zamieszkania lub jego bezpieczeństwa.¹¹⁴⁶ Prywatność i dane osobowe dziecka uczestniczącego w postępowaniu sądowym lub pozasądowym i innych postępowaniach powinny być chronione na wszystkich etapach i taka ochrona powinna być zagwarantowana ustawą.^c

27.6.10 INFORMACJA O DECYZJI SĄDU

Decyzja sądu winna być ogłoszona w sposób, który respektuje prywatność dziecka.^d i w sposób, który jest zrozumiały dla dziecka. (**Rozdział 24 o wyrokach i Rozdział 25.1 o karach**). W związku z tym, że opinii dziecka przypisuje się stosowne znaczenie, organ wydający orzeczenie powinien poinformować dziecko o wyniku sprawy i wyjaśnić, w jaki sposób jego opinie zostały wzięte pod uwagę.¹¹⁴⁷

27.6.11 POSTĘPOWANIE ODWOŁAWCZE

Każde dziecko, w sprawie którego stwierdzono, że naruszyło ono prawo karne, ma prawo do odwołania.^e Komitet Praw Dziecka zauważył, że prawo do odwołania nie ogranicza się do najpoważniejszych spraw i wezwał państwa, które zgłosiły zastrzeżenia do tego przepisu Konwencji o prawach dziecka, do ich wycofania¹¹⁴⁸ (**Rozdział 26**).

27.7 OSTATECZNE ORZECZENIE W SPRAWIE

Reakcja państwa na przestępstwa popełniane przez dzieci powinna obejmować działania w kierunku ich resocjalizacji w celu umożliwienia im odegrania konstruktywnej i produktywnej roli w społeczeństwie.¹¹⁴⁹

Kary powinny być proporcjonalne nie tylko do okoliczności i ciężaru czynu, lecz również do wieku, mniejszej winy, okoliczności i potrzeb dziecka.^{f 1150} Podejście ściśle represyjne nie jest zgodne z podstawowymi zasadami postępowania w sprawach nieletnich.¹¹⁵¹ Karanie nie jest najodpowiedniejszym elementem postępowania w sprawie nieletnich.¹¹⁵²

^a Artykuł 17(2)(d) Afrykańskiej Karty Praw Dziecka

^b Reguły 21.1-21.2 Reguł Pekinckich

^c Wytyczna 10 §54 Zasad pomocy prawnej

^d Artykuł 14(1) MPP0iP, Artykuł 40(2)(b)(vii) Konwencji o prawach dziecka, Dział 0(h) i (n)(ix) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 8(5) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 6(1) Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

^e Artykuł 14(5) MPP0iP, Artykuł 40(2)(b)(v) Konwencji o prawach dziecka

^f Dział 0(o)(i) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

¹¹⁴² CRC Komentarz Ogólny nr 12, §61, CRC Komentarz Ogólny nr 10, §66.

¹¹⁴³ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §66; HRC Komentarz Ogólny nr 17, §2.

¹¹⁴⁴ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §66.

¹¹⁴⁵ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §67.

¹¹⁴⁶ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §64.

¹¹⁴⁷ CRC Komentarz Ogólny nr 12, §45.

¹¹⁴⁸ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §61.

¹¹⁴⁹ „Dzieci Ulicy” (Villagrán-Morales i inni) przeciwko Gwatemali, Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (1999), §197; Michael Domingues przeciwko Stanom Zjednoczonym (12.285), Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka (2002) §83; Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka Sprawozdawczość na temat praw dziecka, Wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich i praw człowieka w Ameryce Południowej i Północnej, §31.

¹¹⁵⁰ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §71.

¹¹⁵¹ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §71.

¹¹⁵² Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka Sprawozdawczość na temat praw dziecka, Wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich i praw człowieka w Ameryce Południowej i Północnej (2011) §59; Thomas Hammarberg, Prawa człowieka w Europie: Nie ma podstaw do samozadowolenia, Strasburg: Publikacja Rady Europy, 2011, s. 176-80.

^a Artykuł 37(b) Konwencji o prawach dziecka, Dział 0(o)(iii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Wytuczna 10 §53(g) Zasad pomocy prawnej; Dział 0(o)(ii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^c Artykuł 10(2)(b) i (3) MPPOiP, Artykuł 37(c) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 17(2)(b) Afrykańskiej Karty Praw Dziecka, Artykuł 18(2)(b) i (c) Afrykańskiej Karty Praw Młodzieży, Artykuł 36 Wytucznych z wyspy Robben, Dział 0(k) i (l)(viii) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^d Artykuł 40(4) Konwencji o prawach dziecka

Pozbawienie wolności powinno być środkiem stosowanym w ostateczności. Jeżeli zostanie już zastosowane, powinno trwać możliwie najkrócej.^{a 1153} Celem pozbawienia wolności powinna być resocjalizacja.¹¹⁵⁴ Warunki pozbawienia wolności muszą odpowiadać wiekowi dziecka i jego statusowi prawnemu.¹¹⁵⁵ Pozbawione wolności dzieci powinny przebywać w osobnej placówce, nie razem z dorosłymi.

Należy promować środki alternatywne, takie jak działania wychowawcze lub środki sprawiedliwości naprawczej.^{b 1156}

27.7.1 ZAKAZ PRZETRZYMYWANIA DZIECI WRAZ Z DOROSŁYMI

Dzieci pozbawione wolności powinny przez cały czas przebywać w osobnej placówce, nie razem z dorosłymi, czy to po aresztowaniu, w trakcie oczekiwania na proces czy odbywania kary, z wyjątkiem sytuacji kiedy jest to sprzeczne z najlepszym interesem dziecka.^{c 1157} Jak zauważa Komitet Praw Dziecka, „umieszczanie dzieci w jednostkach penitencjarnych dla dorosłych zagraża ich podstawowemu bezpieczeństwu, dobrostanowi, brakowi kontaktu z przestępczością w przyszłości oraz reintegracji”.¹¹⁵⁸

Wyjątek od ogólnego zakazu wspólnego przetrzymywania dzieci z dorosłymi powinien być interpretowany wąsko, jeśli już zostało uznane, że będzie to w najlepszym interesie dziecka. Komitet Praw Dziecka zastrzega, że „najlepszy interes dziecka nie jest równoznaczny z tym, co jest najwygodniejsze dla Państw-Stron”.¹¹⁵⁹ Europejski Komitet ds. zapobiegania torturom zauważa, że „mogą zaistnieć sytuacje wyjątkowe (na przykład, gdy dzieci i rodzice są zatrzymanymi imigrantami), w których jest jasne, że w najlepszym interesie nieletnich jest nierozdzielanie ich od dorosłych. Jednak przetrzymywanie nieletnich wraz z niespokrewnionymi z nimi dorosłymi nieuchronnie prowadzi do potencjalnej dominacji i wyzysku”.¹¹⁶⁰

Komitet Praw Człowieka orzekł, że przetrzymywanie dzieci wraz z dorosłymi narusza zarówno Artykuł 10 MPPOiP o pozbawieniu wolności, jak i prawo dziecka do szczególnej ochrony, gwarantowanej w artykule 24.¹¹⁶¹

Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka stwierdziła, że niezastosowanie się do rozdzielania aresztowanych dzieci od dorosłych w wyspecjalizowanych placówkach narusza Konwencję Amerykańską.¹¹⁶²

W celu przestrzegania zakazu przetrzymywania dzieci z dorosłymi i realizacji zasad postępowania w sprawach nieletnich, państwa powinny ustanowić osobne placówki dla dzieci pozbawionych wolności wraz z oddzielnym, zorientowanym na potrzeby dziecka personelem, polityką i praktykami¹¹⁶³ [Patrz Reguła 26 Reguł Pekińskich].

27.7.2 ALTERNATYWY DLA POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Państwa muszą zapewnić różne alternatywy dla aresztowania lub inną opiekę instytucjonalną dostępną dla dzieci, o których stwierdzono, że naruszyły prawo karne.^d Alternatywy te powinny

¹¹⁵³ Rezolucja 65/213 Zgromadzenia Ogólnego ONZ §14.

¹¹⁵⁴ HRC Komentarz Ogólny nr 17, §2.

¹¹⁵⁵ HRC Komentarz Ogólny nr 17, §2.

¹¹⁵⁶ Rezolucja Rady Praw Człowieka 10/2, §9; Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 65/230 (Deklaracja salwadorska), §27.

¹¹⁵⁷ HRC Komentarz Ogólny nr 17, §2; Rada Praw Człowieka rezolucja 10/2, preambuła; CHR: Prawa człowieka w wymiarze sprawiedliwości, w szczególności prawa zatrzymanych dzieci i nieletnich, UN Doc. E/CN.4/RES/1998/39, preambuła, §15, UN Doc. E/CN.4/RES/2000/39, preambuła, UN Doc. E/CN.4/RES/2004/43, preambuła, Prawa Dziecka, UN Doc. E/CN.4/RES/2001/75, §28(b), UN Doc. E/CN.4/RES/2002/92, §31(b), UN Doc. E/CN.4/RES/2003/86, §35(c), UN Doc. E/CN.4/RES/2004/48, §35(c); 9. Sprawozdanie Ogólne CPT, CPT/Inf (99)12, §25.

¹¹⁵⁸ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §85; 9. Sprawozdanie Ogólne CPT, CPT/Inf (99) 12, §25.

¹¹⁵⁹ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §85.

¹¹⁶⁰ 9. Sprawozdanie Ogólne CPT, CPT/Inf (99) 12, §25.

¹¹⁶¹ Damian Thomas przeciwko Jamajce, HRC, UN Doc. CCPR/C/65/D/800/1998 (1999) §6.5-6.

¹¹⁶² Zatrzymanie nieletnich w Hondurasie (11.491), Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka (1999) §125; Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka rezolucja 2/11 dotycząca sytuacji zatrzymanych w Zatoce Guantánamo, MC 259-02, s.3.

¹¹⁶³ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §85; 9. Sprawozdanie Ogólne CPT, CPT/Inf (99) 12, §28. Streszczenie zasad i reguł odnoszących się do praktyk regulujących aresztowanie dzieci, patrz: Reguły ONZ dotyczące ochrony nieletnich pozbawionych wolności; CRC Komentarz Ogólny nr 10, §§85-89.

obejmować opiekę, pomoc i nadzór, terapię, zawieszenie kary, monitoring środowiskowy lub ośrodki wsparcia dla sprawców (*ang. day report center*), opiekę zastępczą, programy edukacyjne i szkoleniowe, jak też inne alternatywy dla opieki instytucjonalnej. Ten zakres środków ma na celu zapewnienie dzieciom opieki w sposób odpowiedni dla ich samopoczucia i proporcjonalny zarówno do okoliczności, jak i do popełnionego przez nie przestępstwa.¹¹⁶⁴

Ponieważ ponowna integracja społeczna jest celem wymiaru sprawiedliwości, Komitet Praw Dziecka przestrzegał przed działaniami mogącymi stać na przeszkodzie pełnemu uczestnictwu dziecka w jego środowisku, takimi jak stygmatyzacja, izolacja społeczna czy negatywna opinia.¹¹⁶⁵

27.7.3 KARY ZAKAZANE

Kara śmierci i dożywotniego więzienia bez możliwości zwolnienia (warunkowego) nie może być wymierzona za czyny popełnione przez osoby, które w momencie popełnienia przestępstwa miały poniżej 18 lat.¹¹⁶⁶ Zakaz wymierzania tych kar jest bezwzględny: Konwencja Praw Dziecka zabrania wymierzania takich kar za „przestępstwa popełnione przez osoby poniżej osiemnastego roku życia” i takie sformułowanie nie zostawia swobody interpretacji dla państw, gdzie wiek pełnoletniości osiąga się wcześniej.

MPPOiP nie zezwala na odstępstwa od zakazu stosowania kary śmierci wobec osób będących w wieku poniżej 18 lat w chwili popełnienia przestępstwa.^b Ponadto, Komitet Praw Człowieka i Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka uważają, że zakaz egzekucji dzieci jest normą bezwzględnie obowiązującą w międzynarodowym prawie zwyczajowym, wiążącą dla wszystkich państw i niedopuszczającą żadnych odstępstw.¹¹⁶⁷

Zapewnienia niektórych państw, że przestrzegają one prawa międzynarodowego, gdy odwołują egzekucję do osiągnięcia przez nieletniego sprawcę pełnoletniości, jest niezgodne z prawem międzynarodowym. Prawo międzynarodowe jasno określa, że decydujący jest wiek osoby w momencie popełnienia przestępstwa, a nie wiek w momencie rozpoczęcia procesu lub ogłoszenia czy wykonania wyroku.¹¹⁶⁸

Treść Artykułu 7 Arabskiej Karty Praw Człowieka zdaje się dopuszczać wyjątek od tego zakazu, jeśli zezwala na to prawo obowiązujące w momencie popełnienia przestępstwa. Jednak wszystkie strony Arabskiej Karty Praw Człowieka obowiązuje zakaz stosowania kary śmierci wobec osób będących poniżej 18. roku życia w momencie popełnienia przestępstwa, ponieważ są one również stronami Konwencji Praw Dziecka, która zapewnia większą ochronę.^c

Jeśli istnieje wątpliwość co do tego, czy dana osoba miała w momencie popełnienia przestępstwa ukończone 18 lat, osoba ta powinna być uznana za niepełnoletnią, chyba że prokuratura udowodni, że było inaczej.¹¹⁶⁹

Wymierzenie wyroku dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości zwolnienia warunkowego osobom poniżej 18. roku życia w momencie popełnienia przestępstwa jest zabronione.^d Dodatkowo, Komitet Praw Dziecka zauważa, że każda forma dożywotniego pozbawienia wolności dziecka, nawet ta dopuszczająca późniejsze zbadanie zasadności

^a Artykuł 6(5) MPPOiP, Artykuł 37(a) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 5(3) Afrykańskiej Karty Praw Dziecka, Artykuł 4(5) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Reguła 17.2 Reguł Pekinckich, Paragraf 3 Zabezpieczeń w przedmiocie kary śmierci, Dział 0(o)(iv) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 68 Czwartej Konwencji Genewskiej, Artykuł 77(5) Protokołu I i Artykuł 6(4) Protokołu II do Konwencji Genewskich

^b Artykuł 4(2) MPPOiP

^c Artykuł 43 Arabskiej Karty Praw Człowieka

^d Artykuł 37(a) Konwencji o prawach dziecka

¹¹⁶⁴ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §23, §§28, 70.

¹¹⁶⁵ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §29.

¹¹⁶⁶ HRC Komentarz Ogólny nr 17, §2; Patrz Rezolucja 65/213 Zgromadzenia Ogólnego ONZ, §16; rezolucja Rady Praw Człowieka A/CHR/7/29, §30(a); HRC: Kwestia kary śmierci, UN Doc. E/CN.4/RES/2000/65, §3(a), UN Doc. E/CN.4/RES/2001/68, §4(a), UN Doc. E/CN.4/RES/2002/77, §4(a), UN Doc. E/CN.4/RES/2003/86, §35(a), UN Doc. E/CN.4/RES/2005/59, §7(a), Prawa Dziecka, UN Doc. E/CN.4/RES/2004/48, §35(a), UN Doc. E/CN.4/RES/2005/44, §27(c); Podkomisja Praw Człowieka, *Kara śmierci w odniesieniu do nieletnich sprawców*, Rezolucja, 2000/17 (2000).

¹¹⁶⁷ HRC Komentarz Ogólny nr 24, §8; *Michael Domingues przeciwko Stanom Zjednoczonym* (12.285), Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka (2002) §§84, 85; *Amnesty International, Wyłączenie nieletnich sprawców przestępstw spod kary śmierci wobec przepisów ogólnego prawa międzynarodowego*, Indeks: ACT/50/004/2003.

¹¹⁶⁸ CRC Komentarz Ogólny nr 10, §75.

¹¹⁶⁹ Rada Praw Człowieka rezolucja 19/37, §55.

orzeczenia i możliwość wcześniejszego zwolnienia utrudniają lub uniemożliwiają osiągnięcie celów postępowania w sprawach nieletnich. Wśród tych celów są: zwolnienie, ponowna integracja w społeczeństwie, zdolność do pełnienia konstruktywnej roli w społeczeństwie; cele te można osiągnąć poprzez edukację, leczenie i opiekę. Zgodnie z powyższym, Komitet stanowczo zaleca zniesienie wszelkich form dożywotniego pozbawienia wolności za przestępstwa popełnione przez osoby poniżej 18. roku życia.¹¹⁷⁰ Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka orzekł, że kara dożywotniego pozbawienia wolności za przestępstwa popełnione przed ukończeniem przez osobę 18. roku życia nie odpowiada celowi reintegracji społecznej dzieci i narusza Amerykańską Konwencję Praw Człowieka.¹¹⁷¹

Komitet do spraw zwalczania dyskryminacji rasowej (CERD) stwierdził, że praktyka stosowana w USA polegająca na skazywaniu młodocianych przestępców, w tym dzieci, na karę dożywotnią bez możliwości zwolnienia warunkowego narusza prawo do równego traktowania przed sądem. Jednocześnie Komitet zauważył, że praktyka ta ma nieproporcjonalnie negatywny wpływ na mniejszości rasowe i etniczne.¹¹⁷²

Karą zabronioną (dla dzieci i dorosłych) są też kary cielesne. Naruszają one zakaz tortur oraz okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania i są niezgodne z celami postępowania w sprawach nieletnich^{a 1173} (**Rozdział 25.5 o zakazie kar cielesnych**).

Inne wymiary kary związane z okrutnym, nieludzkim lub poniżającym traktowaniem są również zabronione (**Rozdział 25 dotyczący kar**).

Zgromadzenie Ogólne ONZ i Rada Praw Człowieka, jak też jej poprzedniczka, Komisja Praw Człowieka, wielokrotnie wzywały państwa do zapewnienia, aby żadne dziecko w czasie pozbawienia wolności nie było skazywane na karę pracy przymusowej.¹¹⁷⁴

^a Dział 0(o)(iv) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 7 MPPÖiP, Artykuł 1 Konwencji przeciwko torturom, Artykuły 40(1), 37(a) Konwencji o prawach dziecka

27.8 DZIECI JAKO OFIARY I ŚWIADKOWIE PRZESTĘPSTW

Traktowanie dzieci, które są ofiarami przestępstw lub świadkami w postępowaniu karnym, musi być zgodne z prawem dziecka do bycia wysłuchanym i zasadą działania w najlepszym interesie dziecka¹¹⁷⁵ (**Rozdział 22.4 Prawa ofiar i świadków** oraz **Rozdział 22.4. Dzieci jako świadek i ofiary przemocy ze względu na płeć**).

1170 CRC Komentarz Ogólny nr 10, §77.

1171 *Mendoza i inni przeciwko Argentynie* (12.651), Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (2013) §§166-167.

1172 Uwagi końcowe CERD: USA, UN Doc. CERD/C/USA/CO/6 (2008) §21.

1173 CRC Komentarz Ogólny nr 10, §71.

1174 Rezolucja 63/241 Zgromadzenia Ogólnego ONZ, §46, potwierdzona przez rezolucję 66/141, §19, rezolucja 58/157, §41(c); Rada Praw Człowieka UN Doc. A/HRC/7/L.34 (2008), §30; CHR, Prawa Dziecka: UN Doc. E/CN.4/RES/2001/75, §28(b), UN Doc. E/CN.4/RES/2002/92, §31(b), UN Doc. E/CN.4/RES/2004/48, §35(c), UN Doc. E/CN.4/RES/2005/44, §27(d).

1175 CRC Komentarz Ogólny nr 12, §§32-34, CRC Komentarz Ogólny nr 13, §63.

ROZDZIAŁ 28

SPRAWY ZAGROŻONE KARĄ ŚMIERCI

Amnesty International sprzeciwia się karze śmierci we wszystkich przypadkach, ponieważ narusza ona prawo do życia i jest karą skrajnie okrutną, niehumanitarną oraz poniżającą. Według międzynarodowych standardów praw człowieka, osobom skazanym za przestępstwa, za które grozi kara śmierci, należy się najściślejsze przestrzeganie wszystkich gwarancji rzetelnego procesu i innych, dodatkowych gwarancji. Gwarancje te nie uzasadniają jednak stosowania kary śmierci.

- 28.1 Zniesienie kary śmierci
- 28.2 Zakaz obligatoryjnej kary śmierci
- 28.3 Zakaz stosowania reaktywnego i korzyści ze zmiany prawa
- 28.4 Rodzaje przestępstw, za które grozi kara śmierci
- 28.5 Osoby, które nie mogą być poddane egzekucji
 - 28.5.1 Osoby poniżej 18. roku życia
 - 28.5.2 Osoby starsze
 - 28.5.3 Osoby z upośledzeniami bądź zaburzeniami umysłowymi lub intelektualnymi
 - 28.5.4 Kobiety w ciąży i matki małych dzieci
- 28.6 Pełne przestrzeganie wszystkich praw do rzetelnego procesu
 - 28.6.1 Prawo do skutecznej pomocy prawnej
 - 28.6.2 Prawo do odpowiedniego czasu i warunków do przygotowania obrony
 - 28.6.3 Prawo do rozprawy bez zbędnej zwłoki
 - 28.6.4 Prawo do odwołania
 - 28.6.5 Prawa cudzoziemców
- 28.7 Prawo do wnioskowania o ułaskawienie lub złagodzenie kary
- 28.8 Zakaz wykonania kary śmierci w czasie postępowania odwoławczego lub postępowania w sprawie ułaskawienia
- 28.9 Stosowny czas pomiędzy wydaniem wyroku kary śmierci a jego wykonaniem
- 28.10 Obowiązek przejrzystości
- 28.11 Warunki osadzenia osób skazanych na karę śmierci

28.1 ZNIESIENIE KARY ŚMIERCI

Amnesty International sprzeciwia się karze śmierci we wszystkich przypadkach, bowiem narusza ona prawo do życia i jest karą skrajnie okrutną, niehumanitarną oraz poniżającą. Pogląd ten jest coraz bardziej obecny w standardach międzynarodowych, orzecznictwie i rezolucjach wydawanych przez społeczność międzynarodową.

Arbitralne pozbawienie życia,^{a 1176} jak również tortury i inne złe traktowanie oraz kary^b są całkowicie zakazane, zawsze i we wszystkich okolicznościach. Państwom zakazuje się stosowania odstępstw od zobowiązań traktatowych w tym zakresie.^c Zakazy te są normami międzynarodowego prawa zwyczajowego i nie mogą być nigdy ograniczane¹¹⁷⁷ (**Rozdział 31 dotyczący stanu nadzwyczajnego i Rozdział 10 dotyczący tortur i innych form złego traktowania**).

^a Artykuł 6 MPP0iP, Artykuł 4 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 4 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 5 Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 2 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 3 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Artykuł 6 Konwencji o prawach dziecka

^b Artykuł 5 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Artykuł 7 MPP0iP, Artykuł 5 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 5 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 8 Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

^c Artykuł 4(2) MPP0iP, Artykuł 27(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 4(2) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 15(2) Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

1176 Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. A/67/275, (2012) §14.

1177 HRC Komentarz Ogólny nr 24, §8; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. A/67/275 (2012) §11; CAT Komentarz Ogólny nr 2, §1.

Wymierzenie kary śmierci w następstwie nierzetelnego procesu narusza prawo do życia i zakaz niehumanizacji lub poniżającego traktowania lub karania.¹¹⁷⁸

Niektóre międzynarodowe traktaty dotyczące praw człowieka wymagają zniesienia kary śmierci, w czasie pokoju lub przez cały czas.^a Inne standardy międzynarodowe zachęcają do stopniowego ograniczania i ostatecznego zniesienia kary śmierci.^{b 1179}

^a Drugi Protokół Fakultatywny MPPOiP, Protokół Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka dotyczącego zniesienia kary śmierci, Protokół 6 i Protokół 13 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

^b Artykuł 6(2) i (6) MPPOiP, Artykuł 4(2) i (3) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka

^c Artykuł 9 Międzyamerykańskiej Konwencji o ekstradycji, Artykuł 11 Europejskiej Konwencji o ekstradycji, Artykuł 4(3) Protokołu zmieniającego Europejską Konwencję o zwalczaniu terroryzmu, Artykuł 21 Konwencji RE o zapobieganiu terroryzmowi, Artykuł 16 Umowy RE w sprawie nielegalnego przewozu drogą morską

^d Dział N(9)(d) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^e Artykuł 4(3) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka

Państwa będące stronami traktatów mających na celu zniesienie kary śmierci obowiązują zakaz ekstradycji lub innego przymusowego pozbywania się lub przenoszenia osoby pod jurysdykcję państwa ścigającego, jeśli istnieją istotne podstawy, aby podejrzewać, że istnieje realne ryzyko, iż osoby te staną przed groźbą kary śmierci. Są to państwa będące stronami Protokołów cytowanych w punkcie „a” na marginesie, wszystkie strony Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i MPPOiP, które zniosły karę śmierci.¹¹⁸⁰

Państwa powinny odrzucić wnioski o ekstradycję osoby, której grozi skazanie na karę śmierci, w przypadku braku wiarygodnych, skutecznych i wiążących gwarancji, że kara śmierci nie będzie brana pod uwagę lub zastosowana.^{c 1181}

Spółeczność międzynarodowa, regionalne organizacje międzyrządowe, sądy, organy i eksperci działający na rzecz praw człowieka, w tym Komisja Afrykańska, zachęcają do zniesienia kary śmierci,¹¹⁸² i wzywały państwa, które jeszcze nie zniosły kary śmierci, by zrobiły pierwszy krok i ustanowiły moratorium na wykonywanie egzekucji.^{d 1183}

Międzynarodowe trybunały karne utworzone przez społeczność międzynarodową nie mogą stosować kary śmierci pomimo tego, że trybunały te mają jurysdykcję nad najbardziej haniebnymi przestępstwami, w tym ludobójstwem, zbrodniami przeciwko ludzkości i zbrodniami wojennymi.¹¹⁸⁴

Wymogiem członkostwa w Radzie Europy jest zniesienie kary śmierci. RE prowadzi też kampanię na całym świecie w sprawie zniesienia kary śmierci.¹¹⁸⁵ W 2010 r. Europejski Trybunał Praw Człowieka wskazał, że kara śmierci może być uznawana za niehumanizację lub poniżające traktowanie i stwierdził, że Artykuł 2(1) Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (prawo do życia) został zmieniony, aby zakazać kary śmierci.¹¹⁸⁶

Przywrócenie kary śmierci po jej wcześniejszym zniesieniu jest wyraźnie zakazane przepisami Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka,^e i uznawane jest przez Sprawozdawców Specjalnych ONZ ds. egzekucji pozasądowych i tortur za niezgodne z MPPOiP.¹¹⁸⁷ Zgromadzenie Ogólne ONZ wezwało państwa, które zniosły karę śmierci, do jej nieprzywracania.¹¹⁸⁸ Rozszerzenie zakresu kary śmierci jest również wyraźnie zakazane przez Amerykańską Konwencję

1178 *Ócalan przeciwko Turcji* (46221/99), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba: (2005) §§166-169.

1179 Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 65/206, §3(c); Uwagi końcowe HRC: USA, UN Doc. CCPR/C/USA/CO/3/Rev.1 (2006) §29.

1180 *Judge przeciwko Kanadzie*, HRC, UN Doc. CCPR/C/78/D/829/1998 (2002) §10.6; *Al-Saadoon i Mufdhi przeciwko Wielkiej Brytanii* (61498/08), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2010) §§115-145, 160-166; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. A/67/275 (2012) §§74-75

1181 CHR, rezolucja 2005/59, §10.

1182 Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 32/61, §1, rezolucja 67/176, §§1, 3, 4-6; rezolucja CHR 2005/59 §5(a); Uwagi końcowe HRC: Czad, UN Doc. CCPR/C/TCD/CO/1 (2009) §19, Kamerun, UN Doc. CCPR/C/CMR/CO/4 (2010) §14, Federacja Rosyjska, UN Doc. CCPR/C/RUS/CO/6 (2009) §12; Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka: *Opinia Doradcza OC-3/83* (1983) §57, *Dacosta Cadogan przeciwko Barbadosowi*, (2009) §49; Afrykańska Komisja Praw Człowieka: rezolucja 136, (2008) §3, *Interights i inni przeciwko Botswanie* (240/2001), (2003) §52; *Opracowanie tematyczne na temat kary śmierci RE* (2007).

1183 Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 67/176, §4(e), rezolucja 65/206, § 3(d), rezolucja 62/149, §2(d); CHR: rezolucja 2005/59, §5(a), rezolucja 1997/12, §5; Afrykańska Komisja Praw Człowieka: Rezolucja 136, §2, *Interights i inni przeciwko Botswanie* (240/2001), (2003) §52, Uwagi końcowe: Uganda, 3. Raport Okresowy (2009), §V(h).

1184 Rada Bezpieczeństwa ONZ: rezolucja 827 (1993), rezolucja 955 (1994); Patrz Sekretarz Generalny ONZ, UN Doc. S/2004/616 (2004) §64(d).

1185 *Opracowanie tematyczne na temat kary śmierci RE* (2007).

1186 *Al-Saadoon i Mufdhi przeciwko Wielkiej Brytanii* (61498/08), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2010) §§115, 120; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/67/279 (2012) §V-VI.

1187 Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych: UN Doc. A/67/275 (2012) §76, USA, UN Doc. E/CN.4/1998/68/Add.3 (1998) §19; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/HRC/10/44 (2009) §30.

1188 Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 67/176, §5.

Praw Człowieka^{a 1189} i uznawane jest przez Sprawozdawcę Specjalnego ONZ ds. egzekucji pozasądowych za niezgodne z celem Artykułu 6(2) MPPoiP.¹¹⁹⁰ Komisja Praw Człowieka, Komitet Praw Człowieka i Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych wezwali państwa, które utrzymały karę śmierci, o nierozszerzanie zakresu jej stosowania.¹¹⁹¹

Dla zmniejszającej się liczby państw, które utrzymały karę śmierci, okoliczności, w których może ona być zgodnie z prawem stosowana, są ściśle ograniczone. Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych podkreślił, że „egzekucje wykonywane z naruszeniem tych ograniczeń są bezprawnym pozbawieniem życia”.¹¹⁹²

28.2 ZAKAZ OBLIGATORYJNEJ KARY ŚMIERCI

Obligatoryjne wymierzenie kary śmierci, nawet za najpoważniejsze przestępstwa jest zakazane.¹¹⁹³

Wyrok śmierci jako kara obligatoryjna odbiera sądom możliwość zbadania dowodów i ewentualnych okoliczności łagodzących przy wydawaniu wyroku. Uniemożliwia też sądowi wzięcie pod uwagę stopnia demoralizacji. Organy i eksperci monitorujący wdrażanie traktatów praw człowieka oraz Międzamyerykański Trybunał Praw Człowieka zwracają uwagę, że z powodu takiego rodzaju kary nie da się uniknąć sytuacji, gdy osoby zostają skazane na karę śmierci, pomimo że kara ta jest nieproporcjonalna przy uwzględnieniu okoliczności przestępstwa; jest to niezgodne z prawem do życia. Wydawanie wyroków wymaga badania okoliczności każdej sprawy indywidualnie celem zapobieżenia arbitralnego pozbawienia kogoś życia.¹¹⁹⁴

Ani możliwość, że podczas trwania procesu zarzut może być zmniejszony z zagrożonego obligatoryjnym wyrokiem kary śmierci (na przykład zmieniony z zabójstwa na spowodowanie śmierci), ani procedury prawa łaski nie są w stanie umniejszyć bezprawności obligatoryjnej kary śmierci¹¹⁹⁵ (**Rozdział 25.2 i 25.4 o zakazie innych kar**).

28.3 ZAKAZ STOSOWANIA REAKTYWNEGO I KORZYŚCI ZE ZMIANY PRAWA

Kara śmierci nie może być wymierzona, jeśli nie została przewidziana przez prawo dla danego przestępstwa w czasie, kiedy to przestępstwo zostało popełnione.^b

Jest to zgodne z zakazem wymierzania kary surowszej niż obowiązująca w czasie popełnienia przestępstwa.^c

Co więcej, gdy po przedstawieniu zarzutów lub po wyroku skazującym nastąpi zmiana przepisów przewidująca za dane przestępstwo łagodniejszą karę, osoba oskarżona lub skazana za przestępstwo, za które grozi kara śmierci, powinna skorzystać z tej zmiany^{d 1196}

Gdy zniesiona została kara śmierci, wszystkie wyroki śmierci winny być złagodzone. Nowy wyrok powinien respektować standardy międzynarodowe i brać pod uwagę czas, jaki

^a Artykuł 4(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka

^b Artykuł 6(2) MPPoiP, Artykuł 7(2) Afrykańskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 4(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 6 Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 2(1) Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Paragraf 2 Zabezpieczeń w przedmiocie kary śmierci, Dział N(9)(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^c Artykuł 11(2) Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka; Artykuł 15(1) MPPoiP, Artykuł 9 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 15 Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 7 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Dział N(7)(a) Zasad Rzetelnego Procesu w Afryce; Patrz Artykuł 7 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka

^d Artykuł 2 Zabezpieczeń w przedmiocie kary śmierci, Artykuł 15(1) MPPoiP, Artykuł 9 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 15 Arabskiej Karty Praw Człowieka, Dział N(7)(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

1189 *Opinia Doradczca OC-3/83*, Międzamyerykański Trybunał Praw Człowieka, §§67-76.

1190 Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych: *USA*, UN Doc. E/CN.4/1998/68/Add.3 (1998) §19; Wnioski wstępne HRC: *Peru*, UN Doc. CCPR/C/79/Add.67 (1996) §15.

1191 CHR, *rezolucja 2005/59*, §5(b); Uwagi końcowe HRC: *Republika Afryki Środkowej*, UN Doc. CCPR/C/CAF/CO/2 (2006) §13; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych: *USA*, UN Doc. E/CN.4/1998/68/Add.3 (1998) §156(d).

1192 Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. *A/HRC/14/24* (2010) §50.

1193 Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych: UN Doc. *A/HRC/14/24* (2010) §51(d), UN Doc. *A/HRC/4/20* (2007) §§55-66; Uwagi końcowe HRC: *Botswana*, UN Doc. CCPR/C/BWA/CO/1 (2008) §13; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. *A/67/279* (2012) §59.

1194 Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych: UN Doc. *E/CN.4/2005/4* (2004) §§63-64, UN Doc. *A/HRC/4/20* (2007) §§55-66; HRC: *Thompson przeciwko Saint Vincent*, UN Doc. CCPR/C/70/D/806/1998 (2000) §8.2, *Kennedy przeciwko Trynidadowi i Tobago*, UN Doc. CCPR/C/74/D/845/1998 (2002) §7.3, *Carpo i inni przeciwko Filipinom*, UN Doc. CCPR/C/77/D/1077/2002 (2003) §8.3, *Larrañaga przeciwko Filipinom*, UN Doc. CCPR/C/87/D/1421/2005 (2006) §7.2, *Mwamba przeciwko Zambii*, UN Doc. CCPR/C/98/D/1520/2006 (2010) §6.3; Międzamyerykański Trybunał Praw Człowieka: *Hilaire, Constantine, Benjamin i inni przeciwko Trynidadowi i Tobago*, (2002) §§84-109, *Boyce i inni przeciwko Barbadosowi*, (2007) §§47-63, *Raxcacó-Reyes przeciwko Gwatemali*, (2005) §§73-82; *Jacob przeciwko Grenadzie* (12.158), Międzamyerykańska Komisja Praw Człowieka (2002) §§70-71.

1195 Międzamyerykański Trybunał Praw Człowieka: *Boyce i inni przeciwko Barbadosowi*, (2007) §§59-60, *Dacosta Cadogan przeciwko Barbadosowi*, (2009) §57; *Thompson przeciwko Saint Vincent*, HRC, UN Doc. CCPR/C/70/D/806/1998 (2000) §8.2.

1196 *Scoppola przeciwko Włochom (Nr 2)* (10249/03), Europejski Trybunał Praw Człowieka Wielka Izba (2009) §109.

^a Artykuł 6(2) MPP0iP, Artykuł 4(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 6 Arabskiej Karty Praw Człowieka, Paragraf 1 Zabezpieczeń w przedmiocie kary śmierci, Dział N(9)(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Paragraf 1 Zabezpieczeń w przedmiocie kary śmierci

^c Artykuł 4(4) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka

osoba spędziła oczekując na wyrok śmierci¹¹⁹⁷ (**Rozdział 25.3 Retroaktywne stosowanie łagodniejszych kar**).

28.4 RODZAJE PRZESTĘPSTW, ZA KTÓRE GROZI KARA ŚMIERCI

Kara śmierci może być wymierzona tylko za popełnienie najpoważniejszych przestępstw.^a

Komitet Praw Człowieka stwierdził, że „wyrażenie ‚najpoważniejsze przestępstwa’ musi być interpretowane wąsko i oznacza, że kara śmierci powinna być środkiem stosowanym wyjątkowo rzadko.”¹¹⁹⁸ Według Gwarancji dla zagrożonych karą śmierci, przestępstwa, za które grozi kara śmierci, nie powinny „wykraczać poza przestępstwa umyślne ze skutkiem śmiertelnym lub innymi skrajnie poważnymi konsekwencjami”.^b Po wyczerpującej analizie orzecznictwa organów ONZ, w 2007 roku Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych wyjaśnił, że powinno się przez to rozumieć, że przestępstwa, za które grozi kara śmierci, winny ograniczać się do takich, gdzie wystąpił zamiar pozbawienia życia i które skutkowały pozbawieniem życia.¹¹⁹⁹ W 2012 roku, Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych potwierdził, że „kara śmierci może być wymierzona jedynie za umyślne zabójstwo [...]”.¹²⁰⁰

Wątpliwość wciąż budzą systemy prawa przewidujące karę śmierci za przestępstwa niezaliczające się do „najpoważniejszych”,¹²⁰¹ w tym za rozbój,¹²⁰² porwanie i uprowadzenie,¹²⁰³ przestępstwa gospodarcze, w tym sprzeniewierzenie¹²⁰⁴ przestępstwa związane z narkotykami,¹²⁰⁵ przestępstwa związane z dobrowolnymi czynnościami seksualnymi,¹²⁰⁶ lub przestępstw na tle religijnym,¹²⁰⁷ albo politycznym, w tym zdradę i członkostwo w ugrupowaniach politycznych.¹²⁰⁸

Amerykańska Konwencja wyraźnie zakazuje kary śmierci za przestępstwa polityczne lub powiązane przestępstwa.^c

28.5 OSOBY, KTÓRE NIE MOGĄ BYĆ Poddane EGZEKUCJI

Standardy międzynarodowe ograniczają wymierzenie kary śmierci osobom należącym do pewnych kategorii.

Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka wyjaśniła, że Amerykańska Konwencja Praw Człowieka wymaga procedury złożenia oświadczeń przez oskarżonego na temat przesłanek zakazu stosowania kary śmierci w jego sprawie oraz wszelkich potencjalnie łagodzących okoliczności. Sąd nakładający karę musi mieć swobodę zbadania tych czynników, decydując czy kara śmierci jest dopuszczalna lub odpowiednia w danych okolicznościach¹²⁰⁹ (**Rozdział 25.2 i 25.4 o zakazie innych kar**).

1197 Uwagi końcowe HRC: *Rwanda*, UN Doc. CCPR/C/RWA/CO/3 (2009) §14, *Tunezja*, UN Doc. CCPR/C/TUN/CO/5 (2008) §14.

1198 HRC *Komentarz Ogólny nr 6*, §7.

1199 Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. *A/HRC/4/20* (2007) §§53, 65.

1200 Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. *A/67/275* (2012) §67.

1201 Sekretarz Generalny ONZ, UN Doc. *A/HRC/21/29* (2012) §§24-30; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. *A/HRC/4/20* (2007) §51.

1202 Uwagi końcowe HRC: *Kenia*, UN Doc. CCPR/C/KEN/CO/3 (AV) (2012) §10.

1203 *Raxcacó-Reyes przeciwko Gwatemali*, Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (2005) §§71-72.

1204 Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. *E/CN.4/1996/4*, §556; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, *Chiny*, UN Doc. *E/CN.4/2006/6/Add.6* (2006) §82(r); Uwagi końcowe HRC: *Madagaskar*, CCPR/C/MDG/CO/3 (2007) §15.

1205 Uwagi końcowe HRC: *Tajlandia*, UN Doc. CCPR/CO/84/THA (2005) §14; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. *A/HRC/10/44* (2009) §66.

1206 Uwagi końcowe HRC: *Sudan*, UN Doc. CCPR/C/79/Add.85 (1997) §8, *Islamska Republika Iranu*, UN Doc. CCPR/C/79/Add.25 (1993) §8; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, *Nigeria*, UN Doc. *A/HRC/8/3/Add.3* (2008) §§76-77.

1207 Sekretarz Generalny ONZ, UN Doc. *A/HRC/21/29* (2012) §§28, 30, 19.

1208 Uwagi końcowe HRC: *Wielka Brytania (Wyspy Turks i Caicos)*, UN Doc. CCPR/CO/73/UKOT (2001) §37, *Libia*, UN Doc. CCPR/C/LBY/CO/4 (2007) §24.

1209 *Jacob przeciwko Grenadzie* (12.158), Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka (2002) §§70-71.

28.5.1 OSOBY PONIŻEJ 18. ROKU ŻYCIA

Osoba poniżej 18. roku życia w momencie popełnienia przestępstwa nie może być skazana na karę śmierci ani tym bardziej poddana egzekucji niezależnie od wieku w momencie trwania postępowania lub skazania.^{a 1210} Jeśli istnieje wątpliwość co do tego, czy dana osoba ma ukończone 18 lat, osoba ta powinna być uznana za niepełnoletnią, chyba że prokurator udowodni, że było inaczej.¹²¹¹

Artykuł 7 Arabskiej Karty Praw Człowieka zdaje się dopuszczać wyjątek od tego zakazu, jeśli zezwala na to prawo obowiązujące w momencie popełnienia przestępstwa. Strony Arabskiej Karty Praw Człowieka obowiązuje jednak zakaz stosowania kary śmierci wobec osób poniżej 18. roku życia w momencie popełnienia przestępstwa, ponieważ są również stronami Konwencji o prawach dziecka przewidującej większą ochronę.^b

Komitet Praw Człowieka i Międzypaństwowa Komisja Praw Człowieka uważają, że zakaz egzekucji dzieci jest normą bezwzględnie obowiązującą w międzynarodowym prawie zwyczajowym, wiążącą dla wszystkich państw i niedopuszczającą żadnych odstępstw¹²¹² **(Rozdział 27.7.3 dotyczący kar zakazanych wobec dzieci).**

28.5.2 OSOBY STARSZE

Amerykańska Konwencja Praw Człowieka zakazuje egzekucji osób w wieku powyżej 70 lat.^c

Rada Gospodarcza i Społeczna ONZ zaleca, aby państwa ustanowiły „maksymalny wiek, powyżej którego osoba nie może być skazana na karę śmierci lub poddana egzekucji”.¹²¹³

Komitet Praw Człowieka wyraził obawy dotyczące egzekucji osób w podeszłym wieku.¹²¹⁴

28.5.3 OSOBY Z UPOŚLEDZENIAMI BĄDŹ ZABURZENIAMI UMYSŁOWYMI LUB INTELEKTUALNYMI

Państwom nie wolno skazywać na śmierć lub poddawać egzekucji osoby z upośledzeniami bądź zaburzeniami umysłowymi lub intelektualnymi. Zakaz obejmuje osoby, u których wystąpiły zaburzenia umysłowe po ich skazaniu na karę śmierci.^{d 1215}

Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka orzekł, że niedokonanie przez państwo oceny stanu psychiatrycznego oskarżonego lub nie poinformowanie jego lub jego adwokata o przysługującym prawie do wykonania takiego badania, w przypadku gdy sprawność umysłowa oskarżonego jest istotna w sprawie o czyn zagrożony karą śmierci, naruszyło prawo tej osoby do rzetelnego procesu.¹²¹⁶

28.5.4 KOBIETY W CIĄŻY I MATKI MAŁYCH DZIECI

Kary śmierci nie wolno stosować wobec kobiet w ciąży.^e Zakaz ten jest uważany za normę bezwzględnie obowiązującą w międzynarodowym prawie zwyczajowym.¹²¹⁷

Kara śmierci nie może też być wykonana na matkach małych dzieci.^{f 1218} Arabska Karta Praw Człowieka wyznacza minimalny okres czasu dwóch lat od dnia porodu dla karmiących matek i podkreśla, że najlepszy interes dziecka ma być kwestią nadrzędną.

^a Artykuł 6(5) MPPDiP, Artykuł 37(a) Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 5(3) Afrykańskiej Karty Praw Dziecka, Artykuł 4(5) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Reguła 17.2 Reguł Pekinckich, Paragraf 3 Zabezpieczeń w przedmiocie kary śmierci, Artykuł 68 Czwartej Konwencji Genewskiej, Artykuł 77(5) Protokołu I i Artykuł 6(4) Protokołu II do Konwencji Genewskich

^b Artykuł 43 Arabskiej Karty Praw Człowieka

^c Artykuł 4(5) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka

^d Paragraf 3 Zabezpieczeń w przedmiocie kary śmierci

^e Artykuł 6(5) MPPDiP, Artykuł 4(2) Protokołu Afrykańskiej Karty Praw Kobiet w Afryce, Artykuł 4(5) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 7(2) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Paragraf 3 Zabezpieczeń w przedmiocie kary śmierci, Dział N(9)(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 76(3) Protokołu I, Artykuł 6(4) Protokołu II

^f Artykuł 4(2) Protokołu Afrykańskiej Karty Praw Kobiet w Afryce, Artykuł 7(2) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Paragraf 3 Zabezpieczeń w przedmiocie kary śmierci, Dział N(9)(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 76(3) Protokołu I, Artykuł 6(4) Protokołu II

¹²¹⁰ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 63/241, §43(a); Rezolucja Rady Praw Człowieka 10/2, §11; *Johnson przeciwko Jamaice*, HRC, UN Doc. CCPR/C/64/D/592/1994 (1998) §10.3-10.4.

¹²¹¹ Rada Praw Człowieka rezolucja 19/37, §55.

¹²¹² HRC Komentarz Ogólny nr 24, §8; *Michael Domingues przeciwko Stanom Zjednoczonym* (12.285), Międzypaństwowa Komisja Praw Człowieka (2002) §§84, 85; *Amnesty International, Wyłączenie nieletnich sprawców przestępstw spod kary śmierci w przepisach ogólnego prawa międzynarodowego*, Indeks: ACT/50/004/2003.

¹²¹³ ECOSOC Rezolucja 1989/64, §1(c).

¹²¹⁴ Uwagi końcowe HRC: Japonia, UN Doc. CCPR/C/JPN/CO/5 (2008) §16.

¹²¹⁵ CHR Rezolucja 2005/59, §7(c); Uwagi końcowe HRC: USA, UN Doc. CCPR/C/USA/CO/3/Rev.1 (2006) §7, Japonia, UN Doc. CCPR/C/JPN/CO/5 (2008) §16, *Sahadath przeciwko Trynidadowi i Tobago*, UN Doc. CCPR/C/78/D/684/1986 (2002) §7.2; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. A/51/457 (1996) §§115-116.

¹²¹⁶ *Dacosta Cadogan przeciwko Barbadosowi*, Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka (2009) §§87-90.

¹²¹⁷ HRC Komentarz Ogólny nr 24, §8.

¹²¹⁸ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. A/51/457 (1996) §115; rezolucja CHR 2005/59, §7(b).

28.6 PEŁNE PRZESTRZEGANIE WSZYSTKICH PRAW DO RZETELNEGO PROCESU

^a Paragraf 5 Zabezpieczeń w przedmiocie kary śmierci

Ze względu na nieodwracalny charakter kary śmierci, postępowanie w sprawach zagrożonych tym wyrokiem powinno przebiegać z poszanowaniem stosownych standardów międzynarodowych chroniących prawa do rzetelnego procesu, nawet przy wyjątkowo poważnych przestępstwach.^{a 1219}

Postępowanie musi spełniać najwyższe standardy niezależności, profesjonalizmu, obiektywizmu i bezstronności sędziów i przysięgłych. Wszystkie osoby zagrożone karą śmierci powinny móc skorzystać z usług profesjonalnego obrońcy na wszystkich etapach postępowania.¹²²⁰ Daną osobę należy uważać za niewinną do czasu, kiedy wina zostanie udowodniona na podstawie jasnych i przekonujących dowodów, niepozostawiających miejsca na alternatywne wyjaśnienie faktów, przy zastosowaniu najwyższych standardów gromadzenia i oceny materiału dowodowego. Dodatkowo, należy wziąć pod uwagę wszelkie okoliczności łagodzące. Postępowanie musi gwarantować prawo do odwołania, zarówno w zakresie elementów faktycznych, jak i prawnych sprawy, do sądu wyższej instancji, złożonego z sędziów, którzy nie rozstrzygali w sprawie w pierwszej instancji. Należy zapewnić danej osobie prawo do wniosku o ulaskawienie lub złagodzenie kary (zastąpienie łagodniejszą karą).¹²²¹

Mając na względzie to, że prawo do życia nigdy nie może być ograniczone, obowiązuje ono w równym stopniu w sytuacjach nadzwyczajnych, w tym podczas konfliktu zbrojnego¹²²² (**Rozdziały 31.5.1** oraz **32.6**).

Amnesty International stoi na stanowisku, że wszystkie egzekucje stanowią naruszenie prawa do życia. Pomimo faktu, że stanowisko to wciąż nie jest powszechnie akceptowane, międzynarodowe organy i eksperci praw człowieka oraz regionalne sądy praw człowieka zgadzają się co do tego, że egzekucja osoby po nierzetelnie przeprowadzonym procesie jest naruszeniem prawa do życia.¹²²³

^b Artykuł 6(2) MPP0iP, Patrz Artykuł 4 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 4(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 5 Arabskiej Karty Praw Człowieka

Skazanie na karę śmierci w wyniku postępowania karnego, które narusza przepisy MPP0iP, narusza prawo do życia.^{b 1224}

Komitet Praw Człowieka, Komisja Afrykańska, Międzyamerykański Trybunał i Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka stwierdziły naruszenia prawa do życia w wielu sprawach, w których orzeczono karę śmierci, odnotowując naruszenia prawa do rzetelnego procesu.¹²²⁵

Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych stwierdził, że sądy wojskowe i inne trybunały nadzwyczajne nie powinny być uprawnione do orzekania kary śmierci.¹²²⁶ Grupa Robocza ds. arbitralnych zatrzymań zajmuje takie samo stanowisko w odniesieniu do sądów wojskowych.¹²²⁷

¹²¹⁹ HRC Komentarz Ogólny nr 6, §7, Komentarz Ogólny nr 32, §59.

¹²²⁰ HRC: *Pinto przeciwko Trynidad Tobago*, UN Doc. CCPR/C/39/D/232/1987 (1990) §12.5, *Kelly przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/41/D/253/1987 (1991) §5.10.

¹²²¹ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. *A/51/457* (1996) §111.

¹²²² HRC Komentarz Ogólny nr 29, §§11, 15; Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka, *Raport na temat terroryzmu i praw człowieka* (2002), Dział III(A)(1)(b) §94.

¹²²³ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §59, *Domukovsky i inni przeciwko Gruzji*, UN Doc. CCPR/C/62/D/623,624,626,627/1995 (1998) §18.10, *Kelly przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/41/D/253/1987 (1991)§5.14; Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka: *Dacosta Cadogan przeciwko Barbadosowi*, (2009) §§47, 85, *Opinia Doradcza OC-16/99* (1999) §§135-137, *Opinia Doradcza OC-3/83* (1983) §55; Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka, *Raport na temat terroryzmu i praw człowieka* (2002), Dział III(A)(1)(b) §94.

¹²²⁴ Specjalny Sprawozdawca ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. *A/62/207* (2007) §62.

¹²²⁵ HRC: *Mbenge przeciwko Zairowi* (16/1977), UN Doc. A/38/40 Sup.No 40 (1983) §§14.1-14.2, 17, *Idiev przeciwko Tadżykistanowi*, UN Doc. CCPR/C/95/D/1276/2004 (2009) §9.2-9.7, *Aliev przeciwko Ukrainie*, UN Doc. CCPR/C/78/D/781/1997 (2003) §7.2-7.4; Afrykańska Komisja Praw Człowieka: *Afrykańskie Stowarzyszenie Malawi i inni przeciwko Mauretanii* (54, 61/91, 98/93, 164/97-196/97 i 210/98) 13. Raport Roczny (2000) §9, 120; *International Pen, Projekt Praw Konstytucyjnych, Interights w imieniu Ken Saro-Wiwa Jr. i Organizacji Swobod Obywatelskich przeciwko Nigerii* (137/94, 139/94, 154/96 i 161/97), 12. Raport Roczny (1998) §103; *Medellin i inni przeciwko Stanom Zjednoczonym* (12.644) Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka Raport 90/09 (2009) §§124-148, 154-155; *Dacosta Cadogan przeciwko Barbadosowi*, Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (2009) §§86-90, 128(6).

¹²²⁶ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych: UN Doc. *A/67/275* (2012), *USA*, UN Doc. A/HRC/11/2/Add.5 (2009) §§38-41.

¹²²⁷ WGAD, UN Doc. *E/CN.4/1999/63* (1998) §80.

Międzypamerykańska Komisja i Międzypamerykański Trybunał Praw Człowieka wykryły naruszenia w zakresie prawa do rzetelnego procesu na etapie orzekania kary w sprawach zagrożonych karą śmierci.¹²²⁸ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych przestrzegają przed systemami, w których zbyt wielką wagę przywiązuje się do zeznań ofiary przestępstwa w sprawach zagrożonych wyrokiem kary śmierci, co może rodzić obawy co do rzetelności procesu, niezależności i bezstronności wymiaru sprawiedliwości.¹²²⁹

Wymierzenie kary śmierci w sposób dyskryminujący stanowi arbitralne pozbawienie prawa do życia.¹²³⁰

Wyrażono dezaprobatę dla wymierzania kary śmierci w sposób dyskryminujący, w tym w odniesieniu do nieproporcjonalnego karania śmiercią niektórych grup etnicznych lub rasowych. Kobiety były skazywane w sposób nieproporcjonalny za cudzołóstwo, co w niektórych krajach karane jest kamienowaniem na śmierć, czyli karą okrutną, nieludzką oraz poniżającą.¹²³¹

Ponadto, Komitet Praw Człowieka stwierdził, że kara śmierci orzeczona w wyniku nierzetelnie przeprowadzonego postępowania stanowi naruszenie zakazu nieludzkiego traktowania.¹²³²

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że odesłanie dwóch osób do Syrii, gdzie groziła im kara śmierci w wyniku nierzetelnie przeprowadzonego postępowania, naruszyło zarówno ich prawo do życia, jak i zakaz okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub karania.¹²³³

Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji prowadzonych w trybie pozasądowym stwierdził, że: „jeśli system prawny danego państwa nie może zagwarantować poszanowania rzetelności postępowania, rząd powinien nałożyć moratorium na wykonywanie egzekucji”.¹²³⁴

Poniższe podpunkty od **28.6.1** do **28.6.4** nie powtarzają wszystkich gwarancji odnoszących się do rzetelnego procesu, które dotyczą każdego oskarżonego o przestępstwo. Obejmują one tylko te przepisy, których interpretacja w sprawach, gdzie istnieje możliwość skazania na karę śmierci zapewnia dodatkową ochronę lub gdzie obowiązują dodatkowe gwarancje.

Gwarancje dla zagrożonych karą śmierci, Paragrafy 4, 5 i 6

„4. Kara śmierci może być wymierzona tylko wtedy, gdy wina oskarżonego oparta jest na jasnych i przekonujących dowodach niepozostawiających miejsca na alternatywne wyjaśnienie faktów.

5. Kara śmierci może być wykonana tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia wydanego przez właściwy sąd po procesie sądowym, który zapewnia wszelkie możliwe gwarancje co do rzetelności procesu, co najmniej równorzędne z tymi zawartymi w artykule 14 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, w tym prawo osoby podejrzanej lub oskarżonej o popełnienie przestępstwa, za które może być wymierzona kara śmierci, do odpowiedniej pomocy prawnej na wszystkich etapach postępowania.

6. Każda osoba skazana na karę śmierci ma prawo odwołania się do sądu wyższej instancji i należy podjąć kroki w celu zapewnienia, że odwołania takie staną się obligatoryjne”.

1228 Międzypamerykańska Komisja Praw Człowieka: *Jacob przeciwko Grenadzie* (12.158), (2002) §§70-71, *Medellín i inni przeciwko Stanom Zjednoczonym* (12.644), Międzypamerykańska Komisja Praw Człowieka, Raport 90/09 (2009) §§146-148.

1229 Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. *A/61/311* (2006) §64.

1230 *William Andrews przeciwko Stanom Zjednoczonym* (11.139), Międzypamerykańska Komisja Praw Człowieka, Raport 57/96 (1996) §177; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. *A/67/275* (2012) §14.

1231 Uwagi końcowe CERD: USA, UN Doc. CERD/C/USA/CO/6 (2008) §23; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. *A/HRC/7/3* (2008) §40; Sekretarz Generalny ONZ, UN Doc. *A/65/280* (2010) §72.

1232 HRC: *Larrañaga przeciwko Filipinom*, UN Doc. CCPR/C/87/D/1421/2005 (2006) §7.11, *Mwamba przeciwko Zambii*, UN Doc. CCPR/C/98/D/1520/2006 (2010) §6.8.

1233 *Bader i Kanbor przeciwko Szwecji* (13284/04), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2005) §§34-48.

1234 Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych: UN Doc. *A/HRC/14/24* (2010) §51(a), *Afganistan*, UN Doc. *A/HRC/11/2/ Add.4* (2009) §§65, 89.

^a Zasada 3 Zasad pomocy prawnej, Paragraf 5 Zabezpieczeń w przedmiocie kary śmierci, Artykuł 14(3)(d) MPP0iP, Artykuł 7(1)(c) Afrykańskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 8(2)(d)-(e) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 16(3) i(4) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 6(3)(c) Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Zasada 1 Podstawowych Zasad dotyczących roli prawników, Dział N(2)(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Wytyczna 6 §47(c) Zasad pomocy prawnej, Dział H(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^c Zasada 3 Zasad pomocy prawnej, Dział H(a) i(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^d Zasada 3 Podstawowych Zasad dotyczących roli prawników, Zasady 2 §15 i 13 §37 Zasad pomocy prawnej

^e Zasada 13 Zasad pomocy prawnej

^f Artykuł 14(3) MPP0iP, Artykuł 8(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 16(2) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 6(3)(b) Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Dział N(3) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

28.6.1 PRAWO DO SKUTECZNEJ POMOCY PRAWNEJ

Każda osoba zatrzymana lub oskarżona o popełnienie przestępstwa ma prawo do pomocy prawnej w czasie zatrzymania, w postępowaniu przygotowawczym, w czasie postępowania przed sądem i w postępowaniu odwoławczym^{a 1235} (**Rozdział 3 Prawo do pomocy prawnej podczas postępowania przygotowawczego i Rozdział 20.3 Prawo do korzystania z obrońcy**). Ponadto, prawo do pomocy prawnej rozciąga się na procedury ubiegania się o prawo łaski i na osoby wnioskujące o ponowne zbadanie przez trybunały konstytucyjne spraw, w których wyrokiem jest kara śmierci.^{b 1236}

Osoba oskarżona o przestępstwo zagrożone karą śmierci ma prawo do reprezentacji przez wybranego obrońcę, nawet jeśli skutkowałoby to odroczeniem rozprawy.¹²³⁷

Jeśli osoba, której przedstawiono zarzut, za który może być wymierzona kara śmierci, nie ma wybranego przez siebie obrońcy, w interesie wymiaru sprawiedliwości leży, aby zapewniony jej został w obrońca z urzędu, jeśli to konieczne, nieodpłatnie.^{c 1238} Państwo musi zatem zapewnić wystarczające środki, by udostępnić pomoc prawną profesjonalnego obrońcy w sprawach zagrożonych wyrokiem kary śmierci.^{d 1239}

Jeśli obrońca z urzędu ma reprezentować oskarżonego nieodpłatnie, oskarżony nie ma bezwzględного prawa wyboru. Jednak w sprawach zagrożonych wyrokiem kary śmierci państwo powinno wziąć pod uwagę preferencje oskarżonego, również w postępowaniu odwoławczym¹²⁴⁰ (**Rozdział 20.3.1**).

Sprawy zagrożone wyrokiem kary śmierci nie powinny być prowadzone, jeśli oskarżony nie może korzystać z profesjonalnej i skutecznej pomocy prawnej.¹²⁴¹ Państwo oraz sąd mają szczególny obowiązek, żeby w sprawach zagrożonych wyrokiem kary śmierci zapewnić, aby obrońca przydzielony z urzędu był skuteczny, kompetentny, miał wymagane kwalifikacje i doświadczenie współmierne do wagi zagrażającej kary.^e Jeśli władze lub sąd zostaną poinformowani, że obrońca jest nieskuteczny, lub jeśli nieskuteczne działania obrońcy będą oczywiste, sąd powinien zadbać, aby obrońca należycie wypełniał swoje obowiązki lub zastąpić go innym.¹²⁴²

28.6.2 PRAWO DO ODPOWIEDNIEGO CZASU I WARUNKÓW DO PRZYGOTOWANIA OBRONY

Każda osoba oskarżona o przestępstwo zagrożone karą śmierci ma prawo do wystarczającego czasu oraz potrzebnych ułatwień do przygotowania obrony^{f 1243} (**Rozdział 8**).

Obrońca powinien wnioskować o dodatkowy czas na przygotowanie obrony, gdy sprawa tego wymaga; sąd powinien przyznać odpowiedni czas na takie przygotowania, jeżeli został złożony wniosek w tym względzie.¹²⁴⁴

- 1235** HRC: *Clive Johnson przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/64/D/592/1994 (1998) §10.2, *Brown przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/65/D/775/1997 (1999) §6.6, *Idiev przeciwko Tadżykistanowi*, UN Doc. CCPR/C/95/D/1276/2004 (2009) §9.5, *Kelly przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/41/D/253/1987 (1991) §5.10.
- 1236** HRC: *Currie przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/50/D/337/1989 (1994) §13.3-13.4, *Henry przeciwko Trynidadowi i Tobago*, UN Doc. CCPR/C/64/D/752/1997 (1999) §7.6; *Hilaire, Constantine, Benjamin i inni przeciwko Trynidadowi i Tobago* (94/2002), Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (2002) §152(b).
- 1237** *Pinto przeciwko Trynidad i Tobago*, HRC, UN Doc. CCPR/C/39/D/232/1987 (1990) §12.5. Patrz Afrykańska Komisja Praw Człowieka: *Avocats Sans Frontières (w imieniu Bwampamyé) przeciwko Burundi* (231/990) 14. Raport Roczny (2000) §§5, 27-30, *Amnesty International i inni przeciwko Sudanowi* (48/90, 50/91, 52/91 i 89/93) 13. Raport Roczny (1999) §§64-66, *International Pen i inni w imieniu Ken Saro-Wiwa Jr. i Organizacji Swobód Obywatelskich przeciwko Nigerii* (137/94, 139/94, 154/96 i 161/97) 12. Raport Roczny (1998) §§97-103.
- 1238** *Robinson przeciwko Jamajce*, HRC, UN Doc. CCPR/C/35/D/223/1987 (1989) §10.2-10.3; ECOSOC Gwarancje dla zagrożonych karą śmierci, §5.
- 1239** Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. *E/CN.4/1996/4*, §547; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, *USA*, UN Doc. *A/HRC/11/2/Add.5* (2009) §§13-16, 21-22, 74; *Medellin i inni przeciwko Stanom Zjednoczonym* (12.644), Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka, Raport 90/09 (2009) §139.
- 1240** *Pinto przeciwko Trynidad i Tobago*, HRC, UN Doc. CCPR/C/39/D/232/1987 (1990) §12.5; *Organizacja Swobód Obywatelskich, Centrum Obrony Prawnej, Projekt obrony i pomocy prawnej przeciwko Nigerii* (218/98), Komisja Afrykańska, 14. Raport Roczny (2001) §§28-31.
- 1241** *Robinson przeciwko Jamajce*, HRC, UN Doc. CCPR/C/35/D/223/1987 (1989) §10.2-10.3; *Abdool Saleem Yaseen i Noel Thomas przeciwko Gujanie*, HRC, UN Doc. CCPR/C/62/D/676/1996 (1998) §7.8.
- 1242** HRC: *Pinto przeciwko Trynidadowi i Tobago*, UN Doc. CCPR/C/39/D/232/1987 (1990) §12.5, *Kelly przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/41/D/253/1987 (1991) §5.10, *Chan przeciwko Gujanie*, UN Doc. CCPR/C/85/D/913/2000 (2005) §§6.2-6.3, *Brown przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/65/D/775/1997 (1999) §6.8, *Burrell przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/57/D/546/1993 (1996) §9.3.
- 1243** ECOSOC rezolucja 1989/64, §1(a); *Kelly przeciwko Jamajce*, HRC, UN Doc. CCPR/C/41/D/253/1987 (1991) §5.10.
- 1244** HRC: *Kelly przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/41/D/253/1987 (1991) §5.9, *Larrañaga przeciwko Filipinom*, UN Doc. CCPR/C/87/D/1421/2005 (2006) §7.5, *Chan przeciwko Gujanie*, UN Doc. CCPR/C/85/D/913/2000 (2005) §6.2-6.3; *Berry przeciwko Jamajce*, HRC, UN Doc. CCPR/C/50/D/330/1988 (1994) §11.4.

Międzynarodowy Trybunał Praw Człowieka orzekł, że prawa oskarżonego do wystarczającego czasu i warunków do przygotowania obrony oraz do uprzedniego powiadomienia o zarzutach zostały naruszone, gdy pod koniec postępowania w sprawie o gwałt typu kwalifikowanego, prokurator wniósł do sądu o uznanie oskarżonego winnym zabójstwa, za które groziła kara śmierci. Sąd nie zaproponował obronie możliwości odniesienia się do zarzutu zabójstwa i nie poinformował oskarżonego o przysługującym mu prawie do wnioskowania o odroczenie rozprawy lub dostarczenie dodatkowego materiału dowodowego.¹²⁴⁵

28.6.3 PRAWO DO ROZPRAWY BEZ ZBĘDNEJ ZWŁOKI

Postępowanie w sprawach zagrożonych wyrokiem śmierci, w tym postępowanie przygotowawcze, sądowe i odwoławcze powinno odbywać się bez zbędnej zwłoki^a **(Rozdział 7 o prawie do rozprawy w rozsądnym terminie lub zwolnienia w toku procesu i Rozdział 19 o prawie do postępowania bez zbędnej zwłoki)**.

Ocena, czy zwłoka jest uzasadniona, zależy od indywidualnego przypadku. Komitet Praw Człowieka orzekł, że w sprawach zagrożonych karą śmierci następujące okresy zwłoki uznaje się za zbyt długie: jednotygodniowa zwłoka pomiędzy aresztowaniem a postawieniem oskarżonego przed sądem (naruszające Artykuł 9(3) MPPOiP); przetrzymywanie oskarżonego w areszcie przez 16 miesięcy przed rozprawą; oraz zwłoka 31 miesięcy pomiędzy rozprawą w pierwszej instancji a oddaleniem apelacji.¹²⁴⁷

28.6.4 PRAWO DO ODWOŁANIA

Każda osoba skazana za przestępstwo zagrożone wyrokiem kary śmierci ma prawo do zbadania wyroku skazującego i wymiaru kary przez niezależny, bezstronny i właściwy sąd wyższej instancji^b **(Rozdział 26)**.

Kara śmierci może być wykonana tylko po prawomocnym orzeczeniu wydanym przez właściwy sąd.^c

Komitet Praw Człowieka wyjaśnił, że odmowa pomocy prawnej osobie skazanej na karę śmierci, która nie jest w stanie pokryć kosztów obrońcy, jest nie tylko naruszeniem prawa do pomocy prawnej, ale też prawa do odwołania.¹²⁴⁸

Czas, w jakim należy złożyć odwołanie, powinien być wystarczająco długi, aby umożliwić oskarżonemu uzyskanie akt sądowych, zapoznanie się z nimi oraz przygotowanie i wniesienie odwołania.¹²⁴⁹

Apelacje w sprawach zagrożonych karą śmierci powinny być rozpatrywane i rozstrzygane bez zbędnej zwłoki.¹²⁵⁰

28.6.5 PRAWA CUDZOZIEMCÓW

Obywatele innych państw (niezależnie od ich statusu imigracyjnego¹²⁵¹), którzy zostali aresztowani, zatrzymani lub osadzeni w więzieniu, muszą być poinformowani o swoim prawie do kontaktu i otrzymania pomocy od urzędników ambasady lub placówki konsularnej kraju, którego są obywatelami, lub innej odpowiedniej placówki konsularnej. Jeśli osoba jest uchodźcą, bezpieczeństwa lub jest pod ochroną organizacji międzyrządowej, musi

^a Artykuł 9(3) i 14(3)(c) MPPOiP, Artykuł 7(1)(d) Afrykańskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 7(5) i 8(1) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 5(3) i 6(1) Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 14(5) Arabskiej Karty Praw Człowieka (dotyczący aresztu tymczasowego)

^b Artykuł 14(5) MPPOiP, Artykuł 8(2)(h) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 16(7) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 2 Protokołu 7 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Paragraf 6 Zabezpieczeń w przedmiocie kary śmierci, Dział N(10)(b) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 7(a) Afrykańskiej Karty Praw Człowieka

^c Artykuł 6(2) MPPOiP, Artykuł 4(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 6 Arabskiej Karty Praw Człowieka, Paragraf 5 Zabezpieczeń w przedmiocie kary śmierci

¹²⁴⁵ *Fermin Ramirez przeciwko Gwatemali*, Międzynarodowy Trybunał Praw Człowieka (2005) §§58-80.

¹²⁴⁶ *Kelly przeciwko Jamajce*, HRC, UN Doc. CCPR/C/41/D/253/1987 (1991) §5.12.

¹²⁴⁷ *McLawrence przeciwko Jamajce*, HRC, UN Doc. CCPR/C/60/D/702/1996, (1997) §5.6, 5.11.

¹²⁴⁸ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §51, *Mansaraj i inni przeciwko Sierra Leone*, UN Doc. CCPR/C/72/D/839/1998 (2001) §5.6, *Aliboev przeciwko Tadżykistanowi*, UN Doc. CCPR/C/85/D/985/2001 (2005) §6.5; *Organizacja Swobod Obywatelskich i inni przeciwko Nigerii* (218/98), Afrykańska Komisja Praw Człowieka, 14. Raport Roczny (2001) §§32-34.

¹²⁴⁹ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. E/CN.4/2006/53/Add.2 (Sudan) (2006) §151.

¹²⁵⁰ HRC: *Thomas przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/65/D/614/1995 (1999) §9.5, *Mwamba przeciwko Zambii*, UN Doc. CCPR/C/98/D/1520/2006 (2010) §6.6.

¹²⁵¹ *Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 65/212*, §4(g); Rada Praw Człowieka *rezolucja 12/6*, §4(b).

^a Artykuł 36 Konwencji wiedeńskiej o stosunkach konsularnych, Artykuł 17(2)(d) Konwencji o sprawie wymuszonych zaginięciach, Artykuł 16(7) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Zasada 16(2) Zbioru Zasad, Wytuczna 3 §43(c) Zasad pomocy prawnej, Dział M(2)(d) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Zasada V Zasad o osobach pozbawionych wolności na obszarze obu Ameryk

^b Artykuł 6(3) Konwencji przeciwko torturom, Artykuł 10(3) Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Artykuł 7(3) Międzynarodowej Konwencji o zwalczaniu ataków terrorystycznych ataków bombowych, Artykuł 15(3) Konwencji RE o zapobieganiu terroryzmowi

^c Zasada 27(2) Zasad RE w przedmiocie tymczasowego aresztowania

^d Artykuł 6(4) MPP0iP, Artykuł 4(6) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 6 Arabskiej Karty Praw Człowieka, Paragraf 7 Zabezpieczeń w przedmiocie kary śmierci, Dział N(10)(d) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

zostać powiadomiona o swoim prawie do komunikowania się z odpowiednią organizacją międzynarodową lub z przedstawicielem kraju, w którym zamieszkuje.^a

Wyżej wymienione prawo zapisane jest również w traktatach ustanawiających zobowiązania do wyjaśniania i ścigania przestępstw wynikających z prawa międzynarodowego.^b

Urzędnicy konsularni (lub stosowni przedstawiciele uchodźców i bezpaństwowców) powinni zaoferować właściwą pomoc, w tym znaleźć adwokata, uzyskać materiał dowodowy z państwa pochodzenia i monitorować przebieg sprawy, z poszanowaniem praw danej osoby.¹²⁵²

Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości orzekł, że niepoinformowanie przez USA obywateli innego państwa oskarżonych o przestępstwa zagrożone karą śmierci o ich prawie do pomocy konsularnej naruszyło prawa tych osób, jak również zobowiązania Stanów Zjednoczonych wobec innych państw wynikające z prawa międzynarodowego. Trybunał wezwał Stany Zjednoczone, aby ponownie zbadały skazanie i wymiar kary dla tych osób.¹²⁵³

Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że wymierzenie kary śmierci, w przypadku gdy władze nie poinformowały zatrzymanego obywatela innego państwa o jego prawie do pomocy konsularnej naruszyło prawo do życia.¹²⁵⁴

Mając na względzie pomoc i ochronę, jaką mogą zapewnić ww. przedstawiciele, prawo do komunikowania się i do odwiedzin przez przedstawicieli konsularnych powinno być przyznane osobom, które są obywatelami zarówno państwa, które dokonało ich zatrzymania bądź aresztowania, jak i innego państwa.^c Jeśli dana osoba jest obywatelem dwóch lub więcej obcych państw, Amnesty International uważa, że powinna otrzymać możliwość komunikowania się i przyjmowania wizyt oraz pomocy od przedstawicieli każdego z tych państw, jeśli taki jest jej wybór (**Rozdział 2.5, Rozdział 4.6 i Rozdział 25.8**).

28.7 PRAWO DO WNIOSKOWANIA O UŁASKAWIENIE LUB ZŁAGODZENIE KARY

Każda osoba skazana na śmierć ma prawo do wnioskowania o ułaskawienie lub złagodzenie kary (zastąpienie jej łagodniejszą karą).^{d 1255}

Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości uznał, że takie procedury ubiegania się o prawo łaski, choć prowadzone przez władzę wykonawczą, a nie sądowniczą, są integralną częścią systemu zapewniającego sprawiedliwość i rzetelność w postępowaniu traktowanym jako całość.¹²⁵⁶

Przestrzeżenie prawa do wnioskowania o ułaskawienie lub złagodzenie wymiaru kary wymaga rzetelnej i odpowiedniej procedury, która umożliwi przedstawienie wszystkich korzystnych

MPP0iP, Artykuł 6(4)

„Każdy skazany na śmierć ma prawo ubiegać się o ułaskawienie lub zamianę kary. Amnestia, ułaskawienie lub zamiana kary śmierci mogą być zastosowane we wszystkich przypadkach”.

¹²⁵² Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka Opinia Doradcza OC-16/99 (1999) §86; *Avena i inni obywatele Meksyku (Meksyk przeciwko USA)*, MTS (2004) §§85.

¹²⁵³ MTS: *LaGrand (Niemcy przeciwko USA)*, (2001) §§77, 91, 89, 123-125, 128(3), 128(7); *Avena i inni obywatele Meksyku (Meksyk przeciwko USA)*, (2004) §§41, 50-51, 153.

¹²⁵⁴ *Opinia Doradcza OC-16/99*, Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka (1999) §137; *Rezolucja CHR 2002/62*, Preambuła §14, §6.

¹²⁵⁵ *Fernín Ramírez przeciwko Gwatemali*, Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka (2005) §§107-109.

¹²⁵⁶ *Avena i inni obywatele Meksyku (Meksyk przeciwko USA)*, MTS (2004) §142; *Fernín Ramírez przeciwko Gwatemali*, Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka (2005) §109.

dowodów w celu udzielenia prawa łaski,¹²⁵⁷ i zapewni uprawnienia właściwym władzom do ułaskawienia bądź złagodzenia kary śmierci. Dla potrzeb takich wniosków powinna być dostępna pomoc prawna.^a

Niezbędne gwarancje w ramach procedur ułaskawienia lub złagodzenia wymiaru kary obejmują prawa osób skazanych do:

- składania oświadczeń na poparcie wniosku i odpowiedzi na komentarze innych osób;
- informacji z wyprzedzeniem o tym, kiedy wniosek będzie rozpatrywany;
- bezzwłocznej informacji o decyzji;¹²⁵⁸
- otrzymania pomocy prawnej.

Właściwi urzędnicy powinni rzetelnie rozpatrywać wyżej opisane wnioski.

W państwach, gdzie obowiązuje prawo islamu, które pozwala rodzinom ofiar przyjąć zapłatę w zamian za wymierzenie kary śmierci, musi istnieć osobny, powszechny system, który umożliwi osobom skazanym składanie wniosków o ułaskawienie lub złagodzenie kary. Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych stwierdził, że podczas gdy takie systemy nie zawsze są niezgodne z międzynarodowym prawem w zakresie praw człowieka, muszą one funkcjonować w sposób znoszący dyskryminację i zgodnie z prawem do rzetelnego procesu, w tym prawem do prawomocnego wyroku i prawem do wnioskowania do władz państwowych o ułaskawienie lub złagodzenie wymiaru kary. Przykłady dyskryminacji dotyczą systemów, w których tylko osoby zamożne są w stanie wykupić swoją wolność lub życie, lub systemów, które wyznaczają różne wysokości odszkodowania na niedozwolonej podstawie, na przykład w zależności od tego, czy ofiara jest kobietą lub czy wyznaje islam.¹²⁵⁹

Komitet Praw Człowieka uznał, że dominująca rola rodziny ofiary w Jemenie w podjęciu decyzji, czy zostanie wykonany wyrok śmierci, w zależności od wypłaconego odszkodowania narusza zapisy MPPOiP.¹²⁶⁰

28.8 ZAKAZ WYKONANIA KARY ŚMIERCI W CZASIE POSTĘPOWANIA ODWOŁAWCZEGO LUB POSTĘPOWANIA W SPRAWIE UŁASKAWIENIA

Wyrok śmierci nie może być wykonany, dopóki:^b

- nie wyczerpano wszystkich możliwości odwołania;
- nie zakończono innych postępowań skargowych, w tym do organów międzynarodowych i regionalnych (takich jak Komitet Praw Człowieka, Komitet Przeciwko Torturom, Europejski Trybunał Praw Człowieka lub Komisja Międzyamerykańska);
- nie wyczerpano drogi wniosku o ułaskawienie lub złagodzenie wymiaru kary.¹²⁶¹

Państwa powinny zagwarantować, że żadna osoba nie zostanie podana egzekucji, dopóki toczy się jakiegokolwiek postępowanie sądowe lub w sprawie ułaskawienia na szczeblu krajowym lub międzynarodowym.¹²⁶² Urzędnicy mający do czynienia z procedurami dotyczącymi egzekucji powinni mieć pełne informacje na temat statusu odwołań i wniosku o ułaskawienie oraz powinni zostać pouczeni, aby egzekucje nie były wykonywane, dopóki toczy się jakiegokolwiek postępowanie.¹²⁶³

Regionalne sądy praw człowieka oraz międzynarodowe i regionalne organizacje praw człowieka jasno określiły, że dokonywanie egzekucji, gdy postępowanie jest w toku, stanowi naruszenie

^a Wytyczna 6 §47(c) Zasad pomocy prawnej, Dział H(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Artykuł 4(6) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Paragraf 8 Zabezpieczeń w przedmiocie kary śmierci, Artykuły 14(5) i 6(4) MPPOiP, Artykuł 6 Arabskiej Karty Praw Człowieka

¹²⁵⁷ *Hilaire i inni przeciwko Trynidadowi i Tobago*, Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (2002) §§184-189.

¹²⁵⁸ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. *A/HRC/8/3* (2008) §§59-67; *Baptiste przeciwko Grenadzie* (11.743), Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka (2000) §121; Patrz Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 65/208, §5.

¹²⁵⁹ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. *A/61/311* (2006) §§55-63.

¹²⁶⁰ Uwagi końcowe HRC: *Jemen*, UN Doc. CCPR/CO/84/YEM (2005) §15.

¹²⁶¹ M. Nowak, *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych ONZ; Komentarz CCPR, Wydanie 2 zmienione*, Engel, 2005, p146.

¹²⁶² CHR rezolucja 2005/59, §7(j).

¹²⁶³ ECOSOC rezolucja 1996/15, §6; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. *E/CN.4/1996/4*, (1996) §553.

praw, w tym prawa do dochodzenia roszczeń. Naruszenie jest jeszcze poważniejsze, gdy dany sąd lub organizacja złożyły wnioski o tymczasowe zawieszenie wykonania egzekucji.¹²⁶⁴

Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości uznał, że Stany Zjednoczone nie wywiązały się ze swoich zobowiązań, dokonując egzekucji obywatela Meksyku pomimo tymczasowych środków wydanych przez Trybunał dotyczących zawieszenia wykonania egzekucji.¹²⁶⁵

28.9 STOSOWNY CZAS POMIĘDZY WYDANIEM WYROKU KARY ŚMIERCI A JEGO WYKONANIEM

Państwa powinny przewidzieć odpowiedni czas pomiędzy wyrokiem a egzekucją, niezbędny do przygotowania i zakończenia postępowań odwoławczych i wniosku o prawo łaski, jak też umożliwiające osobie skazanej zajęcie się swoimi sprawami osobistymi.¹²⁶⁶

Jeśli egzekucja ma miejsce zbyt szybko po ogłoszeniu wyroku, zaskarżenie wyroku i wniesienie wniosku o prawo łaski lub roszczenia odszkodowawczego do międzynarodowych organów praw człowieka jest utrudnione lub uniemożliwione. Odbiera to również osobie i członkom rodziny możliwość do psychicznego przygotowania się i pożegnania.

28.10 OBOWIĄZEK PRZEJRZYSTOŚCI

Utrzymywanie w tajemnicy wyroku kary śmierci narusza prawa osób skazanych, ich rodzin i ogółu obywateli. Utajanie takie narusza prawo do rzetelnego i publicznego procesu, narusza zakaz okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania oraz prawo do informacji.¹²⁶⁷

Przejrzystość jest niezbędna dla społeczeństwa i społeczności międzynarodowej, aby miała niezbędne informacje na temat stosowania kary śmierci i miała szansę przeprowadzenia rzeczowej debaty na ten temat.¹²⁶⁸ Należy publikować pełne i dokładne dane dotyczące każdej egzekucji, zawierające imię i nazwisko osoby, zarzuty, datę i miejsce wykonania egzekucji. Dodatkowo, informacje te powinny być publikowane w zestawieniu co najmniej rocznym.¹²⁶⁹

Ponadto przejrzystość wymaga, aby skazani więźniowie i ich adwokaci byli oficjalnie informowani o dacie egzekucji, z zachowaniem dostatecznie długiego okresu czasu, aby mogli wnieść wszelkie dostępne środki odwoławcze na szczeblu krajowym lub międzynarodowym i się do tego przygotować.¹²⁷⁰

Rodziny osób podejrzanych lub skazanych za przestępstwo, za które grozi kara śmierci, mają prawo do odwiedzania tych osób. Mają oni również prawo do informacji o przebiegu postępowania sądowego lub postępowania w sprawie ułaskawienia. Mają oni prawo do informacji o egzekucji z odpowiednim wyprzedzeniem tak, aby mogli odbyć ostatnie odwiedziny lub porozmawiać z osobą skazaną; mają oni też prawo do bycia poinformowanym o samej

¹²⁶⁴ *International Pen i inni w imieniu Ken Saro-Wiwa Jr. i Organizacji Swobód Obywatelskich przeciwko Nigerii* (137/94, 139/94, 154/96 i 161/97), Afrykańska Komisja Praw Człowieka, 12. Raport Roczny (1998) §§102-103; *Hilaire, Constantine, Benjamin i inni przeciwko Trynidadowi i Tobago* (94/2020), Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (2002) §§198-200; *Al-Saadoon i Mufdhi przeciwko Wielkiej Brytanii* (61498/08), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2010) §§151-165.

¹²⁶⁵ *Avena i inni obywatele Meksyku (Meksyk przeciwko USA)*, MTS, Wyrok w sprawie wniosku o tłumaczenie ustne wyroku z dnia 31 marca 2004 (19 stycznia 2009) §§50-53, 61(2)-(3); *LaGrand (Niemcy przeciwko USA)*, MTS (2001) §§110-116, 128(5).

¹²⁶⁶ ECOSOC rezolucja 1996/15, §5; *Interights i inni przeciwko Botswanie* (240/2001), Afrykańska Komisja Praw Człowieka, 17. Raport Roczny (2003) §41; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych: UN Doc. E/CN.4/1996/4, (1996) §553, UN Doc. E/CN.4/1998/68, (1997) §118.

¹²⁶⁷ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 65/206, §3(b); Sekretarz Generalny ONZ, UN Doc. A/65/280 (2010) §72; Uwagi końcowe HRC: Botswana, UN Doc. CCPR/C/BWA/CO/1 (2008) §13, Japonia, UN Doc. CCPR/C/79/Add.102 (1998) §21, *Kovaleva i inni przeciwko Białorusi*, UN Doc. CCPR/C/106/D/2120/2011 (2012) §11.10; Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. E/CN.4/2006/53/Add.3 (2005) §37; *Bader i Kanbor przeciwko Szwecji* (13284/04), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2005) §46.

¹²⁶⁸ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. A/67/275 (2012) §§98-115, szczególnie §103; *Toktakunov przeciwko Kirgistanowi* (1470/2006), HRC, UN Doc. CCPR/C/101/D/1470/2006 (2011) §7.1-7.8.

¹²⁶⁹ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych: UN Doc. E/CN.4/2006/53 (2006) §§28-32, 56-57, Komunikat prasowy na temat Iraku (27 lipca 2012), UN Doc. A/HRC/8/3/Add.3 (Nigeria) (2008) §§81-82, UN Doc. E/CN.4/2005/7 (2004) §87; Uwagi końcowe HRC: Japonia, UN Doc. CCPR/C/JPN/CO/5 (2008) §16; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/67/279 §52; Rada Praw Człowieka rezolucja 19/37, §69.

¹²⁷⁰ HRC: *Pratt i Morgan przeciwko Jamajce* (210/1986 and 225/1987), UN Doc. Supp. No. 40 (A/44/40) w 222 (1989) §13.7.

egzekucji.¹²⁷¹ Ciała osób poddanych egzekucji powinny być zwrócone rodzinie, aby umożliwić prywatny pochówek.¹²⁷²

Publiczne wykonywanie egzekucji stanowi naruszenie zakazu okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania lub karan.¹²⁷³

28.11 WARUNKI OSADZENIA OSÓB SKAZANYCH NA KARĘ ŚMIERCI

Warunki osadzenia w więzieniu osób skazanych na karę śmierci nie mogą naruszać prawa do traktowania z szacunkiem dla przyrodzonej godności istoty ludzkiej ani bezwzględnego zakazu tortur lub innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania lub karan. Osoby w celach śmierci nie mogą być pozbawione kontaktu z innymi ludźmi, w tym z ich rodzinami. Wymogiem minimalnym jest przestrzeganie Wzorcowych Reguł Minimalnych oraz Zasad ONZ z Bangkoku (**Rozdział 10.3 o warunkach pozbawienia wolności i Rozdział 25.5 o karach cielesnych**).

W kilku sprawach, w którym orzeczono karę śmierci, Komitet Praw Człowieka potwierdził, że Artykuł 10 MPPOiP obejmuje obowiązek zapewnienia odpowiedniej opieki medycznej, podstawowych urządzeń sanitarnych, odpowiedniego wyżywienia i obiektów rekreacyjnych dla osób skazanych na karę śmierci.¹²⁷⁴ Podobne jest orzecznictwo Międzypaństwowej Komisji Praw Człowieka.¹²⁷⁵

Komitet Przeciwno Torturom wyraził szczególne ubolewanie nad raportami z cel śmierci więźniów w Mongolii, przetrzymywanych w odosobnieniu, w kajdankach i okowach, którym odmawiano odpowiedniego wyżywienia, zauważając, że Specjalny Sprawozdawca ds. tortur zdefiniował takie warunki jako tortury.¹²⁷⁶

Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji prowadzonych w trybie pozasądowym wyraził zaniepokojenie dotyczące brakiem dostępu organizacji pozarządowych i postów europejskich do osób w celach śmierci w Japonii w 2001 i 2002 roku.¹²⁷⁷

¹²⁷¹ *Schedko przeciwko Białorusi*, HRC, UN Doc. CCPR/C/77/D/886/1999 (2003) §10.2.

¹²⁷² Uwagi końcowe HRC: *Botswana*, UN Doc. CCPR/C/BWA/CO/1 (2008) §13.

¹²⁷³ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. E/CN.4/2006/53/Add.3 (2006) §§42-43; Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 65/225, (2010) §1(a)(i); CHR rezolucja 2005/59, §7(i).

¹²⁷⁴ HRC: *Kelly przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/41/D/253/1987 (1991) §5.7, *Henry i Douglas przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/37/D/571/1994 (1996) §9.5, *Linton przeciwko Jamajce*, UN Doc. CCPR/C/46/D/255/1987 (1992) §8.5.

¹²⁷⁵ Międzypaństwowej Komisji Praw Człowieka *Hilaire i inni przeciwko Trynidadowi i Tobago*, (2002) §§133-172, *Raxcacó-Reyes przeciwko Gwatemali*, (2005) §§94-102.

¹²⁷⁶ Uwagi końcowe CAT: *Mongolia*, UN Doc. CAT/C/MNG/CO/1 (2010) §16.

¹²⁷⁷ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. pozasądowych, UN Doc. E/CN.4/2006/53/Add.3 (2006) §44.

ROZDZIAŁ 29

SĄDY NADZWYCZAJNE, WYSPECJALIZOWANE I WOJSKOWE

Prawo do rzetelnego procesu obowiązuje we wszystkich sądach, w tym sądach nadzwyczajnych, wyspecjalizowanych i sądach wojskowych. Jurysdykcja karna sądów wojskowych powinna ograniczać się do procesów członków służby wojskowej i dotyczyć złamania dyscypliny wojskowej; nie powinna rozciągać się na przestępstwa, nad którymi jurysdykcję mają sądy cywilne, przestępstwa dotyczące naruszeń praw człowieka lub wynikające z prawa międzynarodowego.

- 29.1 Prawo do rzetelnego procesu w postępowaniu karnym przed każdym sądem
- 29.2 Sądy nadzwyczajne
- 29.3 Sądy wyspecjalizowane
- 29.4 Sądy wojskowe
 - 29.4.1 Właściwość, niezależność i bezstronność sądów wojskowych
 - 29.4.2 Procesy personelu wojskowego przed sądami wojskowymi
 - 29.4.3 Procesy przed sądami wojskowymi o naruszenia praw człowieka lub przestępstwa wynikające z prawa międzynarodowego.
 - 29.4.4 Procesy osób cywilnych przed sądami wojskowymi

29.1 PRAWO DO RZETELNEGO PROCESU W POSTĘPOWANIU KARNYM PRZED KAŻDYM SĄDEM

W wielu państwach ustanowiono sądy nadzwyczajne lub wyspecjalizowane, by sędzić poszczególne przypadki bądź pewne przestępstwa, takie jak przestępstwa przeciwko państwu, przestępstwa związane z terroryzmem lub przestępstwa narkotykowe. Często w postępowaniach przed takimi sądami nadzwyczajnymi, w tym sądami bezpieczeństwa narodowego i nadzwyczajnymi sądami karnymi zapewniane są mniejsze gwarancje rzetelnego procesu niż w sądach powszechnych.

Sądy wyspecjalizowane to sądy lub trybunały ustanowione by sędzić osoby o specjalnym statusie prawnym, na przykład dzieci (**Rozdział 27**), członków służb wojskowych lub też by zajmować się szczególnymi kategoriami spraw takimi jak spory pracownicze, dotyczące prawa morza albo spory małżeńskie. Sądy wojskowe powinny zajmować się sądzeniem tylko personelu wojskowego za przypadki złamania dyscypliny wojskowej; z wyłączeniem przypadków naruszenia praw człowieka lub przestępstw wynikających z prawa międzynarodowego.¹²⁷⁸ Jednak w niektórych państwach dochodziło do procesów osób cywilnych przed sądami wojskowymi, w tym za przestępstwa przeciwko państwu i przestępstwa związane z terroryzmem, jak też do sądzenia członków służb wojskowych oskarżonych o przestępstwa pospolite, o naruszenia praw człowieka lub przestępstwa wynikające z prawa międzynarodowego.

Podczas gdy MPPOiP i regionalne traktaty dotyczące praw człowieka nie zakazują w sposób wyraźny ustanawiania sądów nadzwyczajnych lub wyspecjalizowanych, wymagają za to, by wszystkie sądy były właściwe, niezależne i bezstronne. Co więcej, prawo do rzetelnego procesu zapisane w standardach międzynarodowych obowiązuje w postępowaniach karnych

¹²⁷⁸ Amnesty International stosuje pojęcie „przestępstwa wynikające z prawa międzynarodowego” w odniesieniu do kategorii przestępstw, która obejmuje ludobójstwo, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne, tortury, wymuszone zaginięcia i egzekucje pozasądowe. Przestępstwa te są bezprawne w świetle prawa międzynarodowego, winny być uznane za przestępstwa przez państwa i zbadane, a osoby podejrzane o takie przestępstwa powinny być sądzone przed sądem cywilnym lub międzynarodowym.

we wszystkich sądach.^{a 1279} Standardy obowiązujące w postępowaniach przed tymi sądami mogą w pewnym stopniu zależeć od tego, czy ogłoszony został stan nadzwyczajny i czy mają zastosowanie przepisy prawa dotyczącego konfliktu zbrojnego (**Rozdziały 31 oraz 32**). Dodatkowe standardy obowiązują w sprawach dotyczących dzieci (**Rozdział 27**).

Każda osoba ma prawo do bycia sądzoną przed sądem lub trybunałem powszechnym przy zastosowaniu ustalonych procedur prawnych. Nie można tworzyć trybunałów, które nie stosują należycie ustalonych procedur w zakresie postępowania karnego celem zastąpienia nimi jurysdykcji sądów powszechnych.^{b 1280}

Komitet Praw Człowieka, Afrykańska Komisja Praw Człowieka, Międzyamerykański i Europejski Trybunał Praw Człowieka doszły do wniosku, że prawo do rzetelnego procesu zostało naruszone w postępowaniach karnych przed sądami nadzwyczajnymi lub wojskowymi na całym świecie, przy czym liczne naruszenia dotyczyły terroryzmu lub przestępczości związanej z narkotykami.

W „sądach sędziów bez twarzy”, gdzie sędziowie są anonimowi, zostaje podważona niezależność i bezstronność sądu. Sądy takie nie dopuszczają udziału w rozprawach publiczności. Postępowania naruszały prawo do obrony i zasadę równości stron poprzez ograniczanie lub zakazywanie oskarżonemu dostępu do wybranego przezeń adwokata przy zatrzymaniu i uniemożliwianie oskarżonemu i jego adwokatowi przesłuchiwanie lub wzywania świadków bądź przedstawiania innego rodzaju dowodów.¹²⁸¹ Badając sprawy w takich sądach w Kolumbii i Peru, Komitet Praw Człowieka stwierdził, że naruszyły one prawo do rzetelnego procesu.¹²⁸²

Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka oraz zwalczania terroryzmu wezwał państwa, by unikały rozpatrywania spraw dotyczących terroryzmu w sądach nadzwyczajnych lub wyspecjalizowanych.¹²⁸³ Organy praw człowieka wyraziły obawy co do postępowań prowadzonych w takich sądach, jako niezgodnych z prawem do rzetelnego procesu, w tym z prawem do rozpatrzenia sprawy przez niezależny i bezstronny sąd, wyłączenia dowodów uzyskanych w wyniku tortur lub innego złego traktowania oraz prawem odwołania do sądu wyższej instancji.¹²⁸⁴

Sądy zwyczajowe (zwane sądami tradycyjnymi) również muszą respektować międzynarodowe standardy. Zgłoszono obawy, że procesy karne w niektórych sądach zwyczajowych nie dają gwarancji dla przestrzegania prawa do rzetelnego procesu, w tym prawa do pomocy prawnej, prawa do tłumacza ustnego i zakazu dyskryminacji.¹²⁸⁵ Komitet Praw Człowieka wyjaśnił, że w celu przestrzegania zapisów MPPOiP:

- jurysdykcja karna takich sądów powinna ograniczać się do lżejszych przestępstw;
- postępowanie winno być zgodne z gwarancjami rzetelnego procesu zdefiniowanymi w MPPOiP;
- wydawane wyroki muszą być zatwierdzone przez sądy powszechne w świetle tych gwarancji; oraz
- oskarżony musi mieć prawo do zaskarżenia orzeczenia tego sądu w postępowaniu, które spełnia wymogi MPPOiP.¹²⁸⁶

^a Artykuł 10 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Artykuł 14 MPPOiP, Artykuł 40 Konwencji o prawach dziecka, Artykuł 7 i 26 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 8 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 13 i 16 Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 6 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Zasada 23(b) Podstawowych Zasad dotyczących zadośćuczynienia, Działy A(1), A(4)(a) i Q(a) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Zasada 5 Podstawowych Zasad niezależności sądownictwa A(4) (e) i L(a)-(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

1279 HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §22; Zasady 1, 2, 3, i 15 *Projektu zasad regulujących wymiar sprawiedliwości przez trybunały wojskowe*, UN Doc. E/CN.4/2006/58.

1280 CHR *rezolucja 2005/30*, §3; *Castillo Petruzzi i inni przeciwko Peru*, Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (1999) §129; *Centrum Wolności Słowa przeciwko Nigerii* (206/97), Afrykańska Komisja Praw Człowieka, 13. Raport Roczny (1999) §§12-14.

1281 HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §23.

1282 HRC: *Becerra Barney przeciwko Kolumbii*, UN Doc. CCPR/C/87/D/1298/2004 (2006) §§7.2, 8, *Guerra de la Esmeralda przeciwko Kolumbii*, UN Doc. CCPR/C/98/D/1623/2007 (2010) §9.2-9.3, *Polay Campos przeciwko Peru*, UN Doc. CCPR/C/61/D/577/1994 (1997) §8.8.

1283 Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka oraz zwalczania terroryzmu, UN Doc. *A/63/223* (2008) §45(b).

1284 Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. praw człowieka oraz zwalczania terroryzmu: UN Doc. *A/63/223* (2008) §§24, 27, 32, *Egipt*, UN Doc. A/HRC/13/37/Add.2 (2009) §§32-35, *Hiszpania*, UN Doc. A/HRC/10/3/Add.2 (2008) §§16-17, *Tunezja*, UN Doc. A/HRC/16/51/Add.2 (2010) §§35-36; Uwagi końcowe HRC: *Francja*, UN Doc. CCPR/C/79/Add.80 (1997) §23; Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka, *Raport na temat terroryzmu i praw człowieka* (2002), Dział III(D)(1)(b) §230.

1285 Uwagi końcowe HRC: *Botswana*, UN Doc. CCPR/C/BWA/CO/1 (2008) §§21, 12, *Madagaskar*: UN Doc. CCPR/C/MDG/CO/3 (2007) §16.

1286 HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §24.

^a Dział Q Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Zasada 5 Podstawowych Zasad niezależności sądownictwa, Działy A(4)(e) i L(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^c Artykuł 14(1) MPPDiP, Artykuł 8 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 13 Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 6(1) Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł XXVI Deklaracji Amerykańskiej

Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce wymagają też, by sądy zwyczajowe respektowały międzynarodowe standardy rzetelnego procesu, jednak zezwalają na odwołanie się do sądu tradycyjnego wyższej instancji, organu administracyjnego lub sądowego.^a

29.2 SĄDY NADZWYCZAJNE

Sądy nadzwyczajne ustanawia się niekiedy w celu zastosowania wyjątkowych procedur, które bywają niezgodne ze standardami rzetelnego procesu.¹²⁸⁷

Sądy nadzwyczajne nie mogą być tworzone, by zastąpić jurysdykcję należącą do sądów powszechnych.^{b 1288} W sądach nadzwyczajnych nie powinno się prowadzić spraw o przestępstwa podlegające jurysdykcji sądów powszechnych. Sądy te muszą być niezależne i bezstronne oraz powinny przestrzegać standardów rzetelnego procesu.¹²⁸⁹

Prawo do równości przed sądem oznacza, że podobne sprawy powinny być rozpatrywane w podobnym postępowaniu. Jeśli do rozpatrywania pewnej kategorii spraw stosowane są wyjątkowe procedury karne lub specjalnie ustanowione sądy, podstawy takiego rozróżnienia powinny być obiektywne i uzasadnione¹²⁹⁰ (**Rozdział 11 Prawo do równości wobec prawa i przed sądem**).

Jurysdykcja sądów nadzwyczajnych – tak jak każdego sądu – powinna wynikać z przepisów ustawy^{c 1291} (**Rozdział 12.2 Prawo do bycia wysłuchanym przez sąd ustanowiony przez ustawę**).

Analiza rzetelności postępowania przed sądami nadzwyczajnymi skupia się co do zasady na zbadaniu, czy sąd jest ustanowiony przez ustawę; czy jurysdykcja sądu gwarantuje zakaz dyskryminacji i równość; czy sędziowie są niezależni od władzy wykonawczej lub innej; czy sędziowie są kompetentni i bezstronni; oraz czy postępowanie spełnia międzynarodowe standardy rzetelnego procesu, w tym prawo do odwołania.¹²⁹²

Komitet Praw Człowieka stwierdził, że proces przed sądem nadzwyczajnym (Sądem Ludowym) w Libii naruszył prawo do rzetelnego procesu między innymi w następujących aspektach: proces był niejawnym; oskarżony ani razu nie miał dostępu do akt sprawy, nie mógł poznać postawionych mu zarzutów; nie miał możliwości bycia reprezentowanym przez wybranego przez siebie obrońcę.¹²⁹³ Pomimo, że sąd ten został zastąpiony w 2005 roku przez Sąd Bezpieczeństwa Narodowego nie jest jasne, czym nowy sąd różnił się od Sądu Ludowego.¹²⁹⁴

Afrykańska Komisja Praw Człowieka stwierdziła, że wiele sądów nadzwyczajnych naruszyło prawo do rozpatrzenia sprawy przez niezależny i bezstronny sąd. Na przykład

Podstawowe Zasady niezależności sądownictwa, Zasada 5

„Każda osoba ma prawo do bycia sądzoną przed sądem lub trybunałem powszechnym przy zastosowaniu ustalonych procedur prawnych. Trybunały, które nie stosują należycie ustalonych procedur nie mogą powstawać po to, by zastąpić jurysdykcję należącą do sądów lub trybunałów powszechnych”.

¹²⁸⁷ Uwagi końcowe CAT: Syria, UN Doc. CAT/C/SYR/CO/1 (2010) §11; *WGAD Opinia 23/2008 (Rastanawi przeciwko Syrii)*, UN Doc. A/HRC/13/30/Add.1 (2008) §§15-17.

¹²⁸⁸ *Castillo Petruzzi i inni przeciwko Peru*, Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (1999) §129.

¹²⁸⁹ CHR *Rezolucja 2005/30*.

¹²⁹⁰ HRC *Komentarz Ogólny nr 32*, §14, *Kavanagh przeciwko Irlandii*, UN Doc. CCPR/C/71/D/819/1998 (2001) §§10.2-10.3, 12; Uwagi końcowe HRC: *Irlandia*, UN Doc. CCPR/C/IRL/CO/3 (2008) §20.

¹²⁹¹ Uwagi końcowe HRC: *Irak*, UN Doc. CCPR/C/79/Add.84 (1997) §15.

¹²⁹² Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka, *Raport na temat terroryzmu i praw człowieka* (2002), Dział III(D)(1)(b) §230.

¹²⁹³ *Aboussedra przeciwko Arabskiej Libijskiej Dżamahiriji*, HRC UN Doc. CCPR/C/100/D/1751/2008 (2010) §7.8.

¹²⁹⁴ Uwagi końcowe HRC: *Arabska Libijska Dżamahirija*, UN Doc. CCPR/C/LBY/CO/4 (2007) §22; Uwagi końcowe HRC: *Syryjska Republika Arabska*, UN Doc. CCPR/CO/84/SYR (2005) §10.

stwierdzono, że trybunały nadzwyczajne ustanowione na mocy ustawy o zakłóceniu porządku publicznego w Nigerii nie były bezstronne, ponieważ ich skład był ustalany wedle uznania przez władze wykonawcze.¹²⁹⁵ Stwierdzono też, że przesuwanie spraw karnych z sądów powszechnych do sekcji Sądu Specjalnego w Mauretanii, któremu przewodniczył starszy oficer wojskowy, przy udziale dwóch członków sił zbrojnych, naruszyło gwarancje rzetelnego procesu.¹²⁹⁶

Badając procesy osób cywilnych z zarzutami związanymi z bezpieczeństwem narodowym przed Narodowym Sądem Bezpieczeństwa w Turcji, Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że były uzasadnione powody, by wątpić w niezależność i bezstronność tego sądu. Jeden z trzech sędziów w każdym składzie był oficerem wojskowym w Wojskowych Służbach Prawnych. Mimo że sędziowie wojskowi korzystali z wielu konstytucyjnych gwarancji niezależności i odbyli te same szkolenia co sędzia cywilni, pozostawali w czynnej służbie sił zbrojnych, podlegając dyscyplinie wojskowej i ocenie, i choć okres ich kadencji jako sędziów był określony, to istniała możliwość ponownego powołania.¹²⁹⁷

29.3 SĄDY WYSPECJALIZOWANE

Wyspecjalizowane sądy karne nie mogą być utworzone po to, by sądzić osoby na podstawie ich rasy, koloru skóry, płci, języka, religii lub wyznania, poglądów politycznych lub innych, pochodzenia narodowościowego lub społecznego, stopnia zamożności, urodzenia lub innego statusu. Sądy takie byłyby sprzeczne z zasadą równości przed sądem i z zakazem dyskryminacji^a (**Rozdział 11 Prawo do równości wobec prawa i przed sądem**).

Jednak utworzenie sądów wyspecjalizowanych do sądenia określonych grup może być dopuszczalne, jeśli jest to uzasadnione i oparte na obiektywnych i zasadnych podstawach.¹²⁹⁸ Na przykład, powinny być ustanowione sądy dla nieletnich na potrzeby postępowania karnego przeciw osobom będącym w wieku poniżej 18 lat w chwili domniemanego popełnienia przestępstwa (**Rozdział 27**). Mogą być ustanowione wyspecjalizowane sądy karne obsadzone przez odpowiednio przeszkolonych prokuratorów i sędziów do sądenia osób oskarżonych o przemoc wynikającą z płci - na zasadzie rozwiązania tymczasowego służącego zniwelowaniu przeszkód w dostępie do wymiaru sprawiedliwości jakie stają przed ofiarami takich aktów przemocy.¹²⁹⁹ Sądy wojskowe powinny zajmować się sądeniem tylko członków sił zbrojnych za przypadki złamania dyscypliny wojskowej (**Rozdział 29.4**). Sądy te muszą być ustanowione przez ustawę, właściwe, niezależne i bezstronne oraz respektować prawo do rzetelnego procesu.

29.4 SĄDY WOJSKOWE

Sądy wojskowe utworzone zostały w wielu krajach, aby sądzić personel wojskowy za przypadki złamania dyscypliny wojskowej. Niepokój budzi fakt, że w niektórych krajach jurysdykcja tych sądów została rozszerzona i obejmuje osoby cywilne, „przestępstwa pospolite” popełnione przez personel wojskowy, naruszenia praw człowieka i przestępstwa wynikające z prawa międzynarodowego.

Ograniczenia zakresu jurysdykcji sądów wojskowych wynikające z praw człowieka opracowane zostały w świetle rzeczywistego celu, jakiemu służą te sądy, prawa do rzetelnego procesu przed właściwym, niezależnym i bezstronnym sądem i obowiązku państw, by zapewnić pociągnięcie

^a Artykuł 2,7 i 10 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Artykuły 2,14 i 26 MPP0iP, Artykuły 2 i 3 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 1 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 11 i 12 Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 14 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

¹²⁹⁵ *International Pen, Projekt Praw Konstytucyjnych, Interrights w imieniu Ken Saro-Wiwa Jr. i Organizacji Swobód Obywatelskich przeciwko Nigerii* (137/94, 139/94, 154/96 i 161/97), Afrykańska Komisja Praw Człowieka, 12. Raport Roczny (1998) §86.

¹²⁹⁶ *Afrykańskie Stowarzyszenie Malawi i inni przeciwko Mauretanii* (54/91, 61/91, 98/93, 164/97-196/97 i 210/98), Komisja Afrykańska, 13. Raport Roczny (2000) §§98-100.

¹²⁹⁷ *Incal przeciwko Turcji* (22678/93), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1998) §§65-73; *Öcalan przeciwko Turcji* (46221/99), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2005) §§112-118.

¹²⁹⁸ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §14, *Manzano i inni przeciwko Kolumbii*, UN Doc. CCPR/C/98/D/1616/2007 (2010) §6.5.

¹²⁹⁹ *Specjalny Sprawozdawca ds. niezależności sędziów i prawników*: UN Doc. A/66/289 (2011) §§58, 97.

do odpowiedzialności i zapobiec bezkarności za naruszenia praw człowieka i przestępstwa wynikające z prawa międzynarodowego.

Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że: „Kiedy sąd wojskowy obejmuje jurysdykcją sprawę, która powinna być rozpatrzona przez sąd zwykły, prawo osoby do rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd uprzednio ustanowiony przez ustawę oraz, *a fortiori*, jej prawo do rzetelnego procesu zostają naruszone”.¹³⁰⁰

Afrykańska Komisja Praw Człowieka stwierdziła, że proces dziennikarzy przed sądem wojskowym naruszył Artykuł 7(1) Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i był niezgodny z Zasadą 5 Podstawowych zasad dotyczących niezawisłości sądownictwa. Ponadto, oskarżonym odmówiono dostępu do pomocy prawnej i prawa do reprezentacji przez wybranych przez siebie obrońców.¹³⁰¹

Podczas sądenia osób przez sądy wojskowe należy przestrzegać standardów rzetelnego procesu.¹³⁰² Dotyczą one postępowania przeciwko wojskowym za złamanie dyscypliny wojskowej, które ze względu na charakter przestępstwa lub powagę potencjalnej kary, jest uznawane za przestępstwo wynikające z prawa karnego w rozumieniu międzynarodowego prawa w zakresie praw człowieka.¹³⁰³

Analiza tego, czy postępowanie karne przed sądem wojskowym jest rzetelne powinna obejmować następujące czynniki: czy jurysdykcja sądu jest zgodna z prawem krajowym i standardami międzynarodowymi (**Rozdział 29.4.2-29.4.4**); czy trybunał jest wolny od ingerencji zwierzchników lub wpływów z zewnątrz; czy trybunał ma zdolność do prawidłowego wymierzania sprawiedliwości; czy sędziowie są kompetentni, niezależni i bezstronni i postrzegani w ten sposób; czy oskarżonemu przysługują przynajmniej minimalne gwarancje wyznaczone w standardach międzynarodowych dotyczących rzetelności postępowania.

29.4.1 WŁAŚCIWOŚĆ, NIEZALEŻNOŚĆ I BEZSTRONNOŚĆ SĄDÓW WOJSKOWYCH

W ramach oceny niezależności sądu wojskowego należy zbadać następujące kwestie: czy sędziowie, którzy są często członkami sił zbrojnych, mają odpowiednie wykształcenie i kwalifikacje prawne; czy procedura ich powoływania, warunki ich służby i urzędowania gwarantują ich niezależność; czy przy wykonywaniu swych obowiązków sędziowskich są niezależni od przełożonych; oraz czy są jakiegokolwiek powiązania w zakresie hierarchii pomiędzy prokuraturą a sędziami zasiadającymi w sądzie wojskowym.

Sądy wojskowe, tak samo jak sądy powszechne, muszą być niezależne i bezstronne i muszą być tak postrzegane (**Rozdział 12**).

Wiele mechanizmów regulujących prawa człowieka wyraziło zaniepokojenie dotyczące komisji wojskowych utworzonych, by sądzić osoby zatrzymane przez Stany Zjednoczone w Zatoce Guantánamo. Zaniepokojenie to związane było z: powoływaniem sędziów przez Departament Obrony USA, a docelowo przez Prezydenta; uprawnieniem przedstawiciela organu władzy wykonawczej do odwoływania sędziów z Komisji; oraz rozstrzyganie konfliktów jurysdykcji przez osobę reprezentującą władzę wykonawczą a nie sądowniczą.¹³⁰⁴ W 2009 roku Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych stwierdził, że

¹³⁰⁰ Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka: *Castillo Petruzzi i inni przeciwko Peru*, (1999) §128, *Radilla-Pacheco przeciwko Meksykowi*, (2009) §273; *La Cantuta przeciwko Peru*, (2006) §§138-143.

¹³⁰¹ *Centrum Wolności Słowa przeciwko Nigerii* (206/97), Afrykańska Komisja Praw Człowieka, 13. Raport Roczny(1999) §§12-14.

¹³⁰² HRC Komentarz Ogólny nr 32, §22; *Organizacja Swobód Obywatelskich i inni przeciwko Nigerii* (218/98), Afrykańska Komisja Praw Człowieka, 14. Raport Roczny (2000-2001) §44.

¹³⁰³ RE *Rekomendacja CM/Rec (2010)4* dotycząca praw człowieka członków sił zbrojnych, Aneks §28; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Engel i inni przeciwko Holandii* (5100-5102/71, 5354/72 i 5370/72), (1976) §82, *Campbell i Fell przeciwko Wielkiej Brytanii*, (7189/77 i 7878/77), (1984) §68.

¹³⁰⁴ Wspólny Raport Mechanizmów ONZ na temat zatrzymanych w Zatoce Guantanamo, UN Doc *E/CN.4/2006/120* (2006) §§30-34.

przepisy regulujące procesy osób zatrzymanych w Zatoce Guantánamo stanowiły rażące naruszenie prawa do rzetelnego procesu oraz, że egzekucje dokonane w wyniku takiego procesu naruszałyby prawo międzynarodowe.¹³⁰⁵ Do zapewnienia, aby procesy osób zatrzymanych w Zatoce Guantánamo były prowadzone przez sądy powszechne wezwał Stany Zjednoczone między innymi Wysoki Komisarz ONZ ds. praw człowieka.¹³⁰⁶

Komisja Afrykańska stwierdziła naruszenia Afrykańskiej Karty Praw Człowieka na przykład w Mauretanii, Nigerii i Sudanie, gdzie osoby cywilne oraz członkowie sił zbrojnych byli skazywani przez sądy wojskowe, które nie były ani niezależne ani bezstronne. Dla przykładu, trybunał wojskowy który sądził 26 cywilów w Sudanie składał się z osób pozostających w czynnej służbie wojskowej, które podlegały regulaminom wojskowym.¹³⁰⁷ W Nigerii, wojskowi i osoba cywilna byli sądzeni za domniemany udział w spisku dążącym do przeprowadzenia zamachu stanu przed Specjalnym Trybunałem Wojskowym. Trybunał ten nie spełnił wymogów niezależności, jako że przewodniczył mu członek służb wojskowych, który zasiadał w Radzie tymczasowo rządzącej państwem.¹³⁰⁸

Mechanizmy praw człowieka stwierdzają kategorycznie, że sądy wojskowe nie powinny mieć uprawnień do wymierzania kary śmierci (**Rozdział 28.6**).

29.4.2 PROCESY PERSONELU WOJSKOWEGO PRZED SĄDAMI WOJSKOWYMI

Procesy przed sądami wojskowymi osób w czynnej służbie wojskowej za domniemane złamanie dyscypliny wojskowej nie są uznawane za niezgodne z międzynarodowymi standardami w zakresie praw człowieka pod warunkiem, że sądy są niezależne i bezstronne a rzekome wykroczenia nie są „przestępstwami pospolitymi”, naruszeniami praw człowieka lub przestępstwami wynikającymi z prawa międzynarodowego. Jeśli przestępstwo ma charakter „karny” wedle przepisów prawa dotyczącego praw człowieka, muszą być respektowane prawa do rzetelnego procesu.¹³⁰⁹

Jurysdykcja sądów wojskowych nad sprawami karnymi powinna ograniczać się do sądenia personelu wojskowego za przypadki złamania dyscypliny wojskowej.^{a 1310}

Komitet Praw Człowieka¹³¹¹, Komitet Przeciwko Torturom¹³¹², Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, Afrykańska Komisja Praw Człowieka,¹³¹³ i Komisja Praw Człowieka¹³¹⁴ wyraziły się w podobnym tonie: jurysdykcja sądów wojskowych powinna ograniczać się do procesów członków służby wojskowej dotyczących przypadków łamania dyscypliny wojskowej zakazanych przez prawo.

Wiele instytucji praw człowieka wezwało, by personel wojskowy oskarżony o pospolite przestępstwa był sądzony przed sądem powszechnym (cywilnym) a nie sądem wojskowym.

Komitet Praw Człowieka wyraził zaniepokojenie dotyczące braku gwarancji rzetelnego procesu w postępowaniach przed sądami wojskowymi w Demokratycznej Republice

^a Dział L(a) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

1305 Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych USA, UN Doc. A/HRC/11/2/Add.5 (2009) §§38-41.

1306 Raport Roczny 2010 OHCHR, s.32-33.

1307 Afrykańska Komisja Praw Człowieka: *Kancelaria prawna Ghazi Suleiman przeciwko Sudanowi* (222/98 i 229/99), 16. Raport Roczny (2003) §§63-67; Patrz: *Amnesty International i inni przeciwko Sudanowi* (48/90, 50/91, 52/91 i 89/93), 13. Raport Roczny (1999) §§67-70.

1308 *Organizacja Swobód Obywatelskich, Centrum Obrony Prawnej, Projekt obrony i pomocy prawnej przeciwko Nigerii*, (218/98), Afrykańska Komisja Praw Człowieka, 14. Raport Roczny (2000-2001) §§24-27, 43-44, 32-34.

1309 *Deklaracja Dakarska o prawie do rzetelnego procesu w Afryce*, §3; *Wetsh'okonda Koso i inni przeciwko Demokratycznej Republice Konga* (281/2003), Afrykańska Komisja Praw Człowieka, 26. Raport Roczny (2008) §84; *Las Palmeras przeciwko Kolumbii*, Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (2001) §§51-52; Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka, *Raport na temat terroryzmu i praw człowieka* (2002), Dział III(D)(1)(b) §232; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Morris przeciwko Wielkiej Brytanii* (38784/97), (2002) §59, *Engel i inni przeciwko Holandii* (5100-5102/71, 5354/72 i 5370/72), (1976) §82, *Campbell i Fell przeciwko Wielkiej Brytanii* (7189/77 i 7878/77), (1984) §68.

1310 Zasada 29. Zaktualizowanych Zasad w sprawie bezkarności.

1311 Uwagi końcowe HRC: Chile, UN Doc. CCPR/C/CHL/CO/5 (2007) §12, *Uzbekistan*: UN Doc. CCPR/CO/71/UZB (2001) §15.

1312 Uwagi końcowe HRC: *Gwatemala*, UN Doc. CAT/C/GTM/CO/4 (2006) §14.

1313 *Durand i Ugarte przeciwko Peru*, Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (2000) §117; *Wetsh'okonda Koso i inni przeciwko Demokratycznej Republice Konga* (281/2003), Afrykańska Komisja Praw Człowieka, 26. Raport Roczny (2008) §§84-88.

1314 Rezolucja CHR 1999/19 (*Gwinea Równikowa*), §8(a).

Konga i wezwał władze do zniesienia jurysdykcji sądów wojskowych w zakresie przestępstw pospolitych.¹³¹⁵

Afrykańska Komisja Praw Człowieka stwierdziła, że proces członków służb wojskowych i osób cywilnych oskarżonych o przestępstwo cywilne (kradzież) przed sądem wojskowym był naruszeniem regionalnych afrykańskich standardów i naruszeniem tzw. „dobrej sprawiedliwości”.¹³¹⁶

Europejska Konwencja Praw Człowieka nie wyklucza procesów członków służb wojskowych z zarzutami karnymi przed sądami wojskowymi. Jednak wytyczne RE dotyczące praw człowieka obowiązujących członków sił zbrojnych, które zasadniczo streszczają orzecznictwo Trybunału Europejskiego, mówią, że gwarancje prawa do rzetelnego procesu obowiązują we wszystkich postępowaniach przeciwko członkom służb wojskowych, które zaliczają się do postępowań karnych w rozumieniu zapisów Konwencji Europejskiej, niezależnie od ich klasyfikacji w prawie krajowym. Podkreślają one znaczenie: niezależności sądu na każdym etapie postępowania; wyraźny podział kompetencji pomiędzy oskarżycielem a sędzią; prawa do publicznej rozprawy; poszanowania prawa do obrony; oraz prawa do odwołania się do niezależnego, bezstronnego i właściwego sądu wyższej instancji.¹³¹⁷

29.4.3 PROCESY PRZED SĄDAMI WOJSKOWYMI O NARUSZENIA PRAW CZŁOWIEKA LUB ZBRODNI WYNIKAJĄCE Z PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO

Wzrasta akceptacja dla twierdzenia, że sądy wojskowe nie powinny być właściwe w zakresie postępowań dotyczących członków sił zbrojnych i służb bezpieczeństwa za naruszenia praw człowieka¹³¹⁸ lub za inne przestępstwa wynikające z prawa międzynarodowego. Poszanowanie prawa do procesu przed niezależnym i bezstronnym trybunałem, zarówno faktyczne, jak i domniemane, jest zagrożone tym, że większość sądów wojskowych składa się z członków służb wojskowych.

Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych wyraził zaniepokojenie „procesami członków służb bezpieczeństwa przed sądami wojskowymi, gdzie rzekomo unikają oni kary ze względu na źle pojmowaną *esprit de corps* [poczucie solidarności], co skutkuje ich bezkarnością”. W tym kontekście jako przykłady mu znane, Sprawozdawca wymienił Kolumbię, Indonezję i Peru.¹³¹⁹

Międzypamerykański Trybunał Praw Człowieka wyjaśnił, że sądy wojskowe nie mogą być sądami właściwymi do rozpatrywania spraw dotyczących naruszeń praw człowieka przeciwko osobom cywilnym.¹³²⁰

Zaktualizowane Zasady w sprawie bezkarności, Zasada 29.

„Jurysdykcja trybunałów wojskowych powinna ograniczać się wyłącznie do przestępstw wojskowych popełnionych przez personel wojskowy. Wyjątek stanowią naruszenia praw człowieka należące do właściwości krajowych sądów powszechnych lub, tam gdzie to właściwe w przypadkach poważnych zbrodni prawa międzynarodowego, do właściwości międzynarodowego trybunału karnego lub innego międzynarodowego trybunału działającego zgodnie z prawem międzynarodowym”.

¹³¹⁵ Uwagi końcowe HRC: *Demokratyczna Republika Konga*, UN Doc. CCPR/C/COD/CO/3 (2006) §21.

¹³¹⁶ *Welsh'okonda Koso i inni przeciwko Demokratycznej Republice Konga* (281/2003), Afrykańska Komisja Praw Człowieka, 26. Raport Roczny (2008) §§85-87.

¹³¹⁷ *Załącznik do Rekomendacji RE CM/Rec (2010)4*, §§28-34.

¹³¹⁸ Zasada 29. Zaktualizowanych Zasad w sprawie bezkarności; Zasady 5, 8 i 9 Projektu zasad regulujących wymiar sprawiedliwości przez trybunały wojskowe, UN Doc. E/CN.4/2006/58; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, UN Doc. A/56/156 (2001) §39(j); Uwagi końcowe CAT: Peru, UN Doc. CAT/C/PER/CO/4 (2006) §16(a); WGAD: Ekwador, UN Doc. A/HRC/4/40/Add.2 (2006) §101(e).

¹³¹⁹ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. egzekucji pozasądowych, UN Doc. A/51/457 (1996) §125.

¹³²⁰ *Radilla-Pacheco przeciwko Meksykowi*, Międzypamerykański Trybunał Praw Człowieka (2009) §274; *Raport Roczny Międzypamerykańskiej Komisji Praw Człowieka*: Kolumbia (2011) Rozdział IV, s.349, §31.

Komitet Praw Człowieka i Komitet Przeciwko Torturom wezwał kraje takie jak Liban, Brazylia, Meksyk i Kolumbia, aby przenieśli właściwość z sądów wojskowych na sądy powszechne (cywilne) we wszystkich sprawach dotyczących naruszenia praw człowieka przez członków sił zbrojnych, w tym również przez żandarmerię wojskową.¹³²¹

Standardy międzynarodowe zakazują procesów członków służb bezpieczeństwa lub innych urzędników oskarżonych o udział w wymuszonych zaginięciach przed sądami wojskowymi lub specjalnymi.^{a 1322}

Komitet Przeciwko Torturom i Specjalny Sprawozdawca ds. tortur wyjaśniali, że osoby oskarżone o tortury nie powinny być sądzone przed sądem wojskowym.¹³²³

Amnesty International apeluje, by procesy o naruszenie praw człowieka i przestępstwa wynikające z prawa międzynarodowego odbywały się przed sądami cywilnymi – a nie wojskowymi – ze względu na obawy dotyczące niezależności i bezstronności sądów wojskowych i obawy co do bezkarności.¹³²⁴

29.4.4 PROCESY OSÓB CYWILNYCH PRZED SĄDAMI WOJSKOWYMI

W niektórych krajach sądy wojskowe są sądami właściwymi do sądenia osób cywilnych oskarżonych o popełnienie przestępstw związanych z mieniem wojskowym lub przestępstw przeciwko bezpieczeństwu państwa.

Wzrasta akceptacja dla przekonania, że sądy wojskowe nie powinny mieć jurysdykcji do sądenia osób cywilnych, ze względu na charakter tych sądów i ze względu na obawy o ich niezależność i bezstronność.

Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce zakazują sądenia osób cywilnych przez sądy wojskowe.^b

Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka ogłosił, że jurysdykcja wojskowa powinna ograniczać się do sądenia personelu wojskowego za przestępstwa, które z uwagi na ich charakter są szkodliwe dla systemu wojskowego i, że osoby cywilne nie powinny w żadnym wypadku być sądzone przed sądami wojskowymi. Trybunał wyjaśnił ponadto, że emerytowani wojskowi powinni być uznani za osoby cywilne i powinni być sądzeni za przestępstwa raczej przed sądami cywilnymi niż wojskowymi.¹³²⁵

Dodatkowo, projekt zasad regulujących postępowanie przed trybunałami wojskowymi sformułował zasadę mówiącą o tym, że sądy wojskowe nie powinny mieć jurysdykcji w zakresie sądenia osób cywilnych.¹³²⁶

Deklaracja o zaginięciach, Artykuł 16(2)

„[osoby, o których domniemywa się, że popełniły czyn stanowiący wymuszone zaginięcie] sądzone będą [...] tylko przez właściwe sądy powszechne w każdym Państwie, nie przez jakikolwiek inny trybunał specjalny albo w szczególności przez sąd wojskowy”.

1321 Uwagi końcowe HRC: *Liban*, UN Doc. CCPR/C/79/Add.78 (1997) §14, *Brazylia*, UN Doc. CCPR/C/BRA/CO/2 (2005) §9, *Meksyk*, UN Doc. CCPR/C/MEX/CO/5 (2010) §§11, 18, *Kolumbia*, UN Doc. CCPR/C/COL/CO/6 (2010) §14; Uwagi końcowe CAT: *Meksyk*, UN Doc. CAT/C/MEX/CO/4 (2006) §14; *Raport Roczny 2010 OHCHR* (Meksyk), p28; HRC, UN Doc. E/CN.4/2001/167 (Kolumbia), s. 361-366, §8.

1322 *Radilla-Pacheco przeciwko Meksykowi*, Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka (2009) §§277, 290-314.

1323 Specjalny Sprawozdawca ds. tortur: UN Doc. A/56/156 (2001) §39(j); Uwagi końcowe CAT: *Peru*, UN Doc. CAT/C/PER/CO/4 (2006) §16(a).

1324 Amnesty International: *Demokratyczna Republika Konga: Teraz jest czas na sprawiedliwość: Nowa strategia potrzebna w Demokratycznej Republice Konga*, Indeks: AFR 62/006/2011, s.21, *Tunezja: Jeden krok do przodu, dwa kroki do tyłu? Rok po przełomowych wyborach w Tunezji* Indeks: MDE 30/010/2012, s.8, *Pismenne oświadczenie Amnesty International do 22. sesji Rady Praw Człowieka ONZ: O potrzebie poniesienia odpowiedzialności za konflikty pomiędzy Gazą a Izraelem*, Indeks: MDE 02/001/2013, s.2.

1325 Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka: *Palamara-Iribarne przeciwko Chile* (2005) §§124, 139, 269(14); *Cesti-Hurtado przeciwko Peru*, (1999) §151.

1326 Zasada 5 Projektu ONZ *Zasad regulujących wymiar sprawiedliwości przez trybunały wojskowe*, UN Doc. E/CN.4/2006/58, cytowane u Specjalnego Sprawozdawcy ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/HRC/11/41 (2009) §36 oraz *Ergin przeciwko Turcji* (Nr 6), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2006) §45.

^a Artykuł 16(2) Deklaracji o zaginięciach, Artykuł IX Międzypaństwowej Konwencji o zaginięciach

^b Dział L(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

Wprawdzie Komitet Praw Człowieka i Europejski Trybunał Praw Człowieka do tej pory nie stwierdziły, że procesy osób cywilnych przed sądami wojskowymi są całkowicie zabronione, to jednak reprezentują pogląd, że powinny mieć miejsce tylko w sytuacjach wyjątkowych, oraz, że sądy powinny być niezależne, bezstronne i właściwe i respektować minimalne gwarancje rzetelności.¹³²⁷ Ponadto, państwa zezwalające na takie procesy winny wykazać, że jest to konieczne i uzasadnione oraz, że powszechne sądy cywilne nie są w stanie podjąć się takich procesów lub, że zostały do tego uprawnione przez międzynarodowe prawo humanitarne. Europejski Trybunał Praw Człowieka wymaga uzasadnienia dla procesu osoby cywilnej przed sądem wojskowym w każdym indywidualnym przypadku. Trybunał stwierdził, że przepisy prawa przydzielające określone kategorie przestępstw sądom wojskowym nie są wystarczającym uzasadnieniem.¹³²⁸

Niemniej jednak, w swoich Uwagach końcowych, Komitet Praw Człowieka wezwał rządy kilku państw, na przykład Słowację, aby zakazały procesów osób cywilnych przed sądami wojskowymi.¹³²⁹ Komitet wezwał także Izrael, by wstrzymał postępowania karne przeciwko palestyńskim dzieciom przed sądami wojskowymi.¹³³⁰

Procesy osób cywilnych przed sądami wojskowymi zwróciły uwagę na szereg kwestii związanych z rzetelnym procesem, w tym na brak niezależności, bezstronności i właściwości tych sądów;¹³³¹ naruszenie prawa do równości przed sądem;¹³³² oraz naruszenie szeregu gwarancji, w tym prawa do wybranego przez siebie obrońcy i prawa do odwołania.

Na przykład, analizując dwa postępowania karne odbywające się przed sądem wojskowym, Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że obawy oskarżonego co do niezależności i bezstronności sądu były obiektywnie uzasadnione. W sprawie toczącej się w Wielkiej Brytanii, sąd wojskowy składał się z dwóch osób cywilnych i sześciu czynnych wojskowych, z których jeden – starszy rangą oficer – był oficerem dowodzącym, a cywilny sędzia-rzecznik był sędzią asystującym. W sprawie wydawcy sądownego przed sądem wojskowym w Turcji w związku z zarzutami wynikającymi z publikacji artykułu, Europejski Trybunał Praw Człowieka zauważył, że sąd wojskowy składał się jedynie z oficerów wojskowych, a mając na uwadze charakter zarzutów na nim ciążących, osoba oskarżona mogła zasadnie obawiać się, że sąd mógłby nie być bezstronny.¹³³³

Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka¹³³⁴ i Afrykańska Komisja Praw Człowieka¹³³⁵ stwierdziły naruszenia prawa do rzetelnego procesu w wielu sprawach dotyczących procesów osób cywilnych przed sądami wojskowymi.¹³³⁶

Grupa Robocza ds. arbitralnych zatrzymań wezwała państwa, w których obowiązywały przepisy przejściowe, gdzie dopuszczalne były procesy osób cywilnych przed sądami wojskowymi, aby zapewniły procedurę, która umożliwi osobom cywilnym zakwestionowanie właściwości sądu wojskowego przed niezależną władzą sądowniczą o charakterze cywilnym¹³³⁷ (**Rozdział 32.4.1 o prawach do rzetelnego procesu w humanitarnym prawie międzynarodowym**).

¹³²⁷ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §22; *Ergin przeciwko Turcji (Nr 6)* (47533/99), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2006) §§42-48.

¹³²⁸ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §22; WGAD, UN Doc. A/HRC/7/4 (2008) §§65-66; *Ergin przeciwko Turcji (No.6)* (47533/99), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2006) §47; HRC: *Kurbanova przeciwko Tadżykistanowi*, UN Doc. CCPR/C/79/D/1096/2002 (2003) §7.6, *Madani przeciwko Algierii*, UN Doc. CCPR/C/89/D/1172/2003 (2007) §8.7, *El-Abani przeciwko Arabskiej Libijskiej Dżamahirji*, UN Doc. CCPR/C/99/D/1640/2007 (2010) §7.8.

¹³²⁹ Uwagi końcowe HRC: *Słowacja*, UN Doc. CCPR/C/79/Add.79 (1997) §20; Uwagi końcowe HRC: *Liban*, UN Doc. CCPR/C/79/Add.78 (1997) §14, *Chile*, UN Doc. CCPR/C/CHL/CO/5 (2007) §12, *Tadżykistan*, UN Doc. CCPR/CO/84/TJK (2004) §18, *Ekwador*, UN Doc. CCPR/C/ECU/CO/5 (2009) §5.

¹³³⁰ Uwagi końcowe HRC: *Izrael*, UN Doc. CAT/C/ISR/CO/3 (2010) §28; Uwagi końcowe CAT: *Izrael*, UN Doc. CAT/C/ISR/CO/4 (2009) §27.

¹³³¹ *Ergin przeciwko Turcji (Nr 6)* (47533/99), Europejski Trybunał Praw Człowieka: (2006) §§50-54.

¹³³² HRC Komentarz Ogólny nr 32, §14, 22. (Rozdział 11.2)

¹³³³ *Martin przeciwko Wielkiej Brytanii* (40426/98), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2006), *Ergin przeciwko Turcji (Nr 6)* (47533/99), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2006).

¹³³⁴ *Castillo Petrucci i inni przeciwko Peru*, Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (1999) §128.

¹³³⁵ Afrykańska Komisja Praw Człowieka: *Kancelaria prawnicza Ghazi Suleiman przeciwko Sudanowi*, (222/98, 229/99), 16. Raport Roczny (2003) §§63-67, *Organizacja Swobód Obywatelskich, Centrum Obrony Prawnej, Projekt obrony i pomocy prawnej przeciwko Nigerii* (218/98), 14. Raport Roczny (2000-2001) §§43-44, *Kevin Mgwanga Gunme i inni przeciwko Kamerunowi* (266/03), 26. Raport Roczny (2009) §§127-128.

¹³³⁶ Raport Specjalnego Sprawozdawcy ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/61/384 (2006) rozdz.IV.

¹³³⁷ WGAD, UN Doc. A/HRC/7/4 (2008) §82(c).

ROZDZIAŁ 30

PRAWO DO ODSZKODOWANIA ZA BŁĘDY WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI

Osoby, które zostały skazane i poddane karze w rezultacie błędu wymiaru sprawiedliwości, mają w określonych okolicznościach prawo do odszkodowania.

30.1 Prawo do odszkodowania za błędy wymiaru sprawiedliwości

30.2 Komu przysługuje odszkodowanie za błędy wymiaru sprawiedliwości?

30.1 PRAWO DO ODSZKODOWANIA ZA BŁĘDY WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI

Standardy międzynarodowe wymagają od państw przyznawania odszkodowań osobom poszkodowanym wskutek błędów wymiaru sprawiedliwości w określonych okolicznościach.^a Jest to inne prawo niż prawo do rekompensaty za bezprawne zatrzymanie (**Rozdział 6.4 Prawo do odszkodowania za niezgodne z prawem aresztowanie lub zatrzymanie**). Jest to też inne prawo niż prawo do zadośćuczynienia za naruszenia innych praw człowieka, w tym prawa do rzetelnego procesu (**Rozdział 26.6. o wznowieniu postępowania ze względu na nowe fakty**).

Z wyjątkiem Artykułu 10 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, standardy międzynarodowe posługują się podobnym językiem.

Dla osób ubiegających się o odszkodowanie na tej podstawie powinna być udostępniona pomoc prawna, jeśli nie mają wybranego przez siebie adwokata lub nie stać ich na jego opłacenie.^b

30.2 KOMU PRZYSŁUGUJE ODSZKODOWANIE ZA BŁĘDY WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI?

Aby móc wnosić o odszkodowanie z uwagi na błąd wymiaru sprawiedliwości, muszą być spełnione następujące warunki:^c

- nastąpiło skazanie prawomocnym wyrokiem za przestępstwo (w tym drobne). Skazanie uznaje się za prawomocne, kiedy nie podlega już dalszym kontrolom sądowym ani nie można wnosić środków odwoławczych, ponieważ możliwości odwoławcze zostały wyczerpane lub przedawniły się;¹³³⁸ oraz

MPP0iP, Artykuł 14(6)

„Jeżeli prawomocne orzeczenie skazujące zostało następnie uchylone lub nastąpiło ułaskawienie na podstawie nowych lub nowo ujawnionych faktów, które niezbicie wykazały, że zaszła omyłka sądowa, wówczas osobie, która poniosła karę w wyniku takiego skazania, przyznane będzie odszkodowanie zgodnie z ustawą, chyba że zostanie udowodnione, iż osoba ta ponosi całkowicie lub częściowo winę za nieujawnienie w porę nieznanego faktu”.

Amerykańska Konwencja Praw Człowieka, Artykuł 10

„Każda osoba ma prawo do odszkodowania zgodnie z prawem, w przypadku, gdy została skazana prawomocnym wyrokiem, stanowiącym pomyłkę sądową”.

^a Artykuł 14(6) MPP0iP, Artykuł 18(6) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 10 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 3 Protokołu 7 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Dział N(10)(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce, Artykuł 85(2) Statutu MTK

^b Wytuczna 11 §55(b) Zasad pomocy prawnej

^c Artykuł 14(6) MPP0iP, Artykuł 18(6) Konwencji o ochronie praw pracowników-migrantów, Artykuł 3 Protokołu 7 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Dział N(10)(c) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

- osoba została poddana karze w wyniku skazania. Kara może być karą pozbawienia wolności lub jakiegokolwiek innego typu. Zgodny z prawem areszt tymczasowy nie jest traktowany jako kara;¹³³⁹ *oraz*
- (we wszystkich przepisach z wyjątkiem Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka), osoba została ułaskawiona lub jej wyrok skazujący został uchylony na podstawie nowych lub nowo odkrytych faktów, które jednoznacznie wskazywały, że doszło do błędu wymiaru sprawiedliwości, pod warunkiem, że nieujawnienie faktu nie zostało przypisane osobie oskarżonej. Ciężar udowodnienia, że nieujawnienie faktu leży po stronie osoby oskarżonej, spoczywa na państwie.¹³⁴⁰

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że w przypadku, gdy podstawą do uchylenia prawomocnego wyroku skazującego była ponowna ocena dowodów, a nie nowy lub nowo odkryty materiał dowodowy, wymóg wypłacenia odszkodowania nie obowiązuje.¹³⁴¹

Komitet Praw Człowieka wyjaśnił, że Artykuł 14(6) MPPOiP nie wymaga wypłaty odszkodowania, jeśli osoba została ułaskawiona ze względów humanitarnych lub innych, w tym ze względów słuszności, które nie są związane z błędem wymiaru sprawiedliwości.¹³⁴² Ponadto Komitet wskazał, że odszkodowanie nie było wymagane, gdy podstawą do unieważnienia wyroku było to, że osoba padła ofiarą nierzetelnego procesu, inaczej niż w przypadku, gdy podstawą były nowo odkryte fakty wskazujące na błąd wymiaru sprawiedliwości.¹³⁴³

Artykuł 10 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka nie wymaga, by błąd wymiaru sprawiedliwości był oparty na nowych lub nowo odkrytych faktach.

Większość standardów międzynarodowych nie wymaga od państwa wypłaty odszkodowania, jeśli zarzuty zostały oddalone lub, gdy oskarżony został uniewinniony w wyniku procesu lub w procedurze odwoławczej (jako że nie został wtedy wydany prawomocny wyrok skazujący).¹³⁴⁴ Odszkodowanie w takich okolicznościach jest jednak należne w niektórych systemach krajowych. Dodatkowo, Arabska Karta Praw Człowieka gwarantuje prawo do odszkodowania każdemu, kogo niewinność została orzeczona w prawomocnym wyroku. Statut MTK zapewnił Trybunałowi swobodę w zakresie przyznawania odszkodowania w przypadku, gdy stwierdzi poważny i oczywisty błąd wymiaru sprawiedliwości, jeśli osoba została uniewinniona prawomocnym wyrokiem lub jeśli postępowanie zostało zakończone z powodu takiego błędu.^a

^a Artykuł 19(2) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 85(3) Statutu MTK

MPPOiP, Konwencja o ochronie praw pracowników-migrantów, Amerykańska i Europejska Konwencja Praw Człowieka nie wymagają od sądu uznania osoby za niewinną – tylko stwierdzenia, że doszło do błędu wymiaru sprawiedliwości¹³⁴⁵ (**Rozdział 15.4 o domniemaniu niewinności po uniewinnieniu**).

Państwa powinny uchwalić przepisy, które przewidują odszkodowanie dla osób pokrzywdzonych przez błędy wymiaru sprawiedliwości.¹³⁴⁶ Przepisy te mają regulować procedury przyznawania odszkodowań i mogą definiować podlegające wypłaceniu kwoty. Jednak państwo nie jest zwolnione z obowiązku wypłaty odszkodowania za błędy wymiaru sprawiedliwości tylko dlatego, że nie ma takich przepisów lub procedur.

¹³³⁹ *W.J.H przeciwko Holandii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/45/D/408/1990 (1992) §§6.3, 4.3.

¹³⁴⁰ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §53.

¹³⁴¹ *Matveyev przeciwko Rosji* (26601/02), Europejski Trybunał Praw Człowieka: (2008) §§39-45.

¹³⁴² HRC Komentarz Ogólny nr 32, §53.

¹³⁴³ *Irving przeciwko Australii*, HRC, UN Doc. CCPR/C/74/D/880/1999 (2002) §8.3-8.4.

¹³⁴⁴ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §53, *W.J.H przeciwko Holandii*, UN Doc. CCPR/C/45/D/408/1990 (1992) §6.3.

¹³⁴⁵ *Hammern przeciwko Norwegii* (30287/96), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2003) §§47-49, i opinia Równoległa, *Dumont przeciwko Kanadzie*, HRC, UN Doc. CCPR/C/98/D/1467/2006 (2010) §§22-24.

¹³⁴⁶ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §52.

Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że odszkodowanie powinno zostać przyznane zarówno za szkody niemajątkowe, takie jak stres, lęk, uciążliwość, jak i za szkody majątkowe.¹³⁴⁷

Jeśli błąd wymiaru sprawiedliwości wynika z naruszenia praw człowieka, oprócz odszkodowania, osoba ma prawa do innych form odszkodowania, takich jak restytucja, rehabilitacja, zadośćuczynienie i gwarancje niewystąpienia kolejnych naruszeń^{a 1348} (**Rozdział 6.4 Prawo do odszkodowania za niezgodne z prawem aresztowanie lub zatrzymanie, Rozdział 26.6 o wznowieniu postępowania ze względu na nowe fakty i Rozdział 26.7 o wznowieniu postępowania w następstwie ustaleń międzynarodowych organów praw człowieka**).

^a Zasady 18-23 Podstawowych Zasad dotyczących zadośćuczynienia

¹³⁴⁷ *Poghosyan i Baghdasaryan przeciwko Armenii* (22999/06), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2012) §§49-52.

¹³⁴⁸ HRC Komentarz Ogólny nr 31, §16.

ROZDZIAŁ 31

PRAWO DO SPRAWIEDLIWEGO PROCESU W STANIE NADZWYCZAJNYM

Niektóre prawa człowieka są prawami bezwzględными i nigdy, w żadnych okolicznościach nie mogą być ograniczone. Jednak niektóre traktaty dopuszczają, by państwa-strony tymczasowo ograniczyły zakres pewnych gwarancji praw człowieka w niektórych skrajnie wyjątkowych sytuacjach (zawieszenie stosowania). Wiele praw do rzetelnego procesu nie może być tymczasowo ograniczonych w stanach nadzwyczajnych, chociaż niektóre traktaty dotyczące praw człowieka nie wykluczają w sposób wyraźny zawieszenia stosowania tych praw.

- 31.1 Prawo do rzetelnego procesu w czasie stanu nadzwyczajnego
- 31.2 Zawieszenie stosowania
 - 31.2.1 Wymogi proceduralne
 - 31.2.2 Przestrzeganie zobowiązań międzynarodowych
- 31.3 Czy miał miejsce stan nadzwyczajny?
- 31.4 Zasada konieczności i proporcjonalności
- 31.5 Prawa do rzetelnego procesu niepodlegające jakimkolwiek ograniczeniom
 - 31.5.1 Prawa niepodlegające zawieszeniu w sprawach zagrożonych karą śmierci
 - 31.5.2 Międzynarodowe prawo humanitarne

31.1 PRAWA DO RZETELNEGO PROCESU W CZASIE STANU NADZWYCZAJNEGO

Niektóre prawa człowieka gwarantowane w międzynarodowych traktatach dotyczących praw człowieka, jak wynikające z zakazu tortur lub innego złego traktowania, nigdy nie mogą zostać wyłączone czy ograniczone – w żadnych okolicznościach.

MPPOiP, Amerykańska Konwencja Praw Człowieka, Arabska Karta Praw Człowieka i Europejska Konwencja Praw Człowieka zezwalają państwom na „zawieszenie stosowania” (tymczasowe ograniczenie pełnego zakresu)¹³⁴⁹ pewnych gwarancji praw człowieka, jednak tylko w wąsko określonych okolicznościach i tylko w zakresie ściśle uzasadnionym daną sytuacją.¹³⁵⁰ Wyżej wymienione dokumenty wskazują dopuszczalny kontekst zawieszenia oraz katalog praw, które nie podlegają zawieszeniu, jak również wymogi proceduralne dla zastosowania takich zawiesznień.

Choć nie wszystkie prawa do rzetelnego procesu zostały wprost wymienione w MPPOiP, Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Arabskiej Karcie Praw Człowieka i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka jako niepodlegające zawieszeniu, to jednak Komitet Praw Człowieka i orzecznictwo Międzyamerykańskiego Trybunału Praw Człowieka wyjaśniły, że nie podlega zawieszeniu znacząca liczba gwarancji praw do rzetelnego procesu (**Rozdział 31.5**).

Przykładowo, Komitet Praw Człowieka wyjaśnił, że respektowanie praworządności i zasady legalności wymaga, aby fundamentalne wymogi rzetelności procesu były przestrzegane zawsze.¹³⁵¹

¹³⁴⁹ Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka Opinia Doradcza OC-8/87, (1987) §18; *Juan Carlos Abella przeciwko Argentynie* (11.37), Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka (1997) §§168-170.

¹³⁵⁰ HRC *Komentarz Ogólny nr 29*, §§3-4.

¹³⁵¹ HRC *Komentarz Ogólny nr 29*, §16.

Ponadto, Komitet Praw Człowieka stwierdził, że postępowanie w sprawach zagrożonych karą śmierci, w tym postępowanie w czasie stanu nadzwyczajnego, musi być zgodne z przepisami MPPOiP, w tym z Artykułami 14 i 15.¹³⁵²

Środki podjęte w związku z zawieszeniem stosowania praw nie mogą być sprzeczne z innymi międzynarodowymi zobowiązaniami prawnymi państwa, co oznacza, że muszą być zgodne ze zobowiązaniami państwa wynikającymi z (innych) traktatów, międzynarodowego prawa humanitarnego i międzynarodowego prawa zwyczajowego (**Rozdział 32 o prawie do rzetelnego procesu podczas konfliktu zbrojnego**).

Afrykańska Karta Praw Człowieka¹³⁵³ i inne (tematyczne) traktaty dotyczące praw człowieka – w tym Konwencja o prawach dziecka, Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (CEDAW), Konwencja przeciwko torturom, Konwencja w sprawie wymuszonych zaginięć, Konwencja przeciwko rasizmowi i Konwencja o ochronie praw pracowników-migrantów – nie dopuszczają żadnej możliwości zawieszenia stosowania gwarancji ustanowionych w tych traktatach, w żadnych okolicznościach. Jednocześnie wszystkie one zawierają gwarancje odnoszące się do osób podejrzanych, oskarżonych lub skazanych w związku z zarzutami karnymi.¹³⁵⁴

Prawa do rzetelnego procesu zostały również wyszczególnione w wielu niebędących traktatami standardach z zakresu praw człowieka, takich jak Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Zbiór Zasad, Podstawowe Zasady dotyczące roli prawników, Podstawowe Zasady niezależności sądownictwa i Wzorcowe reguły minimalne. Standardy pozatraktatowe obowiązują zawsze i w każdych okolicznościach. Nie przewidują możliwości stosowania obniżonych standardów, nawet w czasie stanu nadzwyczajnego.

Zasady dotyczące sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce wyraźnie mówią o tym, że „nie można powoływać się na żadne okoliczności [...] celem usprawiedliwienia zawieszenia stosowania prawa do rzetelnego procesu”.^a

To właśnie w sytuacjach kryzysowych państwa najczęściej naruszają prawo do rzetelnego procesu. Ogłoszenie stanu nadzwyczajnego co do zasady zależy wyłącznie od władzy wykonawczej, która ma często uprawnienia do wydawania nadzwyczajnych zarządzeń lub regulaminów, czasami bez żadnego związku z normalnymi procedurami. Często uchwała się nowe przepisy prawa karnego, w tym ograniczające prawa do wolności wypowiedzi, wolności stowarzyszania się i zgromadzeń. Często wprowadzane są szersze uprawnienia dotyczące aresztowania i zatrzymania, wydłużone okresy zatrzymania w areszcie policyjnym, tworzone są trybunały specjalne oraz przepisy dotyczące postępowania uproszczonego.¹³⁵⁵

31.2 ZAWIESZENIE STOSOWANIA

MPPOiP, Amerykańska Konwencja Praw Człowieka, Arabska Karta Praw Człowieka i Europejska Konwencja Praw Człowieka – każdy z tych dokumentów definiuje okoliczności, w których może dojść do zawieszenia stosowania pewnych praw oraz katalog praw, które zgodnie z danym traktatem nie podlegają zawieszeniu, jak również wymogi proceduralne stosowania zawiesznień. [] Przepisy te dopuszczają, w wąsko określonych okolicznościach, odstępianie przez

^a Dział R Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^b Artykuł 4 MPPOiP, Artykuł 27 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 4 Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 15 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

¹³⁵² HRC Komentarz Ogólny nr 29, §15.

¹³⁵³ Afrykańska Komisja Praw Człowieka: *Artykuł 19 przeciwko Erytrei*, (275/2003), 22. Raport Roczny (2007) §§87, 98, *Commission Nationale des Droits de l'Homme et des Libertés przeciwko Czadowi* (74/92), (1995) §21, *Good przeciwko Botswanie* (313/05), 29. Raport Roczny (2010) §175.

¹³⁵⁴ Ponadto, następujące przepisy Protokołów Europejskiej Konwencji Praw Człowieka zawierają przepisy niedopuszczające jakichkolwiek odstępstw: Artykuł 4(3) Protokołu 7 (niedopuszczający odstępstwa od zakazu powtórnego pociągnięcia do odpowiedzialności); Artykuł 3 Protokołu 6 (niedopuszczający odstępstwa od przepisów protokołu na temat zniesienia kary śmierci); Artykuł 2 Protokołu 13 (niedopuszczający odstępstwa od zakazu kary śmierci we wszelkich okolicznościach).

¹³⁵⁵ Opinia WGAD Nr. 23/2008 (Sprawa Rastanawi przeciwko Syryjskiej Republice Arabskiej), UN Doc. A/HRC/13/30/Add.1 (2010) s.25-27, §§12-17; Uwagi końcowe CAT Peru, UN Doc. A/53/44 (1998) s. 21-22, §202, Kamerun, UN Doc. CAT/CMR/CO/4(2010) §25; Specjalny Sprawozdawca ds. tortur, Sri Lanka, UN Doc. A/HRC/7/3/Add.6 (2009) §§41-46, 84, 91-92, 94.

państwa od pewnych gwarancji, ale tylko jeśli sytuacja tego wymaga i tylko w zakresie ściśle uzasadnionym daną sytuacją.¹³⁵⁶

Środki podjęte w związku z zawieszeniem nie mogą doprowadzić do bezskuteczności danego prawa.¹³⁵⁷ Co więcej, prawo i jego części składowe, których stosowanie nie zostało wyraźnie zawieszono, obowiązują w całości.

Środki podjęte w związku z zawieszeniem nie mogą dyskryminować nikogo na podstawie rasy, koloru skóry, płci, języka, wyznania lub pochodzenia społecznego.^{a 1358}

^a Artykuł 4(1) MPP0iP, Artykuł 27(1) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 4(1) Arabskiej Karty Praw Człowieka

Chociaż przepisy Europejskiej Konwencji Praw Człowieka dopuszczające zawieszenie stosowania praw nie obejmują wprost klauzuli antydyskryminacyjnej, to Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że zawieszenie zastosowane przez Zjednoczone Królestwo, które, jak stwierdzono, dotyczyło raczej bezpieczeństwa państwa niż środków w zakresie polityki imigracyjnej, dyskryminowało osoby niebędące obywatelami tego państwa i z tego powodu było nieproporcjonalne, ponieważ zagrożenie w równym stopniu istniało ze strony obywateli tego państwa.¹³⁵⁹

Ogłaszając stan nadzwyczajny, rząd jest nadal zobowiązany do przestrzegania praworządności, w tym tych zobowiązań wynikających z prawa międzynarodowego, których stosowania nie można zawieszać oraz tych, których zawiesić się nie zdecydował.¹³⁶⁰ Jakikolwiek tymczasowe ograniczenia praw muszą być zgodne z innymi zobowiązaniami państwa wynikającymi z międzynarodowych traktatów i międzynarodowego prawa zwyczajowego, w tym międzynarodowego prawa humanitarnego^p (**Rozdział 32 o prawie do sprawiedliwego procesu podczas konfliktu zbrojnego i o zobowiązaniach państw podczas sprawowania przez nie skutecznej kontroli nad terytoriami lub osobami poza swoimi granicami**).

^b Artykuł 4(1) MPP0iP, Artykuł 27(1) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 4(1) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 15(1) Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

W celu zapewnienia poszanowania praworządności i praw człowieka, zarówno ogłoszenie stanu nadzwyczajnego, jak i środki nadzwyczajne powinny podlegać kontroli sądowej. Służy to zagwarantowaniu, że ogłoszenie stanu nadzwyczajnego, podjęte środki nadzwyczajne oraz ich wdrożenie są zgodne z prawem krajowym i międzynarodowym.¹³⁶¹

Celem każdego zawieszenia praw powinno być przywrócenie stanu normalności, w którym prawa człowieka będą w pełni respektowane. Jednak w praktyce, pod pretekstem zagrożenia bezpieczeństwa państwa, ignorowane są zarówno ściśle określone granice dopuszczalnego zakresu uprawnień nadzwyczajnych, jak i wymogi proceduralne, a klauzule dotyczące zawieszania praw stosowane są niewłaściwie, w sposób odbierający prawa jednostkom.¹³⁶²

Wymogi proceduralne i materialne dla zawieszenia stosowania praw (opisane poniżej) mają na celu ograniczenie skali, zakresu, jak i przedmiotu ograniczenia praw podczas sytuacji nadzwyczajnych.¹³⁶³

31.2.1 WYMOGI PROCEDURALNE

Przepisy traktatów dotyczących praw człowieka, które zezwalają na zawieszenie stosowania zawierają ważne wymogi proceduralne.

¹³⁵⁶ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §§3-4.

¹³⁵⁷ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §4.

¹³⁵⁸ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §8.

¹³⁵⁹ *A i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (3455/05), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2009) §§186-190.

¹³⁶⁰ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §2, 9; Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka *Opinia Doradcza Nr OC-8/87*, (1987) §24; Patrz *Opinia Doradcza o Konsekwencjach prawnych budowy muru na okupowanych terytoriach Palestyny*, MTS (2004), w tym §§89-113, szczególnie 106; Uwagi końcowe HRC: *Izrael*, UN Doc. CCPR/C/ISR/CO/3 (2010) §3.

¹³⁶¹ Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. stanów wyjątkowych, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1997/19 (1997) §151; Specjalny Sprawozdawca ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/613/271 (2008) §§16-19; Zasada B(5) *Paryskie standardy minimalne praw człowieka podczas stanu nadzwyczajnego*.

¹³⁶² HRC Komentarz Ogólny nr 29, §1, 3; Specjalny Sprawozdawca ds. niezależności sędziów i prawników, UN Doc. A/62/207 (2007) §§34-35; Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka, *Opinia Doradcza No OC-8/87*, (1987) §20.

¹³⁶³ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §5.

Wymóg oficjalnego ogłoszenia sytuacji nadzwyczajnej/stanu wyjątkowego^a ma na celu powiadomienie ogółu obywateli w państwie, zagwarantowanie zasady legalności oraz praworządności oraz zapobieganie arbitralności.¹³⁶⁴

Państwa zawieszające stosowanie praw powinny powiadomić inne państwa będące stronami traktatu^b (przez depozytariusza traktatu) o takim zawieszeniu, a w powiadomieniu zawrzeć informację o środkach podjętych w związku z zawieszeniem.¹³⁶⁵

Komitet Praw Człowieka, Międzypaństwowy Trybunał i Międzypaństwowa Komisja Praw Człowieka, Arabski Komitet Praw Człowieka i Europejski Trybunał Praw Człowieka, które weryfikują wdrażanie odpowiednio MPPOiP, Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Arabskiej Karty Praw Człowieka i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, weryfikują konieczność i proporcjonalność zastosowanego zawieszenia oraz zastosowanych środków tymczasowych.¹³⁶⁶

31.2.2 PRZESTRZEGANIE ZOBOWIĄZAŃ MIĘDZYNARODOWYCH

Wszystkie tymczasowe ograniczenia praw określonych w MPPOiP, Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Arabskiej Karcie Praw Człowieka i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka muszą być zgodne z innymi międzynarodowymi zobowiązaniami państwa, w tym międzynarodowym prawem humanitarnym i międzynarodowym prawem zwyczajowym.^c

Oznacza to, że:

- zobowiązania wynikające z innych traktatów dotyczących praw człowieka, które nie podlegają zawieszeniu lub nie zostały zawieszane, muszą być respektowane;
- zobowiązania niepodlegające zawieszeniu w prawie zwyczajowym w zakresie praw człowieka, w tym wymóg rzetelnego procesu, mają pierwszeństwo względem jakichkolwiek innych przepisów traktatu, które zezwalają na zawieszenie;
- tam, gdy znajduje zastosowanie międzynarodowe prawo humanitarne – podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, okupacji i konfliktu zbrojnego o charakterze niemiędzynarodowym – gwarancje prawa do rzetelnego procesu obowiązują również na mocy tego prawa¹³⁶⁷ (**Rozdział 32 o prawie do sprawiedliwego procesu podczas konfliktu zbrojnego**).

MPPOiP, Artykuł 4

1. W przypadku gdy wyjątkowe niebezpieczeństwo publiczne zagraża istnieniu narodu i zostało ono urzędowo ogłoszone, Państwa-Strony niniejszego Paktu mogą podjąć kroki mające na celu zawieszenie stosowania zobowiązań wynikających z niniejszego Paktu w zakresie ściśle odpowiadającym wymogom sytuacji, pod warunkiem, że kroki te nie są sprzeczne z innymi ich zobowiązaniami wynikającymi z prawa międzynarodowego i nie pociągają za sobą dyskryminacji wyłącznie z powodu rasy, koloru skóry, płci, języka, religii lub pochodzenia społecznego.

2. Powyższe postanowienie nie upoważnia do zawieszenia stosowania postanowień artykułów 6, 7, 8 (ustępy 1 i 2), 11, 15, 16 i 18.

3. Każde z Państw-Stron niniejszego Paktu, korzystające z prawa do zawieszenia stosowania zobowiązań, poinformuje natychmiast pozostałe Państwa-Strony niniejszego Paktu, za pośrednictwem Sekretarza Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych, jakie postanowienia Paktu zostały zawieszane oraz jakie były tego powody. Następnie Państwo to zawiadomi tą samą drogą o terminie, w którym zawieszenie przestaje obowiązywać”.

¹³⁶⁴ Zasada 42 i 43 *Zasad z Syrakuz*.

¹³⁶⁵ HRC *Komentarz Ogólny nr 29*, §17.

¹³⁶⁶ HRC *Komentarz Ogólny nr 29*, §§17, 2-6; Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Irlandia przeciwko Wielkiej Brytanii* (5310/71), (1978) §207, *Lawless przeciwko Irlandii (Nr 3)* (332/57), (1961) §40; *Dania, Norwegia, Szwecja i Holandia przeciwko Grecji* (3321/67, 3322/67, 3323/67, 3344/67), Decyzja Europejskiej Komisji Praw Człowieka (1969) §§43-46.

¹³⁶⁷ *Opinia Doradcza o Konsekwencjach prawnych budowy muru na okupowanych terytoriach Palestyny*, MTS (2004), w tym §§89-113, szczególnie 106.

^a Artykuł 4(1) MPPOiP, Artykuł 4(1) Arabskiej Karty Praw Człowieka

^b Artykuł 4(3) MPPOiP, Artykuł 27(3) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 4(3) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 15(3) Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

^c Artykuł 4(1) MPPOiP, Artykuł 27(1) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 4(1) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 15(1) Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

31.3 CZY MIAŁ MIEJSCE STAN NADZWYCZAJNY?

W rozumieniu międzynarodowych traktatów dotyczących praw człowieka, stan nadzwyczajny może być ogłoszony tylko wtedy, gdy istnieje wyjątkowe i poważne zagrożenie dla narodu, takie jak użycie lub groźba użycia siły wewnątrz kraju lub z zewnątrz, zagrażające istnieniu państwa lub jego integralności terytorialnej.

Każdy traktat zezwalający na zawieszanie praw definiuje dopuszczalne okoliczności ich zastosowania. MPPOiP, Arabska Karta Praw Człowieka i Europejska Konwencja Praw Człowieka zezwalają na zawieszenie praw w czasie sytuacji wyjątkowej, która zagraża życiu narodu.^a

^a Artykuł 4(1) MPPOiP, Artykuł 4(1) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 15 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

Europejska Konwencja Praw Człowieka stanowi ponadto, że zawieszenie praw może mieć miejsce „w czasie wojny”.^b

^b Artykuł 15 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

Amerykańska Konwencja Praw Człowieka zezwala na zawieszenie praw „w czasie wojny, zagrożenia publicznego lub innej sytuacji nadzwyczajnej, która zagraża niepodległości lub bezpieczeństwu Państwa-Strony”.^c

^c Artykuł 27(1) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka

Europejski Trybunał Praw Człowieka wyjaśnił, że słowa „sytuacja wyjątkowa, która zagraża życiu narodu” odnoszą się do „szczególnej sytuacji kryzysowej lub nadzwyczajnej, która ma wpływ na całość populacji i stanowi zagrożenie dla zorganizowanego życia społeczności, z której składa się dane państwo”.¹³⁶⁸

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że państwa mają „szeroki zakres swobodnego uznania” w decydowaniu, czy ma miejsce sytuacja nadzwyczajna zagrażająca życiu narodu.¹³⁶⁹ Jednak to Europejski Trybunał Praw Człowieka, podobnie jak Komitet Praw Człowieka, Międzyamerykański Trybunał i Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka, oceniają, czy ogłoszenie stanu nadzwyczajnego jest zasadne i czy środki podjęte w związku z zawieszeniem są konieczne i proporcjonalne.

Europejska Komisja Praw Człowieka stwierdziła, że aby sytuacja zaliczała się do kategorii, w których zawieszenie jest dopuszczalne, sytuacja nadzwyczajna musi mieć charakter rzeczywisty lub nieuchronny; musi oddziaływać na cały naród; musi być zagrożona ciągłość zorganizowanego życia społeczności; oraz musi być na tyle wyjątkowa, że normalne środki lub ograniczenia dozwolone Europejską Konwencją są w sposób oczywisty nieskuteczne.¹³⁷⁰

Wiele państw ogłaszało stan nadzwyczajny w odpowiedzi na przemoc, w tym pochodzącą od ugrupowań zbrojnych, określaną mianem „terrorystycznych”. Co istotne, trybunały praw człowieka, w tym Europejski Trybunał Praw Człowieka i Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka nie podważały samego uznania takich sytuacji za nadzwyczajne w Irlandii Północnej,¹³⁷¹ Turcji¹³⁷² lub w Peru,¹³⁷³ lecz na przykład w sprawach przeciwko Turcji i Peru, stwierdziły, że środki podjęte w związku z zawieszeniem nie stanowiły faktycznie koniecznej ani proporcjonalnej reakcji na sytuację nadzwyczajną¹³⁷⁴ (**Rozdział 31.3** poniżej).

Wytyczne RE dotyczące praw człowieka oraz zwalczania terroryzmu przyjęte po atakach w USA z 11 września 2001 roku, które odzwierciedlają orzecznictwo Europejskiego,

¹³⁶⁸ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Lawless przeciwko Irlandii* (nr 3) (332/57), (1961) Prawo, §28, *A i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (3455/05), Wielka Izba (2009) §176; Zasada 39 *Zasad z Syrakuz*.

¹³⁶⁹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Irlandia przeciwko Wielkiej Brytanii* (5310/71), (1978) §207, *Brannigan i McBride przeciwko Wielkiej Brytanii* (14553/89, 14554/89), (1993) §43, *A i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (3455/05), Wielka Izba (2009) §173.

¹³⁷⁰ *Dania, Norwegia, Szwecja i Holandia przeciwko Grecji* (3321/67, 3322/67, 3323/67, 3344/67), Komisja Europejska (1969) §113.

¹³⁷¹ *Brannigan i McBride przeciwko Wielkiej Brytanii* (14553/89, 14554/89), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1993) §§41-47.

¹³⁷² *Aksoy przeciwko Turcji* (21987/93), Europejski Trybunał Praw Człowieka:(1996) §§68-70.

¹³⁷³ *Castillo Petruzzi i inni przeciwko Peru*, Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (1999) §109.

¹³⁷⁴ *Aksoy przeciwko Turcji* (21987/93), Europejski Trybunał Praw Człowieka:(1996) §§71-84; *Castillo Petruzzi i inni przeciwko Peru*, Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka (1999) §§110-112.

Trybunału Praw Człowieka wskazują okoliczności i przestanki dla zawieszenia stosowania Konwencji Europejskiej, w przypadku terroryzmu „w sytuacji wojny lub innej sytuacji nadzwyczajnej, która zagraża życiu narodu”.^a Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy wezwało jednak państwa członkowskie Rady Europy do niestosowania zawieszania Konwencji Europejskiej w ramach swojej walki z terroryzmem.¹³⁷⁵ Jedynym państwem członkowskim Rady Europy, które zdecydowało zawiesić stosowanie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka po atakach w USA z 11 września 2001, była Wielka Brytania (**Rozdział 31.4**).¹³⁷⁶

Stan nadzwyczajny z samej definicji jest tymczasową reakcją prawną na zagrożenie.¹³⁷⁷ Wiecznie trwający stan nadzwyczajny jest więc pojęciem wewnątrznie sprzecznym. Niestety, czasami stan nadzwyczajny staje się stanem niemal permanentnym, ponieważ nigdy nie zostaje zniesiony, jest wciąż na nowo ogłaszany¹³⁷⁸ lub środki szczególne pozostają w przepisach prawa po zakończeniu stanu nadzwyczajnego.

Europejski Trybunał Praw Człowieka w swojej analizie koncentruje się na proporcjonalności środków, rozpatrując takie kwestie jak ich zakres, czas trwania i mechanizmy służące regularnej weryfikacji ich ciągłej konieczności, nie skupił się natomiast na *per se* tymczasowej naturze środków podejmowanych w związku z zawieszeniem.¹³⁷⁹

31.4 ZASADA KONIECZNOŚCI I PROPORCJONALNOŚCI

Wszelkie tymczasowe ograniczenia praw podczas stanu nadzwyczajnego oraz środki podjęte w związku z zawieszeniem praw, muszą być bezwzględnie konieczne w poszczególnych sytuacjach.^b Zasada proporcjonalności wymaga, aby środki podjęte w związku z zawieszeniem były racjonalne w świetle tego, co stanowi niezbędną reakcję na konkretną sytuację nadzwyczajną zagrażającą życiu narodu. Wymaga ona również regularnej weryfikacji konieczności danego zawieszenia przez organy władzy sądowniczej i wykonawczej, w celu przywrócenia pełnego stosowania praw tak szybko jak to możliwe.¹³⁸¹

Tymczasowe ograniczenie praw i środki podjęte w związku z zawieszeniem nie mogą mieć charakteru dyskryminacyjnego lub skutkować dyskryminacją, w tym pod względem rasy, koloru skóry, płci, języka, wyznania lub pochodzenia społecznego.^c ¹³⁸²

Stopień ingerencji w prawa i zakres wszelkich środków podjętych w związku z zawieszeniem (zarówno jeśli chodzi o terytorium, na którym obowiązują oraz czas ich trwania) musi „pozostawać w racjonalnym stosunku do tego, co jest rzeczywiście niezbędne w reakcji na wyjątkowe zagrożenie życia narodu”.¹³⁸³ Spełnienie wymogu proporcjonalności może oznaczać, że środki nadzwyczajne będą ograniczone do części terytorium danego kraju.¹³⁸⁴

Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że każde działanie, które wykracza poza to, co jest bezwzględnie konieczne w danej sytuacji jest bezprawne, bez względu na zaistnienie sytuacji nadzwyczajnej.¹³⁸⁵

^a Wytyczna XV Wytycznych RE dotyczących praw człowieka oraz zwalczania terroryzmu

^b Artykuł 4(1) MPPDiP, Artykuł 27(1) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 4(1) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 15(1) Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

^c Artykuł 4(1) MPPDiP, Artykuł 27(1) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 4(1) Arabskiej Karty Praw Człowieka

¹³⁷⁵ Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy Rezolucja 1271 (2002) §§9, 12(v).

¹³⁷⁶ *A i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (3455/05), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2009) §180.

¹³⁷⁷ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §2; Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 65/211, §5.

¹³⁷⁸ Uwagi końcowe HRC: Syria, UN Doc. CCPR/CO/84/SYR (2005) §6; *A i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (3455/05) Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2009) §178.

¹³⁷⁹ *A i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (3455/05), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2009) §178.

¹³⁸⁰ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §6.

¹³⁸¹ Uwagi końcowe HRC: Algieria, UN doc. CCPR/C/DZA/CO/3 (2007) §14; Izrael, UN Doc. CCPR/C/ISR/CO/3 (2010) §7; Wytyczna XV(3) Wytycznych RE dotyczących praw człowieka oraz zwalczania terroryzmu (2002); Raport Komisji Weneckiej RE dotyczących zwalczania terroryzmu i praw człowieka, CDL-AD(2010)022, §17.

¹³⁸² HRC Komentarz Ogólny nr 29 HRC, §8.

¹³⁸³ M. Nowak, *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych ONZ Komentarz CCPR, Wydanie 2 zmienione*, Engel, 2005, s.97-98, §§25-27; HRC Komentarz Ogólny nr 29, §4; *A i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (3455/05), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2009) §184; Uwagi końcowe HRC: Izrael, UN Doc. CCPR/C/ISR/CO/3 (2010) §7.

¹³⁸⁴ *Sakik i inni przeciwko Turcji* (23878-81/94), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1997) §§36-39.

¹³⁸⁵ Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka *Opinia Doradcza OC-8/87*, (1987) §38.

Europejski Trybunał Praw Człowieka wskazał, że aby dany środek podjęty w związku z zawieszeniem uznany został za konieczny i legalny, musi być jednoznaczne, że nie jest możliwe użycie innych środków o mniejszym oddziaływaniu, takich jak dopuszczalne ograniczenia praw Konwencji służące ochronie bezpieczeństwa obywateli, zdrowia lub porządku publicznego. Dodatkowo, musi być to taki środek, który przyczyni się do rozwiązania problemu. Trybunał bada prawa, których dotyczyło dane zawieszenie, okoliczności leżące u podstaw jego zastosowania oraz czas trwania sytuacji nadzwyczajnej.¹³⁸⁶

Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że środek podjęty w związku z zawieszeniem praw pozwalający na siedmiodniowe zatrzymanie przed postawieniem przed sądem, co brytyjski rząd uzasadnił „nadrzędną potrzebą osądzenia terrorystów”, zawierał wystarczające gwarancje przed nadużyciem. Gwarancje te obejmowały dostęp do adwokata w ciągu 48 godzin, dostęp do opieki lekarskiej i prawo do wniesienia zażalenia na legalność zatrzymania, prawo do poinformowania osoby trzeciej oraz do okresowego przeglądu ustawodawstwa przez instytucje państwowe.¹³⁸⁷

Jednakże w sprawie Turcji Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że gwarancje zabezpieczające przed nadużyciami w ramach środków podjętych w związku z zawieszeniem praw były niewystarczające. W jednej z badanych spraw osoba była pozbawiona wolności przez co najmniej 14 dni pod zarzutami działalności związanej z terroryzmem, zanim została postawiona przed sądem. Mężczyzna ten był torturowany i osadzony w odosobnieniu (*incommunicado*), bez żadnej realnej możliwości zaskarżenia legalności pozbawienia wolności przed sądem.¹³⁸⁸

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł też, że inne środki podjęte w związku z zawieszeniem praw w Zjednoczonym Królestwie były nieproporcjonalne i dyskryminujące. Środki te zezwalały na aresztowanie przez czas nieokreślony obywateli innego państwa, wobec których władza wykonawcza uznała, że istnieje podejrzenie o terroryzm, oraz, że stanowią oni zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa, podczas gdy środki te nie obowiązywały w przypadku obywateli brytyjskich.¹³⁸⁹

31.5 PRAWA DO RZETELNEGO PROCESU NIEPODLEGAJĄCE JAKIMKOLWIEK OGRANICZENIOM

MPPOiP, Amerykańska Konwencja Praw Człowieka, Arabska Karta Praw Człowieka i Europejska Konwencja Praw Człowieka zawierają inny katalog praw niepodlegających zawieszeniu.^a

Oprócz praw niepodlegających zawieszeniu wyraźnie wymienionych w tych traktatach, Komitet Praw Człowieka i Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka wyjaśniły, że inne prawa i obowiązki, w tym niektóre prawa wynikające z rzetelnego procesu i prawa z nimi powiązane, zgodnie z przepisami dotyczącymi praw człowieka, nie podlegają zawieszeniu.¹³⁹⁰

Komitet Praw Człowieka podkreślił, że respektowanie praworządności i zasady legalności wymaga, żeby fundamentalne wymogi rzetelności procesowej były przestrzegane zawsze, również w czasie stanu nadzwyczajnego.¹³⁹¹

^a Artykuł 4(2) MPPOiP, Artykuł 6 Drugiego Protokołu Fakultatywnego MPPOiP, Artykuł 27(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 4(2) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 15(2) Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 4(3) Protokołu 7 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 2 Protokołu 13 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

¹³⁸⁶ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Lawless przeciwko Irlandii* (nr 3), (332/57), (1961) Prawo, §§35-36, *A i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (3455/05), Wielka Izba (2009) §§173, 176, 178, 182-184; *Wspólny Raport Mechanizmów ONZ na temat zatrzymanych w Zatoce Guantanamo*, UN Doc. E/CN.4/2006/120 (2006) §13.

¹³⁸⁷ *Brannigan i McBride przeciwko Wielkiej Brytanii* (14553/89, 14554/89), (1993) §§55, 61-66. (Amnesty International złożyła interwencję strony trzeciej do Trybunału w tej sprawie, argumentując, że pozostałe gwarancje były niewystarczające, by chronić osoby zatrzymane przed torturami lub niewłaściwym traktowaniem w ciągu 48 godzin przetrzymywania bez możliwości kontaktu ze światem zewnętrznym).

¹³⁸⁸ *Aksoy przeciwko Turcji* (21987/93), Europejski Trybunał Praw Człowieka (1996) §§83-84; *Demir i inni przeciwko Turcji* (21380/93, 21381/93, 21383/93), (1998) §§44-45, 49-58, *Şen przeciwko Turcji* (41478/98), (2003) §§27-29.

¹³⁸⁹ *A i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (3455/05), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2009) §§176-190.

¹³⁹⁰ HRC *Komentarz Ogólny nr 29*, §15; Międzypaństwowy Trybunał Praw Człowieka: *Opinia Doradcza OC-8/97* (1987), *Opinia Doradcza OC-9/87* (1987).

¹³⁹¹ HRC *Komentarz Ogólny nr 29*, §16; *HRC Komentarz Ogólny nr 32*, §6.

Zgodnie z międzynarodowymi prawami człowieka, ze wskazanym traktatem lub wedle zaleceń właściwego organu, następujące prawa wynikające z rzetelnego procesu i prawa z nimi powiązane zostały wyodrębnione jako niepodlegające zawieszeniu. Międzynarodowe prawa człowieka podlegają w tym obszarze zmianom i w związku z tym poniższy wykaz nie powinien być traktowany jako wyczerpujący lub zamknięty. Nie zawiera on kilku praw, które są zagwarantowane przepisami międzynarodowego prawa humanitarnego (**Rozdział 31.5.1 o sprawach zagrożonych karą śmierci, Rozdział 31.5.2 i Rozdział 32 o prawie do sprawiedliwego procesu podczas konfliktu zbrojnego**).

- Zakaz tortur lub innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub karania^a (**Rozdział 10**)

Obejmuje zakaz wykorzystywania w postępowaniu dowodów uzyskanych w wyniku takiego traktowania, z wyjątkiem postępowania przeciwko domniemanym sprawcom tortur lub innego złego traktowania¹³⁹² (**Rozdział 17**).

Przedłużające się osadzenie w odosobnieniu (*incommunicado*)¹³⁹³ i kary cielesne¹³⁹⁴ naruszają zakaz tortur lub innego złego traktowania i jako takie są niedopuszczalne w żadnym przypadku (**Rozdziały 4.3, 10 oraz 25**).

- Prawo osób pozbawionych wolności do humanitarnego traktowania^{b 1395} (**Rozdział 10.3**)
- Zakaz wymuszonych zaginięć^{c 1396}
- Zakaz arbitralnego zatrzymania lub aresztowania, w tym w „tajnych więzieniach”¹³⁹⁷ (**Rozdział 1.3**)
- Prawo do uznania swojej podmiotowości prawnej przed sądem (gwarantujące prawo dostępu do sądu w celu dochodzenia swoich praw)^d
- Prawo do zaskarżenia legalności zatrzymania^{e 1398} (**Rozdział 6**)

Chociaż prawo to nie należy do kategorii praw niepodlegających zawieszeniu, wymienionych w Artykule 15(2) Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł w kontekście sytuacji nadzwyczajnych, że jest to ważna gwarancja zabezpieczająca przed nadużyciami,¹³⁹⁹ oraz że należy udzielić w związku z tym prawem niezbędnych gwarancji proceduralnych, w tym udzielić danej osobie wystarczających informacji na temat istniejących możliwości podważania postawionych jej zarzutów.¹⁴⁰⁰

- Prawo do rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd^{f 1401}; (**Rozdział 12, Rozdział 29 dotyczący dopuszczalnej jurysdykcji sądów wojskowych**)

Komitet Praw Człowieka wyjaśnił, że nawet w sytuacjach nadzwyczajnych tylko sąd może sądzić i skazać osobę za przestępstwo.¹⁴⁰²

¹³⁹² HRC Komentarz Ogólny nr 32, §6.

¹³⁹³ WGAD, UN Doc. E/CN.4/2005/6 (2004) §76; Rodley i Pollard, Traktowanie więźniów w przepisach prawa międzynarodowego, wydanie 3, Oxford University Press, 2009, str. 486-488, 492-493.

¹³⁹⁴ Specjalny Sprawozdawca ds. tortur UN Doc. A/HRC/10/44 (2009) §37, A/60/316 (2005) §§18-28.

¹³⁹⁵ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §13(a).

¹³⁹⁶ Wspólny Raport Mechanizmów ONZ na temat tajnych miejsc zatrzymań, UN Doc. A/HRC/13/42 (2010) §50.

¹³⁹⁷ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §11, Komentarz Ogólny nr 24, §8; WGAD Obrady nr 9, UN Doc. A/HRC/22/44 (2012).

¹³⁹⁸ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §16; Międzyp amerykański Trybunał Praw Człowieka: *Opinia Doradcza OC-8/87*, (1987) §§42, 27, 29, *Neira Alegria i inni przeciwko Peru*, (1995) §§77-84, 91(2), *Castillo Petruzzi i inni przeciwko Peru*, (1999) §§184-88; SPT: *Honduras*, UN Doc. CAT/OP/HND/1 §282(b); Patrz *A i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (3455/05), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2009) §§216-217; WGAD, UN Doc. A/HRC/74 (2008) §§67-68, 82(a).

¹³⁹⁹ Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Brannigan i McBride przeciwko Wielkiej Brytanii*, (14553/89, 14554/89), (1993) §§55-56, 62-64, *Aksay przeciwko Turcji*, (21987/93), (1996) §§82-84.

¹⁴⁰⁰ *A i inni przeciwko Wielkiej Brytanii* (3455/05), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2009) §§202-224.

¹⁴⁰¹ HRC Komentarz Ogólny nr 32, §19, *González del Rio przeciwko Peru*, UN Doc. CCPR/C/46/D/263/1987 (1992) §5.1; Międzyp amerykański Trybunał Praw Człowieka: *Opinia Doradcza OC-8/87*, (1987) §§27-30, *Reverón Trujillo przeciwko Wenezueli*, (2009) §68.

¹⁴⁰² HRC Komentarz Ogólny nr 29, §16.

^a Artykuł 4(2) MPP0iP, Artykuł 2(2) Konwencji przeciwko torturom, Artykuł 27(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 4(2) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 15(2) Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

^b Artykuł 27(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 4(2) Arabskiej Karty Praw Człowieka

^c Artykuł 1(2) Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Artykuł X Międzyp amerykańskiej Konwencji o wymuszonych zaginięciach

^d Artykuł 4(2) MPP0iP, Artykuł 27(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 4(2) Arabskiej Karty Praw Człowieka

^e Artykuł 27(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł X Międzyp amerykańskiej Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Artykuł 4(2) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Dział M(5)(e) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

^f Artykuł 4(2) Arabskiej Karty Praw Człowieka Patrz Artykuł 27(2) Międzyp amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka

^a Artykuł 4(2) Arabskiej Karty Praw Człowieka

^b Artykuł 4(2) MPP0iP, Artykuł 27(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 4(2) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 15(2) Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

^c Artykuł 27(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 4(2) Arabskiej Karty Praw Człowieka

^d Artykuł 4(2) Arabskiej Karty Praw Człowieka

^e Artykuł 27(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka

^f Artykuł 27(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka

^g Artykuł 4(2) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 4(3) Protokołu 7 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

^h Artykuł 27(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, patrz: Artykuł X Międzyamerykańskiej Konwencji o wymuszonych zaginięciach, Artykuł 4(2) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Dział M(5)(e) Zasad dotyczących sprawiedliwego procesu sądowego w Afryce

Artykuł 13 Arabskiej Karty Praw Człowieka, który nie podlega zawieszeniu, gwarantuje postępowanie z poszanowaniem „odpowiednich gwarancji” przed niezależnym, bezstronnym i właściwym sądem.

- Prawo do publicznego procesu we wszystkich sytuacjach, chyba że dobro wymiaru sprawiedliwości wymaga inaczej^a
- Wymóg jasnego i precyzyjnego zdefiniowania przestępstw i kar; zakaz stosowania przepisów prawa karnego z mocą wsteczną (w tym nakładania kary cięższej niż obowiązująca w chwili popełnienia przestępstwa) oraz prawo do skorzystania z łagodniejszego wymiaru kary^{b 1403} **(Rozdziały 18 i 25)**
- Obowiązek oddzielenia osób przebywających w areszcie tymczasowym od osób skazanych i traktowania ich zgodnie z ich statusem osoby aresztowanej, wobec której nie został wydany wyrok^c
- Domniemanie niewinności¹⁴⁰⁴ **(Rozdział 15)**
- Prawo do pomocy prawnej dla tych, którzy nie mają wystarczających środków finansowych^d **(Rozdziały 3 i 20.3.2)**
- Zakaz wymierzania kar zbiorowych^{e 1405} **(Rozdziały 25 i 32.5.1)**
- Zasada, zgodnie z którą podstawowym celem kary pozbawienia wolności jest zmiana zachowania i resocjalizacja^f
- Zakaz ponownego karania^g **(Rozdziały 18.2 i 32.4.4)**
- Gwarancje sądowe, takie jak *habeas corpus* i *amparo* w celu ochrony praw niepodlegających uchyleniu.^{h 1406}

Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka wyjaśnił, że definicja środków sądowych niezbędnych do ochrony praw niepodlegających zawieszeniu „może się różnić, zależnie od praw, których dotyczy”. Jednak we wszystkich sprawach sędziowie powinni być niezależni i bezstronni oraz mieć uprawnienia do orzekania o zgodności z prawem środków nadzwyczajnych.¹⁴⁰⁷ We wszystkich sprawach powinny także obowiązywać zasady wynikające z rzetelnego procesu.¹⁴⁰⁸

- Prawo do skutecznych środków odwoławczych przy naruszeniach innych praw człowieka¹⁴⁰⁹

Komitet Praw Człowieka wyjaśnił, że prawo to jest nieodłącznym elementem całości MPP0iP i że państwa muszą zapewnić skuteczne środki odwoławcze dostępne dla osób, które twierdzą, że ich prawa – czy to niepodlegające zawieszeniu czy ograniczone w wyniku zawieszenia – zostały naruszone.¹⁴¹⁰ Takie środki odwoławcze powinny zapewnić sądom krajowym możliwość zbadania skarg na zgodność z prawem środków nadzwyczajnych i domniemanych naruszeń praw osób wynikłych z wdrożenia tych środków.

Jeśli chodzi o prawo osób zatrzymanych lub aresztowanych do postawienia przed sądem, Komitet Praw Człowieka wskazał, że jest to prawo niepodlegające zawieszeniu.¹⁴¹¹ Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wskazuje, że podczas gdy pewna zwłoka w tym zakresie może być dopuszczalna w czasie stanu nadzwyczajnego, zwłoka ta nie powinna się przedłużać. Europejski Trybunał Praw Człowieka wymaga, aby istniały

¹⁴⁰³ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §7; *Scoppola przeciwko Włochom (nr 2)* (10249/03), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2009) §§108-109, (Artykuł 7 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka).

¹⁴⁰⁴ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §16, HRC Komentarz Ogólny nr 32, §6.

¹⁴⁰⁵ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §11.

¹⁴⁰⁶ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §16, HRC Komentarz Ogólny nr 32, §6; Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka *Opinia Doradcza OC-9/87* (1987) §§23-41.

¹⁴⁰⁷ Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, *Opinia Doradcza OC-8/87*, (1987) §§28-30.

¹⁴⁰⁸ Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka, *Opinia Doradcza OC-9/87*, §§38-39, 41(3).

¹⁴⁰⁹ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §14; Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka *Opinia Doradcza OC-9/87*, (1987) §§23-41.

¹⁴¹⁰ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §14; Uwagi końcowe HRC: Gabon, UN Doc. CCPR/CO/70/GAB (2000) §10.

¹⁴¹¹ HRC: UN Doc. A/49/40, vol. 1, (1994) aneks XI, str 119, §2 (także cytowany w przypisie 9 *Komentarza Ogólnego HRC* nr 29); Uwagi końcowe HRC: Izrael, UN Doc. CCPR/C/ISR/CO/3 (2010) §7, *Tajlandia*, UN Doc. CCPR/CO/84/THA (2005) §13.

odpowiednie gwarancje zabezpieczające przed nadużyciami, takie jak prawo dostępu do adwokata, do opieki lekarskiej i do kontaktu z rodziną oraz prawo *habeas corpus*.¹⁴¹²

- Prawo do odszkodowania dla osób, których niewinność została orzeczona w prawomocnym wyroku.^a

31.5.1 PRAWA NIEPODLEGAJĄCE ZAWIESZENIU W SPRAWACH ZAGROŻONYCH KARĄ ŚMIERCI

Prawo do życia i powiązane z nim gwarancje oraz zakaz tortur lub innego niewłaściwego traktowania to prawa niepodlegające zawieszeniu.^b

Prawo do życia jest prawem niepodlegającym zawieszeniu, co oznacza, że w postępowaniach przeciwko osobom oskarżonym o przestępstwa zagrożone karą śmierci powinny być ściśle przestrzegane standardy międzynarodowe, również w czasie stanu nadzwyczajnego.

Komitet Praw Człowieka stwierdził, że postępowanie w sprawach zagrożonych karą śmierci, w tym postępowanie w czasie stanu nadzwyczajnego, musi być zgodne z przepisami MPPOiP, w tym Artykułami 14 i 15.¹⁴¹³

Wydanie wyroku kary śmierci w następstwie postępowania niespełniającego standardów międzynarodowych narusza prawo do życia.^c¹⁴¹⁴

Ponadto:

- Państwa, które są stronami Protokołu 13 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, nie mogą wymierzać kary śmierci w żadnym przypadku, również w czasie trwania stanu nadzwyczajnego.^d
- Państwa, które są stronami Drugiego Protokołu Fakultatywnego MPPOiP, Protokołu Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, dotyczącego zniesienia kary śmierci lub Protokołu 6 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, nie mogą wymierzać kary śmierci w czasie trwania stanu nadzwyczajnego – z wyjątkiem wojny, kiedy to kara śmierci może być jedynie wymierzona po wyroku skazującym za poważne przestępstwa natury wojskowej, w następstwie przeprowadzenia rzetelnego procesu.^e¹⁴¹⁵
- Kara śmierci nie może nigdy być wymierzona osobie, która w chwili popełnienia przestępstwa była w wieku poniżej 18 lat.^f¹⁴¹⁶ Zgodnie z przepisami Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, kary śmierci nie można również orzec wobec osoby w wieku powyżej 70 lat.^g Zakazy te nie podlegają uchyleniu.
- Zakaz wykonywania egzekucji na kobietach w ciąży również nie podlega zawieszeniu^h (**Rozdział 28 i 32.6 o sprawach zagrożonych karą śmierci**).

31.5.2 MIĘDZYNARODOWE PRAWO HUMANITARNE

Prawa dotyczące rzetelnego procesu są zagwarantowane przepisami międzynarodowego prawa humanitarnego. Zgodnie z międzynarodowym prawem praw człowieka nie podlegają one zawieszeniu, stanowiąc „inne zobowiązania wynikające z prawa międzynarodowego”.ⁱ Stanowią one minimum w sytuacjach międzynarodowego konfliktu zbrojnego, okupacji i wewnętrznego konfliktu zbrojnego.

^a Artykuł 4(2) Arabskiej Karty Praw Człowieka

^b Artykuł 4(2) MPPOiP, Artykuł 27(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 4(2) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 15(2) Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

^c Patrz Artykuł 4(2) i 6(2) MPPOiP, Artykuł 27(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka

^d Artykuł 2 Protokołu 13 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

^e Artykuł 6(2) Drugiego Protokołu Fakultatywnego MPPOiP, Artykuł 2 Protokołu Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka dotyczącego zniesienia kary śmierci, Artykuł 2 i 3 Protokołu 6 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

^f Artykuł 4(2) MPPOiP, Artykuł 37(a) Konwencji Praw Dziecka, Artykuł 27(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka

^g Artykuł 27(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka

^h Artykuł 4(2) MPPOiP, Artykuł 27(2) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka

ⁱ Artykuł 4(1) MPPOiP, Artykuł 27(1) Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, Artykuł 4(1) Arabskiej Karty Praw Człowieka, Artykuł 15(1) Europejskiej Konwencji Praw Człowieka

¹⁴¹² Europejski Trybunał Praw Człowieka: *Brannigan i McBride przeciwko Wielkiej Brytanii* (14553/89, 14554/89), (1993) §§61-66, *Aksoy przeciwko Turcji* (21987/93), (1996) §§83-84.

¹⁴¹³ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §§16, 15.

¹⁴¹⁴ HRC Komentarz Ogólny nr 29, §15, HRC Komentarz Ogólny nr 32, §6; *Ócalan przeciwko Turcji* (46221/99), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2005) §§165-166; *Al-Saadoon i Mufdhi przeciwko Wielkiej Brytanii* (61498/08), Europejski Trybunał Praw Człowieka (2010) §§115-120.

¹⁴¹⁵ Aby wyjątek ten obowiązywał państwa-strony Drugiego Protokołu MPPOiP i Protokołu Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka dotyczącego zniesienia kary śmierci, państwo musi uprzednio, w momencie ratyfikacji lub przystąpienia, zgłosić (odpowiednio) zastrzeżenie lub deklarację do danego traktatu.

¹⁴¹⁶ HRC Komentarz Ogólny nr 24, §8; *Michael Domingues przeciwko Stanom Zjednoczonym* (12.285), Międzypaństwowa Komisja Praw Człowieka, Raport 62/02, §§84, 85.

Komitet Praw Człowieka stwierdził, że nie znajduje uzasadnienia dla zawieszania elementów prawa do rzetelnego procesu, które są wyraźnie zagwarantowane przepisami międzynarodowego prawa humanitarnego podczas innych sytuacji nadzwyczajnych¹⁴¹⁷ (**Rozdział 32 o prawie do sprawiedliwego procesu podczas konfliktu zbrojnego**).

1417 HRC Komentarz Ogólny nr 29, §16.

ROZDZIAŁ 32

PRAWO DO SPRAWIEDLIWEGO PROCESU PODCZAS KONFLIKTU ZBROJNEGO

Międzynarodowe prawo humanitarne, które zapewnia minimalne standardy postępowania podczas konfliktu zbrojnego, zawiera ważne gwarancje rzetelnego procesu. Mają one zastosowanie do różnych kategorii osób podczas konfliktu zbrojnego, zarówno międzynarodowego, jaki i o charakterze niemiędzynarodowym, w tym wojny domowej. Pomimo że zobowiązanie zagwarantowania rzetelnego procesu obowiązuje w równym stopniu państwa, jak i zbrojne ugrupowania opozycyjne, w większości przypadków ugrupowania te nie mają właściwych, niezależnych i bezstronnych sądów zdolnych zagwarantować rzetelny proces, zatem będą w stanie spełnić to zobowiązanie tylko poprzez wydanie osób podejrzanych międzynarodowym sądom karnym lub państwu mającemu jurysdykcję uniwersalną.

- 32.1 Międzynarodowe prawo humanitarne
 - 32.1.1 Międzynarodowe prawo humanitarne i międzynarodowe prawo praw człowieka
 - 32.1.2 Zastosowanie eksterytorialne
 - 32.1.3 Międzynarodowy konflikt zbrojny
 - 32.1.4 Konflikt zbrojny o charakterze niemiędzynarodowym
 - 32.1.5 Prawo do rzetelnego procesu
 - 32.1.6 Zakaz dyskryminacji
 - 32.1.7 Czas trwania ochrony
- 32.2 Przed rozprawą sądową
 - 32.2.1 Powiadomienia
 - 32.2.2 Domniemanie niewinności
 - 32.2.3 Zakaz przymusu przyznawania się do winy
- 32.3 Prawa w trakcie tymczasowego aresztowania
 - 32.3.1 Kobiety pozbawione wolności
 - 32.3.2 Dzieci pozbawione wolności
- 32.4 Prawa w trakcie postępowania sądowego
 - 32.4.1 Właściwy, niezależny i bezstronny sąd
 - 32.4.2 Rozprawa w rozsądnym terminie
 - 32.4.3 Prawo do obrony
 - 32.4.4 Zakaz ponownego karania
 - 32.4.5 Ochrona przed oskarżeniem lub karaniem z mocą wsteczną
- 32.5 Wyroki w sprawach niezagróżonych karą śmierci
 - 32.5.1 Zakaz wymierzania kar zbiorowych
- 32.6 Sprawy zagrożone karą śmierci

32.1 MIĘDZYNARODOWE PRAWO HUMANITARNE

Przepisy międzynarodowego prawa humanitarnego regulują postępowanie stron konfliktu zbrojnego, obok nadal obowiązującego międzynarodowego prawa w zakresie praw człowieka w zakresie uzupełniającym i wzmacniającym.

Prawo do rzetelnego procesu jest zagwarantowane w zwyczajowym międzynarodowym prawie humanitarnym oraz w traktatach, zarówno podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, jak i konfliktu zbrojnego o charakterze niemiędzynarodowym.¹⁴¹⁸

Reguła zwyczajowego międzynarodowego prawa humanitarnego, obowiązująca w trakcie wszystkich konfliktów zbrojnych, że „można skazać lub poddać karze tylko w następstwie rzetelnego procesu, w ramach którego zapewnione zostaną wszelkie podstawowe gwarancje sądowe” – jest często szersza niż gwarancje znajdujące się w poszczególnych międzynarodowych traktatach prawa humanitarnego. Owe „podstawowe gwarancje sądowe” prawa do rzetelnego procesu w rozumieniu zwyczajowego międzynarodowego prawa humanitarnego znajdują odzwierciedlenie nie tylko w międzynarodowych traktatach prawa humanitarnego, lecz także w instrumentach ustanawiających międzynarodowe trybunały karne i inne sądy o charakterze międzynarodowym, takich jak Statuty MTK, Trybunału Nadzwyczajnego Sierra Leone, Trybunałów dla Rwandy i byłej Jugosławii oraz innych trybunałów ustanowionych międzynarodowymi i regionalnymi traktatami i instrumentami praw człowieka.¹⁴¹⁹

Punktem wyjścia dla rzetelnego procesu w międzynarodowym konflikcie zbrojnym jest Artykuł 75 Protokołu I Konwencji Genewskich. Traktat ten w czerwcu 2013 roku był ratyfikowany przez 173 państwa a gwarancje rzetelnego procesu z Artykułu 75 są obecnie uznawane za odzwierciedlające zwyczajowe międzynarodowe prawo humanitarne.¹⁴²⁰ Zawarte w nim gwarancje obowiązują wszystkie „osoby, które znajdują się we władzy strony konfliktu” i obejmują jeńców wojennych, osoby, którym odmówiono statusu żołnierza, i osoby oskarżone o zbrodnie przeciwko ludzkości i zbrodnie wojenne. Artykuł 75 wzmacnia i – w zakresie w jakim przewiduje szerszą ochronę – zastępuje wcześniejsze, bardziej szczegółowe gwarancje dla jeńców wojennych wymienione w Trzeciej Konwencji Genewskiej i dla osób cywilnych wynikające z Czwartej Konwencji Genewskiej.

W konfliktach zbrojnych o charakterze niemiędzynarodowym, w tym w wojnach domowych, obowiązują gwarancje Artykułu 3 wspólnego dla czterech Konwencji Genewskich („wspólny Artykuł 3”) i Protokołu II. Zasady we wspólnym Artykule 3 są obecnie uznawane za obowiązujące zarówno podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, jak i konfliktu zbrojnego o charakterze niemiędzynarodowym.¹⁴²¹ Artykuł 6 Protokołu II co do zasady opiera się na przepisach dotyczących rzetelnego procesu w Trzeciej i Czwartej Konwencji Genewskiej oraz w MPPOiP.

Prawo do rzetelnego procesu w przepisach międzynarodowego prawa humanitarnego powinno być przestrzegane we wszystkich okolicznościach, w których ma zastosowanie międzynarodowe prawo humanitarne – nie może dojść do jakiegokolwiek zawieszenia stosowania tych przepisów. Odmowa prawa do rzetelnego procesu może w pewnych okolicznościach zostać potraktowana jako zbrodnia wojenna.^{a 1422}

Ponieważ gwarancje rzetelnego procesu w rozumieniu traktatów międzynarodowego prawa humanitarnego stosuje się tylko w określonych okolicznościach i do określonych kategorii osób, a dwa Protokoły nie zostały jeszcze ratyfikowane przez wszystkie państwa, zasadność stosowania każdego przepisu traktatu powinna być starannie zbadana przed powołaniem się na niego. Pomimo tego, że poszczególne przepisy mogą się różnić, podstawowym wymogiem rzetelności procesu jest zapewnienie, że te same gwarancje stosuje się zarówno

^a Artykuł 8(2)(a)(vi) i (c)(iv) Statutu MTK

¹⁴¹⁸ MKCK Studium Prawa Zwyczajowego MPH, Zasada 100 (Gwarancje rzetelnego procesu).

¹⁴¹⁹ MKCK Studium Prawa Zwyczajowego MPH, s.354.

¹⁴²⁰ n.p.: Hillary Rodham Clinton, „Potwierdzając Zaangażowanie Ameryki w humanitarne traktowanie zatrzymanych” (*Oświadczenie dla prasy*, 7 marca 2011) (deklarującą, że USA „w poczuciu obowiązku prawnego, zastosuje się do zbioru norm zebranych w Artykule 75 Protokołu I w międzynarodowym konflikcie zbrojnym”).

¹⁴²¹ *Nikaragua przeciwko Stanom Zjednoczonym Ameryki*, MTS (1986) §219 (dotyczący działań militarnych i paramilitarnych w i przeciwko Nikaragui).

¹⁴²² MKCK Studium Prawa Zwyczajowego MPH, Zasada 100 (Gwarancje rzetelnego procesu).

podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, jak i konfliktu zbrojnego o charakterze niemiędzynarodowym.

32.1.1 MIĘDZYNARODOWE PRAWO HUMANITARNE I MIĘDZYNARODOWE PRAWO PRAW CZŁOWIEKA

Podczas konfliktu zbrojnego nadal obowiązuje międzynarodowe prawo w zakresie praw człowieka.¹⁴²³ Jak stwierdził Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości: „ochrona zapewniona przez konwencje praw człowieka nie przestaje obowiązywać w czasie konfliktu zbrojnego, z wyjątkiem zmian wynikających z przepisów regulujących zawieszenie stosowania praw, takich jak na przykład w Artykule 4 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych”.¹⁴²⁴ Jednak zawieszenie stosowania jakichkolwiek fundamentalnych zasad rzetelnego procesu jest zabronione (**Rozdział 31 Prawo do rzetelnego procesu w czasie stanu nadzwyczajnego**).

Komitet Praw Człowieka ogłosił, że zobowiązania wynikające z MPPOiP mają zastosowanie „w sytuacjach konfliktu zbrojnego, w których obowiązują zasady międzynarodowego prawa humanitarnego”.¹⁴²⁵ Równoczesne stosowanie przepisów prawa praw człowieka oraz międzynarodowego prawa humanitarnego w konflikcie zbrojnym jest bardzo istotne, ponieważ traktaty międzynarodowego prawa humanitarnego czasami zawierają jedynie minimalne gwarancje rzetelnego procesu, a wówczas luki wypełniają przepisy prawa praw człowieka.

Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości stwierdził, że: „są zatem trzy możliwe sytuacje: niektóre prawa mogą być wyłącznie kwestiami międzynarodowego prawa humanitarnego; inne mogą być wyłącznie kwestiami prawa praw człowieka; jeszcze inne zaś mogą wynikać z tych dwóch dziedzin prawa międzynarodowego”.¹⁴²⁶ Prawo do rzetelnego procesu zalicza się do tej trzeciej kategorii, jako że te dwie gałęzie prawa międzynarodowego uzupełniają je i wzmacniają.¹⁴²⁷

W rzadkich przypadkach, gdzie może pojawić się konflikt pomiędzy międzynarodowymi przepisami prawa praw człowieka oraz międzynarodowym prawem humanitarnym, istnieją dobrze ugruntowane metody interpretacji służące rozwiązaniu takiego konfliktu. Wybrana w danym przypadku metoda powinna jak najlepiej chronić prawo do rzetelnego procesu. Metodą preferowaną jest *interprétation conforme*: czyli w miarę możliwości, obydwa zobowiązania należy interpretować spójnie. Stosując zasadę *lex posterior* w przypadku realnego konfliktu norm, obowiązującym będzie to zobowiązanie, które powstało później. Przy zastosowaniu zasady *lex specialis*, nadrzędnym nad zobowiązaniem bardziej ogólnym będzie zobowiązanie bardziej szczegółowe.

W odniesieniu do prawa do rzetelnego procesu, międzynarodowe prawo humanitarne wyraźnie lub w sposób dorozumiany zawiera w sobie inne przepisy prawa międzynarodowego, w tym także prawa praw człowieka, wszędzie tam, gdzie to prawo zapewnia lepszą ochronę. Z tego też względu rzadko powstaje potrzeba odwołania się do wspomnianych wyżej metod.

Po pierwsze, odnosząc się do traktatów międzynarodowego prawa humanitarnego, Artykuł 75(8) Protokołu I, obowiązujący podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, wyraźnie stwierdza, że gwarancje rzetelnego procesu zawarte w tym artykule „nie mogą być rozumiane jako ograniczające lub naruszające jakiegokolwiek inne postanowienie bardziej korzystne, przyznające w myśl odpowiednich przepisów prawa międzynarodowego większą ochronę”. Co więcej, Artykuł 75, który odzwierciedla międzynarodowe prawo zwyczajowe, objaśnia

¹⁴²³ Działania zbrojne na terytorium Kongo (Demokratyczna Republika Kongo przeciwko Ugandzie), MTS (2005) §216 (dalej „*MTS: DRK przeciwko Ugandzie*”); Konsekwencje prawne budowy muru na okupowanych terytoriach Palestyny, MTS Opinia Doradcza (2004), §106 (dalej „*Opinia Doradcza MTS nt. muru*”); Legalność groźby użycia lub użycia broni atomowej, MTS Opinia Doradcza, (1996), §25 (dalej „*Opinia Doradcza MTS nt. broni atomowej*”).

¹⁴²⁴ Opinia Doradcza MTS nt. muru, §106; Patrz *MTS: DRK przeciwko Ugandzie (2005)*, §216, Opinia Doradcza nt. broni atomowej, §25.

¹⁴²⁵ HRC Komentarz Ogólny nr 31, §11.

¹⁴²⁶ Opinia Doradcza MTS nt. muru, §106.

¹⁴²⁷ HRC Komentarz Ogólny nr 31, §11.

lub zastępuje wszelkie wcześniejsze przepisy traktatów zapewniających mniejszą ochronę. Podobnie, gwarancje rzetelnego procesu we wspólnym Artykule 3 (którego zasady obowiązują we wszystkich rodzajach konfliktów zbrojnych), „powinny [...] otrzymać konkretną treść przez zastosowanie innego prawa w praktyce”,¹⁴²⁸ w tym prawa praw człowieka.

Po drugie, według przepisów zwyczajowego międzynarodowego prawa humanitarnego, prawo do rzetelnego procesu zawiera „wszelkie podstawowe gwarancje sądowe”, takie jak te znajdujące się w instrumentach ustanawiających międzynarodowe trybunały karne i inne sądy o charakterze międzynarodowym oraz traktatach i instrumentach dotyczących praw człowieka.

Przykładem praktycznego powiązania tych zobowiązań między sobą jest Artykuł 105 Trzeciej Konwencji Genewskiej, który stanowi, że „Dla przygotowania obrony oskarżonego [jeńca wojennego] obrońca rozporządzać będzie okresem co najmniej dwutygodniowym przed otwarciem rozprawy, jak również niezbędnymi ułatwieniami”. Dwa tygodnie to czas zdecydowanie niewystarczający, by przygotować się do procesu dotyczącego poważnego przestępstwa, z kolei prawo praw człowieka gwarantuje odpowiedni czas do przygotowania obrony. Państwo prowadzące postępowanie jest związane postanowieniami wspólnego Artykułu 3 – którego zasady są obowiązujące w każdych okolicznościach, a zatem musi zapewnić „wszelkie gwarancje sądowe, które są uznawane za nieodzowne”, w tym prawo do odpowiedniego czasu oraz warunków do przygotowania obrony. Dodatkowo, państwo związane jest przepisami międzynarodowego prawa zwyczajowego, bez względu na zobowiązania traktatowe, aby zapewnić „wszelkie podstawowe gwarancje sądowe” rzetelnego procesu, w tym odpowiedni czas do przygotowania obrony.

32.1.2 ZASTOSOWANIE EKSTERYTORIALNE

Zobowiązania państwa wynikające z międzynarodowego prawa humanitarnego rozciągają się poza granice tego państwa. Coraz bardziej powszechne staje się twierdzenie, że zobowiązania państwa w zakresie praw człowieka obowiązują w stosunku do osób za granicą, które pozostają we władzy danego państwa lub pod jego skuteczną kontrolą. Obejmuje to sytuacje, gdy funkcjonariusze państwa przebywają za granicą, na przykład podczas konfliktu zbrojnego, operacji pokojowych lub na okupowanym terytorium.

Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości stwierdził, że MPPoIP „obowiązuje w odniesieniu do działań prowadzonych przez państwo w ramach jego jurysdykcji poza swoim własnym terytorium”.¹⁴²⁹ Podobnie Komitet Praw Człowieka ogłosił, że państwa strony MPPoIP zobowiązane są do „przestrzegania i zapewnienia” praw zagwarantowanych w tym traktacie „wszystkim osobom podlegającym ich jurysdykcji”, włącznie z „osobami znajdującymi się we władzy lub pod skuteczną kontrolą sił Państwa-Strony działającego poza swoim terytorium”.¹⁴³⁰

Państwa-strony Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka mają podobne zobowiązania wobec osób poza ich terytorium, które pozostają pod ich władzą lub skuteczną kontrolą.¹⁴³¹

32.1.3 MIĘDZYNARODOWY KONFLIKT ZBROJNY

Osoby pozostające pod kontrolą strony międzynarodowego konfliktu zbrojnego mają zagwarantowane prawo do rzetelnego procesu wynikające z Artykułu 75 Protokołu I. W szczególności z Artykułu 75(7) wynika, że osoby podejrzane o zbrodnie wojenne lub zbrodnie przeciwko ludzkości powinny być sądzone „zgodnie z obowiązującymi regułami prawa

¹⁴²⁸ Jakob Kellenberger, Przewodniczący MKCK, „Oświadczenie do 27. rocznych obrad okrągłego stołu w sprawie aktualnych problemów międzynarodowego prawa humanitarnego” (wrzesień 2003).

¹⁴²⁹ *Opinia Doradcza MTS nt. muru*, §§111, 113.

¹⁴³⁰ HRC *Komentarz Ogólny nr 31*, §10; Patrz Stosowanie międzynarodowej konwencji o wyeliminowaniu wszelkich form dyskryminacji rasowej (*Gruzja przeciwko Federacji Rosyjskiej*), Zarządzenie, Wniosek o zarządzenie środków tymczasowych, MTS, 15 października 2008, §109.

¹⁴³¹ Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka, *Raport na temat terroryzmu i praw człowieka* (2002), Dział II(B) §44; *Al-Skeini przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* (55721/07), Europejski Trybunał Praw Człowieka, Wielka Izba (2011) §149.

międzynarodowego”, a jeśli nie korzystają z bardziej korzystnego traktowania wynikającego z zapisów czterech Konwencji Genewskich lub Protokołu I, winny być potraktowane zgodnie z przepisami Artykułu 75. Inne przepisy dotyczące prawa do rzetelnego procesu w sprawach karnych przysługujące jeńcom wojennym znajdują się w Artykułach 82-88 oraz 99-108 Trzeciej Konwencji Genewskiej.¹⁴³²

Przepisy gwarantujące rzetelny proces osobom cywilnym zamieszkującym okupowane terytorium znajdują się w Artykułach 64-78 Czwartej Konwencji Genewskiej. Prawa osób cywilnych, cudzoziemców znajdujących się na terytorium okupowanym zostały ujęte w Artykułach 35-46, a prawa osób cywilnych, które zostały internowane, znajdują się w Artykułach 79-141.

32.1.4 KONFLIKT ZBROJNY O CHARAKTERZE NIEMIĘDZYNARODOWYM

Najważniejsze przepisy międzynarodowego prawa humanitarnego dotyczące prawa do rzetelnego procesu w czasie konfliktu zbrojnego o charakterze niemiędzynarodowym znajdują się w Artykule 3 wspólnym dla wszystkich czterech Konwencji Genewskich i w Artykule 6 Protokołu II.

Wspólny Artykuł 3 odnosi się do konfliktów zbrojnych „nieposiadających charakteru międzynarodowego” a jego postanowienia znajdują zastosowanie do „osób, niebiorących bezpośrednio udziału w działaniach wojennych, włącznie z członkami sił zbrojnych, które złożyły broń oraz osobami, które stały się niezdolne do walki na skutek choroby, ran, pozbawienia wolności lub z jakiegokolwiek innego powodu”.

Wspólny Artykuł 3 Konwencji Genewskich

(konflikt zbrojny o charakterze niemiędzynarodowym; zasady obowiązujące we wszystkich typach konfliktów zbrojnych)

„[...] (1) Osoby, niebiorące bezpośrednio udziału w działaniach wojennych, włącznie z członkami sił zbrojnych, które złożyły broń, oraz osobami, które stały się niezdolne do walki na skutek choroby, ran, pozbawienia wolności lub z jakiegokolwiek innego powodu, będą we wszelkich okolicznościach traktowane w sposób humanitarny, bez czynienia żadnej różnicy na ich niekorzyść z powodu rasy, koloru skóry, religii lub wiary, płci, urodzenia lub majątku ani z żadnych innych analogicznych powodów.

W tym celu są i pozostaną zakazane w stosunku do wyżej wymienionych osób w każdym czasie i w każdym miejscu:

- a) zamachy na życie i nieetykalność cielesną, a w szczególności zabójstwa we wszelkiej postaci, okaleczenia, okrutne traktowanie, tortury i męki;
- b) branie zakładników;
- c) zamachy na godność osobistą, a w szczególności traktowanie poniżające i upokarzające;
- d) skazywanie i wykonywanie egzekucji bez uprzedniego wyroku, wydanego przez sąd należycie ukonstytuowany i dający gwarancje procesowe, uznane za niezbędne przez narody cywilizowane [...]”

Protokół I, Artykuł 75(4)

(Obowiązujący podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego)

„W stosunku do osoby uznanej winną przestępstwa popełnionego w związku z konfliktem zbrojnym skazanie może nastąpić i kara może być wykonana jedynie na mocy wyroku wydanego przez bezstronny i należycie obsadzony sąd, który przestrzega ogólnie uznanych zasad postępowania sądowego [...]”

Protokół II, Artykuł 6(2)

(Obowiązujący podczas konfliktu zbrojnego o charakterze niemiędzynarodowym)

„Nie wolno wydawać orzeczenia skazującego ani wykonywać kary w stosunku do osoby uznanej za winną, jeżeli sprawa nie zostanie uprzednio rozpatrzona przez sąd zapewniający podstawowe gwarancje niezawisłości i bezstronności [...]”

¹⁴³² Prawo do rzetelnego procesu w sprawie karnej powinno być rozróżniane od prawa do rzetelnego postępowania w sprawach dyscyplinarnych (gdzie sankcje nie przekraczają grzywny lub 30 dni pozbawienia wolności), zawartego w Artykułach 89-97 Trzeciej Konwencji Genewskiej.

Protokół II, który wspólny Artykuł 3 uzupełnia i rozszerza, ale nie ogranicza, ma węższy zakres. Artykuł 1(1) stanowi, że Protokół dotyczy konfliktów zbrojnych z udziałem „rozłamowych sił zbrojnych lub innych zorganizowanych uzbrojonych grup”, które mają kontrolę nad terytorium, tak „że mogą przeprowadzać ciągłe i spójne operacje wojskowe oraz stosować niniejszy protokół”. Protokół II jednak, o czym stanowi Artykuł 1(2), nie odnosi się do „wewnętrznych napięć i niepokoїв, jak rozruchy, odosobnione i sporadyczne akty przemocy oraz inne działania podobnego rodzaju, które nie są uważane za konflikty zbrojne”.

32.1.5 PRAWO DO RZETELNEGO PROCESU

W przypadku braku wyraźnego przepisu dotyczącego poszczególnych elementów prawa do rzetelnego procesu w międzynarodowym traktacie dotyczącym prawa humanitarnego, nie znaczy to, że międzynarodowe prawo humanitarne zezwala, by dany element tego prawa mógł być naruszony. Gwarancje rzetelnego procesu są ujęte w sposób szeroki, tak aby mogły objąć pełny zakres współczesnych gwarancji rzetelnego procesu; gwarancje te wyraźnie precyzują tylko minimalne wymogi, jakie należy respektować we wszystkich okolicznościach.

Pomimo że zobowiązanie zagwarantowania rzetelnego procesu obowiązuje w równym stopniu państwa, jak i zbrojne ugrupowania opozycyjne, w większości przypadków ugrupowania te nie mają właściwych, niezależnych i bezstronnych sądów zdolnych zagwarantować rzetelny proces, zatem będą w stanie spełnić to zobowiązanie tylko poprzez wydanie podejrzanych osób międzynarodowym sądom karnym lub państwu mającemu jurysdykcję uniwersalną.

Podczas międzynarodowych konfliktów zbrojnych, Artykuł 75(4) Protokołu I wymaga, aby procesy osób pozostających we władzy jednej ze stron konfliktu odbywały się przed „bezstronnym i należycie obsadzonym sądem, który przestrzega ogólnie uznanych zasad postępowania sądowego”. Artykuł 75(4) Protokołu I wymienia następnie w sposób niewyczerpujący wykaz gwarancji rzetelnego procesu. Niektóre z nich sformułowane są ogólnie, jak na przykład: Artykuł 75(4)(a), który wymaga, aby w ramach postępowania zostały „zapewnione oskarżonemu przed i w czasie rozprawy wszelkie prawa oraz środki niezbędne do obrony”.

Dla osób cywilnych zamieszkujących terytorium okupowane podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, Artykuł 71 Czwartej Konwencji Genewskiej stanowi, że „właściwe sądy Mocarstwa okupacyjnego nie mogą wydać wyroku skazującego bez uprzedniego przeprowadzenia prawidłowego procesu”.

W czasie konfliktu zbrojnego o charakterze niemiędzynarodowym, wspólny Artykuł 3 wymaga, aby w czasie postępowania zostały zapewnione „gwarancje procesowe, uznane za niezbędne przez narody cywilizowane”. Artykuł 6(2) Protokołu II wymaga, żeby sąd zapewnił „podstawowe gwarancje niezawisłości i bezstronności” oraz zawiera krótki, otwarty katalog gwarancji.

32.1.6 ZAKAZ DYSKRYMINACJI

Międzynarodowe prawo humanitarne zawiera dwa rodzaje przepisów antydyskryminacyjnych dotyczących postępowania sądowego. Osoby przetrzymywane przez jedną ze stron międzynarodowego konfliktu zbrojnego nie mogą być pozbawione praw gwarantowanych członkom sił zbrojnych należących do tej strony lub jej obywatelom. Oznacza to, że jeńcy wojenni nie mogą być poddani karom za przestępstwa, które nie obowiązują personelu wojskowego państwa, które ich przetrzymuje.¹⁴³³ Jeńcy wojenni powinni być sądzeni przed tymi samymi sądami i według tych samych procedur co personel państwa, który ich przetrzymuje, i nie mogą otrzymać surowszych kar^a (**Rozdział 32.4.1** poniżej).

Ponadto, zarówno w przepisach zwyczajowego, jak i traktatowego międzynarodowego prawa humanitarnego, traktowanie dyskryminujące jest zakazane w czasie jakiegokolwiek konfliktu,

^a Artykuł 102 Trzeciej Konwencji Genewskiej

¹⁴³³ Mogą być jednak w takich przypadkach poddani karom dyscyplinarnym: [Trzecia Konwencja Genewska](#), Artykuł 82, §2.

niezależnie czy jest on międzynarodowy czy o charakterze niemiędzynarodowym, na podstawie rasy, koloru skóry, poci, języka, religii lub wyznania, poglądów politycznych lub innych, pochodzenia narodowościowego lub społecznego, stopnia zamożności, urodzenia lub innego statusu, jak też na podstawie innych podobnych kryteriów.^{a 1434}

32.1.7 CZAS TRWANIA OCHRONY

Przepisy dotyczące prawa do rzetelnego procesu w międzynarodowym prawie humanitarnym obowiązują w pewnych przypadkach także po zakończeniu działań wojennych. Gwarancje prawa do rzetelnego procesu w Protokole I dla osób aresztowanych, zatrzymanych lub internowanych z powodów związanych z międzynarodowym konfliktem zbrojnym trwają „aż do ich ostatecznego zwolnienia, repatriacji lub osiedlenia, nawet po zakończeniu konfliktu zbrojnego”.^b

Prawo do rzetelnego procesu osób cywilnych zamieszkujących okupowane terytorium obowiązuje od początku trwania konfliktu lub okupacji aż do roku po ogólnym zakończeniu operacji wojskowych. Ponadto, Mocarstwo okupacyjne jest zobowiązane, na czas trwania okupacji, wdrożyć gwarancje rzetelnego procesu. W każdej sytuacji, „Osoby podlegające ochronie, których zwolnienie, repatriacja lub ponowne zasiedlenie nastąpią po tych terminach, będą tymczasem nadal korzystały z niniejszej Konwencji”.^c

Gwarancje rzetelnego procesu z Artykułu 6 Protokołu II nadal stosuje się po zakończeniu wewnętrznego konfliktu zbrojnego wobec osób, które zostały pozbawione wolności lub których wolność została ograniczona z przyczyn powiązanych z tym konfliktem.

32.2 PRZED ROZPRAWĄ SĄDOWĄ

32.2.1 POWIADOMIENIA

Każda osoba pozbawiona wolności lub oskarżona o czyn zabroniony w powiązaniu z międzynarodowym konfliktem zbrojnym ma określone prawa do informacji.

Powiadomienie o prawach

W międzynarodowym konflikcie zbrojnym, jeńcy wojenni, którym postawiono zarzuty, winni być powiadomieni o przysługujących im prawach przez władze dokonujące zatrzymania „w odpowiednim czasie przed rozprawą”. Są to prawa do „pomocy ze strony jednego ze swych kolegów jeńców, do obrony przez wykwalifikowanego adwokata, którego sam wybierze, do powoływania świadków i do korzystania, jeśli uzna to za potrzebne, z usług kompetentnego tłumacza”.^d

Powody zatrzymania

Każda osoba aresztowana, zatrzymana lub internowana za działania związane z międzynarodowym konfliktem zbrojnym winna być jak najszybciej poinformowana, w zrozumiałym dla siebie języku, o powodach, dla których takie środki zostały podjęte.^e

Zarzuty

Każda osoba, która została oskarżona o czyn zabroniony w związku z międzynarodowym konfliktem zbrojnym „powinna być niezwłocznie powiadomiona o szczegółach zarzucanego przestępstwa”.^f

W przypadku gdy władze dokonujące zatrzymania zdecydują się wszcząć postępowanie sądowe podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego przeciwko jeńcowi wojennemu, muszą poinformować pełnomocnika więźnia przynajmniej na trzy tygodnie przed rozpoczęciem procesu o zarzucie lub zarzutach, podając obowiązujące przepisy prawa, jak też informacje o sądzie, przed którym toczyć się będzie rozprawa, jego lokalizacji i dacie rozpoczęcia procesu.^g

^a Artykuł 75(1) Protokołu I, Artykuł 2(1) Protokołu II

^b Artykuł 75(6) Protokołu I

^c Artykuł 6 Czwartej Konwencji Genewskiej

^d Artykuł 105 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^e Artykuł 75(3) Protokołu I

^f Artykuł 75(4)(a) Protokołu I

^g Artykuł 104 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^a Artykuł 105 Trzeciej Konwencji Genewskiej

Ponadto, podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, jeńiec wojenny oraz jego/jej doradca powinni być poinformowani „w stosownym czasie przed rozpoczęciem procesu” o „szczegółach aktu oskarżenia w zrozumiałym dla niego języku”.^a

^b Artykuł 71(2) Czwartej Konwencji Genewskiej

Osobom cywilnym na terytorium okupowanym oskarżonym o czyn zabroniony przez Mocarstwo okupacyjne przysługuje prawo do takiego samego powiadomienia.^b

Prawo do powiadomienia rodziny i znajomych

Podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, Trzecia Konwencja Genewska stanowi, że powiadomienie o aresztowaniu jeńca wojennego na podstawie zarzutów karnych winno być przekazane Władzy opiekuńczej, która ma obowiązek poinformowania rodziny i znajomych jeńca o tych okolicznościach. Władza opiekuńcza jest państwem trzecim, którego obowiązkiem jest zagwarantowanie interesów stron konfliktu i ich obywateli na terytorium wroga. Artykuł 104 ustala szczegółowe wymogi dla powiadamiania Władzy opiekuńczej, a jeśli państwo zatrzymujące nie dopełni tych wymogów, musi opóźnić rozpoczęcie procesu.

^c Artykuł 71 Czwartej Konwencji Genewskiej

Czwarta Konwencja Genewska wymaga od Mocarstwa okupacyjnego, by informowało Władzę opiekuńczą oraz tym samym rodzinę i znajomych, o postępowaniu w poważnych sprawach. Rozprawa nie może rozpocząć się, jeśli nie zostaną spełnione szczegółowe wymogi w zakresie powiadamiania.^c Ponadto, chociaż Artykuł 76 Czwartej Konwencji Genewskiej nie mówi o dostępie do rodzin i znajomych, gwarantuje on, że „osoby chronione, które zostały zatrzymane, mają prawo do odwiedzin delegatów Władz opiekuńczych i Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża [...]”.^d

^d Artykuł 76 Czwartej Konwencji Genewskiej

32.2.2 DOMNIEMANIE NIEWINNOŚCI

Zarówno podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, jak i konfliktu zbrojnego o charakterze niemiędzynarodowym domniemanie niewinności musi być respektowane na wszystkich etapach postępowania aż do ogłoszenia wyroku.^e

^e Artykuł 75(4)(d) Protokołu I, Artykuł 6(2)(d) Protokołu II

32.2.3 ZAKAZ PRZYMUSU PRZYZNAWANIA SIĘ DO WINY

Zarówno podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, jak i konfliktu zbrojnego o charakterze niemiędzynarodowym „nikt nie może być zmuszony do składania wyjaśnień na własną niekorzyść lub do przyznania się do winy”.^f Takie prawa mają też jeńcy wojenni.^g

^f Artykuł 75(4)(f) Protokołu I, [Artykuł 6(2)(f) Protokołu II

^g Artykuł 99 Trzeciej Konwencji Genewskiej

32.3 PRAWA W TRAKCIE TYMCZASOWEGO ARESZTOWANIA

Zakaz bezpodstawnego zatrzymania

Według przepisów zwyczajowego międzynarodowego prawa humanitarnego, bezpodstawne zatrzymanie jest zakazane zarówno podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, jak i konfliktu zbrojnego o charakterze niemiędzynarodowym.¹⁴³⁵

Domniemanie zwolnienia przed rozprawą

Tymczasowe aresztowanie jeńców wojennych podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego nie jest dozwolone, „chyba że taki sam środek stosowany jest wobec członków sił zbrojnych Mocarstwa zatrzymującego za podobne przestępstwa, albo że wymaga tego względem bezpieczeństwa narodowe” a „areszt tymczasowy w żadnym przypadku nie będzie trwał dłużej niż trzy miesiące”.^h

^h Artykuł 103 Trzeciej Konwencji Genewskiej

Zakaz tortur i złego traktowania

Według przepisów zwyczajowego międzynarodowego prawa humanitarnego, tortury i inne złe traktowanie są zakazane w każdym przypadku, a osoby cywilne i osoby będące *hors de combat*

muszą być traktowane w sposób humanitarny.¹⁴³⁶ Podobnie, zwyczajowe międzynarodowe prawo humanitarne zabrania kar cielesnych.¹⁴³⁷

Międzynarodowe traktaty humanitarne zawierają te same zakazy.^a Poważnym naruszeniem Trzeciej Konwencji Genewskiej jest dopuszczanie się następujących czynów wobec jeńców wojennych: „umyślne zabójstwo, tortury lub nieludzkie traktowanie, włączając w to doświadczenia biologiczne [lub] umyślne sprawianie jakiegokolwiek cierpienia lub ciężkie uszkodzenia ciała lub zdrowia”.^b Dokonywanie takich czynów wobec osób podlegających ochronie, takich jak osoby cywilne na okupowanym terytorium, jest poważnym naruszeniem Czwartej Konwencji Genewskiej.^c

Jeńcy wojenni nie mogą być poddani „karom cielesnym, uwięzienia w pomieszczeniach pozbawionych światła dziennego i w ogóle wszelkiego rodzaju tortur lub okrucieństwa”.^d

Prawo do badań lekarskich i leczenia

Osoby cywilne, które zostały zatrzymane na podstawie zarzutów karnych przez Mocarstwo okupacyjne, „otrzymują opiekę lekarską wymaganą przez ich stan zdrowia”.^e Podobny obowiązek ma zastosowanie we wszystkich konfliktach zbrojnych.¹⁴³⁸

Prawo do składania skarg na warunki pozbawienia wolności

Podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego jeńcy wojenni mają prawo składać do władz wojskowych Mocarstwa zatrzymującego i do Władz opiekuńczych skargi dotyczące warunków pozbawienia wolności, bez ponoszenia żadnych negatywnych konsekwencji.^f Jeśli warunki zatrzymania wiążą się z torturami lub innym okrutnym, nieludzkim i poniżającym traktowaniem, zatrzymanie jako takie może być uznane za bezprawne.

Prawo do kontaktu z rodziną i światem zewnętrznym

Podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, jeńcy wojenni mają określone ograniczone prawa do komunikowania się ze światem zewnętrznym, bezpośrednio lub za pośrednictwem Władz opiekuńczych. Artykuł 103 Trzeciej Konwencji Genewskiej stanowi, że pewne prawa, jak prawo do wysyłania i otrzymywania listów „obowiązuje w przypadku jeńców wojennych w czasie aresztowania, w oczekiwaniu na proces”.^g Internowane osoby cywilne także mają prawo do wysyłania i otrzymywania korespondencji podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego i okupacji.^h Dodatkowo, zgodnie z przepisami zwyczajowego międzynarodowego prawa humanitarne, internowane osoby cywilne podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego i osoby pozbawione wolności w związku z konfliktem zbrojnym o charakterze niemiędzynarodowym winny mieć pozwolenie na przyjmowanie odwiedzających, szczególnie bliskich krewnych, w miarę praktycznych możliwości.¹⁴³⁹

32.3.1 KOBIETY POZBAWIONE WOLNOŚCI

Według przepisów zwyczajowego międzynarodowego prawa humanitarne, podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego i konfliktu zbrojnego o charakterze niemiędzynarodowym „pozbawione wolności kobiety powinny być przetrzymywane w jednostkach oddzielnych od mężczyzn, za wyjątkiem miejsc zakwaterowania rodzin oraz powinny być pod bezpośrednim nadzorem kobiet”.¹⁴⁴⁰

Kobietom pozbawionym wolności podczas międzynarodowych konfliktów zbrojnych należy się szczególna ochrona.ⁱ Co do zasady kobiety powinny być przetrzymywane w zakładach oddzielnych niż te, w których przebywają mężczyźni, i powinny być pod bezpośrednim

^a Wspólny Artykuł 3, Artykuły 13 i 14 Trzeciej Konwencji Genewskiej, Artykuły 27 i 32 Czwartej Konwencji Genewskiej

^b Artykuł 130 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^c Artykuł 147 Czwartej Konwencji Genewskiej

^d Artykuł 87 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^e Artykuł 76 Czwartej Konwencji Genewskiej

^f Artykuł 78 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^g Artykuł 103 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^h Artykuł 112 Trzeciej Konwencji Genewskiej

ⁱ Artykuł 76(1) Protokołu I

1436 MKCK Studium Prawa Zwyczajowego MPH, [Zasada 87](#) (Humanitarne traktowanie), [Zasada 90](#) (Tortury oraz okrutne, nieludzkie lub poniżające traktowanie).

1437 MKCK Studium Prawa Zwyczajowego MPH, [Zasada 91](#) (Kary cielesne).

1438 MKCK Studium Prawa Zwyczajowego MPH, [Zasada 118](#) (Osoby pozbawione wolności winny otrzymać stosowne wyżywienie, wodę, odzież, schronienie i opiekę medyczną).

1439 MKCK Studium Prawa Zwyczajowego MPH, [Zasada 126](#) (Warunki odwiedzin osób pozbawionych wolności).

1440 MKCK Studium Prawa Zwyczajowego MPH, [Zasada 119](#) (Warunki przebywania dla kobiet pozbawionych wolności).

^a Artykuł 75(5) Protokołu I

^b Artykuł 97 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^c Artykuł 103 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^d Artykuł 76 Czwartej Konwencji Genewskiej

^e Artykuł 77(1)-(3) i (5) Protokołu I

^f Artykuł 76 Czwartej Konwencji Genewskiej

^g Artykuł 77(4) Protokołu I

^h Artykuł 75(4) Protokołu I

ⁱ Artykuły 84 i 102 Trzeciej Konwencji Genewskiej

nadzorem kobiet. Jednak w razie pozbawienia wolności rodzin, należy je w miarę możliwości trzymać w jednym pomieszczeniu.^a

Kobiety będące jeńcami wojennymi podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego „odbywające kary dyscyplinarne, będą osadzone oddzielnie od mężczyzn, w osobnych pomieszczeniach, w których pozostawać będą pod bezpośrednim nadzorem kobiet”.^b Przepis ten stosuje się również do kobiet będących jeńcami wojennymi „w czasie aresztowania, w oczekiwaniu na proces”.^c

Kobiety cywilne, które zostały zatrzymane przez Mocarstwo okupacyjne, „będą umieszczone w oddzielnych pomieszczeniach, pod bezpośrednim nadzorem kobiet”.^d

32.3.2 DZIECI POZBAWIONE WOLNOŚCI

Dzieciom należy się szczególna ochrona podczas międzynarodowych konfliktów zbrojnych.^e Ponadto „zwróci się uwagę na specjalne warunki przewidziane dla nieletnich”, którzy zostali zatrzymani przez Mocarstwo okupacyjne.^f

Według przepisów zwyczajowego międzynarodowego prawa humanitarnego, w czasie jakiegokolwiek konfliktu „dzieci będą trzymane w pomieszczeniach oddzielnych od zajmowanych przez dorosłych, z wyjątkiem przypadków, gdy rodziny są umieszczone razem”^{g 1441} (**Rozdział 27 o dodatkowych prawach do rzetelnego procesu w sprawach dzieci**).

32.4 PRAWA W TRAKCIE POSTĘPOWANIA SĄDOWEGO

32.4.1 WŁAŚCIWY, NIEZALEŻNY I BEZSTRONNY TRYBUNAŁ

Prawo do rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd dla osób pozostających pod kontrolą strony konfliktu międzynarodowego jest gwarantowane przez Protokół I, który wymaga „bezstronnego i należyście obsadzonego sądu”.^h Trybunały sądzące jeńców wojennych muszą być niezależne i bezstronne oraz powinny w pełni przestrzegać przepisów dotyczących prawa do rzetelnego procesu w Artykułach 82-108 Protokołu I. Podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego jeńcy wojenni powinni być sądzeni przed tymi samymi sądami i według tych samych procedur co personel państwa zatrzymującego.ⁱ Jeśli sądy wojskowe nie mogą zapewnić rzetelnego procesu, postępowanie powinno wówczas toczyć się przed sądami cywilnymi. Amnesty International wzywa, by procesy o naruszenia praw człowieka i przestępstwa określone w prawie międzynarodowym odbywały się w sądach zwykłych (cywilnych) – a nie wojskowych.

Apel ten spotyka się z coraz szerszą akceptacją: sądy wojskowe nie powinny mieć jurysdykcji, by sądzić członków sił zbrojnych i służb bezpieczeństwa za naruszenia praw człowieka i przestępstwa wynikające z prawa międzynarodowego, zarówno w czasie pokoju, jak i w czasie konfliktu zbrojnego (**Rozdział 29.4.3**); powinny mieć jedynie właściwość w zakresie rozstrzygania przestępstw związanych z dyscypliną wojskową popełnionych przez personel wojskowy (**Rozdział 29.4.2**); i nie powinny mieć jurysdykcji w zakresie ścigania osób cywilnych (**Rozdział 29.4.4**).

Gwarancje Czwartej Konwencji Genewskiej dotyczące właściwości, niezależności i bezstronności sądów sądzących osoby cywilne na okupowanym terytorium są ograniczone,

Trzecia Konwencja Genewska, Artykuł 84

„[...] W żadnym przypadku jeńiec wojenny nie będzie sądony przez żaden sąd, który nie dawałby zasadniczych gwarancji niezależności i bezstronności powszechnie uznanych [...]”

lecz wszelkie luki wypełnić mogą przepisy Artykułu 75 i międzynarodowe prawo zwyczajowe. Zasadniczo, przepisy prawa karnego terytorium okupowanego powinny pozostać w mocy i sądy działające na tym terytorium mają je egzekwować, z zastrzeżeniem pewnych istotnych wyjątków. Czwarta Konwencja Genewska wymaga utrzymania ustawodawstwa w zakresie prawa karnego i trybunałów terytorium okupowanego, „z wyjątkiem przypadków, w których będzie ono uchylone lub zawieszane przez Mocarstwo okupacyjne, o ile stanowi groźbę dla bezpieczeństwa tego Mocarstwa lub przeszkodę dla stosowania niniejszej Konwencji”.^a

Została także przewidziana pewna ochrona przed usuwaniem ze stanowiska sędziego. Mocarstwo okupacyjne nie może zmieniać statusu urzędników państwowych lub sędziów na terytorium okupowanym ani stosować wobec nich sankcji, jeśli uchylają się oni od wykonywania swych funkcji ze względu na swoje sumienie. Nie narusza to jednak prawa Mocarstwa okupacyjnego do usuwania ze stanowisk osób sprawujących funkcje publiczne.^b

Mocarstwo okupacyjne może wprowadzić na terytorium okupowanym prawo karne „dla zapewnienia prawidłowej administracji terytorium i bezpieczeństwa Mocarstwa okupacyjnego”.^c W takich przypadkach Mocarstwo okupacyjne może sądzić oskarżonych przed swoim własnym „niepolitycznym i prawidłowo ustanowionym sądem, pod warunkiem, że ma on siedzibę w kraju okupowanym”. Sądy apelacyjne powinny „w miarę możliwości” mieć siedzibę na terytorium okupowanym.^d

W czasie konfliktu zbrojnego o charakterze niemiędzynarodowym „nie wolno wydawać orzeczenia skazującego ani wykonywać kary w stosunku do osoby uznanej za winną, jeżeli sprawa nie zostanie uprzednio rozpatrzona przez sąd zapewniający podstawowe gwarancje niezawisłości i bezstronności”.^e

32.4.2 ROZPRAWA W ROZSĄDNYM TERMINIE

Jeńcy wojenni uprawnieni są do możliwie szybkiego procesu podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego i do momentu repatriacji. „Wszelkie dochodzenie sądowe przeciwko jeńcowi wojennemu przeprowadzone będzie tak szybko, jak na to pozwolą okoliczności i w taki sposób, aby proces odbył się możliwie najwcześniej”.^f Osoby cywilne na terytorium okupowanym, które zostały oskarżone przez Mocarstwo okupacyjne, „będą postawione przed sądem możliwie najszybciej”.^g Osobom chronionym podczas konfliktu zbrojnego o charakterze niemiędzynarodowym przysługuje prawo do procesu w rozsądnym terminie.¹⁴⁴²

32.4.3 PRAWO DO OBRONY

Traktaty międzynarodowego prawa humanitarnego gwarantują następujące prawa do obrony. Większość z nich jest również zagwarantowana przez międzynarodowe prawo zwyczajowe.¹⁴⁴³

Prawo do bronięcia się osobiście

Prawo do bronięcia się osobiście zagwarantowane zostało w Protokole I (obowiązującym podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego), który stanowi iż: „postępowanie [...] powinno zapewnić oskarżonemu przed i w czasie rozprawy, wszystkie prawa oraz środki niezbędne do jego obrony”.^h

„Żaden jeńiec wojenny nie może być skazany bez posiadania możliwości przedstawienia swej obrony i bez korzystania z pomocy wykwalifikowanego obrońcy”.ⁱ

Osoby cywilne na terytorium okupowanym mają „prawo do przedstawienia dowodów koniecznych do swojej obrony”, włącznie z prawem do powoływania świadków (patrz poniżej).^j

^a Artykuł 64 Czwartej Konwencji Genewskiej

^b Artykuł 54 Czwartej Konwencji Genewskiej

^c Artykuł 64 Czwartej Konwencji Genewskiej

^d Artykuł 66 Czwartej Konwencji Genewskiej

^e Artykuł 6(2) Protokołu II; Patrz wspólny Rozdział 3(1)(d)

^f Artykuł 103 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^g Artykuł 71 Czwartej Konwencji Genewskiej

^h Artykuł 75(4)(a) Protokołu I

ⁱ Artykuł 99 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^j Artykuł 72 Czwartej Konwencji Genewskiej

¹⁴⁴² MKCK Studium Prawa Zwyczajowego MPH, Zasada 100 (Nikt nie może być skazany lub poddany karze jak tylko w następstwie rzetelnego procesu udzielającego wszelkich niezbędnych gwarancji sądowych) (patrz komentarz).

¹⁴⁴³ MKCK Studium Prawa Zwyczajowego MPH, Zasada 100

^a Artykuł 6(2)(a) Protokołu II

^b Artykuł 75(4)(e) Protokołu I,
Artykuł 6(2)(e) Protokołu II

^c Artykuł 105 Trzeciej Konwencji
Genewskiej

^d Artykuł 72 Czwartej Konwencji
Genewskiej

^e Artykuł 105 Trzeciej Konwencji
Genewskiej

^f Artykuł 72 Czwartej Konwencji
Genewskiej

^g Artykuł 75(4)(g) Protokołu I

^h Artykuł 105 Trzeciej Konwencji
Genewskiej

ⁱ Artykuł 105 Trzeciej Konwencji
Genewskiej

^j Artykuł 72 Czwartej Konwencji
Genewskiej

Dla konfliktów zbrojnych o charakterze międzynarodowym, Protokół II stanowi, że postępowanie „powinno zapewnić oskarżonemu przed i w czasie rozprawy wszystkie prawa i środki niezbędne do jego obrony”.^a

Obecność oskarżonego

Zarówno podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, jak i konfliktu zbrojnego o charakterze międzynarodowym, „każdy oskarżony o przestępstwo ma prawo do rozpatrzenia sprawy w jego obecności”.^b

Prawo do porady i pomocy prawnej

Jeniec wojenny, na którym ciążyą zarzuty karne podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, jest uprawniony „do obrony przez wykwalifikowanego adwokata, którego sam wybierze”. Gdy jeńiec wojenny nie wybierze adwokata, zostanie mu on wyznaczony z urzędu. Adwokat prowadzący obronę jeńca wojennego „w szczególności będzie mógł swobodnie odwiedzać oskarżonego i porozumiewać się z nim bez świadków”.^c

Ponadto, osoba chroniona na okupowanym terytorium ma prawo „korzystania z pomocy wybranego przez siebie wykwalifikowanego obrońcy”.^d

Prawo do odpowiedniego czasu i warunków do przygotowania obrony

Adwokat jeńca wojennego „rozporządzać będzie okresem co najmniej dwutygodniowym przed otwarciem rozprawy, jak również niezbędnymi ułatwieniami”, w tym kontaktem z jeńcem wojennym w trybie poufnym oraz możliwością kontaktowania się ze świadkami obrony. Ponadto adwokat jeńca wojennego „będzie korzystał z tych ułatwień aż do upływu terminu wniesienia odwołania”.^e

Dodatkowo, każda osoba objęta ochroną na terytorium okupowanym „otrzyma konieczne ułatwienia dla przygotowania obrony”.^f

Prawo do sprowadzenia i przesłuchania świadków

W odniesieniu do przestępstw związanych z międzynarodowym konfliktem zbrojnym, „każdy oskarżony o przestępstwo ma prawo [...] do sprowadzenia i przesłuchania świadków obrony w takich samych warunkach, jak świadków oskarżenia” oraz „do zadawania pytań lub spowodowania zadawania pytań świadkom oskarżenia”.^g Jak wyżej wspomniano, osoby cywilne na terytorium okupowanym mają prawo przedstawienia dowodów koniecznych do swojej obrony zgodnie z Artykułem 72 Czwartej Konwencji Genewskiej.

Podczas konfliktu międzynarodowego, jeńiec wojenny oskarżony o przestępstwo „ma prawo [...] do powoływania świadków”.^h

Prawo do tłumacza ustnego lub pisemnego

Jeniec wojenny „ma prawo [...] do korzystania, jeżeli uzna to za potrzebne, z usług kompetentnego tłumacza”.ⁱ

Osoba objęta ochroną na okupowanym terytorium, która została oskarżona o przestępstwo, „chyba że tego dobrowolnie się zrzeknie, będzie korzystała z pomocy tłumacza zarówno podczas dochodzenia, jak i na rozprawie sądowej”.^j

Protokół II, Artykuł 6(2)(a)

(Obowiązujący podczas konfliktu zbrojnego o charakterze międzynarodowym)

„postępowanie powinno przewidywać bezwzględne powiadomienie oskarżonego o szczegółach zarzucanego mu przestępstwa i zapewnić oskarżonemu przed i w czasie rozprawy wszystkie prawa i środki niezbędne do jego obrony”

Prawo do publicznego postępowania sądowego i ogłoszenia wyroku

Podczas konfliktu międzynarodowego, „każdy oskarżony o przestępstwo ma prawo do tego, by wyrok był ogłoszony publicznie”.^a

Trzecia Konwencja Genewska nie przewiduje wyraźnego przepisu nakazującego przeprowadzenie publicznego postępowania sądowego w sprawie dotyczącej jeńców wojennych. Wymaga ona jednak, aby przedstawiciele Władzy opiekuńczej mogli być obecni na rozprawie, z wyjątkiem przypadków kiedy rozprawa odbywa się przy drzwiach zamkniętych w interesie bezpieczeństwa państwa.^b Wyrok, wymiar kary oraz informacja o prawie do odwołania powinny być niezwłocznie podane do wiadomości jeńca wojennego, w zrozumiałym dla niego języku, oraz do wiadomości pełnomocnika jeńca wojennego i Władzy opiekuńczej.^c

Prawo do odwołania

Jedną z „niezbędnych gwarancji sądowych” prawa do rzetelnego procesu według obowiązujących przepisów zwyczajowego międzynarodowego prawa humanitarnego, a tym samym statutów międzynarodowych trybunałów karnych i innych sądów o charakterze międzynarodowym oraz traktatów z zakresu praw człowieka, jest prawo do rewizji wyroku skazującego oraz wymierzonej kary przez sąd wyższej instancji na podstawie obowiązującego prawa (**Rozdział 26, Prawo do odwołania**).

Każda osoba objęta ochroną na okupowanym terytorium, która została skazana za przestępstwo, „będzie miała prawo korzystać ze środków odwoławczych przewidzianych w ustawodawstwie stosowanym przez sąd. Będzie ona dokładnie poinformowana o przysługującym jej prawie odwołania się, jak również o terminach związanych z jego wykonaniem”.^d

W szczególności, jeńcy wojenni podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego mają takie samo prawo do środka odwoławczego jak członkowie sił zbrojnych Mocarstwa zatrzymującego i muszą być o tym prawie poinformowani.^e

Chociaż Protokół I *nie gwarantuje* prawa do środka odwoławczego podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, to stanowi, że „każdy skazany powinien być w chwili skazania *pouczony* o służących mu sądowych i innych środkach odwoławczych oraz terminach, w jakich można z nich skorzystać”.^f Protokół II przewiduje identyczne gwarancje w odniesieniu do konfliktów zbrojnych o charakterze niemiędzynarodowym.^g

32.4.4 ZAKAZ PONOWNEGO KARANIA

Protokół I (obowiązujący podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego) stanowi, że „nikt nie może być ścigany ani skazany przez tę samą stronę za przestępstwo, które było już przedmiotem prawomocnego orzeczenia uniewinniającego lub skazującego tę osobę według tego samego prawa i tej samej procedury”.^h Podobnie, Trzecia Konwencja Genewska stanowi, że „jeniec wojenny może być tylko raz jeden ukarany za ten sam czyn lub na podstawie tego samego oskarżenia”.ⁱ Prawo praw człowieka uznaje, że zakaz ten jest ograniczony do kolejnych postępowań w ramach tej samej jurysdykcji (**Rozdział 18.2**).

32.4.5 OCHRONA PRZED OSKARŻENIEM LUB KARANIEM Z MOCĄ WSTECZNĄ

Podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego oraz konfliktu zbrojnego o charakterze niemiędzynarodowym nikt nie może być skazany za czyn, który nie był karalny według przepisów prawa krajowego lub międzynarodowego w chwili kiedy został popełniony.¹⁴⁴⁴

Nikt pozostający pod kontrolą strony konfliktu międzynarodowego „nie powinien być oskarżony ani skazany za czyny lub zaniechania, które nie stanowiły czynu przestępnego według prawa wewnętrznego lub międzynarodowego, któremu on podlega w chwili ich popełnienia”.^j

^a Artykuł 75(4)(l) Protokołu I

^b Artykuł 105 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^c Artykuł 107 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^d Artykuł 73 Czwartej Konwencji Genewskiej

^e Artykuł 106 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^f Artykuł 75(4)(j) Protokołu I

^g Artykuł 6(3) Protokołu II

^h Artykuł 75(4) Protokołu I

ⁱ Artykuł 86 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^j Artykuł 75(4)(c) Protokołu I

^a Artykuł 99 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^b Artykuł 65 Czwartej Konwencji Genewskiej

^c Artykuł 67 Czwartej Konwencji Genewskiej

^d Artykuł 6(2)(c) Protokołu II

^e Artykuł 87 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^f Artykuł 87 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^g Artykuł 103 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^h Artykuł 85 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^h Artykuł 88 Trzeciej Konwencji Genewskiej

ⁱ Artykuł 67 Czwartej Konwencji Genewskiej

^j Artykuł 76 Czwartej Konwencji Genewskiej

^k Artykuł 75(4)(c) Protokołu I, Artykuł 6(2)(c) Protokołu II

Szczególnie jeńcy wojenni nie mogą być sądzeni za czyn, który nie był czynem karalnym według przepisów prawa krajowego lub międzynarodowego w chwili, kiedy został popełniony.^a

Czwarta Konwencja Genewska zawiera pewne gwarancje w odniesieniu do zakazu działania wstecz prawa karnego wobec osób cywilnych na okupowanym terytorium. „Przepisy karne wydane przez Mocarstwa okupacyjne wejdą w życie dopiero po ich ogłoszeniu i podaniu do wiadomości ludności w jej własnym języku. Nie mogą one działać wstecz”.^b

Sądy na terytorium okupowanym „będą mogły stosować tylko przepisy prawne wcześniejsze od daty przestępstwa”.^c

Protokół II (obowiązujący podczas konfliktu zbrojnego o charakterze niemiedzynarodowym) stanowi, że „nikt nie może być skazany za działania lub zaniechania, które według prawa obowiązującego w chwili ich popełnienia nie stanowiły czynu przestępczego”.^d

32.5 WYROKI W SPRAWACH NIEZAGROŻONYCH KARĄ ŚMIERCI

Podczas konfliktu międzynarodowego „można wymierzać jeńcom wojennym tylko takie kary, jakie przewidziane są w takich samych przypadkach w stosunku do wojskowych Mocarstwa [zatrzymującego]”.^e

„Przy wymierzaniu kary sądy lub władze Mocarstwa zatrzymującego wezmą w możliwie największej mierze pod uwagę okoliczność, że oskarżony, nie będąc obywatelem Mocarstwa zatrzymującego, nie ma wobec niego żadnego obowiązku wierności oraz, że znajduje się on w jego mocy w następstwie okoliczności niezależnie od jego woli. Będą one mogły złagodzić swobodnie karę przewidzianą za zarzucone jeńcowi przestępstwo i nie będą miały obowiązku stosowania minimum tej kary”.^f

„Okres tymczasowego aresztowania jeńca wojennego zalicza się na poczet kary pozbawienia wolności orzeczonej w wyroku; będzie to zresztą uwzględnione przy wymierzaniu kary”.^g

Jeńcy wojenni podczas konfliktu międzynarodowego, którzy zostali skazani na mocy przepisów prawa Mocarstwa zatrzymującego za czyny popełnione przed dostaniem się do niewoli, nadal korzystają z ochrony przewidzianej Trzecią Konwencją Genewską.^h Po odbyciu wymierzonych im kar jeńcy wojenni nie mogą być traktowani odmiennie niż pozostali jeńcy wojenni.ⁱ

W odniesieniu do osób cywilnych na terytorium okupowanym, sądy „mogą stosować tylko przepisy prawne [...] zgodne z ogólnymi zasadami prawa, szczególnie jeżeli chodzi o zasady współmierności wymiaru kary”.^j Osoby cywilne „będą zatrzymane w kraju okupowanym i w razie skazania odbędą w nim swoją karę”.^j

Zarówno podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, jak i konfliktu zbrojnego o charakterze niemiedzynarodowym nie może być wymierzona cięższa kara niż ta, która obowiązywała w chwili popełnienia przestępstwa. Jeśli po popełnieniu przestępstwa został ustanowiony przepis prawa przewidujący łagodniejszą karę, sprawca będzie mógł skorzystać z tego prawa.^k

Tortury lub inne okrutne, nieludzkie lub poniżające traktowanie lub karanie są zakazane zarówno podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, jak i konfliktu zbrojnego o charakterze niemiedzynarodowym.¹⁴⁴⁵

32.5.1 ZAKAZ WYMIERZANIA KAR ZBIOROWYCH

Według przepisów zwyczajowego międzynarodowego prawa humanitarnego obowiązującego zarówno podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, jak i konfliktu zbrojnego o charakterze niemiędzynarodowym, odpowiedzialność karna jest indywidualna¹⁴⁴⁶ a kary zbiorowe są zakazane.¹⁴⁴⁷

Międzynarodowe traktaty prawa humanitarnego zawierają takie same wymogi. Zarówno Protokół I (obowiązujący podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego), jak i Protokół II (obowiązujący podczas konfliktu zbrojnego o charakterze niemiędzynarodowym) stanowią, że „karanie za przestępstwo może nastąpić tylko na zasadzie osobistej odpowiedzialności karnej”.^a Wymierzanie zbiorowych kar jeńcom wojennym jest zabronione.^b

Co się tyczy osób cywilnych w czasie międzynarodowego konfliktu zbrojnego, również na terytoriach okupowanych, „żadna osoba podlegająca ochronie nie może być karana za czyn, którego nie popełniła osobiście. Kary zbiorowe, jak również wszelkie środki zastraszania lub terroryzowania są wzbronione”.^c

32.6 SPRAWY ZAGROŻONE KARĄ ŚMIERCI

W państwach, w których nie zniesiono dotychczas kary śmierci, międzynarodowe prawo humanitarne ściśle ogranicza okoliczności, w których osoba może być skazana na karę śmierci oraz sposoby wykonania wyroku. Oprócz poszczególnych gwarancji przywołanych poniżej obowiązujących podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego, wspólny Artykuł 3, którego zasady obowiązują w odniesieniu do wszystkich konfliktów zbrojnych, wyraźnie zabrania „skazywania i wykonywania egzekucji bez uprzedniego wyroku, wydanego przez sąd należycie ukonstytuowany i dający gwarancje procesowe, uznane za niezbędne przez narody cywilizowane”. Ograniczenia te funkcjonują obok innych gwarancji prawa do rzetelnego procesu i powinny być interpretowane razem z przepisami prawa praw człowieka oraz standardami ograniczającymi stosowanie kary śmierci (**Rozdział 28, Sprawy zagrożone karą śmierci**).

Wszystkie instrumenty ustanawiające międzynarodowe trybunały karne i inne sądy o charakterze międzynarodowym wyłączają karę śmierci za ludobójstwo, inne zbrodnie przeciwko ludzkości i zbrodnie wojenne.

Jeńcy wojenni

Trzecia Konwencja Genewska ogranicza okoliczności, w których kara śmierci może być wymierzona i wykonana na jeńcach wojennych podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego. „Jeńców wojennych oraz Mocarstwa opiekuńcze należy poinformować w czasie możliwie najszybszym o przestępstwach, podlegających karze śmierci według ustawodawstwa Mocarstwa zatrzymującego”.^d Jeńcy wojenni powinni być powiadomieni natychmiast po ich wzięciu do niewoli, a kara śmierci może być zastosowana jako kara za czyny popełnione po otrzymaniu powyższej informacji.

Mocarstwo zatrzymujące nie może rozszerzyć zakresu kary śmierci bez zgody Władzy opiekuńczej.^e Jakiegokolwiek rozszerzenie zakresu kary śmierci byłoby niezgodne z apelami Zgromadzenia Ogólnego ONZ i Komisji Praw Człowieka ONZ, by zmniejszać zakres kary śmierci i dążyć do jej całkowitego zniesienia, oraz ze zobowiązaniami traktatowymi państw stron MPPOiP i Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka (**Rozdział 28, Sprawy zagrożone karą śmierci**).

Artykuł 100 Trzeciej Konwencji Genewskiej wymaga, żeby przed ogłoszeniem wyroku kary śmierci, zwrócić uwagę sądu na fakt obowiązku wierności jeńca innemu państwu i zatrzymania

^a Artykuł 75(4)(b) Protokołu I, Artykuł 6(2)(b) Protokołu II

^b Artykuł 87 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^c Artykuł 33 Czwartej Konwencji Genewskiej

^d Artykuł 100 Trzeciej Konwencji Genewskiej

^e Artykuł 100 Trzeciej Konwencji Genewskiej

¹⁴⁴⁶ MKCK Studium Prawa Zwyczajowego MPH, [Zasada 102](#) (Indywidualna odpowiedzialność karna).

¹⁴⁴⁷ MKCK Studium Prawa Zwyczajowego MPH, [Zasada 103](#) (Kary zbiorowe).

niezależnie od jego woli, „w przeciwnym razie mogą zaistnieć podstawy do zaskarżenia i wniosku o uchylenie wyroku”.¹⁴⁴⁸

^a Artykuł 101 Trzeciej Konwencji Genewskiej

Nie można wykonać wyroku kary śmierci na jeńcu wojennym przed upływem co najmniej sześciu miesięcy od powiadomienia o wyroku Władzy opiekuńczej.^a Artykuł 107 Trzeciej Konwencji Genewskiej zawiera szczegółowe wymogi dotyczące powiadomień. Jednym z celów sześciomiesięcznego terminu jest przyznanie Władzy opiekuńczej czasu, aby poinformowała państwo pochodzenia jeńca, tak aby państwo to mogło podjąć działania dyplomatyczne mające na celu złagodzenie kary. Dodatkowo, jest to zabezpieczenie przed „orzeczeniem sądu opartym na okolicznościach danej chwili, często podyktowanym emocjami”.¹⁴⁴⁹

Zakaz wymierzenia kary śmierci osobom należącym do pewnych kategorii

^b Artykuł 77(5) Protokołu I

Protokół I (obowiązujący podczas międzynarodowego konfliktu zbrojnego) stanowi, że „kara śmierci za przestępstwo związane z konfliktem zbrojnym nie podlega wykonaniu wobec osób, które w chwili popełnienia przestępstwa nie miały 18 lat”.^b Protokół II (obowiązujący podczas konfliktu zbrojnego o charakterze niemiędzynarodowym) zapewnia większą ochronę i stanowi, że „nie należy orzekać kary śmierci w stosunku do osób, które nie miały 18 lat w chwili popełnienia przestępstwa”.^c

^c Artykuł 6(4) Protokołu II

Protokół I, chociaż nie zakazuje wydawania wyroków kary śmierci za przestępstwo związane z konfliktem zbrojnym wobec kobiet ciężarnych lub młodych matek, zakazuje wykonywania orzeczonej kary. „W możliwie największym stopniu strony konfliktu dołożą starań, by kara śmierci nie była orzekana wobec kobiet ciężarnych lub matek opiekujących się małymi dziećmi za przestępstwo związane z konfliktem zbrojnym. Kara śmierci wobec takich kobiet za takie przestępstwo nie podlega wykonaniu”.^d

^d Artykuł 76(3) Protokołu I

^e Artykuł 6(4) Protokołu II

Protokół II stanowi, że „kary śmierci nie należy wykonywać wobec kobiet ciężarnych i matek małych dzieci”^e (**Rozdział 28.5.4**).

¹⁴⁴⁸ MKCK Komentarz do Trzeciej Konwencji Genewskiej, (1960) Artykuł 100, §3 s.475.

¹⁴⁴⁹ MKCK Komentarz do Trzeciej Konwencji Genewskiej, (1960) Artykuł 101 s.475.

AMNESTY INTERNATIONAL

PODRĘCZNIK SPRAWIEDLIWEGO PROCESU

Każdy proces karny testuje zaangażowanie państwa w sprawiedliwość i poszanowanie praw człowieka. Niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa, jeśli procesy karne prowadzone wobec ludzi są nieuczciwe, nie możemy mówić o sprawiedliwości dla oskarżonego, pokrzywdzonego i całego społeczeństwa.

System wymiaru sprawiedliwości traci swoją wiarygodność, gdy procesy są niesprawiedliwe, a ludzie niesłusznie uznawani za winnych i karani. Dopóki prawa człowieka nie są przestrzegane na komisariatach policji, w aresztach, sądach i więzieniach, państwo nie zdaje egzaminu z ciężących na nim obowiązków.

Podręcznik Sprawiedliwego Procesu Amnesty International to praktyczny przewodnik po międzynarodowych i regionalnych standardach sprawiedliwego procesu. Standardy te określają minimalne gwarancje mające na celu ochronę prawa do sprawiedliwego procesu w postępowaniu karnym.

Podręcznik wyjaśnia, w jaki sposób prawa człowieka dotyczące sprawiedliwego procesu zostały zinterpretowane przez międzynarodowe trybunały oraz organy ochrony praw człowieka. Obejmuje on prawa przed oraz w trakcie postępowania przygotowawczego i sądowego oraz odwoławczego. Podręcznik omawia również szczególne przypadki, w tym procesy w sprawach, w których grozi kara śmierci, w sprawach prowadzonych przeciwko dzieciom oraz procesy prowadzone w trakcie konfliktów zbrojnych. Jest to druga, zaktualizowana i poprawiona wersja podręcznika.

amnesty.org

Wydanie drugie

